

Ünnepi tanulmányok
Gyulai Éva
70. születésnapjára

Miskolc
Miskolci Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
2023

*Ünnepi tanulmányok Gyulai Éva 70. születésnapjára.
Miskolci Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, 2023.*

Ünnepi tanulmányok
Gyulai Éva
70. születésnapjára

Miskolc
Miskolci Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
2023

Szerkesztette:

Fazekas Csaba

Lektorálta:

Kecskeméti Gábor

Szolyák Péter

© Szerzők, 2023

© Szerkesztő, 2023

Címlapfotó: Gyulai Éva a Magyar Könyvtárosok Egyesülete

49. Vándorgyűlésén, Miskolc, 2017. július.

Online: <https://mke.info.hu/konyvtarvilag/2017/09/a-muszaki-konyvtaros-szekcio-az-mke-49-vandorgyulesen/4221/> (Letöltés: 2023.05.11.)

Kiadó: Miskolci Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

3515 Miskolc–Egyetemváros

bolcsesz.uni-miskolc.hu

ISBN 978-963-358-305-0

ISBN 978-963-358-306-7 (pdf)

70 éves Gyulai Éva – 70 éves Gyulai Éva?

Nehéz elhinni, hogy tíz év telt el azóta, hogy 2013-ban a *Herman Ottó Múzeum Évkönyvében* a 60 éves Gyulai Évát köszöntöttük. Nehéz elhinni, mert Éván mintha nem fogna az idő: ugyanaz a párját ritkító energikusság és töretlen lendület jellemzi ma is, mint amit az egyetemen töltött közös évtizedek folyamán megismerhettünk. Ami évről évre változik – folyamatosan bővül –, az a publikációk száma: az MTMT adatai szerint mára több mint 260 tudományos közleményt jegyez. E rendkívül termékeny tudományos munkásság mögött ma is ott rejlik az a kíváncsiság, amelyet tíz évvel ezelőtt is kiemeltel köszöntőmben, és amely a tudományok művelésében éppúgy, mint az élet egyéb területein, továbbra is hajtja.

Gyulai Éva igazi tudós, a szó legnemesebb értelmében: folyamatosan kutat, kérdez és keres. Ráadásul egy olyan, a klasszikus latin műveltségre épülő, a középkortól a 21. századig terjedő, rendkívül szerteágazó, alapos és megbízható tudással rendelkezik, amely egyre ritkábbá válik napjainkban. Állítólag II. (Nagy) Frigyes úgy méltatta az újkori német és európai tudományosság kimagasló alakját, Gottfried Wilhelm Leibnizet, hogy ő „önmagában egy akadémia”. Közhely szinte, hogy olyan polihisztorok, mint amilyen Leibniz (is) volt, a mindinkább specializálódó tudományok világában talán sohasem lesznek többé. Hasonlót érzek Éva kapcsán is: olyan hatalmas és sokrétű tudású, olyan széles látókörű és művelt értelmiségiek, mint amilyen ő, alig akadnak már az újabb generációk sorában. Hadd mondjam azt, Éva önmagában egy két lábon járó könyvtár.

Mindemellett habitusával, folytonos, temperamentumos sürgés-forgásával, közvetlenségével, néha kíméletlen őszinteségével igazi jelenséggé vált a bölcsészkaron, és sokunk szívébe belopta magát az együtt töltött évek-évtizedek során. Ezt bizonyíthatja, hogy több mint 30 fő küldött szöveget az őt 70. születésnapja alkalmából köszöntő kötetbe.

Szakmai pályáját igen jól tükrözi az a sokszínűség, amely e kötet szerzői gárdáját is jellemzi, hiszen a történészek, tehát a miskolci tanszéki, intézeti, múzeumi és levéltári kollégák mellett a nem-történész egyetemi munkatár-

sak közül is többen publikáltak a kiadványba. Úgy gondolom, több évtizedes oktatói pályája sikerességét – a tanár Gyulai Éva megbecsültségét – mutatja, hogy a szerzők között szép számban szerepelnek volt tanítványok is. Ráadásul nem egy fő közülük – közülünk – már a kollégájává is vált a Miskolci Egyetemen.

Mit kívánhatnék e kerek évfordulón? Mindenekelőtt nagyon jó egészséget, alkotó évtizedeket, frissítő túrákat, kulturális élményeket, katarzist kiváltó hangversenyeket kívánok!

Miskolc, 2023. október

Horváth Zita

Tokaj várbéli katonák ellen, a szolnoki szandzsák seregében harcoló és vitézségükért kitüntetett török katonák névjegyzéke. (Forrásközlés)

Akın Burak

Az ismertetett dokumentum Musztafa budai pasa szultáni tanácsához küldött kérvénye, amely 982. muhárrem havának második dekádjában (1574. május 3–11) kelt.¹ A kérvény készítésének oka a szolnoki szandzsák mellett egy valószínűsíthetően 1574 májusában lezajlott határmenti ütközet során vitézségben érdemeket szerzett török katonák kitüntetésének előterjesztése.²

Mielőtt bemutatom a dokumentumot, röviden szeretném összefoglalni a jutalmazási rendszer működését. A katonák tímár-birtok szerzése és javadalmazásának emelése elsősorban az alapján történt, hogy milyen hasznot hajtottak a birodalom számára. 1631-ben Kocsi bég, aki a IV. Murad szultán elé terjesztett beadványában a birodalom szervezetének zavarait ismerteti,³ a tímár-birtok adományozásának feltételeiről a következőket írta: azokat a katonákat jutalmazták, akik katonai érdemeket szereztek, hírszerzés (*yarar diller*) céljából foglyokat ejtettek, vagy ellenséges katonákat öltek meg (*bas getirenler*).⁴ További érdemeket lehetett szerezni a hadsereg ellátásánál, várak építésénél/javításánál,⁵ és a haramiák elleni harcokban⁶ is, amit szín-

---

¹ BOA. İE.AS. 1/44.

² A kérvény a szultáni tanácsához küldése után 982. rebijüláhir 4.-én (1572. július 24.) a fontos ügyek defterébe (25. defter) került. BOA. A.DVNSMHM.d. 25/2119. Tokaj és Eger várbelieknek Békéscsaba ellen való támadásában harcolt és kitüntetett török katonákról készült javadalomemelési dokumentum: BOA. A.DVNSMHM.d. 25-535/539. (1574. február 12.)

³ PERJÉS 1967, 347.

⁴ DANIŞMAN 1972, 12.

⁵ KAYA 2023, 170.

⁶ ERDOĞAN ÖZÜNLÜ 2010, 241.

tén jutalmaztak. A beglerbég a kisebb jövedelmű birtokok adományozásáról saját maga dönthetett, ez volt az úgynevezett *tezkiresziz* tímár-birtok. A nagyobb jövedelmű birtokok kiutalásáról kérvényt terjesztett fel a szultáni tanácshoz.

1. A kérvény tartalma

A kézirat két oldalból áll, az első oldal tetején a kérvény készítésének oka áll, alatta pedig a kitüntetett tímár- és ziamet-birtokosok és lovas várkatonák névsora szerepel, összesen 74 fő. A nevek mellett a katonák zsoldja, a szolgálatauk helye (várak neve), és a birtokok jövedelme és helye olvasható. A készítés okát magyarázó sorok fordítása itt következik:

„Ezen defter kiállításának oka a következő: Tokaj és más ellenséges várakból a jól védett országunkban a szolnoki szandzsákra kár okozó szándékkal rátörő [ellenséges katonák] Allah segítségével megsemmisítő vereséget szenvedtek. A hitetlenek ellen folytatott ütközetben vitézül harcoló hitharcosok listája alább említve. Kelt 982. muhárrem havának második dekádjában.”⁷

A kérvény hátoldalán pedig a kitüntetések típusa és mértéke van lejegyezve, kiegészítve azzal, hogy mely katonák számára fog még további jutalmat igényelni. Ezen katonák név szerint nem, csak rangjukkal vannak említve.⁸ Emellett a kiállítás okának további magyarázatát is itt olvashatjuk:

„Musztafa budai pasa szolgájának deftere: Tokaj ellenséges várból kár okozó szándékkal kitörő nyomorult hitetlenek ellen folytatott ütközetben harcolt katonák közül azok számára, akik a szolnoki béggel együtt vitézséget tanúsítottak, fejeket vágtak és élőket hoztak, kér kegyelmet.”⁹

⁷ „Defter oldurki hāliyā Tokay ve ğayrī ħarbī ħal’adan ħurūc idūb memālik-i maĥ-rūsede mażarrat ħaşdıçün Solnok sancaĝına gelüb ‘ināyet-i Allāhla munhezim olan kuffār muĥārebesinde yoldaşlık iden ğuzāt kullarıdır ki zikrolunur Fī evāsiṭ-ı muĥarrem sene 982.” BOA. İE.AS. 1/44.

⁸ „Bir nefer Budun gönüllüsüne Rumilinde bedel-i timār buyurulmak ricāsına başka bir ‘arzla ‘arz ider şülüşān üzere. Yedişer bin ziyāde yoldaşlık etmişlerdir deyü mīr-i mezbūr başka defter ile ‘arz ettiĝi bunlardır bir za’ım ondört sipāhī beş »ulūfeli neferāt dört nefer dirliksiz ğurebā.«”

⁹ „Budunda vezir Muştafa paşa kullarının defteridir Tokay nām ħarbī ħal’adan mażarrat ħaşdıyla gelen kuffār ħāksār muĥārebesinde Solnok beĝi ile varub baş kesenleri ve diri getirenleri ‘ināyet-i ricāsına ‘arz ider.”

2. A kitüntetett katonák névjegyzéke

Az áttekinthetőség miatt a jutalmazottak és birtokaik felsorolását táblázatos formában mutatom be. Néhány név mellett katonai rang megjelölést is lehet olvasni. A táblázatok előtt röviden ismertetem a javadalom emelésre és birtok adományozásra vonatkozó szabályokat és szokásokat.

2.1. Zíámet birtokosok javadalomemelése

A zíámet-birtokok jövedelmei 20 000 és 100 000 akcse között változtak. Főként középrétegből való tisztségviselők kaphatták. Háborús időkben a zíámet-birtokosnak minden 4000 akcse jövedelem után egy lovas katonát (*cebelü*) kellett szolgálatba állítania.¹⁰ Ebben a listában szereplő jutalmazottak 2000 akcse javadalomemelésre lettek felterjesztve. (1. táblázat.)

2.2. Tímár-birtokosok javadalomemelése

A tímár-birtokok jövedelme 3000-tól 20 000 akcséig terjedt. Az első 3000 akcse a birtokos személyes jövedelme volt, azon felül pedig 3000 akcséként egy lovas katonát kellett¹¹ biztosítania. A szpáhiknak is volt lehetőségük igényt tartani zíámet-birtokra, amikor a jövedelmük 20 000 akcse fölé emelkedett. A listában felsorolt harminc szpáhi 1500 akcse javadalomemeléssel lett kitüntetve. (2. táblázat.)

2.3. Lovas várkatonák tímár adományozása

Tímár adományozásra került zsoldos (*ulúfeli*) lovas várkatonák (*fârisân*) száma 28 fő, akik között 2 fő önkéntes (*gönüllü*) és 1 fő martalóc is szerepel. Ezen zsoldosok számára szülszán módra kértek tímár-birtokot. Ez azt jelentette, hogy napi zsoldjuk ezerszeresének kétharmada értékében kaptak birtokot. Például egy 6 akcse napi jövedelmű lovas várkatona 4000 akcse jövedelmű birtokot kaphatott, és a birtok jövedelme váltotta ki a további zsoldját.¹² (3. táblázat)

---

¹⁰ KÁLDY-NAGY 1970, 56.

¹¹ GÖKBILGIN 1967, 35.

¹² FODOR 1996, 78.

2.4. Szpáhi/ziámet-birtokos fiainak tímár adományozása

Ebben a listában egy szpáhi és egy ziámet-birtokos fia is szerepel. Tímár-birtok adományozása Szulejmán szultán 1531. esztendei törvénye¹³ (*kanun üzere*) szerint (szolgálati birtok öröklési jog) történt. A szpáhi, vagy ziámet-birtokosok fiai öröklését az is befolyásolta, hogy az apa milyen körülmények között halt meg, háborúban vagy természetes halállal, valamint hogy hány fiúgyermek tartott igényt az örökségére.¹⁴ Nem egyértelmű a dokumentumban, de valószínű, hogy nem az öröklésre jogosult fiúknak, hanem az apjuknak a birtok jövedelmét tüntették fel. (4. táblázat.)

TÁBLÁZATOK

1.

Ziámet-birtokos	Birtok helye	Jövedelem
Sehszuvar <i>miralaj</i>	Szolnok	74 150
Mahmud bég fia Bektas	Szolnok	25 000
Alibég fia Arsztan	Szolnok	30 000
Mehmed fia Hüszein	Szolnok	21 000
Mehmed <i>kethüdá</i>	Szolnok	23 000
Ahmed fia Mehmed	Fülek	29 004
Ali fia Szulejmán	Fülek	27 000
Halil	Szolnok	36 500
Üvejsz <i>aga</i>	Szolnok	24 533
Hamza <i>aga</i>	Szolnok	28 250
Durali <i>aga</i>	Szolnok	28 000
Alibég fia Musztafa	Szolnok	20 000
Ahmed	Simontornya	22 500
Abdurrahman	Pozsega	30 000

¹³ GÖKBILGIN 1967, 37–48.

¹⁴ FODOR 1996, 58–59.

2.

Tímár-birtokos	Birtok helye	Jövedelem
Szefer szeraszker	Pozsega	16 000
Musztafa	Koppány	6000
Musztafa Kurd	Szolnok	7100
Hizir Musztafa	Szolnok	7499
Musztafa	Szolnok	7000
Ali	Szolnok	10 499
Ibrahim Ali	Szendrő	6000
Ali fia Hüszein	Szendrő	6000
Hüszein Ejnebé	Szendrő	11 651
Ibrahim	Hatvan	6200
Iszkender fia Mehmed	Fülek	6966
Ali Mehmed	Esztergom	6500
Hamza	Fehérvár	14 500
Iszkender Mehmed	Fehérvár	8900
Musztafa	Szeged	6000
Dzsáfer	Buda	14 200
Hüdaverdi	Szolnok	6280
Hizir Abdullah	Szolnok	8000
Hüszein Mehmed	Szolnok	5999
Musztafa Timurhan	Pécs	7325
Behram fia Hüda	Szeged	6000
Dervis Juszuf	Simontornya	6000
Abdurrezzak	Pécs	7225
Dzsáfer Díváne	Szolnok	6000
Hüszein Abdullah	Szolnok	8500
Mehmed <i>aga</i>	Szolnok	16 000
Hüszein Mehmed	Szolnok	6000
Hüszein	Szolnok	6500
Kurdali	Fehérvár	6500
Ali Díváne	n/a ¹⁵	5332

¹⁵ A kéziratban a birtok helyén „ber müceb-i emr-i şerif” szöveg szerepel. Eszerint a szpáhi tímár-birtok várományosa (*eli emirli*), de még birtok nincs kijelölve számára.

3.

Lovas várkatona	Szolgálati hely	Zsold (akcse/nap)	Oda ¹⁶
Ferhad fia Ahmed	Fehérvár	8	3
Jahja Abdullah	Szolnok	8	7
Ali Sejjid Mehmed	Szolnok	8	7
Ali Hüszein	Szolnok	8	12
Mehmed Hüszein	Szolnok	8	8
Ali Hüszein	Szolnok	8	7
Müsztedam Abdullah	Szolnok	8	1
Haszan Ibrahim	Szolnok	8	5
Veli Díváne <i>aga</i>	Nógrád	23	n/a
Hüszein Hizir	Nógrád	8	2
Hüszein Ferhad	Nógrád	8	2
Hizir Díváne	Nógrád	8	6
Hüszeinkulu	Siklós	8	4
Hüszein Abdullah	Siklós	8	6
Haszan Díváne	Siklós	8	7
Szulejman Durak	Siklós	8	6
Bali Abdullah	Siklós	8	10
Musztafa Naszuh	Siklós	8	6
Ejnel Evrenosz	Szabadka ¹⁷	8	10
Abdi Ajaz	Dzsánfedá ¹⁸	8	2
Iljasz Hüszein	Siklós	8	3
Dervis Musztafa	Szolnok	8	9
Juszuf Abdullah	Szolnok	8	4
Musztafa Abdullah	Siklós	8	9
Dzsáfer Mehmed	Nógrád	8	5
Ali Díváne (gönüllü)	Buda	10	11
Musztafa Abdullah (gönüllü)	Buda	10	5
Fazlullah Durali <i>aga</i> (martalóc)	Nógrád	10	n/a

¹⁶ Egy katonai egység tíz fős szakasza.

¹⁷ A szegedi szandzsákhöz tartozó Szabadkát említi, lásd: HEGYI 2007, 936–945.

¹⁸ Palánkvár Jászberény mellett, lásd: HEGYI 2007, 657–665.

4.

Név	Birtok helye	Jövedelem
Szulejmán ziamet-birtokos fia Ali	Füleek	27 000
Szpáhi fia Ibrahim Mehmed	Buda	10 000

Felhasznált források

BOA. A.DVNSMHHM.d

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Dîvân (Beylikçi) Kalemi Mühimme Defterleri 25.

BOA. İE.AS. 1/44

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İbnülemin Tasnifi, Askeriye Fonu, 1/44.

Bibliográfia

DANIŞMAN 1972

DANIŞMAN Zuhuri: *Koçi Bey Risalesi*. Istanbul, Milli Eğitim Kitapevi, 1972.

ERDOĞAN ÖZÜNLÜ 2010

ERDOĞAN ÖZÜNLÜ Emine: Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: “Terakkî” Tevcihi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/11, 2010, 238–244.

FODOR 1996

FODOR Pál: Önkéntesek a XVI. századi oszmán hadseregben. Az 1575. évi erdélyi hadjárat tanulságai. *Hadtörténelmi Közlemények* 109/2, 1996, 55–81.

GÖKBILGIN 1967

M. Tayyib GÖKBILGIN: Kanûnî Sultan Süleyman'ın Timar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları. *Tarih Dergisi* 17/22, 1967, 35–48.

HEGYI 2007

HEGYI Klára: *A török hódoltság várai és várkatonasága*, II. köt. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2007.

KÁLDY-NAGY 1970

KÁLDY-NAGY Gyula: *Harács-szedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.

KAYA 2023

KAYA Hakan: Osmanlı Serhaddinde Dirlik Tevcihine Etki Eden Faktörler (1585–1600 Tarihli Revan Timar Ruznamçe Defterlerine Göre). *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 31, 2023, 165–178.

PERJÉS 1967

PERJÉS Géza: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései. (1356–1699) *Hadtörténelmi Közlemények* 14/2, 1967, 339–372.

۱۵۸۳
۴۶

بدوند وزیر مصطفی باشا قوللرینک دفترده
 توقای نامحریمی قلعه دن مضرت قصد بیلکلا
 کفار خاکسار صحار بینه صولوق بکی ایلد وار
 باش کستاری و دیری کوزنلری عنایت رجاسته

عرض ایدیر
 زعیمر اوند دوت سپاهی اوتوز تیمار عرض اولنان
 علوه لوفرات
 سپاهی براده زعیمر زاده
 برنقر

برنقر بدون کولونه رومالینده بدلی تیمار بولور
 رجاسته باشقه عرض ایدیر

زیداده یولداشلو ایشلدرددیو میرمزور
 باشقه دفتر ایلد عرض اندوکی بونلرد
 بر زعیمر اوند دوت سپاهی
 برنقر و رکستر غریبا

OSMANLI ARŞIVI

Zabolai Mikes Mihály, a Rákócziakhoz emigrációjukban is hű katolikus főember¹

Balogh Judit

A Mikesek az ősi, székely eredetű családok között szerepelnek a székely hagyományban. A korai időkben a család papolci és zágoni ágáról tudunk többet, míg a zabolai ág, ahová a jelen tanulmány által tárgyalt Mikes Mihály is tartozott, a kora újkorban emelkedett a többi mellé.

A 16. század végén katonai szolgálataikért jelentős birtokadományokban részesültek. 1566-ban egy családtag, zabolai Mikes Mihály nevét már felsorolták azok között a Kézdi széki székely főemberek között, akik János Zsigmond hadseregében hűségesen szolgáltak.² Ennek köszönhetően a zabolai Mikesek közül János adományban részesült az uralkodótól.³ 1582-ben ugyancsak zabolai Mikes Mihály a szintén zabolai Basa Péter mellett Háromszék tisztviselő nemesei között szerepelt egy birtokba iktatáskor.⁴ Két Mikes-testvér harcolt Székely Mózes seregében az erdélyi Mohácsként számon tartott 1603-as brassói csatában, Giorgio Basta ki is végeztette őket a vereség után. Zabolán azonban 1603-ban Basta hűségére Mikes Zsigmond felesküdt, azaz a zabolai Mikesek tovább tudták növelni a hatalmukat ezekben az években is.⁵ Erre szükség is volt, mert ekkoriban a Mikesek papolci ága volt a Mikesek legjelentősebb családja, Mikes Benedek 1606-ban Orbai szék királybírója volt, és ilyen minőségében Petky János székely generális egyik

---

¹ A tanulmány a HUN-REN-ELTE Nemesi Emigráció és Emlékezet (1541–1756) – Forrásfeltárás és Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport (TKCS 01265) keretében készült.

² SzOkl II, 195.

³ SzOkl II, 214.

⁴ SzOkl V, 132.

⁵ BALOGH 2005, 75.

főtisztje.⁶ 1607-ben ugyanez a Mikes Benedek aláírta Sennyey Pongrác megbízó levelét.⁷ Ez a Mikes Benedek a papolci Mikesek közül való volt, csakúgy, mint Mikes Gábor, aki szintén Orbai széki királybíró volt 1608-ban,⁸ de 1609-ben már zabolai Mikes Zsigmond kapott adományt Báthory Gábortól.⁹ Ez az adomány azt mutatja, hogy Mikes Zsigmond ekkorra elkezdte a hatalmaskodást és szabad székelyeket a szolgálatába kényszerített. 1612-ben szintén zabolai Mikes Zsigmond írta alá a májusi szebeni országgyűlés határozatait.¹⁰ Ez a zabolai Mikes Zsigmond azok között volt, akik Báthory Gáborral szemben Bethlen Gábor mellé álltak, ezért Báthory fej- és jószágvesztésre ítélte őt is. Az ítéletet az 1614. februári medgyesi országgyűlésen tették semmissé, ekkor nyert amnesztiát Mikes Zsigmond is.¹¹ Valószínű, hogy az addig a háromszéki elitben előrébb elhelyezkedő papolci Mikesek helyét a zabolai Mikesek vették át, akik közül Zsigmond jó érzékkel állt Bethlen Gábor mellé. Az 1614-es, Bethlen Gábor által elrendelt lustrajegyzék ugyanakkor még a korábbi állapotokat mutatta, eszerint a papolci Mikesek a széki elit legszűkebb köréhez tartoztak a jobbágyaik számát tekintve. Háromszéken ugyanis Basa Péter 132, Mikes Benedek 94, Kálnoki János 69, Imecs István 57 jobbággal bírt.¹² Jól látható, hogy ekkor a papolci Mikesek még a szék két-három legjelentősebb családja között voltak, ám az ezt követő évek folyamán a zabolai Mikesek erősödtek meg. 1623-ban zabolai Mikes Kelemen kapitihaként szolgálta Bethlen Gábort a portán,¹³ 1627-ben pedig rendkívüli követként működött.¹⁴

Bethlen Gábor uralma alatt a zabolai Mikes család tagjai komoly rangemelkedést könyvelhettek el. A zabolai Mikes Kelemen többször volt Bethlen portai követe, a család a hűségéért 1626-ban jelentős birtokokat kapott: Szalánczy György fiúági utódainak kihalása után hozzájutott a család

---

⁶ EOE V, 427.

⁷ EOE V, 484.

⁸ EOE VIII, 529.

⁹ SzOkl VI, 27.

¹⁰ EOE VI, 224.

¹¹ EOE VI, 416.

¹² BALOGH 2005, 169, 180–181.

¹³ BÍRÓ 1921, 121; EOE VIII, 35, 76.

¹⁴ Uo.

zágoni jószágaihoz. Bethlen Gábor uralmának végére és I. Rákóczi György fejedelemsége idejére a zabolai Mikes család feje Zsigmond lett, aki a széken belül nősült, a szintén katolikus Imecs Borbálát vette feleségül.¹⁵ A frigyból született gyermek közül öt fiú biztosan megérte a felnőtt kort, a legidősebb volt Mihály, mellette János, aki talán korban a legközelebb volt hozzá, Pál, Kelemen és Tamás.¹⁶ Az öt fiú közül Mihály és Kelemen pályája emelte fel a családot. Bethlen Gábor uralma végére Mikes Zsigmond egyre jelentősebb tényezővé vált Háromszéken. Ezt a felfelé ívelő karriert azonban I. Rákóczi György uralkodása megakasztotta. Rákóczi az uralma kezdetén a Mikeseket is „átvette” Bethlen Gábor diplomatái között, és tovább alkalmazta.¹⁷ 1635-ben azonban megrendült a fejedelem bizalma zabolai Mikes Zsigmondban.¹⁸ A református fejedelmet valószínűleg zavarta, hogy a katolikus Mikesek gyorsan hatalomra kerültek, és nagy mértékben növekedett a súlyuk, ezért minden alkalmat megragadott, hogy útját állja ennek a folyamatnak. Az kétségtelen, hogy ekkorra a zabolai Mikesek hatalma jelentősen megnövekedett, olyannyira, hogy 1637-ben szembeszegültek a fejedelemmel.¹⁹ Amikor 1637-ben a fejedelem hadfőfelkelést hirdetett Lupul moldvai vajda ellen, akkor ők a katonáikkal nem a fejedelem seregéhez csatlakoztak, hanem a szentléleki várhoz vonultak, ahol elrabolták a vár akkor már nem élő úrnőjének, Károlyi Zsófiának a Tarnóczy Sebestyéntől született Sára nevű leányát. A három Mikes-fivér romantikusnak tűnő lányrablása sokkal inkább volt egy hatalmaskodó gesztus, ami jól mutatta a család széken belül megnövekedett jelentőségét, egyben pedig azt is érzékeltette, hogy a katolikus zabolai Mikesek veszélyesen nagy katonai erővel bírtak a széken belül. Az „elkövetők” között a források Mihályt, Jánost és Pált említették.²⁰ A fejedelem az ügyben a következő évben, 1638-ban országgyűlésre idézte a Mikes testvéreket, akik azonban Moldvába menekültek, ráadásul Lupul vajda szolgálatába álltak. Ezek után nem volt kétséges, hogy az országgyűlés május 10-én fej- és jó-

---

¹⁵ LÁZÁR 1889, 196.

¹⁶ TUDÓS 2003, 190.

¹⁷ BEKE-BARABÁS 1888, 115.

¹⁸ BEKE-BARABÁS 1888, 193.

¹⁹ EOE X, 20.

²⁰ EOE X, 20–21. Szalárdy Pál helyett a Kelemen nevét említette, aki szintén a Mikes fiúk testvére volt.

szágvesztésre ítélte őket.²¹ Az ítéletet természetesen nem tudták végrehajtani, ráadásul a fiúk alig egy év múlva, 1639. április 9-én²² kegyelmet kaptak. Maga az apa, Mikes Zsigmond is visszakérülhetett az udvarba 1644-ben a fejedelem akaratából.²³

A Mikes-testvérek legidősebbike, a művelt és tehetséges Mihály az európai peregrinációja során nemcsak elméleti képzésben részesült, de a modern tüzérség alapismereteit is elsajátította.²⁴ 1628 és 1630 között a bécsi egyetem jezsuita kollégiumában tanult, majd Erdődy György varasdi főispán²⁵ kíséretében öt éven át peregrinált Európában. Járt Leydenben, ahol 1633-ban iratkozott be az egyetemre, és Itáliában is folytatott tanulmányokat.²⁶ 1639-ben, amikor a lányrablást követően kegyelmet kapott, visszatért Erdélybe, és a fejedelem szolgálatába állt. Lázár Miklós úgy tudta, hogy Kemény János közbenjárása kellett ahhoz, hogy a fejedelem újra a szolgálatába fogadja,²⁷ ami azt jelenti, hogy a két ember között már ekkor is jó kapcsolat lehetett, ami a későbbi évek során csak erősödött. Az udvari lovasság volt az első szolgálati helye.²⁸ A harmincéves háborúba bekapcsolódó Rákóczi a tehetséges Mikest a tüzérség parancsnokává tette. Mikes Mihály kiváló parancsnoknak bizonyult: Jármy Ferencsel együtt vezette a székely hadakat, amelyek Regéc várát is sikerrel ostromolták.²⁹ Szalárdi szerint Szerencs ostromakor is meg volt vele elégedve a fejedelem.³⁰ Ekkorra már valószínűleg udvari alkapitány volt, azaz az udvari lovasok alkapitánya. 1648-ban diplomáciai feladatokat is kapott: a kurlandi herceggel és a brandenburgi vá-

---

²¹ EOE X, 21.

²² LÁZÁR 1889, 196.

²³ I. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannához: „Mikes Zsigmondot tétésd udvari szolgává.” SZILÁGYI 1875, 130.

²⁴ HORN 2005, 253; ETA IV, 19–20; KATONA 1984, 307–324; SZABÓ–TONK 1992; KESE-RŰ 1992, nr. 1949.

²⁵ LÁZÁR 1889, 196.

²⁶ ETA IV, 19–20.

²⁷ LÁZÁR 1889, 196.

²⁸ LÁZÁR 1889, 196–199.

²⁹ SZÁDECZKY-KARDOSS 1927, 188.

³⁰ LÁZÁR 1889, 196.

lasztófejedelemmel tárgyalt.³¹ 1648 májusában a fejedelmet kellett képviselnie a kurlandi herceg gyermekének a keresztelőjén.³² Alig ért azonban ki a Lengyel Királyságba, értesült I. Rákóczi György haláláról, ezért visszatért Erdélybe. Mikes Mihály karrierje a fejedelem halálával nem tört meg, hanem még tovább ívelt felfelé, ami minden bizonnyal annak köszönhető, hogy közeli kapcsolatban állt azzal a Kemény Jánossal is, aki az öreg Rákóczi fejedelem fia és utódja, II. Rákóczi György uralma idején a legbefolyásosabb erdélyi főemberré vált. A következő évtized folyamán ő és a kapcsolatrendszere tudták megszerezni a legfontosabb pozíciókat. Mikes Mihály pedig a diplomáciai tehetsége révén egyre fontosabbá vált mind a fejedelemnek, mind pedig Keménynek.³³

Egyelőre nem tudjuk pontosan, hogy mikor, de feltehető, hogy Mikes Mihály már a Moldvába menekülés előtt megnősült³⁴ és Paczolay Borbálát vette feleségül, akivel közös gyermekeik vagy nem születtek, vagy pedig fiatalon, akár gyermekként meghalhattak.³⁵

1649-ben sikeresen visszaszerezte családjá számára a korábban elveszített marosújvári uradalom egy részét.³⁶

1650-ben, amikor II. Rákóczi György seregei is közreműködtek a moldvai vajda elűzésében, Mikes Mihály újabb katonai sikereket aratott és emellett követként Varsóban is járt.³⁷ Kemény János, aki Bethlen Gábor udvarában nevelkedett és I. Rákóczi György is támogatta, ekkorra már megszerezte az udvari lovasság főkapitányi címét, sőt már 1645-től főgenerálisként is emlegették³⁸ és Mikes Mihály lett a helyettese. Ez a „munkakapcsolat” elmélyítette kettejük barátságát, kliensi viszonyrendszerét: Mikes az 1653. évi

---

³¹ HORN 2005, 253.

³² EOE X, 98.

³³ II. Rákóczi György levele 1651. november 22-én öccsének, Rákóczi Zsigmondnak. SZILÁGYI 1875, 446.

³⁴ LÁZÁR 1889, 196.

³⁵ TÜDŐS 2003, 190.

³⁶ GAZDA 2020, 29.

³⁷ SZILÁGYI 1890, 82, 103; EOE XI, 181.

³⁸ TRÓCSÁNYI 1980, 29; TT 1905, 470–471. Számos tisztséget tüntetnek fel a neve mellett, a mezei hadak főgenerálisságát és az udvari lovasság kapitányságát, valamint udvari főkapitányságot is.

hadjáratban is alvezérként harcolhatott Kemény János mellett és a hősiességéről még Stefan vajda is megemlékezett egy II. Rákóczi Györgynek írt levelében.³⁹ Ezekben az években Mikes Mihály a lengyel uralkodó segítségére rendelt erdélyi seregrészeknek volt a főparancsnoka, közben pedig évente követi szolgálatot teljesített a lengyel királynál.⁴⁰ 1653-ban Bethlen Jánossal együtt ment tárgyalni. 1654. május 22-én ő ment Klobusiczkyval Varsóba a katonai segítségért hálás uralkodóhoz, aki lengyel indigenátust ajánlott fel néhány erdélyi főúrnak.⁴¹ Ilyen módon Mikes Mihály a fejedelem „lengyel szakértőjévé” vált, ezért 1655-től kezdődően folyamatosan jelen lehetett a szövetségi tárgyalásokon.⁴² A katonai feladatait ekkor már az öccse, Mikes Kelemen vette át.⁴³ A források azt mutatják, hogy az ötvenes évek elejére a Mikes család egésze Kemény János érdekszférjába került, aki a hadjáratok alkalmával Mikes Pált és Mikes Kelemen is folyamatosan foglalkoztatta.⁴⁴ 1656-ban Mikes Mihály vezette azt a sereget, amit Rákóczi Konstantin vajda segítségére küldött, és aminek az alvezére az öccse, Kelemen volt.⁴⁵

Mikes Mihály, az udvari ranglétrán egyre feljebb jutva, Székelyföldön kívül kezdett gyűjteni birtokokat, ami arra utal, hogy személyes karrierjének jövőjét nem – vagy nem kizárólag – Háromszéken belül képzelte el.

---

³⁹ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1653. november 13-án. SZILÁGYI 1875, 477.

⁴⁰ SZILÁGYI 1875, 478–479; SZILÁGYI 1890, 254.

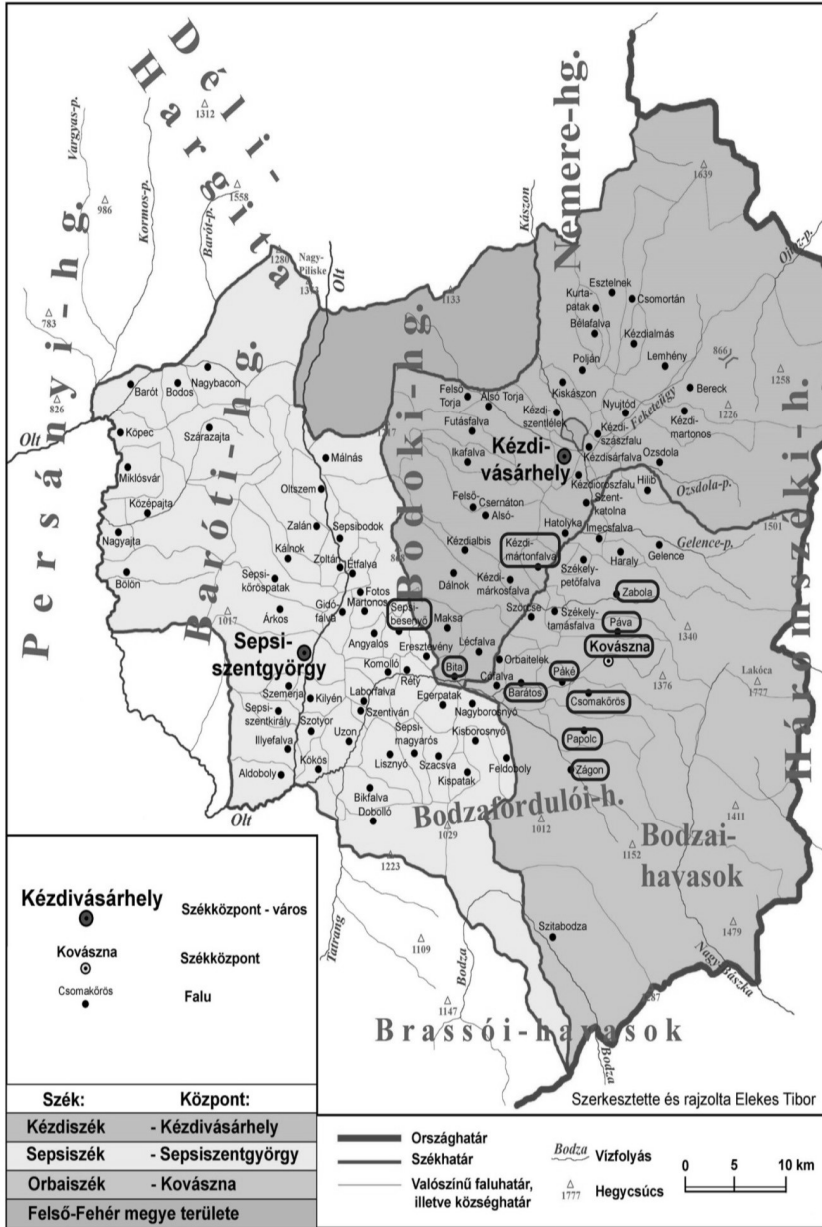
⁴¹ Végül a gyermek I. Rákóczi Ferenc mellett Kemény János és Petki István kapta a lengyel indigenátust. EOE XI, 32.

⁴² SZILÁGYI 1890–1891, I, 103, 109, 236, 280–297.

⁴³ SZILÁGYI 1875, 492; EOE XI, 37.

⁴⁴ „Miglen kylmes uram az lengyel és kozák hadaknak derekas eloszlását nem értjük, nem árt az reájok való vigyázás, azért is küldöm be Mikes Pált, lovat semmire s így valót nem tanált, sem látott Mikes Kelemen.” SZILÁGYI 1890, 193.

⁴⁵ LÁZÁR 1889, 23.

1. ábra: A Mikes család birtokai Háromszéken

Már 1649-ben megszerezte az Alsó-Fehér megyében levő, már említett Marosújvár felét és Csongva birtokrészeit, a Belső-Szolnok területén található Nagydebrikkel együtt,⁴⁶ majd 1652-ben Alsó-Fehér megye több településén jutott birtokhoz.⁴⁷ 1655-ben Belső-Szolnok megyében is birtokot szerzett, Felsőszűcs nevű településen.⁴⁸ Ekkoriban az „udvari lovasság alkapitánya és táblai ülnök” volt a titulusa.⁴⁹ 1656-ban a fejedelem kinevezte fejedelmi tanácsosává, és kancellárrá is.⁵⁰ Ebben az évben már Kővár kapitányaként is említik a források.⁵¹ 1656-ban újabb birtokadományokat kapott – ez megerősítheti Horn Ildikó feltételezését, miszerint II. Rákóczi György a fiatalabb Mikes Mihály támogatásával Kemény János súlyát igyekezett kissé kompenzálni. Kemény János tekintélye azonban olyan nagy volt, hogy Mikes kancellári címének dacára továbbra is Kemény maradt a döntéshozatalok kulcsfigurája, és Mikes is inkább megmaradt Kemény kliensi hálózatában, mint hogy szembe mert volna fordulni vele.⁵²

Mikes Mihály a lengyel hadjáratban is részt vett, itt azonban már a diplomáciai képességeit hasznosította a fejedelem. Kancellárként ő volt a kijelölt erdélyi tárgyaló, ő írta alá a fejedelem nevében a békeokmányokat Wierzboczbán. Később ott találjuk Rákóczi szűkebb kíséretében is, amikor az a lengyel kudarcot követően hazamenekült.

Háromszéken az eliten belül ekkor Basa Tamás a Barcsai Ákos körül tömörülő törökös párt vezetője volt, miközben a Mikes-testvérek Kemény János kliensi rendszerének részeként jelentek meg a lokális elitben és az országos politikában. Míg Basa a fejedelmi tanács tagjaként is elsősorban helyi hatalomra tett szert, addig Mikes Mihály a lengyel hadjárat idejére a katonai szerepek mellett az egyik legfontosabb diplomatája lett a fejedelemnek.

---

⁴⁶ MNL OL F 1. 25. 87–88.

⁴⁷ MNL OL F 1. 28. 573–574. Offenbánya, Csorra, Szarvas, Munczel és Brezest településeken szerzett birtokrészeket.

⁴⁸ MNL OL F 1. 29. 515–517.

⁴⁹ TRÓCSÁNYI 1980, 31; TMÁO III, 405; TT 1889, 638.

⁵⁰ HORN 2005, 253; LÁZÁR 1889, 197.

⁵¹ LÁZÁR 1889, 197; EOE XI, 400.

⁵² HORN 2005, 246, 250–252.

Az ötvenes évek első fele jól láthatóan a nagy társadalmi mozgások időszaka volt Háromszéken: egyelőre csak a Kálnoky, a Mikó, a Nemes és a Daczó családok keresték a helyüket a két „nagy” család, a Basák és a Mikesek kapcsolati hálójában, 1657-ben viszont a Mikesek már elég erősnek érezték magukat a széken belüli hatalomátvételhez, ezért Mikes Kelemen egyre erősebben próbálta érvényesíteni széki főkapitányi pozícióját, amit 1658-ban szerzett meg azt követően, hogy Basa Tamás, a család legfőbb riválisa vagy lemondott arról, vagy pedig lemondatták.⁵³ Ez a kinevezés a kortársak számára sem volt egyértelmű, sokan támadták is Mikes Kelelent, hogy nem törvényes úton jutott a főkapitánysághoz.⁵⁴ 1659-re Mikes Mihály kieszközölte Rákóczinál, hogy az öccsét ítélőmesterré tegye.

1657 szeptemberében a szamosújvári országgyűlésen ő és Petky István csíki főkapitány képviselték a fejedelmet és ők válaszoltak a rendek kérdéseire, amiket a vereséggel és a sereg fogságba esésével kapcsolatosan tettek fel.⁵⁵ A következő három évben végig Petky és Mikes igyekeztek irányítani az eseményeket és képviselni Rákóczy György érdekeit. Mikes Mihálynak fontos szerepe volt abban, hogy II. Rákóczi György a lemondása után is megtarthatta erdélyi birtokait.⁵⁶ 1658-ban Petkyvel együtt hívta vissza a fejedelmet,⁵⁷ aki

---

⁵³ BETHLEN 1980; EOE XI, 396. Az erős felekezeti konfliktust jól érzékelteti, hogy Mikes Kelemen esküszövegének szinte a fele ezt a témát érintette: „Ez háromszéki kapitányság tisztiben míg leszek alattam valókat is ő nagysága hűségében megtartom, ő nagyságok hűségektől semmi színek alatt elidegeníteni nem igyekezem, az evangelica religiót (kit calvinistának neveznek közönségesen) nem opprimálom, azon valláson lévőket semmi kikeresett színek, utak, módok alatt elnyomni nem cselekszem, szabadságokban megtartom, segítem, religióért senkit nem gyűlölök, tiszteket arra nézve le nem teszek, sőt annak adását is, kik érdemesek, ő nagyságokhoz igazak lesznek, nem másnak, azoknak adom inkább.”

⁵⁴ „Bethlen János dicit: Előbbi urunktól magától hallottam, hogy ő naga Mikes uramnak kapitányságot nem adott, értekeznén, hogy hol vette?” EOE XII, 176.

⁵⁵ LÁZÁR 1889, 92; EOE XI, 257.

⁵⁶ EOE XI, 318–321. A Rákóczi és családja számára birtokai biztosító okirat aláírói között ugyanakkor Mikes, kancellársága ellenére is viszonylag hátul foglalt helyet, mindössze tizenegyedik volt. A sorban megelőzte őt a székelyek közül Petky István csíki főkapitány és Basa Tamás is, aki Háromszék erős református embereként a Mikesek ellenfele, riválisa volt. Rajtuk kívül Mikes előtt volt

Bethlen Farkassal együtt Mikest küldte Lipóthoz segélyért⁵⁸ tárgyalni.⁵⁹ 1658 szeptemberében, azt követően, hogy a Porta Barcsay Ákost nevezte ki Erdély fejedelmévé, az országgyűlés megfosztotta a kancellári tisztségétől és helyette 1659 májusában Bethlen Jánost választotta meg.⁶⁰ Rákóczi azonban továbbra is kancellárként kezelte őt,⁶¹ és 1659-ben ő volt a vezére azoknak a Rákóczi párti főuraknak, akik a marosvásárhelyi országgyűlésen elérték, hogy az ország újra II. Rákóczi György mellé álljon,⁶² Mikes Mihály volt az,⁶³ aki a rendek előtt szónokolva rávette az erdélyi nemességet, hogy annak ellenére is álljanak Rákóczi György mellé, hogy a Porta ezt megtiltotta.⁶⁴ Mikes 1659. október 5-én a katolikus elit vezéréként az erdélyi katolikus javak szabad használatáért is felszólalt. Beszéde előrevetítette, hogy a Mikesek átveszik az idősödő Petki István helyét az erdélyi katolikusok jogaiért folytatott küzdelemben. Az év végére Mikes Kelemen Petki Istvánnal és szárhegyi Lázár Istvánnal együttműködve a fejedelem első számú katonai segítője volt.⁶⁵ 1660 januárjában kelt levelében még arról biztosította Rákóczit, hogy mind a székelyek, mind a szebeniek mellette állnak, még Basa Tamás és a veje is.⁶⁶

Rákóczi haláláig kitartott a fejedelem mellett. Kemény János tatár fogásba kerülése után ő lett Rákóczi seregének vezére, és ő irányította azt a sereget is, amely a Barcsay Ákos által behívott török hadat Balázsfalvánál bekerítette. Ezt követően Brassót is bevette csapataival, ugyanis Barcsay korábban oda menekült a Rákóczi-pártiak támadása elől.

Rhédey Ferenc, Barcsay Ákos, Haller Gábor, Kemény Simon, Kapi György, Haller Pál és János, valamint Kemény Ferenc is. Ez talán arra utal, hogy a látványos rangemelkedés ellenére sem tudta elfogadtatni magát az erdélyi elit egétségében.

⁵⁷ EOE XI, 265.

⁵⁸ Ezek a tárgyalások végül sikertelenül zárultak. EOE XI, 281, 409–413.

⁵⁹ LÁZÁR 1889, 22; EOE XI, 279, 474–475.

⁶⁰ LÁZÁR 1889, 197; EOE XII, 23.

⁶¹ EOE XI, 400.

⁶² LÁZÁR 1889, 24.

⁶³ EOE XII, 368.

⁶⁴ EOE XII, 30–32.

⁶⁵ SzOkI VI, 226.

⁶⁶ „Litterae Michaelis Mikes ad Georgium Rakoczy”, 1660. január 17-én kelt levél. EOE XII, 430–431.

1660 januárjában Mikes Mihály Nagyszeben ostromához is hozzákezdett. A vezénylete alatt harcoló székelyek nagyon erősen támadtak, de aztán a török sereg közeledtének hírére félbe kellett hagyniuk az ostromot. Mikes Mihály innen Gyalu irányába vonult a seregével, és részt vett a szászfenesi csatában is, ahol Rákóczi György halálos sebet kapott. Mikes Mihály hősiiesen védelmezte Ecsed várát Barcsayval szemben, noha a török vezér azzal fenyegette, hogy megöli testvérét, Mikes Jánost. A Mikes család több tagja is részt vett a harcokban: Mihály két testvére, János és Kelemen, valamint György nevű unokatestvérük is.

A szászfenesi csatát követően mindkét Mikes Magyarországra ment.

Mikes Mihály Munkácson töltötte élete utolsó éveit, a Rákóczi-javak fő-kormányzójaként, II. Rákóczi György özvegyének, Báthory Zsófiának a szolgálatában. Mikes Mihály 1662 végén halt meg. Fennmaradt az a temetési meghívó, melyet özvegye, Paczolay Borbála küldött ki Zemplén vármegye főemberei számára.⁶⁷

---

⁶⁷ „Árva állapotom szerint való szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek, mint jó akaró Uramnak. Isten sok javaival szerencséltesse Kegyelmedet. Mivel Isten ő Szent Felségének elvégezett akarattya s Decretoma hogy minden ez világra született embernek egyszer meg kellessen hálnia, mely Sententia és Decretom alá lévén vetetve az én Szerelmes Edes Uram is Néhai Nemzetes Zabolai Mikes Mihály Uram ki minek utánna életiben Méltóságos Fejedelem mellett szolgált volna dicséretesen Munkács várában Kegyelmes Asszonyunk s Urunk Eö Nagyságok Kegyelmességekből Continualván lakását egy ideig való súlyos betegségének utána die 15 Novembris Anno 1662 éjjeli 12 és egy óra között Isten ez árnyék világból kiszólitotta, nekem meg maradtott eözvegynek holtig való gyászomra és keserűségemre. Mely megnevezett Édes Uramnak meg hidegedett teteme mivel már egyebet nem kíván, hanem hogy az ó Annyának az Földnek az honnan vetetett volt meg adassák ennek tisztességesen és keresztény mód szerint való eltakarítását Atyámfiak s jóakaróin egyenlő tetszésekből rendeltem ez jövendő Februáriusnak 1. napjára Anno 1663. az Ungvári Várhely Sz. András Templomban megh lenni. Minek okáért Kegyelmedet jóakaró Uramat becsülettel kérem Asszonyommal ő Kegyelmével az megh írt napra és helyben Ungváron 8 órakor reggel jelen lenni és maga jelenlétével szegény Édes Uram meghidegedett tetemének eltakarításának napját Condecoralni ne neheztellye, mely Kegyelmed ebbeli kereszténi fáradságát engedje Isten örvendetesebb dologban szolgálhassam meg. Választ várván Kegyelmedtől éltesse Isten jó egész-

Mikes Mihály még a harcok kellős közepén, de már a lengyel hadjárat kudarca után Gyulafehérváron készítette el a végrendeletét.⁶⁸ Az okirat elején megtaláljuk azokat a címeket is, amiket Mikes Mihály viselt és amiknek a felsorolását fontosnak tartotta. Ezek voltak a kancellári címe, a fejedelmi tanácsosság és a kővári kapitányi címe. A végrendelet éppen hadba indulás előtt készült, ez lehet a magyarázata, hogy egy ilyen, országosan is jelentős tisztséget betöltő nemes, mint Mikes Mihály, nem szerepeltette a végrendeletében a testamentumos urait. Ez az időszak egyébként is a kettészakadt és folyamatos katonai fenyegetésben lévő Erdélyben készült, amikor II. Rákóczi György fejedelem népszerűsége és a pártjának a támogatottsága is erősen lecsökkent. A végrendeletből így elsősorban az örökhatárolt birtokállományáról kapunk képet. Ez nagyon érdekes képet ad a Mikes család birtokstratégiájáról. Eszerint Mikes Mihály gyakorlatilag lemondott a székelyföldi birtokokról, és Fejér megyében igyekezett jelentősebb birtokállományt összegyűjteni. Így a birtokai központja a marosújvári vár lett, a hozzá tartozó birtokokkal és Miklóslaka nevű település felével, valamint a csongvai várhoz tartozó jószággal. Ezeket Mikes, minthogy gyermekei nem voltak, a feleségére, Paczolay Borbálára hagyta, hogy amíg él, addig élvezze ezen birtokok hasznait, valamint Nagydebrecet, Felsőszócsót, Koltót és Katalinfalvát is. Az ingó vagyonát is a feleségére hagyományozta. A további birtokait, amelyeken Magyarcsesztvén, Csongván és Pusztabagón udvarháza is volt, az ezekhez tartozó jószágokkal, valamint az Offenbánya (Aranyosbánya), Brezest, Szártos és Muncsel határában található földeket és kaszálókat az öccsére, Mikes Kelemenre hagyta. Az ezekhez tartozó dézsma felét Mikes Kelemennek meg kellett osztania az özvegyvel. A katolikus Mikes Kelemen a marosújvári várban kápolnát építtetett, amit azonban szintén az öccse, Kelemen használtára bízott, a feleségének pedig megtiltotta, hogy a kápolnával bármit tegyen. Ennek oka az volt, hogy Paczolay Borbála az unitárius felekezethez tartozott. A végrendelet visszatérő útmutatása az volt, hogy a birtokoknak a Mikes család kezében kell maradnia.

---

ségben Kegyelmedet. Ex Arce Munkács die 16. Január. Anno 1663. Kegyelmednek becsülettel szolgál Néhai Nemzetes Mikes Mihály Uram meghagyott Özvegye Árva Paczolai Borbála.” HÖGYE 1987, 40.

⁶⁸ MNL OL P 658. 54. Re 15. cs. Másolata: SÁL. Fond 65/2, fasc. 12, 1716-1732. Kiadta: TUDÓS 2003, 190-193.

Érdekes még, hogy Mikes Mihály „luxusa” a lovai és a fegyverei, lószerszámai voltak, azaz megmaradt a székely katonai társadalom tagjaként annak ellenére, hogy a tisztségeit, politikai befolyását tekintve bekerült az Erdélyi Fejedelemség legszűkebb elitjébe. Ez a kettősség érezhető a birtokai mérete és a politikai súlya közötti ellentmondásban is. Míg ugyanis kancellárként a fejedelem után a második ember lett, a birtokainak nagysága meg sem közelítette a vármegyében birtokos főnemesi családokét.

Mikes Kelemen nagyon tudatosan felépített pályáivének furcsa része volt az utolsó. Petky Istvánnal és a testvérével, Mikes Kelemennel ellentétben ő nem állt a Kemények hűségére, hanem az özvegy Báthory Zsófia és a fia, Rákóczi Ferenc mellett maradt, követte őket az emigrációba és ott is halt meg. Mivel erről az utolsó, rövid életszakasról alig tudunk valamit, ezért kevés biztosat mondhatunk a döntés okáról. Az kétségtelen, hogy Mikes nagyon elkötelezett volt a Rákóczi család iránt és az is, hogy katolikus felekezeti tudata is összekötötte a rekatolizáló Báthory Zsófiával. Lehetséges, hogy a hatalmas Rákóczi birtokok igazgatásában vállalható vezető szerep csábította, de az is, hogy belefáradt a hadakozásba, sőt az is lehet, hogy betegeskedett ekkor már. Az tény, hogy az életét emigrációban fejezte be egy olyan emberként, aki a székely katonai elitből indulva az Erdélyi Fejedelemségben elérhető csúcspontig jutott.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy zabolai Mikes Mihály a 17. század közepére egészen kivételes karriert futott be, először katonaként, később pedig diplomataként, az uralkodó tanácsadójaként. A helyzetét nehezítette az, hogy a reformátusokat látványosan preferáló I. Rákóczi György uralma idején kellett katolikusként boldogulnia. Segítségére volt viszont egy szerencsés választás, hogy bekerült Kemény János kapcsolati hálójába, akinek az oldalán a pályája sikeresen ívelt felfelé, egészen a kancellárságig, ami egy székelyföldi, székely nemes számára ritkán elérhető magasság volt. A tisztségeit nézve a politikai elit első sorába került. A székely társadalomból indulva azonban az 1650-es évek végére a birtokai méretét, vagyonát tekintve nem tudta felvenni a versenyt a Bánffy vagy a Bethlen, esetleg a Rhédey vagy Kemény családok vagyonával, és ez az ellentmondásosság rányomta a bélyegét a pályájára. A házassági stratégiája még nem mutat nagyra látó tervekkel, de az a birtokpolitika, hogy a két legjelentősebb Mikes fivér, megosztotta egymás között az érvényesülés terepeit, már tudatosságot mutat és egy meg-

tervezett karrierre enged következtetni. Mikes Mihály karrierstratégiája legnagyobb hiányossága az volt, hogy nem született örököse. Sajátos módon azonban, mivel Kelemen öccse tovább tudta építeni a családot, a Mihály által megszerzett vagyon végül egy kézbe került és ez még jobban hozzájárult ahhoz, hogy a Mikesek és örököseik megkapaszkodjanak nemcsak a székelyföldi, de az országos elitben is.

Felhasznált források

MNL OL F 1.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, F 1 (= Erdélyi Fejedelmi Kancelária. Libri Regii)

MNL OL P 568.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 568 (= Teleki család levéltára)

SÁL. Fond 65/2.

Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, Fond 65/2 (= Zabolai Mikes család iratai)

EOE

Erdélyi országgyűlési emlékek. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1875–1898.

ETA

Erdélyi történelmi adatok. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1855–1862, 1945, 1993–1998.

SzOkI

Székely Oklevéltár. Kolozsvár–Budapest–Bukarest, Magyar Történelmi Társulat–Magyar Tudományos Akadémia–Kriterion, 1872–1898, 1934, 1983–

TMÁO

Török-magyar-kori állam-okmánytár. Pest–Budapest, Eggenberger, 1868–1872.

TT

Történelmi Tár. Budapest, MTA Történelmi Bizottsága, 1878–1911.

Bibliográfia

BALOGH 2005

BALOGH Judit: *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2005. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 254)

BEKE-BARABÁS 1888

I. Rákóczy György és a porta. Levelek és okiratok. Szerk. BEKE Antal-BARABÁS Samu. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1888.

BETHLEN 1980

Bethlen Miklós élete leírása magától. In: *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Szerk. V. WINDISCH Éva. Budapest, Szépirodalmi, 1980.

BÍRÓ 1921

BÍRÓ Vencel: *Erdély követei a portán*. Kolozsvár, Minerva, 1921.

GAZDA 2020

GAZDA Klára: *Főnemesek a múlt időben. A zabolai gróf Mikes nemzetség uzoni ága és rokonsági köre*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2020.

HORN 2005

HORN Ildikó: *Tündérország útvesztői. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Budapest, ELTE BTK, 2005.

HÓGYE 1987

HÓGYE István: Zempléni gyászjelentések. *Honismeret* 15/5, 1987, 40-41.

KATONA 1984

KATONA Imre: A Mikesek Vas megyei kapcsolatai. *Savaria* 13-14, 1979-1980, 307-327.

KESERŰ 1992

Fontes Rerum Scholasticarum, IV. Szerk. KESERŰ Bálint. Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1992.

LÁZÁR 1889

LÁZÁR Miklós: *Erdély főispánjai, 1540-1700*. Budapest, Athenaeum, 1889.

SZABÓ-TONK 1992

SZABÓ Miklós-TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban, 1521-1700*. Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1992.

SZÁDECZKY-KARDOSS 1927

SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest, Hargitaváralja, 1927.

SZILÁGYI 1875

A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1875. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak, 24)

SZILÁGYI 1890–1891

Erdély és az északkeleti háború. Levelek és okiratok, I–II. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890–1891.

TRÓCSÁNYI 1980

TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányzata, 1540–1690.* Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1980. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet, 6)

TÜDŐS 2003

Erdélyi testamentumok, I. Hadviselő székelyek végrendeletei. Szerk. TÜDŐS S. Kinga. Marosvásárhely., Mentor Kiadó, 2003.

Amiről az anyakönyvek mesélnek. Adalékok Görömböly 18. század végi társadalmához

Bodnár Mónika

Az anyakönyv olyan történeti dokumentum, mellyel minden település rendelkezik. 1895 szeptemberéig az egyházak anyakönyveztek, az általuk készített anyakönyvek voltak a hivatalosak, az állami anyakönyvezés csak 1895. október 1-vel kezdődött. Ennek ellenére nagyon esetleges, hogy egy-egy településre vonatkozóan mikortól maradtak fenn a keresztelési, házassági és halotti bejegyzéseket őrző dokumentumok, az anyakönyvek.

Görömböly esetében a római katolikus anyakönyvek 1765-től (kereszte-lési, temetési), illetve 1769-től (házassági) ismertek, ezek a mormon egyház jóvoltából a világhálón is elérhetők.¹ Görögkatolikus anyakönyvek a 18. szá-zadból csak töredékesen maradtak fenn. A Miskolci (Görögkatolikus) Egy-házmegyei Levéltárában található az 1783–1805 közötti évekből fennmaradt halotti, az 1810–1816 közötti keresztelési anyakönyvi töredék. A következők-ben elsősorban a római katolikus egyház által vezetett keresztelési anya-könyv segítségével, az ebből kiolvasható adatok alapján próbálok képet fes-teni a település 18. század végi társadalmáról.

Egyéb forrásokból tudjuk, hogy a török kori elnéptelenedést követően a falu a 18. század folyamán népesedett be. Erre többszöri nekifutást követően, fokozatosan került sor. A helységnévtárak és egyéb történelmi források Gö-römbölyt a 18–19. században egyértelműen szláv és többségében görögkato-likus településként említik, ám a 18. század második felétől egyre számotte-vőbb római katolikus népességgel. A 18. század utolsó harmadában ez az

---

¹ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly.

arány kb. egyharmad–kétharmad volt, a görögkatolikusok javára. Egyéb felekezetűek csak elvétve fordulnak elő ebben az időszakban.²

A jelzett időszakban, 1765–1800 között a görömbölyi római katolikus anyakönyvi bejegyzéseknek csupán egy töredéke vonatkozik Görömbölyre, hiszen a görömbölyinél sokkal népesebb volt a csabai gyülekezet. A görömbölyi és a mályi adatok együttes mennyisége sem teszi ki a csabai adatok mennyiségét. Ezek az adatok többségében a római katolikus lakosságra vonatkoznak, de találunk benne adatokat a velük együtt élő egyéb felekezetűekre vonatkozóan is.

Az adott időszak kezdetén a görömbölyi római katolikus egyházközség még nem is létezett, csupán törekvések voltak annak megalapítására. Nagy valószínűséggel római katolikusok akkor még nem is éltek a faluban, erre enged következtetni az a tény, hogy – bár az anyakönyvek vezetése 1765-ben kezdődött – az első évekre vonatkozó bejegyzések csak (Hejő)Csabára vonatkoznak, az első görömbölyi bejegyzések 1767-ből (keresztelési), 1770-ből (esketési) illetve 1771-ből (halotti) valók.

A bejegyzésekből jól nyomon követhető a görömbölyiek lelki gondozását végző egyházi személyiségek névsora. Ebből kiténik, hogy az első években csak görögkatolikus parókusuk volt, római katolikus plébánosuk nem. A római katolikus – csabaiak – szolgálatát különféle szerzetesek – ferencesek, minoriták – látták el, akiknek személye esetleges volt, gyakran cserélődött, míg végül 1772. november 8-án az akkor alapított görömbölyi parókiának és filiáinak – Csaba, Mályi, Kistokaj – plébánosa Komjáti Jakab, Füzérből ide áthelyezett plébános lett. Ezt követően a mályi és görömbölyi kereszteléseket ő, a csabai és egyéb (Csermőke) kereszteléseket egy ideig továbbra is az 1772 augusztusától ott szolgálatot teljesítő Zahorski Athanasius ferences atya végezte. A plébános távolléte esetén olykor később is a ferences, minorita, pálos vagy bazilita szerzetesek, de gyakrabban a görömbölyi görögkatolikus parókus végezte, esetleg miskolci káplán, szentpéterei, felnémeti, tályai plébános, olykor egri atyák álltak a lakosság rendelkezésére. Ez utóbbiak közül például Szudai János, aki hosszú helyettesítést követően 1774 márciusától már helyi plébánosként írta magát. Talán testvére, vagy más hozzátartozója lehetett Szudai Aegidius pálos atya, akinek neve többször feltűnik 1780–1790

---

² A témára vonatkozóan részletesebben, további hivatkozásokkal lásd BODNÁR 2022, 146–148.

közötti években. Szükség esetén a bába, sőt a helyi (mályi, csabai) helvét hitvallású lelkész, esetleg a sekrestyés is megkeresztelte az újszülöttet.

A kutatott időszakban tehát az alábbi plébánosok és görögkatolikus parókusok szolgálták Görömbölyön:

- 1765-1772 között: ferences és minorita páterek
- 1772. november 8-tól: Komjáti Jakab, Füzérből ide áthelyezett plébános
- 1774 márciusától: Szudai János, egri atyaként előtte hónapokon át helyettesített
- 1789. november 12-től: Véber János, korábban miskolci káplán
- 1773-1774: Szesztai János görögkatolikus parókus
- 1775-1779: Sustai János görögkatolikus parókus
- 1780-1782: Bukovski János görögkatolikus parókus
- 1783-1795: Zuhrovics / Zsuhrovits János görögkatolikus parókus
- 1796-tól: Csérszky András görögkatolikus parókus

Az adott időszakban az anyakönyvekben fellelhető görömbölyi vonatkozású nevek száma meghaladja a 250-et. Ám ezek között nyilvánvalóan vannak olyanok, melyeknek viselői nem Görömbölyön, hanem például Csabán, Mályiban, esetleg másutt éltek. Ám az előfordulási gyakoriságból és annak figyelembevételével, hogy milyen minőségben szerepel az adott név, felsorolhatók a tipikusan görömbölyinek nevezhető családnévek. A legtípikusabbnak, vagyis a leggyakrabban előfordulónak a Tóth családnév tekinthető. Feltehetőleg nem egyetlen családot illettek ezzel a névvel. Túlnyomó többségben római katolikusként szerepelnek, de előfordul közöttük lutheránus, vagyis evangélikus is.³ Valószínűleg a sok Tóth nevű család megkülönböztetését szolgálta az az eset, amikor egy másik, alternatív nevet is kapott a család: egyik alkalommal a Joannes Toth alias Bentsák névmegjelöléssel találkozzunk Simko Máriával közös gyermekének keresztelési bejegyzésében⁴, a továbbiakban már csak a Bentsák/Bencsák családnév szerepel.⁵

³ Antonius Toth és Elisabeth Paál. – Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1787. nov. 28.

⁴ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1775. júl. 30.

⁵ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1779. okt. 31; 1782. aug. 15; 1784. márc. 27; 1788. júl. 16.

A Tóthtal szinte azonos mennyiségben találkozunk a Petrovics/Petrovits családnévvel is. Nem véletlen, hogy az első görömbölyi keresztelés, de az első temetés is e családra vonatkozik, s ott találjuk az első esküvői tanúk egyikeként is.⁶

Kimagaslóan sok a Kovács/Kováts, Kerékjártó, Lopota/Lapota, Tirlik, Kocsis/Kotsis, Gbur, Takács/Takáts, Lengyel, Váradi/Várady, Paszternák, de gyakran előfordulnak a Bodolai/Bodollai/Bodolay, Szabó és Treznai családnevek is.

Az anyakönyvi bejegyzésekből az is kiderül, hogy egy-egy család nem csupán házasság révén származhatott el például a szomszédos Csabára vagy Mályiba, hanem át is települhetett, akár többször is lakhelyet változtathatott. Ez érhető tetten például a Lengyel család esetében, amikor Zsuzsanna lányuk születésekor, 1768-ban görömbölyi, Erzsébet születésekor, 1770-ben csabai, János és Éva iker gyermekeik születésekor, 1773-ban ismét görömbölyi illetőségűnek jegyezték őket.⁷ S hogy ez nem egyedi eset, bizonyítja Kiss Mihály és családja esete, akik 1793-ban csabai, 1797-ben görömbölyi, majd 1800-ban ismét csabaiként szerepelnek.⁸

A görömbölyi római katolikus anyakönyv egyéb felekezetűekre vonatkozóan is tartalmaz adatokat, igaz, ezek többsége Csabára és Mályira érvényes. Ám Görömböly esetében is találunk rá példát. Igaz, nem nagy számban, mivel a görögkatolikusoknál önállóan folyt az anyakönyvezés, egyéb felekezetűek pedig csak elvétve és rendkívül kis számban éltek a faluban. Korábban már volt szó az evangélikusnak jegyzett Toth – Paál házaspárról.⁹ Rajtuk kívül görögkatolikusokra vonatkozó görömbölyi bejegyzésekkel találkozunk, mégpedig olyanokra, akik római katolikus – görögkatolikus vegyesházasságban élnek. Ilyen a Bodolai – Jámbor, a Kiss – Gavalér/Gavallér, a Tóth – Román, a Bodnár – Szende, a Juhász – Kurta, a Szatlóczky – Mutsonszky házaspár, akik esetében az anya, a Román – Kovács, az Ungvári – De-

---

⁶ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1767. jan. 25; halotti, 1771. jan. 20; esketési, 1771. jún. 30.

⁷ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1768. dec. 25; 1770. dec. 21; 1773. jún. 13.

⁸ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1793. aug. 18; 1797. aug. 6; 1800. jan. 1.

⁹ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1787. nov. 28.

meter, a Vinnai – Kurda házaspár, ahol az apa vallása rutén, vagyis görögkatolikus.¹⁰ A felsoroltak közül a Kiss – Gavalér és a Toth – Román házaspár már korábban is szerepelt az anyakönyvben, de akkor katolikusnak tüntették fel őket, nem jelezték, hogy az egyik fél görögkatolikus.¹¹

A kutatott időszakban Görömböly társadalma rendkívül magas erkölcsi nívót mutat. Erre utal az a tény, hogy mindössze egyetlen házasságon kívüli, törvénytelen gyermek születését jegyezték fel,¹² holott a filiákban ez lényegesen gyakrabban előfordul.

A falu társadalma, ha nem is volt teljesen egységes, az ott élők túlnyomó többsége az adott korra jellemzően nyilvánvalóan a mezőgazdaságból élt. Ez alól azonban volt néhány kivétel. Egy 1796-os bejegyzésből tudjuk, hogy Szabó József volt a kántor,¹³ vagyis az a személy, aki a pap mellett egyházi szolgálatot végzett, aki a szertartások alkalmával a zenét szolgáltatta és az éneklést irányította. Legtöbb esetben a gyerekek oktatása is az ő feladata volt. Más forrásból tudjuk, hogy akkoriban Görömbölyön két felekezeti iskola működött, az egyiket a görögkatolikus, a másikat a római katolikus egyház tartotta fenn.¹⁴ Ez utóbbinak lehetett a tanítója Szabó József, akinek társadalmi presztízsére az is utal, hogy a neve számos alkalommal keresztapaként szerepel az anyakönyvben.

Minden társadalomban fontos szerepet töltött be a bába, aki a szüléskor segédkezett, ellátta a frissen szült kismamákat és a csecsemőket, sőt szükség esetén – amennyiben a csecsemő túlságosan gyengének, életképtelennek mutatkozott – meg is keresztelte őket. A görömbölyi bábaasszony Komlósy Mária volt, aki szintén több esetben – olykor névvel, máskor csak foglalkozására utalva – keresztanyaként is feltűnik.¹⁵

¹⁰ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1774. dec. 11; 1775. szept. 5; 1778. jan. 6. és 1783. okt. 28; 1783. dec. 10; 1779. nov. 11; 1793. jún. 14; 1775. szept. 25. és 1780. ápr. 30; 1775. dec. 2; 1784. jún. 12.

¹¹ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1772. dec. 1; 1773. ápr. 23.

¹² Andreas, Helena Toth fia. Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1790. márc. 7.

¹³ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1796. máj.

¹⁴ Lexicon Locorum 1920, 73.

¹⁵ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1795. jan. 31.

A keresztelési anyakönyv bejegyzései arról tanúskodnak, hogy viszonylag gyakoriak voltak az ikerszülések, s amennyiben a gyerekek különböző neműek voltak, sok esetben a Bibliából ismert első emberpár, Ádám és Éva nevét kapták.¹⁶

Az 1790-es évektől néhány cigány család is feltűnik Görömböly társadalmában. Illetve nem kizárt, hogy már korábban is, de az anyakönyvekben csak ekkortól jegyezték be a név mellé etnikai hovatartozásukat is. Ily formában találkozunk 1790-ben Georgius Varga és Mária, 1793-ban David Sohadár és Julianna Horváth, 1795-ben Jacob Bakter és Judita, Gaspar Lakatos és Eva Gutzi, Paulus Lakatos, Rosalia Rézmíves, 1796-ban Thomas Rontó és Agnes Hamzók, 1798-ban Joannes Rontó és Agnes, 1799-ben Georgius Rontó és Rosalia Bandy nevekkkel a keresztelési, 1791-ben Michael Rontó és Susanna Farkas nevekkkel a házassági anyakönyvben.¹⁷ A Hamzók, Rontó, Lakatos cigány családnevek a szomszédos településeken is előfordulnak. A Varga és Horváth családnevek úgyszintén, de azok nagy valószínűséggel nem cigány családnévként vannak feltüntetve. Cigány-„paraszt” vegyesházasságra enged következtetni az 1796-ban feltűnő Tóth – Lakatos szülópár.¹⁸

Az, hogy a felsorolt családok milyen szerepet tölthettek be a falu társadalmában, nem ismert, de nem kizárt, hogy a Bakter családnév egyúttal a családfő foglalkozására is utal, tehát éjjeliőrként, csószként szolgálta a közösséget.

Feltehetőleg szintén foglalkozásra, de egyúttal a közösség etnikumára is utal a Kerékjárto és Koleszár névazonosság, hiszen ez utóbbiban a szláv, szlovák koleso = kerék alapszót és az -ár mesterségképzőt fedezhetjük fel. Lőrincz János feleségét a legtöbb esetben Kerékjártó Katalinként írják, de az egyik esetben Koleszár Katalinként szerepel.¹⁹

---

¹⁶ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1789. dec; 1792. szept. 23; 1793. febr. 26.

¹⁷ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1790. febr. 26; 1793. szept. 27; 1795. jan 31; 1795. febr. 10; 1795. febr. 19; 1796. febr. 7; 1798. márc. 8; 1799. máj. 11; esketési, 1791. jún. 12.

¹⁸ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1796. márc. 11.

¹⁹ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1779. dec. 16; 1786. márc. 24; 1795. máj. 29; – Kerékjárto; 1783. ápr. 7: Koleszár.

Egyéb esetekben is előfordul, hogy „beszélő” családnevekkel van dolgunk. Ilyen a Tóth családnév, mely viselőjének etnikai hovatartozására, szláv eredetére utal. Nem véletlen, hogy a római katolikus anyakönyvi bejegyzések alapján ez a legtipikusabb görömbölyi családnév. Ugyancsak ilyennek ítéljük a Román családnévet is. Ez – figyelembe véve a Románok felekezeti hovatartozását – egyúttal arra is utal, hogy a betelepülő görögkatolikusok között románok is voltak.

Ebben a korban teljesen általános, hogy a családnevek még nem állandósultak. Nem kivétel ez alól a görömbölyi társadalom sem. Erre utalnak a Toth alis Bentsák,²⁰ valamint a Behun idem Szurkó²¹ névalakok, azt is megjegyezve, hogy ez utóbbi Csurdó, Scsurko, Scurko változatokban is előfordul. De további példákat is találunk erre vonatkozóan: Szakács Mária férje 1771-ben Klutsák Ádám, 1773-ban Hajtsák Ádám, feltehetőleg mindkettő egyazon személyre utal.²²

Hruska Mátyás felesége 1771-ben Braveczki, 1772-ben és 1774-ben Draveczi, 1777-ben Franko, majd 1780-ban és 1787-ben ismét Braveczki Mária.²³ A Franko családnév csupán ezen egy alkalommal szerepel az anyakönyvben, míg a Braveczki/Draveczi többször, nemcsak Görömböly, de Csaba vonatkozásában is, így feltételezhetjük, hogy ez, vagy ennek valamelyik változata az eredeti.

Tomtsik/Tomecsik Clemens felesége 1768-ban és 1770-ben Stefanovkáként, 1774-ben Stepánként szerepel.²⁴

A csatolt mellékletben a görömbölyi római katolikus keresztelési anyakönyvben 1765–1800 között található görömbölyi vonatkozású családnevek szerepelnek, feltüntetve a névváltozatokat, előfordulási minőségüket és gyakoriságukat, amiből következtetéseket lehet levonni az adott időszakban ott élő lakosságra vonatkozóan.

---

²⁰ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1775. júl. 30.

²¹ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1779. nov. 21.

²² Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1771. nov. 13; 1773. dec. 12.

²³ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1771. nov. 10; 1772. nov. 12; 1774. jan. 29; 1777. ápr. 5; 1780. dec. 17; 1787. márc. 29.

²⁴ Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, keresztelési, 1768. márc. 16; 1770. okt. 18; 1774. ápr. 5.

Felhasznált források

Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly.

Anyakönyvek, Római Katolikus Egyház, Görömböly, 1765–1895. Online: www.familysearch.org (Letöltés: 2023.08.23.)

Lexicon Locorum 1920.

Lexicon Locorum Regni Hungariae Populosorum 1773. Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása. Kiadja a Békeküldöttség, Budapest, 1920

Bibliográfia

BODNÁR 2022

BODNÁR MÓNIKA: Görömböly népesedési adatai, etnikai és felekezeti viszonyai a 18. századtól napjainkig. *Történelem és Muzeológia* 7/1–2, 2022, 146–156. Online: <https://tma-miskolc.hermuz.hu/wp-content/uploads/2023/06/6-Bodnar-Monika-2022-Tort-Muz-vegleges.pdf> (Letöltés: 2023.10.03.)

MELLÉKLET

	Név	Szülő, kereszt- szülő ²⁵	Szülő + kereszt- szülő elő- fordulása	A név első előfordu- lása ²⁶	Megjegy- zés
1.	Arnóti	M2	2 + 0	1769	
2.	Ács	kp	0 + 1	1769	
3.	Árvai	M3, P, kp	4 + 1	1771	
4.	Baill	kp3, km	0 + 4	1767	
5.	Bacsikai	M, km	1 + 1	1769	
6.	Bakter	P	1 + 0	1795	
7.	Balint	M	1 + 0	1800	
8.	Bán	M	1 + 0	1800	
9.	Bandi Bandy	M, Mz	2 + 0	1782, 1799z	Zingari
10.	Baratza	M3	3 + 0	1795	

²⁵ Magyarázat: km: keresztanya; kp: keresztapa; M: anya; P: apa; z: cigány.

²⁶ Ahol két évszám szerepel, ott az első keresztszülőként, a második szülőként való előfordulást jelent.

11.	Barát	P2, kp	2 + 1	1790	
12.	Barbár	km	0 + 1	1794	
13.	Bárczál	km	0 + 1	1794	
14.	Bartsik	kp	0 + 1	1772	
15.	Barkovski	kp	0 + 1	1780	
16.	Behun idem Szurkó	km2	0 + 2	1779	
17.	Belág	km	0 + 1	1790	
18.	Bencsák Bentsák	P10, kp2	10 + 2	1779	először Toth alias Bentsák; Cath(M:LR)
19.	Bernád	M	1 + 0	1775	
20.	Bodnár	M5, P2, km3	7 + 3	1767	Cath (MR)
21.	Bodi	P	1 + 0	1776	
22.	Bodolai Bodollai Bodolay	M8, P2, km7	10 + 7	1770	Cath (MR)
23.	Bogdány	M, kp	1 + 1	1773	
24.	Braveczki	M2	2 + 0	1780	
25.	Brovorski	km	0 + 1	1780	
26.	Botyányi	M	1 + 0	1768	
27.	Braveczki	M	1 + 0	1771	
28.	Bro- vatovski	km	0 + 1	1782	
29.	Butsko	kp	0 + 1	1798	
30.	Burián Buriány Burján	kp13, km12	0 + 25	1773	= Magyar?
31.	Buzás	M5	5 + 0	1777	
32.	Czecz	P, M	2 + 0	1777	consors ejus
33.	Czellerin Czollerin Czoller	M, km2	1 + 2	1780	
34.	Csirik	P	1 + 0	1769	
35.	Csontos	P, kp2, km9	1 + 11	1789	

36.	Csordás	M2, km3	2 + 3	1769	
37.	Csurkó Scsurko Scurko	km8	0 + 8	1771	
38.	Danyko	km	0 + 1	1790	
39.	Deák	M	1 + 0	1798	
40.	Demeter	M	1 + 0	1775	Cath (PR)
41.	Demkó Demko	M3	3 + 0	1780	
42.	Dinisz	P	1 + 0	1778	
43.	Dobroviczki Dubroviczki Dub- rovitzky Duboviczky	M8	8 + 0	1768	
44.	Dolanszky	kp	0 + 1	1793	
45.	Dorogszági Dorogsági	kp4, M,	1 + 4	1768, 1772	
46.	Draveczi	M2	2 + 0	1772	
47.	Drovarski	km	0 + 1	1779	
48.	Dudás	km3, P, M5, kp5	6 + 3	1768, 1771	
49.	Dulipán	km	0 + 1	1800	
50.	Farkas	km	0 + 1	1796	
51.	Fatsura	kp	0 + 1	1800	
52.	Felső	M	1 + 0	1768	
53.	Fetsó	km5, M2	2 + 5	1774, 1778	
54.	Feczkó	M	1 + 0	1784	
55.	Figel	P	1 + 0	1796	
56.	Fignár Fignet	km7,	0 + 7	1769,	
57.	Franko	M	1 + 0	1777	
58.	Futó	P2, km7	2 + 7	1767	= Mu- csinszki?
59.	Gabonyi Gobinyi	kp5	0 + 5	1774	
60.	Gál	M, km	1 + 1	1797	

61.	Gavallér Gavalér	M3	3 + 0	1772	Ruth.
62.	Gbur Gbúr	P7, km18, kp28, M12	19 + 46	1767	
63.	Gecse	km	0 + 1	1770	
64.	Gerecs	M	1 + 0	1776	
65.	Gledura	kp	0 + 1	1793	
66.	Grets	kp	0 + 1	1797	
67.	Gutzi	M	1 + 0	1795	Zing.
68.	Hajdu	km2	0 + 2	1772	
69.	Hajtsák = Klutsák	P, M	2 + 0	1773	
70.	Hamzók	M	1 + 0	1796	Zing.
71.	Harangozó	kp	0 + 1	1800	
72.	Harasz	M	1 + 0	1799	
73.	Haupt Haupt	kp4	0 + 4	1780	
74.	Hegedús	km	0 + 1	1773	
75.	Heger	kp2, P	1 + 2	1779, 1780	
76.	Hornyik	kp	0 + 1	1767	
77.	Horváth	P, M7, Mz, kmz	9 + 1	1779, 1793z	Zingari (Sohadár)
78.	Hrabski	km	0 + 1	1788	
79.	Hruska Hruskó	P6; kp7, km2	6 + 9	1771	
80.	Hujacsall	M	1 + 0	1772	
81.	Huszár	P3, M4	7 + 0	1779	
82.	Jahoda	P5	5 + 0	1783	
83.	Jámbor	M, km	1 + 1	1774	Ruth.
84.	Jancsik	M	1 + 0	1773	
85.	Jászay	P	1 + 0	1795	
86.	Jedinák	M5, P7, km	12 + 1	1774	
87.	Josvai	M	1 + 0	1778	
88.	Juhász	km10, M3, P	4 + 10	1773	=Nagy?; Ruth (M:GR)
89.	Juszkó	M	1 + 0	1793	

90.	Jungh	km ₃	0 + 3	1783	
91.	Kádas	M	1 + 0	1795	
92.	Kalapos	M ₃ , km ₅	3 + 5	1771	
93.	Kalmár	M	1 + 0	1800	
94.	Kardinál	km	0 + 1	1800	
95.	Karitta Karita	kp ₅ , km ₁₀	0 + 15	1773	
96.	Kármán Karmán Kármány	P ₇ , kp ₁₆	7 + 16	1786	
97.	Kaszárda	km	0 + 1	1771	
98.	Kecskés Ketskés	kp ₉ , M ₄ , km ₄	4 + 13	1788, 1791	
99.	Kelemen	kp ₆	0 + 6	1768	
100.	Kepelyák, Kepelyik Kepelynek	M ₄	4 + 0	1769	
101.	Kerekes	km, M ₂	2 + 1	1793	
102.	Kerékjártó Kerekjártó	M ₁₄ , P ₁₃ , kp ₂ , km ₂	27 + 4	1767, 1769	=Koleszár
103.	Kert- sánszky	M ₃	3 + 0	1793	
104.	Kerülő	M	1 + 0	1771	
105.	Kiffer	km ₄	0 + 4	1774	
106.	Kirkovics	kp	0 + 1	1783	
107.	Kirt- sánszky	M	1 + 0	1792	
108.	Kiss	P ₄ , km ₅ , M	5 + 5	1772	Cath (MR)
109.	Klutsák = Hajtsák	P	1 + 0	1771	
110.	Koczur	km	0 + 1	1796	
111.	Kocsis Kotsis	km ₆ , P ₁₈ , kp ₁₈ , M	19 + 24	1768, 1774	
112.	Kolartsik	km	0 + 1	1790	
113.	Koleszár	km, M ₃	3 + 1	1779	
114.	Kollát	M	1 + 0	1789	
115.	Komlósy	km ₃	0 + 3	1795	

116.	Kondrát Kundrát Kundra	kp3, km	0 + 4	1788	
117.	Kotserha, Kocserha Kotserka Kutsora	km, P, kp6, M3	4 + 7	1769	
118.	Koreny Korény	km2	0 + 2	1778	
119.	Korpátsi	M	1 + 0	1792	
120.	Kosiczki	km	0 + 1	1775	
121.	Kováts Kovács	kp19, P24, km26, M19	43 + 45	1767, 1768	Cath (PR)
122.	Kozák Kozáki Kozik	kp, km3	0 + 4	1775	
123.	Kozányi	P5, kp11	5 + 11	1772	
124.	Kómvés	M2, P	3 + 0	1797	Ruth.
125.	Kóvago	M	1 + 0	1776	
126.	Krajnyák Krainák	M, km3, kp	1 + 4	1774	
127.	Krisa- novski	kp	0 + 1	1769	
128.	Kujatsal	km, M	1 + 1	1769, 1774	
129.	Kultsár	M, km3	1 + 3	1793	
130.	Kun	km2	0 + 2	1767	
131.	Kurda Kúrda Kürde	P4, M, km2	5 + 2	1770	Cath (PR)
132.	Kurta	M	1 + 0	1783	
133.	Laczó	km	0 + 1	1786	
134.	Laitsák	km	0 + 1	1799	
135.	Lakatos	P2, M	3 + 0	1795	Zing.
136.	Lázár	kp, km	0 + 2	1789	
137.	Lazúr Lazur	kp3, km	0 + 4	1792	
138.	Lebenski	M3	3 + 0	1769	

139.	Lengyel	P8, M7	15 + 0	1768	
140.	Liszsakovics	km	0 + 1	1778	
141.	Lopota Lapota	P14, kp7, M12	26 + 7	1768	
142.	Lovász	P	1 + 0	1789	
143.	Lőrincz	km, P4, kp3	4 + 4	1775, 1779	
144.	Ludvigin	km	0 + 1	1774	
145.	Lukács	P, km2	1 + 2	1781	
146.	Lutzky	kp	0 + 1	1793	
147.	Mágocs	km	0 + 1	1786	
148.	Majoros	M	1 + 0	1797	
149.	Magyar	kp5, P	1 + 5	1768, 1782	= Burián?
150.	Mam- linerin	M	1 + 0	1775	
151.	Máta Mata	M5, km6	5 + 6	1793	
152.	Máté	kp	0 + 1	1771	
153.	Mátsi	M5	5 + 0	1781	
154.	Mentovits	km	0 + 1	1795	
155.	Menyhárt	kp	0 + 1	1799	
156.	Miklós	P	1 + 0	1800	Cath.
157.	Molnár	M3	3 + 0	1776	
158.	Mutsinski Mucsinski Musinski Motsinski Mutsenski Matsinski Mutsonszky Mocsonsky	kp9, km7, M3	3 + 16	1769, 1793	= Futó? Ruth (P:L.R.)
159.	Nagy- mártony(i) Nagy	M11, P, km	12 + 1	1768	= Juhász?
160.	Némethi Németh	M5	5 + 0	1781	
161.	Novotna	km	0 + 1	1783	

162.	Oravecz	M4	4 + 0	1792	
163.	Orbány	kp	0 + 1	1787	
164.	Orgona	P	1 + 0	1780	
165.	Orosz	M2, km4	2 + 4	1768	
166.	Oskó	M	1 + 0	1773	
167.	Ördög	P4, kp2	4 + 2	1792	
168.	Paál	M	1 + 0	1784	Luth (Toth)
169.	Pályinkás	M	1 + 0	1771	
170.	Paszternák Pasternák	M, P13, kp17	14 + 17	1767	
171.	Peregrin(i)	kp5, km3	0 + 8	1769	
172.	Peterics	km6, M8	8 + 6	1768, 1773	
173.	Petrás Petráts	P3	3 + 0	1789	
174.	Petrovics Petrovits	P48, M6, kp8, km2	54 + 10	1767	
175.	Pipoly	kp2	0 + 2	1785	
176.	Piskorova	km	0 + 1	1780	
177.	Pislich	km	0 + 1	1780	
178.	Plutzky	P2	2 + 0	1793	
179.	Podhorány	P	1 + 0	1772	
180.	Poldruhi	km	0 + 1	1798	=Poldvahi?
181.	Poldvahi	km	0 + 1	1796	=Poldruhi?
182.	Polumcsák	km	0 + 1	1771	
183.	Rabski	km	0 + 1	1788	
184.	Radács Radátsi(y)	M7, km4	7 + 4	1779	
185.	Ragyák	P	1 + 0	1799	
186.	Rajprecht	kp	0 + 1	1772	
187.	Rajsz Reisz	kp4, km	0 + 5	1787	
188.	Rézmives	M	1 + 0	1795	Zing.
189.	Román	M3, P2, km3, kp3	5 + 6	1773	Ruth (MC; PC)
190.	Rontó	M2, P3z	5 + 0	1780, 1796z	Zing.

191.	Roskoványi	M	1 + 0	1772	
192.	Sánta	km	0 + 1	1793	
193.	Scepanik	P	1 + 0	1773	
194.	Serfőző	M2	2 + 0	1773	
195.	Severa Schevera	P8, kp2	8 + 2	1779	
196.	Simkó(o)	km2, M5	5 + 2	1774, 1775	
197.	Simon	km13, kp2	0 + 15	1767	
198.	Sipos	P7, kp8	7 + 8	1774	
199.	Sisák	km2	0 + 2	1767	
200.	Skurkó	km	0 + 1	1771	
201.	Smith	P	1 + 0	1775	
202.	Soltész Szoltész Soltisz	kp6, km11, P2	2 + 17	1778, 1793	
203.	Soós	kp	0 + 1	1786	
204.	Stefanovka Stefanonka Stepán	M4, km	4 + 1	1768	
205.	Stranovski	km	0 + 1	1782	
206.	Subrovics	M	1 + 0	1782	
207.	Suha Sohadár Soha	P5	5 + 0	1786, 1793z	Zingari (Horváth)
208.	Szabó	M5, km16, kp24, P5	10 + 40	1767	
209.	Szakács	M6	6 + 0	1771	
210.	Szántai	km3	0 + 3	1773	
211.	Szatlovski Szatloczky	kp4, P3	3 + 4	1789, 1793	
212.	Szemán	kp5	0 + 5	1775	
213.	Szende	M	1 + 0	1779	Ruth
214.	Szendrey	km	0 + 1	1799	
215.	Szegedi	P2	2 + 0	1796	
216.	Szilvásy Silvásy	P2	2 + 0	1797	

217.	Szokirtsák Szokertsák Szekritsák Szekertsák	km3, M5	5 + 3	1779, 1784	
218.	Szudai(y)	P4	4 + 0	1779	
219.	Szunyog	kp3, km2	0 + 5	1776	
220.	Takaros	M	1 + 0	1798	
221.	Takáts Takács	km, P12, M4, kp5	16 + 6	1767, 1770	
222.	Tamás	km2	0 + 2	1768	
223.	Tergeni	km	0 + 1	1772	
224.	Terpák Tirpák	M4	4 + 0	1771	
225.	Tesinski	P	1 + 0	1779	
226.	Tessó	km	0 + 1	1773	
227.	Ticz	kp8, km	0 + 9	1773	
228.	Tírlík	P20, M	21 + 0	1768	
229.	Tomtsik, Tomecsik	P4, kp11	4 + 11	1768	
230.	Toth Tóth Tóth	kp2, P28, M30, km15	58 + 17	1769, 1771	Cath (MR) Luth (An- tonius, 1784)
231.	Toth alias Bentsák	P	1 + 0	1775	ezt követő- en már csak Bencsák
232.	Tremel	km	0 + 1	1797	
233.	Treznai	P6, km5, M4	10 + 5	1767	
234.	Triszánski Tritziczki	km2	0 + 2	1771	
235.	Türkein Türjei (?)	km2	0 + 2	1773 (1775)	
236.	Ungvári	P, kp2	1 + 2	1775	Ruth
237.	Urbán	km2, kp	0 + 3	1772	
238.	Vallya Váltya	km2, M3	3 + 2	1784, 1784	
239.	Vámos	M4	4 + 0	1793	
240.	Vanya	kp	0 + 1	1790	

241.	Várad Várady Varády	P11, M4, kp4	15 + 4	1775	
242.	Varga	P	1 + 0	1790	+ Maria Zing
243.	Verbák	M	1 + 0	1796	
244.	Vereb	km	0 + 1	1775	
245.	Veres Veress	kp4, P, km4	1 + 8	1767, 1775	
246.	Vigyo Viggó	kp2	0 + 2	1797	
247.	Vild	kp	0 + 1	1797	
248.	Vinnai	P	1 + 0	1784	Ruth
249.	Wámosi	km2	0 + 2	1770	
250.	Zubrovits Zubrovics	M4, km	4 + 1	1772	
251.	Joan Szu- dai Par. Loci	kp2		1780	1774.03-tól kinevezett
252.	Math. Majer Cap. Miskolcz	kp2		1782	
253.	Joannes Veber Par. Loci	kp		1792	
254.	And. Csérszky Par. G. R	kp2		1797	

Kereskedőfamíliák Kassán a 19. században^{*}

Csíki Tamás

Gyulai Éva az északkelet-magyarországi posztósokról írt tanulmányának epilógusában említi id. Kopy János jómódú kassai kereskedőt, aki 1798-ban a város tulajdonában lévő posztómanufaktúra építését anyagilag támogatta, és az üzemet néhány évvel később fia, ifj. Kopy János vette bérbe.¹ A történet hosszan folytatódott. Kopy halála után (1805-ben) a bérletet az özvegye vette át, majd a bérleti idő lejárta előtt, 1809-ben Sikos Pál kassai kereskedőnek adta tovább, a megörökölt posztókereskedést pedig, melyet rövid ideig Springer Józseffel társulva vezetett, az Eperjesről származó Niemandsfreund Félix vásárolta meg. A fia, Kopy István szintén a várossal létesített üzleti kapcsolatot (a papírmalmot bérelte és Kassa papírszállítója volt), majd az 1840-es években, régi hagyományokat követve, a bányaművelés felé fordult: több felvidéki bányában (Aranyidkán, Gölnicbányán) szerzett részese-dést, és a telkibányai „Glück auf” és „Sofia” egyesült bányatársulat többségi tulajdonosa és igazgatója lett (igaz, a cég érdemleges bányászatot nem folytatott).²

E rövid írásban a 19. századi Kassa három további, talán legnevesebb kereskedőfamíliáját mutatom be. Ez aligha teszi lehetővé a prozopográfia módszerének (a kollektív életpályák vizsgálatának) következetes érvényesítését, néhány, az üzleti tevékenységre (stratégiákra) vonatkozó analóg és eltérő sajátosság szemléltetésére mégis módot adhat.³

---

^{*} A tanulmány a HUN-REN-DE Néprajzi Kutatócsoportjának programjában készült.

¹ GYULAI 2006, 163–164.

² KERÉKES 1913, 52, 189; IZSÓ 2006, 48.

³ BÁCSKAI 1989, 12. (A felhasznált anyakönyveket, melyek a Family Search honlapján is megtalálhatóak, a lábjegyzetekben nem hivatkozom, a jelzeteket a *Felhasznált források* között adom meg.)

Moll János Farkas⁴ (1720–1795) Pozsonyból telepedett Kassára és 1770 körül nyitott kereskedést (apja jó nevű mészáros), a rőfös- és posztóüzletet három fia (József, Sámuel és Károly) örökölte.⁵ A legnagyobb ambíciója a legidősebb fivérnek, Józsefnek (1771–1825) volt, aki 1801-ben Henszlmann Imre és Rummy Péter kereskedőkkel, Wirkner István orvossal, valamint Fedák Jánossal (gróf Andrássy Károly fiskálisával) társulva kőedénygyárat alapított (igazgatónak a több évtizedes szakmai gyakorlattal rendelkező itáliai Osvaldo Pivirottit nyerték meg.) A forgalom 1808-ban elérte a 30 000 forintot, körülbelül 50 főt alkalmaztak, és az 1810-es években már lengyel, orosz, havasalföldi és moldvai piacokra szállítottak, a manufaktúra tehát a kereskedelemi üzletág profilját is bővítette. (A termelés azonban nem vált tartósan nyereségessé, aminek az egyik oka a rendezetlen munkaviszonyok, illetve a gyakori munkakonfliktusok voltak.)⁶ Moll József Kassa határában, valamint

---

⁴ A családnév Mohl és Moll alakban szerepelt. (A keresztnévek magyar megfelelőjét használom.)

⁵ Czobor Alfréd, Abaúj-Torna vármegye levéltárosa szerint János Farkas dédapjának I. Lipót adományozott 1680-ban nemességet, és úgy tűnik, a nemesi rang a 19. századi generáció számára is meghatározó maradt. A Moll testvérek ugyanis az 1820-as években nemességigazolót pert indítottak, aminek a nyomán Pozsony és Abaúj vármegye a címszerzést megerősítette, és a számlákat a patinás címer díszítette. MNL OL A 57. 65. köt. 66o; CZOBOR 1911, 174–176; KERÉKES 1913, 47–48.

⁶ Az alkalmazottak, akik nagy része a fazekas céh egykori tagja volt, az első években 18–20 000 forint kárt okoztak, és biztosan nem alaptalanul szorgalmazták a tulajdonosok, hogy a vétségeket elkövető tanulók és segédek felett ne a város, hanem ők ítélezhessenek. MÉREI 1951, 64–65. A konfliktusokban olyanok vettek részt, akikre a különböző tevékenységek konfúziója, a változó lehetőségekhez és kényszerekhez történő pillanatnyi alkalmazkodás, a „próbáljunk szerencsét” mentalitás lehetett jellemző. A Moll-féle felsővárosi manufaktúra („Császári Királyi Privilegizált Magyar Kassai Angol Kőedénygyár”) két elbocsátott munkása, a triezsti származású Hamerle Frigyes és a budai születésű Mandovan Ferenc (akik ezután pipakészítéssel foglalkoztak), 1810-ben kőedény gyártására kértek engedélyt, azzal az indoklással, hogy 10–16 évet töltöttek segédként és vándorlással, Kassán polgárjogot szereztek, a mesterek jegyzékében szerepelnek, továbbá az ipar fejlődéséhez szükséges a verseny. Moll József és társai előbb a magisztrátusnál, majd a Helytartótanácsnál tiltakoztak a konkuru-

Tokaj-Hegyalján szőlőbirtokkal rendelkezett, és 1825-ben Lasz gallner Ábrahámval a nagymúltú borvidéket bemutató és népszerűsítő, valamint a bor-kereskedelem megújítását kereső könyvet jelentetett meg.⁷

A születések és halálozások kiszámíthatatlansága olykor több generáció sorsát befolyásolhatta. Moll József egyetlen fia, Gusztáv (1819–1863) mindössze hatéves volt, amikor az apja meghalt, így az üzemet aligha vehette át; nővére viszont Werfer Józsefhez ment feleségül, aki 1836-ban kártyagyárat alapított, majd apja nyomdáját örökölte. Werfer a kártyagyárat Debrecenbe

---

rencia ellen: valójában „zuggyárat” akarnak, Hamerlének adósságai vannak, sikkasztott, a hatóságok keresték, és a harmadik társuk, Glosze Károly szintén a kőedénygyárban dolgozott, de titokban az ószeres „gyanús mesterségét” űzte, majd pipaárúsítással kereste a kenyerét. Ráadásul az üzemben maradt munkások között, akik többsége falusi és tanításuk hosszú évek fáradságába került, „egyenetlenségeket okoztak [...] és bosszújuk és alantas gondolkodásuk eszközeként” akarják őket elcsábítani. Ezzel szemben a felsővárosi cég tulajdonosai – miként elmondták – több mint 100 000 forintot fektettek be, hasznuk alig volt, viszont „megvan az önértékünk, hogy mint hű polgárok, erőnk szerint egy szolid gyári intézmény alapításával, mely családokat táplál, és jelentékeny pénzt hoz külföldről az országba, hazánk jólétéhez járultunk hozzá [...] a zugkontárkodás (Winkelpuscherei) esetén viszont elveszthetnének nehezen megszerzett hírnevünket.” A városi tanács engedélyezte az új manufaktúra alapítását („mint polgároktól aligha tagadhattuk volna meg”), 1811 novemberében azonban „tényként” állapította meg, hogy a társaság feloszlott (Mandován kivált és fajansz „fabrikálásába” kezdett, Glosze adósságai miatt csődbe jutott), és Hamerle Frigyes, valamint Bakos Jakab gombkötő és Hirlender Máttyás viaszöntő részvételével szerveződött újjá (utóbbiak tőkeerősek, de a fazekasághoz nem értenek). MIHALIK 1960, 285–298. A „privilegizált” kőedénygyár tulajdonosainak kapcsolata sem volt felhőtlen. Az adósságokat nem tudták egymás között rendezni, Rummy Péter és Fedák János az 1810-es években kilépett, Henszlmann Imre felesége 1817-ben (férje halála után) Pivirottinak adta el üzlet részét, aki ugyancsak önállósult, és új kőedénygyárat létesített. MÉREI 1951, 64–66; MIHALIK 1956, 187–195; MIHALIK 1969, 163–185. (Mihalik Sándor (1900–1969) művészettörténész régi kassai családból származott, egyik felmenője, Mihalik Albert 1841-ben nyitott vegyeskereskedést.)

⁷ A kötet utalt a „valódi” kereskedők hitelét és a Hegyalja hírnevét veszélyeztető zsidókra, akik például a miskolci és egyéb másodosztályú borokat tokajiként árusítják. MOHL-LASZGALLNER 1828, 194–196.

telepítette (a cívisek talán jobban kedvelték a magyar tarokkot), és 1845-ben litográfiai műhelyt nyitott, melynek vezetésével a sógorát bízta meg.⁸ (Moll Gusztáv 1858-ban Nagyváradon önálló könyomdát alapított.⁹)

A rőfös- és posztókereskedést Moll József két fiatalabb fivére, Sámuel (1774–1830) és Károly (1785–1855) vezette,¹⁰ a kőedénygyárat bátyja halála után Sámuel, majd Sámuel fia, József (1802–1877) vette át. A vállalat forgalma az 1830-as években csökkent, és az évtized végén felszámolták, József azonban újabb ipari vállalkozások lehetőségét kereste. Az egykori cégtárssal, Wirkner Istvánnal 1840-ben bőrmanufaktúrát alapított (a Helytartótanácsnak készített kimutatás szerint 134 000 forint tőkét fektettek be, 36 munkást alkalmaztak és az első üzleti évben 57 000 forint bevételük volt),¹¹ 1846-ban azonban kilépett,¹² „pokrócgyárat” létesített, az 1850-es években rövid ideig a telkibányai porcelánmanufaktúrát bérelte (és a termékeinek értékesítésére kötött szerződést), majd 1863-ban Laszggallner Ágoston kereskedővel részt

---

⁸ A fiatal nyomdász Debrecenben vette feleségül Ns. Nánássy Esztert (a Nánássyak a Bészler és a Sesztina családdal álltak rokonságban, akikről még szót ejtünk.)

⁹ NAMÉNYI 1902, 142; KERÉKES 1913, 184; JÁNOSKA 1999, 218.

¹⁰ Moll Józsefet és Sámuel 1800-ban, Károlyt 1812-ben vette fel a kereskedelmi testület. KERÉKES 1913, 52.

¹¹ Az indulást a céhes környezet nehezítette. Bár a csizmadiák, szíjgyártók és nyergesek az alapanyag egy részét Pestről és Rozsnyóról szereztek be, a tímárok veszályos konkurenciát észleltek és a (szimbolikus) erőszakhoz folyamodtak. A város tulajdonában lévő kallómalom használatát akadályozták, sőt „összve csoportozva – a többi csendes polgárság közbotránkoztatására – eddig városunkban még hallatlan vakmerőséggel, más magántulajdonára rohanni és amit nékiek a köztörvényhatóság megtagadott, önhatalommal és erőszakkal véghezvinni” merészelték (azaz a cégtáblát összetörték). MÉREI 1951, 282. A *Hetilap* kassai levelezője szerint az üzemet a kőedénygyár telkén építették, és kezdetben a tímár céh „egyedárusági ellenszenves ármánykodásával” kellett megküzdnie. Később azonban 40–50 mestert foglalkoztatott, és a cserkéreg fuvarozása révén, a környező települések „szegény” lakosainak is munkaalkalmat biztosított. *Hetilap*, 1848. február 22. 236–238.

¹² A céget Wirkner három fiával vitte tovább. Egyikük, Wirkner Lajos ügyvéd úgy emlékezett, hogy „először társbirtokosa, később, a körülmények által kényszerítve, egyedüli tulajdonosa voltam egy társaság által berendezett bőrgyárnak.” WIRKNER 1879, 222.

vett a hernádcsányi műmalom alapításában.¹³ Az ipari orientáció a megújuló érdekképviselési aktivitásban is tetten érhető: Moll József nemcsak a kereskedelmi testületnek, hanem az 1850-ben megalakult kassai kereskedelmi és iparkamarának is a tagja volt, sőt az utóbbi elnökének választották meg. A házassága bizonyosan az üzleti hálózatának bővüléséhez járult hozzá: 1831-ben vette feleségül Ns. Bészler Jakab, debreceni esztergályos¹⁴ lányát, Saroltát, ezáltal Sesztina János vaskereskedővel került rokoni (sógori) kapcsolatba, majd nyújtott hitelt a megárvult Sesztina Lajosnak a kereskedés újjászervezéséhez.¹⁵

Moll József még egy, széles körű társadalmi igényt szolgáló kezdeményezését említem, amihez a kereskedelem fejlesztésének víziója társult. 1863-ban zálogkölcsön-intézet alapításának engedélyezését kérvényezte (ugyanezért folyamodott Maléter Vilmos kassai gyógyszerész is), a Helytartótanács egyetlen intézet megalakulásához járult hozzá. Moll és Maléter megegyezett, 2000 darab 200 forintos részvényt bocsátottak ki (400 darabot az üzlet kiterjesztésének szándékával a bécsi bankárok számára), amit az igénylők, „meg lévén győződve ezen intézet szükségességéről és hasznosságáról”, gyorsan elkaptok. A zálogház váltóüzlettel is foglalkozott, és a sajtóban közzétett felhívások szerint, a kassai, Abaúj vármegyei és hegyaljai földművelők, iparosok és más, „szegényebb sorsú polgárok” hiteligényét egyaránt ki akarta elégíteni.¹⁶ A részvénytársaság gabona- és borcsarnok építését tervezte, ami elősegítheti, hogy a város a felső-magyarországi, illetve a Kassa-oderbergi vasút megnyitása után, a Lengyelországba irányuló kereskedelem központjává fejlődjön.¹⁷

---

¹³ Harmadik társuk Kéler József ügyvéd volt. *Hetilap*, 1848. január 21. 90; *Kassa-Eperjesi Értesítő*, 1864. február 20. 4; KATONA 1986, 48.

¹⁴ Bészler Memmingenből telepedett Pozsonyba, majd Debrecenbe.

¹⁵ LOVAS 2001, 203–215; NAGYBÁKAY 2003, 393–400.

¹⁶ Az intézet „csekély kamatozás mellett” búzát, rozst, árpát, zabot, borsót, kukoricát, burgonyát, lent, kendert, vásznat, nyersbőrt, szalonnát, zsírt, bort, szeszt, ruhanevelőket, csizmát és lakatos munkákat is elfogadott zálogként, abban bízva, hogy a hitelre szorulóknak megszabadulhatnak a számos családöt fenyegető uzorásoktól. *Pesti Napló*, 1866. október 30. 2.

¹⁷ *Pesti Napló*, 1866. október 30. 2. Az alapító választmányban ifj. Moll József, Hlavács Jenő mérnök (a kassai műmalom elnöke), Kain Dávid és Vojnarovics Jó-

A régi posztó- és rőfösüzletet 1855-ben, az agglégény Moll Károly halála után unokaöcsének, Józsefnek a fia, ifjabb Moll József (1832–1889) vette át (aki a gölnici születésű Flachbart Sámuellel társult), majd a kereskedés Flachbart tulajdonába került. Moll, az apjához hasonlóan, szintén az iparban próbált szerencsét. Az 1860-as évek elején Nowotny Nándorral gőzolaj- és árpadaragyárat létesített (az évtized végén rövid ideig a Magyar Általános Hitelbank kassai fiókjának igazgatói tisztségét is betöltötte), és 1869-ben alapította a Felsőmagyarországi Első Kiviteli Gőzmalom és Olajgyár Részvénytársulatot, mely 1880-ban csődbe jutott. A vállalatot csődtömeggondnok vette át, de Józsefnek magánadósságai is voltak, ezért 1880-ban ingóságait (bútorokat), szekereket és lovakat, bort, valamint a kerti szőlőjét árverezték.¹⁸ Moll József részvényeket jegyzett az 1872-ben (az alapítási láz időszakában) induló, kassai székhelyű Szerednyei Kőszénbánya Vállalatban (a cég adósságokkal küzdött, a részvények elértéktelenedtek és 1879-ben felszámolták);¹⁹ de a gőzmalom csak néhány évvel élte túl a gőzkenyér sütőde, amit Moll, a bővülő piacon bízva, 1877-ben Miskolcon, az Urak utcájában nyitott meg.²⁰

---

zsef orvosok, valamint Schwarcz Henrik bécsi nagykereskedő is helyet kapott. Korponay 1866–1870. (Korponay János Abaúj vármegye főlevéltárnoka volt.)

¹⁸ Frank Albert miskolci hitelezőnek például 3600 forinttal, Haymann Ferenc kassai könyvkereskedőnek 1846 forinttal tartozott. *Kassa-Eperjesi Értesítő*, 1863. október 10. 4; *Sürgöny*, 1864. augusztus 31. 7; *Budapesti Közlöny*, 1869. február 20. 515; 1870. szeptember 6. 3981; 1880. április 2. 2499; 1880. május 27. 4059; 1880. november 20. 8928; *Abaúj-Kassai Közlöny*, 1880. május 27. 4. A foglalkozási státus változását az anyakönyvek is rögzítették: Moll Józsefet 1862-ben „nagykereskedőként”, 1872-ben „gőzmalom és olajgyár tulajdonosként” és 1889-ben (a halálakor) a jól hangzó, de tartalmatlan „magánzőként” jegyezték be.

¹⁹ *Budapesti Közlöny*, 1872. november 13. 3907; 1879. október 17. 8284.

²⁰ A sütőde jótékony hatással volt a kenyérárakra, ám a minőséggel nem volt minden rendben. Ixel Soma főorvos ugyanis – miként a *Borsod* tudósított – a „sár nehéz és élvezhetetlenül rossz” termékeket több ízben lefoglalta. Moll kitűnő marketing érzékkel a lapban reagált: elnézést kért a „kisebb hibáért”, és a péksegédet 5 forintra büntette meg, amit további 5 forinttal kiegészítve, jótékony célra ajánlott fel. (Az összeget a tűzoltóegylet és az árvaház kapta meg.) 1882-ben azonban az Első Borsod-miskolci Gőzkenyér Sütődét már eladásra

Érdemes a magánszféra néhány epizódjára utalnunk. Ifj. Moll József 1862-ben Ns. Beör Karolinát, a nála hat évvel idősebb özvegyasszonyt (mellesleg az unokatestvérét) vette feleségül, ezáltal a debreceni Bészler-Sesztina-féle rokoni kapcsolatok erősödtek.²¹ Karolina 1865-ben meghalt, s ezután „szokatlan” (vagy ritkán dokumentált) események történtek. Moll József viszonyt folytatott Sándor Gyula kereskedő (utóbb kocsmáros) feleségével, amit Sándor 1869-ben meghökkentő módon a *Kassa-Eperjesi Értesítő*ben tárt a nyilvánosság elé:

„Bármennyire fájlalom, hogy egy olyan tárgyat kell megpendítenem, mely engemet végtelenül bánt, mégis sértett önérzetem parancsolja, hogy szóljak. Közelebb lefolyt időben polgártársaim közül sokan azon kérdéseket intézték hozzám, vajon igaz-e, hogy ifj. Moll József úr nőmet tőlem 5000 forint o. é. összegért vette meg, majd ismét, hogy igaz-e az, miszerint nékem a nevezett úr nőmért havonként 50 forintot fizet? Amennyiben sejtem, hogy ezen álhírt egyrészt maguk tisztázására, másrészt a becsületem és jellemem elhomályosítása nézetéből bizonyos személyek terjeszthették, tehát azt szemtelen és gyalázatos rágalomnak nyilvánítván, egyszersmind azonnal kijelentem, hogy keblemben nemesebb szív dobog, mintsem, hogy ily állatias adás-vevést elkövetni képes lennék, s éppen azért, mivel életemet egy oly nővel, ki nem 5000 forintot, de – ítélje meg az érző világ – fél petákot sem ér, örökre aláásni és gyermekeimet még szerencsétlenebbé tenni nem akartam, a vele kötött házassági frigyét az általam indított válóper folytán már ítéletileg is örökre megsemmisítettem.”²²

---

vagy bérbevételre kínálta. *Borsod*, 1878. május 30. 3; június 6. 1–2; június 13. 2; *Miskolcz*, 1882. augusztus 13. 4.

²¹ Beör Karolina anyja Bészler Julianna (akinek az egyik nővére az említett Sesztina Lajoshoz ment feleségül), első férje Werner Károly ügyvéd volt.

²² A szöveg magyarul és németül is megjelent. Felvilágosítás. *Kassa-Eperjesi Értesítő*, 1869. június 9. 4. Egy évvel korábban Sándor Gyula az alábbiakat közölte: „A becsület költi fel tollamat, miszerint azon közönséget, mely f. hó 14-én engemet egy igazságos bíró által sohasem helyeselhető helyzetben látott, föl ne világosítsam. Lelkem fájdalma beszél belőlem, mert az ifj. Moll József úr már különben is szerencsétlenné tett engemet, s szívtelenül megtörte az egész életre terjedő legszentebb házassági frigyét, megzavarta családi békémet, szerencsétlenné tette honsíró gyermekeimet, mégis a kapitányi hivatal a nevezett egyén hatalmasnak és befolyásosnak vélt meghagyására engemet éppen akkor

A szóban forgó hölgy Schönvizner János evangélikus lelkész Irma nevű lánya (Moll tehát a felekezeti endogámia normáját legalább betartotta), akit a válást követően, 1872-ben feleségül vett.²³ Gyermeke egyik házasságából sem született, így a Moll család férfiágon kihalt. A régi cégérről az 1880-as években végleg eltűnt az alapító neve, ám miként Kerekes György 1913-ban megfigyelte, a falusi szlovák nép apraja-nagyja azóta is a Mollokhoz („du Molyu”) jár vásárolni.²⁴

Az ugyancsak német evangélikus Lasz gallner-nemzetség Sopronból Kassára telepedő tagjai az 1730-as évektől szerepeltek a grémiumban, a 19. század elejétől viszont a következő nemzedék vállalkozó szellemű képviselői Iglóról származtak. A tízéves korában teljes árvaságra jutó Lasz gallner Ábrahámot (1783–1863) gyámjai²⁵ a csetneki pedagógiumot követően az eperjesi líceumba, majd a sárospataki kollégiumba írták be (a logikai és a bölcsészeti osztályokat is elvégezte), ezután a szakmai ismeretszerzés következett. Sógora, Malvieux György rimabrézói vasgyárába ment (amit iglói polgárok alapítottak),²⁶ majd a gyakornoki és a segédi éveket másik sógora, Lackner Sámuel beszercebányai kereskedésében töltötte. 1804-ben külföldi tanulmányutakra indult. Francia, német, holland és németalföldi kereskedővárosokat keresett fel, az osztrák örökös tartományokban szerzett tapasztalatokat, ezután Bécsben Ns. Thomann János cs. kir. szabadalmazott kereskedőnél négy évet raktárnokként töltött el. Ábrahám tehát alapos és változatos

---

befogott, midőn a hivatalnál magam ellen panaszt teendő megjelenvén, ott vasra verettettem és reggelig a tömlöcbe zárattam.” E sorok arra utalnak, hogy Sándor erőszakosan vett elégtételt. Felvilágosítás. *Kassa-Eperjesi Értesítő*, 1868. július 29. 5.

²³ Sándor Gyula apja ugyancsak evangélikus lelkész volt.

²⁴ KEREKES 1913, 4.

²⁵ A két nagybátyja, Lasz gallner János és Liedemann Sámuel. A kassai Lasz gallner Sámuel a gyakornoki éveket az 1770-es évek elején Liedemann iglói kereskedésében töltötte, akinek az egyik leszármazottja, Liedemann Sámuel viszont 1857-ben Kassán, Lasz gallner Ábrahám fiának, Ágostonnak az üzletében tanulta a szakmát. KEREKES 1913, 46, 209. A Liedemannokról: UNGÁR 1942, 319; BÁCSKAI 1989, 66–66; KÖVÉR 2002, 31–46.

²⁶ HECKENAST 1991, 252–253.

képzésben részesült (ami a lelkészi és a honorációri hivatásra is lehetőséget kínált), és feltételezhetjük, hogy a 24 éves árvafiu a megszokottnál önállóbban dönthetett pályájáról. Talán az Iglóénál fejlettebb és sokszínűbb kereskedelmi és kulturális élet, valamint a rokoni kapcsolatok vonzották Kassára, ahol a nemesi családban született Ochs Ferdinánddal társulva rőfös- és fűszerüzletet nyitott, és vette feleségül nyomban társa nővérét, Johannát.²⁷ 1813-ban önálló kereskedést alapított, amit másfél évtized múlva (1828-ban) Gärtner Károlynak adott el. Ábrahám ugyanis az újabb lehetőségeket kereste: váltó- és bizományi üzlettel, valamint bor- és terménykereskedelemmel foglalkozott (Kassán földbirtokot, Tokaj-Hegyalján szőlőt vásárolt), a biztosítási ügyet népszerűsítette (a tállyai háza többször leégett), és 1825-től haláláig az osztrák tűzkárelleni biztosító társaság kassai főügynöke volt.²⁸

Lasz gallner Ábrahám fia, Ágoston (1809–1880) az 1830-as években Demszky János posztó- és norinbergiárú-kereskedővel társult (Demszky korábban Schmidt Jánossal vezette a céget),²⁹ amit változatos kereskedelmi tevékenységekkel egészített ki (termény- és bizományi üzlet, szállítmányozás, dohány- és szivartőzsdé, valamint inkasszózás). Az 1830-as évek végén

²⁷ Lasz gallner Ábrahám anyja Kassán született. Az Ochs famíliáról TÓTH 2022, 340–342.

²⁸ A megözvegyült Lasz gallner előbb Hajdú Saroltát, majd diszpenzációval annak húgát, Hajdú Dorottyát (1800–1873) vette feleségül. (Apjuknak, Hajdú Dániel kereskedőnek a felesége Lasz gallner lány volt.) Ábrahám a halálakor készült leltár szerint három házzal rendelkezett, vagyónának összértéke 73 000 forint. Kerekes György leírása a köré szerveződő (biedermeier) családélet bensőségére utal. Szerette, ha a rokonsága és az unokái vették körül, akik versekkel, hangulatos rajzokkal köszöntötték, melyeket szépen bekötött emlékkönyvben gyűjtött össze. Komásági könyvében feljegyezte, hogy 1807 és 1862 között ő és három felesége 120 alkalommal voltak keresztszülők, és (kalmári pontossággal) jegyzéket vezetett lányai kistafírozásának költségeiről is. (Kerekes György Lasz gallner vejének, Benczúr Vilmosnak az emlékeit, a családi okmányokat és az 1908-ban Késmárkon kiadott nemzetségekötvet is felhasználta.) MNL OL A 57. 66. köt. 404; KERESKES 1913, 62–65.

²⁹ Schmidt felesége Hajdú Dorottya volt, aki megörökölte férje üzletrészét. Ezt vette meg Lasz gallner Ágoston 1836-ban az alig kilenc évvel idősebb mostohaanyjától (így a kereskedő grémiumnak csak fél felvételi taksát kellett fizetnie). KERESKES 1913, 72.

az ipar felé orientálódott. Sógorával, Fiedler Károllyal részt vett a cukorgyár alapításában, csatlakozott a kassai posztógyártás fellendítését célzó mozgalomhoz, a Kassai Nőegylet által 1839-ben létesített szegényház posztóműhelyének termékeit, például a „divatszerű nadrág- és öltöny-kelméket” a legnagyobb mennyiségben – a korabeli reklám szerint – a Demszky és Lasz gallner-féle üzletben árusították.³⁰ A posztóüzem 1849-ben megszűnt, de ez az idősebb kereskedőnek nem szegte kedvét, mivel a nevét ott találjuk, a grémium más tagjaival együtt,³¹ az 1868-ban bejegyzett Kassai Posztógyár („Kassauer Tuchfabrik”) alapítói között.³² Lasz gallner Ágoston szervezője volt 1844-ben, ugyancsak Fiedler Károllyal, a Kassai Takarékpénztárnak (az alapításkor 200 konvenció forint, az apja 600 forint értékben jegyzett részvényeket), és 1844 és 1864 között az aligazgató-helyettesi, majd 1871-ig az aligazgatói tisztséget töltötte be.³³

A következő generáció újabb és újabb lehetőségeket kereső dinamizmusa megtört. A Demszky és Lasz gallner-féle kereskedés az 1870-es évek elején megszűnt (Demszky János Pestre költözött), a vászonraktárat Quirsfeld Károly vette át. Lasz gallner Albert a biztosítási üzletet és a dohányárutózsédét örökölte, a másik fiú, Ödön 1890-ben a csányi múmalom vezérigazgatója lett, mely 1902-ben a Borsod-Miskolci Gőzmalom Rt.-ba olvadt be. (Gizellát Benczúr Géza, Kassa főügyésze, Stefániát Aranyossy László ügyvéd, a takarékpénztár elnöke vette feleségül.³⁴)

---

³⁰ A két kereskedő az egylet számadásait vezette, a pénztárát kezelte, a szegények javára rendezett táncvigalmakra a belépő-, valamint a lottéria-jegyeket árusította, és „összeköttetésüknél fogva a gyár hitelét gyarapodásnak indítani segítették.” Ezért, továbbá azért, mert a „hazai iparunk felvirágoztatására törekvő fáradhatatlan buzgalmukban raktárukból a külgyári készítményeket majdnem egészen kifogni engedték”, a nőegylet elnökei, gróf Forgách Mária és Szirmay Teréz nyilvánosan mondott köszönetet. Hálanyilatkozat. *Hetilap*, 1846. augusztus 7. 1059.

³¹ Fiedler Gyula, Fleischer Gusztáv, Novelly Sándor, Quirsfeld Károly, Spielmann Károly, Zähr Rezső.

³² KORPONAY 1866–1870, 670; *Budapesti Közlöny*, 1868. május 2. 1274.

³³ Az aligazgató 1844-től 1864-ig Fiedler Károly (az igazgató Kloczkó János polgárnok, 1852-től Kassa polgármestere) volt. KLIMKOVICS 1895, 14, 25–26, 31.

³⁴ *Központi Értesítő*, 1890. augusztus 3. 842; KERÉKES 1913, 37.

Fiedler Károlyt (1797–1864) a „legenergikusabb” és a leginkább vállalkozó szellemű (ugyancsak evangélikus vallású) kassai kereskedők között őrizte meg a helyi emlékezet. Selmezbányán született, a gimnázium hat osztályát végezte el, a gyakornoki éveket Henszlmann Imre vas- és vegyeskereskedésében töltötte, majd Bécsben, Prágában, Drezdában és Lipcsében tanulta a szakmát. 1822-ben tért vissza Kassára, főnöke megözvegyült feleségével, Lasz gallner Rozinával társult (a testületi tagságnak ezután már nem volt akadálya), majd 1824-ben az egyik Henszlmann-lányt vette feleségül. 1833-ban, az özvegy halála után vette át a „Vasemberhez” címzett kereskedést, amit 1841-ben vejenek, az ugyancsak vaskereskedő (és önálló bolttal rendelkező), valamint pénzváltó- és kölcsönügyletekkel foglalkozó Kollmann Vilmosnak adott el. Fiedler ezáltal tőkéhez jutott, amit tervei megvalósítására fordíthatott. 1840-ben cukorgyárat létesített (mely néhány évvel később részvénytársasággá alakult), és mázsánként 20 krajcárt ígérve, a kassai és a környékbeli földbirtokosokat ösztönözte a répatermelésre.³⁵ A vállalat kezdetben 60 embert foglalkoztatott, gőzgéppel szerelték fel, és cseh művezetőt alkalmaztak, ám a nyersanyaghiány, a magas adók és a földbérleti díj miatt,³⁶ az 1870-es évek elején „zátonyra futott.”³⁷

Fiedler kezdeményezte a szegényház említett posztómanufaktúrájának korszerűsítését. Fonógépeket szereztek be, a „gyárosztály” termékeit az első (1842-es) iparmű-kiállításon mutatták be, majd 1845-ben, a „honi ipar emelése” érdekében, egy brünni gyártulajdonos bevonásával, az üzem további

---

³⁵ A beszerzést a Demszky és Lasz gallner-féle kereskedés végezte, mely a répamagot is árusította. Figyelmeztetés. *Kassa-Eperjesi Értesítő*, 1845. május 31. 3.

³⁶ Fiedler Károly maga is termelt cukorrépat, és az igazgatóság hirdetésekben kereste azokat a birtokosokat, akik egy vagy több évre bérbe adnák földjüket. *Kassa-Eperjesi Értesítő*, 1855. április 4. 4.

³⁷ Kerekes György szerint a felszámolás 7-8 évig tartott, és Kollmann Vilmos az adósságok rendezésére 800 000 (?) forintot fizetett ki. A szerző a gazdasági nehézségeken kívül, még egy általános okát említette a cégek sikertelenségének. Bár nagy volt Kassán az alapító kedv, de a vállalatok „jövevény-tervezői nem mindig voltak megbízhatóak, ahhoz azonban értettek, hogy az itteni jó módú polgárságot megnyerjék és kihasználják. A kedvezőtlen körülmények és főképpen a tájékoztatatlanság miatt e vállalatok megbuktak, a polgárság pedig anyagi megkárosodása folytán elvesztette bizalmát.” KEREKES 1913, 58.

bővítését tervezték. Fiedler vezetésével ezért „emberbaráti társulat” alakult, és a 200 000 pengőforint alaptőkét részvénykibocsátással fedezték.³⁸

Fiedler Károly szemhatára Kassán túlra terjedt. 1842-ben nyilvános árverésen szerezte meg a diósgyőri papírgyár (papírmalom) tulajdonjogát (társai Sandvoss Ernő kassai,³⁹ Gotthard György iglói és Lichtenstein József miskolci kereskedők voltak, majd Sandvosst Kollmann Vilmos váltotta fel);⁴⁰ és úgy tűnik, a lelkesedése és az agilitása szertelenséggel és átgondolatlansággal párosult. Szinte mindenre vállalkozott: szeszfőzdét üzemeltetett, a Csermely-völgyében szeggyárat alapított (ahol lakatosárukat és konyhaeszközöket is készítettek), Mislókán Müller János mérnökkel vasolvasztót létesített, Kassán kőszentet, Telkibányán aranyat kívánt kutatni, 1848-ban (feltehetően hazafiúi buzgalomból) fegyvergyár építését ajánlotta fel a kormánynak, és a kassai légszuszvilágítás bevezetése foglalkoztatta.⁴¹

Fiedler a fiai pályaválasztásánál más, talán megfontoltabb stratégiát választott. Az idősebb fiú, Károly (1833–1908) a magyaróvári akadémián végzett, és státusa az előkelően hangzó „földbirtokos” lett, igaz, a századfordulón a Kassa határában fekvő, 180 kataszteri holdas birtok (amiből 152 hold szántóföld) nem utal jelentős földvagyon-gyarapodásra és az intenzív gazdálkodás alapja sem lehetett. Károly örökölte apja tulajdonrészét a diósgyőri papírgyárban, 1882-től a kassai takarékpénztár igazgatóságának a tagja, ezenkívül (miként az apjának) városi ingatlanai voltak, és a kereskedelem új üzleti-intézményi, a hitelezéssel összefonódó lehetőségeit kereste: 1872-ben

---

³⁸ A munkaképes koldusok kezdetben kendert és lent fontak, vásznat szőttek (a saját ruházatukról gondoskodtak, és a bevételt a munkaképtelenek támogatására kívánták fordítani). A posztógyárról Kossuth maga is lelkesedve tudósított. Kossuth Lajos: Legújabb iparmozgalmaink. *Hetilap*, 1845. április 25. 116–117; KEMÉNY 1913, 59–60; MÉREI 1951, 268–269.

³⁹ Sandvoss könyvkötő műhelyét egészítette ki könyv- és zeneműkereskedéssel.

⁴⁰ Az üzem hagyományos (rég) technológiával merített papírt állított elő. Fényes Elek a munkaerő-problémát emelte ki. Az alkalmazottak nagyrészt diósgyőriek voltak, akik telente „megszaporodtak”, nyaranta viszont megfogyatkoztak, ami „ügyességük gyarapodását nagyon gátolja.” (A többször átalakult társaság a papírmalmot 1878-ban az iglói Kolba Mihálynak adta el.) FÉNYES 1851, 262; BOGDÁN 1968–1970, 53–68.

⁴¹ KORPONAY 1866–1870, 369–370; KERÉKES 1913, 57–59.

alapította meg társaival⁴² a Felsőmagyarországi Hitelintézet, mint termény-, bizományi- és váltóüzlet elnevezésű céget, mely németországi és ausztriai gabonaexporttal is foglalkozott (néhány év múlva azonban felszámolták).⁴³ Fiedler Károly a közéletben ugyancsak aktív szerepet vállalt (az Abaúj-Torna vármegyei Gazdasági Egyesület másodalelnöke és bizományosi ügynökségének szervezője, Kassa közigazdasági előadója volt), aminek az elismeréseként 1908-ban királyi tanácsosi címet kapott.⁴⁴

A családi státusemelkedést ifjabb Fiedler Károly pályája valósította meg, a fiatalabb fiú, Gyula (1843–1881) a tradicionális szakmai szocializációt követte, aminek a vázolásához az előzményekre kell visszautalnunk. Kollmann Vilmos az idősebb Fiedler Károlytól átvett vasüzletet 1858-ban egykori tanulójának, majd alkalmazottjának, az Iglóról származó Fleischer Gusztávnak, a saját, nagykereskedéssé fejlesztett cégét sógorának, Megay Adolfnak adta el. (Fleischer és Megay hamarosan üzlettársak lettek.) Fiedler Gyula 1858-ban Fleischer üzletében tanult, majd néhány évvel később megvette azt, vagyis néhány családi-rokoni körben bonyolított tranzakciót követően, apja egykori üzletét örökölte meg.⁴⁵

A széles körben megbecsülést kiváltó Fiedler névre az 1870-es évek elején súlyos árnyék vetült. A nemzetség pozsonyi ágából származó Fiedler Gyula (1824–1898), akinek az apja gyógyszerész volt és 1845-ben Lasz gallner Ágoston sógora lett,⁴⁶ 1850-től két évtizeden keresztül a Kassai Takaré-

---

⁴² Megay Adolf, Dick Boldizsár, Stark János, Ungár Jónás, Neumann Alajos, Markbreiter Gyula. (Valamennyien testületi kereskedők, Ungár Jónás gőzmalomtulajdonos, de a felekezeti zárttság már nem érvényesült, mert Ungár, Neumann és Markbreiter izraeliták voltak.)

⁴³ *Kassa-Eperjesi Értesítő*, 1872. november 27. 8.

⁴⁴ *Földművelési Értesítő*, 1890. június 26. 348; *Mezőgazdasági statisztika 1897*, 272–273; *KORPONAY 1866–1870*, 409.

⁴⁵ Fiedler Gyula a halotti anyakönyv bejegyzése szerint 1881-ben főbe lőtte magát. *KEREKES 1913*, 59–60, 209.

⁴⁶ Az anyakönyvi bejegyzés szerint Nemzetes Lasz gallner Ágoston „kassai polgári kereskedő” (miután 1838-ban felesége, Fiedler Rosina meghalt) kötött házasságot királyi engedéllyel Fiedler Franciska „pozsonyi polgári szütleánnyal” (Gyula húgával). (A „nemzetes” titulus az 1830-as és 1840-es években, bár az anyakönyvi használata nem volt következetes, a legtekintélyesebb kereskedő-

pénztár könyvelői tisztségét töltötte be. A bizalmi álláshoz feltehetően a makulátlan hírű és befolyásos rokonok juttatták, ám ő ezzel visszaélve, 1872-ben „váratlanul” eltűnt. Az elrendelt vizsgálat kiderítette, hogy Fiedler a könyveket és a számadásokat meghamisította és 70 000 forintot sikkasztott el, ami a hosszú évekig fizetett magas osztalékokkal együtt, a részvénytőkét és a tartalékalapot is felemésztette.⁴⁷ A Kassa „legelőkelőbb férfiaihoz tartozó” könyvelő hosszabb külföldi utazgatás után „önként” hazatért, vagyonát zár alá vették, a 80 000 forintra becsült házáat 50 000 forintért árverezték el,⁴⁸ és a legfőbb ítélőszék 1874 októberében egy év börtönre ítélte.⁴⁹

Vajon hogyan folytatódott Fiedler Gyula életútja e kínos eset után? Még 1860-ban vette át a telkibányai porcelánmanufaktúra bérletét, csehországi tanulmányútra ment, az egymást gyakran váltogató elődeitől eltérően, jelentős korszerűsítéseket (tőkebefektetéseket) hajtott végre, 1870-től a kőedénygyártásra tért át, a megújuló formájú és motívumú (magyaros stílusú) porasztedényekkel a piacait bővítette, és haláláig vezette az üzemet. (1873-ban a lánya nevére jegyezték be porcelán- és kőedénykereskedést Kassán.⁵⁰) A sikkasztás tehát a sikeres vállalkozói pályát nem törte meg.

* * *

A bemutatott családtörténetek a generációról generációra újjászerveződő és összefonódó üzleti és rokoni kapcsolatok erejét mutatták, melyek a tőkemo-

---

ket illette meg, köztük Fiedler Károlyt is, sőt Lasz gallner Ábrahám mire 1863-ban meghalt, „tekintetessé” lépett elő.) MNL OL A 57. 67. köt. 589.

⁴⁷ Klimkovics Elemér, a takarékpénztár levelezője szerint (aki a vétkes nevét diszkréten elhallgatta), ha mindez nyilvánosságra kerül, az nemcsak az intézet megsemmisülését eredményezte volna, hanem „a részvényeseken kívül a betevőket és a tartozásuk visszafizetésének kényszere folytán az adósokat is magával rántotta volna.” KLIMKOVICS 1895, 15–16. Az *Abaúj-Kassai Közlöny* cikkírója azt kifogásolta, hogy Fiedler Gyula helyébe egy csupán németül tudó könyvvezető került, így a „magas kölcsönadók” a hitelre szoruló (magyar) ügyfelekkel „lőhátról, tolmács segítségével” fognak kommunikálni. *Abaúj-Kassai Közlöny*, 1872. október 9. 4.

⁴⁸ A takarékpénztárnak (a járulékok nélkül) 8625 forint követelése volt.

⁴⁹ *Ellenőr*, 1874. október 30. 4.

⁵⁰ *Abaúj-Kassai Közlöny*, 1873. július 24. 4; KATONA 1986, 49–53.

bilizációt, a kereskedelem bővítését és ipari vállalatok alapítását, valamint a cégek közötti regionális együttműködést (és információáramlást) biztosították. Ezek a családi és egyben bizalmi hálózatok vállalkozói mentalitásokat alakítottak ki, melyek, éppen úgy, mint a nemzeti és a lokális gazdaság fejlődésének előmozdítása, az identitás, a polgár társadalmi szerepének részévé váltak. (A „vidéki” kapitalizmus kibontakozásának vizsgálatakor, úgy tűnik, a jövőben nagyobb figyelmet kell fordítani a nem kizárólag családi alapon szerveződő, hosszabb-rövidebb ideig fennálló társas cégekre is.)

A háttérret a rendies struktúrák és intézmények adták. Az 1800-as évek legelején alakult „privilegizált” kőedénygyár például a versenytársakkal szemben hatósági támogatásban bízott, tízévi adómentességet és az örökös tartományokban való árusítás jogát kapta meg, a segédek a katonáskodás alól mentesültek. A „privilegizált polgári” kereskedelmi testület („Privilegierter bürgerlicher Handelsstand”), melyben az említett családok reprezentatív tisztségeket töltöttek be, ugyancsak a versenyt korlátozta, a családi cégalapítást és a cégek átörökítését, valamint a szakmai szocializációt kontrollálta,⁵¹ tehát nem akadályozta, inkább segítette a testületi kereskedők vállalkozásait.

Ám ha a családtörténeteket alkotó változatos életutakra koncentrálnunk, akkor azokat a demográfiai tényezőket, a családi hagyományokat és kulturális minták követése s azok megszegése, valamint a személyes kvalitások és az élethelyzetről élethelyzetre változó ambíciók formálták egyedivé.

---

⁵¹ Az 1826-ban készült szabályzat szerint a testületbe pályázóknak a kereskedelem „célszerű vezetéséhez” szükséges (és igazolt) tőkével kell rendelkezniük (a vegyeskereskedőknek 8000 konvenció forinttal, a fűszerkereskedőknek, valamint a vas- és norinbergiáru-kereskedőknek 6000 konvenció forinttal), kivéve azoknak, akik apjuk vagy apósuk üzletébe társulnak, üzlettel rendelkező özvegyvel házasodnak össze vagy régóta fennálló kereskedést vesznek meg. Egy inasnak négy évig, amennyiben a főnöke ruházta, hat évig kellett tanulnia, majd hat évig segédként dolgozott. *Kereskedelmi Szakoktatás*, 1909. október 31. 63–67.

Felhasznált források

MNL OL A 57.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. A 57. (= Királyi Könyvek. 65, 66, 67. köt.)

MNL OL X 9481.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. X 9481. (= Mikrofilmmásolatok. Kassai evangélikus német, kassai római katolikus anyakönyvek.)

FÉNYES 1851

FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára*, I–IV. Pest, Kozma Vazul, 1851.

Mezőgazdasági statisztika 1897

A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája, II. Budapest, M.Kir. Statisztikai Hivatal, 1897.

MOHL–LASZGALLNER 1828

Joseph MOHL–Abraham LASZGALLNER: *Das Tokayer Weingebirge und dessen Umgebungen, genannt: Hegyallya, in historisch-topographischer und ökonomisch-merkantilischer Hinsicht beschrieben*. Kaschau, Carl Werfer, 1828.

WIRKNER 1879

WIRKNER Lajos: *Élményeim*. Pozsony, Stampfel Károly, 1879.

Bibliográfia

BÁCSKAI 1989

BÁCSKAI Vera: *A vállalkozók előfutárai*. Budapest, Magvető, 1989.

BOGDÁN 1968–1970

BOGDÁN István: A diósgyőri papírgyár első évszázada (1802–1900). *Technikatörténeti Szemle* 5/1–2, 1968–1970, 53–68.

CZOBOR 1911

CZOBOR Alfréd: A Moll-család. *Történelmi Közlemények Abaúj-Torna Vármegye és Kassa Múltjából* 2/3, 1911, 174–176.

GYULAI 2006

GYULAI Éva: Posztósok, szűrscapók, gubások. In: *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Szerk. VERES László–VIGA Gyula. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2006, 156–166.

HECKENAST 1991

HECKENAST Gusztáv: *A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában*. Budapest, Akadémiai, 1991.

IZSÓ 2006

IZSÓ István: Adalékok Telkibánya bányászatának 19–20. századi történetéhez. *Bányászattörténeti Közlemények* 1/2, 1986, 47–58.

JÁNOSKA 1999

JÁNOSKA Antal: A debreceni kártyakészítés négy évtizede. *Debreceni Szemle* 7/1–4, 1999, 218–228.

KATONA 1986

KATONA Imre: *Az első magyar porcelángyár (Telkibánya)*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1986.

KEMÉNY 1913

KEMÉNY Lajos: A kassai posztógyár történetéhez. *Történelmi Közlemények Abaúj-Torna Vármegye és Kassa Múltjából* 4/1, 1913, 59–60.

KEREKES 1913

KEREKES György: *A kassai kereskedők életéből harmadfélszázad, 1687–1913*. Budapest, Országos Iparegyesület, 1913.

KLIMKOVICS 1895

KLIMKOVICS Elemér: *A kassai takarékpénztár története, 1844–1894*. Kassa, Werfer Károly, 1895.

KORPONAY 1866–1870

KORPONAY János: *Abaújvármegye monographiája*. I. Kassa, Steinfeld, 1866–1870.

KÖVÉR 2002

KÖVÉR György: Liedemann és Wahrmann. 19. századi kereskedő-bankár családi stratégiák. In: KÖVÉR György: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002, 31–46.

LOVAS 2001

LOVAS Enikő: Egy polgár családjának karrierje a 19–20. századi Debrecenben. *Történeti Tanulmányok* 9, 2001, 203–215.

MÉREI 1951

MÉREI Gyula: *Magyar iparfejlődés, 1790–1848*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951.

MIHALIK 1956

MIHALIK Sándor: Pivirotti kőedénygyára. *Folia Archeologica* 8, 1956, 187–195.

MIHALIK 1960

MIHALIK Sándor: A kassai második kerámiagyár. *Folia Archeologica* 12, 1960, 285–298.

MIHALIK 1969

MIHALIK Sándor: A kassai kőedénygyár. *Folia Archeologica* 20, 1969, 163–185.

NAGYBÁKAY 2003

NAGYBÁKAY Antal: A debreceni nemes Bészler család rövid története és leszármazása. *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve* 29, 2003, 393–400.

NAMÉNYI 1902

NAMÉNYI Lajos: A nagyváradai nyomdászat a XIX. században. *Magyar Könyvszemle* 10/1–4, 1902, 127–145.

TÓTH 2022

TÓTH Árpád: Mobilis polgármemzetségek a késő rendi társadalomban: a német evangélikus polgárság példáján. *Publicationes Universitatis Miskolcensis* 26/3, 2022, 329–350.

UNGÁR 1942

UNGÁR László: Szempontok a magyar polgári osztály kialakulásának vizsgálatához. *Századok* 76/7–8, 1942, 306–328.

„Itt pihen... béke reá”. Zsidó temetők Balajt, Szakácsi, Ziliz településeken

Dobák Judit

Bevezető

Tanulmányomban három elhagyatott zsidó temető bemutatására vállalkozom. Szeretnék adalékokkal szolgálni az észak-magyarországi zsidóság történetének, életmódjának kutatásához.

A tanulmányban nem vállalom a sírkövek elemzését, csupán adatokkal szeretnék szolgáltatni további kutatásokhoz. Valamint a vizuális antropológia eszköztárán¹ keresztül szempontokat szeretnék adni a megmaradt emlékek kutatásához, elemzéséhez.²

A falusi zsidó temető

Balajt, Ziliz, Szakácsi települések Észak-Magyarországon. Közös jellemzőjük, hogy aprófalunak minősülnek, lakosságszámuk nem éri el az ötszáz főt. Több szempontból hátrányos helyzetűnek tekinthető mindhárom település, az alacsony gazdasági mutatók tekintetében, és ebből adódóan kulturális, oktatási, általános ellátottság tekintetében is sokféle hiányt mutatnak fel. A környék tájféldrajzi környezete gazdag. A dimbes-dombos táj, a szántóföldek színes váltakozása, az erdő és a falvak ritmusa, a néhány kilométeres távolságok nagyon kellemessé teszik ezt a vidéket. De munkahely és szolgáltatá-

---

¹ R. NAGY 2020.

² A temetők dokumentálását a Creative Region III. (Kulturális és társadalmi innovációk, fenntarthatóság és kreatív turizmus) című, a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében az NKFIH támogatásával megvalósuló, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú projektben végeztem. A terepen több esetben segítségemre volt kollégám, R. Nagy József. Sok szakmai, önzetlen segítséget kaptam a *Hungarian Jewish Genealogy* Facebook csoporttól a sírkövek feliratainak olvasásában, értelmezésében.

sok hiányában szegénység, és folyamatosan csökkenő lélekszám jellemzi a környékbeli falvakat.

Észak-Magyarország kisebb falvai mindig a szegényebb települések közé tartoztak, a zsidó családok letelepedésének nem voltak elsődleges célpontjai, de az 1700-as évektől kezdődően minden faluban van nyoma letelepedett zsidó családnak. A *Magyar Zsidó Oklevéltár* 18. század első feléből származó irataiból tudjuk, hogy „sorsuk azonos a szegény népével. Paraszti munkával keresik kenyerüket. Ha túlságosan terhelik őket adóval, lakóhelyüket változtatják.”³ A kisebb településeken csak néhány zsidó család lakhatott, arányuk a többségi társadalomhoz képest 3–10 % között mozgott.

A térség zsidó közösségeiről nagyon kevés információnk van. Szerencsére egyre több helytörténeti, mikrofókuszú tanulmány jelenik meg, amelyek az apró adalékokból megpróbálják feltárni, hogy az elmúlt két évszázadban *hogyan* voltak jelen az izraelita vallású közösségek a többségi társadalomban. Az 1941-es területen 1949-ben 12 izraelita hitközség működött 3034 fővel. Ebből 2025-en Miskolcon éltek, vagyis - a környező településekről a központba költözőket és a megyét elhagyókat figyelmen kívül hagyva - a vidéki zsidóság közel 85 százaléka, a miskolciaknak pedig mintegy 78 százaléka pusztult el. Kijelenthető, hogy Borsod vármegye zsidóságának veszteségei országos összehasonlításban is kiemelkedőek voltak.⁴

Több környező településen a 20. század második felében – így például Kazincbarcikán – új építkezéseknek helyet adva, jelen lévő zsidóság hiányában elbontották a zsinagógát. A temetők nagy része megmaradt, de nagyon sok sírkövet elmozdítottak, elszállítottak, megrongáltak, vagy annyira benőtte a növényzet, hogy temető megközelíthetetlené vált. A sírok jelentős része már nem olvasható. A deportált zsidó családok vagyonát szétosztották, az esetlegesen megmaradt tárgyak tárgyi rendszerként nem vizsgálhatók. A jelen lévő lakosság emlékezete nem, vagy csak töredékesen őrizte meg a területen élő zsidó családok emlékét. Több generáció nőtt fel úgy, hogy a közösségi diskurzusnak nem lehetett része a 20. század eleji, a társadalom szerves részét képező zsidóság. A temetők és a sírok, hozzátartozók hiányában sok esetben gazdátlanok, rendszeres tisztításuk, védelmük a kis telepü-

---

³ GRÜNVALD 1963, 26.

⁴ BRAHAM 2010, 341–365; CSÍKI 1994.

léseken nem megoldott, van, ahol forráshiány nehezíti, de ideológiai megfontolások is nehezítik a védelmet. Fontos lenne, elsősorban a mindennapi életre vonatkozó adatokat, a társadalomban való együttélést bemutató kutatásokat végezni. A még fellelhető temetők vizsgálata emiatt is kiemelt fontosságú.

Balogh István kiemeli, hogy a zsidó és keresztény temetők között lényeges különbség az, hogy míg a keresztény temetők felszámolását, áthelyezését, a sírok megszüntetését a vallási szabályok lehetővé teszik, addig a zsidóságnál ez nem lehetséges. Emiatt – ha történetesen nem pusztítják el, mint ahogy sokszor megtörtént, illetve ma is megtörténik – a temetők megmaradnak, ennek révén sok településen a zsidó temetők mára a legrégebbi temetkezési helyek. A sírok egyben az egyéni szintű történelem legrégebbi dokumentumai, emellett természetesen a zsidóság saját sírkőkulturájának emlékei.⁵

Tanulmányomban olyan településeket választottam, amelyben a zsidó temető a működő köztemető mellett, vagy annak részeként van jelen. A zsidó temetők esetében ennek azért van jelentősége, mert a különböző zsidó irányzatok bár eltérően megengedőek a temetkezési szokásokkal kapcsolatban, de a temető helyének kiválasztása feltételekhez kötött a zsidó vallásban. A Heritage Foundation for Preservation of Jewish Cemeteries (HFPJC) nevű, az Amerikai Egyesült Államokban székelő alapítvány⁶ amely több környékbeli temető védelmét finanszírozta és szervezte meg, kritériumokat fogalmaz meg a zsidó temetővel kapcsolatban: A temető telkének tulajdonviszonyait adásvételi szerződésben kell szabályozni és a temetési jognak állandónak kell lennie. A sírok mozgatása tiltott, a mindenkori temetőtársaság nem formálhat jogot a maradványok sírból való eltávolítására vagy rátemetésre. Valamint minden zsidó és nem zsidó létesítménynek el kell különülnie - külön

---

⁵ BALOGH–BÁNYAI 2013.

⁶ A HFPJC Alapítvány támogatásával számos magyarországi zsidó temető védelme valósult meg. Így többek közt Szendrő, Edelény, Damak, Boldva településeken magas kőkerítés védi a már lezárt temetőket. Az alapítvány szerződést köt a helyi hivatalokkal a gondozás érdekében. A temetőket lakattal zárják le, és vagy kulcs birtokában, vagy a számszárhoz tartozó kód segítségével lehet csak bejutni a temetőbe. A temetők zárása védelem, de a szervezetet kritika is éri emiatt.

bejárati kapukkal, és minden részleget teljesen körbe kell keríteni. A temetőt a felszentelési szertartás után szent helynek tekintik.⁷

A kritériumok nagy része a három településen nem teljesül, így bizonyos szempontból nem is tekinthető zsidó temetőnek. A „bét olam” az örökévalóság háza kialakításának feltételei nem változtak az elmúlt évszázadokban. A vizsgálat szempontjából ezért érdekes a temetők közeli elhelyezkedése, illetve részleges egybeolvadása. A többségi társadalommal részben közös, részben közeli temetkezési helyből következtethetünk arra, hogy a helyi zsidók a közösség szerves, integráns részét képezték a helyi, általában pár száz fős társadalomnak, és nem volt olyan méretű a helyi zsidó közösség, hogy önálló, bekerített területet vásárolhattak volna a sírkert számára. A zsidó temetőket árokkal választották el a református-katolikus temető részétől, ami a 19. századi térképeken is nyomon követhető. Az integrálódást, esetleges asszimilációra való utalást erősítik a temetőkben talált vegyes feliratú sírkövek, amelyek azt is mutatják, hogy egyes településeken a héber nyelv használata háttérbe szorulhatott.

Balajt

Balajt, a Nyugat-Csereháton, a Bódva-völgyében található zsáktelepülés, sokáig közigazgatásilag Edelényhez tartozott. Az előregedő, közel 500 fős falu, hasonlóan a környékbeli településekhez, gazdasági és szociális problémákkal küzd. A korábban református falu lakossága (a 2011-es népszámlálás tanúsága szerint) mára római katolikus dominanciát mutat (59,1%). Jelen van még református (25%) és néhány görögkatolikus család.

Az 1768-ban történt zsidó összeíráskor a településen Josephus Jakobot említik egyedüli izraelitaként a faluban. A feljegyzés szerint nem volt gyermeke, és egy tehénnel rendelkezett.⁸ Fényes Elek 1851-ben kiadott geográfiai szótárában „tisztán magyar falu”-ként írja le a települést, ahol a társadalom nagy része református (406 fő), jelen van „94 római katolikus, 9 óhitű és 12 fő zsidó”.⁹ Az 1880-ban 9 fős izraelita vallású zsidó közösség van jelen, 1940-ben már csak 2 fő.¹⁰

---

⁷ Online: <https://hfpjc.com/> (Letöltés: 2023.08.01.)

⁸ SCHREIBER 1974, 42–58.

⁹ FÉNYES 1851.

¹⁰ Zsidó népesség, 1993, 122–123.

A balajti temető a település határában egy zsákutca végén található. A faluból hosszú, meredek út vezet a sírokhoz. A 19. századi kataszteri térképen a temető dél-nyugati sarkán jelölték a zsidó temetőt, amelyet a rajz szerint árok vett körül. Ma egyetlen beazonosítható zsidó sírkő látható a temetőben. (1. kép) A régi temető helyén az 1980-as évek óta új sírokon egy családnév olvasható. További vizsgálatot érdemel, hogy az új sírok kötődnek-e a korábban itt élt zsidósághoz. A sírkő felirata: Chaya, Mordecai Friedmann lánya, Eliyahu Groszman felesége. Meghalt 1896 06.25. Groszman Juli, szül. Friedman. Bár a sírkő törött, de a sírköveken gyakran előforduló kifejezés a „szegényeknek nyújtotta kezét” felirat feltételezhető.

A halotti anyakönyv¹¹ szerint Friedman Juli Gönczön született, édesapja Friedman Markus (Mordecai személynév névváltozata lehet), édesanyja Schwarcz Hani. Halálát, egyik családtagja Czeizler Jakab, „korcsmáros” jelentette be. A halál okaként aggkori végkimerülés szerepel.

A helyiek szerint a temető többi részén is sok zsidó sírkő található. A temető középső területén számos régi, hosszabb szöveggel ellátott, de latin betűvel feliratozott sírkő található. Ezek azonban református sírkövek. A helyiek tévedését a régi sírok formájának hasonlósága okozhatja. A helyiekkel beszélgetve a közösségi emlékezet, bár homályosan, de emlékezetében tartja, hogy Balajton zsidó családok éltek, de személyes kötődést, vagy pontos információt senki nem tudott említeni. Egy helyi asszony a környékbeli szendrői zsidó temetőt is részletesen ismerte, és figyelemmel kísérte, hogy szendrői sírokat néha busszal érkező csoportok látogatják, és a sírokra követeket helyeznek el. Ennek fontossága annak ismeretében érthető, hogy a helyi roma család egyik tagját is elhurcolták, a holokauszt kapcsolódása okán a temetőben látható zsidó sírkő számukra is fontos emlék. A kis település egyetlen sírköve is képes életben tartani az emlékeket, így megőrzése, védelme fontos feladat lenne.

---

¹¹ Anyakönyvek, polgári halotti, Boldva.

1. kép: Izraelita sírkő a balajti temetőben
(Fotó: R. Nagy József, 2023)

2. kép: Izraelita sírkő Szakácsiban
(A szerző felvétele, 2023)

3. kép: Izraelita sírkő Szakácsiban
(A szerző felvétele, 2023)

4. kép: Izraelita sírkő Szakácsiban
(A szerző felvétele, 2023)

5. kép: Izraelita sírkő Szakácsiban
(A szerző felvétele, 2023)

6. kép: Izraelita sírkő Szakácsiban
(A szerző felvétele, 2023)

Szakácsi

Szakácsi a Cserehát belsejében, Edelénytől északkeletre fekvő aprófalú település halmozottan hátrányos helyzetű. Zsákfalú jellegéből és a közlekedési infrastruktúra hiányosságából adódóan számos gazdasági, társadalmi probléma is terheli a települést.

Fényes Elek 1851-ben megjelent könyve szerint: „Lakja 252 református, 156 római katolikus, 98 görögkatolikus, 19 zsidó.”¹² Az 1880-as összeírás szerint 26 zsidó lakosa van a településnek, ami az akkori helyi lakosság 7,58 százaléka. Ez a szám 1940-re 8 főre csökken.¹³

A korábbi zsidó temető a köztemető mellett található. A sűrű növényzet miatt a pontos hely ismeretében sem sikerült a helyszínt önállóan beazonosítani, csak a helyiek segítségével sikerült megtalálni a sírokat. A temetőben és a faluban is igyekeztünk beszélgetést kezdeményezni a sírokról, a megkérdezettek ismerik a temetőt, látogatni nem szokták. A temető környezete szemetes, hosszú évek óta nem gondozhatják.

¹² FÉNYES 1851.

¹³ Zsidó népesség, 1993, 124–125.

Az 1892-es kataszteri térképen a temetőt ábrázolják, a református és római katolikus temető mellett szorosán, egy szűk sávban jelölték ki a helyét. Érdekessége, hogy még a többi településen gyakori árok sem választja el a zsidó temetőrészt a köztemetőtől.

A 2. képen lévő sírkő felirata: „Itt van eltemetve egy becsületes ember, Pinchasz, Ábrahám Czeisler fia, 76 éves volt. 1921. július 1–2. Czeisler Ferencz.” A Czeisler, Czeizler, Czeizler családnevek ugyanazon vezetéknev névváltozatai is lehetnek. A vezetéknev az fentebb említett balajti sírkövön is megjelenik, Czeizler Jakab felirattal.

A 3. képen szereplő emlék felirata szerint „Itt van eltemetve Sara, a néhai Ezra Zeilig rabbi¹⁴ lánya, Zeidmann Mártonné”. Zeidmann Mártonné, 1855-ben Jászó Újfaluban (Kassa melletti kis falu) született Gutmann Anna néven. A család Szakácsiban lakott. A férj Zeidmann Márton „korcsmáros” 1852-ben Szakácsiban született. Két gyermekük volt: Gyula (született: 1879) és Ilona (született: 1886). 1906-ban Ilona házasságot kötött egy mezőcsáti mészáros fiával, Schwarcz Lajossal.¹⁵

Három teljes sírkövet és számos törött, feliratos sírkődarabot találtunk. Három sor azonosítható, de a törmelékek és a sírkövek egymáshoz való viszonyából arra lehet következtetni, hogy legalább öt sorban temetkeztek a régi temetőben.

Szakácsi a szendrői hitközség anyakönyvi területéhez tartozott.

Ziliz

A csereháti dombvidék déli részén fekszik a 400 fő alatti település. A 2011-es népszámlálási adatok szerint a falu 67,8 %-a református, 18,5 %-a római katolikus, 1,7%-a görögkatolikus.

Az 1768-ban történt zsidó összeírásakor a településen két családot említenek. David Herslit, akinek 2 fia, 2 lova, 2 tehene van, valamint Martinus Polacsikot, akinek 1 lánya van.¹⁶ A település ekkor még Szendrő anyakönyvezési körzetébe tartozik. Ugyanekkor Edelényben egy zsidó család élt az összeírás szerint. A környező falvakban szintén egy-két családfőt jegyeztek fel.

---

¹⁴ Rabbi vagy az apa iránti tisztelet kifejezéséként előforduló szóhasználat.

¹⁵ Anyakönyvek, polgári házassági, Lak.

¹⁶ SCHREIBER 1974, 42–58.

Az 1880-as adatok szerint 42 izraelita lakosa volt Ziliznek, ami a település akkori lakosságának 7,85 %-a. Ez a szám 1940-re 2 főre csökkent.¹⁷

7. kép: Izraelita sírok a zilizi temetőben (A szerző felvétele, 2023)

8. kép: Izraelita sírok a zilizi temetőben (A szerző felvétele, 2023)

---

¹⁷ Zsidó népesség, 1993, 124–125.

9. kép: Izraelita női sír a zilizi temetőben (A szerző felvétele, 2023)

10. kép: Weidenfeld Jakab sírköve a zilizi temetőben (A szerző felvétele, 2023)

11. kép: Weidenfeld Jakabné sírköve a zilizi temetőben (A szerző felvétele, 2023)

12. kép: Ismeretlen sírkő a zilizi temetőben (A szerző felvétele, 2023)

A Zilizen található temetőben a zsidó temetőt – a környező településekhez hasonlóan árokkal választották el a temető többi részétől. A temető észak-nyugati részén helyezkedik el a zsidó sírköveket magában foglaló temetőrész. A területen már csak öt darab sírkő, három sor azonosítható. A sírkövek távolságából, egymáshoz való viszonyából következtethetünk, hogy nagyon sok sírkő hiányozhat a temetőből.

A sírköveket és környezetüket nem gondozzák. Ottjártam előtt nem sokkal a sírkövek körüli gatz felégették, az égett terület különösen szomorú látványt nyújtott. A tűz a sírköveket is elérte, és a sírhantokra is áterjedt. Az év többi szakaszában a temetőrész nem gondozzák, sűrű növényzet jellemzi.

Négy sírkőnek olvasható a felirata. Az egyik egy különös családi tragédiáról árulkodik, egy házaspár és 3 fiuk néhány nap különbséggel haltak meg a sírkövön olvasható leírás szerint.

A 8. képen az alábbi felirat olvasható: „Az igaz ember, Moshe, Ábrahám fia, meghalt 1873.8.8.; Yaakov, Moshe fia, kedden halt meg 1873.8.12-én; A gyermek Shlomo és a gyermek Baruch Josef, 1873.8.15-én, pénteken elhunyt. A jó asszony, Sara, Moshe Shamuel lánya, 1873.8.17-én vasárnap meghalt.” A 9. képen egy női sír látható, amelynek felirata: „Itt pihen Ari Pinhas felesége, aki 77 évesen, 1874. november 20-án, pénteken halt meg.”

A 10–11. képeken egy házaspár sírköve látható. Bal oldali képen egy férfi sírköve: „Az egyszerű és egyenes férfi Jakab, Mózes Ábrahám fia, béke rá,

meghalt 1910. március 10. 69 évesen.” A halotti anyakönyv szerint a férj foglalkozása „önálló mészáros”.

Nő sírkő felirat (jobbra): „Eszter, József lévita lánya, Weidenfeld Jakab felesége 1906.11.14.”

Halotti anyakönyv szerint¹⁸ Weidenfeld Jakabné, született Szász Eszter, 1906. november 14-én, 62 évesen tüdőgyulladásban halt meg. Kisdobszán (Baranya) született, apja nem ismert, anyja Szász Klára, foglalkozása: háztartásbeli. Halálát Weidenfeld Jakab, a férj jelentette be.

Az ötödik sírkő felirata töredékesen olvasható. A temetőrészből szép kilátás nyílik a falu egy részére és a szántóföldekre. (12. kép.)

Összegzés

A temetőket igen sokféle, egymásra rétegződött hatás alakított, ma már sokszor kibogozhatatlanul. A temető számos szállal kötődik a helyi kultúra egészéhez. Helyének kiválasztása, fekvése, a területet borító növényzet, és a benne megtalálható mesterséges formák (sírjelek, sírok, építmények, az oda vezető jelzések) a település és a környezet kapcsolatáról is tanúskodnak.¹⁹

A zsidó temetőkultúrában az emancipáció és az asszimiláció a 19. században önálló sírművészetet hozott létre, keresztény mintára, de zsidó tartalmakkal. Elsősorban a nagyvárosi zsidóság hozott létre olyan sírkerteket,²⁰ amelyek önmagukban is művészeti erővel bírnak a kegyeleti vetületen túl. A falusi temetők ehhez képest egyszerűbbek, és elsöre sablonosnak tűnhetnek. A falusi temetők sírkövei anyagukban és formájukban a keresztény sírkövekkel erős párhuzamot mutatnak. A bemutatott három temetőben a legrégibbi sír 19. századi.

Felvetődhet a kérdés, hogy miért lehet fontos a ma emberének a véletlenszerűen megmaradt zsidó sírkövek adatolása, elemzése? A három település megmaradt sírkövei a holokauszt traumáján és személyes emlékeken túl arra is jó példát szolgáltatnak, hogy egy-egy helyi társadalomban hogyan veszett nyoma egy csoportnak és a csoport emlékének.

---

¹⁸ Anyakönyvek, polgári halotti, Boldva.

¹⁹ KUNT 1983, 7.

²⁰ Vö. Salgótarjáni utcai zsidó temető, Kozma utcai izraelita temető, Farkasréti Izraelita temető. TÓTH 2018.

A falusi mészárosok, kocsmárosok (a sírokon szereplő személyek foglalkozásai) a faluban mindig fontos személyek voltak, a kapcsolatháló met-széspontjain mindenképp szerepelnek. A három falu pár száz fős lakossággal rendelkező falvakban mindenki ismerte a másikat, és környékbeli szolgáltatások hiányában a helyi zsidó családok fontos szolgáltatási szerepet töltek be. Balajton mindössze 1,6, de Zilizen és Szakácsiban időszakosan változó mértékben, de a társadalom közel 8%-a volt zsidó származású a 20. század fordulójának éveiben. Egy kis falu életében a létszám szerinti számarány mellett a viselt foglalkozás és a gazdasági aktivitás a súlypontokat még inkább a jelen lévő zsidó családok felé tolja. Ennek ellenére az egyéni és kollektív emlékezetben sincs nyoma az itt élő zsidó családoknak, a hagyatékuknak.

A települések egyéb erőforrást sem tudnak felmutatni, nincsenek turisztikai attrakcióik, felmutatható híres emberei, a tereikben nem folytak csaták, amire történeti településimázst tudnának felépíteni. Erőforrásként a sok száz éve kiszámítható, nyugodt falusi életet lehet felmutatni, amelynek fontos eleme lehetne az a kis közösség, ami az emberi kapcsolathálóival megtartja a saját lakosságát, reagál annak történéseire, ünnepli, vagy éppen elgyászolja a falubelijét.

Ahol azonban nem fontos a múlt, és nincs mire büszkének lenni, a kötődés is lazább lesz, és a fejlesztési álmok, gazdasági aktivitás is eltávozik a településről. Egy település társadalmi erózióját az is mutatja, hogy nem foglalkozik a helyi kultúrájával, szándékosan, vagy erőforrások hiányában, esetleg hanyagságból nem dolgozza fel a saját történelmét, nem fektet energiát az emlékek őrzésébe. Emiatt a zsidó sírok önmaguk fontossága mellett arra is rámutatnak, hogy a helyi társadalmaknak saját közösségi hagyatékaival is dolgozni kell. A társadalom szövetéből bármilyen kihulló csoport a közösség egészének erózióját demonstrálja.

Felhasznált források

Anyakönyvek, polgári halotti, Boldva.

Anyakönyvek, polgári halotti, Boldva, 1904–1908. Online:
www.familysearch.org (Letöltés: 2023.08.23.)

Anyakönyvek, polgári halotti, Boldva.

Anyakönyvek, polgári születési, Lak, 1895–1903. Online:
www.familysearch.org (Letöltés: 2023.08.23.)

Anyakönyvek, polgári halotti, Boldva.

Anyakönyvek, polgári házassági, Lak, 1895–1908. Online:
www.familysearch.org (Letöltés: 2023.08.23.)

FÉNYES 1851

FÉNYES Elek: *Magyarország geográfiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik*. Pest, Kozma Vazul, 1851. Online:
<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-geografiai-szotara-feny-es-elek-BABC3/?list=eyJxdWVyeSI6ICJmXHUwMGU5bnllcyBibGVrIG1hZ3Jlhcmg9yc3pcdTAWZTFnIGdlb2dyXHUwMGUxZmlhaSJ9> (Letöltés: 2023.08.21)

SCHREIBER 1974

Magyar zsidó oklevéltár, 16. Szerk. SCHREIBER Sándor. Budapest, MIOK, 1974.

Zsidó népesség, 1993.

A zsidó népesség száma településenként, 1840–1941. Budapest, KSH, 1993.

Bibliográfia

BALOGH–BÁNYAI 2013

BALOGH István – BÁNYAI Viktória: *Magyarországi zsidó feliratok Scheiber szellemében 1686 után*. Elhangzott 2013. november 20-án, a *Scheiber Sándor, a mi tanítómesterünk* című konferencián.

BRAHAM 2010

A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája, I. Szerk. Randolph L.

BRAHAM. Budapest, Park Könyvkiadó, 2010. Online:

<https://zsidomult.hu/index.php/borsod-varmegye> (Letöltés: 2023.08.21.)

CsÍKI 1994

CsÍKI Tamás: A miskolci zsidóság térfoglalása és az izraelita nagypolgárság a dualizmus évtizedeiben. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 32, 1994, 295–306.

GRÜNVALD–SCHEIBER 1963

GRÜNVALD Fülöp–SCHEIBER Sándor: Adalékok a magyar zsidóság településtörténetéhez a XVIII. század első felében In: *Az első országos zsidó conscriptiók, 1725–1748*. Szerk. GRÜNVALD Fülöp–SCHEIBER Sándor. Budapest, MIOK, 1963 (Magyar Zsidó Oklevéltár 7), 5–48.

GYULAI 2015

GYULAI Éva: Periférikus centrumok – A miskolci zsidóság 18–19. századi intézményei és központi helyszínei. In: *Zsidók és keresztények az évszázadok sodrában – Interpretációk egy témára*. Szerk. HORVÁTH Zita–SZ. HALÁSZ Dorottya. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2015, 71–127.

KUNT 1983

KUNT Ernő: *Temetők népművészete*. Budapest, Corvina, 1983.

R. NAGY 2020

R. NAGY József: Alkalmazott vizuális antropológia. *Szellem és Tudomány* 11/Klnsz, 2020, 542–553.

TÓTH 2018

TÓTH Vilmos: „Nemzeti nagylétünk nagy temetője”. *A Fiumei úti sírkert és a Salgótarjáni utcai zsidó temető adattára*. Budapest, Nemzeti Örökség Intézete, 2018.

A kommunikációs akadálymentesítés különböző lehetőségeiről és eszközeiről

Dobos Csilla

Bevezetés

A 21. század első évtizedeiben egyre gyakrabban használjuk az akadálymentesítés, a kommunikációs akadálymentesítés és az infokommunikációs akadálymentesítés kifejezéseket. A társadalom széles rétegei az említett három fogalmat – a valóságnak megfelelően – elsősorban a fogyatékossgal élő személyekkel¹ hozzák kapcsolatba. Rendszerint olyan tudatos és célirányos tevékenységeket értenek alatta, amelynek eredményeként a valós és/vagy potenciális akadályok elháríthatóvá, illetve leküzdhetővé válnak a fogyatékossgal élő személyek életében.

Az akadálymentes terminus az elmúlt évtizedekben nemcsak egyre ismertebbé vált, hanem ezzel párhuzamosan a szó jelentése is módosult: napjainkban egyre tágabb értelemben használjuk, ami azt jelenti, hogy az akadálymentesítés bizonyos aspektusait a fogyatékossgal élő személyek köréről kiterjesztettük a nem fogyatékossgal élő személyek körére, vagyis a társadalom széles rétegeire is érvényesnek tekintjük. Lényegében véve ezt a szélesebb értelmezést tükrözi a törvényalkotás is az alábbi két példában a *minden ember*, illetve a *mindenki* szavak jogszabályban történő alkalmazásával.

---

¹ „Fogyatékos személy: az a személy, aki tartósan vagy véglegesen olyan érzékszervi, kommunikációs, fizikai, értelmi, pszichoszociális károsodással – illetve ezek bármilyen halmozódásával – él, amely a környezeti, társadalmi és egyéb jelentős akadályokkal kölcsönhatásban a hatékony és másokkal egyenlő társadalmi részvételre korlátozza vagy gátolja.” 1988. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99800026.tv; 4. §. a> (Letöltés: 2023.10.04.)

Az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény a Fogalom meghatározások részben az alábbiak szerint definiálja az akadálymentes terminust:

„*Akadálymentes*: az épített környezet akkor, ha annak kényelmes, biztonságos, önálló használata *minden ember* számára biztosított, ideértve azokat az egészségkárosodott egyéneket vagy embercsoportokat is, akiknek ehhez speciális eszközökre, illetve műszaki megoldásokra van szükségük.”²

A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1988. évi XXVI. törvény az Értelmező rendelkezések részben a következők szerint definiálja az egyenlő esélyű hozzáférés fogalmát:

„ha) a szolgáltatás egyenlő eséllyel hozzáférhető akkor, ha igénybevétele – az igénybe vevő állapotának megfelelő önállósággal – *mindenki*, különösen a mozgási, látási, hallási, mentális és kommunikációs funkciókban sérült emberek számára akadálymentes, kiszámítható, értelmezhető és érzékelhető,

hb) az épület egyenlő eséllyel hozzáférhető, ha *mindenki*, különösen a mozgási, látási, hallási, mentális és kommunikációs funkciókban sérült emberek számára megközelíthető, a nyilvánosság számára nyitva álló része bejárható, veszélyhelyzetben biztonsággal elhagyható, valamint az épületben a tárgyak, berendezések *mindenki* számára rendeltetésszerűen használhatók,

hc) az információ egyenlő eséllyel hozzáférhető akkor, ha az *mindenki*, különösen a mozgási, látási, hallási, mentális és kommunikációs funkciókban sérült emberek számára kiszámítható, értelmezhető és érzékelhető, az ahhoz való hozzájutás pedig az igénybe vevő számára akadálymentes.³

A jogszabályok személyi hatálya (az idézett jogszabályok vonatkozásában általános személyi hatálya) a címzettek körét, vagyis azokat a természetes és jogi személyeket jelöli, akikre a definíciók, illetve a jogszabály rendelkezései vonatkoznak.⁴ Az első idézett jogszabály az *ideértve* határozói igenév használatával emeli ki, hogy a *minden ember* kifejezés által jelölt halmazba beleér-

---

² Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700078.tv> 2. §. 1. (Letöltés: 2023.10.04.)

³ Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99800026.tv> 4. §. h) (Letöltés: 2023.10.04.)

⁴ SZABÓ 2003, 31.

tendők az egészségkárosodott személyek is, a második jogszabály pedig a *különösen* határozószóval nyomatékosítja, hogy a *mindenki* kifejezés által jelölt halmazban (a többiekhez képest) kiemelt formában szerepelnek a mozgási, látási, hallási, mentális és kommunikációs funkciókban sérült emberek.

1. Az akadálymentesítés célcsoportjai

Napjainkban – mint láttuk – az akadálymentesítés elsődleges és alapvető célcsoportját a különböző fogyatékkal élő személyek alkotják. A fogalom szélesebb körű értelmezése, különösen a kommunikációs és az infokommunikációs akadálymentesítés területén, lehetőséget kínál a célcsoport tágabb értelmezésére és az akadálymentességet a társadalom széles rétegeivel kapcsolja össze. Ezt mutatja a web-akadálymentességi kezdeményezés mottója, amely tömör és rövid formában összegzi a lényegét a célcsoportok vonatkozásában: „Egyeseknek nélkülözhetetlen, azonban mindenkinek előnyös.”⁵ A *minden ember* szókapcsolat, a *mindenki/mindenkinek* általános névmás és az *egyese* névmás jelentései által meghatározott szemantikai halmazból az alábbiakban nem az egészségkárosodott egyéneket vagy embercsoportokat, és nem a mozgási, látási, hallási, mentális és kommunikációs funkciókban sérült emberek csoportját emeljük ki, hanem a laikusok rétegét.

A *laikus* melléknév jelentését a szó szinonímáinak a felsorolásával könnyen definiálhatjuk: műkedvelő, amatőr, avatatlan, járatlan, szakképzetlen, hozzá nem értő, kontár, botcsinálta, dilettáns, tájékozatlan, tudatlan. A szó antonímái a következők: hivatásos, profi, szakképzett.⁶ A *mindenki* által jelölt halmazban feltételezhetően nagyobb a laikus emberek (laikusok) aránya, mint a profiké, a szakembereké. Az arány tovább növekszik a laikusok javára, amennyiben nem általánosan, hanem csak egyetlen tudomány- és szakterület vonatkozásában, más tudomány- és szakterületektől függetlenül minősítünk valakit profinak: az orvos „profi” az orvostudományok és a társ tudományok területén, de feltételezhetően nem számít „profinak” mondjuk a

---

⁵ Online: EDELÉNYI Zsolt: Akadálymentes webdesign. Online: <https://xn--akadlymentes-webdesign-42b.hu/> (Letöltés: 2023.10.04.)

⁶ KISS 2005, 506.

csillagászati vagy a műszaki tudományok világában. A tudományos életben betöltött szerepek a kommunikációs szintértől függően változnak, nagyon sok ember számít egy adott tudomány- vagy szakterületen profinak, míg más tudomány- vagy szakterületen laikusnak. A *mindenki* halmazába tartoznak továbbá a tudomány- és szakterületet felületesen ismerők rétegei és azok az „abszolút” vagy „teljes” laikusok, akik távol állnak a tudomány- és szakterületek világától. A laikusok célcsoportja rendkívül színes képet mutat, amit az akadálymentesítés során szükséges figyelembe venni. A homogenitás hiánya megnehezíti a kommunikációs és infokommunikációs akadálymentesítést, mivel nehéz megtalálni azt az arany középutat, amely e széles célközönség eltérő igényeit egyaránt kielégíti és különböző elvárásainak egyformán megfelel. Ezen probléma megoldására az egyik legjobb példa a *Gyermekek jogairól szóló törvény*⁷ több változatának a létezése. A *Gyermekjogi Egyezmény gyerekenyelven*,⁸ amelyet az Egyezmény 30. évfordulójára készítettek el, a „prototipikus” gyermeket tekinti célcsoportjának, míg a további változatok figyelembe veszik a gyermekek életkorát is. Például a *Gyermekjogi abc* című kiadványhoz külön készültek pedagógiai kézikönyvek és gyermekjogi füzetek az 5–8 (*Gyermekjogok kicsiknek*⁹), a 9–14 (*Gyermekjogok nagyobbaknak*¹⁰) és a 15–18 (*Gyermekjogok nagyoknak*¹¹) éves korosztályok számára.¹² Készült továbbá egy magyarázatokkal és feladatokkal bővített, ábrákkal és rajzokkal illusztrált kézikönyv változat is,¹³ mely a gyermekjogok széles körben történő megismertetését tűzte ki céljául. Az egyes jogokhoz részletes, nem jogi regiszterben megfogalmazott magyarázatok kapcsolódnak, a „száraz” és gyermekek számára különösen bonyolult, nehezen érthető

---

⁷ 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről. Online:

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99100064.tv> (Letöltés: 2023.10.04.)

⁸ *Gyermekjogi egyezmény gyerekenyelven*. Online: <https://unicef.hu/wp-content/uploads/2019/05/gyermekjogi-egyezmény-gyerekenyelven-2019.pdf> (Letöltés: 2023.10.04.)

⁹ PURDA–ZONGOR 2007/a.

¹⁰ PURDA–ZONGOR 2007/b.

¹¹ PURDA–ZONGOR 2007/c.

¹² PURDA–ZONGOR 2007/d.

¹³ GYÖRFI–HERCZOG–KŐMŰVES 2009.

jogi szöveget a szerző „gyerekenyelven” elmesélt példákkal, történetekkel színesíti.

A laikusok célcsoportját gyermekek és felnőttek együttesen alkotják. A célcsoport életkorának figyelembe vétele (egy-egy életszakaszon belül is, például a gyermekkoron belül) alapvető szempontnak számít az információ továbbításakor, az üzenet mennyiségének és minőségének a meghatározásában. Az életkorral általában (de nem szükségszerűen) összefüggő további szempontot a célcsoport kognitív képességei határozzák meg. A tudásban, ismeretekben, kompetenciákban és világlátásban egyaránt megmutatkozó eltérések két fő szinten jelentkeznek: (1) az egyik szint a tudománnyal, a szakmával kapcsolatos, (2) a másik pedig az általános, tudományterülettől és szakmától független adottságokkal és készségekkel, például az érzelmi intelligenciával és a kommunikációs kompetenciával. Ezek a különbségek egyfajta szakadék kialakulását eredményezik a kommunikációs színtereken a szakemberek és a laikusok között, amelynek áthidalása a szakemberek feladata és felelőssége. A laikustól nem várható el, hogy elsajátítsa a jogi, orvosi, gazdasági stb. szakmát, szakmai nyelvhasználatot és terminológiát, még akkor sem, ha rendkívül fontos számára az adott jogi, orvosi, gazdasági stb. diskurzus, és az annak alapján kapott információ. Ezért a sikeres információátadás érdekében a szakembernek kell felépítenie azt a kognitív pilléreken nyugvó hermeneutikai hidat, amely összekapcsolja a kommunikáló partnereket. Ennek egyik lehetséges eszköze az intralingvális fordítás. Tulajdonképpen a *Gyermekek jogairól szóló törvény* esetében is ilyen nyelven belüli átalakításnak (magyarról magyarra) vagyunk a szemtanúi, amikor a jogi regiszterben megfogalmazott információ átfordításra kerül egy másik regiszterbe, nevezetesen a gyermekek által használt nyelvváltozatok regiszterébe.

2. Az akadálymentesítés főbb típusai

Az akadálymentes kifejezés a szakirodalomban és a jogszabályokban eredetileg az épített környezet akadálymentességének a feltételeire vonatkozott. Napjainkban – tágabb értelmezésben – gyűjtőfogalomként fordul elő, magában foglalva az akadálymentesítés különböző típusait, mint például a kommunikációs és az infokommunikációs akadálymentesítés.

2.1. Kommunikációs akadálymentesítés

A relevanciaelmélet szerint a kommunikáció, az üzenet továbbítása, az információ átadása csak abban az esetben releváns, ha a befogadó számára megfelelő kognitív haszonnal jár ahhoz a befogadási erőfeszítéshez viszonyítva, amelyet a közlés feldolgozására (értelmezésére, megértésére), valamint az információnak a hasznosítására és alkalmazására fordított.¹⁴ A laikusokra vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy csak olyan kommunikációs folyamatban motivált a részvételük, amelyben a megértéssel járó hermeneutikai feladatok és kognitív munka optimális haszonnal jár. Mindenkit, pontosabban – nem jogszabályról lévén szó – sok embert, köztük sok laikust érdekel, hogy miért, milyen tudományos eredményekért kapott 2023-ban Karikó Katalin orvosi-életteni és Krausz Ferenc fizikai Nobel-díjat. Amennyiben elkezdjük Karikó Katalin tudományos publikációinak a tanulmányozását a nukleozidról és az mRNS-alapú technológiáról,¹⁵ laikusként egészen biztosan nem kapunk választ a kérdéseinkre. A legfőbb akadályt nem az angol nyelv jelenti, hanem – többek között – a szövegeket jellemző rendkívül magas absztrakciós szint és terminológiai sűrűség. Azonban a megbízható médiumokban (!) megtaláljuk azokat a legfontosabb – köznyelven, laikusi regiszterben megfogalmazott – információkat, amelyek alapján laikusként is meg tudhatjuk a Svéd Királyi Akadémia döntésének okait.

Krausz Ferenc (Pierre Agostini és Anne L’Huillier kutatótársaival együtt) „az anyag elektrodinamikájának tanulmányozására alkalmas attoszekundumos fényimpulzusokat generáló kísérleti módszerekért” kapott fizikai Nobel díjat.¹⁶ A legtöbb ember őszintén örül ennek a hírnek, büszke az idei második magyar Nobel-díjas kutatóra, ám a fenti indoklásból nem tudja, vajon mit tett Krausz Ferenc, vajon mit fedezett fel Krausz Ferenc. A tudományos publikációk itt sem segítenek, az érdeklődő laikus a médiában meg-

---

¹⁴ SPERBER–WILSON 2004, 607–632.

¹⁵ *National Library of Medicine – National Center for Biotechnology Information.*

Online:

https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/?term=Karik%C3%B3+K&cauthor_id=28151488 (Letöltés: 2023.10.04.)

¹⁶ Krausz Ferenc is Nobel-díjas. *Tudománypláza*, 2023. október 3. Online:

<https://tudomanyplaza.hu/krausz-ferenc-is-nobel-dijas/> (Letöltés: 2023.10.04.)

jelenő tudósítások és interjúk alapján tájékozódhat. A relevanciaelmélet alapelveinek és az érdeklődő, általános műveltséggel rendelkező laikus igényeinek is (többé-kevésbé) megfelelnek például az alábbi, köznyelven, laikusi regiszterben készült tudósítások:

(1) „A három 2023-as fizikai Nobel-díjast kísérleteikért ismerik el, amelyek új eszközöket adtak az emberiségnek az atomokon és molekulákon belüli elektronok világának a felfedezéséhez. A díjazottak közreműködése olyan gyors folyamatok vizsgálatát tette lehetővé, amelyek korábban követhetetlenek voltak. [...] Az elektronok világában a változások néhány tized attoszekundum alatt következnek be – egy attoszekundum olyan rövid, hogy egy másodpercben annyi van, mint ahány másodperc telt el az univerzum születése óta.”¹⁷

(2) „Az indoklás szerint a tudósok az elismerést az elektronok atomon belüli mozgásának vizsgálatát szolgáló attoszekundumos fényimpulzusokat előállító kísérleti módszereikért kapják. [...] Az elektronok világában a változások rendkívül rövid idő, néhány tized attoszekundum (a másodperc milliárdod részének milliárdod része) alatt zajlanak le. A díjazottak kísérleteik során olyan ultrarövid, attoszekundumos fényimpulzusokat hoztak létre, amelyek felhasználhatók az atomokon és molekulákon belüli folyamatok mérésre. Az alap kutatás jelenleg az univerzum megértését célozza, de számos területen – például az elektronikában és az orvosi diagnosztikában is – lesz lehetőség a gyakorlati alkalmazásra.”¹⁸

(3) „Krausz Ferenc a zseni, aki a lézert a rák elleni küzdelem és az orvosi diagnosztika szolgálatába próbálja állítani [...] Krausz Ferenc a világon élen jár a nagyon gyors folyamatok vizsgálatában és kiaknázásában. Egyébként magát az attoszekundumos tudományterületet is ő hozta létre.”¹⁹

---

¹⁷ Uo.

¹⁸ Fizikai Nobel-díj 2023. *National Geographic*, 2023. október 3.

<https://ng.24.hu/tudomany/2023/10/03/fizikai-nobel-dij-2023/> (Letöltés: 2023.10.04.)

¹⁹ WINDISCH Judit: Krausz Ferenc, a zseni, a ki a lézert a rák elleni küzdelem és az orvosi diagnosztika szolgálatába próbálja állítani. *hvg.hu/360*, 2023. október 3. Online:

https://hvg.hu/360/20231003_Krausz_Ferenc_Nobel_dij_lezer_attoszekundum_kutatas_elektron_tudomany_fizikus (Letöltés: 2023.10.04.)

(4) „Legújabb munkájában Krausz Ferenc csoportjával a femtoszekundumos és attoszekundumos technológiát használja vérminták elemzésére, illetve az összetételükben bekövetkező apró változások kimutatására. Arra kíváncsiak, hogy ezek a változások elég specifikusak-e ahhoz, hogy lehetővé tegyék a da-ganatos betegségek egyértelmű diagnosztizálását azok kezdeti szakaszában.”²⁰

Az érdeklődő laikus számára (beleértve jelen sorok szerzőjét is) való-színűleg könnyebben értelmezhető a díjjal járó jutalom összege (a kitüntetettek, Pierre Agostini, Krausz Ferenc és Anne L’Huillier 11 millió svéd koronán, 368 millió forintnyi összegben osztoznak egyenlő arányban), mint az attoszekundum terminus jelentése és a hozzá tartozó, olykor a sci-fi világába illő intralingvális fordítások, körülírások és magyarázatok (például egy attoszekundum olyan rövid, hogy egy másodpercben annyi van, mint ahány másodperc telt el az univerzum születése óta). Terminológiai szempontból azonban figyelemre méltó az a törekvés, amelynek segítségével a laikusoknak szánt szövegek szerzői (tudósok, kutatók, tanárok, újságírók stb.) igyekeznek érthetővé tenni az érthetlent, többnyire parafrázisokkal és magyarázatokkal. Az alábbiakban az *attoszekundum* terminus kapcsán erre látunk néhány példát:

- nagyon gyors
- elképzelhetetlenül rövid időintervallum,
- extrém rövid ideig tartó,
- ultragyors,
- a másodperc apró töredéke,
- a másodperc milliárdod részének milliárdod része,
- a másodperc egymilliárdod részének egy milliárdod része, vagyis 10^{-18} másodperc,
- egy hihetetlenül gyors mozgásra kell gondolni, ami a másodperc milliárdodrészének a milliárdodrészével összemérhető, vagyis néhány tíz, néhány száz attoszekundum alatt zajlik le.

---

²⁰ Ezért járt az újabb magyar Nobel: a másodperc töredékének a töredéke. *24.hu*, 2023. október 3. Online: <https://24.hu/tudomany/2023/10/03/nobel-dij-krausz-ferenc-fizika-attoszekundum-feny/> (Letöltés: 2023.10.04.)

A terminológia intralingvális fordítása mellett figyelemre méltóak azok a szövegek, amelyekben a szerző explicit módon utal arra, hogy most a tudományos regiszterből köznyelvi, laikusi regiszterre vált. Ennek a szövegen belüli lokális intralingvális fordítási folyamatnak a nyelvi eszközei lehetnek a különböző diskurzusjelölők vagy metainformációs operátorok. Ez utóbbira látunk példát a következő szövegrészletben:

(5) „Krausz Ferenc, Pierre Agostini és Anne L’Huillier megosztva kapta a 2023-as fizikai Nobel-díjat »az attoszekundumos fényimpulzusokat generáló kísérleti módszerekért, amelyekkel az anyag elektrondinamikáját lehet tanulmányozni«. *Ez a nagyon bonyolultnak tűnő félmondat nagyjából annyit takar, hogy egy szinte elképzelhetetlenül rövid időintervallum alatt lehetséges megvizsgálni az elektronok tulajdonságait és aktivitását. Egy attoszekundum a másodperc milliárdod részének milliárdod része.*”²¹ (Az eredetiben nincs kiemelés.)

2.2. Infokommunikációs akadálymentesítés

Infokommunikációs akadálymentesítésen napjainkban elsődlegesen az informatikai és az internetes akadálymentesítést értjük. Például a közérdekű adatok elektronikus közzétételére vonatkozó kormányrendelet²² *A honlap kialakítása, fellelhetősége és működtetése* című részben előírja, hogy „A közzétételre szolgáló honlapot úgy kell kialakítani, hogy az a széles körben elterjedt, valamint a vakok és gyengénlátók által széles körben használt eszközökkel is olvasható legyen.”²³ A jogszabály ismét kettős célcsoportot jelöl meg: a ’széles körben elterjedt eszközök’ a társadalom széles rétegeire utalnak, a ’a vakok és gyengénlátók által széles körben használt eszközök’ pedig explicit módon a fogyatékkal élő személyek csoportjára.

A weboldalak infokommunikációs akadálymentesítésével foglalkozó cégek honlapjain, ajánlattételeiben, illetve reklámanyagaiban rendszeresen

---

²¹ NAGY Nikoletta: Krausz Ferenc is megkapta az idei fizikai Nobel-díjat. *telex.hu*, 2023. október 5. Online: <https://telex.hu/tudomany/2023/10/03/2023-fizikai-nobel-dij-krausz-ferenc-magyar-kutato> (Letöltés: 2023.10.04.)

²² 305/2005. (XII. 25.) Korm. rendelet a közérdekű adatok elektronikus közzétételére, az egységes közadatkereső rendszerre, valamint a központi jegyzék adattartalmára, az adatintegrációra vonatkozó részletes szabályokról. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500305.kor> (Letöltés: 2023.10.04.)

²³ Uo. 5. §. (3)

szerepelnek explicit utalások a *mindenki* által determinált célcsoportra: „[...] ugyanez a segítség hasznára lehet az idősebbeknek is, de akár mindannyiunknak is.”²⁴ A weboldalak infokommunikációs akadálymentesítésének az a célja, hogy egyrészt és elsősorban a fogyatékossgal élő személyek, másrészt pedig a társadalom széles rétegei, a nagyközönség számára biztosítható legyen egy adott weboldalon a tájékozódás, a szabad mozgás és keresés, valamint egyéb funkciók.

Az infokommunikációs akadálymentesítés – ahogyan már említettük – nem csak a weboldalakat érinti, hanem egyéb eszközöket is, mint például a számítógépek és mobiltelefonok. Az eszközök tekintetében az infokommunikációs akadálymentesítéssel foglalkozó szakemberek kettős célt követnek: (1) egyrészt az informatikai és a kommunikációs eszközök akadálymentesítését kívánják megvalósítani, (2) másrészt olyan innovatív infokommunikációs akadálymentesítési megoldásokat keresnek és vizsgálnak, amelyeknek az eredményeként maguk az informatikai rendszerek válnak a mindennapi élet akadálymentesítésének az eszközévé (például könyvfelolvasás számítógéppel és/vagy mobiltelefonnal, videotolmácsolás, online ügyintézés, a közösségi helyszínek akadálymentesítése információszolgáltatást nyújtó eszközökkel, intelligensotthonok kialakítása stb.).²⁵

Itt is érvényes az „egyeseknek nélkülözhetetlen, mindenkinek előnyös” elv, hiszen például egy akadálymentesített honlapon elérhető felolvasó szoftver, amely a szövegeket megfelelő hangerővel, jól érthetően és élethű hangon olvassa fel, a vak és gyengénlátó személyek számára elengedhetetlenül fontos, míg a társadalom bizonyos rétegei számára rendkívül hasznos, érdekes és kényelmes lehetőség.

2.3. Komplex akadálymentesítés

A komplex (fizikai és infokommunikációs) akadálymentesítés célja a különböző fogyatékossgal élő személyek „egyszerre” történő segítése, vagyis a mozgási, látási, hallási, mentális és kommunikációs funkciókban sérült emberek számára akadálymentes szolgáltatások, épületek és információ biztosítása.

---

²⁴ Akadálymentesítés. *IT-Nav Hungary Kft.* Online:

<http://www.itnav.hu/akadalymentesites> (Letöltés: 2023.10.04.)

²⁵ NAGY 2014.

A szolgáltatások akadálymentesítését például a tapintható és/vagy hangozó térkép, a Braille írással és/vagy piktogrammal ellátott információs tábla-rendszer, indukciós hangerősítő hurokrendszer, hordozható FM készülékek biztosítják. A tájékozódást infokommunikációs eszközök segítik.

Az épített környezetben az akadálymentesítést például a csúszásmentes, vezető sávval ellátott járófelületek, taktilis sávval ellátott burkolatok, vezető és figyelmeztető sávok, rámpával és korlátokkal ellátott bejárati ajtók, a térdszabed berendezési tárgyak, az akadálymentes játszóterek, pelenkázók, parkolóhelyek és vizesblokkok biztosítják.

Az információ átadás területén a Braille írással vagy KÉK (könnyen érthető kommunikációs) regiszterben készült tájékoztató kiadványok nyújtanak segítséget.

3. Kommunikációs akadálymentesítés a relevanciaelmélet tükrében: Optimális befogadási erőfeszítés és megfelelő kontextuális hatás

Heltai Pál a *Fordítás, relevancia, feldolgozás*²⁶ című tanulmányában a relevanciaelmélet²⁷ fordítástudományi alkalmazásának a lehetőségeit vizsgálja a nyelvek közötti fordítás vonatkozásában. A szerző úgy véli, hogy a relevanciaelmélet (1) egyrészt elméletileg egységes keretbe foglalja a fordítástudomány problémáit, (2) másrészt a relevanciaelmélet alapján „a nyelvészetnél szélesebb perspektívából, a kommunikáció szempontjából közelíthetjük meg a fordítást.”²⁸ Úgy vélem, hogy a relevanciaelmélet nem csak az inter-, hanem az intralingvális fordítás problémáinak, köztük a kommunikációs akadálymentesítés kérdéskörének a vizsgálatában is hasznos lehet.

A relevanciaelmélet szerint a kommunikáció a „költés – haszon” elve alapján működik, mivel az információ megszerzésére fordított kognitív erőfeszítést az információ értéke motiválja és indokolja.²⁹ Ideális esetben a kommunikáló partnerek az információ közvetítésekor optimális relevanciára törekcszenek és kölcsönösen azt is várják el egymástól. Ideális esetben tehát mind a feladó, mind a befogadó feltételezi, hogy a megnyilatkozás releváns,

---

²⁶ HELTAI 2014, 19–45.

²⁷ SPERBER–WILSON 1986.

²⁸ HELTAI 2014, 19.

²⁹ HELTAI 2014, 19–20.

vagyis megfelelő kontextuális hatást ér el ésszerű feldolgozási erőfeszítés mellett.³⁰

A relevanciaelmélet fogalmi keretrendszerében a kontextuális hatás azt jelenti, hogy egy adott szöveg a befogadónak már meglévő információival, feltevéseivel együtt hoz létre új információkat, feltevéseket és következtetéseket, vagyis a befogadó korábbi ismereteivel együtt, azokra építkezve fejt ki ún. kontextuális hatást. A „sem mire” nem lehet se házat, se várat, se információt építeni. Ha vannak meglévő ismeretek (például atom, molekula, lézer, Alfred Bernhard Nobel stb.), akkor az adott megnyilatkozás (az információ közlése) új ismereteket, feltételezéseket, következtetéseket tesz lehetővé, amelyek megerősíthetők, módosíthatók, kiegészíthetők vagy törölhetők a meglévő ismereteket és feltételezéseket.

Az optimális relevancia és az optimális kontextuális hatás elérése a kommunikáló felek kognitív környezetétől függ. „[...] a kognitív környezet az adott kommunikátor számára az adott pillanatban hozzáférhető információk összességét jelenti, más kifejezéssel azon feltevések halmazát, amelyeket valaki képes egy adott időpontban mentálisan reprezentálni.”³¹ A hagyományos értelemben vett kontextus, szituáció vagy kommunikációs színtér jellemzőin túl a kognitív környezet magában foglalja a kommunikáló felek enciklopédikus tudását, ismereteit, világlátását, valamint az előzetes információk, a korábbi megnyilatkozások ismeretét.

A relevanciaelmélet az információ optimális befogadási erőfeszítésének kívánalma mellett annak hasznosítására, alkalmazására is hangsúlyt helyez. A laikus számára például hasznos információt jelent, hogy az mRNS-alapú orvoslás (akármilyen legyen az) lehetővé tette a koronavírus elleni új típusú védőoltások gyors kifejlesztését és gyakorlati alkalmazását, továbbá a jövőben a daganatos és az immunrendszer nem megfelelő működésével kapcsolatos betegségek gyógyításában is meghatározó szerepet fog játszani.³²

---

³⁰ SPERBER–WILSON 1986, 22–28.

³¹ HELTAI 2014, 20.

³² DOBOZI Pálma: Dr. Karikó Katalin kapta az orvosi Nobel-díjat kutatótársával megosztva. *Semmelweis Hírek*, 2023. október 2. Online: <https://semmelweis.hu/hirek/2023/10/02/dr-kariko-katalin-kapta-az-orvosi-nobel-dijat-kutato-tarsaval-megosztva-video/> (Letöltés: 2023.10.04.)

4. Az intralingvális fordítás mint a kommunikációs akadálymentesítés egyik eszköze

Az információhoz való akadálymentes hozzáférés egyik gyakran alkalmazott, hatékony eszköze az intralingvális fordítás, amely a befogadó számára optimális nyelvi reprezentáció megalkotásával az információ közlése, átadása és továbbítása területén játszik meghatározó szerepet. *A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1988. évi XXVI. törvény* értelmében az információ (egyenlő eséllyel) akkor hozzáférhető, ha az mindenki számára (1) kiszámítható, (2) értelmezhető és (3) érzékelhető, (4) az információhoz való hozzájutás pedig akadálymentes.³³ A jogszabályban felsorolt négy feltétel közül az intralingvális fordítás szempontjából elsősorban a második feltétel releváns, amely *minden ember* („különösen a mozgási, látási, hallási, mentális és kommunikációs funkciókban sérült emberek”³⁴) számára egyformán és alapvetően fontos. A hétköznapi szóhasználatban, ha egy szövegről azt mondjuk, hogy *értelmezhető*, akkor az azt jelenti, hogy a benne rejlő üzenet érthető, világos, felfogható. Ha a szövegről azt állítjuk, hogy *könnyen értelmezhető*, akkor a szöveg a laikusok számára is érthető, világos, felfogható.

Mivel a szakemberek és a laikusok kognitív környezete eltérő, ezért a „hidat” építő szakembereknek az optimális kontextuális hatás eléréséhez – az információ közvetítése során – maximálisan figyelembe kell venniük a befogadók, a laikusok kognitív környezetét. Úgy kell tehát a „kognitív hidat” megalkotni, hogy a befogadó már meglévő tudására kell építeni az új információkat. Amennyiben ezek az információk (előzetes tudás, ismeretek, feltételezések stb.) teljesen hiányoznak, akkor a szakember feladata a pillérek kialakítása is, hogy az információk átadásának folyamatában később már ezekre a pillérekre tudjon tovább építkezni. A nyelvi reprezentáció szintjén ez azt jelenti, hogy a szaknyelven megfogalmazott információt le kell fordítani köznyelven megfogalmazott, közérthető információra, a terminológát köznyelvi köntösbe kell „átöltöztetni” és el kell magyarázni, a bonyolult grammatikai jelenségeket (például többszörösen összetett, hosszú és bonyo-

---

³³ Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99800026.tv> (Letöltés: 2023.10.14.) 4. §. hc)

³⁴ Uo. 4. §. ha), hb), hc)

lult mondatok, nominális szerkezetek halmozása stb.) pedig egyszerűvé kell alakítani. Eközben – az érthetőség, értelmezhetőség és alkalmazhatóság követelményeit szem előtt tartva – ügyelni kell a legfőbb cél, az ún. intralingvális referenciális ekvivalencia optimális megvalósítására;³⁵ a Svéd Királyi Tudományos Akadémia bejelentésének (eredeti szöveg) ugyanis referenciális egyenértékűségi viszonyban kell állnia a médiában megjelent szövegekkel (célszövegek).

Összegzés

Az elmondottak alapján célszerűnek tűnik a kommunikációs akadálymentesítés fogalmát és ezáltal célközönségét tágran értelmezni, amit kiemelten indokol a szakemberek és laikusok közötti kommunikáció gyakoriságának növekedése az elmúlt évtizedekben. Ezzel párhuzamosan exponenciálisan nő azoknak a kommunikációs színtereknek a száma is (például környezetvédelem, virológia, immunológia, gazdaságtan stb.), ahol az akadálymentes kommunikációt biztosító intralingvális fordítás szerepe meghatározó.

Összegzésképpen az alábbi megállapításokat tehetjük:

- A kommunikációs (és infokommunikációs) akadálymentesítés célközönségét a társadalom széles rétegei alkotják (mindenki, akinek egy adott kommunikációs szintéren erre folyamatosan vagy ideiglenes szüksége van).
- A nem fogyatékosággal élő személyek világában a leggyakrabban a szakemberek és a laikusok közötti interakcióban van szükség kommunikációs akadálymentesítésre.
- A kommunikációs akadálymentesítésnek a mindenkori célcsoport kognitív környezetétől függően különböző típusai és fokozatai vannak.
- A laikusok csoportja nem homogén (például alpműveltséggel rendelkező/nem rendelkező laikusok, felsőfokú végzettséggel rendelkező, érdeklődő laikusok stb.).
- Az információ megszerzésére fordított kognitív erőfeszítés mértékét – többek között – az információ értéke, hasznossága és alkalmazhatósága motiválja.
- A kommunikációs akadálymentesítés megvalósításának egyik hatékony eszköze a szaknyelvről köznyelvi irányban megvalósuló, regiszterváltásra épülő intralingvális fordítás.
- A szaknyelvek absztrakciós szint szerinti rétegzettsége teszi lehetővé a tudományos szaknyelvről alacsonyabb absztrakciós szintű nyelvváltozatba (regiszterbe) történő intralingvális fordítást.

---

³⁵ Vö. DOBOS 2023, 105–132.

Bibliográfia

DOBOS 2023

DOBOS Csilla: Az intralingvális fordítás jogi aspektusa – Fordítástudományi szempontok a jogi-közigazgatás területén. *Glossa Iuridica* 10/3, 2023, 105–132. DOI: 10.55194/GI.2023.3.6

GYÓRFI–HERCZOG–KÓMŰVES 2009

GYÓRFI Éva–HERCZOG Mária–KÓMŰVES Ágnes: *Gyermekjogokról gyerekeknek – nekem vannak jogaim, neked vannak jogaid, neki vannak jogai... minden gyerekeknek azonos jogai vannak*. Budapest, Család, Gyermek, Ifjúság Kiemelkedően Közhasznú Egyesület, 2009.

Online: <https://mek.oszk.hu/18200/18280/18280.pdf> (Letöltés: 2023.08.24.)

HELTAI 2014

HELTAI Pál: Fordítás, relevancia, feldolgozás In: HELTAI Pál: *Mitől fordítás a fordítás? Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2014. 19–45.

KISS 2005

Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára. Főszerk. KISS Gábor. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2005.

NAGY 2014

NAGY Gabriella: *Infokommunikációs akadálymentesítés*. Bicske, Szak Kiadó Kft., 2014.

PURDA–ZONGOR 2007/a

PURDA Zsuzsanna–ZONGOR Klára: *Gyermekjogok kicsiknek*. Pécs, Agenda Natura Bt., 2007.

PURDA–ZONGOR 2007/b

PURDA Zsuzsanna–ZONGOR Klára: *Gyermekjogok nagyobbaknak*. Veszprém, Oktker-Nodus Kiadó Kft., 2007.

PURDA–ZONGOR 2007/c

PURDA Zsuzsanna–ZONGOR Klára: *Gyermekjogok nagyoknak*. Pécs, Agenda Natura Bt., 2007.

PURDA–ZONGOR 2007/d

PURDA Zsuzsanna–ZONGOR Klára: *Gyermekjogi abc*. Veszprém, Oktker-Nodus Kiadó Kft., 2007.

SPERBER–WILSON 1986

Dan SPERBER–Deirdre WILSON: *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford, Blackwell, 1986. 1–36. DOI: 10.1075/pc.21013.wha

SPERBER–WILSON 2004

Dan SPERBER–Deirdre WILSON: Relevance Theory. In: *The Handbook of Pragmatics*. Eds. HORN Laurence–WARD Gregory. Oxford, Blackwell 2004. 607–632.

SZABÓ 2003

SZABÓ Miklós: *Jogi alapfogalmak*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2003.

There a Scottish Literature? („Volt-e skót irodalom?”, 1919) című recenziójában megállapította. Mindezzel párhuzamosan azonban feltűnedeztek a dinamikus, előre tekintő nemzeti érzés és az árnyaltabb irodalmi önmeghatározás jelei. A bélyegtvörvény 1855-ös eltörlését követően Skócia-szerte kiterjedő sajtónyilvánosság új lehetőségeket teremtett a nemzeti és kulturális kérdések társadalmi vitája számára. Számos, a skót autonómia megvalósítására törekvő egyesület jött létre, és az 1880-as évekre meg is formálódott az a markáns, az önrendelkezés elérésére törő *Home Rule* mozgalom, amely nélkül a 20. század középső harmadának skót irodalmi reneszánsza elképzelhetetlen lett volna. Emellett – bár Skócia még mindig a brit szellem és az angol gyarmatbirodalom elkötelezett híve volt – egyre több hang szólalt fel a gyarmatosításban való aktív szerepvállalás és az elangolosodás ellen.

Az 1880-as évektől kezdve a skót írók kritikusabban tekintettek saját kultúrájuk múltjára és jelenére. Bár Neil Munro, korának egyik irodalmi tekintélye már az 1890-es években úgy vélekedett, hogy még a 19. század végének *kailyard* címkéjével jelölt uralkodó ízlésiránya sem csupán nosztalgikus légvárépítés, hanem egy újfajta azonosságtudat kezdeteinek markáns megjelenési formája. Véleménye érthető, hiszen az ipar, hajózás és kereskedelem London utáni második legnagyobb viktoriánus központjából, Glasgow-ból, azaz Munro szemszögéből nézve a századforduló Skóciája nem tűnt épp enerválnak. Nem volt tagadható ugyanakkor a Felföld kulturális hanyatlása, amelyet Munro részletesen elemzett saját prózájában. Az is igaz azonban, hogy noha a korszak kritikusabb szellemű írói, Munrót beleértve, dacoltak a századvégen divatossá vált melodramai skót közhelyekkel, ők sem tudták megnyugtatóan értelmezni a városias-ipari társadalomba való gazdasági átmenet túlkapasait. Douglas Gifford szerint Skócia irodalmának valószínűleg meg kellett tapasztalnia az érzelgős és a kritikus ízlésirány századvégi kettősségét ahhoz, hogy két évtizeddel később, a skót irodalmi reneszánsz első hullámában már egy érettebb, árnyaltabb – önkritikusabb, ugyanakkor elfogadóbb – kulturális önkép alakulhasson ki.¹

A századforduló szentimentális irányzatának J. H. Millar adta 1903-ban a *kailyard* nevet. Ez egyrészt a „kelta alkony” jelenségéhez kötődött, ami elkerülhetetlennek látta a skót felföldiek tragédiáját. A vidéki kultúra szen-

---

¹ GIFFORD 2002, 324.

velgő ábrázolásának politikai zöngéi egyébként hasznosnak bizonyultak a késő-viktoriánus westminsteri kormányzat számára, hiszen a külön, divatjamúlt, kissé nevetséges, de elkötelezett és alapjában véve szerethető skót falusiakat ábrázoló *kailyard* sikere részben elfedte vagy elfeledtette a városiasodás és a tömeges elvándorlás kiváltotta felföldi elnéptelenedés kedvezőtlen társadalmi következményeit. Másrészt azonban a leegyszerűsítő skót vidéki idill aligha új keletű poétikai képződmény. A skót vidék irodalmi átromantizálása legalább a 18. század második feléig, James Macpherson 1760-as ossziáni verseiig vezethető vissza. Már a fiatal Unió kormányának és az uniópárti skót értelmiségnek is érdekében állt az egykori vad és nemes, de akkorra visszavonhatatlanul hanyatlásra ítélt kelta népről festett melankolikus kép népszerűsítése. Azonban még ennél is visszább mehetünk az időben, ha a *kailyard* érzelmes gyökereit kutatjuk. A *kailyardot* ihlető szentimentalizmus legfontosabb 18. századi előzményeként Roderick Watson Allan Ramsayt, a kora-felvilágosodás egyik legfontosabb költőjét és irodalmi régiségkutatóját,² Alan Riach pedig John Wilsont, az Edinburgh-i Egyetem erkölcsfilozófia professzorát, William Wordsworth barátját jelölte meg.³ Részben a 18. századi lírai példákat követve később Sir Walter Scott, James Hogg, John Galt és Robert Louis Stevenson romantikus és viktoriánus prózája is gyakran egy-egy átmeneti, letűnőben lévő skót korszak érzelmeit mutatta be.

A *kailyard* iskola (1880–1914), amelynek újraértékelése a 20. század végén indult meg a skót irodalomtörténet-írásban, a századvégen megjelenő önkritikus társadalomszemléletre adott ellenhatásként is értelmezhető, amennyiben éppen a változás ellen emelt szót: prózája mégis egy már a létrejöttkor idejétmúlt önképet teremtett a századforduló skót társadalmáról. A szó jelentése „káposztáskert”, azaz a tanyasiak élelmiszerszükségletét kielégítő konyhakert; az óskandináv eredetű szó a 16. század óta van használatban, de csak 1814 után terjedt el széles körben.⁴ Irodalmi fogalomként a századforduló érzelmes hangnemű és a falusias családi élet nosztalgikus bemutatását célul tűző írásmódját jelöli, és az Ian Maclaren álnéven alkotó John Watson *Beside the Bonnie Brier Bush* („A szép vadrózsabokor mellett”,

---

² WATSON 2007, 338.

³ RIACH 2017.

⁴ SCOTT 2008.

1894) című regényében mottóként idézett *The Brier Bush* („A vadrózsabokor”) című híres jakobita dalból származik:

There grows a bonnie brier bush in our kail-yard
and white are the blossoms on't in our kail-yard.⁵

Az írásmód jellegzetes témái közé tartozik az időben megrekedt, elszigetelt falusi közösség tagjai között kipattanó, többnyire kicsinyes konfliktus, jellegzetes motívumai pedig a közösségbe való érkezés és az onnan való távozás, valamint az, hogy a pletyka, szűklátókörűség és kevélység hogyan határozza meg a közösség életét.

J. H. Millar már egy évvel annak felbukkanása után, 1895-ben megtámadta a jelenséget a Stevenson ismeretségi körébe tartozó befolyásos angol költő és irodalomszervező, William Ernest Henley *New Review* című folyóiratában,⁶ majd 1903-ban, a *History of Scottish Literature* („A skót irodalom története”) című könyvében újfent elítélte a mozgalmat. J. M. Barrie-t vádolta – „zsenije ellenére” – a műfaj szentimentális ízlésirányának kialakításával, ugyanakkor cikkében az iskola megjelenésével egyidejűleg mintegy meg is szilárdította a kánont. Következésképp a *kailyard* azóta is olyan „esemény” a skót irodalomban, mely elsősorban a Barrie, Maclaren és S. R. Crockett által „alapított” iskola jól körülírható érzékenységére és stilisztikai-tematikai eszköztárára utal.⁷ A Millar által létrehozott és szűkre szabott irodalmi kánont az eltelt száz év alatt csak fokozatosan tudta bővíteni a skót irodalomtörténet-írás, noha már kortársai közül is csak kevesen azonosították Barrie-t a *kailyard* jelenséggel. Tény viszont, hogy Barrie vidéki életképeinek hatására alakult ki az 1890-es évek közepére az irodalmi divat és azzal egyidejűleg az azt körülvevő kritikai közbeszéd. A *Glasgow Evening Times* már 1897-ben elnyútt fogalomnak nevezte a *kailyardot*, ám megállapította, hogy a fogalom a hétköznapi nyelv részévé vált, s helyesen megjósolta, hogy túl fogja élni az általa jelölt könyveket.⁸ Noha a legkomolyabb támadásokat a későbbi gene-

⁵ WHITELAW 1843, 6. „Szép vadrózsabokor nő a kiskertünkben, / s fehér rajta a szírom a kiskertünkben” (Saját fordítás.)

⁶ WATSON 2007, 338.

⁷ NASH 2007/b, 317–318.

⁸ NASH 2007/b, 317.

rációk intézték a *kailyard* ellen – a leggyakrabban idézett példa George Blake *Barrie and the Kailyard School* („Barrie és a kailyard iskola”, 1951) című tanulmánya –, már a 20. század első évtizedének kritikussai is alig tudtak jót mondani róla. Igaz ugyan, hogy akkorra le is áldozott a vidéki Skócia iránti nosztalgikus fellángolás, éppúgy, ahogyan a késő-viktoriánus melodramát is hamar új műfajok váltották fel. Andrew Nash emlékeztet arra, hogy bár a *kailyard* jelentésmezőjének középpontjában egy adott irodalomtörténeti korszak pontosan meghatározható ízlésiránya áll, a következő száz év folyamán tágabban a skót kultúra és irodalom szerkezeti és tematikai vázára alkalmazott, és elsősorban becsmérő értelemben használt kulcsfogalommmá vált.⁹ A *kailyard* mindenestre elég sokat felfed a skót azonosság összetett természetéről ahhoz, hogy ma is érdemes legyen beszélni róla.

Nash csak a Millard által kanonizált három íróra összpontosít hasznos *kailyard*-tanulmányában, és Roderick Watson is csupán a Barrie–Maclaren–Crockett-háromság könyveit elemzi részletesebben kétkötetes irodalomtörténete *kailyard*-fejezetében, noha szerinte az iskolához tartozik J. J. Bell, George MacDonald, R. M. Ballantyne, David Rorie, sőt Marion Angus és Neil Munro is. Míg a 19. század első felében a befolyásos skót írók fóruma az edinburgh-i *Blackwood's* folyóirat volt, a *kailyard* a *British Weekly* nevű, William Robertson Nicoll által 1896-ban alapított londoni folyóiratban kezdődött, amelybe főként a skót presbiteriánus egyház lelkészei írtak a keresztény erkölcsi tanítások befogadását megkönnyítő humoros életképeket; J. M. Barrie „Gavin Ogilvy”, John Watson tiszteletes pedig „Ian Maclaren” néven publikált itt. A *kailyard* próza legfontosabb kiadójának számító Hodder and Stoughtonnál dolgozó Nicoll pártfogolta az ifjú Barrie-t, Maclaren is ő beszélt rá az irodalmi pályára, s a harmadik fontos tag, Samuel Rutherford Crockett is az ő közvetlen hatása alatt dolgozott. A *British Weekly* mellett a *Christian Leader* nevű glasgow-i baptista hetilap támogatta és terjesztette a *kailyard* prózát, melybe könnyen emészthető formában be lehetett csomagolni az érzelmes keresztényi ájtatosságot. Az egész Nagy-Britanniára, sőt a tengerentúlra is gyorsan átterjedő sikert meglovagolva 1896-ban Maclaren előadásokkal, felolvasásokkal és prédikációkkal turnézta végig Amerikát – őt Nicoll, majd pedig Barrie követte.

---

⁹ Uo.

James Matthew Barrie írói pályájának csupán a kezdeti szakasza tartozik a szűkebb értelemben vett *kailyard*-iskolához, de a Thrums-novellák néven emlegetett falusi idillek, melyeket a *British Weekly* mellett Barrie a *St. James's Gazette* című londoni hírlapban jelentetett meg, a műfaj legismertebb és legsikeresebb darabjai közé tartoznak.¹⁰ A gyorsan népszerűvé váló, elsősorban édesanyja személyes emlékeiből táplálkozó novellák hamarosan önálló kötetekben is megjelentek *Auld Licht Idylls* („Hitközségi idillek”, 1888) és *A Window in Thrums* („Az ablak alatt”, 1889) címmel. Barrie történetei érzékeny képet festenek kora társadalmának női szerepeiről, de Watson például J. M. Barrie hatásos és tömör prózastílusát, valamint jó megfigyelőképességét is pozitívan értékeli.¹¹ Metsző humora ugyanakkor gyakran átcsap sötét iróniába, ami azt jelzi, hogy emlékei szerint szülőhelye, Kirriemuir korántsem volt mindig olyan idilli, mint ahogyan azt annak képzeletbeli megfelelőjéről, Thrumsról feltételeznék az olvasó. Barrie olyan pontos képet fest a skót életről és jellemről, amilyenre még John Galt, sőt maga Sir Walter Scott sem volt képes; a társadalmi változásokat folyamatában megragadó nagy ívű történetek helyett azonban inkább életképeket, anekdotákat, karcolatokat írt. Novellái csúcspontjával általában a pátosz egy pillanata vagy egy félig komikus, félig kellemetlen esemény szolgál, s ennek megfelelően Barrie elbeszélői stílusa akár egyszerre is tud fennkölt és ironikus lenni. Ha e vázlatoknak van egyáltalán időbeli távlatuk, az többnyire abból ered, hogy Barrie tudatában volt a változásnak és a mulandóságnak, és azt tapasztalta, hogy a tizenkilencedik század második felében egymás után tűntek el a képzeletbeli Thrums nevű falu révén allegorizált vidéki kisközösségek. Thrums ebben a tekintetben hasonlít Pán Péter Sohaországára: az elbeszélő és a szereplők egyaránt érzékelik, hogy a közösségből való eltávozás éppen olyan végleges, mint a halál. A *Pán Péter*hez hasonlóan Barrie Thrums-novellái is a halál által kísértett nosztalgia következményeit tárják fel, csak az áldozat itt nem a mulandó gyermekkor, hanem a változó társadalmi és gazdasági környezetben lassan szétfoszló kisközösségi identitás. Ezek a vonások – és írásainak lélektani összetettsége – nemcsak mára elfeledett utánczóinál, de a *kailyard* összes többi írójánál is olvashatóbbá teszik Barrie-t.

---

¹⁰ WATSON 2007, 340.

¹¹ WATSON 2007, 341.

A Thrums-történetek koruk népszerű prózatermésébe tartoztak – Stevenson is csodálta őket –, de Barrie *kailyard*-stílusban elért sikerét mégis későbbi regényei hozták el. A falusi lelkész és a cigánylánynak öltözött grófkisasszony romantikus szerelméről s a közösség megmentése érdekében tett erőfeszítéseikről szóló *The Little Minister* („A segédlelkész”, 1891) eredetileg folytatásokban jelent meg az említett *British Weekly* című hetilapban. 1897-ben színpadra alkalmazták, majd négy némafilmes változatot követően 1934-ben Katharine Hepburn főszereplésével Hollywood is megfilmesítette. Valamivel több lélektani éleslátással kezeli a falusi szerelméhez visszatérő sikeres londoni író történetét a Barrie saját gyermekkori élményeiből merítő *Sentimental Tommy* („Az érzelmes Tommy”, 1895), melyből a húszas években szintén hollywoodi (néma)film lett. Az önéletrajzi elem folytatódik a *Margaret Ogilvy: Life Is a Long Lesson in Humility* című regényében („Margaret Ogilvy, avagy: Jó pap holtig tanul”, 1896), mely szintén bestseller lett Amerikában, és talán még hangsúlyosabbá válik a *Tommy and Grizel* („Tommy és Grizel”, 1900) című regényben, mely *Az érzelmes Tommy* folytatásaként a házasság témájával foglalkozik. Bár a *The Sewanee Review* című amerikai irodalmi folyóirat akkori kritikusa csalódásként értékelte *Az érzelmes Tommy*hoz képest, a regény érdemeként emelte ki Barrie Stevensonéhoz mérhetően pontos prózastílusát, a különös ám bájos skót népi beszédmódot, illetve kifinomult, gyengéd, de mégis erőteljes humorát.¹²

Barrie prózája Amerikában is keresletet teremtett a furfangos vidéki skótokról szóló érzelmes történetek iránt. Ezt ismerte fel többek között John Watson tiszteletes, akinek perthshire-i történetei Ian Maclaren álnéven jelentek meg Nicoll magazinjában; de a szerző a *Beside the Bonnie Brier Bush* mellett a szintén a képzeletbeli Drumtochtyban játszódó *The Days of Auld Lang Syne* („Haj-hajdanán”, 1895) című regényével tett szert szélesebb ismertségre. A hátrahagyott vidéki élet iránti nosztalgiával áthatott Drumtochty-történetek a lelkészként a Perth melletti Glensalmondban töltött három évéből táplálkoznak. Maclaren történetei vallás- és erkölcsstanító tanmesék is egyben, de inkább azért tűnnek kevésbé élvezhetőnek, mert egyrészt hiányzik belőlük Barrie szeretetteljes, de ironikus távolságtartása, másrészt érzelmes és naiv prózastílusa is elmarad Barrie írásművészetétől. A mai olvasó

---

¹² WOOLF 1901, 73–74.

számára úgy tűnik, hogy a többi *kailyard*-történethez hasonlóan mintha Maclarennél is csak a szereplők halála fölött érzett megrendülésben teljesedhetnének ki vagy ábrázolódhatnának illő módon az alapvető emberi érzelmek, melyek elnyomásán annyit dolgozott a skót protestáns egyház évszázadokon át. Saját korában azonban hihetetlen népszerűségnek örvendett a sosemvolt skót vidéki éden érzelgős megidézése – főleg az Egyesült Államokban, ahol százezres példányszámban fogytak Maclaren könyvei is.

S. R. Crockett szintén a skót szabad egyház, a „Free Kirk” lelkésze volt, bár 1895-ben feladta egyházi hivatalát az irodalom kedvéért, és mintegy negyven bestsellert írt. A szülőföldjéről, Galloway megyéről írt életképek először a *Christian Leader* című glasgow-i hetilapban, majd 1894-ben összegyűjtve a *The Stickit Minister* („A mihaszna lelkész”) című kötetében jelentek meg. Crockett tájakat és hangulatokat felidéző, irodalmibb stílusához és elbeszélői energiájához képest Maclaren Drumtochy-idilljei gyermektegnak hatnak, Crockett azonban túlságosan leplezetlenül törekszik az olvasó érzelmeinek felkorbácsolására, s ennek érdekében szinte könyörtelen következetességgel mozgósítja a *kailyard* szentimentális eszköz- és tématarát.

A *kailyard* főbb jellemzői közé sorolható Alan Riach szerint az említeteken kívül a közösségi értékek tiszteletben tartása, a társadalmi konzervativizmus és a brit egységpárti politikai meggyőződés, valamint az egyházi, állami és oktatási intézményrendszerek tekintélyének való feltétlen behódolás.¹³ Leegyszerűsítőnek tűnik tehát a feltételezés, miszerint csupán azért volt a *kailyard*ra kereslet a századfordulón, mert hátat fordított a korszak társadalmi valóságának. Ne felejtjük el, hogy a skóciai késő-viktoriánus gyermekirodalom nevelési ideológiájának központi gondolata volt a skót hazafiságra való nevelés, mely tulajdonképpen egyet jelentett a brit, tehát az unionista, egységpárti hazafias szellemmel: a legjobb példa Robert Michael Ballantyne *A korallsziget* (*The Coral Island*, 1858) című regénye. E konzervativizmus a század végére felnövő olvasógenerációra is érvényes maradt, tehát akár úgy is tekinthető, hogy az ő felnőtt igényeiket elégítette ki a *kailyard* típusú irodalom, mielőtt a vidéki élet természetességén alapuló nézőpont a *kailyard* elsődleges jegyeként emlegetett szentimentalizmussá változott volna. Érdekes, hogy igazából csupán ez utóbbi összetevő tűnt fel a kortárs skót realista

---

¹³ RIACH 2017.

íróknak és váltott ki belőlük ellenséges megnyilvánulást a 20. század első felében, s a *kailyard* egyik leghevesebb ostromozója, Hugh MacDiarmid is a skót vidék lehető legtávolabbi zugaiba menekült a nagyvárosból. A haladó szellemű nagyvárosi polgárság egyrészt nem feltétlenül értett egyet a *kailyard* eszményítő, vidékies és politikailag konzervatív értékrendjével, másrészt pedig egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a *kailyard* világában a szentimentalizmus és a vidékies szüklátókörűség a társadalmi problémák racionális megközelítésének elutasításával és a kényes társadalmi kérdések megkeverülésével járt.¹⁴

A *kailyard* földrajzi és politikai határokat áthágó kulturális jelenséggé válása azonban elkerülhetetlenné tette a róla való eszmecsere folytatását a regények, könyvismertetőik és kritikák mellett a skót irodalom- és kultúratörténetekben is. Az elméleti alapokat G. Gregory Smith fektette le az e fejezet legelején említett *Scottish Literature: Character and Influence* című könyvében. A nyelvjárási akadályokat is leküzdő Robert Burns népies egyetemessége Smith szerint a *kailyard* népies vidékiességévé silányult;¹⁵ s épp ezért felvetette, hogy mivel a kor egyetlen nemzetközileg látható skót hagyománya a vadrózsabokorban terem, az egyetlen eredetinek hallott skót dialektust pedig Drumtochtyban beszélik, a független skót hagyomány létrehozása érdekében túl kell lépni a *kailyardon*.¹⁶ Az 1920-as években Hugh MacDiarmid is a *kailyardot* helyezte a skót irodalom megújulási lehetősége körüli vita középpontjába – bár míg Smith a Stevenson-féle hagyomány folytatójának tekintette Barrie-t, MacDiarmid szemében épp Barrie állt a kortárs skót társadalom elavult, szűk és félrevezető képét tükröző *kailyard* középpontjában. A *kailyard* irodalom szereplői MacDiarmid szerint a skót jellem „sekélyes, érzelgős és megalázó paródiái”,¹⁷ maga a kifejezés pedig az elmaradott, vidékies szemléletmód értelmi megfelelője. A kor számos írója osztotta véleményét, mint például Neil M. Gunn, Lewis Grassie Gibbon és Lorna Moon. Azonban a tágabb értelemben vett és korszaktól független *kailyard*-szemlélet a 20. századi skót irodalmi reneszánszsal párhuzamosan

---

¹⁴ Uo.

¹⁵ SMITH 1919, 45–46.

¹⁶ SMITH 1919, 270.

¹⁷ “[S]hallow, sentimental, humiliating travesties...” (Idézi: NASH 2007/a, 209; saját fordítás.)

tovább virágzott – többek között Compton Mackenzie komikus felföldi regényeiben (például *Whisky Galore*, „Dól a whisky”, 1947), amelyekben az idejtmúlt, világtól elmaradott közösség szeretnivaló, különc tagjai egymással összefogva győzelmet aratnak a világukat fenyegető külső erők fölött. 1951-es *kailyard*-tanulmányában George Blake úgy érvelt, hogy a kortárs angol íróval szemben a skót író – tudomást sem véve a társadalmi változásokról – „övében felföldi tőrrel szökell Scott és Stevenson nyomában a hangás hegyoldalon, avagy a vadrózsabokor árnyékában ögyelegeg érzelmes, szórakoztató meséket mond a falusi intrikákról”.¹⁸

A *kailyard* árnyaltabb értékelése, valamint a skót irodalom- és kultúrtörténet *kailyard*-központú vizsgálatának megkérdőjelezése az 1990-es évekig váratott magára. William Donaldson *Popular Literature in Victorian Scotland* („A viktoriánus Skócia népszerű irodalma”, 1986) című könyvének alapállítása szerint a skót irodalmi hagyomány népszerű, azaz, helyi, démotikus, a nép nyelvén és a nép számára íródik, s a viktoriánus kor végére kialakult a termelésére, terjesztésére és fogyasztására létrehozott helyi, a londoni kiadói rendszertől független intézményrendszer.¹⁹ Pár évvel később Lindsay Paterson nevelés- és társadalomtudós éppen az amerikai skót emigráns közösség szentimentális emlékgényeit kielégítő *kailyard*ot hozza fel a skót irodalom provincializmusának vádjá ellen.²⁰ Tom Devine történész ugyanakkor úgy érvel, hogy az írországihoz foghatóan erős skót politikai nacionalizmus hiánya a századfordulón nem feltétlenül az erős nemzeti identitás hiányát jelölte; mindössze arról van szó, hogy a polgári autonómia nem tette szükségessé a középosztály számára a brit állammal szembeni ellenséges magatartás kialakítását, miközben a brit birodalmi projekt, melyben az angolok mellett a skótok egyenlő társként vettek részt, szintén erősítette a skót nemzeti önértékelést.²¹ Michael Lynch egyháztörténész pedig egyetért Neil Munro száz évvel korábbi véleményével, mely szerint a *kail-*

---

¹⁸ „The Scots storyteller either followed Scott and Stevenson through the heather with a claymore at his belt, or he lingered round the bonnie brier bush, telling sweet, amusing little stories of bucolic intrigue...” (Idézi: NASH 2007/a, 226; saját fordítás.)

¹⁹ Idézi: NASH 2007/a, 242.

²⁰ PATERSON 1994, 40.

²¹ DEVINE 1999, 289.

yard nem a nemzeti identitás összeomlásának vagy befelé fordulásának, hanem éppen ellenkezőleg, egy új skót nemzeti érzelem születésének jelölője volt.²²

Tény viszont, hogy a *kailyard*hoz viszonyító elemzések is kitermelték a saját problémáikat, hiszen a *kailyard* homogén beszédmódként való értékelése leegyszerűsítő képet festett a jelenségről. Egyrészt, bár a kulturális közeg azóta jelentősen átalakult, a stílust máig ünneplik a skót giccs globálisan terjesztett és fogyasztott formáiban a Burns-vacsoráktól *A rettenthetetlen*²³ című filmhez hasonló hollywoodi mozikon át a skót whiskyig és a tartánmítoszig. A mindannyiunk számára ismerős skót nemzeti jelkép, a kockás gyapjúszövet (*tartan*) és az abból készített „skót szoknya” (a *kilt*, ami technikailag nem is szoknya, ráadásul a történészek szerint talán nem is skót) a felföldi történelem mesterséges hagyományalkotásának sajátos példája. E jellegzetes nemzeti posztó ugyanis, amely a whisky mellett Skócia legfontosabb, főleg az Egyesült Államokba irányuló exportcikke, az évszázadok folyamán számos olyan változáson ment keresztül, melyek során nemcsak jelentése és jelentősége, hanem külleme is nagymértékben módosult, így joggal kérdőjeleződik meg e „történelmi” skót ruhadarab hitelessége.

Összefoglalva, tanulmányom a modern skót irodalom századfordulós előképeinek összefoglaló elemzésére vállalkozott, különös tekintettel a *kailyard* kulturális kontextusára és kritikai értékelésére. Egy olyan sorsfordító korszakot járt körül, amelyet a skót irodalmi kifejezésnek a nosztalgia irányába történő lehetséges visszafejlődése jellemezett, kiemelve, hogy e jelenséggel egyidejűleg a nemzeti szellem fellendülésének és egy bonyolultabb irodalmi identitásnak a jelei is megmutatkoztak. A nosztalgikus vidéki irodalom ugyanis váratlan módokon készített utat a 20. század előremutató irodalmi és kritikai önmeghatározásainak. A vizsgálat célja elsősorban mégis a *kailyard*-mozgalom bonyolult szövetének felfejtése volt, s az, hogy homogén stílusként való értelmezésének megkérdőjelezésén keresztül rávilágítson a századforduló skót íróinak a nemzetközi irodalmi színtéren létrehozott tartós sikerének okaira.

---

²² LYNCH 1993, 34–35.

²³ *Braveheart*, rendezte: Mel Gibson, 1995.

Bibliográfia

DEVINE 1999

Tom DEVINE: *The Scottish Nation: 1700–2000*. Harmondsworth, Penguin, 1999.

GIFFORD 2002

Douglas GIFFORD: Scottish Literature in the Victorian and Edwardian Era. In: *Scottish Literature*. Ed. Douglas GIFFORD–Sarah DUNNIGAN–Alan MACGILLIVRAY. Edinburgh, Edinburgh University Press, 2002, 321–332.

LYNCH 1993

Michael LYNCH: Scottish Culture in its Historical Perspective. In: *Scotland: A Concise Cultural History*. Ed. P.H. SCOTT. Edinburgh, Mainstream, 1993, 15–45.

NASH 2007/a

Andrew NASH: *Kailyard and Scottish Literature*. Amsterdam, Rodopi, 2007.

NASH 2007/b

Andrew NASH: The Kailyard: Problem or Illusion? In: *The Edinburgh History of Scottish Literature, II. Enlightenment, Britain and Empire. (1707–1918)* Ed. Susan MANNING et al. Edinburgh, Edinburgh University Press, 2007, 317–324.

PATERSON 1994

Lindsay PATERSON: *The Autonomy of Modern Scotland*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1994.

RIACH 2017

Alan RIACH: Before MacDiarmid changed Scottish literature, there was the Kailyard. *The National*, 29 September 2017. Online: <https://www.thenational.scot/news/15565199.alan-riach-before-macdiarmid-changed-scottish-literature-there-was-the-kailyard/> (Letöltés: 2023.08.19.)

SCOTT 2008

Maggie SCOTT: Scots word of the season: „Kailyard”. *The Bottle Imp*. 4, 2008. Online: <https://www.thebottleimp.org.uk/2008/11/scots-word-of-the-season-kailyard/> (Letöltés: 2023.08.12.)

SMITH 1919

G. Gregory SMITH: *Scottish Literature: Character and Influence*. London, Macmillan, 1919.

WATSON 2007

Roderick WATSON: *The Literature of Scotland, I. The Middle Ages to the Nineteenth Century*. London, Palgrave Macmillan, 2007.

WHITELAW 1843

ANON: „The Brier Bush”. In: *The Book of Scottish Song: Collected and Illustrated with Historical and Critical Notes*. Ed. Alexander WHITELAW. Glasgow, Blackie and Son, 1843.

WOOLF 1901

Winfield P. WOOLF: Tommy and Grizel. *The Sewanee Review* 9/1, 1901, 73-77.

Az előszókat író Prohászka Ottokár, 1919–1927

Fazekas Csaba

Prohászka Ottokár (1858–1927), 1905-től a székesfehérvári egyházmegye püspöke, a Horthy-korszak „keresztény-nemzeti” ideológiájának meghatározó személyisége sokoldalú közszereplő volt.¹ Szépirodalmi, vallási, illetve filozófiai tanulmányok mellett rendszeresen írt politikai programcikkeket, publicisztikákat, adott interjúkat aktuális politikai kérdésekről, valamint korának egyik legismertebb szónokaként számos, közéleti visszhangokat is kiváltó beszédet tartott a legkülönbélebb fórumokon. Alábbiakban e sokoldalú közszereplések közül egyet emelünk ki: az 1919 után megjelent kötetekhez általa írott előszókat, mert Prohászka ezt a sajátos műfajt is szívesen művelte.

Az előszó (bevezetés, ajánlás stb.) valóban érdekes műfaj, gyakran el sem olvassuk ezeket, amikor egy könyvet a kezünkbe vesszünk, mert a rövid terjedelmű szövegekkel kapcsolatosan általános – és nem is megalapozatlan – sztereotípiá, hogy az olvasásra való buzdításon, általános laudációkon kívül nem sok újat vagy érdekeset mond az olvasónak. Ugyanakkor elemzése mégsem hiábavaló, hiszen az esetleges tartalmi mondanivalón kívül nagyon is tanulságos lehet, hogy ki írja, mikor írja, vagyis az előszó pusztá léte felfogható egyfajta üzenetnek, például azáltal, hogy ismert közéleti szereplők „adják a nevüket” valamilyen tartalomhoz. Ma már az internetes publikációk előretörése következtében rengeteg olyan cikket olvashatunk, hogy „hogyan írjunk előszót”, milyen szempontoknak kell megfelelnie egy kötethez szánt bevezető gondolatoknak, lényegében kialakult ennek is valamiféle elmélete, „kánonja”, már csak azért is, mert a kiadók jó előre próbálják ilyen szövegekkel orientálni a szerzőiket. Az egyik legutóbbi ilyen szöveg szerint az előszó potenciálisan az alábbi tartalmakat jelenítheti meg:²

---

¹ Lásd erről például: FAZEKAS 2017; VPOK 2019, 10–11.

² CHESSON 2023

1. Az előszó szerzőjének milyen volt a személyes kapcsolata a szerzővel vagy szerkesztővel.
2. Az adott kötet (akár szépirodalmi, akár tudományos jellegű) hogyan segítette megérteni, elsajátítani valamilyen tartalmat, gyönyörködtetni, tanulságokat megfogalmazni az olvasók (köztük az előszó szerzője) számára.
3. Annak kifejtése, hogy a szerző miért volt alkalmas arra, hogy ezt a könyvet megírja.
4. Volt-e szerepe, s ha igen, milyen az előszó szerzőjének a kötet megszületésében.

Összegzően megállapíthatjuk, hogy Prohászka előszavai kapcsán a fentiek valamelyike, vagy épp azok kombinációja megállapítható. Jóllehet, a könyvek fontossága, ismertsége és műfaja is rendkívül eltérő volt, minden esetben volt komoly oka annak, hogy a püspök bevezető gondolatokat írt a kiadványok elé.

Alábbiakban ezeket az előszókat ismertetjük röviden, illetve mellékletben újra is közöljük azokat – kivéve azt a három szöveget, amelyek bekerültek a 2019-es *Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 1919–1927* című kötetünkbe.

* * *

Viszonylag hosszabb terjedelmű Prohászkanak az az előszava, amelyet egy 19. századi misztikus, Louise Lateau életét bemutató kötethez készített, s 1919 őszén jelent meg. (1. sz.) Az eredetileg németül megjelent kötetet Bilkei Ferenc (1872–1955), 1912–1948 között Székesfehérvár-Felsőváros esperesplébánosa fordította, illetve rendezte sajtó alá. A szerző így személyesen kötődött Prohászkaéhoz, papjaként, lapszerkesztőként és a Székesfehérvári Katolikus Kör elnökeként gyakran került vele kapcsolatba, mintegy apjaként tisztelte püspökét.³ Az előszóban Prohászka a modern világ elvallástalanodását az isteni csodatételekkel állította szembe, s utóbbi győzelmének bizonyítékait látta a 19. századi belga misztikus esetében, a nyilvánosságban való fogadtatásában, nem hagyva ki azt sem, hogy ostromozza a régi „liberális, de még el nem zsidósodott” sajtót. Prohászka a modernitás térhódításával

---

³ HORVÁTH 2009, 349.

gyakran állította szembe a vallásos (katolikus) hitet, és erőteljes propagandát folytatott utóbbi megújításáért, a tömegek ilyen irányú mozgósításáért, melynek ez a szövege is szép példája. Érdekesség még a dátum, amely szerint – ha nem elírás – Prohászka 1919. július 7-én, vagyis a Tanácsköztársaság idején írta bevezető gondolatait, talán annak is tudatában, hogy a proletárdiktatúra alatt egy ilyen könyv aligha jelenhet meg. A sors végül úgy hozta, hogy hamarosan az olvasókhöz kerülhetett, nyilvánosságot adva az 1919-es évben leginkább Prohászka naplójába szorult vallásos elmélkedéseinek.

Hasonló hangvételű a kifejezetten az ifjúság vallásos buzgalmát feléleszteni hivatott kötet bevezetése, mely 1919 novemberében Tóth Tihamér (1889–1939) fiataloknak szánt erkölcsi útmutatásait jelentette meg újra. (2. sz.) Tóth – Prohászka-hoz hasonlóan – kora népszerű egyházi személyisége, szónoka, közírója és tudósa volt, a Központi Papnevelő Intézet rektora, joggal kapta a sokatmondó „rádióapostol” minősítést. A kívánatos „férfiasságot” az elkötelezett vallásosságban megjelölő Prohászka-szöveg beillik azoknak a korabeli megnyilatkozásoknak a sorába, melyek a háború, az első köztársaság és a Tanácsköztársaság utáni kiszolgáltatott helyzetet a „halál portájaként” jelenítették meg, s egyértelműen a vallási elkötelezettség fokozásában látták a tragikus helyzetből való kiutat.

Ugyanezt a célt szolgálta Prohászka 1920 májusában megjelent, fiataloknak szóló korábbi írásait egy füzetben megjelentető, saját kötetéhez írott előszava *Az új honfoglalókhöz* címmel.⁴ A szövegnek tulajdonított hatásra jellemző, hogy a szélsőjobboldali sajtó vezércikként is újraközölte,⁵ nem sokkal Prohászka halála után a magyar prózairodalom kiválóságai közé sorolták,⁶ az életművét elkötelezett rajongással gondozó Barlay Ö. Szabolcs (1919–2018) pedig a 21. században is alapvető fontosságú útmutatónak minősítette.⁷ Fontos, hogy Prohászka ugyan saját korábbi, nemzeti és egyházi példaképeket felvonultató írásaihoz készített bevezetést, de terjedelmesebb szövege önálló esszé arról, hogy a pusztulás szélére jutott magyarságot csak a romlatlan fiatalok menthetik meg, a munkájuk nem kevesebb, mint az „új honfoglalás” kivitelezése, méghozzá vallási buzgóságra alapozva.

---

⁴ PROHÁSZKA 1920, 4–5. (= VPOK 2019, 104–106.)

⁵ *Fehér Újság*, 1921. március 27. 1–2.

⁶ KÓMÍVES 1929. Függelék.

⁷ BARLAY 2006.

Kifejezetten politikai természetű, rövidebb szöveget írt 1920 őszén az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) kongresszusának jegyzőkönyvét publikáló kötethez,⁸ mely szintén publicisztikaként is önálló életre kelt.⁹ A radikálisan antiszemita, az 1920-as évek elején kifejezetten komoly tömegeket megmozgató ÉME mindig is szimpatikus volt Prohászka számára, ebben az előszóban is tagadta, hogy erőszakos garázda egyesület volna (a valóságban nagyon is az volt), s bennük látta a zsidósággal leszámolni képes, a „magyar öntudat életösztönét” leginkább feléleszteni képes társadalmi erőt.¹⁰

Egy évvel később Altenburger Gyula (1866–1945) vallásos elmélkedéseihez írt bevezető gondolatokat (3. sz.), mely több szempontból is érdekes. Az egyébként matematikusként, biztosítási szakemberként és egyetemi tanárnaként tevékenykedő Altenburger már 1918 előtt is elkötelezett antiszemita, fajvédő közszereplő volt, élénk publicisztikai tevékenységet fejtett ki, később *A Cél* c. „fajvédelmi” folyóirat szerkesztője is lett.¹¹ Prohászka nyilvánvalóan szimpatizált a radikális tollú közíróval, s nyilván imponált számára, hogy Altenburger vallási buzgóságról számot adó elmélkedéseit is önálló füzetben publikálta. Az előszó így alighanem egyaránt szólt a szerző személyének, valamint más oldalról a szerző által írott tartalomnak.

Pontosan ugyanez lehetett a helyzet Zulawski Andor 1922-ben megjelent vallásos elmélkedéseivel kapcsolatosan is. (4. sz.) Az egyébként székesfővárosi fogalmazó, de termékeny publicista, író és irodalomkritikus Zulawski számára különleges megtiszteltetésnek számított, hogy Prohászka elvállalta ezt az előszót, még egy évtizeddel később is áhítattal emlékezett meg erről, amikor a pár soros szöveget (faksimilében is) újraközölte.¹² Elkötelezett katolicizmusa mellett alighanem sokat nyomott a latban, hogy Zulawski teljes mértékben osztotta Prohászkanak a magyar irodalommal kapcsolatos véleményét. A *Nyugatot* rendkívül kártékony, sőt, az 1918–19-es összeomlásért felelős orgánumnak látta, a magyar nyelv és a magyar ízlés védelme kapcsán kemény támadásokat intézett Ady, Babits és mások költé-

---

⁸ ÉME-konferencia 1920. 1. (= VPOK 2019, 116–117)

⁹ *Fejérmegyei Napló*, 1920. november 18. 1.; ÉME-almanach 1927, 45–47.

¹⁰ Lásd erről például: ZINNER 1989, 87; FAZEKAS 2019/b, 146–147.

¹¹ GYURGYÁK 2012, 42–43.

¹² ZULAWSKI 1932, 5.

szete ellen.¹³ Prohászka később Ady Endrével szembeni támadásakor Zuluwskit – egy kortárs kritika szóhasználatával – „az idézés tisztességében részesítette”,¹⁴ illetve általában is osztotta irodalompolitikai felfogását.

A következő két rövid Prohászka-előszót Vargha Damján (1873–1956) ciszterci szerzetes, irodalomtörténész, akadémikus által írott, gyermekeknek szánt imakönyvének újabb kiadásai előtt olvashatjuk. (5–6. sz.) A Pécssett élő és alkotó Varghával szintén nagyon jó volt Prohászka személyes kapcsolata, például 1927-ben közvetlenül a püspök halála előtt ő szervezte Prohászka pécsi lelkigyakorlatait.¹⁵

1925-ben újabb, kifejezetten közéleti témájú előszóval találkozunk. Raics Károly tábornok nemcsak a székesfehérvári vegyesdandár parancsnoka volt, hanem korának egyik gyakran publikáló katonai szakírója is, aki sokat foglalkozott a Trianon utáni Magyarország hadseregszervezésének különféle kérdéseivel.¹⁶ Három kötetes, a „nemzeti feltámadással”, különösen annak erkölcsi tényezőivel foglalkozó monográfiája elé Prohászka írt bevezető gondolatokat.¹⁷ A püspök számára nemcsak a szerző személye lehetett fontos, hanem az a felfogása is, miszerint a honvédelmet erős (vallás)erkölcsi alapokra kell helyezni, mert a kiszolgáltatott ország talpra állása csak jól szervezett, öntudatos katonákból álló hadsereggel valósítható meg. Prohászka más írásaiban, előadásaiban is osztotta ezt a nézetet, szorgalmazta a magyar haderő megerősítését, a Raics-könyvhöz írott előszavában pedig részletesen kifejtette másik kedvenc eszméjét: Magyarországnak nem a nemzetközi politikában szövetségi rendszerekben kell keresnie felemelkedésének mozgatóját, hanem elsősorban önmagára kell hagyatkoznia, a magyar nép lelkesítésére, erős keresztény alapjaira kell építenie.

Prohászka Ottokár különös figyelmet fordított az ifjúság, azon belül is a legkisebbek erkölcsi, vallásos nevelésére. Ezért szívesen vállalt kifejezetten gyerekkönyvek elé szánt előszókat, előbb Czike Imre (1865–1932) pedagógus, pedagógiai szakíró, író, 1905–1929 között a Mayer Ferenc Fiúárvaház igazgatója kötete elé. (7. sz.) Jézus gyermekkorának népszerűsítő, tartalmas

---

¹³ DERSI 1973.

¹⁴ FAZEKAS, 2016, 73.

¹⁵ HORVÁTH 2012, 199; FAZEKAS 2019/a, 261–264.

¹⁶ Lásd erről legutóbb: BODA 2022.

¹⁷ RAICS 1925, 3–4. (= VPOK 2019, 320–321.)

bemutatása egyértelműen Prohászka értékvilágát tükrözte. A másik két székesfehérvári, de országosan ismert óvónő, Lintnerné Fittler Vilma (1890–?) és Héjj Erzsébet (1884–?) gyermekmeséket, történeteket tartalmazó kötete volt. (8. sz.) Különösen utóbbi elméleti és gyakorlati óvodapedagógiai munkásságával tűnt fel, modern, ugyanakkor a magyar nemzeti sajátosságokra és a vallásosságra építő nevelélméletét igyekezett terjeszteni, később *Magyar Gyermeknevelés* címmel lapot szerkesztett, 1940-ben a szerzőpáros kézikönyvet is írt *A magyar gyermeknevelés könyve* címmel.¹⁸ Héjj Erzsébet közel állt Prohászkaéhoz, választmányi tagja volt a püspök fennhatósága alatt működő székesfehérvári Keresztény Nők Szövetségének, az egyházfő nézeti komoly hatással voltak pedagógiai felfogására.

Néhány hónappal a halála előtt Prohászka bevezető sorokat írt a radikális jobboldal ekkor még kevésbé ismert figurája, Böszörmény Zoltán (1893–1945 után) *A gálya prédikátora* c. verseskötete elé. (9. sz.) Az íróként, újságíróként érvényesülni próbáló, az 1930-as években az általa alapított, majd betiltott Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt (később „kaszáskeresztes” párt) vezetője az 1920-as évek közepén búskomor hangulatú, ugyanakkor erőteljes hazafias érzelmekről árulkodó verseket írt, ez ragadta meg – előszavának tanúsága szerint – Prohászka figyelmét is. A kortárs kritikák is erre a lemondó, pesszimizmust árasztó hatásra figyeltek fel,¹⁹ s míg Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád vagy Móra Ferenc inkább semleges távolságtartással minősítették Böszörmény költészetét,²⁰ Prohászka kifejezetten pozitívan méltatta. Azt már csak az utókor elemzője jegyzi meg, hogy talán nem véletlenül került Böszörmény egyik költeménye a dilettáns magyar költők antológiájába, az „Ady uszályába ragadt”, azt sikertelenül utánozni próbáló epigonok egyikeként.²¹

---

¹⁸ Munkásságukról lásd: SURÁNYI 2013; KOVÁCS-BÁRDI 2016.

¹⁹ *Magyar Hírlap*, 1926. november 28. 14.

²⁰ SZÉCSÉNYI 2014, 412.

²¹ KÖVESDI–MARTON–SZILÁGYI 1990, 53.

Felhasznált források

ALTENBURGER 1921

ALTENBURGER Gyula: *Hiskegy*. Budapest, Szerző, 1921.

BÖSZÖRMÉNY 1926

BÖSZÖRMÉNY Zoltán: *A gálya prédikátora*. Budapest, Felvidéki egyet. és főisk. hallgatók egyesületének kiadása, 1926.

CZIKE 1925

CZIKE Imre: *Jézus születése és gyermekkora. Prohászka Ottokár püspök előszavával*. Budapest, Franklin, 1925.

DONIN 1919

[DONIN Lajos:] *Az oltáriszentség élő csodája. Lateau Lujza élete. (Született 1850. jan. 30-án; – meghalt 1883. aug. 25-én.)* Ford. BILKEI Ferenc. Székesfehérvár, Debreczeni Kny., 1919.

ÉME-almanach 1927

Ébredő Magyarok Almanachja, 1927. Szerk. LISZT Nándor. Debrecen, Ébredő Magyarok Egyesülete, 1927.

ÉME-konferencia 1920

Az Ébredő Magyarok Egyesületének II. Országos elnöki konferenciája Budapesten, 1920. évi szeptember hó 7., 8. és 9-én. Budapest, Ébredő Magyarok Egyesülete, 1920.

KÖMÍVES 1929

Irodalmunk költői remekei. Iskolai segédkönyv a magyar nyelv és irodalom tanításához. Szerk. KÖMÍVES Kolos. Szombathely, Szerző, 1929. Online: <https://mek.oszk.hu/09400/09407/09407.htm> (Letöltés: 2023.08.24.)

LINTNERNÉ FITTLER–HÉJJ 1926

Gyermeklélek virágai. Imádságok, köszöntők, apró versek, színdarabok és mesék. A magyar család, iskola és óvoda használatára összegyűjtötte Dr. LINTNERNÉ FITTLER Vilma és HÉJJ Erzsébet. Székesfehérvár, Vörösmarty Ny., 1926.

PROHÁSZKA 1920

PROHÁSZKA Ottokár: *Iránytű. A magyar ifjúság számára*. Budapest, Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Rt., 1920. (A Zászlónk diákkönyvtára, 1)

RAICS 1925

RAICS Károly: *A nemzeti feltámadás felé. I. köt. A nemzeti felemelkedés erkölcsi tényezői*. Székesfehérvár, Csitány G.J. Kny., 1925.

TÓTH 1919

TÓTH Tihamér: *Levelek diákjaimhoz. A tiszta férfiúság*. Budapest, Stephaneum Ny., 1919. (2. kiad.) 3–5. p.

VARGHA 1924

Kis Jézusom, örömöm. Imádságos és énekes könyv. Szerk. VARGHA Damján. Budapest, Szent István Társulat, 1924. (9. kiadás)

VARGHA 1926

VARGHA Damján: *Adoremus Dominum. Katolikus imádságos és elmélkedő könyv a serdültebb ifjúság és a művelt nagyközönség számára.* Székesfehérvár, Debrecenyi Kny., 1926.

ZULAWSKI 1922

ZULAWSKI Andor: *Anyák a Mester lábainál. Elmélkedések és imák.* Budapest, Szent István Társulat, 1922.

ZULAWSKI 1932

ZULAWSKI Andor: „A diadalmas világnézet”. *Tanulmányok Prohászka Ottokár-ról.* Budapest, Stádium, 1932.

Bibliográfia

BARLAY 2006

PROHÁSZKA Ottokár. *Iránytű a magyar ifjúság számára.* Szerk. BARLAY Ö. Szabolcs. Székesfehérvár, Barlay Ö. Szabolcs, 2006.

BODA 2022

BODA Mihály: A katonai erények a két világháború között Európában és Magyarországon. *Hadtörténelmi Közlemények* 135/1, 2022, 165–199.

CHESSON 2023

Dave CHESSON: How to Write a Foreword for a Book (in 4 Easy Steps). *Kindlepreneur*, 23 July 2023. Online: <https://kindlepreneur.com/how-to-write-a-foreword-for-a-book/> (Letöltés: 2023.08.24.)

DERSI 1973

DERSI Tamás: [Hozzászólás.] In: *Vita a Nyugatról.* Szerk. KABDEBŐ Lóránt. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1973. Online: <https://mek.oszk.hu/05700/05715/html/23.htm> (Letöltés: 2023.08.24.)

FAZEKAS 2016

FAZEKAS Csaba: Adalékok Prohászka Ottokár Ady-kritikájához. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica* 20/1, 2016, 69–89.

FAZEKAS 2017

FAZEKAS Csaba: Prohászka Ottokár életrajzának problémái. In: *Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történelmi életrajz módszertani kérdései.* Szerk. VONYÓ József–CSUKOVITS Enikő–GYARMATI György. Budapest–Pécs, ÁBTL–Kronosz, 2017, 330–340.

FAZEKAS 2019/a

FAZEKAS Csaba: Keresztény kultúra és közszereplés Prohászka Ottokár „haty-tyúdalaiban”. In: *Tudomány, oktatás, kultúra a két világháború közötti Magyarországon*. Szerk. M. PELESZ Nelli. Szeged, Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, 2019, 228–277.

FAZEKAS 2019/b

FAZEKAS Csaba: Prohászka Ottokár és az Ébredő Magyarok Egyesülete. In: *Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből*. Szerk. GECSÉNYI Lajos–FAZEKAS Csaba. Budapest, Milton Friedman Egyetem, 2019, 140–163.

GYURGYÁK 2012

GYURGYÁK János: *Magyar fajvédők. Eszmetörténeti tanulmány*. Budapest, Osiris, 2012.

HORVÁTH 2009

HORVÁTH Kálmán: *Prohászka a szívekben. Magyar Fioretti, I-II*. Székesfehérvár, Prohászka Baráti Kör, 2009. (Prohászka Ottokár jubileumi sorozat, 2–3.) Online: <http://www.ppek.hu/k550.htm> (Letöltés: 2023.08.24.)

HORVÁTH 2012

HORVÁTH László: Lelkigyakorlat és közéleti szereplés. Prohászka Ottokár és a pécsi egyházmegye kapcsolata. In: *Prohászka-tanulmányok, 2009–2012. A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai*. Szerk. MÓZESSY Gergely. Székesfehérvár, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 2012. 187–203

KOVÁCS-BÁRDI 2016

KOVÁCS-BÁRDI Renáta: A székesfehérvári Mancz János Óvoda története. *Neveléstörténet* 13/3–4, 2016, 98–110.

KÖVESDI–MARTON–SZILÁGYI 1990

Megfúvom fűzfalantomat. Szórakoztatóan rossz versek antológiája. Szerk. KÖVESDI Péter–MARTON Péter–SZILÁGYI Márton. Budapest, Zenit, 1990.

SURÁNYI 2013

SURÁNYI István: A hazai óvodatügy fejlődésének főbb vonásai és annak székesfehérvári gyakorlata 1990-ig. *Neveléstörténet* 10/1–2, 2013, 101–118.

SZÉCSÉNYI 2014

SZÉCSÉNYI Mihály: Az első magyar náci párt. Fejezetek Böszörmény Zoltán vezérelnök néptárs és a Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt életéből. In: *Eszme és történet. A Molnár Tamás Kutató Központ tanulmánykötete*. Szerk. EKERT Mária–MOLNÁR Attila Károly. Budapest, NKE Molnár Tamás Kutató Központ, 2014, 406–428.

VPOK 2019

Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 1919–1927. (Cikkek, interjúk, beszédek) Szerk. FAZEKAS Csaba. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2019.

ZINNER 1989

ZINNER Tibor: *Az ébredők fénykora, 1919–1923*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 110)

FORRÁSKÖZLÉS

1.²²

Tájékoztatásul s ajánlásul

Címe szerint e könyv a modern ember címére szól. Ennek a modern embernek lelke ugyanis bele van bonyolódva a kritika kusza hínárjába, szíve pedig tele van kishitűséggel, kétellyel és hűtlenséggel Isten s Anyaszentegyháza iránt. Azért még így is szeretne hinni, de azt mondja, hogy nem bír, s körülnéz, mintha keresne valakit, aki segítsen rajta. Meglehet, hogy legtöbbször némán szenved; de gondolom, hogy találóan jellemezné lelki nyomorúságát s jobb vágyát, ha amikor szólni akarna, ajkára adnám ezt a két szót: „csodát kérek!”

Igen, ez az; csoda kellene neki, hogy higgyen s megenyhüljön. Föl is panaszolja hébe-korba, hogy ugyan miért nem csinál az Úristen csodát, még pedig most, – mikor annyi a hitetlen s hűtelen, – no meg azt is gondolja még hozzá, – mikor annyi a tudós ember, aki azt a csodát alaposan meg is tudná vizsgálni s mondjuk, hitelesíteni! Ha most tenne az Isten csodát – így folytathatnám gondolat- és érzelmenetet, – akkor természetesen ő is hinne s hinne az olyan készséges, magától értetődő hittel, melyben meg is nyugodnék.

Hát olvassák ezek a mi lelki betegeink e könyvet, olvassák el éppen ők, kik a kétséget isszák, s a hitet azért mégis szomjazzák. Modern csodáról szól e könyv, mely Európa szívében, a legnagyobb nyilvánosság színe előtt történt. Csodáról szól, mely felverte a hitet, a kereszténységet elvből tagadó fölvilágosodottság békéjét, – mely kihívta a tudományt, s tudományos „fegyelmet” kért maga ellen. Ezt a „fegyelmet” aztán az egész világ színe előtt le is folytatták az akkori még csak liberális, de még el nem zsidósodott sajtó frenetikus lármája közt, s lefolytatták a lármától meg nem tévesztve a legnagyobb tárgyilagossággal és ... fényes kiderítésével a természetfölötti elemnek, az Isten újjának!

---

²² DONIN 1919, 3–5.

Olvassuk el e könyvet mindnyájan, mi hívők is, hiszen az Isten szól belőle a lelkekhez, úgy ahogyan ő szokott, a maga nyelvén, a természetfeletti tények s az azokban kifejezésre juttatott keresztény igazságok nyelvén. Szól világot legyőző hitről és békességről a kristálytisza leánylélekben, szól helyettesítésben vállalt szenvedésről, azután elegettevő s engesztelő szenvedésről, szóval a krisztusi kínszenvedésnek szelleméről; szól nagy szentségről, szeretetről s áldozatkészségről, melyet Isten nevel, s amelyet szentjeiben szemünk elé tár s mindezt azért, hogy felkeltsen minket érzéki s ösztönös mámorunkból, fölkeltsen a kereszténységgel s a megváltó szenvedéssel szemben tanúsított bárgyú értelmetlenségünkől, Krisztus iránt való rettenetes közönyünkől, bűnös fásultságunkból s hűtlenségünkől, melynek bármily reklámos tudósnak kiszólása s bármily egyéni ötlet vagy nehézség elegendő, hogy a kereszténységben kételkedjek s a hit gyakorlatában s a szentségekhez való járulásban a tetszések s nem-tetszések, az ötletek és szeszélyek divatját kövesse. Mily szegényes s fölületes lelkek az ilyenek az Isten szentjeivel szemben, kiknek nevét viselik! Azonban amily komoly s megsemmisítő szózat ez a csoda a könnyelmű s hitben gyöngye hívekhez intézve, oly mélyen megindító s lelkesítő buzdítás a Krisztust szerető s őt híven követő lelkek címére. Ez olvasmány által hitbeli meggyőződésük megszilárdul, alázatuk valódiabb s érzésük finomabb s gyengédebb lesz. Megtanulnak Krisztussal szenvedni, a bűnökért eleget tenni, Istent szenvedések által megengesztelni. Ezek sokak számára idegenszerű, de színarany, keresztény igazságok, s nagy lelki javunkra fog szolgálni, ha ezeket e csodáról megilletődve leolvassuk. A fordítónak e szolgálatért nagy köszönet jár, melyet az olvasók nevében elsőnek én rovlak le.

Székesfehérvár, 1919. július 7.

Prohászka Ottokár

2.²³

Prohászka Ottokár: Elüljáróban. [Sic!]

Állítsuk bele életünkbe a szép, nemes s erős életbe vetett hitünket, a hitet az eszményekbe, a hitet az erkölcsi rendbe, a hitet a törvénybe s erőbe! Aki hisz, az üdvözülni, vagyis örökké él!

Higgyünk Istenben s Krisztusban, a belőlük sugárzó eszményiségben, s a hozzájuk vezető utakban.

Ahogy a föld s a bolygók bele vannak akasztva a napba, s ahogyan a mi világnk bele van merítve a napsugárba, úgy kell beleakasztani s belemeríteni az Isten-től sugárzó eszményiségbe. A mi célunk itt a földön küzködő, fejlődő, kialakuló,

²³ TÓTH 1919, 3–5.

nemes, krisztusi egyéniségekké lenni, kik a halál portáján szét ne foszoljanak meg-sóhajtott ködfoszlannyá, hanem akik azon a küszöbön is átlépnek, mert nekik a halál is csak életelváltozás, új regiszter, új életfutam.

Az életnek értelme az élet, de úgy, hogy az folyton magasabb, tartalmasabb, éneklőbb, győzedelmesebb élet legyen. A nagy célok hierarchiája minden keresztényt a folyton emelkedő élet királyi lépcsője elé állít. Az élettelen lét hordja a vegetatív életet, a vegetatív élet az állati, ösztönös életet, az állati élet a szellemi, a szellemi életet pedig az eszmények vonzzák, s a törvények igazítják, hogy magára öltse Krisztusban az isteni erőt, s az isteni szépséget, a legszebb, a legharmonikusabb férfiasságot. Ez a férfiasság erőt, küzdelmet, bátorságot s győzelmet jelent. Ez a férfiasság nagy munkát jelent, jelent jól megnyergelt ösztönösséget, jelent törvényt pántjaiba szorított szenvedélyességet, jelent mértéket és ütemet, melyben az élet egészsége s szépsége muzsikál.

Lelkesüljünk hát ezért az egyetlen, szép s hatalmas életért, s ne fecsérjünk, s ne rontsuk azt el.

Állítsunk bele eszményt, törvényt, erőt, munkát s küzdelmet! Az eszmények, a törvények nem akarják az életet elfojtani, nem akarják a lelket s tüzet kioltani! Az erkölcs, a mérték, az erők éneke s az egészség már csak nem életellenes hatalmak, nem sablonok és holt ígék, hanem ellenkezőleg, maga a viruló, kitáruló élet! Szeressük hát ezeket, szeressük tisztelő, ragaszkodó s lelkesülő szeretettel. Amit kívánnak, adjuk meg nekik! Azt kívánják, ami nekünk jó, ami nekünk öröm és győzelmes élet.

Hol van oly életszomj, mint a friss, egészséges, isteni élet vágyában? S hol van oly muzsika s annyi öröm, mint a törvények, a mértékek, az eszményi húség s következetesség zenéjében?!

Θεός ἀπίθμει,²⁴ az Isten számokkal dolgozik, s az élet mértékekkel s törvényekkel.

Aki az istenség számaival számol, s az élet mértékei s törvényei szerint él, annak élete is szám, arány, szépség és öröm lesz.

3.²⁵

Prohászka Ottokár: Bevezetésül.

Örömmel írok néhány sort bevezetésül e meleg, lelkes hitvalláshoz.

Ezt a hitet sokan vallják, de hitvallásuk szó és szokás, fogadalmi lenyomatok és levegő, tehát erőtlén és időtlén lelki állapot. Ez nem az a hit, melyet Krisztus ért,

²⁴ Isten számít! (Értelmezésében Szlávik Gábor nyújtott segítséget, melyet ezúton is köszönök! – A Szerző.)

²⁵ ALTENBURGER 1921, 9–11.

amely egyedül volna méltó a keresztényhez. Krisztus urunk szerint a hit is szellem és lélek, élet és egyéniség. Azt meg kell élni. Csak az egyéni megélés mélységéből fakadó hitvallásnak van ereje, van bűbája, van színe s illata.

Turán szellemi világának főnnsíkjai ez a virág ritkán nyílik. Annál meglepőbb s örvedetesebb, hogy a mai Magyarország rom-törmelékében ily friss lelki élmények virága fakad, mint amilyen ez írásban megnyilatkozik.

Mély, alázatos hit, meleg bensőséges érzés, közvetlenség a gondolkodásban, a kifejezésben sugárzik felénk ez okos, katolikus és modern szemlélődésekből. Egyvalaki írja ezeket, aki nemcsak a hitet, hanem a hit diadalát is megélte magában, – diadalát az individualizmus és kriticizmus fegyelmetlen, öntelt zúrzavara fölött. Egyvalaki, aki ezt írhatta: „Tobzódttam a magányos munka szabadságában, a meglátás, a megismerés szépségeinek élvezetében és éltem hitemben, Istennel, Istenben”; – aki azonban előbb szintén keresztülment a kriticizmus útvesztőin, amikor csak a saját maga tekintélyét tartotta magasra. Neki is volt ideje, amikor Istennel nem törődött, amikor megérintette lelkét a materializmus szele; de aki azután súlyos megpróbáltatások után rátalált s végre 1909. újév napján Máriacellben egészen boldognak érezte magát, mert akkor élte át először az Oltáriszentségben beléje kötött Istent.

Aki így hisz, s akinek hite ennyire élet és valóság, az nagy szolgálatot tesz vele, ha élményeinek közzétételével másokat is a lelkiség mélységei felé terel, s rásegíti őket, hogy a lét s a világ értelmét, az Istent önmagukban keressék. Köszönet ezért a szerzőnek, melyek remélem, sokak nevében tolmácsolhatok, kik ez írást olvasva, saját hitüket és hitükben lelküket kimélyíthetik.

Székesfehérvár, 1921. szeptember 14.

Prohászka Ottokár

4.²⁶

Kedves Lelkek! Aki az életet érteni akarja, annak azt a másik élet tudataiból kell néznie. Ez a világ érthetetlen a másik, a végtelen, az örök világ nélkül. A lelkek önkínzása attól van, hogy az anyaghoz s a mulandóhoz láncolódnak s nagyot s örökkévalót, igazán földöntúli s isteni értékeket hinni nem merészelnek. Az élet filozófiája s a hitnek világossága ezzel szemben pedig arra biztat, arra vezet, sőt kényszerít, hogy a földinek földöntúli, az ideiglenesnek örökkévaló s az emberinek isteni befejezést adni kényszerüljünk, örüljünk ennek s éljük ezt s életünkkel cáfoljunk rá mindenre, ami csak kétely, csak okoskodás s nem élet! Mi legyen nagyobb argumentum, mint

²⁶ ZULAWSKI 1922, 5.

az élet? Van ennél nagyobb valóság! Ó áldott valóság, mely az örökkévalóságba vezet!

Budapest, 1922. IV. 11.

Prohászka Ottokár

5.²⁷

Köszönöm, Tanár Úr, kedves imakönyvét, s örülök, hogy ismét kiad egyet. Talán ezt tűzhetné az Adoremus Dominum c. imakönyve homlokára:

Az imádság nemcsak kérés, könyörgés és esengés, hanem alázatos s komoly törekvés, mellyel Isten gondolatait átvenni s fényéből értelmünkben megvilágosodni s épen úgy akaratumkat az ő szent s főléséges akaratához hajlítani akarjuk. „Ha valami-képpen elérhetem” – írja sz.[ent] Pál, s én hozzáteszem, – azt a magasságot és mély-séget, mely Istenben számomra nyílik, s azt a formát és szépséget, melyet sz.[ent] Fiában sugározta reám. Tehát az imádság Istenbe-öltözködés s fényével s erejével való töltekezés. Ennél szükségesebb nincs a világon, s így megértjük azt az egyházi tant is, hogy imádság nélkül nincs üdvözülés.

Székesfehérvár, 1923. május 22.

Prohászka Ottokár püspök

6.²⁸

A jó gyermek szereti szüleit, mindig velök akar lenni, mindig náluk akar maradni, mert ott jó neki, ott van otthon; éppúgy az istenfélő gyermek Jézushoz közel érzi magát, jelenlétében jár, vele beszél, hozzá fohászkozik.

Fogja hát bízást minden gyermek kézbe e könyvecskét, olvassassa szorgalmasan s nyíljék meg tőle szíve s ajka édes, bízó imára.

Prohászka Ottokár
székesfehérvári püspök

---

²⁷ VARGHA 1926, 3. Az imádságos könyv első változata: Damianus VARGHA: *Adoremus Dominum. Liber precum*. Albae-Regiae, Typ. Debreczenyi, 1924.

²⁸ VARGHA 1924, 3.

7.²⁹

Bevezetés

Ezt a kis könyvet megírta valaki, aki nagyon szereti és régóta figyeli s neveli a gyermeklelket, s akit – bár régóta, majdnem 41 éve áll Isten napszámában –, pihenni nem engedi a szeretete. Ő tud aggódni a gyermeklelékért; látja, hogy a gyermeklelekben is sok a dudva, mely a jó magot elfojtja, s hogy a gyermeklelek szántóföldjén is jár az az „ellenséges ember”, aki konkolyt szór a jó mag közé.

Segíteni akart tehát a sok gyermeklelken; közelebb akart jutni hozzájuk, tisztábban akarta érinteni őket, ezért azt gondolta, hogy ezt majd az Úr Jézuson, a Gyermekjézuson át teheti. Az ő erényeit, a tisztaságot, őszinteséget, szeretetet, tiszteletet akarta a gyermeklelekbe plántálni; az ő kedves, fényes arcát akarta az olvasmányok által beléjük vetíteni.

Az a szent szándék, ez az aggódó szeretet adta kezébe a tollat, mellyel elénk tárja, amit a szentírásból s más kútfőkből áhítattal merített.

Tegyen ez a kis könyv annyi jót, amennyi szeretet sugalmazta íróját.
Székesfehérvár, 1925. október 10.

Prohászka Ottokár püspök

8.³⁰

Előszó

Van még mindenféle ismeretlen világ, melyet fel kell födöznünk. Ilyen a gyermekvilág. Ezt is előbb fel kell födöznie annak, ki abban áldásthózan meg akar fordulni. Ennek a gyermekvilágnak külön napsugara van, mely gyermekszemen ragyog, s külön nyelve, melyet a nagyoknak a kicsinyektől kell megtanulniok.

Sokan indultak már e gyermekvilág felé; írtak, énekeltek, mondókáztak, mesélgettek, de idegen nyelven, a nagyok nyelvén, s a kicsinyek meg nem értették őket. Szegény kicsinyek, s ugyancsak szegény nagyok! A kicsinyek így nehezen lesznek nagyok, mert a nagyok nem tudnak kicsinyekké lenni.

Akinek alkalmá van óvodákban, alsófokú elemi iskolákban, árvaházakban többször megfordulni, az sajnálkozhatik azon a gondolatszegénységen s azon az idegen szóbeszédén, mely a kicsinyeknek semmit sem tud adni, a hallgatóságot pedig alaposan untatja. Azért dicsérem itt azt a kikezdést, mely a kicsinek kicsit, s a gyermekvilágnak pattogó versikéket, ügyes mondókákat s pompás gyermekelőadásokat nyújt.

---

²⁹ CZIKE 1925, 5.

³⁰ LINTNERNÉ FITTLER-HÉJJ 1926, 5.

Kik e könyvecskét kiadják, azok ezt a csodavilágot, a gyermekek világát ismerik, gyermekszemmel tudnak nézni s gyermeknyelven szólni, s így a nagyoknak is, kik a gyermekvilágot gondozzák, jó szolgálatot tesznek.

Ezt szívesen vesszük s egyben köszönjük.

Székesfehérvár, 1926. március 26.

Prohászka Ottokár
püspök

9.³¹

Bevezető

Köszönöm a szép verseket, melyeket a „Gálya prédikátora” énekel a magyar égbe. Nem altató, hanem bús s egyszersmind riasztó énekek; ne aludjanak el fölöttük, hanem kínlódjanak, míg a magyar „Gályát” szebb partokra nem vezetik. Ez kívánságom: előszó helyett szóljon a verselő szó, s feleljen rá a szívekben a megértés Ameneje.

Székesfehérvár, 1926. XI. 10.

Prohászka Ottokár

---

³¹ BÖSZÖRMÉNY 1926, 3.

A vallásosság mintázatai és a boldogsággal való összefüggései a világ tizenöt országában

Havasi Virág

Bevezetés

Az életminőség és boldogság összetevői, ezen belül is a vallásosság szerepe elméletileg kidolgozott és empirikusan is széles körben kutatott téma, mégis sok nyitott kérdést tartogat. A kevésbé feltárt kérdések közül egy problémakört szeretnénk ebben a tanulmányban alaposabban megvizsgálni, méghozzá azt, hogy különböző vallásoknak, illetve azonos vallások különböző országokban élő hívőinek vallással kapcsolatos vélekedései és magatartása mennyiben térnek el és ezek miképpen hatnak a hívők boldogságérzetére.

Feltételezésünk szerint különböző országokban ugyanazon tényezők eltérő mértékben befolyásolják az adott társadalom tagjainak boldogságérzetét. A vallás és boldogság közti kapcsolat is változhat a kulturális kontextustól függően.

Az elemzéshez az ISSP (International Social Survey Programme) 2008-as és 2018-as vallási moduljainak adatait használtuk fel.

1. Elméleti keretek

A vallásosság és életminőség/boldogság közötti összefüggést számtalan kutatás azonosította. Koenig és Larson 2001-ben 100 tanulmányt elemeztek, melyek 80%-a talált pozitív kapcsolatot a vallásos hit, vallásos gyakorlatok és az étellel való elégedettség között.¹ Az általuk számba vett kutatások nagy része USA-beli kutatás volt, illetve sajátos minták segítségével végzett kutatás (egyetemisták, bizonyos vallási vagy civil közösségek tagjai). A nemzetközi összehasonlító elemzések jellemzően az ISSP vagy WVS adatain alapulnak. Ezekből megtudhatjuk például, hogy a vallásosság és életminőség kö-

---

¹ KOENIG–LARSON 2001.

zötti kapcsolat gyengébb a kevésbé vallásos országokban.² A vallás életminőségben betöltött szerepéről Diener³ megállapította, hogy bár a legtöbb kutatás talált pozitív összefüggést a két terület között, de ezek jelentős része elvész kontroll változók bevonása, más hatások kiszűrése után. Pargament és munkatársai szerint nincs általánosan megfogalmazható hatása a vallásnak az életminőségre, mivel a vallási megbirkózásnak létezik pozitív és negatív formája is.⁴

A vallásosság két dimenziója a társadalmi és egyéni vallásosság.⁵ A társadalmi vallásosság életminőségre gyakorolt pozitív hatását a valahova tartozás érzése közvetíti, míg az egyéni vallásosság a hit által keltett érzések, gondolatok révén járul hozzá a mentális jólléthez. A vallási cselekvések is szolgálhatják a mentális jólétet, mivel végzésük során a hívő úgy érezheti, kapcsolódik az isteni erőhöz. Ez egyrészt stressz redukciós hatással járhat, másrészt speciális, emelkedett lelkiállapothoz, hangulathoz vezethet. A vallások tanításai olyan útmutatásokkal szolgálnak, melyek segítenek elkerülni kockázatos viselkedésmódokat. Az általuk támogatott olyan erények, mint az együttérzés, a megbocsátás és a másokon való segítség növelhetik a boldogságérzetet, sőt javíthatják a testi egészséget is, ha a hívők gyakorolják őket.⁶

Kutatásunk során az alábbi hipotéziseket fogalmaztuk meg:

H₁ Feltételezzük, hogy a vallások között annak függvényében van különbség a tagjaik boldogság szintjében, hogy az adott vallás kisebbségben van-e és ha igen, ellenséges vallási környezetben működik-e. Következésképp egy erősen vallásos társadalomban, amely rosszalja azt, ha valaki nem hívő, a nem vallásosok csoportja lesz az átlagtól boldogtalanabb. Egyéb esetekben (tehát a vallási kisebbségekkel szembeni toleráns társadalmakban) nem releváns a boldogság szint kialakulásában, hogy mely vallási felekezethez tartozik a hívő.

H₂ Feltételezzük, hogy mivel az egyes országokban eltérő a vallások története, egymáshoz való viszonya, a vallás társadalomban betöltött szerepe, így a vallá-

---

² OKULICZ-KOZARYN 2010.

³ DIENER 1984.

⁴ PARGAMENT-SMITH-KOENIG-PEREZ 1998.

⁵ OKULICZ-KOZARYN 2010.

⁶ KOENIG-KING-CARSON 2012.

sosság különböző elemeinek más és más lesz az életminőségre való hatása / hatástalansága.

H3 A vallások különbözőképp értelmezik a világot és benne az embert, mely értelmezések hatással vannak az érzékelt boldogság szintjére. Az optimistább, pozitívabb, evilágra jobban koncentráló vallások hívei boldogabbak.

2. Vizsgált változók

Független változónk a boldogság volt. Az ISSP kérdőívben ezt úgy mérik, hogy megkérdezik a válaszadót, hogy mennyire érzi magát boldognak vagy boldogtalannak. (1= „nagyon boldog” ... 4= „egyáltalán nem boldog”).

A valahova tartozás, azaz a társas kötelékek mérésére három változót választottunk. A stabil párkapcsolat kétértékű változó volt (házas és házastársával él: 1=igen, 2=nem), a családtagokkal való kapcsolattal, azaz a családi étellel való elégedettséget hét értékű skála segítségével mérte a kérdőív (1=teljesen elégedett ... 7=teljesen elégedetlen). A családi kapcsolatokat azért tartottuk fontosnak bevonni az elemzésbe, mivel feltételezhető, hogy erősebb családi kötelékekkel rendelkeznek a hívők, ami nagyobb társas támogatást jelent számukra.⁷ Ennek oka, Mahoney és szerzőtársai szavaival élve, hogy a hívők számára a családi kapcsolatok megszentelődnek, mivel a vallások speciális jelentőséget tulajdonítanak a házasságnak és szülő-gyermek kapcsolatoknak.⁸ A beágyazottságot mérő, harmadik kérdés azt firtatta, hogy milyen gyakran vesz részt a válaszadó egyháza, hitközsége vallási szertartásokon kívüli tevékenységében (1=soha ... 9=hetente többször).

A hit erejét azzal a kérdéssel ragadtuk meg, hogy mennyire érzi vallásosnak magát a kérdezett (1=extrémén vallásos ... 7= extrémén nem vallásos).

A vallási tanítások hatását egy olyan kérdéscsoporttal vizsgáltuk, melyben állításokkal való egyetértés erősségét kellett a válaszadóknak jelezniük (1=erősen egyetért ... 5=erősen nem ért egyet). Az állításokat lásd a 3.3. pontban.

Az elemzésbe bevont vallási tevékenységek voltak: imádkozás gyakorisága (1=soha ... 11=naponta többször), szent helyek meglátogatása (1=soha

---

⁷ ROSS 1990.

⁸ MAHONEY-PARGAMENT-MURRAY-SWANK-MURRAY-SWANK 2003.

... 5=legalább havonta); szentírás hallgatása, olvasása az elmúlt 12 hónapban (1=igen, 2=nem); vallási tárgyak kiállítása a lakásban (1=igen, 2=nem).

A jövedelmi hatások kiszűrésére bevontuk az elemzésbe a válaszadók országspecifikus személyi jövedelmét. (Voltak országok, ahol ez folyamatos változó volt, máshol 11–26 kategóriára osztott, és ahol csak 2–3 értéke volt, ott nem alkalmaztuk.) A nem (1=férfi, 2=nő), kor (években), képzettség (oktatásban töltött évek száma) szintén kontroll változókként voltak bevonva.

3. Kutatási eredmények

3.1. Az elemzésbe bevont országok és jellemzőik

Első lépésben az ISSP-ben részt vevő valamennyi országra nézve megvizsgáltuk, hogy mennyi a jelenleg nem vallásosak aránya, mennyi a nem vallásosan nevelkedettek aránya és mi a válaszadók felekezeti megoszlása. Az országok kiválasztásánál arra törekedtünk, hogy legyen a részletesen elemzett országok körében erősen, közepesen és gyengén vallásos ország, mindegyik esetben különböző típusú domináns felekezettel rendelkező. Szerettük volna valamennyi világvallást reprezentálni, de India nem volt bevonva az ISSP ezen hullámaiba, így a hinduizmus az elemzésből kimaradt. A keresztény társadalmak esetében külön kategóriának tekintettük a katolikus, református és ortodox vallási irányzatokat. A vizsgálatba bevontam az USA-t, hogy a tengerentúlról is kerüljön a mintába ország. Európából választottam kelet-közép, észak, nyugat és dél-európai országot is.

Erősen vallásosnak tekintettem egy országot, ha 13% vagy ez alatti volt azok aránya, akiknek nincs vallási hovatartozása, gyengén vallásosnak pedig, ha 45% vagy afeletti volt ez az arány.

A választott országokat és legfőbb vallási jellemzőiket az 1. táblázatban láthatjuk, melyből kiderül, hogy nem találtunk olyan iszlám vagy ortodox többségű országot, amely ne erősen vallásos lenne, az ISSP-ben résztvevő ázsiai országokra pedig az a jellemző, hogy vagy nagyon vallásosok, vagy nagyon nem vallásosok. Minden protestáns többségű ország közepesen vallásosnak bizonyult.

erősen vallásos	közepesen vallásos	gyengén vallásos	legnagyobb vallási felekezet
Tajvan	-	-	egyéb ázsiai
Thaiföld	-	Japán Dél-Korea	buddhista buddhista és református
Törökország	-	-	muszlim
Oroszország	-	-	ortodox
Horvátország	Magyarország	Csehország	katolikus
-	Spanyolország	Franciaország	katolikus
-	USA Svédország Finnország	-	protestáns
Izrael	-	-	zsidó

1. táblázat: Az elemzésbe bevont országok vallási jellemzői
(forrás: saját szerkesztés az ISSP, 2020 alapján)

Ázsiából három erősen vallásos országot választottunk: az iszlám Törökországot, a dominánsan buddhista Thaiföldet, ahol szintén van jelentős iszlám kisebbség, és Tajvant, ahol a többség „más ázsiai vallású”, tehát nem hindu és nem buddhista. Ez utóbbi helyen a második legnagyobb vallás a buddhista. A részletes vizsgálatokhoz két kevésbé vallásos ázsiai országot választottunk, Dél-Koreát és Japánt. Mindkét helyen nagy arányú a nem vallásosan nevelkedettek és ma sem vallásosak aránya, valamint mindkét helyen a buddhista a legnépesebb vallás, Dél-Koreában azonban jelentős keresztény populáció van, legnagyobb arányban protestáns, de jelentős katolikus is. (Érdekesség, hogy szerte Európában működnek dél-koreai keresztény missziók.)

A kelet és közép-európai országok egy részére jellemző, hogy a lakosság többsége nem vallásosan nevelkedett, közülük a katolikus többségű cseh és az ortodox többségű Oroszországot választottam. A csehek 53%-a nem kapott vallásos nevelést és kevésbé vallásosok maradtak, viszont az oroszok érdekessége, hogy bár a válaszadók 65%-a nem kapott vallásos nevelést, jelenleg alacsony a nem vallásosok aránya (16%). Az orosz mintában jelen vannak iszlám vallásúak is. A közepesen vallásos magyar minta egyötöde nem vallásos, és nagyjából ennyien nem vallásosan nevelkedtek. A többség

katolikus, de jelentős a protestánsok aránya is. Horvátországban a minta egytizede nem vallásos és a nagy többség katolikus.

A nyugati országok közt Spanyolországban alacsony a nem vallásosan nevelkedett aránya, de a jelenleg nem vallásos arány így is egyharmad. Itt a többség katolikus és ez a leginkább vallásos nyugati ország az USA mellett, ahol a lakosság negyede nem vallásos. Az USA protestáns többségű. Kevésbé vallásos a svéd társadalom (egyharmad a nem vallásosok aránya, protestáns többségűek) és a francia, ahol majd a lakosság fele nem vallásos, úgy, hogy csak 16% nem vallásos neveltetést kapott. Itt a katolicizmus a legnagyobb vallás.

A nyugati országokban és a cseheknél nagy a vallásvesztés (legalább 10%), amiről akkor beszélünk, ha valaki vallásos nevelést kapott, de nem vallásosnak vallja magát. Az oroszoknál épp fordítva, nagy arányban fordul elő, hogy megtértek az emberek életük folyamán. A többi országban vagy nem volt, vagy csak kicsi a változás ebből a szempontból.

3.2. A boldogság szintben mutatkozó különbségek különböző országokban és különböző vallási felekezetekhez tartozó hívők körében

Először is áttekintjük a 2. táblázat adatai segítségével az egyes elemzett országok boldogság szintjeinek alakulását. A táblázat tartalmazza az ISSP boldogságérzetre vonatkozó kérdésére adott válaszok országonkénti átlagait, aminek értéke 1 és 4 közé eshet, ahol az 1 jelenti a legjobb, a 4 a legrosszabb állapotot. Ezen egydimenziós, szubjektív mutató mellett szerepeltettük egy komplexebb, objektív boldogságmutató értékeit is, a World Happiness Report adatai alapján, illetve ugyanezen forrásból az országok helyezést. Láthatjuk, hogy bizonyos országok helyzete jelentősen eltér a két mutató használatakor (finn, horvát, francia), más esetekben hasonló a két vizsgálat eredménye. A legboldogtalanabb társadalmak a magyar, orosz, török és dél-koreai- vallási szempontból igen eltérő jellemzőjű országok.

A táblázatban feltüntettük a nagyon és extrém módon vallásosok arányát, mivel feltételeztük, hogy ők komolyan veszik vallásosságukat, biztosak a hitükben. Eszerint rendeztük sorrendbe az országokat, kezdve a legvallásosabbal – nemcsak ebben, hanem a további táblázatokban is. Láthatjuk, hogy kiindulópontunkhoz képest megváltoztak országbesorolásaink azok vallásosságát illetően. Jelen változó használatával csak Törökország nagyon vallásos

ország, Horvátország, az USA, Tajvan, Izrael, Oroszország és Dél-Korea lakosai közepesen vallásosok, a többiek kis mértékben.

	ISSP boldogság átlag (sd)	World Happiness Report sorszám / pontszám	extrém módon vagy nagyon vallásosok aránya (%)
Törökország	2,2 (0,622)	74. / 5,483	55,0
Horvátország	1,89 (0,688)	82. / 5,321	29,8
USA	1,61 (0,626)	18 / 6,886	26,6
Tajvan	1,91 (0,635)	26. / 6,441	22,6
Izrael	1,82 (0,699)	11. / 7,19	19,4
Oroszország	2,04 (0,592)	59. / 5,81	17,0
Dél-Korea	2,04 (0,679)	57. / 5,875	15,5
Thaiföld	1,93 (0,595)	46. / 6,042	8,7
Spanyolország	1,89 (0,593)	36. / 6,31	8,3
Japán	1,95 (0,569)	54. / 5,915	8,1
Finnország	1,94 (0,647)	1. / 7,632	7,7
Magyarország	2,22 (0,729)	69. / 5,62	7,5
Csehország	1,98 (0,604)	21. / 6,711	4,2
Franciaország	2,04 (0,625)	23. / 6,489	4,0
Svédország	1,89 (0,622)	9. / 7,314	3,6

2. táblázat: Az elemzett országok lakosainak boldogsága és nagyon vagy extrémén vallásosok aránya (forrás: saját szerkesztés ISSP, 2020 és World Happiness Report alapján)

A 2. táblázatban azt is láthatjuk, hogy mind a vallásosabb, mind a kevésbé vallásos országok közt találunk boldogabb és boldogtalanabb társadalmakat. A vallásosság és boldogság között korrelációt négy országban találtunk: Tajvan ($r=0,112$, sig ,000), Dél-Korea ($r=0,164$ sig ,000), Törökország ($r=0,165$ sig ,036), USA ($r=0,165$ sig ,000).

A teljes ISSP mintán lefuttattuk, hogy az egyes vallások követőinek mennyi az átlagos boldogságérzete. E szerint az iszlám, ortodox és buddhista vallások hívei mutatkoztak boldogtalanabbnak (2,28 - 2,29 - 2,01 a boldogságmutató átlaga az említés sorrendjében és 1,97 a teljes mintán).

Ezt követően megvizsgáltuk, hogy az elemzett országokban mennyi az egyes vallási közösségekben, illetve a nem vallásosok körében a nagyon vagy eléggé boldogtalanok aránya, és mennyi a főátlagban. Feltevésünk volt, hogy a kisebbségben levő csoportokban arányaiban kevesebb boldogtalan ember van a más vallásúakkal

szemben intoleráns társadalmakban. Alternatív hipotézisként fogalmazhattuk volna meg, hogy a kisebbségben levő csoport tagjai boldogabbak, mert ők intenzívebben élnek meg vallásukat, öntudatosabban védik identitásukat. Akár az is lehetséges összefüggés, hogy bizonyos vallások tagjai szisztematikusan boldogabbak, akár kisebbségben, akár többségben vannak.

	boldogtalanok aránya az ország mintájában	átlagtól boldogtalanabb vallási csoport és abban a boldogtalanok aránya	átlagtól boldogabb vallási csoport és abban a boldogtalanok aránya
Törökország	30,1%	63,2% nem vallásos (kisebbség)	–
Horvátország	11,2%	–	4,2% katolikus (többség)
USA	5,3%	19% más keresztény (kisebbség)	–
Tajvan	15,4%	–	–
Izrael	12,6%	13,5% zsidó (többség)	8,5% muszlim (kisebbség)
Oroszország	14,9%	33,3% ortodox (többség)	8,3% muszlim (kisebbség)
Dél-Korea	19,5%	–	13,9 % katolikus (kisebbség) 16,6% protestáns (kisebbség)
Thaiföld	12,4%	24,6% muszlim (kisebbség)	–
Spanyolország	11,5%	–	–
Japán	13,9%	19,8% katolikus (kisebbség)	–
Finnország	14,3%	–	–
Magyarország	30,9%	–	–
Csehország	11,3%	–	–
Franciaország	16,9%	–	–
Svédország	11,3%	–	–

3. táblázat: Boldogtalanok aránya az elemzett országokban, valamint az átlagosnál boldogabb/boldogtalanabb vallási közösségekben (forrás: saját számítás az ISSP, 2020 alapján)

Négy vizsgált országban kisebbségben levő vallási csoportok tagjai a boldogtalanabbak, három országban ők boldogabbak. Egy országban a többség a boldogabb, egy másikban a többség a boldogtalanabb. A muszlim hívők esetén volt olyan ország, ahol boldogabbak voltak, mint kisebbség, és olyan is, ahol boldogtalanabbak, mint kisebbség. Törökország nem vallásos rétege boldogtalanabb-az erdogáni fordulat óta ők nem érezhetik igazán otthon magukat országukban.

Érdekes, hogy Dél-Korea mindkét keresztény közössége az átlagostól boldogabb, de a szintén hagyományosan buddhista Japánban ők a boldogtalanabbak. Ami egyértelműnek tűnik, hogy a kevésbé vallásos országokban nem találunk eltérést a felekezeti hovatarozás szerint a boldogságszintekben.

1.sz. hipotézisünk megdőlt. Helyette azt állapíthatjuk meg, hogy bizonyos országokban vannak eltérések egyes vallások, illetve felekezetek tagjainak általános boldogságszintjében, de nem lehet ezen eltérések jellegére általános összefüggést megállapítani, sem abban az értelemben, hogy kisebbségben vagy többségben levő vallások / felekezetek a boldogabbak / boldogtalanabbak, sem abban az értelemben, hogy bizonyos vallás / felekezet tagjai boldogabbak másoktól, bárhol legyenek is.

3.3. A vallással, vallásossággal összefüggő egyes tényezők szerepe a boldogság kialakulásában

Regressziós analízist végeztünk országonként, mely során függő változóként a stabil párkapcsolatot és családi étellel való elégedettséget használtuk, a vallásosság erősségét, valamint a vallási tevékenységek végzésének gyakoriságát. Kontrollváltozók a nem, kor, iskolai végzettség és jövedelem voltak.

Az eredményeket a 4. táblázat tartalmazza. A vizsgált tényezők közül a boldogságot mindenhol, erőteljesen befolyásolta a családi kapcsolatokkal való elégedettség és az esetek nagy részben a stabil párkapcsolat léte is, bár kisebb mértékben. Vallással kapcsolatos tényezők csak egy-két ázsiai országban bizonyultak szignifikáns hatásnak: Dél-Koreában és Törökországban a vallásosság ereje; Japánban, Thaiföldön és egyetlen nyugati országgént az USA-ban a gyülekezetekben végzett tevékenység; a szent helyek látogatása Thaiföldön. Az ima Japánban és Dél-Koreában van befolyással a boldogságra, de oly módon, hogy minél többet imádkozik valaki, annál boldogtalanabb.

Erre a lehetőségre hívta fel a figyelmet Masters és Spielman: imádkozni az emberek akkor szoktak gyakrabban, ha problémáik vannak. Ez esetben az imák jobban a problémára fókuszálják az egyént, így okozva életminőség csökkenést számukra.⁹ Magyarázat lehet az is, hogy az ok-okozat fordított irányú: eleve a problémákkal szembesülő hívők imádkoznak többet. Tehát nem az ima rontja (tovább) az étellel való elégedettséget, hanem az eleve alacsonyabb a többet imádkozóknál.

A kontroll változók esetén a vizsgált országok felében a kor szignifikáns hatással volt a boldogságszintre (a fiatalabbak a boldogabbak), három országban az iskolai végzettség (a magasabb iskolai végzettség jár magasabb boldogságszinttel) és két országban a nem (nők a boldogabbak).

A boldogságszintekben található különbségek 19–41%-át magyarázták a vizsgált tényezők.

Második hipotézisünknek megfelelően szembetűnő, hogy országonként más-más tényezőnek van a boldogságot befolyásoló szerepe és e hatás nagysága is különböző mértékű. A vallásosság és azzal összefüggő tényezők pedig inkább nem játszanak szerepet, és ahol igen, ott is kis mértékben.

Fontos eredménynek tartjuk, hogy még a demográfiai változók viszonylatában is országonként eltérő, hogy van-e befolyásoló szerepük a boldogságra – igaz, ahol fennáll hatásuk, ott úgy tűnik, ez egységes irányú.

3.4. A vallásosság mintázatai

A 2008-as felmérésben voltak arra vonatkozó kérdések, hogy hogyan látják a világot, benne Isten és az ember szerepét a hívők. A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy mennyire tér el az egyes vallások, illetve azokon belül különböző országok híveinek vélekedése ezekben a kérdésekben és ez milyen hatással van a boldogságérzetre.

Minden ország minden vizsgált felekezetében viszonylag alacsony azok aránya, akik szerint az emberek kevés dolgon tudnak életükben változtatni. E fatalista jellegű hozzáállással magasabb volt az egyetértés a svéd protestánsok és a muszlim hívők körében.

Az is viszonylag alacsony szinten elfogadott – pesszimista – állítás, hogy az élet nem szolgál semmilyen célt.

---

⁹ MASTERS–SPIELMANS 2007.

	ISL	JP	KR	Tajvan	TH	TR	RUS	HR	HU	CZ	FR	ES	SE	USA
független stabil	.136***	.086**	.092*	.038	-.006	-.045	.106**	.012	.091	.098**	.105***	.152**	.213**	.197**
párkapcsolat														
családi élettel	.462***	.59***	.379**	.402***	.516***	.487***	.495***	.492***	.527***	.411***	.373***	.339**	.418***	.333**
elégérettség														
valóságosság	.047	.038	.151**	-.083	-.009	.111**	-.007	.073	.006	.066	.033	.055	-.001	.059
ima	.038	.09*	.129*	-.003	-.051	-.026	-.045	-.029	.049	.038	.004	.08*	-.002	.019
aktivitás a														
gyülekezetben	-.024	-.076*	-.078	-.008	-.113**	-.043	-.056	-.024	.066	.007	-.074	.006	-.038	-.102**
olvas, hallgat vallási														
szöveget	.01	.02	.006	-.015	.035	.031	-.031	.006	.092	.008	.003	.004	-.019	-.054
szent helyet látogat														
oltrája van	-.068	.059	.035	-.086	.082**	.013	.012	-.005	.027	.008	-.011	.033	-.032	.076
kontroll	.01	.043	.095*	-.015	-.032	-.054	-.017	-.072	.077	-.015	-.053	-.005	-.012	.003
képzettség	-.02	-.035	-.012	-.103**	-.102**	.02	-.027	-.03	-.048	-.016	-.107**	-.007	-.025	-.005
kor	.177***	.003	-.026	.054	.002	.057	.166**	.202**	.151*	.164**	.027	.195**	.055*	-.011
nem	.014	-.08*	-.067	-.134*	-.033	.004	-.013	.004	.07	-.045	-.018	.022	-.054*	-.041
jövedelem	-.051	-.022	-.049	-.086	n.m.	-.062	.017	-.044	-.055	-.059	n.m.	-.089	n.m.	-.062
R ₂	0,314	0,386	0,201	0,228	0,336	0,288	.311	0,337	0,414	0,241	0,218	0,19	0,271	0,237

4. táblázat: A boldogságra, mint függő változóra vonatkozó regressziós elemzések eredményei az elemzett országokban, sztentendízált. Koefficiensek (forrás: saját számítás ISSP alapján; magyarázat: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001)

	katolikus			zsidó			protestáns			muszlim			buddhista			ortodox			
	HR	CZ	US	KR	US	ISL	US	KR	US	SE	TR	SE	TW	JP	TR	TV	KR	RUS	
Van egy olyan isten, aki minden emberrel személyesen törődik.	12,9	2,2	13,7	5,1	4,7	12,2	29	69,9	73,8	70,4	45,5	93,2	41,7	68,4	33,8	62			
Kevés dolog van, amiben az emberek képesek változást elérni életük folyamán.	9,6	14,3	18	8,7	11,9	9,7	26	15,4	30,9	40	54,5	18,2	16,3	33					
Számomra az életnek csak azért van értelme, mert van isten	2,8	0,4	3,3	3,2	1,2	2,5	14,4	35	43,3	48,5	55,6	44	93,1	14,3	39,2	10,7	31,6		
Szerintem az élet nem szolgál semmilyen célt.	5,5	2,2	1,3	7,9	6,2	6,7	3,3	15	3,7	12,9	12	8,3	19,9	5,3	11,3	10,3	9,3		
Az életnek csak akkor lesz értelme, ha az ember maga ad értelmet neki.	7,4	8,4,5	81,5	88	85,9	81	65	77,8	54,6	54,1	92,2	69	71,6	85,6	85,9	85	8,3		

5. táblázat: Istentől és az életrel kapcsolatos állítások való egyetértés (%) az elemzett országok egy vallásának hívei körében (forrás: saját számítás ISSP 2008)

„Az életnek azért van értelme, mert van Isten” – a muszlimok elsöprő többsége gondolja így, a protestánsok viszonylag nagy hányada (43–56%), a zsidók és ortodox vallásúak harmada, a többiek viszont alacsony arányban.

Azzal az állítással, hogy az életnek az az értelme, amit az ember ad neki, a válaszadók viszonylag nagy aránya értett egyet, legkevésbé az USA-beli protestánsok. Itt jelentős eltérések (a legalacsonyabb és legmagasabb egyetértési arány közt 34% különbség) rajzolódtak ki az azonos vallású, de más országbeli hívők vélekedéseiben.

Azzal az állítással, hogy van olyan Isten, aki személyesen törődik az emberekkel, rendkívüli eltérő arányban értettek egyet a válaszadók mind azonos vallások, de különböző országok viszonylatában (a legalacsonyabb és legmagasabb egyetértési arány közt 30% különbség), mind pedig a vallások egymáshoz képest. Leginkább a muszlim hívők gondolják így, őket követik a protestánsok, zsidók, majd buddhisták és legkevésbé a katolikusok érzik ezt.

Az említett eltérések ellenére azonos vallások különböző országban élő híveinek vélekedése közelebb esett egymáshoz, mint más vallások híveinek vélekedéséhez- kivéve a tajvani buddhisták esetében.

A boldogsággal egyáltalán nem korrelál „Az életnek azért van értelme, mert Isten létezik” állítása, a többi állítás viszont szignifikáns, de nagyon gyenge korrelációban áll a boldogsággal. Közülük egyedül a „Van olyan Isten, aki személyesen törődik az emberekkel” állítás korrelációja a pozitív, azaz minél inkább egyetért vele valaki, annál boldogabb.

Harmadik hipotézisünk részben igazolódott be, hiszen a különböző vallások valóban különbözőképp értelmezik a világot és benne az embert. Ezen értelmezéseknek van ugyan szignifikáns hatása az érzékelt boldogság szintjére, de nagyon kis mértékben. Ez a hatás egy állítás esetén volt pozitív, a személyes Istenbe vetett hitnél. Ebben a katolikus válaszadók bíznak a legkevésbé- ami igencsak meghökkentő, de nagyon érdekes eredmény. A kérdéskör további vizsgálatot igényel.

Felhasznált források

ISSP Research Group 2019

International Social Survey Programme: Religion, I–III. ADD ON – ISSP 1991–1998–2008. GESIS Data Archive, Cologne. ZA5071 (v1.1.0)

DOI: 10.4232/1.13172

ISSP Research Group 2020

International Social Survey Programme: Religion IV. GESIS Data Archive, Cologne. ZA7570 (v2.1.0) DOI: 10.4232/1.13629

Bibliográfia

DIENER 1984

Ed DIENER: Subjective well-being. *Psychological Bulletin* 95/3, 1984, 542–575.

KOENIG–KING–CARSON 2012

Harold G. KOENIG–Dana E. KING–Verna B. CARSON: *Handbook of Religion and Health*. Second Edition. New York, Oxford University Press, 2012.

KOENIG–LARSON 2001

Harold G. KOENIG–David B. LARSON: Religion and mental health: evidence for an association. *International Review of Psychiatry*, 13/2, 2001, 67–78.

DOI: 10.1080/09540260124661

MAHONEY–PARGAMENT–MURRAY–Swank–MURRAY–SWANK 2003

Annette MAHONEY–Kenneth I. PARGAMENT–Aaron MURRAY–Swank–Nichole MURRAY–SWANK: Religion and the sanctification of family relationships. *Review of Religious Research* 44/3, 2003, 220–236. DOI: 10.2307/3512384

MASTERS–SPIELMANS 2007

Kevin S. MASTERS–Glen I. SPIELMANS: Prayer and health: Review, meta-analysis, and research agenda. *Journal of Behavioral Medicine* 30/4, 2007, 329–338. DOI: 10.1007/s10865-007-9106-7

OKULICZ-KOZARYN 2010

Adam OKULICZ-KOZARYN: Religiosity and life satisfaction across nations. *Mental Health, Religion & Culture* 13/2, 2010, 155–169.

PARGAMENT–SMITH–KOENIG–PEREZ 1998

Kenneth I. PARGAMENT–Bruce W. SMITH–Harold G. KOENIG–Lisa PEREZ: Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion* 37/4, 1998, 710–724.

DOI: 10.2307/1388152

ROSS 1990

Catherine E. ROSS: Religion and Psychological Distress. *Journal for the Scientific Study of Religion* 29/2, 1990, 236–245. DOI: 10.2307/1387431

Nikolaus Jacquinhez írott levelek az Österreichische Nationalbibliothek Kézirattárában

Horváth Zita – Tóth Péter

Az 1735-ben III. Károly által alapított bányászati-kohászati tanintézetet (Bergschule) Mária Terézia 1763-ban akadémiai rangra (Bergakademie) emelte. A selmeci tanintézetben olyan műszaki szakembereket képeztek, akik a bányaművelés, a bányajog, a bányamérés, az ércelőkészítés, a kémlesztet-kohászat, pénzverés és aranyvátolás területének szakértői lettek. A képzés kétéves volt. „Amikor a föld kezdte kincseit kevésbé bőkezűen ontani, világossá vált, hogy újabb módszerekre van szükség, úgy a javak termelésénél, mint azok feldolgozásánál s hogy újat alkotni csakis a tudomány fegyvereivel felvértezett generáció képes. – Nyilván ez a gondolatmenet vezetett a bányászati és kohászati oktatás 1763. évi reformjához, melynek első lépése éppen a kémiai és metallurgiai tanszék felállítása és egy kiváló tudós, Jacquin Miklós József megbízatása volt.”¹

A gazdasági igények és a természettudományok nagyarányú fejlődése miatt Mária Terézia az intézmény megreformálása mellett döntött, a szerkezeti változások az akadémiai rangra emeléstől egészen 1770-ig eltartottak, a képzés hároméves lett.² A szerkezeti változások mellett az intézmény egyre nagyobb hangsúlyt fektetett a tudományos színvonal erősítésére, miközben megőrizte képzései gyakorlatorientált jellegét, ezért nemzetközi hírű tanárokat, professzorokat hívott, említhetnénk a korszakból Mikovinyi Sámuel, Nikolaus Jacquin, Giovanni Antonio Scopoli nevét. Az akadémiává válást követően az „első tanszék 1763-ban állítatott fel az ásványtani, vegytani és kohászati előadások ellátására. Ezen a téren tartották legsürgetőbbnek az

---

¹ PROSZT 1938, 4–5.

² 1846-ban hozzákapcsolták az 1808-ban alapított erdészeti tanintézetet, ekkortól már négy (az erdészeknél három) évfolyamon oktattak.

intézkedést, mert arról volt szó, hogy olyan generáció képeztessek ki, mely elméleti kémiai tudására támaszkodva, új és javított kohászati eljárásokat vezessen be és ezeknek útján a tetemes költséggel kitermelt nyers ércek nemes fémtartalmából a lehető legnagyobb százalékot hozza ki.”³

A tanszék első tanára tehát 1764. szeptember 1-től Nikolaus Joseph von Jacquin – magyar forrásokban Jacquin Miklós József – lett.⁴ Jacquin 1727-ben Leidenben született, gimnáziumi tanulmányait Antwerpenben kezdte, egyetemi tanulmányait Leidenben, Párizsban, majd 1752-től Bécsben folytatta. „Egyetemi tanulmányai során a fizikát Muschenbroek-nál, a kémiát Gaubius-nál, az anatómiát pedig a két Albinus-nál hallgatta. Sokat köszönhetett azonban atyai barátjának, a kiváló botanikusnak, Gronovius-nak is, aki érdeklődését főképpen a botanika felé irányította. Leideni tanulmányainak befejeztével, magát sebészorvossá akarván kiképezni, Párisba utazott, ahol mint sebész-segédorvos működött. Botanikai tanulmányait azonban itt is folytatta, a nagy Jussieu előadásait szorgalmasan látogatván. Ekkor történt, hogy családjának egy régi barátja, az ugyancsak leideni származású van Swieten, aki ezidőben már a bécsi egyetem nagyhírű orvostanára és Mária Terézia udvari orvosa és igen nagy befolyású ember volt, Jacquint Bécsbe hívta, hogy tanulmányait ott folytassa. 1752-ben Bécsbe érkezett. Itt első dolga volt, hogy a schönbrunni császári kert növényeinek jegyzékét állította össze, mégpedig az Ausztriában akkor még kevésbé ismert Linné-féle rendszer szerint. E munkájával irányította magára Mária Terézia figyelmét, aki őt előbb a császári kertek rendezésével bízta meg, majd pedig, hogy ezek számára növényeket gyűjtsön, Nyugat-Indiába küldte. Jacquin először Dél-Franciaországba utazott.”⁵

1752 és 1755 között orvosként dolgozott Bécsben, ezen idő alatt készítette el a schönbrunni kastély parkjának növényjegyzékét a Linné-féle módszer alapján. Közben kémia előadásokat tartott a bécsi egyetemen. 1763-ban az uralkodó az általa már ismert Jacquint a mineralógia és kémia professzorának nevezte ki. A tudós 1764. szeptember 1-én kezdte meg a tanítást, miután laboratóriumot rendezett be, ásvány- és kőzettárat alakított ki, így egyszerre

---

³ MIHALOVITS 1938. 7.

⁴ Életrajza: PROSZT 1938; ZSÁMBOKI 1983; CSÁKY 2003; TÓTH 2020, 417; KLEMUN-HÜHNEL 2017. Valamint magyar és német nyelvű wikipedia szócikkek.

⁵ PROSZT 1938, 5.

volt biztosított az oktatás elméleti és gyakorlati megalapozottsága. Az oktatás Jacquin saját házában folyt, amelyet a kincstár bérelt számára. Jacquin előadásainak színvonala vetekedett a korabeli egyetemek legjobb előadásaiéval. Előadásairól egy 865 oldal terjedelmű német nyelvű jegyzet maradt ránk, amely az 1765-66. tanévben hangzott el, feltehetően egyik tanítványa készítette. Laboratóriumát, 1764. július 22-én maga a trónörökös, József és öccse Lipót főherceg, Albert szász-tescheni herceg, gróf Herberstein miniszter, gróf Dittrichstein és gróf Pálffy Károly nádor is meglátogatta.⁶

Nemcsak tudományos karrierje teljesedett ki Selmecbányán, magánélete is itt ért révbe, 1765-ben megnősült, három gyermeke született: Joseph Franz (1766–1839), Emil Gottfried (1767–1792) és Franziska (1769–1850). A gyermekek Mozart barátai voltak, aki több művet is írt a család tiszteletére. Közülük közül Joseph Franz apja hivatását követve maga is tudós lett, a bécsi egyetemen a botanika és kémia professzora lett, miként apja, ő is tagja lett a Svéd Tudományos Akadémiának. Jacquin 1769-ben visszakerült Bécsbe, egészen 1797-ig a bécsi egyetemen, a Kémiai és Botanikai tanszéken lett professzor, a 1809-ben az egyetem rektora lett. Komoly tudományos munkássága már Európa-szerte ismert volt, melynek köszönhetően több tudományos akadémia is sorai közé fogadta, a bécsi, a szentpétervári, az uppsalai és a stockholmi, sőt a párizsi és bázeli orvostársaság tagja is lett. 1774-ben lovaggá ütötték, 1806-ban bárói címet kapott. Növénynevek őrzik a nevét: *Jacquinia* (Theophrastaceae), *Jacquiniella* (Orchidaceae). Tudományos munkásságát könyvei őrzik, nevéhez köthető többek között, hogy ő állított elő káliumhidrokarbonátot, de ő volt az első, aki hazánkban 1768-ban kőszénlepárlási kísérleteket végzett, neki sikerült először kokszot előállítania. Elismertsége a tudományos világban megkérdőjelezhetetlen volt, kémiai kísérleteit maga Lavoisier is méltatta, Linné a botanikus érdemeit ismerte el.⁷ „Az 1774-ben kiadott osztrák gyógyszerkönyv hármasszerkesztőbizottságának egyik tagja ő volt. [...] A természettudományi irodalom megteremtése, ill. fejlesztése érdekében is tiszteletreméltó erőfeszítéseket tett Jacquin, amikor 1778-ban *Miscellanea Austriaca ad Botanicam, Chemicam et Historiam natu-*

---

⁶ PROSZT 1938, 7–8.

⁷ PROSZT 1938, 11–12.

ralem spectantia cum figuris partim coloratis címen Bécsben folyóiratot indított meg.”⁸

Hosszú élete utolsó éveit fia családjánál, télen Bécsben, nyáron Schönbrunnban töltötte. 1817 október 26-án 90 éves korában Bécsben érte a halál, ahol emlékéét a róla elnevezett utca (Jacquingasse) is őrzi.⁹

Irathagyatékának egy töredéke a bécsi Österreichische Nationalbibliothek kéziratgyűjteményébe került. Az alábbiakban négy neves tudós által hozzá írott és ebben a gyűjteményben őrzött leveleket közöljük, amelyek bepillantást nyújtanak a korszak természettudósainak a világába.

LEVELEK

1. 1771. március 22. Leiden. David van Royen¹⁰ levele Jacquinhoz, amelyben kifejezi örömét a kapcsolattartás szándéka fölött, ír a Jacquin által küldött növények sorsáról és egyéb botanikai kérdésekről. (Handschriften 53/118.)

Clarissimo, celeberrimoque viro Nicolao Josepho Jacquin salutem plurimam dicit David van Royen.

Te nostri memorem et quatuor ferme annis intermissum commercium reintegrare velle, ex litteris X. Octobris Viennae datis suo tempore accepi – placet utrumque – et quam nactus es in illustri universitate, professionem botanicam exantlatis per maria ac terras alio sub sole calentes laboribus, magnisque tuis de re herbaria meritis debitam ex animo gratulor et fausta quaevis, atque felicia in illa exornanda et studio herbarum promovendo toto pectore apprecor.

Quas tuae benevolentiae testes voluisti, vivae plantarum radices nondum huc appulerunt: casu fortuito tamen nuper inaudivi nobilem Hungarum, cui eas concredidisti, non huc studii causa, sed ad academiam Frisracam, quae Franeckeriae est, concessisse, ibique tota hac hyeme detinuisse cistulas, quas ad me et amicos tuos curaret, tradidisse eas haud ita pridem professori, quocum et professore Leidensi affinitatis intercedet vinculum, adeo, ut suam singulis propediem expectemus – sed Alpinae illae quam deplorando in statu se sint habiturae plantulae integris sex

⁸ PROSZT 1938, 13.

⁹ PROSZT 1938, 16.

¹⁰ David van Royen (1727–1799) holland orvos és botanikus, a Leideni Botanikus Kert igazgatója. Tagja volt a Royal Society-nak, levelezett Linnével. Taxonómiai munkássága jelentős.

mensibus incarceratae, mecum coniiicies facile. Novo itaque opus erit alia opportunitate commeatu, sed pergratum facies, si cum Alpinis herbulis illarum culturam, qua ipse uteris, exponas. Ego quidem ipsis pararem pabuillum ex terra nostra hortensi arenis permista, modice inclinatum, favonio potius vel Euro, quam meridiei obversum, eumque iuxta sepimentum tabulatum excurrentem, ut iniectis scoreis nimia vis imbrium, si necesse, frangatur commode. Tu si quid istis rectius novisti, candidus imperti. *Hyosciamus Scopolia* iam a triennis nobiscum habitat et laete floret loco umbroso.

Horti tui divitias noscere cupio, ut videam, num quid supplementi conferre possim. Interim semina haec, quae partim India, partim Africa nutriverunt et hortus noster tibi non iniucunda accidant, vehementer opto. Hortaricius, vir doctissimus meis verbis Swietenium, adfinem suum et te salutat. Vale!

Dabam XI. Kalendas Aprilis, MDCCLXXI. Leidae.

Si ferat occasio, bulbas et radices orchidum et orchidearum mitte recenter!

2. 1772. október 8. Torino. Carlo Allioni¹¹ levele Jacquinhoz, amelyben megköszöni a Ferber által küldött növényeket, könyveket kér és javaslatot tesz azok megküldésének módjára. Csehországi és magyarországi ásványokat is kér Jacquintól és piemontiakat kínál értük cserébe. Végül ír tudományos terveiről. (Handschriften 41/110.1.)

Viro celeberrimo atque doctissimo Nicolao Jacquin salutem plurimam dicit Carolus Allionius.

Quantas maxime possum, tibi ago gratias pro siccis herbarum exemplaribus, quibus opera Ferber hortum meum siccum locupletare voluisti, tibi etiam plurimum debeo, quod hac opportunitate usus mihi optimi Ferber amicitiam curaveris. Ea gratiosa officia quae potui, reddidi, atque ut mihi visum est, contentus Taurino discessit. Proxime elapso Septembri, novum fasciculum herbarum et Alpinarum stirpium semina hoc anno collecta consignavi amico meo authophilo Bernardino Galliani, qui per Vindobonam Berlinum se contulit, atque nullus dubito, quin eadem ad te iam pervenerint. Litteras autem, quas tunc dare non potui fluxione ad oculos correptus, nunc valens scribo tum ut eas, quas, ut dixi, debeo, grates persolvam, tum ut meum herbarium, hortumque nostrum tuae benevolentiae commendem. Ego interim statim ac alia sese offerret opportunitas,, mittam semina exotica vario-

---

¹¹ Carlo Allioni (1728–1804) itáliai orvos és botanikus, a Royal Society tagja. 1760-tól a torinói egyetemen a botanika rendkívüli professzora és a Torinói Botanikus Kert igazgatója is volt.

ra, quae hortus dedit. Quam maxime exopto tuam videre Floram Austriacam, tuumque Hortum Vindobonensem; utriusque exemplar, rogo, mittas, una cum Florae Carniolicae et Faunae Carniolicae clarissimi Scopoli nova editione. Hosce autem libros consignare poteris bibliopolis Kraus aut Trattner, qui cum nostro bibliopolo Raby frequens commercium habent, ut addant iis libris, quos missuri primum erunt Raby. Ego autem per eundem Raby faciam, ut pecunia ad te perveniat. Hisce autem etiam uti poteris ad ea sicca specimina mittenda, quibus meum herbarium eris locupletaturus.

Cum clarissimus Ferber mihi summopere commendaverit tuam fossilium et mineralium suppellectilem, magnum mihi earum specimina quaedam ex te obtinendi desiderium excitavit. Museum enim ad meum usum iam a pluribus annis exstruo. Pannonica autem et Bohemica fossilia desiderarem, pro quibus Pedemontana offero. Te rogo, ut velis me docere, quatenus tibi grata erunt futura. Pro hisce autem mittendis (uti etiam pro aliis, si ita tibi accidebit) uti poteris domino Antonio Perez, qui Tergesti, sive ut vulgo dicitur, Trieste vivit.

Hisce elapsis mensibus totus fui in stirpibus in horto constituendis, meaque suppellectile naturalis historiae collocando, nunc iterum manum admovebo Florae meae Pedemontanae, sed primum absolvam auctarium ad synopsim stirpium rariorum Taurinensis quarto unis colligatum Taurinentium volumini inserendum.

Vale, vir celeberrime, mihi que favere perge.

Dabam Augustinae Taurinorum, die 18. Octobris, 1772.

[*Címzés*: A monsieur, monsieur Jacquin tres celebre, professeur de botanique – a Vienne, en Autriche.]

3. 1779. május 28. / június 8. Szentpétervár. Peter Pallas¹² levele Jacquinhoz, amelyben megköszöni az általa küldött könyveket és növényeket, javasol bizonyos növényszárítási módot, valamint, hogy Jacquin foglalkozzék a *Pedicularis* nem fajaival, illetve, hogy nyomdászaik útján tartsanak kapcsolatot. (Handschriften 46/151.1.)

Celeberrimo viro, domino Nicolao Josepho Jacquin salutem et felicitatem Petrus Simon Pallas.

Licet nullae cum ultimis nobilissimi tui operis voluminibus litteris ad me delatae fuerint, adeoque de modo transmittendae tibi pecuniae a te certior factus haud sim, tamen quum interim nactus essem aliquem, qui Viennae pecuniam numerare iuberet, statim ac adlata fuit sarcina cum duobus Florae voluminibus, procuravi chirographum hic inclusum, quo tibi totum pretium Horti atque Florae redibit. Sed quod in prioribus litteris promiseras, quartum Florae volumen nondum accepimus, adeoque obnixè rogo, ut prima, quae dabitur occasione illud quoque transmittere velis ad complendam pulcherrimam, quae unquam in luce data est, iconum seriem. Interim tibi maximas refero gratias et pro delectamento, quod mihi operis tui perillustratio peperit, et pro siccis plantarum speciminibus, quae cum ultimis libris dono misisti et pro quibus nostrates reddam propediem, ad reliqua tua iussa, quae proximis in litteris expecto, intentus et paratus.

Non vacat nunc quaedam mea dubia circa plantas Alpinas vestrates Sibiricis nostris analogas superaddere, neque enim negotium pecuniarium differre volui amplius. Non possum demirari satis divitias florae vestrae Alpinae, doleo tantum, quod plantae siccae, quas misisti, pleraeque non satis explicatae sint. Fit hoc semper, quando non statim, ac decerptae sunt, inter chartas reponentur; hoc curans nulla fere opera nitidas plantas omnes durante itinere obtinui.

Obstrictissimus tibi ero, si ultimo volumini Florae pro meo usu addas solas istas tabulas, quae Pediculares exhibent, in minore licet charta et sine coloribus. Otio enim dato Pediculares, quarum Sibiria nostra feracissima est, ex professo pertractare mihi proposui. Habeo quippe inter trigenas et quadragenas species distinctas in herbario, maximam partem per Sibiriam lectas, unica cum deest Europaeorum: *Pedicularis tristis*, et exotica *Pedicularis Canadensis* Linnaei.

---

¹² Peter Simon Pallas (1741–1811) természettudós, hallei és göttingeni tanulmányok után Leidenben szerzett doktori fokozatot. II. Katalin cárnő meghívására Szentpétervárra költözött. Expedíciókban vett részt, botanikai, geológiai és zoológiai kutatásai mellett etnográfiai kutatásokat is folytatott. Több akadémia választotta meg tagjának.

Ad priores meas litteras responsum tuum avide exspecto. Si indicaveris, quoniam potissimum bibliopola utaris, possem forte per bibliopolam meum Berolinensem Voss tibi destinata Lipsiam transmittere tuo bibliopolae tradenda, et ab eodem invicem per eundem Vossium tua accipere.

Vale, vir celeberrime, ut scientiae nostrae diu prosis.

Dabam Petropoli, die 28. Maii / 8. Junii, MDCCLXXVIII.

[*Címzés:* A monsieur, monsieur Jacquin, conseiller au departement des mines et professeur celebre, a Vienne.]

4. 1779. december 31. Szentpétervár. Pallas levele Jacquinhoz, amelyben jelzi, hogy eljutott hozzá a munkája és a növénygyűjteménye, továbbá, hogy ő is küld neki növényeket, ásványokat, valamint mongol és tibeti idoloikat. Kér Jacquintól ásványokat – elsősorban selmecieket – és szót ejt bizonyos növények azonosításáról is. (Handschriften 46/151.2.)

Viro celeberrimo, fautori optimo, domino Nicolao Josepho Jacquin salutem et omnia fausta adprecatur Petrus Simon Pallas.

Post longam tandem moram adlata sunt duo ultima volumina aurea tui operis, quae etiam nitidiora, si fieri possit, et elegantissimis Alpinis ditissima deprehendi. Simul accepi plantarum fasciculum acceptissimum, pro quo interim, dum possim re, gratias verbis accipe sincerrimas. Herbarium plusquam quingentorum speciminum soli Sibirici et Tatariae desertae iam paratum tibi est et ante vernum navium abitum adhuc augeri forte poterit. Id simul cum mineris, quarum iam in ultimis mentionem feci, et cum speciminis idolorum Mongolicorum et Tybetanorum per Stettinensem mercatorem Schulzium prima occasione transmittam. Neque dubito gratum fore herbarium, quandoquidem ex iis, quae in duplo supersunt, plantis selectissima specimina et quotquot potui specierum varietates spontaneas in tuos fasciculos collegi, ut debitum rependam et aliqua cum iuris specie nova supplementa a liberalitate tua expetere mihi queam. In quo, ut memoriae succurram, adiicio catalogum Alpinarum florum Austriacae plantarum, quae mihi adhuc desunt, signo ! notans illas, quae maxime in votis sunt: ut si forte earum superflua specimina occurrant, vel occasione data colligi possint, in promptu sint.

Doleo interim tantum superesse temporis, quo ista tibi destinata apud me retinenda sunt. Nec enim unquam ante Maii mensis medium hinc solvunt naves. Interim brevis vitae labitur aetas. Liceat itaque, quamvis nullo adhuc officiorum genere cognito et commendato, unum a te petere, quod interea, dum mea praeferentur, procurandi otium suppetet, quodque ideo in antecessum peto, quia illico

parari haud poterit. Hoc scilicet, ut occasione data pretio et quo poteris, modo pro me redimere velis trifarium auri nativi Hungarici specimen: 1. auri crystallizati, 2. auri reticulati, 3. auri capillaris, in quacunquelibet matrice, praesertim in jaspidea et talia quidem, quae non multo minus unius aurei valore, vel etiam ultra puro auro praeferant et sint bene conservata, nec nimis parvae matricis portione munita. Etiam pyritis auriferi ditioris et crystallizati addere licet elegantius specimen. Pro iis omnibus impensam pecuniam statim ac certior te factus ero, per cognatos in Germania reddendam curabo. Si tamen pretia harum rerum apud apud vos nimis magna sint, ut prius indices, rogaverim. Poterunt deinde specimina illa suo tempore simul cum iis, quas mihi destinaveris, mineris Stettinum transmitti, in quibus iam nosce me Hungaricas, deinde Tyrolenses, Carinthiacas et Styriacas praeferre Bohemicis, quippe quae facilius comparari possunt, quam ut propter illas amica tua opera et favore abuti vellem.

Libenter quoque pretio redimerem argenti albi et rubri crystallizati Schemnizensis, et rubri dentritici grandiora specimina, ut et argentum vitreum cubicum eiusdem loci, et cuprum capillare ac reticulatum, quae mihi species in magno numero specimenum cupri nativi multiformis adhuc desunt.¹³

Nescio, an iam in prioribus litteris monuerim *Scorzoneram* tuam *parvifloram*, cuius et specimen benigne misisti, et iconem nunc in Flora inveni, ipsam illam esse, quam nomine *Scorzoneræ caricifoliae* in ultimo itinerarii volumine delineavi, quaeque in desertis nostris australibus, a Tanai usque ultra Jaicum locis salsuginosis, humidulis provenit, et habet radicem etiam crudo statu dulcem et edulem. – Forte etiam oblitus sum ex te quaerere, an ullos hinc libros ab Academia editos, v. gratia botanica opera Buxbaumii, Ammanni, Gmelini, aliave desideraveris? Tunc enim una cum reliquis, instante vere, mitti possent. Possum quoque, si desit tibi, Itinerarii mei, quod adhuc suppetit exemplar, offerre.

Semina varia recens allata et in priori praesertim fasciculo non missa in fasciculum compegi et ni spes fallat, potero per dominum Zedeler consiliarium legationis hinc abeuntem opportune mittere.

Interim vale et tuo me favore ornare perge. Dabam Petropoli, diebus ultimis Decembris, MDCCLXXIX.

[*Címzés*: A monsieur, monsieur Jacquin, conseiller de mines de LL. MM. imperiale et royale, celebre botaniste – Vienne, en Autriche.]

---

¹³ Ez a bekezdés a margón olvasható, mint utólagos betoldás körülbelül ott, ahol Pallas a harmadik fajta aranyat kéri Jacquintól. Nem jelzi azonban, hová kell betoldani a levél szövegébe, ezért önálló bekezdésként az ásványokra vonatkozó kérései végére illesztettük.

5. 1780. október 5. Göttingen. Johann Andreas Murray¹⁴ levele Jacquinhoz, amelyben figyelmébe ajánlja a levél átadóját, köszöni a korábban küldött magvakat és értesítést vár az ő küldeményéről. (Handschriften 22/75.)

Viro illustri Nicolao Josepho Jacquin salutem plurimam dicit Johannes Andreas Murray.

Doleo ob brevem istam commorationem, quam apud nos cepit pereximius Szekutzky, occasionem declarandi pondus (?) commendationis tuae tantopere fuisse circumcisam. Eum vero cognovi, quem descripsi cuiuslibet boni voluntati et officio dignissimum.

Tradet tibi hasce litteras iuvenis optimae spei, Grúno medicus doctor, qui Uppsaliae Linnei, Bergmani, fratrisque mei institutionibus usus, Göttingae per dimidium annum communi mecum domo habitavit, seduloque apud nos litteris operam dedit. Huic in botanicis quoque haud parum versato, ut aliquam studii et benevolentiae significationem impertias, tanta fiducia rogo, ut potitum me iam esse voto meo apud me fere sentiam.

Quae vere praeterito semina tibi placuit mihi mittere, mature obtinui, multumque voluptatis per aetatem praeteritam mihi excitarunt. In hac, spero, summam gratiarum agendarum te qaesiturum. An autem sarcina, cui varia opuscula academica medica ex nostris mandaveram, ineunte aestate ad manus tuas pervenerit, nondum rescivi: fac igitur data occasione de hac re me certiozem; nam vereor fere, ne bibliopolarum oscitantia interciderit.

Vale, vir illustris, nec unquam desine me tuis accensere.

Göttingae, die 5. Octobris, anno 1780.

Felhasznált források

ÖNB – Österreichische Nationalbibliothek
Handschriften

---

¹⁴ Johann Anders Murray (1740–1791) porosz származású svéd orvos és botanikus. Uppsalában Carl Linné tanítványa volt, 1763-ba Göttingenben szerzett orvosi oklevelet. 1769-től haláláig a göttingeni egyetem professzora és a botanikus kert igazgatója volt.

Bibliográfia

CSÁKY 2003

CSÁKY Károly: *Híres selmebányai tanárok*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2003.

KLEMUN–HÜHHNEL 2017

Marianne KLEMUN–Helga Hühnel: *Nikolaus Joseph Jacquin (1727–1817) – ein Naturforscher (er)findet sich*. Göttingen, V&R unipress, 2017.

MIHALOVITS 1938

MIHALOVITS János: *A selmeci bányászati akadémia alapítása és fejlődése 1846-ig*. Sopron, M.kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Karának Könyvkiadó Alapja, 1938.

PROSZT 1938

PROSZT János: *A selmeci bányászati akadémia mint, a kémiai tudományos kutatás bölcsője hazánkban*. Sopron, M.kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Karának Könyvkiadó Alapja, 1938.

TÓTH 2020

TÓTH Péter: Természettudósok kapcsolatai a 18. században. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica* 24/1, 2020, 417–424.

ZSÁMBOKI 1983

A selmebányai akadémia oktatóinak lexikona, 1735–1918. Miskolc, Nehézipari Műszaki Egyetem, 1983.

A miskolci cigány vajda a 18. század második felében

Ichihara Shimpei

A 18. század volt az a korszak a magyar cigányság történetében, amikor az államhatalom, a Magyar Királyi Helytartótanács megpróbálta egységesen kézben tartani az ország cigányságát, és egységes normák szerint szabályozni és ellenőrizni ezt a népességet. Másrészt a cigányság és a helyi hatóságok kialakult viszonyát az egyes régiókban is megtartották, és legalább a század közepéig a cigányság jogállását, tevékenységét és hatáskörét, valamint az uradalmakkal és más lakosokkal való kapcsolatát még a földesúri rendeletek, illetve a vármegyék és községek statútumai határozták meg. A cigányokra kétféle szabályrendszer vonatkozott: ezek a helyi szokáson alapuló statútumok és az országos rendeletek.¹ Különösen az 1760-as években kezdtek el az országos rendeletek komolyan ellenőrizni a regionálisan létező különböző cigányok helyzetét. Ekkortól kezdve a cigányok jogállására, megélhetésére és életmódjára vonatkozó különböző helytartótanácsi rendeleteknek volt fontos szerepe.² A Helytartótanács 1767. december 10-i rendeletével jogilag eltörölték a cigány vajda pozíciót, és a cigányokat a helyi bírónak rendelték alá.³ Ezt 1783-ban ismét megerősítették.⁴

A kortárs Augustini ab Hortis Sámuel 1776-ban megjelent tanulmányában a következőképpen írta le a cigányok vezetőinek szerepét a közösségben:

---

¹ NAGY 1998, 230–268, 271–278, 284–298; TÓTH 2006, 45–60; KÁLLAI-MAJTÉNYI-MIKÓ-TÓTH 2022, 41–50.

² TÓTH 2006, 48–53.

³ Helytartótanácsi rendelet, 1767. december 2.: „Harmadszor. [...] a cigányok úgynevezett vajdáit le kell tenni és őket a falusi bírák alá rendelni.” KÁLLAI-MAJTÉNYI-MIKÓ-TÓTH 2022, 259.

⁴ Helytartótanácsi rendelet, 1783. október 9.: „17. [...] valamennyi új jobbágy[=cigányok], miután vajdáikat már elcsapták, a falusi bírák joghatósága alá került.” KÁLLAI-MAJTÉNYI-MIKÓ-TÓTH 2022, 259.

„Jóllehet mára az egész intézmény lehangolt, ott, ahol nagyobb számú cigány él egy körzetben, meg mindig bírát szoktak soraikból választani. Igaz, az ilyen bíró nem áll különösebb tiszteletben, hiszen sem komoly hatalma nincs alárendeltjei felett, sem a név és a cím viselésén kívül semmiféle hasznot nem húzhat tisztéből”.⁵ Azt is írta a szerző a cigány vajdáról, hogy „Magyarországon szintén nem tudható pontosan, hogy efféle vajda a cigányok közt előforduló vitás ügyekben miről dönthet, illetve hogy ítélete és határozata mennyire kötelező alárendeltjeire nézve”, és a vajdát úgy tekintette, mint aki inkább a tolvajlás megszervezője a cigány csoportban.⁶ Augustini itt a cigány vajdát valódi hatáskör nélküli, névleges entitásként írja le, akinek a viselkedése a környező társadalom szemében problémás is volt. De vajon mondhatjuk-e, hogy a cigány vajdának ez a megítélése a cigány csoporton belül és a magyar társadalomban a 18. század folyamán, még a szerző munkájának kora előtt is ilyen volt?

Amit eddig a 18. századi cigány vezetőkről tudunk, nagyjából a következőkben foglalható össze. A cigány csoportvezetők ebben az időszakban a cigány vajdának vagy cigány bírónak nevezték magukat, akik a környezetük felé a cigányokat képviselték, és egyes területeken közvetítőként működtek a helyi hatalom és a cigány csoport között. A helyi hatalom elismerte, hogy az okmányok és jogszabályok révén hatalommal rendelkeznek a cigány vezetők a cigányok felett, de a helyi hatalom kötelezettségeinek is meg kellett felelniük. Augustini tanulmánya megjelenésének idején a cigány vajda cím eltörlése már megtörtént. Azonban, amint több esettanulmány igazolja, hogy a 18. század valamely korábbi időpontjában a cigány vezető címe, mint vajda vagy bíró Magyarország különböző részein egyaránt létezett, és tényleges befolyással rendelkeztek.⁷

Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a különböző régiókban élő cigány vezetőkről szóló tanulmányok a vizsgált időszakot tekintve elfogultak. Mivel a felhasznált források többsége a 17. század második felétől 1760 kö-

---

⁵ AUGUSTINI 2009, 275.

⁶ AUGUSTINI 2009, 279–281.

⁷ A cigány vezetők megnevezéseinek, hatáskörének és szerepeinek széles körét azonosították a korábbi tanulmányok, lásd például: BANA 2005; IVÁNYOSI-SZABÓ 1993; MEZEY-POMOGY-TAUBER 1986, 103–105, 107; NÁDASI 2002; NAGY 1998, 231–232; NAGY 2003/a; SZOMSZÉD 1987.

rülíg terjedő időszakból származik, így az még mindig nem eléggé ismert, hogy milyen mértékben ismerték el a helyi hatóságok a cigány vezetők szerepét és hogyan működik gyakorlatban az 1760-as években, közvetlenül a vajda hatalmának jogi eltörlése előtt, Siklós kivételével. Továbbá nagyon kevés tanulmány foglalkozott az 1767-es eltörlés utáni „egykori vajdával”. Ez a jelenlegi kutatási helyzet valószínűleg annak a következménye, hogy korábbi tanulmányok természetesen vették az 1767. évi rendeletnek a hatását a vajda hatalma ellen. A miskolci levéltári források felhasználásával azonban némileg rekonstruálható a cigány vajda 1760-as évekbeli alakja és az „egykori vajda” 1767 utáni története. E kérdéseket szem előtt tartva vizsgáljuk a cigány vajda funkcióját az 1750-es évektől 1767-ig, és nyomon követjük az „egykori vajda” sorsának későbbi alakulását is. Igyekszünk rávilágítani az eddigi kutatásban elhanyagolt cigány vajda néhány körülményére az 1767 előtti és utáni időszakban.

A miskolci vajdára is utaló korábbi tanulmányok közé tartozik Tóth Péter munkája.⁸ Tóth a 18. század közepén a Miskolcon élt cigányok profiljának rekonstruálásával azt is feltárta, hogy kik voltak a cigány vajdák ebben az időszakban Miskolcon. Azonban még ott is csak kevés utalás található ezen személyek csoportos vezetői tevékenységére és sorsuk 1767 utáni alakulására. A korabeli miskolci városi társadalmával foglalkozó tanulmányokban is van néhány utalás a miskolci cigány vajdára a városi társadalom szereplői sokféleségének leírásakor, de a vajda funkciót még nem tárgyalták átfogóan.⁹

Történelmi forrásként a főleg a miskolci tanácsülési jegyzőkönyveket, a miskolci városi tanács által készített bírósági iratokat és a tanácsüléshez benyújtott kérelmeket használják fel, valamint szükség szerint egyéb levéltári forrást és publikált forrásgyűjteményt is felhasználnak.¹⁰ De mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy a többi régióval ellentétben, a legjobb tudomásunk szerint a 18. században Borsod vármegye vagy a miskolci hatóság által kiadott statútumaiban nincsenek olyan rendelkezések, amelyek átfogóan meghatároznák a cigány „közösség” tevékenységi körét, a cigány vajda stá-

---

⁸ TÓTH 1993.

⁹ Ö. KOVÁCS-SZENDI-FAZEKAS 2000, 543–545; RÉMIÁS 2004, 146–147.

¹⁰ MNL BAZVL IV. 1501/a. 1–16 köt.; MNL BAZVL IV. 1501/b.; MNL BAZVL IV. 501/b.; MNL OL C 56.; MEZEY-POMOGY-TAUBER 1986. stb.

tusát, hatáskörét és kötelességeit.¹¹ Mivel kimerítő statútum előírásai nem azonosíthatók, a fent említett történeti forrásokban található töredékes leírásokból kell megvizsgálni, hogy milyen tevékenységeket végeztek a cigány vajdák, illetve hogy Miskolc városi tanácsa és a városban élő cigányok hogyan hivatkoznak a vajdára, és milyen szakásjogon alapuló funkciók kapcsolódtak hozzá.

A következőkben először a miskolci cigányok közötti kapcsolatokat és cigány közösség társadalmi funkcióját kell azonosítani, amely társadalmi keretként jött létre, majd meg kell vizsgálni a cigány vajda funkcióit, szerepét és korlátait, ahogyan azt a városi hatóságok és a miskolci cigányok abban az időben elképzelték. Végezetül a tanulmány arra összpontosítva, hogy mi történt az 1767 után az „egykori vajdával”, megvizsgálja, hogyan változott a városi tanácsnak a cigány vajdáról alkotott megítélése.

1. A miskolci cigány közösség 18. század közepén

Mielőtt megvizsgálnánk a miskolci cigány vajda funkcióját, fontos áttekinteni a 18. század közepén a Miskolcon cigány „közösségnek” nevezhető cigányok egymás közötti viszonyait.

A miskolci cigányok többször is megjelennek az 1760-as évek forrásaiban, mint olyan emberek, akikkel közösen iszogattak. Előfordul, hogy a kocsmákban párok vagy több cigány egymás közelében tartózkodtak.¹² Az 1764-es kémény-összeírás alapján ez utóbbiak az olyan cigányok voltak, akik mind a Fábíán utcában laknak.¹³ Az is ismert, hogy 1752-ben „város korcsmáján a’ czigányok vajdája és bírája több czigányokkal együtt mulat[ott]”, bár nem nevezték meg őket.¹⁴ Mindez arra utal, hogy a cigányok között az ivás révén mindennapos lehetett az interakció. Természetesen lehetséges, hogy nem cigányok is csatlakoztak az ivócsapatokhoz, de az 1760-as évekig nehéz ezt az információt a források alapján megerősíteni.¹⁵

---

¹¹ TÓTH 1981; TÓTH-BARSI 1989.

¹² MNL BAZVL IV. 1501/a. 3. köt. 678; 5. köt. 254, 349; MNL BAZVL IV. 1501/b. XII. 244.

¹³ RÉMIÁS 2004, CD Melléklet.

¹⁴ MNL BAZVL IV. 1501/b. XII. 244.

¹⁵ Az 1780-as évekre már találunk példákat arra, hogy a kocsmákban cigányok és más lakosok kártyáznak. MNL BAZVL IV. 1501/a. 9. köt. 108–110.

A cigányok a megélhetési tevékenységükben is együttműködtek egymással. 1752-ben egy bírósági meghallgatáson két cigány asszony azt vallotta, hogy mindketten a Piac utcára mentek kereskedést folytatni. A két asszony viseltes ruhákat árult a városi piacon 1763-ban is.¹⁶

A fent leírt viszonyok által összekapcsolt cigányok közötti kötelékek társadalmi keretként is működtek. Amint azt Borsod vármegye 1751. évi statútuma és a vármegyében az 1750–60-as években készült cigányösszeírások világosan mutatják, adózási egységként kezelték őket. Amennyire a cigányösszeírásokból kiderül, a cigányok nem fizették azt a quantumot, amit akkoriban a miskolci lakosok közül sokan fizettek. Úgy tűnik, hogy az általuk fizetett fő adók a vármegye által kivetett porció (hadi adó) és a tulajdonukban lévő ingatlanok, például az állatállomány után fizetett adó voltak.¹⁷ Meg kell jegyezni, hogy a 18. században Miskolcon a városi tized 1724-től adószedő egységként is működött, azonban legalábbis az 1760-as évekig úgy tűnik, hogy a cigányokra irányuló adószedés a városi tizedekétől eltérő keretek között valósult meg.¹⁸

A miskolci cigány csoportok pedig ebben az időszakban néha kérelmező egységekként, azaz „közösségként” működtek. Erről tanúskodik az 1766-ban lovak tartásának engedélyezéséért Borsod vármegyéhez benyújtott kérelmük. Ebben kifejtették, hogy a közönséges terhekre, szolgálatra és a porciófizetésre kényszerítették a kérelmezőket, s ezt azzal indokolták, hogy egyrészt a kérelmezőknek semmi jóságuk nem volt, másrészt a munkájukhoz szükséges fa és szén drágasága miatt nem tudnak pénzt keresni. A kérelmezők ezután azt kérték, hogy engedélyezzék számukra a helytartótanácsi rendeletek által tiltott lótartást, hogy jobban szolgálhassanak a vármegyének. Itt kell megjegyezni, hogy a kérelmező szervezet neve „a’ miskolczi lakos cigányok mind közönségesen” formában van kifejezve. A valóságban nem világos, hogy hány miskolci cigány vett ebben részt vagy támogatta ezt a kérel-

---

¹⁶ MNL BAZVL IV. 1501/b. XII. 244; XIV. 293.

¹⁷ Az 1770-es évekből származó cigányösszeírások azt is megerősítik, hogy a hadi adó mellett a házi adóval is terhelni kezdték a miskolci cigányokat. MNL OL C 56. 5.cs. 72. A miskolci adóbeszedési rendszeréről és annak változásáról: SZEGŐFI 2000a, 278–282.

¹⁸ TÓTH 1981, 34, 48, 53–54, 57; GYULAI 2000, 119–120; SZEGŐFI 2000/a, 418.

met. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy egy keret, a Miskolcon élő cigányok közössége működhett.¹⁹

A fenti áttekintés azt sugallja, hogy a miskolci cigányok a 18. század közepén a mindennapi interakciók és a megélhetési együttműködés révén kapcsolódtak egymáshoz, és hogy ezek a kötelékek keretként működtek, hogy társadalmilag megkülönböztessék őket más társadalmi csoportoktól, mint adószedési kategóriát, és hogy a „cigány közösségnek” is nevezhető keret kérelmezőként is működhett.

2. A cigány vajda funkciója és annak keretei 1767 előtti Miskolcon

A történelmi forrásokban kevés utalás található a 18. század első felében a miskolci cigány vajdákra. Az egyetlen említés, hogy 1744. március 9-én Kozák Vajda megvásárolt egy „megbénult lovat”, amely a városi tanácshoz tartozott.²⁰ Ennek fényében a következő részben az 1752 és 1767 közötti források alapján vizsgáljuk meg a miskolci cigány vajda funkcióit.

2.1. A cigány vajdák Miskolcon 18. században

Elsőként azokról lesz szó, akik a kérdéses időszakban a cigány közösségen belül vajdák lehettek. Ez a három személy: Vadászi Sámuel, Vadászi István és Kozák János.²¹ Közülük Vadászi Sámuel nem szerepel kifejezetten vajdaként a dokumentumokban, de úgy tűnik, hogy ugyanaz a személy, mint akit egy 1752-es kihallgatáson „öreg vajdának” neveztek.²²

A miskolci cigányok vezetőinek nevét illetően gyakran használják a vajda címet. Más címek, mint például a cigány bíró és kis bíró szintén előfor-

---

¹⁹ MNL BAZVL IV. 1501/b. XI. I. 113.

²⁰ MNL BAZVL IV. 1501/a. 3. köt. 125.

²¹ Vadászi István más néven is szerepel a forrásokban, mint például Oláh Pista/Pesta, Vadászi Pista/Pesta, Oláh István és Oláh Vadászi István. TÓTH 1993, 211.

²² Egy 1752-es kihallgatás során az egyik tanú elmondta, hogy egy cigány férfi, akinek a feleségét „kurvának” nevezték, ment az öreg vajdához és megesküdött, hogy „addig a’ feleségéhez nem fekszik, míg (...) ki nem tisztítatik”. Közben egy másik tanú azt mondta, hogy Vadászi Sámuel házában hallotta ezeket a szavakat. MNL BAZVL IV. 1501/b. XII. 243.

dulnak a forrásokban.²³ Az e tisztségek és a cigány vajda közötti viszony nem világos, de Miskolcon a vajda és a többi tisztségviselő valószínűleg inkább nem egyenrangúak, hanem utóbbiak a segítők lehetnek a vajdának.

Az alábbiakban összefoglaljuk, hogy a fent említett három vajda a feltételezések szerint mikor töltötte be tisztségét. Mint már említettük, feltételezhető, hogy Vadászi Samuel már 1752-ben vajda volt. Bizonytalan, hogy meddig töltötte be a vajda tisztségét, mivel a forrásokban a „vajda” kifejezésre való utalások ezután több évre hiányoznak. Vadászi István 1752-ben a cigány bírói tisztséget töltötte be, 1761-től 1764-ig pedig a cigány vajdai tisztséget. Lehetséges, hogy már korábban is vajda lehetett, mivel az 1761. évi tanácsülési jegyzőkönyvben a vajda választásáról szóló nyilatkozat szerint Vadászi „Vajdaságban tovább is confirmaltatott”.²⁴ Később, 1766-ban is említik a cigány kis bírói tisztségével együtt.²⁵ Végül Kozák Jánosról feltételezik, hogy 1764-től 1767-ig, azaz a vajda jogszerű eltörléséig viselte a cigány vajda tisztségét, a cigány összeírás és bírósági iratok szerint.²⁶

Most térjünk rá a vajda megválasztására: az 1761. május 23-i eset tanulságos. Ezen a napon a városi tanács a Miskolcon lakó „egész Czigányságot” a városházán egybegyűjtötte, „a Czigányok között is leendő jó rend tartás kedvéért”. A három jelölt (Vadászi István, Kozák János és Kalló Dániel) közül Vadászi Istvánt ezután a cigányok szavazatával választották meg a vajdájuknak. Az eredményt a városi tanács jóváhagyta, és Vadászira rótták a tisztséggel járó feladatokat.²⁷ Ebből kitűnik, hogy Miskolcon a vajdaválasztás maguknak a cigányoknak a szándékait tükrözte abban a formában, hogy felszólaltak a preferált jelöltek mellett, és hogy a kiválasztási folyamatot a Miskolc városi tanácsának, mint a helyi hatalomnak bevonásával alakították ki.

A levéltári forrásokból az is kiderül, hogy a városi tanács nemcsak a cigányok vezetőjének kiválasztásában, hanem elbocsátásában is befolyással bírt. 1752-ben a miskolci tanács elrendelte, hogy Vadászi Istvánt cigány bíró

---

²³ Ezek a „címek” a következő forrásokban találhatóak. MNL BAZVL IV. 1501/a. 3. köt. 678; 4. köt. 619; 5. köt. 349.

²⁴ MNL BAZVL IV. 1501/a. 3. köt. 678; 4. köt. 580; MNL BAZVL IV. 1501/b. XV. 18.

²⁵ MNL BAZVL IV. 1501/a. 5. köt. 349.

²⁶ MNL BAZVL IV. 501/b. III. I. 903; MNL BAZVL IV. 1501/b. XII. 378, 382; XXI. X. 109.

²⁷ Ö. KOVÁCS–SZENDI–FAZEKAS 2000, 543; MNL BAZVL IV. 1501/a. 4. köt. 580.

tisztségéből mentsék fel a kötelezettségének elmulasztása miatt, „minthogy a Cigányok között úgy is Bíróságot viselt, és nemhogy magának kellett volna másokat megtennie besteleníteni, sőt másokat is attól tiltani kötelességében lett volna”.²⁸

2.2. A cigány vajda különböző funkciói Miskolcon

Most a cigány vajda (és más tisztségek) funkcióit, illetve feladatait szeretném megvizsgálni, amelyeket a cigány közösség tagjai és a miskolci hatóságok elvárhattak tőle. Mint korábban említettem, Vadászi István cigánybírói tisztségéből való eltávolításának oka az volt, hogy a városi tanács úgy ítélte meg, hogy nem teljesíti cigánybírói kötelességét.²⁹ Az 1766. évi tanácsülési jegyzőkönyvben szereplő írás arról is beszámol, hogy itt is Oláh Pista, azaz Vadászi István próbálta inteni a cigányok lármázását és káromkodását, aminek következtében megsebesült. A városi tanács kitért arra is, hogy Vadászi akkor olyan személy volt, aki „a Czigányok között kis Bíróul rendeltetett”.³⁰ Más alkalommal, 1765-ben Kozák János vajda elkobzott egy üllőt Dárdos Zsigmondtól, egy lopást elkövető cigánytól. Kozáknak ezt a cselekedetét két cigány egy bírósági meghallgatáson következőképpen tanúsította, hogy azért csinálta azt „Kozák János, mint vajda, hogy az új magyarok [azaz cigányok] között olyan tolvaj ne légyen” vagy „Kozák János, mint vajda üllőjét elvitette, hogy magát igazítsa”.³¹ A fentiekből kiolvasható, hogy a cigány vajdától és más cigány tisztséget betöltő személyektől a miskolci tanács elvárta, hogy tiltsa a cigányok lármázását és káromkodását, továbbá tartsák fenn a biztonságot a cigány közösségen belül, és hogy a vajda ilyen funkcióit nemcsak a hatóságok, hanem a cigányok is elismerték.

Az egyik 1752-es bírósági iratban egy cigány asszonyról szóló kihallgatásban, akit azzal gyanúsítanak, hogy férjén kívül mással is létesített testi kapcsolatot, az a tanúvallomás olvasható, hogy az asszony magát „sem város előtt, sem vajda előtt ki nem tisztította a' kurva név alól”.³² Ebből arra lehet rámutatni, hogy a „vajda előtt” való megjelenést a cigányok ugyanolyan

---

²⁸ MNL BAZVL IV. 1501/a. 3. köt. 678.

²⁹ MNL BAZVL IV. 1501/a. 3. köt. 678.

³⁰ MNL BAZVL IV. 1501/a. 5. köt. 349.

³¹ MNL BAZVL IV. 1501/b. XII. 378.

³² MNL BAZVL IV. 1501/b. XII. 243.

jelentőségűnek tekintették, mint a „város [tanács] előtt”, olyan helyként, ahol megszabadulhat a megbélyegzés alól, és hogy az ezt a tanúvallomását a kihallgatási anyagban rögzítő városi tanács maga is valószínűleg elismerte a vajdának ezt a funkcióját. Emellett az 1765-ös bírósági iratokból kiderül, hogy Kozák János vajda a vármegyei szolgabíró és a városi adószedő irányítása alatt „minden cigánynak egy és egy petákot kellett fizetni”.³³

Néhány szót a miskolci cigány vajda „jogáról”. Tudjuk például, hogy Kecskeméten a cigány vezetők adómentességet kaptak, ez azonban Miskolc esetében nem egyértelmű.³⁴ Lehetséges viszont, hogy az elkobzott javak büntetesként való magához vételének „jogát” a miskolci cigány vajda is elfogadta: a fenti eset, amikor a cigány Dárdos Zsigmondtól Kozák János vajda elkobozta az üllőjét 1765-ben, így is értelmezhető.³⁵

A miskolci cigány vajdák befolyási köreiről közvetlen történeti bizonyítékot jelenleg nem sikerült azonosítani, csak töredékes forrásokból lehet következtetni. Mindazonáltal, ha figyelembe vesszük, hogy például az említett vajda megválasztásakor a miskolci tanács azt állította, hogy a választók „az itt lakos egész Czigányság”, akkor valószínűnek tűnik, hogy a vajda befolyási körébe legalább a Miskolc területén lakó cigányok beletartoztak.³⁶ Továbbá figyelembe véve, hogy a Kozák János vajda által büntetett Dardos Zsigmond olyan cigány volt, aki a szomszédos Diósgyőrből lopás után szökött Miskolcra, feltételezhető, hogy a vajda befolyása kiterjedt a máshonnan Miskolcra érkező cigányokra is.³⁷

2.3. A vajdai funkciók „korlátai”

Természetesen, a vajda funkcióknak korlátai is voltak. Egyrészt azonosítani lehet néhány miskolci cigányt, akik ellenségesek voltak a vajdákkal szemben, vagy akár nem is engedelmességek nekik. Például a már említett 1765-ös iratok a Kozák János vajda adószedési kötelezettségeiről egy kihallgatás során készültek arról, hogy a vajda káromolta-e a cigányokat, Budai Mátyást és a feleségét, akik nem voltak hajlandók adót fizetni a vajdának. Ez az eset is

---

³³ MNL BAZVL IV. 1501/b. XII. 378, 382.

³⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ 1993, 14–15.

³⁵ MNL BAZVL IV. 1501/b. XII. 378.

³⁶ MNL BAZVL IV. 1501/a. 4. köt. 580.

³⁷ MNL BAZVL IV. 1501/b. XII. 378.

azt mutatja, hogy a vajda kényszerítő ereje a cigányoktól való adóbeszedés terén nem volt mindig elég hatékony. Egyébként a kihallgatások során több tanú vallomása alapján kiderült, hogy eltúlzott az az állítás, miszerint Kozák Budait és a feleségét káromolta. Voltak azonban olyanok is, akik a Budai kérését követő kihallgatás korai szakaszában tanúsították, hogy Kozák „ferelmes szavait gyakran mondta”. Ez a tanú Dárdos Zsigmond és a felesége volt. Amint már említettem, Dardosék voltak azok a cigányok, akiknek az üllőjét lopás büntetéseként Kozák vajda elkobozta, és a kihallgatásokból is kiderül, hogy Dardos haragudott Kozákra az eset miatt, és hogy valószínűleg emiatt a feleségével együtt hamisan tanúskodott Kozák ellen.³⁸ Ez az egy eset arra utal, hogy a vajda joghatóságán belül nem minden cigány követte őt, vagy hagyta jóvá a tevékenységét, például a javaknak a fennhatósága alatt történt elkobzását.

Másodszor, rámutathatunk arra, hogy néha maga a vajda és más cigány tisztéviselők mutattak problémás viselkedést. Vadászi István 1752-es cigánybírói megbízatása idején nem állította le a saját felesége által elkövetett visszaéléseket, sőt maga is hozzájárult azokhoz.³⁹ 1764-es vajdasága idején egy bécsi kereskedővel is összetűzésbe keveredett, akit Vadászi bántalmazott és elvette a holmiját. Ezekért a tettekért a városi tanács megbüntette, megfosztotta a cigánybírói címétől, majd 50 botütésre ítélte. Kozákot 1765-ben, vajdai megbízatása idején szintén 12 botütéssel büntették rossz magaviseletért, amiért fiával almát lopott más házából.⁴⁰ A vajdának ez az esetenkénti viselkedése csalódást jelentett a miskolci városi tanács szempontjából, akik azzal a reménnyel hagyták jóvá a vajdát, hogy az a cigányok közötti rend fenntartása érdekében fog működni. Mindenesetre a városi tanácsnak a vajdához való hozzáállása az 1767 utáni évek során döntően megváltozott.

3. Az „egykori vajda” Miskolcon 1767 után – Vadászi István példája nyomán

Az 1767. év decemberi helytartótanácsi rendelet, amellyel megszüntette a cigány vajda tisztséget, mérföldkő volt a cigányok társadalmi életében, mivel

---

³⁸ MNL BAZVL IV. 1501/b. XII. 378, 382.

³⁹ MNL BAZVL IV. 1501/b. XII. 244; XIV. 293.

⁴⁰ MNL BAZVL IV. 1501/a. 5. köt. 252.

ez a cigány közösség autonómiájának jogi megszűnését jelentette. Miskolc esetében, mint alább látni fogjuk, a következő években keletkezett tanácsi forrásokban eltűnnek a cigány vajdára és más cigány tisztségekre való utalások. Hogyan viselkedtek akkor az egykori vajdák? Vadászi István „egykori vajda” esetét azért választottuk ki, mert az említett három vajda közül még 1767 után is viszonylag sok utalás található róla a levéltári forrásokban. Vadászi Sámuel 1762-re meghalt.⁴¹ Ami Kozák Jánost illeti, a cigány összeírások megerősítik, hogy legalább 1784-ig Miskolcon élt, de 1767 után más dokumentumokban ritkán bukkan fel a neve.⁴²

Mint már említettem, Vadászi István legkésőbb 1761–1764 között volt miskolci cigány vajda, máskor pedig a cigány bíró és kis bíró tisztségeket is betöltötte. Egyéb jellemzői mellett a tanácsülési jegyzőkönyv szerint Vadászi neve pénz- és egyéb kölcsönügyekben is előfordul, 1767 után is. Az a tény, hogy a kölcsönügyek alanyai között egy kocsmáros, egy nemes asszony, és más nem cigány is szerepelt, arra utal, hogy olyan ember volt, aki bizonyos mértékig érintkezett a cigányokon kívüli lakosokkal, és olyan kapcsolatokat épített ki velük, hogy képes volt pénzt kölcsön venni. Sőt, abban az 1762-es ügyben, ahol apja adósságairól volt szó, megemlítik, hogy apja Vadászi Sámuel, amiből az is kiderül, hogy Vadászi István az „egykori vajda fia” volt.⁴³

1767 után az a leggyakoribb utalás Vadászi Istvánra, hogy problémás magatartása miatt büntetésre ítélte a városi tanács. Például 1769-ben, nem sokkal a cigány vajda cím eltörlése után, a tanács megbüntette cigány társaival együtt az éjszakai lármázásokért.⁴⁴ 1783-ban 24 korbácsütésre ítélték egy adósság elengedését kérő asszony megsebesítésért, valamint a cigányok közötti mindennapos lármás veszekedésekért.⁴⁵ Továbbá 1785-ben 15 pálcaütésekre ítélték, mert részegen megverte vejét, cigány Puki Sándort és saját unokáját, valamint az „Atya Lelkét paraznította”.⁴⁶ Vagy pedig 1788-ban

---

⁴¹ MNL BAZVL IV. 1501/a. 4. köt. 776.

⁴² ICHIHARA 2014, 151–158.

⁴³ A Vadászi Istvánt érintő pénz- és javak kölcsönzéséről és kölcsönvételéről: MNL BAZVL IV. 1501/a. 4. köt. 776; 5. köt. 83, 379; 6. köt. 195; 7. köt. 194; 9. köt. 38.

⁴⁴ MNL BAZVL IV. 1501/a. 6. köt. 68.

⁴⁵ MNL BAZVL IV. 1501/a. 9. köt. 38.

⁴⁶ MNL BAZVL IV. 1501/a. 11. köt. 58.

azért büntették, mert fiával, Vadászi Jánossal együtt ellopott egy árokra fektetett pallót.⁴⁷

Előfeltételként meg kell jegyezni, hogy az ilyen problémás viselkedés, vagy „bűncselekmények”, amelyekért a városi tanács büntetéseket szabott ki, nem Vadászira és családjára voltak jellemzőek, hanem gyakran más, akkori-ban Miskolcon élő cigány vagy nem cigány lakosok is okoztak problémát.⁴⁸ Mindazonáltal fontos megjegyezni, hogy ebben az időszakban már nem találkozunk a magatartásával kapcsolatos elvárásokkal és „kötelességmulasztás” miatti megrovásokkal, amelyek megjelentek a városi tanács irataiban, amikor Vadászi cigány vajda, cigány bíró vagy kis bíró tisztséget viselt.

Eközben 1787-ben Vadászi több más cigánnyal együtt kérelmezte fia és más, pénzlopásért a város tömlőcében ülő cigányok felmentését, amit meg is hallgattak, és több ember, köztük a fia tényleges felmentését eredményezte.⁴⁹ Ebből megállapítható, hogy Vadászi István és a városi tanács között még volt tere az egyeztetésnek, annak ellenére, hogy időnként a fent említett, a tanács számára problémásnak tekinthető magatartást mutatott. Az ügy leírásában azonban nem esik szó a korábbi vezetői pozíciójáról.

Ráadásul egy évvel korábban, 1786-ban Vadászi egy kérelmet is benyújtott a városi tanácshoz, amelyben kérte egy fundusnek átengedését ház építése céljából, amit szintén elfogadtak. E kérelem retorikája némi betekintést enged Vadászinak a tanáccsal való akkori kapcsolatába is. Ebben a kérelmében Vadászi, utalva arra, hogy miskolci születésű, 54 esztendőktől fogva portiót fizetett, és hogy muzsikusként a vármegyének és Miskolcnak szolgált, azt mondja magáról, hogy „magamot becsülettel viseltem, mindenkor helyt állottam, nem csapongottam”.⁵⁰ Figyelemre méltó, hogy a kérelemben bár beszél miskolci múltjáról, a vajdai és egyéb tisztségek betöltését nem említtette. Vadászi vajda múltját talán azért nem említtették, mert 1786-ban Vadászi már nem tekintette előnyösnek ezt az információt a városi tanáccsal folytatott tárgyalásai során. Ez az eset ellentétben áll azzal a korábbi magyarországi esettel, amikor a cigány vajdaság hangsúlyozása a kérelemben a maga helyzetének és magatartásának igazolására szolgálhatott. Például 1738-ban

---

⁴⁷ MNL BAZVL IV. 1501/a. 14. köt. 69.

⁴⁸ NAGY 2003/b, 32–39, 107–108; STIPTA 2000, 725–730.

⁴⁹ MNL BAZVL IV. 1501/b. XIV. 145; MNL BAZVL IV. 1501/a. 13. köt. 231–232.

⁵⁰ MNL BAZVL IV. 1501/a. 12. köt. 336–337.

Nógrád vármegyéhez benyújtott kérvényben a losonci cigány vajda, akinek a vármegye a vándorlás megszüntetést parancsolta, a jogosságát azzal indokolta, hogy „már 30 esztendeje miolta losonci vajda vagyok ezen tekintetes vármegyében, senkinek kárt nem tettünk”.⁵¹

Így az „egykori vajda”, akár Vadászi, akár Kozák, 1767 után nem jelenik meg a városi tanács által elismert személyként, aki bármilyen hatalommal rendelkezett volna. Hogy ők, vagy valaki más továbbra is vezető pozíciót töltöttek-e be a miskolci cigányok között, nehéz megállapítani a Miskolc városi tanácsából származott különböző iratokból. Az eddigi példákat figyelembe véve valószínűnek tűnik, hogy a miskolci tanács 1767-től kezdve lépést tartott a Helytartótanácsnak a cigányok szabályozásáról szóló rendeletében foglalt politikájával, legalábbis ami a cigány vajda joghatóságának eltörlését illeti. Ebből az is következik, hogy még ha a városban lakó cigányok között ebben az időszakban informális módon valóban létezett is a közösségi funkciója, a korábbiakkal ellentétben a cigányokról nyilatkozatokat készítő városi tanács és más írók már egyáltalán nem fordítottak rá figyelmet.

Összefoglalás és további kilátások

Ami az 1767 előtti miskolci cigány vajda funkcióját illeti, a fenti példák a következőkre mutatnak rá. Először is, úgy tűnik, hogy a cigány vajdának és más tisztségeknek volt valamilyen gyakorlati funkciója egészen az 1767-et közvetlenül megelőző időszakig, és ezt a hatáskörüket a környezetükben a miskolci városi tanács, és a város cigány lakói is elismerték. A Kozák János által végrehajtott vagyonelkobzást a miskolci cigányok elismerték, hogy azt „vajdaként” tette. A városi tanács pedig azt, hogy Vadászi István a cigányok káromkodását megpróbált intetni, azzal hozták összefüggésbe, hogy Vadászi a cigány kis bíró volt. Ezek a környezet általi elismerések azt bizonyítják, hogy a cigány vajdával és más tisztségekkel kapcsolatos funkciókat ebben az időszakban a helyi hatóság és a közösség tagjai számára bizonyos jelentőséggel bírtak.

Másodszor, láthatjuk a hatóság, különösen a városi tanács jelenlétét a cigány vajda tevékenységében. Nemcsak fórumot hozott létre a vajda megválasztására, és jóváhagyta a cigányok által megválasztott vajdát, hanem el is

---

⁵¹ SZOMSZÉD 1987, 162.

távolíthatta őket tisztségükből, ha ők nem a tanács elvárásainak megfelelően viselkedtek. Mindazonáltal – legalábbis az 1767-ig tartó időszakban – a tanács nem kísérelte meg a cigány közösségnek a kereteit felszámolni, hanem továbbra is lehetővé tette azt, hogy a cigány vajda befolyást gyakorolhassanak a közösség felett. A városi tanács azt is elvárta a cigány vajdától és más cigány tisztségviselőtől, hogy a cigány közösségen belüli rendet fenntartsák. Emellett a megyei szintű hatalomhoz tartozó szolgabírók is utasíthatták a cigány vajdát, hogy Miskolcon belül szedjék be az adókat a cigányoktól. Ennek ellenére a vajda tevékenységének korlátai voltak, és nem mindig feleltek meg a hatósági elvárásoknak.

A fentiekből látható, hogy a miskolci cigány közösség betagozódott Miskolc mezőváros és Borsod vármegye közigazgatási gyakorlatába, ahol a cigány vajda a közvetítői szerepet töltötte be. Az 1767 előtti Miskolcon, ahogyan az 1760-as évek előtti területeken is, léteztek a cigány vajdák és más tisztségek a cigány közösség feletti hatalommal, akiket a helyi hatóság elismert. A miskolci eset szerint az 1760-as évek végéig, közvetlenül az Augustini ab Hortis írásának megjelenése előtti időben, úgy tűnik, a cigány vajdának nagyobb befolyása volt, mint amekkorát elismertek neki.

Másrészt 1767 után a Miskolc városi tanácsának az irataiból eltűntek a cigány vajdára és más tisztségre való utalások, az egykori cigány vajdákról nem maradtak leírások. A cigány vajda hatalma és a cigányok mint közösség, amelyet a vajdai funkció képviselt, 1767 után a Miskolcon leépült.

Egyébként az is ismert, hogy a cigány vajda és más cigány vezetők befolyása, akiknek nyomai eltűntek Miskolcon 1767 után, más területeken nem szűnt meg teljesen. Siklóson Batthyány Károly földesúr 1770-ben is megerősítette a cigány közösség autonómiáját és az önálló bíróválasztás jogát, megújították a vonatkozó szerződést, 1773-ban ismét.⁵² Ennek fényében, ha nemcsak Miskolcon, hanem más területeken is több kutatást végeznek a cigány „egykori vezetőkről” az 1767 utáni évtizedekre, akkor a cigány vajda tevékenységeinek és hatalmának nyomaira bukkanhatunk, ami már Miskolcon megszűnni látszik. Ennek feltárását egy másik alkalomra hagyom.

---

⁵² NAGY 2003/a, 92–96.

Felhasznált források

MNL OL C 56.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, C 56. (= Helytartótanácsi Levéltár. Departamentum Zingarorum)

MNL BAZVL 501/b.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, 501/b. (= Borsod Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. Acta Politica.)

MNL BAZVL 1501/a.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, 1501/a. (= Miskolc város tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek.)

MNL BAZVL 1501/b.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, 1501/a. (= Miskolc város tanácsának iratai. Miskolc város tanácsának iratai. Species)

Bibliográfia

AUGUSTINI 2009

AUGUSTINI ab Hortis Sámuel: *A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről (1775–1776)*. Ford. DEÁKY Zita–NAGY Pál. Budapest–Gödöllő, Györffy István Néprajzi Egyesület–Szent István Egyetem GTK, 2009.

BANA 2005

BANA József: Győr város kísérletei a cigányok megrendszabályozására 1746-ban. In: *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene*, I. Szerk. MÁRFI Attila. Pécs, Emberháza Alapítvány, 2005, 33–38.

GYULAI 2000

GYULAI Éva: Topográfia és városkép. In: *Miskolc története, III/1–2, 1702–1847-ig*. Szerk. FARAGÓ Tamás. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Herman Ottó Múzeum, 2000, 1, 57–150.

ICHIHARA 2014

ICHIHARA Shimpei: A cigányság területi mobilitása a 18. században a miskolci járás cigányösszeírásainak tükrében. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica* 18/1, 2014, 131–172.

IVÁNYOSI-SZABÓ 1993

IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: Adatok a cigányok kecskeméti történetéhez (1596–1850). *Bács-Kiskun Megye Múltjából* 13, 1993, 7–55.

KÁLLAI-MAJTÉNYI-MIKÓ-TÓTH 2022

A magyarországi cigányok / romák, I. A kezdetétől a 19. század közepéig. Szerk. KÁLLAI Ernő-MAJTÉNYI György-MIKÓ Zsuzsanna-TÓTH Péter. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2022.

MEZEY-POMOGY-TAUBER 1986

A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban, 1422–1985. Szerk. MEZEY Barna-POMOGY László-TAUBER István. Budapest, Kossuth, 1986.

NÁDASI 2002

NÁDASI Edit: A gróf Esterházy-család galántai és cseszneki uradalmán élő cigányok a XVII-XVIII. században. *Kisebbségkutatás* 11/1, 2002, 59–65.

NAGY 1998

NAGY Pál: *A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában.* Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, 1998.

NAGY 2003/a

Források a siklósi cigányok múltjából, 1721–1830. Szerk. NAGY Pál. Szekszárd, Romológiai Kutatóintézet, 2003.

NAGY 2003/b

Cigánypercek Magyarországon (1758–1787). Szerk. NAGY Pál. Szekszárd, Romológiai Kutatóintézet, 2003.

Ö. KOVÁCS-SZENDI-FAZEKAS 2000

Ö. KOVÁCS József-SZENDI Attila-FAZEKAS Csaba: Városi társadalom. In: *Miskolc története, III/1–2, 1702–1847-ig.* Szerk. FARAGÓ Tamás. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár-Herman Ottó Múzeum, 2000, 2, 517–678.

RÉMIÁS 2004

RÉMIÁS Tibor: *Miskolc 18. századi társadalma: feudális kori összeírásai alapján.* Miskolc, Herman Ottó Múzeum-Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár-Bíbor Kiadó, 2004.

STIPTA 2000

STIPTA István: Miskolc igazgatásának és jogéletének jellegzetességei. In: *Miskolc története, III/1–2, 1702–1847-ig.* Szerk. FARAGÓ Tamás. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár-Herman Ottó Múzeum, 2000, 2, 679–736.

SZEGŐFI 2000/a

SZEGŐFI Anna: Mezőgazdaság – árutermelés – piac. In: *Miskolc története, III/1–2, 1702–1847-ig.* Szerk. FARAGÓ Tamás. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár-Herman Ottó Múzeum, 2000, 1, 273–315.

SZEGŐFI 2000/b

SZEGŐFI Anna: Városgazdálkodás. In: *Miskolc története, III/1–2, 1702–1847-ig.* Szerk. FARAGÓ Tamás. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár-Herman Ottó Múzeum, 2000, 1, 395–427.

SZOMSZÉD 1987

SZOMSZÉD András: A nógrádi cigányság története az összeírások tükrében (17. sz. második felétől a 19. sz. közepéig). *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* 13, 1987, 157–207.

TÓTH 1981

Miskolci statútumok, 1573–1755. Szerk. TÓTH Péter. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 1981.

TÓTH 1993

TÓTH Péter: Cigányok Miskolcon a 18. század közepén. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30–31, 1993, 205–215.

TÓTH 2006

TÓTH Péter: *A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában.* Budapest, Bölcsész Konzorcium, 2006.

TÓTH–BARS 1989

Borsod vármegye statútumai, 1578–1785. Szerk. TÓTH Péter–BARS János. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 1989.

„Ez történt Mohács után”. Három év krónikája János-párti olvasatban

Kasza Péter – Nagy Gábor

A Miskolci Egyetem nemrég elhunyt professzora, Bessenyei József 2002-ben jelentette meg vatikáni levéltári gyűjtésekre alapozott forráskiadását *Fejedelmi levelek a pápának (Lettere di Principi)* címmel.¹ A kötet tartalmazott egy Bessenyei által akkor Verancsics Antalnak tulajdonított szöveget, melyet egy, a Vatikáni Titkos Levéltárban (ASV) őrzött másolat alapján adott ki. Az erősen rongált és így több helyen bizonytalan olvasatú kéziratra alapozott szövegnek azonban a Bessenyei által használt, az ASV-ben lévő példány mellett létezik egy másik leírata is, amelyet a Vatikáni Könyvtár (BAV) őriz² és az ASV-változatnál lényegesen jobban olvasható. Bár szerző ezen sincs fel-tüntetve, a BAV-változat nagy előnye, hogy ennek alapján az eddigi olvasati bizonytalanságok, hézagok kiküszöbölhetők, illetve kiegészíthetők, a nehezen kibetűzhető szöveg okozta hibák pedig korrigálhatók. Az anonim irat keletkezésének és szerzőjének kérdéséről a 2022 őszi Esztergomban rendezett Rebakucs-konferencián Kasza Péter tartott előadást,³ melyben meggyőző érveket hozott fel arra, hogy a szöveg Brodarics Istvántól származik és Bessenyei datálásával ellentétben nem 1532-ben, hanem minden valószínűség szerint 1530 első hónapjaiban keletkezett, reakcióként Szapolyai János kiközösítésére. Az előadás tanulmányáá átdolgozott változata a konferenciakötetben fog megjelenni, de ott terjedelmi okokból nem volt lehetőség korrigált latin szöveg és arra alapozott, megfelelő jegyzetapparátussal ellátott fordítás közzétételére.⁴

---

¹ BESSENYEI 2002.

² Itt köszönöm meg Róth Mártonnak, hogy az irat létezésére felhívta a figyelmemet.
(Kasza Péter)

³ KASZA 2022.

⁴ Ezzel köszöntjük most Gyulai Éva kollégánkat, a Kulcsár Péter Historiográfiai Kutatócsoport tagját!

* * *

Bár a BAV-ban őrzött másolat nem tér el radikálisan az ASV-példánytól, mégis úgy gondoltuk, megéri a fáradságot, hogy újra közöljük a Bessenyei által kiadott szöveget. Egyrészt a BAV-másolat minősége győzött meg bennünket erről, mely sokkal olvashatóbb szöveget ad, mint az ASV-példány, és így ennek köszönhetően kevesebb a konjektúra a szövegben. Másrészt a két irat összevetése után abban is bizonyosak vagyunk, hogy a BAV-változat nemcsak szebb, de pontosabb, nyelvileg is helyesebb szöveg, így, ha ismerte volna, valószínűleg Bessenyei József is ez alapján közli a memorandumot.

Az átírás során az irat ortográfiáját egységesítettük a tulajdonnevek és a nem latin szavak kivételével, melyek betűhív átiratban szerepelnek. A szövegközlés alapszövege a BAV-ban őrzött másolat, de lábjegyzetekben közöltük az ASV-példány eltéréseit is, néhány esetben pedig (mindig jelezve a kéziratok változatát) emendáltuk a szöveget. A szövegbe beszúrt oldalszámok a BAV-kézirat oldalszámaira mutatnak. Ennek sajátossága, hogy az első két oldalon paginált oldalszámozással találkozunk, majd az irat további részében már levélszámozás fut.

Közleményünk második része a szöveg bőséges tárgyi jegyzetekkel kísért fordítása. A fordítás során egy gördülékeny, jól olvasható magyar szöveg előállítására volt a célunk, mely ezt a több szempontból kulcsfontosságú kordokumentumot könnyen használhatóvá teszi a latin nyelvet nem ismerő olvasóközönség számára is, így a szöveg akár az egyetemi oktatásban is használható forrássá válhat.

**De statu rerum Hungaricarum a morte regis Ludovici secundi usque ad
praesens tempus, id est⁵ ad finem anni 1529.**

[24] Wladislao defuncto Ludovicus filius successit adhuc impubes, qui ducta in uxorem Maria, Caroli caesaris et Ferdinandi tunc Austriae archiducis sorore annum agens vigesimum primum superioribus annis in bello contra Turcarum imperatorem Solimanum mortem obiit. Post cuius obitum magna principum Hungariae parte in illo funesto bello absumpta Stephano de Bathor palatino comite per Ferdinandum, ut rebus suis faveret, inducto et ad partes eius reginae potis[25]simum Mariae Ferdinandi sororis opera cum paucis declinante, caeteri domini praelati et barones, universi comitatus nobilium (in quos regnum est divisum et qui soli cum dominis ius creandi regis habent) cum civitatibus liberis in Alba Regali ad diem ad id communi consensu institutum conveniunt et prius corpore regis, quod paulo ante in campo Mohaciensi inventum fuerat, honorificentissime sepulto, felicibus auspiciis Joannem de Zapoliia comitem Scepusiensem, waivodam Transilvanum unanimi omnium consensu regem creant et sequenti die coronant. Cuius coronatione audita illi quoque, qui in Ferdinandum inclinare visi fuerant, palatino tantum et duobus [26] aliis exceptis ad eius obedientiam certatim concurrunt.

Ferdinandus ex altera parte egerrime ferens consensu totius Hungariae regnum esse alteri traditum, cum illis paucis, qui factionem eius duce palatino sequebantur, bellum parat, quod tamen supervenientibus brevi nivibus et frigore, cuius pedites⁶ eius Lanczkinety⁷ sunt impatientissimi, fuit dissolutum. Agit nihilominus⁸ Ferdinandus apud palatinum, ut diaeta quaedam⁹ per reginam ad Comaron oppidum,¹⁰ tunc in manibus eius existens locum insularem et ad talia prorsus insuetum indicta Ponium transferretur atque ibi electio de se fieret in loco similiter insueto¹¹ paulo ante in suam [26v] potestatem per palatinum tradito. Ubi palatinus cum illis paucis non in campo et loco libero, quod in electionibus regum Hungariae semper est observatum, sed in quadam ecclesia conveniens hortatu reginae, quae¹² in eadem civitate erat, post lapsum tempus illius etiam reginalis

---

⁵ id est] *om.* ASV

⁶ pedites] predites BAV pedites ASV *emendavi ut lapsum*

⁷ Lanczkinety] Lanczkinty ASV

⁸ nihilominus] *emend.* ex nichilominus BAV

⁹ quaedam] *emend.* ex quedam BAV

¹⁰ oppidum] opidum ASV

¹¹ insueto] insurto ASV, BAV *emendavi ut lapsum*

¹² quae] qui ASV

dietae nulla lege, nullo ordine servato, nullo comitatu nobilium, sine quibus talia fieri non possunt, praesente post coronatum alium legitimum regem Ferdinandum eligit. Atque in hunc modum mortuo rege Ludovico prius Joannes, postea Ferdinandus fit¹³ rex Hungariae, ille favore et electione populi, hic partim uxorio,¹⁴ partim quorundam contractuum [27] iure a tribus tantum, qui ius eligendi regis haberent, Posonii electus.

Interponit deinde partes suas Sigismundus rex Poloniae, utriusque regis cognatus pro concordia, cuius autoritate fit conventus Olomucii in civitate Moraviae.¹⁵ Ad quem cum ab iis¹⁶ tribus regibus primores consiliarii missi fuissent tractandae concordiae gratia, re infecta inde redierunt Joanne et ibi et postea semper iustitiam¹⁷ implorante et ius suum cognitioni regis Poloniae, sanctissimi domini nostri, postremo etiam serenissimi imperatoris Caroli, fratris adversarii sui, denique cuiuscumque¹⁸ alterius hominis Christiani submitte, Ferdinando ne nomen quidem iuris et iustitiae audire volente [27v], sed hoc tantum dicente nolle se intrare in iudicium cum servo et vaxallo suo,¹⁹ ita enim Joannem appellabat. Hic postea venit ad arma, et nescio quo fato²⁰ vel infelicitate Joannis primores Hungariae, Paulus archiepiscopus Strigoniensis, Petrus Pereny²¹ waivoda Transilvanus, cui Joannes coronam regni servandam tradiderat, Andreas Bathori, Franciscus Bothiani et nonnulli alii, in quos Joannes vires et facultates suas partitus fuerat, quibus maxime confidebat, ad Ferdinandum deficiunt, ea etiam spe, quod ille eis pollicebatur non solum certissimam recuperationem omnium sub rege Ludovico et Ladislao amissorum, sed etiam longe maiora. Joannes igitur [28] desertus a suis, sede sua regia pulsus, tamdiu tamen regnum est retinere conatus, donec habito bis cum hoste praelio, ibi quoque non tam ab hostibus victus, quam²² a suis pugnare contra suos nolentibus desertus in Poloniam profugit retenta tamen in sua ditione²³ liberi tota illa Hungariae parte, quae²⁴ est inter montes Carpatios, qui Poloniam et

¹³ fit] *corr. ex fuit* **BAV**

¹⁴ uxorio] uxori **BAV** uxorio **ASV** *emendavi ut lapsum*

¹⁵ Moraviae] Moravici **ASV**

¹⁶ iis] his **ASV**

¹⁷ iustitiam] *emend. ex iusticiam* **BAV**

¹⁸ etiam serenissimi Imperatoris ... denique cuiuscumque] *om.* **ASV**

¹⁹ suo] *om.* **ASV**

²⁰ nescio quo fato] nostro fato **ASV**

²¹ Pereny] Veremi **ASV**

²² quam] quia **ASV**

²³ ditione] *corr. ex dictione* **BAV**

²⁴ quae] *emend. ex que* **BAV**

Rusciam ab Hungaria dividunt, et inter Themeswar, inter Tibiscum porro fluvium et Transilvaniam, ad haec tota fere Slavonia,²⁵ magna parte Transilvaniae et favore occulto in animis Hungarorum per totam Hungariam sparso.

Et iam Ferdinandus habita corona regni a Petro Pereny in Alba Regali in solemnibus [28v] comitiis et ipse coronatus fuerat. Joanne porro in Polonia exulante rex Poloniae rursus concordiam tentat, sed eodem quo prius eventu Ioanne et²⁶ tunc ad omnia iusta et honesta parato, et ad talia, quae si referantur, vix fidem habebunt apud alios, quam qui rem ipsam tractaverunt, idque pro bono et salute Christianitatis, non rerum suarum desperatione, iam enim certus erat sibi amicitiam Turci esse paratam. Ambo enim iam antea legationem solemnem²⁷ ad Turcum miserant pacem petitem, sed Joannes non prius, quam Ferdinandi litterae manu eius subscriptae fuerint interceptae, id a Turca per sangiacos²⁸ petentis.²⁹ Ambo igitur fere eodem tem[29]pore cum pro hoc ad Turcam misissent, Turcus Joannis amplectitur amicitiam, Ferdinando pacem non negat, sed ita, ut³⁰ Ferdinandus primum libere in Hungaria Joannem regnare³¹ permittat, deinde Polono et Venetis sit amicus, postremo regi Christianissimo filios³² reddi curet. Ferunt additum in responso illo nescio quid et de pontifice Romano, quae quidem nisi Ferdinandus faciat, bellum sibi paratum esse intelligat. Ferdinandus nihil iis belli denunciationibus³³ deterritus bellum et ipse parat, sed ita, ut de eo illud fortasse dicere posses,³⁴ quod Virgilius de Troili cum Achille congressu dixit:

Infelix puer atque impar congressus Achilli.

[29v] Ubi Joannes fit certior de tanto belli apparatu Turcico veritus id, quod evenit, consulens non solum reipublicae Christianae, sed etiam inimico mittit ad Turcum medio Ibraym bassa a Christianitate avertendum.³⁵ Quod ubi³⁶ nullo modo

²⁵ Slavonia] Sclavonia **ASV**

²⁶ et] *om.* **ASV**

²⁷ solemnem] *om.* **ASV**

²⁸ sangiacos] damnigiacos **ASV**

²⁹ petentis] potentis **ASV**

³⁰ ut] *om.* **ASV**

³¹ Joannem regnare] *om.* **ASV**

³² filios] *om.* **ASV**

³³ denunciationibus] dominationibus **ASV**

³⁴ posses] posset **BAV** posses **ASV** *emendavi ut lapsum*

³⁵ avertendum] *corr. ex* avvertendum **BAV**

³⁶ ubi] *corr. ex* ibi **BAV**

impetrari potest Turca in Ferdinandum mira et incredibili ira percito, quod reliquum erat, dat omnem operam, ut regnum suum conservet, accedens in persona propria ad Turcum in Hungariam intrantem nihil ibi praetermittens in salute regni sui procuranda, quicquid a Christiano principe non fuit alienum. Turcus habito cum rege colloquio Budam, postea [30] et alia omnia penes Danubium usque Posonium capit et ad Joannis, ut promiserat, manus tradit non reperto autem usquam adversario obvia quaeque³⁷ ferro et igne vastat et diripit, adultos fere omnes obruncat, adolescentes et impuberes promiscui sexus captos abducit. A Viennae obsidione temporis iniquitate repellitur, revertens Constantinopolim cum integro exercitu Joannem Budae repertum amicissimis verbis affatus honorificentissime muneratum regem in libero regno relinquit, pollicitus ei non solum sinceram amicitiam, sed et contra quoscumque inimicos, maxime contra archiducem Austriae auxilia totiens, quotiens [30v] esset opus etiam in persona propria; testatus in eo sermone, quem cum rege habuit, non displicere sibi, quod rex haberet amicitiam Christianissimi regis Franciae, cuius oratorem apud regem videret, et aliorum etiam principum Christianorum. Atque inibi Paulo etiam archiepiscopo Strigoniensi, Petro³⁸ item Pereny tunc captivo regio, paulo ante waivodae Transilvano – quos ambos superius nominavimus – gratiam a rege impetrat.

Res in hunc modum se habet. Nunc Joannes in regnum restitutus regni etiam corona, quam Ferdinando traditam fuisse diximus, recuperata nihil aliud quaerit, nisi pacem et quiet[31]em suam et regni sui et amicitiam principum Christianorum, Sedis autem Apostolicae paternam benedictionem. Ferdinandus, si adhuc Hungariam turbare perrexerit,³⁹ etiam si quid damni inferat, nihil aliud faciet, nisi quod hactenus fecit, ut et Christianos vexet et congerat carbones igneos⁴⁰ super caput suum, id est provocet rursus contra se potentissimum inimicum. Qui si redierit – sicut rediturum, si⁴¹ Ferdinandus non quieverit, nemo dubitet –, longe maiora faciet, quam proxima expeditione fecit, neque est quisquam praeter Deum, rebus⁴² praesertim Christianis sic stantibus, qui possit eius viribus resistere, quicquid fortasse aliqui Christiani somniant. [31v] Neque sibi⁴³ quisquam persuadeat Joanne vivo, et cum Ferdinando in concordiam non adducto Hungariam Ferdinandi fore et si Joanni mors inter ista contingat, quis dubitat Turcum vel alium

³⁷ quaeque] *emend. ex* quaeque **BAV**

³⁸ Petro] *post* Petro *del.* tamen **ASV**

³⁹ perrexerit] porrexerit **ASV**

⁴⁰ igneos] *ex* ingitos *corr.* ignitos **BAV** ignitos **ASV** *emendavi ut lapsum*

⁴¹ si] se **BAV** si **ASV** *emendavi ut lapsum*

⁴² rebus] *post* rebus *del.* fortasse **ASV**

⁴³ Neque sibi] Nec est **ASV**

regem pro voto suo Hungariae impositurum, Joanne longe ferociorem et intractabiliorem, vel Hungariam (quod magis est timendum) pro se occupaturum et ex regno in provinciam redacturum, quod Turci sangiacatum vocant.

* * *

A magyar ügyek állapotáról II. Lajos király halálától mostanáig, azaz az 1529. év végéig

Miután Ulászló⁴⁴ meghalt, fia, a még éretlen Lajos⁴⁵ lépett örökébe, aki feleségül vette Máriát,⁴⁶ Károly császárnak⁴⁷ és Ferdinándnak,⁴⁸ akkor Ausztria főhercegének⁴⁹ nővérét, majd életének huszonegyedik évében, néhány évvel ezelőtt a törökök imperátora, Szülejmán⁵⁰ elleni háborúban halálát lelte. Az ő halála után, miután

---

⁴⁴ 1456-ban született, apja IV. Jagelló Kázmér, a lengyel–litván állam uralkodója, anyja Habsburg Erzsébet (Albert német, magyar–horvát, cseh király és Luxemburgi Erzsébet magyar királykisasszony lánya). 1471-től cseh, 1490-től magyar–horvát király, 1516-ban halt meg.

⁴⁵ 1506-ban született II. Ulászló és Anne de Foix második gyermekeként, 1516-tól magyar–horvát és cseh király, az 1526. augusztus 29-én vívott mohácsi ütközet után menekülés közben életét vesztette.

⁴⁶ 1505–1558 között élt, Johanna kasztíliai (és később aragón) királynénak (Szép) Fülöptől, Ausztria főhercegétől született lánya, 1515-től (ténylegesen 1521-től) II. Lajos felesége, 1527-ben a Magyar–Horvát Királyság helytartója a bátyja, Ferdinánd nevében, 1531-ben a nagynénjük, Margit halála után idősebb testvéreik, Károly Németalföld kormányzójává tette.

⁴⁷ 1500-ban született Johanna (később Kasztília, majd Aragónia királynője) és (Szép) Fülöp fiaként. Különböző jogcímenek egyebek között Németalföld, Kasztília, Aragónia, Ausztria ura lett, 1519-től német–római császár. 1554–1556 között fokozatosan lemondott országairól az öccse, illetve a fia, II. Fülöp javára, 1558-ban halt meg.

⁴⁸ 1503–1564 között élt, Ausztria főhercege, 1526-tól cseh, majd magyar–horvát király, 1531-től német király, 1556/1558-tól német–római császár.

⁴⁹ Károly a wormsi (1521. április 28., ezt követően került sor Ferdinánd és Anna, magyar királykisasszony esküvőjére Linzben) és a brüsszeli (1522. február 7.) egyezségekkel az osztrák örökös tartományok csaknem egészét átengedte öccsének.

⁵⁰ 1494–1566 között élt, az Oszmán Birodalom szultánja 1520-tól, hét hadjárattal járt Magyarországon.

Magyarország főembereinek nagy része abban a gyászos háborúban elpusztult, noha Báthori István⁵¹ nádorispánt Ferdinánd rávette, hogy az ő ügyeinek kedvezzen – és így, főképpen Mária királyné, Ferdinánd nővérének közbenjárása révén kevesedmagával együtt hajlott is az ő támogatására, –, a többi főpap és báró úr, egyetemlegesen a nemesi vármegyék (ezekre osztott a királyság és egyedül ezek bírják – az urakkal⁵² együtt – a királlyá tétel jogát) a szabad városokkal együtt Fehérvárott az e célból általános egyetértéssel megállapított napra⁵³ összegyűlnek és miután a király kevéssel azelőtt a mohácsi mezőn fellelt testét⁵⁴ a legnagyobb tiszteletadással eltemették,⁵⁵ szerencsés előjelekkel Szapolyai Jánost,⁵⁶ szepesi grófot,⁵⁷ erdélyi vajdát mindannyiuk egyöntetű egyetértésével királlyá teszik, a következő napon pedig megkoronázzák.⁵⁸ A koronázásáról értesülvén azok is, akik úgy tűnt, hogy Ferdinánd felé hajlanak, csupán a nádor és két másik kivételével, versengve rohannak, hogy hódoljanak neki.

Másfelől viszont Ferdinánd, aki igencsak nehezményezte, hogy egész Magyarország egyetértésével a királyság másnak jutott, azon kevesekkel együtt, akik pártját a nádor vezetésével követték, hadat szervez, amely azonban, a rövidesen beálló havazások és a fagy miatt, amit a gyalogosai, a landsknechtek⁵⁹ a legkevésbé sem szenvedhetnek, eloszlott. Ferdinánd azért nem kevésbé ügyködik a nádornál, hogy a valamiféle, a királyné révén az akkor a kezén lévő, szigetszerű és az ilyesmihez me-

⁵¹ (III.) István a familia ecsedi ágából, a nádori méltóságot először 1519–1523 között viselte (közben 1522–1523-ban II. Lajos magyarországi helytartója is), 1524–1525-ben másodszor, 1526-tól pedig harmadszor, egészen az 1530-ban bekövetkezett haláláig, 1528-tól Ferdinánd király helytartója is.

⁵² Azaz a (tágabb) királyi tanács tagjaival.

⁵³ Szapolyai és hívei október közepén a vajda tokaji várában tartottak gyűlést, amelyről 17-én kelt levelükben november 5-ére hívtak egybe királyválasztó országgyűlést Fehérvárra.

⁵⁴ A király halálának körülményeiről félezer év óta időről időre vita támad. A források leginkább elfogadott értelmezése szerint menekülés közben vizenyős területen vesztette életét.

⁵⁵ November 9-én.

⁵⁶ Az 1480-as évek elején születhetett, 1540 júliusában halt meg. Apja, István (†1499) pályája csúcsán a királyság nádora, anyja Jadwiga (Hedvig) tescheni hercegnő (†1521), ő maga 1510-től erdélyi vajda, 1526-tól haláláig magyar–horvát király.

⁵⁷ Mátyás 1465-ben János nagybátyját, Imrét Szepes vármegye örökös ispánjává tette, János a címet apja, Imre öccse, István halálával (1499) kapta meg.

⁵⁸ November 10-én és 11-én.

⁵⁹ Német gyalogos katonák, jellegzetes fegyverük a 3–7 méter hosszúságú pika.

rőben szokatlan helyre, Komárom városába meghirdetett⁶⁰ országgyűlést Pozsonyba helyezték át⁶¹ és ott válasszák meg egy hasonlóképpen szokatlan, ám kevésbé azelőtt a nádor jóvoltából hatalmába került helyen. Ott a nádor azon kevesekkel együtt nem mezőn, azaz szabadban, amit Magyarország királyainak megválasztásakor mindig betartottak, hanem valamiféle templomban⁶² összejőve, az ugyanebben a városban tartózkodó királyné buzdítására és az általa meghirdetett országgyűlés idejét túllépve, semmi törvényt, semmi rendet meg nem tartván, a nemesek, akik nélkül ilyenek nem történhetnek, egyetlen vármegyéjének jelenléte nélkül, a másik, törvényes király megkoronázása után Ferdinándot megválasztja. Ily módon pedig Lajos király halála után előbb János, aztán Ferdinánd lesz Magyarország királya, az a nép rokonszenve és választása révén, ez részben hitvesi jogon,⁶³ részben bizonyos szerződések alapján⁶⁴ csupán három, királyválasztó joggal bíró ember szavazata révén, Pozsonyban megválasztva.

A megegyezés érdekében aztán beavatkozik Zsigmond, Lengyelország királya⁶⁵ is, mindkét király atyafia,⁶⁶ és az ő tekintélyének köszönhetően találkozóra⁶⁷ kerül sor a

---

⁶⁰ Október 9-én hívott össze országgyűlést Komáromba november 25-ére.

⁶¹ Komáromot ugyanis a János-párti Ráskay Gáspár elfoglalta közben. Emiatt Mária azt kérte, a híveik november 30-ára vagy december 1-ére legyenek Pozsonyban.

⁶² A már cseh király Ferdinánd megválasztására a pozsonyi ferences kolostorban került sor december 16-án. Kivételesen a horvát rendek is királyukká választották Ferdinándot, a cetini ferences kolostorban 1527. január 1-én.

⁶³ Ferdinánd felesége Magyarországi (Jagelló) Anna királykisasszony volt, trónigénye részben a házassági szerződéseken alapult.

⁶⁴ A Habsburg-dinasztia magyarországi jogigénye a III. Frigyes Németújváron (Güsing), 1459. február 17-én történt királlyá választásából eredő, 1463-ban ratifikált bécsújhelyi egyezsége, az azt továbbvivő, 1491-ben megkötött pozsonyi békén, az 1506-os bécsi, Habsburg–Jagelló házassági szerződésen és az 1515. évi kettős házasságon alapult.

⁶⁵ 1467–1548 között élt, II. Ulászló öccse, 1506-tól haláláig lengyel–litván uralkodó.

⁶⁶ Első felesége (1512–1515 között) János, akkor erdélyi vajda testvére, Borbála. (A lányuk, Hedvig Brandenburi II. Joachimnak, a Buda visszafoglalására 1542-ben indított hadjárat fővezérének a felesége. Második feleségétől, Bona Sforzától született egyebek között Izabella, aki 1539-ben János király felesége lett, és Anna, akit Báthori István 1576-ban feleségül vett, hogy a lengyel trónhoz jusson.) Másfelől Zsigmond édesanyjának, Habsburg Erzsébetnek a dédapja, III. Albert osztrák herceg a bátyja volt III. Lipótnak, akinek az ükunokája, (Szép) Fülöp Ferdinánd édesapja.

⁶⁷ Az eredménytelenül végződő tárgyalásokra 1527 júniusában került sor.

morvaországi Olmütz városában. Bár erre az a három király elküldte főbb tanácsosait, hogy a megegyezésről tárgyaljanak, [azok] onnan dolgukvégezetlenül tértek vissza, noha János akkor is, azután is mindig igazságért könyörgött és saját jogcímét kész volt Lengyelország királya, legszentebb urunk,⁶⁸ végül Károly, a legfelségesebb imperátor, ellenfelének testvére, illetve akármely más keresztény ember elé tárni, ám Ferdinánd a jog és igazságosság szavakat még csak hallani sem akarta, hanem egyre csak azt ismételte, hogy nem akar perbe bocsátkozni szolgájával és vazallusával, így nevezte ugyanis Jánost. Ekkor aztán fegyverre kelnek, és hogy János végzete vagy szerencsétlensége miatt-e, nem tudom, Magyarország főemberei: Pál, esztergomi érsek,⁶⁹ Perényi Péter,⁷⁰ erdélyi vajda, akinek János a királyság koronáját őrzésre átadta, Báthory András,⁷¹ Batthyány Ferenc⁷² és néhányan mások, akiket János a hatalmából és vagyonából részletetett, akikben a leginkább bízott, Ferdinándhoz pártolnak, már csak azért is, mert ez nekik nem csupán azt ígérte biztosra, hogy visszaszerez minden területet, amelyet Lajos és Ulászló királyok alatt elveszítettek, de sokkal többet is.

János tehát az övétől elhagyatottan, királyi székhelyéről elúzva, mégis mindaddig törekedett a királyságot megtartani, mígnem kétszer megütközvén az ellenséggel⁷³ (amikor is nem annyira az ellenség győzte le, hanem a sajátjaik ellen harcolni nem

---

⁶⁸ Azaz a pápa, ekkor VII. Kelemen (1523–1534).

⁶⁹ Várdai Pál 1483-ban született. Miután ő túlélte a mohácsi ütközetet, Szalkai László esztergomi érsek azonban nem, János király vele töltötte be a tisztséget. Pártváltásai ellenére Ferdinánd utóbb nagy becsben tartotta, 1549-ben halt meg.

⁷⁰ 1502-ben született, apja, Imre nádor volt a Jagelló-korban, ő maga koronaőr. Részt vett a mohácsi csatában, amiként testvére, Ferenc váradi püspök (az ő holttestét kerestette a mostohaanyjuk, Kanizsai Dorottya). János koronázása után a koronát magánál tartotta, miután pedig 1527 őszén Ferdinándhoz pártolt, átadta neki, aki szintén koronaórré tette. Utóbb sikertelenül kísérelte meg, hogy Szülejmántól szerezzen hatalmat. Ezt követően János királyt szolgálta, majd világi ember léteére Ferdinánd kancellára lett. Ferdinánd felelőssé tette az 1542. évi hadjárat kudarcáért és börtönbe záratta, 1548-ban halt meg.

⁷¹ Az 51. jegyzetben említett István öccse, tárnokmester, 1534-ben halt meg.

⁷² Avagy Franjo Baćan, 1497-ben született, II. Lajos, majd Ferdinánd idején horvát bán, részt vett a mohácsi csatában, azt követően rövid ideig János, majd folyamatosan Ferdinánd híve, 1566-ban halt meg.

⁷³ 1527. szeptember 27-én Tarcal és Tokaj között szenvedett vereséget Niklas Salm seregétől. A maradék serege 1528. március 8-án Szinánál (Abaúj vm.) újabb vereséget szenvedett, ezúttal a Hans Katzianerétől.

akaró emberei hagyták cserben,) Lengyelországba menekült el,⁷⁴ megtartván mégis a joghatóságában szabadon Magyarországnak azt a teljes részét, amely a Lengyelországot és Oroszországot Magyarországtól elválasztó Kárpátok és Temesvár, továbbá a Tisza folyó és Erdély között van, ezekhez szinte egész Szlavóniát, Erdély nagy részét,⁷⁵ és a magyarok lelkében őrzött titkos rokonszenvet szerte az egész országban.

Ezután Ferdinándot is, aki Perényi Pétertől megkapta a királyság koronáját, Székesfehérvárott egy ünnepélyes országgyűlésen megkoronázták.⁷⁶ Miközben János továbbra is Lengyelországban van száműzetésben, Lengyelország királya ismételt kísérletet tesz az egyezsége,⁷⁷ de ugyanazzal a kimenetellel, mint korábban, bár János akkor készen állt minden jogos és tisztességes megoldásra – még olyanokra is, amelyek ha szóba kerülnének, aligha ad nekik hitelt más, mint aki maga is részt vett a tárgyalásokon –, mégpedig a kereszténység javáért és üdvéért, nem pedig a saját ügyével kapcsolatos reményvesztettség miatt, ugyanis már biztos volt abban, hogy megnyerte magának a szultán barátságát.⁷⁸ Ugyanis mindketten már előzőleg ünnepélyes követséget küldtek a szultánhoz, hogy békét kérjenek,⁷⁹ ám János csak azután, hogy Ferdinánd saját kezűleg aláírt levelét, melyben a szandzsákbégek közvetítésével kért békét, elfogták.⁸⁰ Bár tehát mindketten egyidőben küldtek ez ügyben a szultán-

---

⁷⁴ Jan Tarnowski (†1561) tarnóvi várában szállt meg, októberben tért vissza Magyarországra.

⁷⁵ Ez nem igaz. A terület rendjei 1527 elején az említett cetinai választás ellenhatásaként a Ferdinándtól elpártolt horvát Krst Frankopan (Frangepán Kristóf) vezetésével Jánost fogadták el urukul, ám Frankopannak a Varasd ostromakor történt halálával (szeptember 27.) ez az irányzat vereséget szenvedett. A harcok Erdődi Simon zágrábi püspök Jánoshoz pártolásával felerősödtek ugyan, de erre csak 1529-ben került sor. Erdélyt 1528 nagy részében a Ferdinánd által kinevezett vajda, Perényi igazgatta, János serege Szülejmán másik vazallusa, Petru Rareş moldvai vajda segítségével foglalta el 1529-ben.

⁷⁶ Székesfehérvárott 1527. november 3-án, ugyanazon nyitrai püspök (Podmaniczky István) által, aki Jánost koronázta az előző évben, és ugyanazzal a koronával, amellyel Jánost Jagelló Annát másnap koronázták királynévé.

⁷⁷ Komolyabb lengyel közvetítési kísérletről 1528-ból nincs tudomásunk.

⁷⁸ Szülejmán és János 1528. február 28-án megkötött isztambuli szerződésére utal.

⁷⁹ A Jánosé 1527. október 18-án indult Hieronymus Łaski vezetésével, a Ferdinándé 1528 márciusában, Habardanecz János és Siegmund Weichselberger vezetésével.

⁸⁰ Az állítás nem igaz, János már 1526-ban, 1527-ben is tárgyalat Budán a törökkel. Ilyen levél nem ismert, alkalmasint Ferdinándnak Mehmed szendrői béghez írt, János hívei kezébe került leveléről lehet szó.

hoz, a szultán János barátságát elfogadja, és Ferdinántól sem tagadja meg a békét, de úgy, hogy Ferdinánd előbb hagyja Jánost szabadon Magyarországon uralkodni, továbbá legyen barátja a lengyelnek és a velenceieknek, végül gondoskodjék arról, hogy a Legkeresztényibb Királynak⁸¹ adják vissza a fiait.⁸² Állítólag a válasz tartalmazott még valamit a római pápát illetően is – amiket ha Ferdinánd nem tesz meg, tudja meg, hogy készen áll ellene a had. Ferdinánd a háborús fenyegetéstől meg nem rettenve maga is háborúra készül, de úgy, hogy talán azt mondhatnád róla, amit Vergilius Troilusnak⁸³ az Akhillésszel való összecepasásáról mondott:

*Ó, te szegény gyermek, te kevés vagy Achillesszel tusakodni*⁸⁴

Amikor János értesül a hatalmas török hadikészületről, félve attól, ami be is következik, nemcsak a keresztény közösség, de még ellensége javát is szem előtt tartva, [követséget] küld a szultánhoz Ibrahim basa⁸⁵ révén, hogy a háborút a kereszténységtől elhárítsa. Amikor ezt semmi módon tudta elérni, mert a török Ferdinánd ellen csodálatos és hihetetlen haragra gerjedt, a továbbiakban teljességgel azon fáradozik, hogy a saját országát megvédje, és személyesen járult a Magyarországra benyomuló szultán elé⁸⁶ és mindent elkövetett országának biztonsága érdekében, amit csak egy keresztény fejedelem megtehetett. A szultán megbeszélést tartott a királlyal, majd Budát, aztán aztán pedig minden más területet a Duna mentén egészen Pozsonyig elfoglalt és ígéretéhez híven János kezére adott, miután pedig sehol nem akadt ellenfelére, minden elérhető tőzzel-vassal feldúl és kirabol, a felnőtteket szinte mind legyilkolja, és fogolyként hurcolja el a mindkét nembeli ifjakat és serdületleneket. Bécs ostromát a körülmények alkalmatlansága miatt feladni kényszerül,⁸⁷ de érintet-

⁸¹ XI. Lajos óta a francia uralkodók címében folyamatosan használt kifejezés.

⁸² Ferenc az 1526-os madridi békében kényszerült arra, hogy két fiát Károly udvarába küldje.

⁸³ Priamos és Hekabe fia, Hektor testvére.

⁸⁴ Vö.: *Aeneis*, 1,474. A sor lényegretörő, a levél mondandójához tökéletesen illeszkedő jelentését egyik közkeletű magyar fordítás (Lakatos István, Kartal Zsuzsa) sem adja vissza, így azt saját fordításunkban közöljük. Az *Aeneis*-idézet továbbá újabb érv Brodarics szerzősége mellett, aki ritkán használt antik auktortól vett idézetet, de Vergilius *Aeneis*-ének sorait előszeretettel applikálta leveleibe.

⁸⁵ 1523-tól kivégzéséig, 1536-ig Szülejmán nagyvezíre.

⁸⁶ Vazallusát, János királyt a mohácsi síkhoz rendelte tisztelegni Szülejmán, a találkozásra augusztus 19-én került sor.

⁸⁷ Bécs körülvárosa szeptember 27-én fejeződött be, a visszavonulást Szülejmán a sikertelen nagy október 14-ei roham másnapján rendelte el. Az osztrák, német,

len sereggel indul haza Konstantinápolyba. Amikor pedig Budán⁸⁸ találkozott János királlyal, a legbarátságosabban szólt hozzá, illendően megajándékozta és királyként hagyta hátra egy szabad országban, felkínálva neki nem csupán barátságát, de saját személyes segítségét is bármilyen ellenséggel, de legfőképpen Ausztria főhercegével szemben, annyszor, ahányszor csak szükséges. A királlyal folytatott beszélgetés során világossá tette: nincs ellenére, hogy a király szövetséget kössön Franciaország legkeresztényibb királyával, akinek követét udvarában látja,⁸⁹ és más keresztény fejedelmekkel sem. Sőt, ugyanott a fentebb említett Pál esztergomi érseknek, továbbá Perényi Péternek a korábbi erdélyi vajdának, aki akkor a király foglya volt, kegyelmet eszközölt ki a királytól.

Jelenleg ez a helyzet. Most, hogy János a királyságba visszahelyeztetett, a királyság koronáját is, amiről elmondtuk, hogy átadták Ferdinándnak, visszaszerezvén semmi mást nem keres, csakis a saját maga és királysága békéjét és nyugalomát, és a keresztény fejedelmek barátságát, illetve az Apostoli Széknek atyai áldását. Ferdinánd, ha még folytatná Magyarország zargatását, ha valami kárt okozna is, semmi mást nem fog tenni, csak, amit eddig is tett, hogy egyrészt keresztényeket zaklat, másrészt parazsat gyűjt a saját fejére, azaz ismét maga ellen ingerli a leghatalmasabb ellenséget. Ha pedig az visszatér – mert senki ne kételkedjék benne, hogy visszatér, ha Ferdinánd nem marad vesztég –, sokkal nagyobb dolgokat fog cselekedni, mint a legutóbbi hadjáratban cselekedett, és Istent leszámítva nincs olyan, különösen, midőn így állnak a kereszténység ügyei, aki erejének képes lenne ellenállni, akármiről álmodozzanak is talán egyes keresztények. Azt se gondolja senki, hogy amíg János király él és Ferdinánddal megegyezésre nem jutott, Magyarország Ferdinándé lesz, ha pedig János időközben meghalna, ki kételkedik abban, hogy a szultán vagy más királyt fog kívánsága szerint Magyarország fölé rendelni, Jánosnál sokkal vadabbat és kezelhetetlenebbet, vagy Magyarországot (és inkább ettől kell félni) magának fogja elfoglalni és a királyságból tartományná teszi, amit a törökök szandzsáknak hívnak.

---

spanyol, horvát csapatokból álló védelmét egyebek között Niklas Salm és Wilhelm Roggendorf grófok irányították (az előbbi meg is sebesült).

⁸⁸ A visszavonuló oszmán had október 26-án ért Budához.

⁸⁹ Antonio Rincón követre utalhat, aki 1529-ben magával hozta az előző évi fontainebleau-i szerződést, hogy azt a francia után a magyar fél is ratifikálja, amire szeptember 1-jén sor is került.

Felhasznált források

BAV – Biblioteca Apostolica Vaticana

ASV – Archivio Segreto Vaticano

Bibliográfia

BESSENYEI 2002

Lettere di principi / Fejedelmi levelek a pápának (1518–1578). Átírta és kiadta: BESSENYEI József; az olasz nyelvű szövegeket KULCSÁR Péter, a latin szövegeket, a bevezetést és a jegyzeteket NAGY Gábor fordította. Róma–Budapest, Római Magyar Akadémia Fraknói Vilmos Történelmi Intézete–Országos Széchényi Könyvtár, 2002.

KASZA 2022

KASZA Péter: Homo unius libri? Brodarics István egy ismeretlen művéről. *Janus Pannonius, Vitéz János és a humanista hagyomány továbbélése. (1450-1630)* Konferencia előadás, Esztergom, 2022. szeptember 10.
Online: <https://mtabtk.videotorium.hu/hu/recordings/46724/homo-unius-libri> (Letöltés: 2023.09.01.)

Részletek Baktakék nyelvi tájképéből – a baktakéki körzeti általános iskola feliratai¹

Kecskés Judit – Illésné Kovács Mária

A bemutatott kutatás a Miskolci Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara „Creative Region” projektjének része, azon belül egy településre, Baktakékre fókuszál, s a projekt társadalmi innovációs célkitűzéseivel összhangban arra keresi a választ, hogy az általános iskola nyelvi tájképe visszatükrözi-e a település kulturális és nyelvi sokszínűségét. A tanulmány öt részből áll, az első rész röviden összegzi a „Creative Region” projektek céljait, projektelemeit és elhelyezi benne e nyelvészeti kutatást; a második rész bemutatja Baktakéket – mint kutatópontot –, jellemzi a település etnikai, felekezeti és nyelvi sajátosságainak változását. A harmadik rész meghatározza a nyelvi tájképkutatás alapfogalmait, s ismerteti az iskolai nyelvi tájképkutatáshoz felhasznált szempontokat. A negyedik rész az iskola belső nyelvi tájképének elemzése, amelyből az ötödik rész összegzi, hogyan reflektálnak a látképelemek, feliratok a településen lezajlott társadalmi, nyelvi változásokra, s hogyan segítheti a nyelvi tájképkutatás a társadalmi innovációt.²

1. A „Creativ Region” projektek célja és projektelemei

A „Creative Region” (CR) összefoglaló néven folyó projektsorozat 2017-ben indult a Felsőoktatási Kiválósági Intézményi Program társadalomtudományi területen nyertes pályázataként. A projekt fő célkitűzése az volt, hogy

---

¹ Előadásként elhangzott *A nyelvi tájképről – alkalmazott nyelvészeti és interdiszciplináris aspektusban* c. nemzetközi konferencián, Miskolcon 2023. február 3-án.

² Ezúton is köszönjük Gyulai Éva segítségét, aki a „Creative Region” projektekben Baktakék társadalomtörténetét és kulturális értékeit is kutatta, e nyelvészeti munkához helytörténeti adatokkal járult hozzá. (A Szerzők.)

„komplex erőforrás-felmérés révén átfogó képet adjon a térség gazdasági, társadalmi, szociális, kulturális és oktatási helyzetéről, az alkalmazott innovációkról, feltérképezze mindazon értékeket, amelyek vonzóbbá tehetik a turizmus számára, hozzájáruljon a lehetséges kitorési pontok megtalálásához, segítse a társadalmi, gazdasági, szociális, kulturális innovációk elterjedését, az oktatás eredményességét”.³

Az első projektre épülő Creative Region II.⁴ szintén az Abúji kistérség (földrajzi egységként a Kelet Csereháti Kistáj) 25 településére fókuszált: Abaújdevecser, Alsógagy, Baktakék, Beret, Büttös, Csenyéte, Detek, Fáj, Fancsal, Felsőgagy, Forró, Fulókercs, Gagypáti, Hernádpetri, Hernádvécse, Kány, Keresztéte, Krasznokvajda, Litka, Pamlény, Percse, Pusztaradvány, Szalaszend, Szászfa, Szemere településekre. A projektsorozat fő koordinátora a Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar volt, de a kutatás interdiszciplináris teamekben folyt kezdetektől fogva, amelyekben részt vettek a Miskolci Egyetem más karainak (ÁJK, BBZK, EK, GTK) oktatói is.

A projektek főbb elemeit a projektvezető, Illésné Kovács Mária 2020-as tanulmányában⁵ az alábbi pontokban foglalta össze:

- az erőforrások komplex felmérése a településeken: gazdasági, társadalmi, szociális, kulturális, oktatási, egészségügyi állapot rögzítése;
- települési és kistérségi fejlődési pályák felvázolása;
- lokális innovációs potenciál mérése;
- Kulturális Értéktár koncepció kialakítása, tartalmi elemek lehatárolása, forgatókönyv, adatbázis létrehozása;
- *Abaúji Mutató* néven mobil applikáció megalkotása, és alkalmazása révén a kistérség népszerűsítése;
- Társadalmi Innovációs Modell megalkotása.

Az első két projekt számos eredményt vonultatott fel. A tudományos konferenciákon és workshopokon túl 105 publikáció született, minden tele-

---

³ K. NAGY-ILLÉSNÉ KOVÁCS 2022, 49.

⁴ Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram támogatásával valósult meg (TKP2021-NKTA-22).

⁵ ILLÉSNÉ KOVÁCS 2020, 55.

pülesről imázsfilm készült, magyar és angol nyelvű szócikkeket kaptak a települések a Wikipédián, létrejött a Kulturális Értéktár. Kiemelkedik az eredmények közül az *Abaúji Mutató* applikáció, amely nemcsak útvonalterveket, kulturális eseményeket kínál, hanem a projekttevékenységekről is hírt ad, ahogyan a tanulmányhoz tartozó eseményekről például a *Nevedben a sorsod – Baktakéki hagyományok* rendhagyó nyelvtan óráról is. A Nevedben a sorsod főcímmel több településen meghirdetett rendhagyó magyar nyelvtan órák a modern pedagógiai módszereket kapcsolták össze a helyi kulturális értékek szerves részét képező tulajdonnevek bemutatásával, a névtani ismeretterjesztéssel.⁶

A projektsorozat harmadik eleme, a Creative Region III. projekt, amely az Edelényi kistérség 25 településére fókuszál, az Abaúji kistérségben pedig – így Baktakéken is – a disszeminációs tevékenység keretében főként iskolai programok zajlanak. A cikk szerzői az oktatáskiegyenlítő munkacsoport tagjaiként azt a feladatot vállalták, hogy az anyanyelv-oktatást segítő módszereket adnak át, amelyek sorába illeszkedik a nyelvi tájképkutatás is.

2. Baktakék felekezeti, etnikai és nyelvi összetételének változásai

„A 18. századi vallási és felekezeti változások a Csereháton is összefüggnek a vidék török kori elnéptelenedésével és benépesítésének szükségességével, görög-katolikus és római katolikus vallású, ruszin, illetve kisebb részben szlovák telepések megjelenésével, majd a rekatolizációs folyamatok felgyorsulásával”

– írja Gyulai Éva.⁷ Különösen igaz e megállapítása Baktakékre, amely a felekezeti, etnikailag és nyelvi eltérő, önálló településekből, *Bakta* és *Kéty* (lásd még *Kéty*, *Kék*, *Szárazkék*) falvakból 1950-ben jött létre.

Bakta a 16. századtól a kassai seniorátushoz, később abaúj-tornai református egyházmegyéhez tartozó települések egyike volt,⁸ református lelkészei a 16. századra visszamenőleg ismertek, anyakönyvei 1747-tel kezdődően elérhetők az interneten is.⁹ A közösség magyar nyelvhasználatát tükrözik a

---

⁶ KECSKÉS 2022.

⁷ GYULAI 2021, 19.

⁸ DIENES 2017.

⁹ Anyakönyvek, Református Egyház, Bakta.

18–19. századi anyakönyvek, gyöngyszemük egy 1771-es feljegyzés, amely rendelkezik a keresztelési anyakönyvi adatok magyar nyelvű lejegyzési sorrendjéről és a tulajdonnevek használatáról, s a feljegyzésben szereplő családnevek egyben utalnak az egykor Baktán élő elmagyarosodott szlovák lakosságra.

„[...] tehát kit kit tulajdon esméretes és folyó neve szzerint kell felvinni minden változás nélkül [...] ha az Atyákat vagy Anyákat hívják [...]kovitsnak, Spisáknak, Liptáknak s.a.t. noha ezen Nevek Magyarúl így Lehetne ki venni: Morvai, Szepefi, Liptai se nem kell forgatni változtatni [...]”¹⁰

A 16. századtól Baktán többségében a reformáció hívei éltek, így római katolikus vallású lakosai a 18. században is a deteki káptalanhoz tartoztak.

A török pusztítás után elnéptelenedett Kétyre 1730 körül telepítettek be görög katolikus vallású ruszin jobbágyokat, s a 18. században etnikailag-nyelvileg kevertté váló abaúji települések gyűréjében e közösség még 1851 körül is őrizte nyelvi és felekezeti egységét.¹¹ Kecskés Judit anyakönyvi kutatása a 19. század végéig kimutatta a görögkatolikus hagyományokban gyökerező szentek iránti tiszteleti névadást, s ezzel együtt a ruszin/szláv névformák használatát.¹² A 20. századra már elmagyarosodó közösségben a felekezeti hagyományok még tovább éltek, így például a nagybőjti ünnepkörben fennmaradt a kereszthódoló vasárnap szokása, vagy Keresztelő Szent János feje vétele napján (augusztus 29-én) az a szokás, hogy a baktakékiek nem ettek tálból stb., mely hagyományok meglétéről Sasvári László adatközlője még az 1990-es években is beszámoltak.¹³

Bakta és (Kéty) Kék egyesítésével, a vallástörténeti gyökerekből következően felekezeti szempontból vegyes képet mutató város jött létre. Így értelmezhető, hogy a 2011-es népszámlás szerint a lakosság 30,6%-a görögkatolikus, 24%-a református, 18%-a római katolikus és 8,9% felekezet nélkülinek mondta magát. A 21. században azonban jelentős etnikai (és ezzel összefüggésben) nyelvi változások történtek. Míg 2001-ben a lakosság 75%-a

¹⁰ Anyakönyvek, Református Egyház, Baktakék. 1771. év, 37.

¹¹ PALÁDI-KOVÁCS 2017, 260.

¹² KECSKÉS 2021.

¹³ SASVÁRI 1996.

magyar és 25%-a cigány nemzetiségű volt, és csupán 1 fő szlovák élt a településen, addig a 2011-es népszámlálás során a lakosság 99,7%-a magyarnak, de 40,4% cigány nemzetiségűnek vallotta magát, s 0,3% nem válaszolt a kérdésre.¹⁴ Az összesített adatok meghaladják a 100%-ot, amelyből nagy arányú kettős identitástudat vezethető le. A népszámlálási adatok egyszerre tükrözik a roma lakosság és roma identitástudat növekedését, utóbbi háttérben ott áll a domináns magyar nyelvhasználat is, amely alapján az egyén a magyar közösség részeként is meghatározza önmagát.

Ebben az összetett felekezeti, nyelvi, etnikai környezetben fontos szerepe lehet a nyelvi tájképkutatásnak, amely nemcsak az anyanyelvi nevelést támogathatja, hanem az identitástudat megerősítését is.

3. Nyelvi tájképkutatás – iskolai nyelvi tájképkutatás

A nyelvi tájképkutatás a 20. század újabb alkalmazott nyelvészeti irányzata, amely a nyelvészetben belüli részdiszciplínák (szemiotika, szociolingvisztika, pragmatika, névtan) és a társtudományok (történettudomány, földrajztudomány, jogtudomány, gazdaságtudományok stb.) forrásait és eredményeit hasznosítva építkezett, s néhány 21. századi cikk már a nyelvészetben belüli önállósulását rajzolja ki.¹⁵ A kiindulópontnak tekintett tanulmány,¹⁶ amely a nyelvi tájkép definícióját is megadta, lényegében a geográfiát kapcsolta össze a nyelvtudománnyal azáltal, hogy egy adott tér (terület, régió vagy város) feliratait (a közúti jelzőtábláktól a hirdetőtáblákon, kereskedelmi jelzéséken, épületek feliratain át a helynevek különböző típusáig) vizsgálta a nyelvi jelzések kategorizálásával. Az első kutatások a nyelvválasztás, a nyelvi hierarchia, a szabályozások, az indexikusság és az írástudás középpontba helyezésével kívántak a többnyelvűségről a korábbiakhoz képest árnyaltabb képet nyújtani.¹⁷ A 21. századi technológiai fejlesztésekre jellemző fúziós szemlélet azonban a nyelvészetre is kihatott, s így a nyelvi tájképkutatásban is mondhatni „fúziós” irányvonalak rajzolódtak ki, a nyelvészetben belüli részdiszciplínákból építkezett a névszemiotikai tájképkutatás, amely az adott térben –

---

¹⁴ Baktakék. Wikipedia. Online: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Baktak%C3%A9k> (Letöltés: 2023.08.23.)

¹⁵ TÓDOR 2014, 112.

¹⁶ LANDRY–BOURHOIS 1997.

¹⁷ GORTER 2017, 32.

névtáblákon, feliratokon – megjelenő tulajdonneveket és az azokat kísérő extralingvális jeleket vizsgálja. A névszemiotikai tájkép, amelyet Bauko János vizuális-tulajdonnév-használatként értelmez, utal a kétnyelvű környezetben a többség-kisebbség viszonyára, a kisebbségi nyelv presztízsére, s a névpolitika lenyomata is egyben.¹⁸ A nyelvi tájképkutatás más tudományokkal fúziós hatását mutatja például a gazdasági nyelvi tájképkutatás vagy a vallásszemiotikai tájképkutatás.¹⁹ A vizsgált terek specializálódása és ezzel együtt a feldolgozási szempontok bővülése, a vizsgált jelek fejlődése – a feliratoktól a multimodális jelekig – a kezdeti definíció kiterjesztését eredményezte. Így a nyelvi tájkép általános fogalmán egy adott térben fellelhető (képi és verbális) jelek összességét értjük, melyek információs és szimbolikus szerepet töltenek be.²⁰

A speciális terek egyike az iskola, amely a nyelvi fejlesztés és az identitásfejlődés szempontjából kiemelt jelentőséggel bír. Az iskolai multikulturális környezetben a többségi nyelvhasználat mellett is megerősítheti a kisebbségi kultúra, nyelv pozícióját vagy katalizátora lehet az asszimilációnak. S mivel a nyelvhasználat az identitás meghatározásának egyik komponense, így az iskola kihat az nemzetiségi szocializációra is, amelynek eredményeként az egyén valamely nemzetiséghez tartozóként határozza meg önmagát. Ezt a szoros összefüggést és az iskola által közvetített nyelv felértékelődését Demeter Zayzon az oktatási jogokról szóló jelentésében adatközlőjétől vett szavakkal szemléltette „ki milyen iskolába jár, olyan nemzetiségűnek tartja magát”.²¹

Az iskolai nyelvi tájkép (*schoolscape*) magában foglalja az iskola külső és belső tereinek mindazon vizuális nyelvi megnyilvánulásait (például homlokzati látványelemek, feliratok, kulturális szimbólumok; hirdetőtáblák, táblók, táblaképek, szemléltető eszközök, multimédia, egyéb multimodális jelek), amelyek ezen tér kommunikációs elvárásait, igényeit szolgálják, s amelyekkel az iskola a nyelvi-kulturális értékek és ideológiák választását befolyásolja is egyben.²² A továbbiakban arra keresi a választ a cikk, milyen

---

¹⁸ BAUKO 2018, 66.

¹⁹ ISTÓK 2022.

²⁰ BARTHA-LAIHONEN-SZABÓ 2013, 22; TÓDOR 2018, 112.

²¹ DEMETER ZAYZON 2003.

²² TÓDOR 2014, 41.

kommunikációs elvárásokat és nyelvi-kulturális értékeket közvetít az iskola belső tere? Hogyan hat az iskola a nemzetiségi szocializációra? S a baktakéki népszámlálási adatokban mutatkozó nagyarányú kettős identitás visszatükröződik-e az iskolai nyelvi tájképben?

4. Az iskola belső tere által közvetített jelek

A schoolscape összetevőit Tódor Erika-Mária szempontrendszere alapján „állandó üzenetekre” és „rendszeresen frissített tudnivalókra” bonthatjuk.²³

Az iskola aulájába lépve az állandó üzenetek különböző típusai (látképelemek és feliratok) fedezhetők fel. A nemrég felújított belső tér fő látképeleme a központi falrészelt elfoglaló festmény, amely az évszakok váltakozását ábrázolja. (1. kép.)

1. kép: Az aula központi látképeleme (Fotó: R. Nagy József)

További látképelem a teljes aulára kiterjedő, az oszlopokat is beborító, sötét vörössel festett magyar népi motívumok (galamb, virág, szív), amelyek a népművészetben járatlan tanulók számára kevésbé közvetít regionális értékeket, mint inkább népmesei motívumokat, mivel a *Magyar népmesék* főcímet asszociálja. (2. kép.)

---

²³ TÓDOR 2014, 44.

2. kép: Az aula látképelemei és felirata (Fotó: R. Nagy József)

Az aula bejárata és az udvarra nyíló kijárata fölött elhelyezkedő feliratok („Légy hálás azért, amid van, és küzdj azért, amit el akarsz érni!”; „Minden napot mosollyal kezdj és zárj!”) olyan pozitív üzenetek, amelyek általános magatartásbeli értékeket fejeznek ki. A teret osztályablók díszítik még, amelyek az intézmény sikerességét, „produktumait” közvetítik, illetve magyar nyelvű belső tájékozódást segítő táblák jelölik az irodákat, tantermeket, fontosabb helyeket.

Az állandó üzenetek speciális típusai az ún. „varázsszavaink”, amelyek a pozitív feliratokkal együtt a nyelvet mint a társas kapcsolatokat formáló eszközt közelítik meg.²⁴ E szavak az aulát az egyik közösségi térrel összekötő, a mindennapi közlekedési útvonalhoz tartozó folyósón találhatóak, vannak köztük alapvető udvariassági formulák („Köszönöm szépen”; „Kérlek szépen”; „Légy szíves” stb.), formális köszönések („Jó reggelt!”) és rövid, pozitív üzenetek. („Büszke vagyok rád!”; „Értékes vagy!”) (3. kép.) E magyar nyelvű feliratok a tanárok–diákok, illetve diákok közötti kommunikációban elvárt kifejezéseket közvetítik.

²⁴ PACHNÉ HELTAI 2020.

3. kép: Varázsszavaink (Fotó: R. Nagy József)

Az iskola nem valamely híres vagy regionálisan ismert személy nevét viseli, hanem nevében és funkciójában is körzeti általános iskola, így a közösségi terek állandó üzenetei, az intézmény által közvetített értékválasztási promóciók sem egy központi elem köré összpontosulnak, hanem a természeti környezet, a népi hagyományok és az iskola által elvárt magatartásforma köré rendeződnek.

Az osztályteremek átlépések az állandó üzeneteket hordozó terekből a rendszeresen frissített tudnivalókat tartalmazó terekbe. Az átlépés szembeötlő eleme, az osztályterem ajtajára kiragasztott névtáblák, pontosabban egyedi színezésű és mintázatu rajzok a tanulók neveivel. (4. kép.)

4. kép: Ajtókép (Fotó: R. Nagy József)

A sokszínűvé tett ajtón a nevek tükrözik Baktaték kulturális összetettségét. Megtalálhatók a keresztnévek közt a régió hagyományos, mindkét felekezetben gyakori keresztnévei (Erzsébet, János), a régi magyarnak tekintett nevek (Réka; Ákos, Szabolcs), szláv keresztnévek (Milán). Az egy keresztnév helyett dominál a közösségben a kettős keresztnévek használata, amely a lányok tekintetében rendkívül nyitott, s a divatnevek által uralt névállományt mutat (Ramóna Edina, Vanda Tifani, Jázmin Heléna), míg a fiúknál a divatnevek a családban öröklődő nevekkel kapcsolódnak (Tamás Rikárdó, István Szebasztján, Lajos Kevin, Rómeó János).

A teremben közvetlenül az ajtó melletti (Szabályaink c.) tablón megismétlődnek az intézményi kommunikáció szabályai rajzok által, amelyek alatt a szöveges üzenetek kisebb léptékűek, a vizualitáson van a hangsúly.

Az osztályterem állandó üzenetei az intézményi szimbólumok (címer, tábla) és a tanulás-tanítás szervezését szolgáló vizuális nyelvhasználati ele-

mek. Előbbiekhez tartozik a tanár háta mögött lévő hagyományos tábla, amely mellett helyet kapott a digitális tábla is, utóbbiakhoz tartoznak a KIP-módszertanra és a csoportmunkára épülő pedagógiai óraszervezés feliratai („Mindig fejezd be a feladatod!”; „Kötelességed segíteni bárkinek, aki segítséged kéri!”; „Segíts másoknak, de ne végezd el helyette a munkát!” stb.) emotikonokkal és értelmező rajzokkal jelennek meg egy felületen. Ezek az üzenetek a tanulóknak szemmagasságban helyezkednek el. Az állandó üzenetekhez tartoznak a szaktantárgyi szemléltető táblák is, amelyek a célcsoporthoz, évfolyamhoz igazított vizualitást közvetítenek, például alsósoknak hatalmas, két bástyás vár háttérre helyezett szófaji rendszer foglalja el az oldalsó fal legnagyobb részét.

A termék frissített tudnivalóihoz tartoznak a tanítás-tanulás folyamatának egyéb szervezőeszközei, a munkafolyamatok aktuális felelőseinek táblája. Frissített látképelemek a tanulók rajzaiból készített tematikus táblók, vagy a tanterem díszítéseként használt rajzok. (Például ugyanazon minták egyéni színezéssel, tananyaghoz készített aktuális rajzokból válogatás.) Utóbbiak visszatükrözik a roma festészetre is jellemző mozgalmasságot, élénk színeket. Az egyik alsós teremben a díszítőelemek referálnak az aula központi festményére, mivel a természet változását, virágokat, fákat, állatokat ábrázolnak. (5. kép.)

5. kép: Osztálytermi látképelemek (Fotó: R. Nagy József)

A tantermek és az aula között funkciójában is átmenetet képez az aulából nyíló egyik kisebb közösségi tér, amely kiállítások rendezésére és tanórára tartására is alkalmas. A tér központi falát digitális képernyő uralja, melynek ellenpontjaként könyves kuckó áll az egyik oldalfal mellett. (6. kép.) A kis, üveges szekrénybe figyelemfelkeltően kihelyezett könyvek közt megtalálhatók kötelező olvasmányok, szépirodalmi gyűjteményes kötetek és mesekönyvek is. Nyelvi szempontból mindegyik magyar nyelvű, kulturális szempontból nem reflektálnak a település(ek) felekezeti hagyományaira vagy Kéty egykori ruszin gyökereire. Nincs olyan könyv sem, amely kapcsolódna a cigánysághoz, akár nyelvtankönyv vagy roma író, költő műveit magyar nyelven összefoglaló kiadvány, roma művészeti tárgyú kiadvány. A „könyves kuckó” felirat minden betűje más színű, amely felkelti a figyelmet és funkciójában is utal arra, hogy sokszínű irodalommal ismerkedhet meg belőle az olvasó. A szekrényre ragasztott emotikonok az olvasást pozitív érzületként közvetítik, s átviszik a digitális kommunikációban a tanulók által is gyakran alkalmazott jeleket a papíralapú kommunikáció eszközeire.

6. kép: Könyves kuckó (Fotó: R. Nagy József)

5. Összegzés

Az iskolai nyelvi tájképkutatás még az „egynyelvűnek gondolt” közösségekben is fontos. Bartha Csilla és szerzőtársai szerint „bár a magyarországi magyarság esetében szokás egynyelvűséget feltételezni, teljes egynyelvűségről sosem beszélhetünk”,²⁵ a nyelvváltozatok és az iskolai idegennyelv-oktatás hatásait figyelembe véve. A baktakéki közösség is „egynyelvűnek gondolt”, amelyet azonban a kultúrtörténeti hagyományok és a jelenkori demográfiai változások alakítottak ki. Az évszázadok során Kéty többnyelvű közössége elmagyarosodott, amelyhez katalizátorként járult hozzá a két település egyesítése. Baktakék azonban az egyházi attribútumaival (lásd görög katolikus templom feliratai) és tulajdonneveiben még őrzi a többnyelvűség nyomait. E közben egyre növekvő arányban jelennek meg roma vagy kettős identitású személyek, akiknél a fiatal generáció nem használja a roma nyelvváltozatok egyikét sem.

Az iskola belső nyelvi tájképéből felvillantott elemek azonban azt mutatják, hogy az intézmény rengeteget tesz az elvárt, formális nyelvhasználat, kommunikációs formák közvetítéséért, minden eszközt és szabad helyet megragad az értékpromóciónak. Ugyanakkor a történelmi hagyományokból és a jelenkori demográfiai változásokból létrejövő kulturális sokszínűsége látképelemeiben, multimodális jeleiben kevésbé reflektál.

Az intézmény rendkívüli innovációs potenciálja megmutatkozik abban, hogy nyitott a heterogén tanulói csoportoknak szóló pedagógiai módszerekre, proaktívan keresi a társadalmi kihívásokra adható pedagógiai válaszokat, így elsőként fogadta be a baktakéki névhagyományt közvetítő rendhagyó tanórát, s a regionális kulturális értékeket bemutató „Abaúji tudod-e” kiállítást. S ha a jövőben a nyelvi tájképkutatás eredményeit is hasznosítani kívánja a belső környezet átalakításában, akkor első lépésként javasolható a varázsszavak roma nyelvváltozatú formáival való gazdagítása – amelyet kétnyelvű vagy hasonló egynyelvűnek gondolt közösségekben már alkalmaznak –, a könyves kuckó gazdagítása a ruszin néphagyományt és a roma művészetet bemutató könyvekkel, népmesékkal.

---

²⁵ BARTHA–LAIHONEN–SZABÓ 2013, 25.

Felhasznált források

Anyakönyvek, Református Egyház, Bakta.

Anyakönyvek, Református Egyház, Bakta, 1747–1895. Online:
www.familysearch.org (Letöltés: 2023.08.23.)

Bibliográfia

BAUKO 2018

BAUKO János: Komárom/Komárno névszemiotikai tájképe. In: *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség, I. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdaság*. Szerk. TÓDOR Erika-Mária-TANKÓ Enikő-DÉGI Zsuzsanna. Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2018, 55–70.

BARTHA-LAIHONEN-SZABÓ 2013

BARTHA Csilla-Petteri LAIHONEN-SZABÓ Tamás Péter: Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. *Pro Minoritate* 22/3, (2013) 13–28.

DEMETER ZAYZON 2003

DEMETER ZAYZON Mária: A magyarországi kisebbségek nyelvi jogai. In: *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Szerk. NÁDOR Orsolya-SZARKA László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003, 220–229.

DIENES 2017

DIENES Dénes: *A Tiszáninnyi Református Egyházkerület története: A kezdetektől a Türelmi Rendeletig*. Sárospatak, Hernád Kiadó, 2017.

GORTER 2017

Durk GORTER: A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe. Ford. MÁTÉ Réka. *Regio* 25/3, 2017, 31–49. DOI: 10.17355/rkkpt.v25i3.171

GYULAI 2021

GYULAI Éva: Felekezetek az abaúji Csereháton a 18. században. *Miskolci Keresztény Szemle* 17/3, 2021, 11–18.

ILLÉSNÉ KOVÁCS 2020

ILLÉSNÉ KOVÁCS Mária: A Miskolci Egyetem Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Programja: A Kreatív Abaúj. *Szellem és Tudomány* 11/1, 2020, 56–62.

ISTÓK 2022

ISTÓK Béla: A gömörapáti temető nyelvi vallásszemiotikai tájképe. In: *13th International Conference of J. Selye University. Language and Literacy Section. Conference Proceedings*. Ed. SIMON Szabolcs. Komarno, J. Selye University, 2022, 49–57.

K. NAGY-ILLÉSNÉ KOVÁCS 2022

K. NAGY Emese-ILLÉSNÉ KOVÁCS Mária: Az Abaúji Kistérség iskoláiban végzett kérdőíves vizsgálat bemutatása. In: *Együtt vagyunk erősek! – esélyegyenlőség, integráció és inklúzió a köznevelésben és a társadalomban*. Szerk. BÍRÓ Rita Zsófia-EGRI Tímea-FARKASNÉ GÖNCZI Rita-REMÉNYI Tamás. Budapest, Magyar Gyógypedagógusok Egyesülete-ELTE BGGyK, 2022, 49–60.

KECSKÉS 2021

KECSKÉS Judit: A baktakéki görögkatolikus közösség keresztneveinek nyomában. *Miskolci Keresztény Szemle* 17/3, 2021, 11–18.

KECSKÉS 2022

KECSKÉS Judit: Alkalmazott névtan a pedagógia, gyógypedagógia szolgálatában. In: *Értékteretemtés – Kihívások a pedagógiában, gyógypedagógiában és tanárképzésben*. Szerk. K. NAGY Emese-EGRI Tímea-JASKÓNÉ GÁCSI Mária. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2022, 206–218.

LANDRY-BOURHIS 1997

Rodrigue LANDRY-Richard BOURHIS: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of Language and Social Psychology* 16/1, 1997, 23–49. DOI: 10.1177/0261927X970161002

PACHNÉ HELTAI 2020

PACHNÉ HELTAI BORBÁLA: Iskolai nyelvi tájkép: a nyelvi ideológiák szerepe a tanulás-tanítás folyamatában. In: *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. Szerk. BORBÉLY Anna. Budapest, Nyelvtudományi Intézet, 2020, 185–208.

PALÁDI-KOVÁCS 2017

PALÁDI-KOVÁCS Attila: Abaúj felekezetei és etnikai térszerkezetének változásai (16–20. század eleje). In: *A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza*, 2. Szerk. FRISNYÁK Sándor-GÁL András-KÓKAI Sándor. Nyíregyháza-Szerencs, Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete-Bocskai István Katolikus Gimnázium, 2017, 255–272.

SASVÁRI 1996

SASVÁRI László: *Ruszin hagyományok görögkatolikusságunk néprajzában*. Budapest, Etnikum, 1996. Online: <https://mek.oszk.hu/01600/01676/01676.htm> (Letöltés: 2023.08.06.)

TÓDOR 2014

TÓDOR Erika-Mária: Hogyan hívogat az iskola? Vizuális nyelvhasználat az iskolában. *Magiszter* 12/4, 2014, 40–51. (Letöltés: 2023.08.06.)

TÓDOR 2018

TÓDOR Erika-Mária: A vizuális nyelvhasználat vizsgálata magyar nyelvterületen. In: *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség, I. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdaság*. Szerk. TÓDOR Erika-Mária-TANKÓ Enikő-DÉGI Zsuzsanna. Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2018, 111–123.

Galícia írásban és képben. Lengyel reprezentációk a *Kronprinzenwerk*ben

Kertész Noémi

Amikor a több mint húsz kötetet számláló enciklopédikus mű, az ún. *Kronprinzenwerk*, Rudolf főherceg kezdeményezésére és aktív részvételével *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* címen útjára indult,¹ népszerű formában, de tudományos igényességgel kívánta a birodalmat bemutatni. A kor neves tudósainak és művészeinek közreműködésével létrejött sorozat eredetileg német nyelvű lett volna, de a magyarok elérték, hogy a kettős monarchia mindkét hivatalos nyelvén jelenjen meg majdnem azonos tartalommal.² A munka irányítását egy bécsi és egy budapesti szerkesztőbizottságra bízták, az előbbi a Birodalmi Tanácsban képviselt országok és tartományok bemutatását koordinálta, az utóbbi a Magyar Királyságét.³ Csakhogy a birodalom, amelynek gazdagságát, sokszínűségét és egységében rejlő (vagy remélt) erejét reprezentálni kívánták, nem sokkal később eltűnt Európa térképéről, és vele együtt legnagyobb tartománya, Galícia is megszűnt kartoográfiai tényező lenni: a történelem és az emlékezet domíniumába tevődött át. Így a mintegy 900 oldalas kötet, a sorozattal együtt, melynek része volt, egy letűnt világ emlékművévé vált. A Galícia-kötet majdnem egy évtizeddel Rudolf halála, és 14 évvel a sorozat első füzetének bemutatása után, 1898-ban jelent meg németül, majd pedig magyarul: 25 szerző 26 cikkét tartalmazza, 283 fekete-fehér és 2 színes illusztrációval, beosztása azonos a soro-

---

¹ Az első füzet, az uralkodónak címzett ajánlással, 1885-ben jelent meg, az utolsó pedig 1902-ben, de Rudolf nem érte meg műve befejezését. 1889-es öngyilkossága után a sorozat feletti védnökséget özvegye, Stefánia főhercegnő vette át.

² A német és a magyar nyelvű kiadás kötetbeosztása eltért, így a német 24, a magyar 21 kötetet számlált.

³ A bécsi szerkesztőséget Joseph von Weilen, 1889-es halála után Hienrich von Zeissberg, a magyart végig Jókai Mór vezette.

zat többi kötetével. Tanulmányomban e kötetet mutatom be és értékelem, a sorozat egészének tükrében, különös tekintettel az irodalmi és a topográfiai fejezetre. Nem vállalkozom az egész anyag elemző bemutatására, hanem arra összpontosítok, hogy miként jelenik meg benne a lengyelség reprezentációja. Először a munka felépítését és szerzőit mutatom be, majd a lengyel irodalmi fejezetet, végül a tartomány tájleírását, vagyis a Krakkót, Lemberget és a vidéket leíró három cikket elemzem, megmutatva, hogy miként illeszkedik bele a galíciai anyag a nyomtatott emlékműbe, illetve milyen reprezentációs stratégiákat követnek benne a lengyelek.

A közreműködők kiválasztásánál a Galícia-kötet esetében is az volt a fő szempont, hogy ismert és elismert képviselői legyenek szakterületüknek, és ezt beosztásuk, rangjuk is kifejezze. A dinasztiahoz és a monarchiához való hűség is követelmény volt, de ennek híján amúgy sem szerezhették volna meg pozícióikat és címeiket. A tartomány politikai és szellemi életében vezető szerepet játszó konzervatívok soraiból nem volt nehéz egy ilyen névsort összeállítani. A lengyel és ukrán nemzeti törekvések képviselői Galíciában egyaránt az önálló államiság hiányában fejtették ki tevékenységüket, de az autonómia 1866-os elnyerését követően a viszonylag liberális osztrák nemzetiségi politika következtében a kultúra itt elég szabadon fejlődhetett, így elsősorban egymással néztek farkasszemet a felek. A bécsi szerkesztőség a tartomány két nagy nemzetének bemutatásakor paritásra törekedett, a kötet egészének arányait tekintve mégis egyértelmű a lengyelek túlsúlya, ami nemcsak abból fakad, hogy a tudományos intézményekben és társaságokban – ahogy a galíciai értelmiség soraiban is – elsősorban voltak az ukránokkal szemben, hanem a lengyel (politikai) érdekérvényesítés hatékonyságából is következik. A Galícia-kötet lengyel szerzői között találunk professzorokat és akadémikusokat, a tartományi vagy a bécsi parlament tagjait, szerkesztőket, írókat, volt, aki párhuzamosan több tisztséget is betöltött.

A szerzőgárda nemzetiségi összetétele szimbolizálja ugyan a tartomány etnikai sokszínűségét, de ez elsősorban a népismereti fejezetben mutatkozik meg, amelynek cikkeit az adott etnikumhoz tartozó szerzők jegyzik. Noha Galícia lakóinak jelentős hányada volt ukrán,⁴ a kötet tartalomjegyzékében

---

⁴ Az 1900-as népszámlálás adatai alapján a lengyelek lélekszáma nem sokkal haladhatta meg az ukránokét össztartományi vonatkozásban, de ezek az arányok

zömmel lengyel neveket találunk.⁵ A tartomány politikai és szellemi elitje nagyrészt olyan lengyel konzervatívokból állt, akik lojalitást hirdettek a dinasztia iránt, a függetlenség visszanyeréséig meg tudták őrizni jelentős túlsúlyukat a Birodalmi Tanács lengyel körében, így befolyásuk a tudományra és kultúrára végig meghatározó maradt. A történelemnek kitüntetett figyelmet szenteltek, számos kérdésben össznemzeti és nem tartományi kategóriákban gondolkodtak, az egész lengyelség nevében léptek fel, miközben magukat, és általában a galíciai lengyelséget tekintették a nemzeti hagyományok letéteményeseinek, így a tartományból idővel afféle lengyel Piemont, vagy Czesław Miłosz szavaival a lengyel hagyomány rezervátuma lett,⁶ és egyre inkább Krakkó számított Lengyelország szellemi fővárosának, jöllehet a tartományi székhely Lemberg volt.

A lengyel dominancia nemcsak a szerzők nacionáléjában érhető tetten, hanem a nemzeti szempontból fontos területek bemutatásának módjában is, legerősebben az irodalomtörténeti és a topográfiai fejezetek szemléletében. Az egykori Lengyelországon a 18. század vége óta három nagyhatalom osztozott. Miközben a lengyel értelmiség zöme mindvégig igyekezett a lengyel nemzet egységének ideáját és a függetlenség visszanyerésének ügyét életben tartani, az oktatásügy, a tudományosság és a művészeti élet a függetlenség visszanyeréséig eltérő állami keretek és intézményi struktúrák közt fejlődött. Az 1863-as oroszellenes felkeléshez más területek lakosai is csatlakoztak, ezért a vereség és az azt követő repressziók az egész lengyelséget megrázták. A közgondolkodásban egyre markánsabban jelent meg az a felfogás, hogy tekintettel az adott erőviszonyokra a fegyveres ellenállás helyett a kulturális és anyagi gyarapodást célzó önvédelmi stratégiákat kell kimunkálni, és szakítani kell a romantika heroikus önpusztításával.

Nyugat-Galíciában a lengyelek javára, Kelet-Galíciában pedig az ukránokéra módosulnak.

⁵ A német és a magyar nyelvű kötet minden ukrán vezetéknevet lengyeles formában közöl, a magyar változatban valamennyi keresztnév magyarul szerepel. Az azonosíthatóság érdekében mindig eredeti formájában közlöm a szerző nevét (az ukránokat a magyar átírás szabályai szerint), majd zárójelben feltüntettem a magyar kötetben előforduló névváltozatot. Az idézetekben megőrzöm a korabeli magyar fordítás helyesírását.

⁶ MIŁOSZ 2011, 15.

A kötet elején a tartomány földrajzát és tájait ismerjük meg, utána a történeti, néprajzi és a hozzá kapcsolódó háziipari fejezet következik, majd az irodalom és más művészeti ágak – színház, zene, építészet, képző- és iparművészet –, végül a gazdasági élet egyes területei, a kereskedelem, mezőgazdaság, erdészet, ipar és közlekedés.

A *Galicia tájleírása* című fejezet három cikkből áll össze, az elsőben Krakót írja le Konstanty Maria Górski (Górski Konstantin Mária), a másodikban Lembergről olvashatunk Władysław Łoziński (Łoziński László) tollából, a harmadikban pedig Emil Hadbank-Dunikowski vezet végig Galícia tájain. A történelmi részt négyen írták, az archeológiai vonatkozású őstörténetet Włodzimierz Demetrykiewicz (Demetrykiewicz Vladimir), a krakkói területét 1386-ig Stanisław Smółka (Smółka Szaniszló), az ukrán részfejedelemségek történetét az egyesítésig Anatol Lewicki, a további korszakokat Michał Bobrzyński (Bobrzyński Mihály) mutatja be. A *Galicia népe* című fejezetben Józef Majer (Majer József) írta az antropológiai részt, Szymon Matusiak (Matusiak Simon) írt a lengyel folklórról, Olexandr Barvinszkij (Barwińskij Sándor) az ukránról, Jan Antoniewicz-Bołoz (Bołoz Antoniewicz János) az örményről, Ludomił German foglalkozott a német telepésekkel, Leo Herberg-Fränkli a zsidósággal, és külön cikk ismertette a lengyel és az ukrán nyelvjárásokat, az előbbit Lucjan Malinowski (Malinowski Luczián), az utóbbit Ivan Verhratszkij (Werchratszkij János) írta. A háziipart Włodzimierz Dzieduszycki (Dzieduszycki Vladimir) prezentálta külön fejezetben. Franciszek Bylicki (Bylicki Ferenc) előbb az ukrán, majd a lengyel népzenevel foglalkozik a nép- és műzenét bemutató fejezetben, azután vezeti le a lengyel műzene fejlődését az egyházzenei emlékektől a galíciai zongoragyártásig. Az *Irodalom és színház* fejezetben a lengyel irodalmat bemutató részt a krakkói konzervatívok vezérégyénisége, a lengyel irodalomtörténet-írás fő korifeusa, Stanisław Tarnowski (Tarnowski Szaniszló) írta, az ukrán irodalmat Omeljan Ohonovszkij (Ohonowskij [Ogonowski] Emil) posztumusz cikke tárgyalja.⁷ Ezt követi a képzőművészeti fejezet három írása, az építészeti részt Władysław Łuszczkiewicz (Łuszczkiewicz László), a festészetit és szobrászatit Marian Sokołowski, az iparművészetit az első fejezetben Lemberget bemutató Władysław Łoziński írta. Az utolsó, öt cikkből álló közgazdasági

---

⁷ 74, illetve 15 oldal terjedelemben.

fejezetben kizárólag tartományi és birodalmi, nem pedig nemzeti reprezentáció érvényesül.

Az össznemzeti perspektíva megteremtésében a legmesszebb Stanisław Tarnowski ment, aki valójában egy lengyel irodalomtörténeti monográfiát írt,⁸ melyet saját koráig vezetett el a szülőföldjükön és az emigrációban alkotók műveit egyaránt tárgyalva, és Galíciára csak a legvégén fókuszált, mégpedig a kortárs történetírást és sajtót bemutató részben, amelyben a Galícia-kötet szerzőgárdájának számos tagjáról megemlékezett. Vele szemben Michał Bobrzyński csak 1772-ig vezeti el a lengyel történelem bemutatását, a felosztásoktól kezdve már csupán Galícia történetével foglalkozik.⁹

A lengyelek reprezentációs stratégiái sok szempontból speciálisnak mondhatók, mind a Monarchia, mind a vizsgált enciklopédia kontextusában. Noha más példa is van arra, hogy egy adott területen lakó számottevő etnikumnak az Osztrák–Magyar Monarchia határain kívül is léteztek nagy, olykor nagyobb csoportjai, ám a galíciai lengyelek voltak azok, akik elsősorban az irodalom, de a kultúra más területeinek bemutatása során is igencsak markánsan túlléptek a tartomány, vagyis a Habsburg jogar alatti terület határain. Tirol vagy Csehország esetében a német irodalom tárgyalása az adott tartományra korlátozódik (egyébként Bécs, Stíria, Salzburg és a többi osztrák tartomány kultúrája sem együtt, hanem külön-külön lett bemutatva). A dalmáciai vagy a tiroli olasz irodalom is e regionális keretek között, az itáliai irodalmi kontextus feltérképezése nélkül kerül terítékre. A magyar szerkesztésű kötetek más gyakorlatot követnek ugyan, a magyar irodalom egységes nemzeti keretben és nem területi bontásban kerül bemutatásra, de a magyar esetben nem is beszélhetünk a kultúra és az irodalom területén számottevő regionális eltérésekről vagy központokról.

A történelmi fejezeteket a műltszemléletben végbemenő antiromantikus fordulatot szorgalmazó krakkói történeti iskola képviselői jegyzik. Mivel az ő múltértelmezésük a lengyel állam meggyengülését és bukását egyértelműen a politikai berendezkedés hibáira vezeti vissza, írásaikban kritikusan tárják fel a régmúltat és elítélik a közelmúltban a megszálló hatalmakkal szemben indított inszurrekciókat. Michał Bobrzyński a felosztott Lengyelor-

---

⁸ TARNOWSKI 1898.

⁹ BOBRZYŃSKI 1898.

szág történetéről írva tehát nem csupán cenzurális megfontolásból fogalmaz visszafogottan és elliptikusan. Miközben elismeréssel említi a lengyelek szabadságszeretét, a felkeléseket, az oroszelleneseket is, lázadásoknak nevezi és kritizálja. 1848 következményei között figyelmet szentel annak, hogy akkortól erősödik meg az ukrán nemzeti mozgalom és az ukrán nemzeti tudat.¹⁰

Szymon Matusiak a lengyel népviselet és népszokások bemutatása során impozáns folklór anyagot prezentál, de a népjellem tárgyalásakor (a sorozatban közreműködő kollégáihoz hasonlóan) sztereotip és semmitmondó megállapításokat is tesz (a lengyel falvak népe vallásos, becsületes, zenekedvelő, hűséges a Monarchiához, de kevésbé kiművelt, bár a lengyel paraszt gyakorlatias és megvan a magához való esze).¹¹

Irodalom nemzeti keretben

A *Kronprinzenwerk* kontextusában a lengyel irodalomtörténetet bemutató fejezet igazán kivételesnek mondható. A tanulmány szerzője, Stanisław Tarnowski, miután letöltötte az 1863-as felkelés (nem fegyveres) támogatásáért kirótt büntetését, mind tudományos, mind politikai téren szép karriert futott be. A nyugat-galíciai konzervatívok, a Stańczykok egyik fő ideológusa, parlamenti képviselője volt, negyven éven át vezette a krakkói Jagelló Egyetem lengyel irodalomtörténeti tanszékét, a krakkói történeti iskola vezéralakja volt. 1900-ban Krakkóban jelentette meg lengyel irodalomtörténeti összefoglalásának öt kötetét,¹² mivel pedig 1898-ban megjelent német nyelvű szövegével vállalkozott először szintézis megírásra, lengyel nyelvű irodalomtörténeti publikációi mellett a *Kronprinzenwerkben* közölt összefoglalás tekinthető a nagy mű közvetlen előzményének. Tarnowski nem kérdőjelezi meg az irodalomnak a romantikus nemzedék által hirdetett különleges pozícióját, maga is a nemzet lelkének kifejeződését látja benne, viszont történeti összefüggéseiben tárgyalja, mivel szerinte az irodalomtörténetírásnak nemcsak egy-egy korszak irodalmi termését kell prezentálnia, hanem a nemzeti tudat alakulását, kultúrtörténeti és szociálpszichológiai folyamatokat is. A

---

¹⁰ BOBRZYŃSKI 1898, 229.

¹¹ MATUSIAK 1898, 254.

¹² TARNOWSKI 1900–1905.

cári cenzúra által nemlétebe száműzött lengyel romantika fejlődésének sok figyelmet és helyet szentel írásában, felvázolja annak geneziséjét és európai kontextusát, majd részletesen tárgyalja a romantikus kánon három vezéralakja, Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki és Zygmunt Krasiński életét és műveit.

Az enciklopédikus munkák jobbára a már kanonizált műveket szokták bemutatni, maga Rudolf is többre becsülte a szolid tudományos vagy népszerűsítő munkákat a szépirodalmi újdonságoknál, ezért is szorgalmazta, hogy az irodalomtörténeti cikkek a tudományos irodalmat és a sajtót is bemutassák. A sorozat egészében hiába keressük a századvég dekadens alkotásait, így Tarnowski konzervatív nézeteinek és ízlésének ismeretében egyáltalán nem csodálkozhatunk azon, hogy a kortárs szépirodalom bemutatásakor megelégszik Henryk Sienkiewicz, Eliza Orzeszkowa, Józef Kraszewski és Adam Asnyk méltatásával, az akkor induló Ifjú Lengyelország néven is emlegetett modernista irányzatról szót sem ejt.

A táj nemzetiesítése: Galícia bemutatása

A trónörökös művében található városleírások egy Baedeker, egy építészet- és várostörténeti tanulmány és egy klasszikus útleírás jellegzetességeit ötvözik, ezek aránya azonban nemcsak a település méretétől és jellegétől, hanem az egyes szerzők habitusától, irodalmi ízlésétől és koncepciójától is függött. A sorozat két gyöngyszeme a két főváros, Bécs és Budapest leírása, mivel ott a múlt emlékeinek számbavétele mellett feltárul e metropolisok dinamizmusa, élettelisége és szórakozási lehetőségeik gazdasága. A városi ünnepek és a városi élet mozgalmasságának bemutatása vonzza az olvasót, hogy látogasson oda, a helybélieket pedig büszkeséggel tölti el. Noha sem Krakkó, sem a tartományi központként egyre jelentősebb Lemberg nem mérhető a két említett metropolishoz, mégis elgondolkodtató, hogy a Galícia-kötet leírásai mennyire historizálóak, különösen az egykori királyi székhely esetében szembetűnő ez, amely negyedszázados hanyatlás után éppen az autonómia időszakában kezd gyors ütemben fejlődni és modernizálódni.

A topográfiai fejezet három szerzője közül a Krakkót bemutató Konstanty Maria Górski Tarnowski tanítványa, Jan Matejko pártfogoltja, közepes költő – az utolsó parnasszisták közt tartották számon –, de kiváló stilisztá, a krakkói Képzőművészeti Akadémián festészet- és építészettörténeti előadá-

sokat tart, és fontos szereplője a város szellemi életének. A Lembergről író Władysław Łoziński amellett, hogy szépirodalmi műveket is jegyzett, neves történész, a lengbergi várostörténeti kutatások egyik úttörője. A podóliai születésű Emil Habdank-Dunikowski pedig a lengbergi egyetem geológia professzora, ismert utazó, útleírások szerzője. A három akadémiai pályát is befutó neves szerző fiktív városnézésre vagy utazásra invitálja az olvasót, ám Galíciai ciceronéink prezentációiban legalább olyan érdekes az, hogy mire nem térnek ki, mint az, amit bemutatnak.

A nagy múltú Krakkó az ősi Wawel várral már Rudolf előszavában is feltűnik – miközben a főváros, Lemberg nem szerepel nála –, hogy aztán Górski leírásában mutatkozzék meg részleteiben.¹³ A szerző Szilézia jólétről és rendszeretéről árulkodó városkáinak elhagyása után vezeti olvasóit a határtól (az előző kötetből) a krakkói terület unalmas részein át az egykori királyi székhely szép vidékére. A szerzők más városok leírásánál is előszere-ttel hivatkoznak azok eredetéről vagy múltjáról szóló legendákra, Górski azonban olyan történettel vezeti fel a krakkói városnézést, amely nem a város, hanem a lengyelek történelmi missziójára, a kereszténység védőbás-tyája toposzra utal. A legenda szerint ugyanis XIII. Gergely pápához lengyel követség érkezik, hogy szent ereklyét kérjen, mire a szentatya a követeket a következő szavakkal bocsátja el: „Térjetez haza, s vegyetez kezetekbe egy marék lengyel földet. Át meg át van az Krisztus védőinek véréből áztatva.”¹⁴ Majd hozzát teszi: „Ha a lengyel művelődéstörténet emlékeit általában s kivált Krakkót érteni és méltányolni akarjuk, ilyen gondolatoktól áthatva kell e város felé közelednünk.”¹⁵ Ezzel az útravalóval járhatjuk be a város műemlé-keit, a Wawel tövében levő Kanonoksorról indulunk, és megállapíthatjuk, „milyen csöndes, milyen kihalt és ünnepélyes! Szinte csodáljuk, hogy az utca kövezetét fű nem veri föl.”¹⁶ A leírások részletesek, pontosak és szemlélete-sek, de mintha a közeli Fő tér és a környező utcák néptelenek lennének, nem életteli városban, hanem a nemzeti történelem szentélyében érezhetjük magunkat. Városi polgárt, papot, diákot, nemesembert nem is igen látunk, csak az úrnapi körmenet, a környékbeli falvakból érkező vásározók és a

---

¹³ GÓRSKI 1898, 4.

¹⁴ GÓRSKI 1898, 4.

¹⁵ GÓRSKI 1898, 4.

¹⁶ GÓRSKI 1898, 5.

Mária-templomhoz vonuló parasztesküvő hoznak egy kis változatosságot a statikus prezentációba. Estére a város elcsendesedik és átadhatjuk magunkat a történelmi atmoszférának:

„Krakkó csendes, álomba merült város, amelyet ha nappal tüzetesebben végignéztünk, érdemes még egyszer éjszakának idején is bejárni. Naplementétől kezdve a város épületének körvonalai az égbolt opálszerű háttérére élesebben rajzolódnak le s ilyenkor egészen új szépségek tetszenek föl rajtuk. Mikor pedig az ablakok mögött elalszanak a gyertyák s a hold ezüst fénye árad el a nagy Főtéren, akkor a Mária-templom színes ablaküvegein ilyen titokzatosan szűrődik át az oltár előtt égő örökmécs pislogása, a tornyok mintha megnyúlnának s a házak alattuk mintha törpébbékké kuporodnának össze. A magasban álló vár is büszkébbnek és hatalmasabbnak tetszik. A történelmi emlékekben oly dús városba ismét visszatér mintegy a múlt idők élete.”¹⁷

Nincs szó a villamosról, a lerombolt városfal helyén zöldellő parkról, a Plantációról, a villanyvilágítással felszerelt új városi színházról, a modernizáció mindazon vívmányairól, amelyek Krakkó arculatát teljesen átformálták. A krakkói művészvilág gunyoros kritikája a századforduló Krakkójának unalmas és álmatag légköréről Górski Krakkójával szembesítve egyenesen hízelgőnek tűnik. Tudatos döntésről van szó, hiszen Górski jól ismerte a várost, verset is írt a városi színház megnyitása alkalmából, és bár pályáján Matejko segítette, nem állíthatjuk, hogy a jóval fiatalabb Górski a modernizáció harcos ellenfele lett volna. Érdemes ezen a ponton belelapoznunk a Prágát bemutató kötetbe. A Moldva partján elterülő város imponáló tempóban nőtt és fejlődött a vizsgált időszakban, Kafka életrajzának felületes ismerete is elég hozzá, hogy felidézzük, milyen alapvetően változott meg a város jellege az író gyerekkorában. Prágát bemutató cikkében Helfert mégis Szarvady Frigyesztől idéz egy Górskiéhoz nagyon hasonló hangulatú paszszust:

„Éjfél van, a teli hold tiszta fényben ragyog le a városra és a Moldva halkan morajló hullámaiban tükröződik. Köröttem minden ünnepi csöndben nyugszik, mint egy királysírban. A száz torony úgy meredez fölfelé a néma éjben, mint megannyi árbova egy varázslatra kővé vált hajórajnak ... De nem maga

---

¹⁷ GÓRSKI 1898, 28.

Prága-e ez a mesés hajó, mely dagadó vitorlákkal száguldott viharban előre, míg hirtelen szirtek közé kerülve meg nem akadt, s azóta ott áll mozdulatlanul ég és tenger között.”¹⁸

Helfert azonban így folytatja:

„Prága akkoriban – úgy ötven évvel ez előtt – csöndes, kihalt város volt. Uralkodó jellemvonása és a hangulat, mit a szemlélőben keltett, a mélabús komorság, a rég letűnt dicsőség és pezsgő élet fényes napjaiba visszaszálló bánatos emlékezés vala.”¹⁹

Prága tehát időközben megelevenedett, a továbbiakban az olvasó örömmel értesülhet a város kínálta – már nem csupán történelmi – attrakciókról. Szarvady szövegével nagyjából egyidőben keletkezettek a Krakkóból elszármazott Walerian Kalinka hasonló hangulatot megidéző szavai:

„Mintha egy nekropoliszba tévedtem volna, ha a templomokban nem kondítanak meg a lélekharangot, ha nem füstölögnének e kémények éjjel-nappal, ha az utcákat nem borítaná el a sár, azt hihetném, hogy ez itt a konstantinápolyi temető.”²⁰

Csakhogy Kalinka a temetőhasonlattal azokat a szomorú állapotokat akarta jellemezni, amelyeket a krakkói terület osztrák fennhatóság alá helyezése eredményezett 1846 után. Górski leírásában mintha nem engedte volna a *genius loci*, hogy a szerző a lengyel múlt dicső pillanatai által megszentelt városi teret a modern élet eseményeinek átengedje. Ez feltehetően azzal magyarázható, hogy a krakkói konzervatívok által valamennyi lengyel szellemi fővárosának tekintett Krakkó képének megformálásakor éppen a város szimbolikus, a nemzeti történelem dicső korszakaira, közös történelmi hagyományra utaló jellegét kívánták hangsúlyozni.

Władysław Łozinski Lembergje már korántsem ilyen melankolikus, bár a történelmi múlt nála is fontos szerepet játszik. A város multietnikus jelle-

---

¹⁸ HELFERT 1894, 184.

¹⁹ HELFERT 1894, 184.

²⁰ Peçławski [Walerian Kalinka], *Listy o Krakowie*. Idézi: PURCHLA 1992. 19.

gének kiemelése egyszerre utal az egykori Jagelló Állam hagyományára, és a gyorsan fejlődő tartományi főváros vonzerejére:

„Külföldiek szemében igen föltűnő sajátsága Lembergnek, hogy falai között három érsek lakik, azon idők emlékéül, mikor még Lemberg volt az egész lengyel birodalom legvegyesebb nyelvű és vallású városa. Lengyel, német és olasz katolikusok, ukrán, görög és bolgár óhitűek, protestáns skótok, mohamedánok és zsidók fértek meg e helyütt akkoriban békésen, kereskedést és ipart élvezve.”²¹

Górskival ellentétben megemlíti a helybeliek kedvelt kirándulóhelyeit, sőt össze is foglalja, milyen változások mentek végbe a városban:

„Az új Lemberg a legutóbbi 25 év alatt bámulatos gyorsasággal fejlődött, s a közlekedés és városrendezés ügye minden terén olyan haladást tett, a melyet a tespedés korszakának nevezhető 50-es években nemhogy remélni, de még csak sejteni sem mert volna senki sem. A közlekedést gátló Poltva folyó csúnya medrének beboltozása által szép széles, jól szabályozott terület, a Mária-tér keletkezett; a Károly Lajos utcát, a mely Mária-térrel együtt Lemberg cityje, a pénzüintézetek, üzleti irodák, szállók s a legelőkelőbb boltok városrésze, kiszélesítették, egyenesre és arányosra szabták, úgy, hogy mai alakjában Berlin híres »Unter den Linden«-jéhez hasonlítható.”²²

Az évtized meghatározó eseményének számító 1894-es, Lembergben rendezett országos kiállításról azonban nem emlékezik meg Łozinski.

Emil Habdank Dunikowski szövege egy utazási iroda programajánlója és a romantikus tájköltészet és útirajzirodalom jellegzetességeit egyesíti, miközben a vidék hegy- és vízrajzát, geológiáját, faunáját és flóráját is szakszerűen ismerteti. Mivel az olvasó nem csak a képzelet szárnyain halad, hanem a szerző által pontosan megjelölt vasútvonalak igénybevételével utazza be keresztül-kasul a tartományt, közvetve Galícia közlekedésének fejlődéséről is képet kap. A szöveg a sztyeppe lelkes bemutatásával indul, és ennek kapcsán a tudós megemlékezik e határvidék, a Kresy véres történelméről:

---

²¹ ŁOZINSKI 1898, 34–35.

²² ŁOZINSKI 1898, 40.

„Vér- és lángbetűkkel írott szörnyűséges történetük van e csöndes pusztáknak. [...] A nyugati műveltségnek e védőbástyáját soha sem tudták elpusztítani. De mennyi vérbe került ez! Az a sok sírhalom, melyet itt jártunkban találunk, csupa hősök porladó csontjait takarja, kik a haza védelmében kiomlott vérükkel tették termékenyebbé annak földjét...”²³

Itt azonban el is vágja a történelmi szálát, és arra biztat, hogy a szomorú múltra való visszaemlékezéssel ne zavarjuk meg a jelen élvezetét, induljon Lembergől a kirándulás.

Miközben többször bennfentesként kalauzolja az olvasót szülőföldjén, Podólián, időnként az idegen szemével pillant körül az ukrán falvakban. Furcsálkodva említi például, hogy az ukránok portáján vad, nemesítetlen gyümölcsfákat találni csak, az itteni parasztnak nincs kedve gyümölcsstermesztéssel bíbelődni, mert a kívánatosabb gyümölcsöt úgymint mások lopnák le. Aztán áttér a fűzfák tájformáló szépségének, elterjedtségének ismertetésére, amelyek igénytelenségük révén alkalmazkodni tudnak a sanyarú körülményekhez.²⁴

* * *

A három topográfiai szövegben, miként a Galícia-kötet fennmaradó részeiben is megmutatkozik a szerzők egyéni stílusa, koncepciója, bizonyos ismétlődések és átfedések pedig arra engednek következtetni, hogy mind a kötet egészéből, mind a lengyel identitás szempontjából meghatározó részeiből hiányzik az egységes és erélyes szerkesztői akarat. Ha ezek együttesen mégis sok hasonlóságot mutatnak, az a szerzők hasonló felfogásából, és a lengyel nemzettudat sajátos alakulásából vezethető le. Mindenekelőtt a lengyel történelmi tradíció áhítatos tisztelete az, ami még a nem történelmi szövegekben is nagyon gyakran kifejeződik. A historizáló narráció egyben igazolja is a szerzők azon eljárását, hogy a tartományi kereteket gyakran átlépve lengyel történelemről, lengyel zenéről, képzőművészetről, irodalomról beszélnek. Mivel a lengyelség tragédiájának és több mint egy évszázados széttagoaltságának okát is a nemzeti történelemből vezetik le, a múlt szakralizálása mel-

---

²³ HADBANK-DUNIKOWSKI 1898, 46.

²⁴ HADBANK-DUNIKOWSKI 1898, 48.

lett bőven találunk példákat a történelmi hibák, például a politikai anarchiába sodró „liberum veto” intézményének ostromozására. Ez a kritika a krakkói történelmi iskola két olyan fontos képviselőjének érvelésében is felbukkan, mint Michał Bobrzyński és Stanisław Tarnowski, csakúgy mint a részben aktuálpolitikai megfontolásból kárhóztatott „liberum conspiro”, vagyis az egykori Lengyelország területén osztozó hatalmakkal szembeni összeesküvések és felkelések kudarcainak emléke. Annak ellenére, hogy a tartomány keleti területeit túlnyomórészt ukránok lakták, az ukrán nézőpont a néprajzi és irodalmi fejezeteken kívül csak a zenei és történelmi részekben érvényesül valamennyire. Ebben szerepet játszik, hogy a galíciai értelmiség zömében lengyel volt, az ukrán értelmiség nagy része a görög-katolikus papság sorából került ki, de a világi értelmiség, ezen belül az akadémiai szféra túlnyomórészt lengyel vagy lengyel nyelvű (is) ebben az időszakban. Ezzel is magyarázható, hogy a topográfiai fejezet is lengyel szempontú város- és tájreprezentációkat tartalmaz, valamint az, hogy első helyen nem a tartományi székhely, Lemberg kerül bemutatásra, hanem a lengyel nemzeti tudat szempontjából fontosabb Krakkó. Az egykori székvárost a Monarchia kedvező politikai konjunktúráját reálpolitikai előnyök megszerzéséhez kihasználó konzervatív Stańczykok a lengyel hagyomány kincsestáraként, az általuk képviselt lengyel nemzeti aspirációk melletti történelmi érvként mutatták be. Krakkó esetében természetesen is hat a város lengyel voltának hangsúlyozása, viszont Łozinski és Habdank-Dunikowski leírása elgondolkodtató. Már utaltam rá, hogy Łozinski pozitívan számol be a város multietnikus voltáról, de ez ugyanúgy összefüggésbe hozható az egykor regionális nagyhatalomnak számító, felekezeti és nyelvi heterogén, toleráns lengyel-litván állam lengyel mítoszával, mint Łozinski saját megfigyeléseivel. Nem szerepel azonban a város egy másik, egyre fontosabbá váló mítosza, amely Lemberget az ukrán Piemontnak tartja. Galícia tájainak bemutatásakor Habdank-Dunikowski gyakran szépirodalmi megformáltságú szövege pedig a lengyel hagyomány határvidék toposzát eleveníti fel, a Kresy pozitív ukrán idilljeivel és sötét történelmi emlékeivel.

A fentiekből világosan látszik, hogy a Galícia-kötet elsősorban a tartomány lengyel arcát mutatja be, a lengyel nemzeti hagyomány kontextusába ágyazva. Felmerül azonban a kérdés, kik voltak a kötet lengyel olvasói? A Monarchia lengyel alattvalói? Vagy eljutott az orosz és német fennhatóság

alatt élőkhez is? Hogyan hatott a nem lengyel olvasókra? Segített nekik leküzdeni a tartomány kevésbé fejlett viszonyaival szembeni előítéleteiket? Mit gondoltak az ukrán olvasók? Ennek a megválaszolása azonban további kutatások alapján lehetséges.

Bibliográfia

BOBRZYŃSKI 1898

Michał BOBRZYŃSKI: Az egyesítés óta. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen, XVI. Galiczia*. Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1898. 180–236.

GÓRSKI 1898

Konstanty Maria GÓRSKI: Krakó. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen, XVI. Galiczia*. Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1898. 3–30.

HADBANK-DUNIKOWSKI 1898

Emil HADBANK-DUNIKOWSKI: A vidék. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen, XVI. Galiczia*. Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1898. 46–111.

HELFFERT 1894

Josef HELFFERT: Prága. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen, XI. Csehország, I*. Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1899.

ŁOZIŃSKI 1898

Władysław ŁOZIŃSKI: Lemberg. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen, XVI. Galiczia*. Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1898. 30–46

MATUSIAK 1898

Szymon MATUSIAK: A lengyel nép élete. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen, XVI. Galiczia*. Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1898. 248–274

MIŁOSZ 2011

Czesław MIŁOSZ: *A lengyel irodalom története*, II. Ford. MIHÁLYI Zsuzsa. Máriabesnyő, Attraktor, 2011.

PURCHLA 1992

Jacek PURCHLA: *Matecznik Polski. Pozaekonomiczne czynniki rozwoju Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków, Znak, 1992.

TARNOWSKI 1898

Stanisław TARNOWSKI: Lengyel irodalom. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen, XVI. Galiczia*. Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1899. 565–648.

TARNOWSKI 1900–1905.

Stanisław TARNOWSKI: *Historia literatury polskiej*, I–VI. Kraków, Drukarnia „Czasu” J. Łakocińskiego, 1900–1905.

Demeter Géza miskolci Afrika-utazó kalandos története

Kis József

A két világháború közötti Miskolc talán legérdekesebb és legellentmondásosabb személyisége volt Demeter Géza, akinek életéről számos legenda maradt fenn. Legfontosabbak talán azon írásai, amelyeket Afrika-utazóként vetett papírra. Útiélményeiről és kalandjairól szóló szellemes könyvei ma is élvezetes olvasmányok. Főhősünk azonban nemcsak író volt, hanem katonatiszt, liberális lapszerkesztő és az ideiglenes nemzetgyűlés elnökségének titkára. Története egyfajta lenyomata a kornak, amely a századeleji dzsentri-világtól a kommunista diktatúra évtizedeiig vezet minket.

Szeő-demeteri Demeter Géza egy előkelő borsodi dzsentri család sarja volt. Az armalista család címeres nemeslevelét 1628-ban kapta, oklevelüket 1629-ban Nógrád, 1636-ben Gömör, majd 1730-ban Borsod megye is kihirdette, s ettől kezdve szakadatlan éltek ez utóbbi megyében.¹ Géza Miskolcon született 1898. május 17-én. Szülei Demeter Ernő törvényszéki albíró (utóbb táblabíró) és nemesbikki Bódogh Erzsébet² révén széles rokonságban állt a vármegye legelőkelőbb családjaival.

Gyermekkoráról kevés ismerettel rendelkezünk. 1908-tól a miskolci református főgimnázium diákja volt. A közepes tanulók közé tartozott, akinek évvégi osztályzatai között egy-két elégséges, sőt elégtelen érdemjegy is előfordult, amelyeket aztán javítóvizsgán korrigált. Magaviselete többnyire jó, vagy „szabályszerű” volt, hetedikes korában aztán serdülőkre jellemző módon e téren is változás következett be: akkortól azt már „kevesbé szabályszerű”-nek értékelték,³ de Fazekas György újságíró visszaemlékezése szerint ennél jóval nagyobb volt a baj. Úgy tudta, hogy csak „azért nem csapták ki, mert a család előkelő szerepet játszott az iskolát fenntartó egyház életében.

---

¹ KEMPELEN 1911–1932, 11, 300.

² MNL BAZVL XXXIII.1.a. Miskolc, születési, 627/1898.

³ MNL BAZVL VIII.55. 147–153.

De az iskolavezetőség és az elnök úr között lefolytatott hasznos tanácskozás eredményeként Gézi cőgerájba, katonai középiskolába került.”⁴ A történet ezen a ponton kissé sántít, hiszen Demeter apja evangélikus lévén nem valószínű, hogy a református egyház életében fontos szerepet játszott volna, apja és református édesanyja társadalmi kapcsolatai révén azonban bizonyos, hogy nagyfokú jóindulattal kezelték az ügyét. Tény mindenesetre, hogy a nyolcadik első félévet még a reformátusoknál végezte,⁵ az utolsó félévet azonban már a Ludovika Akadémián, ahol 1916 szeptemberében érettségizett.⁶

Katonai szolgálatát ismereteink szerint egy évvel később kezdte meg. Akadémikusként, a m. kir. honvédségbe való belépése alkalmával, 1917. augusztus 17-én – 1916. szeptember 1-jétől számítandó ranggal – nevezték ki hadnaggyá, s a miskolci 10. honvéd gyalogezred osztották be.⁷ Bár kinevezése az ezred újságjában megjelent,⁸ háború alatti tevékenységére vonatkozóan alig rendelkezünk információval, neve még az 1939-ban megjelent ezredalbumban⁹ sem szerepelt. Saját bevallása szerint galíciai és ukrán fronton harcolt.¹⁰ Bizonyos ugyanakkor, hogy a háború utolsó napjaiban, 1918. november 1-jén főhadnaggyá nevezték ki.¹¹

A háború után – minthogy a trianoni béke értelmében a hadsereg létszámát drasztikusan le kellett csökkenteni – a „fedőszervként” működő Országos Polgári Repülő Egyesület miskolci csoportjához került, amely a Sajóparton elterülő katonai repülőtér épületeiben székelt. Egységét 1921 nyarán súlyos visszaélésekkel vádolta meg a Reggeli Hírlap című napilap,¹² ezért a „különítményesek” másnap éjszaka egyszerűen megszállták a szerkesztőséget és bántalmazták az ott tartózkodó újságírókat. A fegyveresek között volt Demeter Géza is, aki – Fazekas György visszaemlékezése szerint – cikkírásba

---

⁴ FAZEKAS 1976, 90.

⁵ MNL BAZVL VIII.55. 147–154.

⁶ Értésítő, 1917, 37.

⁷ *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*, 1917. augusztus 17. 2002.

⁸ *10-es honvéd*, 1917. szeptember 1. 9.

⁹ SASSY 1939.

¹⁰ SZÉLINGER 2008, 57.

¹¹ *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*, 1918. november 9. 4722.

¹² A Sajó betyárjai. *Reggeli Hírlap*, 1921. július 30.

fogott: „Mi büdös zsidó újságírók – kezdődött a förmedvény – alázatosan bocsánatot kérünk a repülőtéri tiszt uraktól és altisztektől, akiket hazug, ocsmány, a Talmudból tanult módszereknek megfelelő cikkünkkel megbántottunk.” Fazekas memoárja szerint ezután arra kényszerítették a nyomdászokat, hogy az újság első oldalára szedjék ki a szöveget, amit aztán néhány száz példányban kinyomtattak és a még zárt üzletek redőnyei alá dugdos-tak.¹³

Fazekas története ma már teljes egészében nem igazolható, tény ugyanakkor, hogy az újság 1921. augusztus 2-i számában egy helyreigazítást közölt, amelyben hangsúlyozta, hogy a „közönség elleni erőszakoskodásokat nem a repülőök követték el [...] akikről köztudomású, hogy sokszorosan ki-tüntetett, egytől egyig derék és vitéz fiai a magyarságnak.”¹⁴

Az újságírók elleni fellépés ettől függetlenül nem maradt következmény nélkül. Demetert kiképzőtisztként a legálisan működő híradó zászlóaljhoz vezényelték, ahol a fiatalember nemsokára ismét csúnya botrányba keveredett. Az egyik alkalommal provokatív szándékkal katonáit a vasgyári kolóniába vezette, ahol azonban meglepő módon igen szívélyes fogadtatásban volt része. A munkások barátságosan integettek, válaszul pedig Demeter az oszlop élén, lovát táncoltatva szalutált a népeknek. Egy idő után kezdett el csak gyanakodni, aztán a nyeregben hátrafordulva észrevette, hogy az oszlop végén három baka vörös zászlót lobogtatott. Ennek volt hát köszönhető a kedves üdvözlés. A malőr ezúttal Demeter tisztii állásába került, azonnal leszerelték.¹⁵

Minthogy az állástalan Gézit – ahogy a barátai nevezték – „könnyelmű, megbízhatatlan és csínytevésre mindenre kész fiatalembernek ismerték”, a család rangjához méltó elhelyezéséről nem kívántak gondoskodni,¹⁶ így végül Tapolca-fürdő gondnokaként helyezkedett el.¹⁷ Fazekas György önéletrajzi visszaemlékezése szerint ebben az időszakban lett a miskolci kávéházak egyik népszerű alakja: „A régi terrorista múlt emléke már elhalványodott. Egyébként sem tudta senki, hogy ő volt a förmedvény szerzője, amíg ő maga

---

¹³ FAZEKAS 1976, 90–93.

¹⁴ Mi történt a Sajó mellett? *Reggeli Hírlap*, 1921. augusztus 2. 4.

¹⁵ FAZEKAS 1976, 95–96.

¹⁶ FAZEKAS 1976, 96.

¹⁷ A pokol kódében. *Miskolci Napló*, 1926. augusztus 8. 8.

el nem mondta. Szeretetre méltó egyéniségével, kifogyhatatlan humorával, szerénységével hamar kedvelt tagja lett a társaságnak. Az egykori jobboldali terrorista kijózanodott, ép világszemlélet sugárzott minden szavából, és bár politikával nem foglalkozott, szimpátiája mindig a polgári baloldal felé húzta.”¹⁸

Demeter Géza családi élete is rendeződni látszott. 1921. április 12-én nagyszámú előkelőség jelenléte mellett Hejőcsabán bárczai Bárczay István kir. kamarás és felhévizi Bihary Ludovika leányát, a tőle három évvel fiatalabb Bárczay Ludovika Izabella Katalint – közkeletűbb nevén Katót – vette nőül, akitől 1922-ben fia, 1924 tavaszán leánya született. Gézi ekkor már a család hejőcsabai birtokain gazdálkodott, de úgy érezte, hogy nem neki való a házasság, ezért még második gyermeke születése előtt, 1923. december 12-én elhagyta feleségét. „Elmegyek Pestre új életet kezdeni, nem értek semmihez, csak a katonasághoz és a vadászathoz” – mondotta barátainak.¹⁹ Felesége egy ideig várt rá, majd beadta a válókeresetet, s a Miskolci Kir. Törvényszék 1924 szeptemberében – távollétében – kimondta a házasság felbontását.²⁰

Demeter Géza ekkor már bizonyosan nem tartózkodott az országban, 1924-ben ugyanis barátjával, Potoczky Imrével nekivágott a nagyvilágnak. „Engem is rabjává ejtett a kóborlás láza. Hajóra szálltam, hogy meghódítsam a magam számára az ismeretlen földrészeket, hogy azt az energiát, melyet itthon megbénított az összeomlás, kivigyem oly világrészbe, hol tág tere van az egyéniség szabad érvényesülésének” – emlékezett vissza távozására második kötetének előszavában.²¹ Első útja során tizennégy napos hajóút után érkeztek meg Dzsibutiba, az akkori Francia-Szomália egyik fontos kikötőjébe, majd útnak indultak, hogy Abesszínia (ma: Etiópia) „eldorádójában”, az Arusszi tartományban lévő Dzsulu-völgyben létesítsenek ültetvényt.

Gézi már az odavezető út során számos kalandon ment keresztül, s akár meg is házasodhatott volna. A galla törzsfőnök – akinek fiát korábban megmentette – unokáját, a négy ökröt és háromszor tíz kecskét érő Ataffát

---

¹⁸ FAZEKAS 1976, 97.

¹⁹ KÁLMÁN Éva: Hogyan lett egy dzsenti katonatisztból bátor baloldali újságíró. *Észak-Magyarország*, 1991. augusztus 31. 4.

²⁰ MNL BAZVL VII.1.b. 5495/1924. Demeter Géza és Gézáné válóperes iratai.

²¹ DEMETER 1931, 5.

kínálta fel asszonyának tisztelete jeléül, ő azonban ellenállt a kísértésnek.²² A Dzsulu-völgyben számos magyar tartózkodott ekkor, köztük gróf Széchenyi Rezső.²³ Demeter Gálffy Bélával, Buczy Ferencsel és Potoczky Imrével több mint 700 magyar földnyi területet bérelt ki, majd ültetvényüket „Ottó-farmnak” keresztelték el.²⁴

A kalandvagyó fiatalember itt sem maradt sokáig, 1925 decemberében az etióp fővárosban vadászként és felügyelőként csatlakozott Max Grühl német antropológus négy hónapos felfedezőútjához, a Német Nílus–Rudolf-tó–Kaffa expedícióhoz. Céljuk Abesszínia feltárása volt, amely során megfigyeléseket, méréseket, gyűjtéseket végeztek, de filmfelvételeket is készítettek. A társaság tagja volt ugyanis afrikai vezetőjükön, Medzsiden és Grühl professzor fián, Waldemar Grühlön kívül Willy Kiermeyer, egy berlini filmgyár operátőre, aki mozigépével minden áron orrszarvúk, oroszlanok és bivalyok leölését akarta megörökíteni.²⁵ Az egyik filmfelvétel kedvéért Demeter Gézának egy csónakból több vízilovat kellett lelőnie, nem kis kockázat árán,²⁶ de az expedíció sikeréért más „bravúrokat” is produkálnia kellett: Dzsímában az öreg Abud Dzsefar szultán kérésére egy négyszáz lépésre lévő legelésző tehenet lőtt ki.²⁷

Harmadik útjára – amelyre 1926 végén, vagy 1927 elején indult²⁸ – ugyancsak egy tudományos expedíció keretében, három amerikai ornitológus vezetőjeként indult a vadonba. A tudósokat a New York-i múzeum azzal a céllal indította útnak, hogy Afrika ismeretlen vidékeiről madarakat gyűjtsenek az intézet számára.²⁹ A küldetéssel mit sem törődő amerikaiak helyett azonban – állítása szerint – Demeter gyűjtött mintegy ötszáz madarat, köztük három addig ismeretlen fajt. Mindehhez az is hozzájárult, hogy társasá-

---

²² DEMETER 1931, 268–270.

²³ Hét magyar vakmerő expedíciója az arusszi-i hegyóriások között. *Az Est*, 1925. július 8. 4.

²⁴ DEMETER 1931, 284.

²⁵ DEMETER 1931, 154–155.

²⁶ DEMETER 1931, 92–94.

²⁷ DEMETER 1931, 125–126.

²⁸ BIRÓ 2020.

²⁹ DEMETER 1928, 6.

gukhoz váratlanul csatlakozott egy Lady Lingworth nevű angol nő, akinek jelenléte komplikáltabbá és komikusabbá tette az expedíció kivitelezését.³⁰

1927-ben, közel három éven át tartó „világjárás” után Demeter Géza országosan népszerű publicistaként tért vissza Miskolcra. Kalandjairól ugyanis 1925 nyara óta rendszeresen küldött humoros és izgalmas útijegyzeteket, amelyeket aztán országos napilapok hasábjain keresztül ismerhettek meg az olvasók. Első tárcája 1925. július 8-án jelent meg *Az Est* című országos napilapban, majd két újabb útleírása után a sorozat megszakadt, végül 1926 júliusától, mintegy harminc írást megélve, 1927 augusztusáig a *Pesti Hírlap* hasábjain folytatódott. Hazatérve, 1927 októberétől a miskolci *Reggeli Hírlap*ban közölt sorozatot *Karavánnal Afrika szívében* címmel,³¹ majd kalandjait két könyvben tárta az olvasók elé. A *Felfedező úton – Magyar zászló alatt* 1928-ban a miskolci Klein, Ludvig és Szelényi Rt. gondozásában, míg a *Kalandos utazás Abesszíniában* 1931-ben a Tolnai Világlapja Rt. kiadásában jelent meg. Írásai ugyancsak nagy sikernek bizonyultak, „a könyvnek minden sora lebilincselően, néhol lélegzetvisszafojtóan érdekes olvasmány, amely felér bármily regény hatásával. Könnyed, pompásan kifejező ízes magyar stílusa csak hozzájárul annak az igazán kellemes élvezetnek a megnöveléséhez, amelyet ennek a könyvnek elolvasása okoz” – olvashatjuk egy korabeli tudósításban.³²

Hazatérése után Demeter Géza igyekezett konszolidált életet élni, 1927. július 8-án ismét nőül vette elvált feleségét, Bárczay Katalint. Házassága ezúttal sem maradt tartós, 1935-ben útjaik ismét különváltak.³³

1928-tól a szabadelvű *Reggeli Hírlap* szerkesztőségének tagjaként folytatta az írást, ellentmondásos személyisége azonban itt is kiütközött. Egykori pályatársa szerint „Géziben csodálatos módon keveredett a tettekreész, harcos újságíró és egy magyar Oblomov. Időnként teleírta a lapot jobbnál jobb harcos cikkekkel, majd, ha rájött, napokon át hevert tétlenül szállodai szobájában. A szerkesztőségi szolgálta vitte le ruháit a zálogházba.”³⁴ 1929-ben Bor-

---

³⁰ SZÉLINGER 2008, 60.

³¹ Karavánnal Afrika szívében. *Reggeli Hírlap*, 1927. október 22. 7.

³² Kalandos utazás Afrikában. *Reggeli Hírlap*, 1931. január 20. 6.

³³ MNL BAZVL XXXIII.1.a. Hejőcsaba, házassági, 22/1927.

³⁴ KÁLMÁN Éva: Hogyan lett egy dzsentri katonatisztból bátor baloldali újságíró.

Észak-Magyarország, 1991. augusztus 31. 4.

sod vármegye főlevéltárnoki állására pályázott,³⁵ de azt végül a nála jóval érdemesebb Klein Gáspár nyerte el.

1930–31-ben mindenféle előzmény nélkül egyszerűen eltűnt a városból, majd Pestről írt levelében arról tájékoztatta a miskolci szerkesztőséget, hogy a lap ellenszámlájára a Continental Szállodában lakik, fizetésre nem tart igényt, de a lakás ellenértéke fejében hajlandó cikkeket írni a lapnak Pestről. Egy-két cikk után azonban mély hallgatásba burkolózott. Mint utóbb kiderült, szép honorárium fejében egy fogász számára adott ekkor abesszin nyelvleckéket annak dacára, hogy a nyelvet ő maga sem bírta, csupán annak „muzsikájára” emlékezett. Leleményes módon napról napra kitalált szavakkal, latin és angol nyelvtani alapokra támaszkodva „varázsolt” egy új nyelvet, amelyet azonban a „félelmetes” memóriájú fogász egy idő után már jobban megjegyzett mint ő maga. A lelepleződéstől féltő Gézi ekkor „megölte” nagybátyját, vagyis közölte tanítványával, hogy elhunyt rokona tetemes öröksége okán azonnal haza kell utaznia. Miskolcon ismét a Reggeli Hírlap munkatársaként folytatta munkáját, s bár egyszer-kétszer még eltűnt Pestre, hamarosan lenyugodott.³⁶ Ebben szerepe volt annak is, hogy 1938. augusztus 22-én harmadszor is megnősült, Reisinger Ferenc miskolci szociáldemokrata politikus nevelt lányát, Tamásy Elvirát vette feleségül.³⁷ Házasságuk ezúttal tartósnak bizonyult, s a bohémságáról ismert Gézi „kalandozásai” is megszűntek.³⁸

Zsurnalisztaként az 1930-as években politikai kérdésekkel is foglalkozott. 1932-ban több röpirat jelent meg Miskolcon, amelynek szerzői a város liberális és szociáldemokrata ellenzékéhez tartozó személyek, Fazekas Sámuel, Zsedényi Béla, Révész Jenő, Reisinger Ferenc és Demeter Géza voltak.³⁹ A különböző címek („Farsang”, „Hamvazás”, „Nagyböjt”, „Sajtószabadság”) alatt kiadott röpiratszerű újság miatt Fazekas és Demeter ellen sajtórendőri kihágás vádjával büntetőeljárást indítottak, a miskolci törvényszék azonban

---

³⁵ *Reggeli Hírlap*, 1929. május 28. 8.

³⁶ FAZEKAS 1976, 98–100.

³⁷ MNL BAZVL XXXIII.1.a. Hejőcsaba, házassági, 389/1938.

³⁸ FAZEKAS 1976, 100.

³⁹ KÁRPÁTI 2002, 36.

– azzal az indoklással, hogy a rölapokat a sajtótörvény pontos betartásával adták ki – mindkettőjüket felmentette a vád alól.⁴⁰

A polgári baloldalként ismert Demeter az 1930-as évek elején sziporkázó cikkekben állította pellengérré az ellenzéki képviselőjelölteket, s ezért két sajtóperben is elmarasztalták. 1933-ban 200 pengő pénzbüntetésre ítélték,⁴¹ miután az 1932-es mezőcsáti választáson fellépő Eckhardt Tibort azzal vádolta többek között, hogy vásári bohóc módjára, demagóg izgatással próbálja a választókat a kormánypárti jelölt ellen fordítani.⁴² Talán ezen írásainak is köszönhető, hogy az 1933-as mezőkeresztesi időszaki választás utolsó heteiben Borbély-Maczky főispán felkérésére propagandafőnökként irányította a Tildy Zoltánnal szemben induló egységspárti Szabó Papp Károly – nyertes – választási hadjáratát.⁴³ Ez nem jelentette azt, hogy teljesen a kormánypárt szolgálatába állott volna, minthogy 1934-ben a miskolci törvényhatósági választáson a Független Demokrata és a Szociáldemokrata Párt közös listáján indult képviselőjelöltként a VI. és XI. kerületben, végül azonban mindkét helyen alulmaradt.⁴⁴

Történt ez mindannak dacára, hogy igazi hírességnek számított a városban. Afrikai kalandjairól számos rendkívül sikeres előadást tartott, hangját pedig az egész ország ismerhette, miután 1932–1933-ban novelláiból öt alkalommal is tartott felolvasást a budapesti rádióban,⁴⁵ és „csillogó humorral átszótt, a bennszülöttek primitív életébe élesen bevilágító megfigyelései, zamatos, gördülékeny előadása kellemes” félórakat szerzett a rádió hallgatóinak.⁴⁶ Emellett tudományos igényű publikációi is születtek: 1937-ben a *Mis-*

---

⁴⁰ Felmentettek két újságírót a sajtórendőri kihágás vádja alól. *Magyar Jövő*, 1933. április 8. 4.

⁴¹ Eckhardt Tibor és Ulain Ferenc rágalmozási perében súlyos pénzbüntetésre ítélte a törvényszék a Reggeli Hírlap munkatársát. *Magyar Jövő*, 1933. május 2. 3.

⁴² Vándor cirkusz Mezőcsáton. *Reggeli Hírlap*, 1932. augusztus 19. 4.

⁴³ FAZEKAS 1976, 103.

⁴⁴ A választók döntése. *Reggeli Hírlap*, 1934. december 18. 3–4.

⁴⁵ *Eger*, 1932. november 20. 6; 1933. február 16. 4; 1933. május 25. 4; 1933. szeptember 2. 4.

⁴⁶ *Reggeli Hírlap*, 1933. szeptember 2. 8.

kolci jogászélet című folyóiratban adott közre egy-egy tanulmányt.⁴⁷ Ismertségét mutatja, hogy 1935-ben Dinnyés Lajos kisgazdapárti képviselő egyik országgyűlési beszédében Demeter afrikai élményeire hivatkozva kritizálta a kormány közlekedési politikáját.⁴⁸

Demeter Géza újságcikkeiben gyakorta foglalkozott Lillafüred és Tapolca turisztikai nehézségeivel, helyes fürdőpolitikát követelve. Talán ennek is köszönhető, hogy 1936-ban Tapolcán fürdőtitkári állást szereztek számára.⁴⁹ Szerződtetésével a *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap* számos alkalommal foglalkozott *Mi történt a héten?* című humoreszk rovatában a rejtélyes „28-as ember” – vagyis Sassy Csaba –, aki visszatérően élcelődött azon, hogy Demetertől várják a fürdő felvirágzását. Afrikai kapcsolataival viccelődve felvetette, hogy a turisták számának növelése érdekében küldjenek prospektusokat Abessziniába, majd álhírként azon viccelődött, hogy krokodiltenyészetet létesíthetnek a tapolcai tóban, ami érdeklődők tízezreinek látogatását biztosítaná a fürdő számára.⁵⁰

Demeter emellett folytatta újságírói pályafutását is. Fazekas György szerint írás közben néha fellobogott benne a „harci kedv”, vitáiban pedig ironikus és szellemes stílusa óriási fölényt jelentett.⁵¹ 1939 nyarán „Per-tu vagyok a közigazgatással” címmel Fekete Bertalan miskolci polgármester és általában véve a városi hatóságok kommunikációs stílusát tette kritika tárgyává. Míg ugyanis a korábbi polgármesterek valamennyi képviselővel tegeződtek, Fekete csak kevéssel,⁵² a hatósági rendelkezések azonban sokszor tegező stílusban íródtak, amit Demeter rendkívül nehezményezett. Különösen az bosszantotta fel, hogy a városi köztisztasági autón „Ne szemelj! Ne köpködj az utcán!” szövegű felhívás szerepelt. Felháborodásában rendkívül szórakoztató, ironikus hangvételű cikket jelentetett meg, amelyet már-már

---

⁴⁷ DEMETER Géza: Igazságszolgáltatás Abessziniában. *Miskolci Jogászélet* 13/3, 1937, 113–115; DEMETER Géza: Abesszinián közigazgatási beosztása. *Miskolci Jogászélet* 13/4, 1937, 144–148.

⁴⁸ Országgyűlés naplója, 1935–1939, VII, 543.

⁴⁹ Tapolca-fürdő igazgatósági ülése. *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1936. március 19. 6.

⁵⁰ *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1936. június 21. 4.

⁵¹ FAZEKAS 1976, 180.

⁵² FAZEKAS 1976, 185.

megszégyenítő módon a következő szavakkal fejezte be: „Szervusz Városháza! Szervusz öntözőkocsi! Legfeljebb arra kérlek, hogy a jövőben nappal aztán ne tegezz!”⁵³ A válaszreakció nem maradt el. A polgármester megbízottai útján követelt tőle lovagias elégtételt, amit természetesen Demeter visszautasított. A mindenki által várt párbaj azonban elmaradt, a ségédék megegyeztek arról, hogy nem történt valójában sértés.⁵⁴

1939-ben Demeter Géza új feladatot kapott. Miután a zsidótörvény értelmében Fehér Ödönnek meg kellett válnia a Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap felelős szerkesztői státuszától, 1939. július 20-tól – némi jogi hercehurca árán⁵⁵ – Demeter lett a lap felelős szerkesztője és kiadója.⁵⁶ Az újságot közösen vezette Zsedényi Béla főszerkesztővel, akihez ekkor már bizonyosan mély baráti szálak fűzték. Felelős szerkesztőként Demeter csak ritkán jegyzett saját neve alatt cikket, évente alig egy- vagy két publicisztikát jelentetett meg. Első vezércikkében nemzeti alapon kritizálta a nyilaskeresztes eszmét, képviselőit pedig „idegenből becsempészett áru idegen lelkű kufárai”-nak nevezte és felemelte szavát „az országot népi autonómiákra daraboló Hungarista propaganda” ellen.⁵⁷ Felelős szerkesztőként kiállt munkatársai mellett, így például, amikor az egyik kollégája nevének kiadását követelte egy fenyegetően fellépő panaszos, hosszú cikkben reagált a vádakra, jelezve, hogy bár kollégája nem szeret lovagiaskodni, ő áll elébe: „nem vagyok ennyire kényes természetű és örömmel várom további kedves lépését. Található vagyok minden délután 4 órától 7 óráig a Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap szerkesztőségében, este ugyanott 10 órától éjfél után félkettőig. [...] Ha ellenben jobb szeretne velem sötétben találkozni, tisztelettel értesítem, hogy minden éjjel a Népkert előtt megyek haza két óra tájban. Legyen szerencsém.”⁵⁸

Utolsó cikkét 1943 decemberében egy zsidó származású és az ukrán frontra hurcolt volt kollégája, Révész Jenő „Fekete könyv” címen megjelent

---

⁵³ Per-tu vagyok a közigazgatással. *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1939. július 13. 3.

⁵⁴ FAZEKAS 1976, 186.

⁵⁵ RUSZOLY 1997, 377–378.

⁵⁶ BERÁNNÉ-ROMÁN 1981, 125–126.

⁵⁷ A félrecsúszott álarc. *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1939. július 28. 1.

⁵⁸ Kedves Ungár Ferenc Úr! *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1940. április 25. 5.

verses kötetének méltatásának szánta. Az antiszemita légkörrel dacolva már a cikk alcímében (Révész Jenő barátom verseskönyvéhez) kiállt volt munkatársa mellett, akinek korábban a szerkesztőségéből „kontradiktórius tárgyalás nélkül hozott ítélet alapján” „egyszerre kivitték asztalát a szobából, ő pedig elköszönt barátaitól, kollégáitól”. Cikkében a versek ürügyén hosszasan ecsetelte az „orosz síkságon” átélt szenvedéseket, de a kötet ajánlásával vigaszt is kívánt nyújtani az olvasóknak: „akik a rájuk szakadó tömegszenvedést kibírhatalannak tartják, [...] megtanulják, hogy a legfeketebb éjszakára is eljön a hajnal.”⁵⁹

1944. április 16-án – más lapokhoz hasonlóan – a Felsőmagyarországi Reggeli Hírlapot betiltották.⁶⁰ Arra vonatkozóan nem rendelkezünk információval, hogy a következő hónapokban milyen megpróbáltatások érték, bizonyos azonban, hogy a szovjet csapatok bevonulása után ismét jó barátja, Zsedényi Béla harcostársaként folytatta pályafutását. 1944. december 16-án a Független Demokrata Párt delegáltjaként a Miskolci Nemzeti Bizottság tagja lett,⁶¹ bár már nem sokáig tartózkodott a városban. Miután Zsedényi Bélát 1944. december 21-én a Debrecenben székelő Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökévé választották, felkérésére ő is vele tartott és 1945. január 1-től mint a nemzetgyűlés elnökségének titkára,⁶² változatlanul Zsedényi jobbkezeként folytatta hivatali pályafutását. Kinevezésének módját a Minisztertanács 1945. január 12-i ülésén kifogás tárgyává tette, hangsúlyozva, hogy annak igazoló eljárás megejtése és a pénzügyminiszterrel folytatott előzetes megbeszélés után kellett volna megtörténnie.⁶³ Demeter kinevezését azonban nem hatálytalanították, így az egykori újságíró elnökségi titkárként folytatta munkáját. Feladata nem volt könnyű, hiszen miután Zsedényit az államfői testület, a Nemzeti Főtanács elnökévé választották, az ország két legmagasabb közjogi tisztét betöltő – gyakorlatilag államfői feladatokat ellátó – politikus munkáját kellett segítenie.⁶⁴ Titkári minőségben, az Alföldi-palota harmadik emeletén székelő elnöki hivatal balkonos szobájában ő szerkesztette a Magyar Közlöny

---

⁵⁹ Fekete könyv. *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1943. december 19. 5.

⁶⁰ BERÁNNÉ-ROMÁN 1981, 463.

⁶¹ KUN 1971, 57.

⁶² *Magyar Közlöny*, 1945. 1. sz.; 1945. január 4. 3.

⁶³ SZÚCS 1997, 117.

⁶⁴ GANTNER 2008, 80.

címmel induló hivatalos lap első számát is.⁶⁵ Elnökségi titkári minőségben számos jelentős eseményen részt vett, így 1945. november 2-án Gyöngyösi János külügyminiszter társaságában ő fogadta a Nemzeti Főtanácsnak megbízólevelét átnyújtó Puskin szovjet követet,⁶⁶ majd feleségével együtt részt vett a követ tiszteletére rendezett estélyen.⁶⁷ Két héttel később, november 15-én pedig ő olvasta fel az új miniszterelnök, Tildy Zoltán esküszövegét.⁶⁸ Az 1945-ös választások után Zsedényi közjogi tisztségei megszűntek, Demeter azonban elnöki tanácsosként a törvényhozó testület apparátusában maradt és 1947-ig a nemzetgyűlés hivatalainak helyettes vezetőjeként dolgozott.⁶⁹

Demeter Gézának a diktatúra éveiben töltött éveire vonatkozóan alig rendelkezünk információval, s azok is többnyire az Államvédelmi Hatóság irataiból származnak. A férfi kevésbé személye, mint inkább kapcsolatai okán került a politikai rendőrség látókörébe. Egy 1949-es jelentés szerint például a „felszabadulás utáni időben” szoros kapcsolatban állt Karády Katalin színésznővel,⁷⁰ 1950-ben pedig már Bajcsy-Zsilinszky Endréné ismerőseként figyeltek fel rá. A mártírhalált halt politikus özvegye rendszeresen felkereste budapesti, V. kerületi lakásában, de mielőtt belépett volna, megállt a házzal szemben lévő utcárészen, felnézett, s csak miután jelet kapott az ablakból, utána indult fel a lakásba.⁷¹ Demeter – mint aki több évet töltött korábban külföldön és a Reggeli Hírlap szerkesztője volt – azért is volt fontos, mert rendszeres kapcsolatot tartott fenn apósával, az időközben a politikai életből kiszorított Reisinger Ferenc volt belügyi államtitkárral, ráadásul fia gépkocsivezetőként korábban a budapesti jugoszláv követségen dolgozott. Az állambiztonság azt gyanította, hogy Bajcsy-Zsilinszkyné, Demeter Géza és

---

⁶⁵ GANTNER 2008, 93.

⁶⁶ Az új Magyarország első diplomáciai aktusa. *Szabad Szó*, 1945. november 3. 2.

⁶⁷ A nemzetgyűlés elnökének fogadóestélye Puskin követ tiszteletére. *Magyar Nemzet*, 1945. november 4.

⁶⁸ Tildy Zoltán elnöklésével megalakult az új kormány. *Kossuth Népe*, 1945. november 16. 1.

⁶⁹ KALLÓS 1947, 64.

⁷⁰ ÁBTL 3.1.5. O-9188 Jelentés. Budapest, 1949. január 26. Tárgy: Karády Katalin.

⁷¹ ÁBTL 2.1. VII/2 (O-8869) Jelentés. Budapest, 1950. május 5. Tárgy: Bajcsy Zsilinszki Endréné.

fia, valamint annak barátai egy csoportot alkotnak,⁷² összeesküvésü ügy kreálására és koncepciók per lefolytatására azonban nem került sor.

Az állambiztonság adataink szerint utoljára 1965-1966 telén foglalkozott személyével, egy fiatal emigrációban élő rokona látogatása okán. A „Rogger Moor” néven megfigyelés alá vetett fiatalemberről azt feltételezték, hogy valamely külföldi hírszerző szervvel áll kapcsolatban, ezért minden mozgását figyelemmel követték. Egy XIV. kerületi lakás lakójaként az akkor már nyugdíjas adminisztrátor – és 1963 óta özvegy – Demeter Géza is az állambiztonság látókörébe került, ezért „feldolgozás alá vétel”, illetve operatív ellenőrzés céljából – gyermekeihez hasonlóan – kérdőjegyet állítottak ki személyéről.⁷³ Mint a célszemély „Hajlott” fedőnévű kapcsolata számos, a Kígyó utcán készült titkos fényképfelvételen szerepelt, amelyek ma is fellelhetők az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött dossziéban.⁷⁴

Az egykori Afrika-utazó öt évvel később fejezte be küzdelmes és kalandos életét, 1971. június 12-én halt meg Budapesten.⁷⁵ Emléke sokakban mély nyomot hagyott. Fazekas György újságíró önéletrajzi kötetében hosszú bekezdéseket szentelt történeteinek, a régi útleírások kedvelői körében pedig a mai napig népszerűek kötetei.

Felhasznált források

Anyakönyvek, Budapest XIV.

Anyakönyvek, Budapest XIV. kerület. Online: www.familysearch.org (Letöltés: 2023.08.23.)

ÁBTL 2.1.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2.1. (= A volt zárt irattár levéltári anyaga)

---

⁷² MNL BAZVL XXXIII.1.a. Hejőcsaba, házassági, 389/1938.

⁷³ ÁBTL 3.2.4. K-1860/1. Pótszámú jelentés. „Zerge” figyeléséről. Budapest, 1965. december 18.; Kérdőjegy. 1965. december 24.

⁷⁴ ÁBTL 3.2.4. K-1860/1. 239, 243, 247, 249, 253, 255.

⁷⁵ Anyakönyvek, Budapest XIV., halotti, 876/1971.

ÁBTL 3.1.5.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 3.1.5. (= Operatív dossziék / O-dossziék)

ÁBTL 3.2.4.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 3.2.4. (= Kutató dossziék / K-dossziék)

MNL BAZVL VII.1.b.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, VII.1.b. (= Miskolci / Királyi / Törvényszék iratai, Polgári és büntetőperek)

MNL BAZVL VIII.55.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, VIII.55. (= Miskolci Református Lévy József Gimnázium iratai)

MNL BAZVL XXXIII.1.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, XXXIII.1.a. (= Állami anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye. Abaúj, Borsod, Gömör, Kishont, Torna /vár/megye és Miskolc város anyakönyvi kerületei állami anyakönyvi másodpéldányainak gyűjteménye)

BERÁNNÉ-ROMÁN 1981

BERÁNNÉ NEMES Éva-ROMÁN János: *Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez, IV. 1939-1944.* Miskolc, Miskolc Megyei Város Tanács Végrehajtó Bizottsága, 1981.

DEMETER 1928

DEMETER Géza: *Felfedező úton – magyar zászló alatt. Úti kalandok Abessziniából.* Miskolc, Klein, 1928.

DEMETER 1931

DEMETER Géza: *Kalandos utazás Abessziniában.* Budapest, Tolnai, 1931.

Értesítő, 1917

A Budapesti X. Ker. Tisztviselőtelepi M. Kir. Állami Főgimnázium 1916-1917. évi értesítője. Budapest, Fritz, 1917.

KALLÓS 1947

Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz 1947-1948. évre. Szerk. KALLÓS János. Budapest, Pesti Tőzsde, 1947.

KEMPELEN 1911-1932

KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok, 1-11.* Budapest, Grill, 1911-1932.

Országgyűlés naplója, 1935-1939

Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, I-XXII. Budapest, Athenaeum, 1935-1939.

SASSY 1939

A volt m. kir. miskolci 10. honvéd gyalogezred világháborús emlékalbuma. Szerk. SASSY Csaba. Miskolc, A volt M. Kir. Miskolci 10. Honvéd Gyalogezred Világháborús Emlékalbuma Kiadóhivatala, 1939.

SZÜCS 1997

Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsai jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15. Szerk. SZÜCS László. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1997 (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok.)

Bibliográfia

BIRÓ 2020

BIRÓ Dániel: Felfedező úton – magyar zászló alatt. *ELbida Projekt*, 2020. március 15. Online: <https://elbidaprojekt.hu/2020/03/felfedezo-uton-magyar-zaszlo-alatt.html> (Letöltés: 2023.06.09.)

FAZEKAS 1976

FAZEKAS György: *Miskolci toronyóra*. Budapest, Magvető, 1976.

GANTNER 2008

GANTNER Péter: *Egy elfelejtett államfő*. Budapest, IAT Kiadó, 2008.

KÁRPÁTI 2002

KÁRPÁTI Béla: *Miskolci kalendárium, 1300–1960*. Miskolc, Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár, 2002 (Borsodi Levéltári Füzetek 39.)

KUN 1971

KUN László: A Miskolci Nemzeti Bizottság története. *Borsodi Történelmi Évkönyv* 3, 1971, 69–104.

RUSZOLY 1997

RUSZOLY József: Zsedényi Béla és a Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap. In: *Miskolc a millicentenárium évében*, 2. Szerk. DOBROSSY István. Miskolc, Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár, 1997.

SZÉLINGER 2008

SZÉLINGER Balázs: *Magyarország és Etiópia. Formális és informális kapcsolatok a 19. század második felétől a II. világháborúig*. Szeged, 2008. (PhD-disszertáció, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Doktori Iskola)

Források egy paráznasággal és szodómiával vádolt földesúr portréjához.

(IV.) Csáky Péter házasságtörési ügyének vizsgálata és végrendelete

Koleszár Krisztián

Az 1655-ben elhunyt Csáky (VII.)¹ László örökösei 1665-ben Besztercebányán Wesselényi Miklós nádor előtt tettek birtokosztást.² Ekkor a négy fiútestvér közül Zsigmond már halott volt, így özvegye, Jakusith Kata osztozott meg Tatán és Szádváron fele-fele arányban Csáky (IV.) Péterrel. Adorján, a régi bihari birtok Csáky (VIII.) Lászlóhoz és (III.) Pál kezére jutott. A család közösen használhatta a pozsonyi, győri és besztercebányai házat, míg a komáromi átengedték Csáky Péternek, ami összefüggésben lehet azzal, hogy őt még 1654. november 9-én komáromi főispánná, illetve ugyanekkor tatai főkapitánnyá nevezték ki.³

A birtokosztást követően Csáky Péter egyre gyakrabban tartózkodott Szádváron, illetve az annak uradalmához tartozó Szilason. Csáky 1666-ban köthetett házasságot Melith Máriával, Melith Péter Szabolcs vármegyei főispán lányával.⁴ A mézesetek hamarosan elmúlhattak, mert alig több mit két és fél év után a megromlott házasság okán a feleség vádpontjait az egri káptalan vizsgálja ki. 1669. február 1-jén tanúkat hallgattak ki, melynek jegyzőkönyve fennmaradt.⁵ Az irat boszorkányságra és szobafogságra vonatkozó

---

¹ A család leszármazottainak azonosító számjelölésére lásd: SVÁBY 1891, 36.; NAGY 1858, 87.

² Az egyezséglevél szövegkiadása: Csáky Okt. 1919, 744–747.

³ BARTA M. 2021, 34–35.

⁴ Rottal–Csáky 2017, 108.

⁵ MNL HVL XII.1. 74., Nr. 110.

részletét Mihalik Béla Vilmos 2015-ben ismertette elsőként,⁶ azonban ezen felül számos olyan adatot vonultat fel, amelyek a teljes szövegközlést indokoltá teszik. A kérdőpontokat nyilvánvalóan a vizsgálatot kezdeményező sértett fél panaszából állították össze, s mint ilyen, természetesen meglehetősen egyoldalúnak tűnik. Mégis, a felvett tanúvallomások rendre megerősítik a feleség olykor egészen elképesztő vádjait Csáky felettébb szertelen és korának társadalmi normáit áthágó természetéről, némiképp olykor túl is rajzolja azt. A feleségével való rossz bánásmód, bántalmazás mellett Csáky szeretőket tart: sógornőjén, Jakusith Katán kívül Máté deák feleségét, illetve szolgáját, Sipos Gergelyt. Utóbbi kapcsolata a kortársak szemében pedig már szodómiának minősült, ahogy a Pestu nevű inasán tett erőszak is.

Az ügy további folypásáról semmi biztosat nem tudunk. Ismerve a korban az ügyek folypását, annak az egri káptalan vizsgálatá után még évekig el kellett volna tartania, azonban mintha a házastársak közötti rossz viszony alig egy év múlva nyugvópontra jutott volna. Talán éppen a befolyásos keresztapa, Szelepcsényi György⁷ egyengette a történéseket a megegyezés irányába. Köszönőlevelet még a megvádolt Jakusith Kata is megfogalmazott az érseknek.⁸ Csáky mindvégig tagadhatta a vádakat, összesen hat, érseknek címzett levelét ismerjük, melyek 1670. június 12. és 1671. február 23. között születtek. Csáky két utolsó levelében még felvillantja simulékony jellemét, ezúttal Szendrő várának kapitányi tisztségére áhítózik, s azt kéri keresztapjától, segítse pozícióba; ezekből kiviláglik, még hosszú évekre tervez.⁹

Éppen ezért nem találunk arra magyarázatot, hogyan került alig egy hónapra rá a szádvári palota „*beteges ágyába*”, amelyben Csáky Péter (akinek törvényes utódja nem született) végakarátát mondja tollba.¹⁰ Az 1671. március 25-én szövegezett iratban szereplő, végső nyughelyének szánt szendrei kolostornak tett adományokat már 1872-ben Rupp Jakab ismertette, utóbb Détsy Mihály 1969-ben kivonatolta a Szádvárban folyó élet szemléltetésére

⁶ MIHALIK 2015, 57.

⁷ EPL AE. AEV. Acta Radicalia, Classic X.196., Fasc. 42., No 5346., p. 117.

⁸ Uo. Fasc. 40., No 5117., p. 44.

⁹ Uo. Fasc. 42., No 5346., pp. 117–118.

¹⁰ Az irat eredetiben tudomásom szerint nem maradt fenn, másolatai: MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. A. No. 22., ff. 91–93.; Uo., Rep. 50. Fasc. B. No. 13., ff. 88–90.; MNL OL E 151 14. dob., Fasc. 97., ff. 60–63.; Uo., ff. 64–67.

(udvartartásában szakács, zenészek, udvari bolond stb.).¹¹ Kétségkívül, ha nem ismernénk az életrajzi előzményeket, egy nagyvonalú végrendelezőt látnánk a ravatalon. Csakhogy az ebben foglaltak inkább tűnnek egy utolsó nagy tivornyának, egyben bosszúnak az utált rokonság felé, mintsem egy haldokló – éltében megismert jótevőit jutalmazó – elcsendesedésének.

Csáky Pál öccse halála után érkezhettek a szádvári uradalomba intézkedni a temetésről és a hagyatékról. Nagynénjének, Batthyány Borbálának arról ír a szilasi kúriából 1671. július 9-én, hogy maga sem tudja, miből teremtet majd elő legkevesebb 1000 tallért a végakarásban foglaltak teljesítésére.¹²

* * *

Végül a szövegközlésről. Amíg a tanúkihallgatás jegyzőkönyve legalább három kapkodó kéz munkája, addig a végrendeletből későbbi, tisztázott másolatok maradtak fenn, utóbbiból a legkorábbinak vélt változatot használtam. A korhű szövegközlést, a múltbeli beszédet tükröző átíratot tartottam célszerűnek, a személy- és földrajzi neveket betűhíven közlöm, a rövidítéseket pedig mindenütt szögletes zárójelben oldottam fel. Az egykorú kihúzott, illetve \betoldott/ szövegrészeket megjelöltem, az elírásra, szokatlan szóalakokra a [!] hívja fel a figyelmet. Helytakarékosság végett a rövid sorok töréseinél | jelet használok. A szövegek összeolvasásában nyújtott segítségért Tóth Péternek szeretnék ezúton is köszönetet mondani.

Felhasznált források

EPL AE. AEV.

Esztergomi Prímási Levéltár, AE. AEV. (= Archivum ecclesiasticum, Archivum ecclesiasticum vetus)

MNL HVL XII.1.

Magyar Nemzeti Levéltár Heves Vármegyei Levéltára, XII.1. (= Egri káptalan hiteshelyi levéltára, Iratok)

---

¹¹ RUPP 1872, 101. (Az adomány összege a megjelent munkában négyezer forint, az általam használt iratban ez hétezer.); DÉTSZY 1969, 147.

¹² MNL OL P 1314 32. dob. No 8610., [p. 1.]

MNL OL E 151

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, E 151 (= Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara archivuma, Acta ecclesiastica ordinum et monialium)

MNL OL P 108

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 108 (= Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repositorium) Rep. 24. (= A szádvári uradalomra vonatkozó iratok); Rep. 50. (= Végrendeletek, hagyatéki leltárak)

MNL OL P 1314

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 1314 (= Batthyány család levéltára; Missiles)

Csáky Oklt. 1919

Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez II. Oklevelek 1500–1818. Budapest, Stephaneum Nyomda, 1919.

Rottal–Csáky 2017

Rottal János levelezése Csáky Istvánnal és Ferenccel. Közread. BARTA M. János. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017 (Lymbus kötetek, 3).

Bibliográfia

BARTA M. 2021

BARTA M. János: „...valamely Istenét, vallását, Királyját és hazáját igazán szerető nemes ember...” *Egy 17. századi főnemes, gróf Csáky István országbíró pályaképe.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2021.

DÉTSZY 1969

DÉTSZY Mihály: Egy ismeretlen magyar vár – Szádvár. *A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 8, 1969, 143–186.

MIHALIK 2015

MIHALIK Béla Vilmos: Paráznák, boszorkányok, házasságtörők a 17. század végi Felső-Magyarországon. In: *Tanulmányok Badacsonyból III.* Szerk. KÁNTOR Balázs–MIHALIK Béla Vilmos–ZARNÓCZKI Áron. Budapest, Fiala Levéltárosok Egyesülete, 2015, 51–58.

NAGY 1858

NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, III. Pest, Beigel és Kozma, 1858.

RUPP 1870

RUPP Jakab: *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre*, 2. Pest, Eggenberger, 1872.

SVÁBY 1891

SVÁBY Frigyes: A körösszeghi és adorjáni gróf Csáky család genealogiája. *Turul* 9, 1891, 35–38.

FORRÁSKÖZLÉS

1. Csáky Péter házasságának megromlását vizsgáló tanúkihallgatások jegyzőkönyve (1669. február 1. körül)¹³

[14] In protocollo v[enerabilis] cap[itul]li Agr[iensis] | L[itte]ra A. Sig[natura] No 110.

De eo utrum?

1. Tudgya-é, látta-é, avagy hallotta-é az tanu, hogy gróf Csaky Péter ura[m], tekin[tetes] nag[yságo]s Bribery Melith Máriával való házassága után, nem sok üdövel, mihelt Csaky Sigmondné, Jakusith Catha asszony Szádváraiba hazaérkezett, rosszul kezdett élni, és azonban hamar az sebess-pataky tudóst, alias boszorkánt kezdette Derenkre, Szádvára alá hordatni, azhová Csaky Péter ura[m] az ángyával, Csáky Sigmondnéval minden nap alájártak holmi ördögségekrül tudakozni. Kiváltképpen megemlített Melith Mária asszony romlására és hogy oly orvosságot, avagy ördögséget mívellyen, hogy az ángyának gyermeke ne légyen, és hogy azon ördöngős embernek lakóházához is maga Csaky Péter ura[m] sokszor járt. Ezen dolgokba[n] pedig mit értett vagy hallott, hogy végbevittek volna?

2. Hogy az megemlített Melith Mária asszont, hütös feleségét gróf Csáky Péter ura[m] oly szoros arestomban és rekesztben tartotta, hogy házábul szabadság nélkül kijönni, ablakán kinézni, frauczimeri közib[en] menni és azok[na]k asszonyokhoz menni (noha csak egy ajtó volt kösztök) szabados nem volt, háza is gyakrabban füsttel tele levén, még csak jó ülőszék sem volt benne?

3. Hogy egy tyukmonyat, egy cipót, egy pohár bort, vagy csak forrásvizet is az úr hite nélkül nem volt szabados az asszonnak adni és bevinni, sőt sok ideig eső- és csatornavizet ivott, kiben egynéhány hétig is elhevert az holt macska?

4. Hogy megemlített asszonnak urának sem egésségb[en], sem betegségében, házában menni audentiakérés nélkül szabados nem volt, ugy is nem mindenkor bocsátták.

---

¹³ MNL HVL XII.1. 74., Nr. 110., pp. 4–14.

Csáky Sigmondnéval pedig éjjel-nappal egy házban heverték és sok emberek láttára, minden szemérem nélkül egymást nyalták, csókolták.

5. Hogy igen ritkán ött Csaki Péter ura[m] megírt feleségével, hanem maga cellájában, az asszonnak fogván holmi lencselévből, döggel holt borjuból, sánta, beteges kecskéből készített két, három tál étket, és [15] valami praebenda italt, aszt kellett enni és innya; maga pedig az ura az ágyával, Csaky Sigmondnéval az úr házában friss étkekkel vacsoráltak és ebédeltek?

6. Hogy Csaky Péter ura[m] mind felesége otthonlétekor, s mind édesattyja mellett laktában az ágyával egy szekérben, mint hütös feleségével ülven, s a' várbul az jószágbá lemenvén, falurul falura egy hétig is odajártanak, estve pedig elmenvén egymástul, s az szegényembereket kiüzetvén az háztul, éjjel ismét egyyüvé mentek, és együtt háltak, heverték, mit tud, és mit látott ebben az tanu?

7. Hogy Csaky Péter ura[m] maga avval kérkedett, hogy néki három felesége legyen, Jakusith Kata, Melith Mária és Sipos Gergely. És hogy a' többi között egy ebéd felett Csaky Péter Csaky Sigmondnének mondotta volna: Tudod-e amaszt? Amaz felelt: Mit? Mikor Laczkoval a' köpenyegben amoda vitettelek, s megjebállalak, jól esék-é? Amaz viszont, ugymint az asszony, monda: Tudom, bizony, jól esék néked is. Az úr felele: Jól, nekem is.

8. Hogy egy alkalmatossággal az ánya Beczkóba készült, és Csáky Péter asztalánál aszt mondotta, szekeret készítettvén az ágyom[m]al, alámegeyek az falukra, s megjebá-lom, mert egy ideig oda léssen.

9. Hogy miolta az feleségét elvette több harmadfél esztendejénél, egy pénz árra köntöst neki nem vett, sem cselédgye ruházattára egy pénzt soha nem adott, egy pénz jövedelmével az felesége szabados nem volt, sőt azmint az attya és annya szükségére külték is az feleségének, megtudván, aszt is elvette tüle?

10. Hogy magát beteggé tette Csaky Péter ura[m], esztendeig sem hált nem hogy egy ágyban, de egy házban is feleségével, sőt, ha felment is a' felesége az ura házába, csak ágya leplét megillette is, lehurrogatta, szidogatta érette. Az ánya pedig eleget hevert rajta, min-[16]denek láttára, és hogy nem is felesége párnáin, lepedőin hált, s nem is engette, hogy felesége, avagy annak cselédi mossanak reá?

11. Hogy az ánygát cselédestől Csaky Péter ura[m] ruhászta, s költséggel tartotta, és mai napig is tartya?

12. Hogy Várdábul felesége hire nélkül elvitt jókot ánygának, s ánya jóakaróinak azhova tudniillik kedve tartotta, atta és ajándékoszta, felesége bosszuságára?

13. Hogy felesége oly megutált állapottal volt előtte, hogy reá sem nézhetett és gyakortább hozzá való szava, ördög atta és teremtette, ördög lelkü, kerek kő ütötte, esse lélek leánynak szidván, oly szókot is ejtett, hogy sem testének, sem lelkének nem kellett az asszony maga, hane[m] csak az java?

14. Hogy feleségéhez való köteleességéb[en], azon kívül mással, valakivel I[ste]n s világ törvénye ellen közösködött volna, ebben mit tud, mit látott és hallott?

[4] Anno 1669. die 1ma Februarii penes mandatum excellentissimi d[omi]ni, d[omi]ni Judicis Curiae ad instantia[m] ill[ust]r[issimae] co[m]missariae Mariae Milit, nos videlicet capitularis adm[odum] r[er]veren[dis] d[omi]nus Georgius Fodor, regius vero Joannes Horvat de Jaszo hanc inquisitionem peregrimus in opp[idi]o Jaszo in c[omi]t[atu] Abba-újvariensi habita.

Pri[mus] testis honorabilis et r[ev]er[en]dus d[omi]nus Nicolaus Csétény pro nunc conventualis S[an]cti Joannis Baptistae de Jászo, annor[um] circiter 28, ad puritatem concientiae examinatus fassus est ad imum. Tudgya aszt, hogy miként gróf Csaki Sigmondné haza érkezett Szadvaraban, azután nem sok üdő mulva rosszul kezdett az úr, Csaki Péter uram az feleségével élni. Hallotta aszt is, hogy az megnevezett ördögöt elhozták Derénkre, de ne[m] látta szemeivel, aszt is látta, hogy alá járt az gróf, de hova, ne[m] tudgya. Aszt is hallotta akkorbéli szolgatartótól, hogy ettcser [kihúzza: ment] ott volt, kérdeztvén a' szolgálótól, hogy hol volt az úr, aszt mondották, hogy Sebes Patakon az ördögnél. 2do. Tudom aszt somodi plebanus lévén, gróf Csaki Sigmondné hozzám Somodiban alágyútt, és engem felvivén magával az várban, [kihúzza: az] Csaki Péternét nem látván, kérdeztem hol vagyon, felelt Csaki Sigmondné asszonyom reája, oda alá vagyon az házában, de arestomban vagyon. Én kérdeztem: Miért. Erre felelt az asszony: Azért utánnam és ura után circáltatott az inassával. Én arra mondtam: Nem hihetem. Felelvén az asszony, Csaki Sigmondné: Ó, édes Csheteným, hogy ne hinné[m], mikor az inassát az ajtómon kapták [kihúzza: Meresit] Geczit, és aszt három páczával mindaddig verette az kapuban, míg meg ne[m] vallotta, miért hallgatódzott ott az ajtón. Aszt mondtotta az gyermek, hogy az asszony őneki egy lovat ígért volna, minden szerszámostul, ugy mint Csaki Péterné, hogy hallgatózzon az ajtón, hogy miért jár annit az úr az asszonhoz, [5] ugy mint Csaki Sigmondnéhoz. Ezt megbeszélvén énnekem az asszony, Csaki Sigmondné alágyüvéen tüle az felső várból, izentem Csaki Péternének, hogy ha ön[agysá]gá[n]ak ártalmára ne[m] volnék, tehát odamennék, az ön[agysá]ga látogatására, nagy félve bémentem, és ön[agysá]gát öregasszonyával együtt tanáltam, leülvén az házban, egymással beszélgettünk, s kérdeztem, mi volna az úr hozzája való keménységének az oka. Nagyot foháskodvá[n] aszt monda: Nem tudom.

Ad 3. [kihúzza: Ad] Olyankor találta[m] szinté[n] a pincék eleibe menne[m] ottlakomba, hogy liszt kéretett az asszony, de a kulcsár azt felelte, hogy meg van az úrtul parancsolva, hogy hire nélkül semmit se adgyon, amint hogy nem is adtak. De coetero a kút ugy csatornavasról szemmit sem tud.

Ad 4. Tudom aszt, hogy mikor az urat a hideg löle, audientia nélkül nem volt szabad bemenni az úr házába, és maga szolgálítul is hallotta[m] azt, hogy szokszor be nem bocsátotta; azt is láttam, hogy az úr, Csaki Sigmondné [kihúzza: -val együtt]-t sok ember láttára megcsókolta, mi végre, azt nem tuom.

Ad 5 nihil. Ad 6 nihil. Ad 7 \NB./ nihil. Ad 8 nihil per totum simil[ite]r ad 9. Ad 10 nihil. Ad 11. Tudom azt, hogy sokkal ajándékoszta mint magát, mind cselédét. Ad 12 nihil.

Ad 13. Tudom aszt és látta[m] szememmel, hogy szokszor arculvervé[n] az asztalnál, mikor ebédet öttünk, nem volt az az ördög adta, teremptette, kerek ötötte a' kívül nem szitta az asszonyt, Melytt Máriát semmi vétkeért.

Ad 14. Hallotta Hegedüs Ferenc szájából, hogy az ördöglölküek úgy élnek Czaki Péter Czaki Sigmondnéval egymással, mintha felesége vol[n]a az úrnak, és hogy Máté deáknéval is ennyhányszor volt volna közü.

Ad 7^m NB. Nem hallottam maga szájából, hanem hallottam a gyermektől, Pestu nevű inassátul, hogy sodomiát commitált vele, nagy reszketve félve panaszkodván előttem, de caetero.

[6] In Szendrő

1. testis, Molnar Ilona nobilis Soos Balás felesége, annor[um] cir[ci]t[e]r 40, jurata examinata fassa est hoc modo, ad 1mum punctum. Tudgya bizonyosan, hogy házassága után Csaki Péternek, nem sok üdövel ezután a' mikor Csaki Sigmondné haza érkezett Szadvárában, rosszul kezdett élni az feleségével, Milit Máriával Csaki Péter; tudom aszt is, hogy alá jártak az várból, és szájából hallottam, az asszon[kihúzza: -nal]tul, Csaki Sigmondnéval, hogy azt mondotta az néki, hogy Milit Péter ur[am] mind feleségestül nemsokárt meghal, de coetero nihil.

2do. Tudom aszt bizonyosan, hogy az asszont arestomban tartotta, úgy hogy ki nem szabad volt gyűni, az ablakán sem szabad volt kinézni, az frauczimerek köziben sem volt kimenni szabad, az ház is rut, füstös volt, az [kihúzza: kal] kályha ki volt ütve az kemencéből, az háznak ablaki alatt mindenkor éjjel-nappal az inasi Csaki Péternek vi-gyáztak és hallgatósztak.

3tio. Fatet[ur] sicut in deuto per totum hoc addito hogy sokszor magam is csak egy kanál vizet is küldöttem volna, ha lehetett volna, de tiltva volt, hogy az básztyán kivetteti, ha ki valamit ad az asszonnak.

4to. Per totum fatet[ur] ut in deuto.

5to. Per totum ut in deuto, hoc addito. A' mikor felment a' porkoláb reggel az úr házában, az sok szép étket rendel rakva az székeken úgy tanálta, a' mellyekből az feleségének semmit sem küldött, minthogy pedig az uram volt az asszonnak őrzője, sokszor hallottam szájából, aszt mondotta, hogy immár tellyességgel eluntam enni az sok lélek kurva fia lencse levét.

6to. Tudom aszt nyilván, hogy Csáki Péter felesége otthon nem létében Csaki Sigmondnéval egy hintóban ülven, úgy jártak az jószágban, hallottam mégis aszt olyan asszontul, a' ki szemeivel látta, hogy azmelly házban háltak egyik egy, másik más felől, a' széken úgy feküttek, és egymást csókolták, onnan felkelvén még a' kertben mentek feküdni.

7mo. Hallottam az szolgáktul, hogy az úr avval kérkedett volna, hogy őneki három felesége vagyon, egyik Milit Mária, másik Csaki Sigmondné, harmadik Sipos Gergely, de coetero nihil, hanem tudgya aszt, hogy németül kért az asszontul, Csaki Sigmondnéval az

aszta felett, melyre felelt az asszony: Bolond kutya fia. Arra az szóra az úr az asszonynak az ölében hajtotta az fejét, és úgy csókolta a' kezét [*kihúzza*: aszt is hallottam, Nagy Ferenc nevü szolgájátul, hogy az szállásán]

[7] 8vam. Hallotta[m] a' szolgáitul ut in deutro, hogy az úr aszt mondotta.

Nono. Hallotta[m] aszt az leányasszonyoktul, hogy panaszkottak, hogy semmit sem vett az asszonnak, és nem is vett, sőt, ha meghallotta, hogy az öregúr küldött, aszt is elvette.

10. Per omnia fatet[ur] ut in deutro.

11. Fatet[ur], hogy hallotta, a' szolgáitul, hogy az asszont, Csaki Sigmondnét minden udvarnépével az úr ruházza. | 12. Nihil.

13. Hallottam az szolgáitul [*kihúzza*: mond] ut in deutro, hogy aszt cseleketta az feleségével.

14. Hallottam, Nagy Ferencz nevű szolgája Szinből, hogy egy padlást felszakasztván, a' melly házban volt Csaki Péter Csaki Sigmondnéval, látta szemeivel a' mikor csókoltak, aszt mondotta Csaki Péter az asszonnak: Nem tudom, ha megcsókollyam-e a' testedet avagy meggyakjam, de azonban ugyan megtette neki.

3tius testis Gombkötő Ferenc nobilis annor[um] 35, juratus examinatus fassus est hoc modo ad 1mum. Tudom aszt, hogy nem sok üdő mulva, mihent Csaki Sigmondné haza érkezett, rosszul kezdett élni az asszonnal Csaki Péter, úgymint feleségével, aszt is jól tudom, hogy az sebes pataki boszorkánt Derenkre hozatta, és Csaki Sigmondnéval alá járt hozzája, de mi végre, nem tudom.

2do. [*kihúzza*: Hallotta az szolgáktul] Tudom, totum ut in deutro.

3tio. [*kihúzza*: Hallotta] az szolgáitul ut in deutro.

4to. Hallotta a' szolgáktul ut in deutro.

5to. Per omnia sic fatet[ur] ut in deutro.

6to. Tudgya aszt, hogy az ángyával mind együtt járt az jószágban, ha a' felesége otthon volt is, de coetero nihil.

[8] 7mo. Hallottam maga szolgáinak szájából, hogy kérkedett az úr, hogy őneki három felesége vagyon, ugymint Milit Mária, Csaki Sigmondné és Sipos Gergely, de coetero nihil.

8vo. Tudom, mikor Beczkoban készülvén az ángya, Csaki Péter egy szekeren ment le vele, de coetero nihil.

9no. Hallotta a' szolgáktul ut in deutro, hoc addito, hogy magátul az asszontul hallotta, hogy panaszkodott a' szabónak, hogy az úr énnekem semmit sem csináltatott, hanem maga az asszony csináltatott egy kis mentét, ezért is megfizetett az asszony a' szabónak.

Xmo. [*kihúzza*: Hallotta] aszt, hogy esztendeig sem hált az asszonnal, nem csak ágyban, de még egy házban is, láttam aszt, hogy csak távul állott Milit Mária asszony az ágnál, Csaki Sigmondné pedig ugyanaz ágyasa ült szám nélkül, úgy nyájaskottak, mindenek láttára.

11. Láttam, hogy sokszor ajándékozta az asszonyt, aszt is tudom, hogy más asszonyokat is ajándékozott.

12. Hallotta az szolgálktul ut in deutro.

13. Hallotta szám nélkül szájából, hogy az asszont rut fertelmes szidkokkal szitta, de coetero nihil.

14. Hallottam maga szolgálitul ut in deutro: aszt is hallottam az varróasszontul, hogy minden éjjel együtt hál az ágyával, aszt is hallottam Hegedüs Ferenc szájából, hogy ha annyit basznák az ő seggit, mint az Sipos Gergelyét, ötet is ajándékoznák.

Quartus testis Berdoczy István nobilis annor[um] 35, juratus examinatus fassus est ad imu[m]. Tudgya aszt, hogy nem [kihúzza: sak] sok üdőnek azután, mihent Csaki Sigmondné haza érkezett, mingyárt rosszra kezdett élni az asszonnyal, Milit Máriával az úr; a' mellett ugyan magam vittem fekete tehen ganéját egy fazekkal, egy szabadossal, de mi végre, nem tudom.

2do. Tudom aszt is, hogy arestomban volt az asszony, ki nem szabad volt gyünni az házból [kihúzza: az].

[9] 3tio. Fatet[ur] totum ut in deutro.

4to. Fatet[ur] per omnia ut in deutro.

5to. Fatet[ur] per omnia ut in deutro.

6to. Tudom aszt, hogy az ágyával éjjel-nappal együtt jártak, mind hol azon, mind pedig szánon, de cetero nihil. | 7mo. Nihil.

8vo. Tudom aszt, hogy együtt egy szekeren ment le az asszonnyal.

Nono. Fatet[ur] per omnia ut in deutro.

Decimo. Tudom aszt, hogy nem hált vele, hanem külön, de Csaki Sigmondné valamikor [kihúzza: be] akarta, bement hozzája, [kihúzza: az ágyára] csak felugrott [kihúzza: az úr] az ágyára.

11. Tudgyi aszt, hogy ajándékozta az ágyát köntösekkel, pénzül is táplálta, aszt cselédet is az asszonyét ajándékozta. | 12. Nihil.

13. Per omnia ut in deutro, hoc addito, hogy hallotta szájából Csaki Péternek, hogy mikor felgyütt volna KisVardából, publice az asztal felett [kihúzza: kihivatván az feleségét] aszt mondotta: No, te ördög atta, míg az boszorkány anyád él, addig be nem mégy, az asszony csak elfakadott sírva.

14. Tudom, hogy Mate deáknénál eleget vendégeskedett.

[10] Quintus testis Horvat Ferenc ur[am] nobilis, annor[um] 40, juratus examinatus fassus est, ad imu[m]. Hallottam a' szolgálitul, Paýnaitul, BecskeHazi uramtul, többtől is, hogy miként haza érkezett az ándgya, mindgyárt rosszul kezdett élni feleségével, de coetero nihil.

2do. Hallottam BecskeHazi uramtul, hogy arestomban tartotta az asszont. | 3tio. Nihil.

4to. Hallottam BecskeHazi uramtul, hogy nem mindenkor bocsátotta magához az asszont betegségében, de az ánya gyakran járt hozzá. | 5to. Nihil.

6to. Hallotta[m], hogy egymással jártak egy szekeren a' falukon, de coetero nihil. | 7mo. Nihil. | 8vo. Nihil.

Nono. [kihúзва: Nihil] Hallottam BecskeHazi uramtul, hogy aszt mondotta, hogy a' feleségének az ur[kihúзва: -a semmit sem] igen keveset vásárlott, de másoknak igaz eleget. | Xmo. Nihil. | 11. Nihil. | 12. Nihil. | 13. Nihil. | 14. Nihil.

[11] Sextus testis nemzetes Becs Miklós uram annor[um] circiter 50, juratus examinatus fassus est ad 1mum. Hallottam aszt az feleségemtül, hogy Csaki Sigmondné az oka, hogy rosszul él az feleségével Csáki Péter, de coetero nihil. | 2do. Nihil. | 3tio. Nihil. | 4to. Nihil. [kihúзва: A] | 5to. Nihil.

6to. Hallottam, hogy együtt jártak az jószágban az ángyával. | 7mo. Nihil. | 8vo. Nihil. | 9. Nihil. | Decimo. Nihil.

11. [kihúзва: Hallottam] Tudom, hogy mind magát az asszont, cselédivel együtt ruhászta, sőt, az ángya jószágban [!] maga Csaki Péter disponált, az jobbágit is úgy verette, mint ha magá voltak volna. | 12. Nihil. | 13. Nihil.

14. Hallottam az feleségem szájából, hogy Szadvaraban létében, ebéd felett az ángyával németül beszélgetvén, [kihúзва: a' mint érthette, szitt volna az feleségét németül] azonban Milit Mária asszony ön[agysá]ga siránkozván, az úr, Csaki Péter rut szitokkal, úgy mint kerek kő ütötte lélek, kurva, azon bánkódoz, hogy ez éccaka enniszer, s enniszer meg nem tettem neked. Hallottam aszt is, Hegedüs Ferenc szájából, hogy szintén úgy éli Csaki Sigmondné, mint az feleségét, melly dolgot az ország előtt is megmondok.

[12] Septimus testis, Lengyel Pál Sepsiben annor[um] circiter 30, juratus examinatus fassus est, ad 1mum punctu[m] nihil.

[kihúзва: 2do. Nihil et reliqua omnia nihil.

3tio. Nihil. 4to. Nihil. Quinto. Nihil. Sexto. Nihil. Septimo. Nihil. Octavo. Nihil. Nonno. Nihil. Decimo. Nihil. Undecimo. Nihil. Duodecimo. Nihil. Tredecimo. Nihil. Decimo quarto. Nihil.]

[3] 2dus testis, Garas János, juratus examinatus fassus est, annor[um] cir[ci]ter 60.

2. Csáky Péter végrendelete (1671. március 25.)¹⁴

[91r] Nos, conventus eccle[si]ae Beati Joannis Bap[tis]tae de Jászó memoriae commendamus per p[rae]sentes, sig[ni]ficantes quibus expedit universis quod r[evere]ndus d[omi]nus Franciscus Hamar, plebanus Tornen[sis] ac egregius Andreas Kassay nostram personaliter venientes in p[rae]sentiam, exhibuerunt et praesentarunt nobis certam quandam testamentariam dispo[sition]em ill[ustrissi]mi condam domini comitis Petri de Czák perpetui in Léva, septem sigillis totidemq[ue] subscriptionibus infrascriptor[um] nobilium corroborata[m], petentes nos debita cum instantia, quatenus nos eandem transumeremus protholloq[ue] nostro inserendo sub sigillo no[st]ro conventuali extradare dignaremur. Cuius continentia verbalis habet se hunc in modum.

Testamentomtétel, melyet méltóságos gróf Czáki Péter uram ön[agysá]ga beteges ágyában tett, és mindennemű jószágárúl, tornay páter Hamar Ferencz és szendrei praedicator, páter Bárkány János, s az egész udvari főszolgák előtt illy dispositiókat tett. Elsőben, mindenekelőtt lelkem üdvösségére vigyáztván, és hogy az páterek szívesebben Istent imádgyanak érette[m], hagyom a' szendrei klastromhoz szegligeti és szilasi portiómat, kit ha az atyafiak ki akarnak váltani, azon megnevezett pátereknek tegyenek le hétezer forintokat a' mellett ugyanazon szendrei klastromban lévő pátereknek hagyom hat szekeres fejeér lovaimat, száz tallérokat, Sz[ent] Antal oltárára két czafrangra való virágokat, kikbül csináltassanak Isten tisztességére thuribulomat. Az prémes ruháimat is azon klastromhoz hagyom. Secundo. György deák, jámbor szolgámnak hagyom Szobonya és Vércze lovaimat, száz aranyat, ezüstórámat, meggyszínű dolmányomat, gombokat, a' kik Kassán vadnak, és egy selyemövet. [91v] Sipos Gergelynek Posta lovamat hagyom és száz aranyat. Korponai Mihálynak hagyok száz forintot és Szárcza lovat. Tiszttartónak, mivel régi jámbor szolgál[m], Berki szőlőt pincéstül, gyümölcsösfáival együtt, száz forintot. Kis Jánosnak hagyok száz tallért. Rác Jánosnak hagyok száz forintot. Haidu Gergelynek másfél száz tallért és Ballagó lovamat. Kassainak hagyom Fay lova felét, száz tallért. Trombitás Jánosnak száz forintot, Jászai lovat, és azmelly fajlondist hoztak Rosnórúl, abbul ruhát. Sigának száz forintot és mindennapi selye[m]öveget hagyom. Palástinak hagyom, ha ezen a' földön letelepedik, szylasi pincémet, és ha le nem telepedik, tehát száz aranyat, a' szőlő szállyon György deákra. Laczkónak száz tallért, hátusó szürke nyerges lovat. Ledniczkinék száz tallért, egy öltözőköntöst hagyok. Hedegűs Andrisnak száz tallért. Sipos Marczinak száz forintot és a' ködmönömöt hagyom. Trombitas Farkasnak nyolcvan forintot. Peczernek 40 forintot. Pál mesternek 100 forintot. Kuktanak 50 forintot. Poharnok Jancsinak 50 forintot. Kovács Jánosnak száz tallért. Dobos Mátyásnak 50 forintot. Szabó Balásnak 50 forint. Kórákónak 50 forint. Tálnok Jakabnak 50 forintot. Dobos Marczinak hat béres ökrömöt, három tehenet, és házát megépíteni hagyom, és az kis pejlovamat, száz forinttal együtt. Gönczinek 50 forintot. Czimbalmosnak 30 forintot. Sipos Mihálynak 30 forintot. Maioros fiának 30 forintot.

¹⁴ MNL OL P 108 Rep. 24. Fasc. A. No. 22., ff. 91-93.

Dudásnak 50 forintot. János deáknak száz aranyat, szőlőjét, gyermekét felnemesíteni. Ezeket átok alatt hagyom. Szylas kúcsáromnak száz forintot és szőleit, magát hagyom felszabadítani. Lovászoknak, kocsisok[na]k mindeniknek harminc-harminc forintot. Felhajtároknak 20, húsz forintot. Samkót, tatay tisztartómat szabadon, minden számvétel nélkül bocsássák el. A bolondnak más köntöst csináltatván, vagy annya házához, vagy másuvá, a' hol Istennek szolgálna nem bolondúl, külgyék el. [92r] Mathé deáknak, mivel ártatlanul szenvedett, hagyom Adám Pétert száz tallérban, azki akarja kiváltani ezen sommát letévén bírhasa. Borbelynak hagyok 50 forintot. Revai Elek uramnak a' zöld tarsolt, lódinggal együtt, kardostul. Szakmári Miklósnak négy szürke szekeres lovakat, két újforma tolltokat, valamit egyszóval Tatabúl hoszták ezüstmívet. Csáki Pálnak az én részemet az Bakos szőlőb[en], azmelly engemet respektál, még az feleségem bírja az jószágot, néki engedem. Tornai Péter uramnak hagyom meggy színű mentémet. Ángyomasszonynak, Csáky Sigmondnének, mivel az jószágot egészen bírtam, az őkegyelme részével együtt annak jövedelmét perczipiálván, hol fizettem őkegyelmének, s hol nem, ez ilyen fogyatkozás miatt hagyom őkegyelmének Almáson levő portiómat, nyolcezer forintokb[an], azki ki akarja váltani, ezen megnevezett sum[m]át letévén, szabadon bírhasa, a' szekeres lovai közé moldvai paripámat hattam. Azonkívül, mivel az borokat együtt egy pincéb[en] rakattuk, meg nem osztosztunk véle, én bátorságossan, mint magamét költöttem, azért a' mi az asszony részét illeti, aszt aggyák meg tartozás szerint. Annakfölte bizonyos dolog az, hogy én feles cselédet tartottam, magamra nézendő élésemet elköltöttem, sőt, superálta is azont, az mi gabona hátránzendő, az mind Csáki Sigmondnéjé. Ötvös Kristophnak hagyok 100 forintot, mivel jámborul szolgált, mivel most is adóss vagyok nékie, azért az adósságát fizessék meg nékie. Modorinak hagyom az tollas botott, azonkívül tartoztam neki 30 forintokkal, aszt is aggyák meg néki. Az minemű ökröket vettem parasztemberekül, meg nem adván az árát nekiek, azért mindeniknek hagyom, tisz-tisz tallért aggyák. Azonkívül, hogyha az jószágomb[an] valamely parasztembert büntelen találtam megütögetni, mindeniknek tisz-tisz forintot adgyanak, hadd imádgyanak Istent érettem. Szalocziaktól minthogy egy lovat elvonta[m], a' mellett sokszor bírságot vontam rajtok büntelenül, azért aggyanak nekik hatvan forintokat. Szaloczon Alberttől vettem egy lovat, a' kit Szokorainak attam, azért aggyanak néki harminc tallért. [92v] Gyalog síposoknak aggyanak egy-egy hópénszt, a' mint megalkuttak vélek, úgy bocsássák el. Borovszky Jánosnak hagyok harminc forintot. Holmi gyermekek voltak udvaromban, azoknak mindeniknek adgyanak tisz-tisz forintokat. Serest megkövessék, fizessenek nekie. Becskeházit kövessék meg. Ezenkívül megmaradott jószámomat hagyom feleségemnek, úgyhogy ezen testamentomot, hagyássom és rendelésem szerint exequalván, annakután[n]a bírhasa a' jószágot tizenkét esztendeig, minden háborgatás nélkül. Tizenkét esztendő múlva, ha ki akarják váltani az atyafiak, tegyenek le nékie az jószágért tizenkétezer forintokat. Ezeken kívül, hagyom köntösömet az feleségemnek, szolgálmainak pedig konventiójok szerint böcsületessen, átok alatt, megfizessenek, hogy holtam után is engemet ne átkozzanak.

Tisztartó pedig Jablonczát vesse zálogban, és azon a' pénzen vegyen fekete posztót, és az egész cselédeimet ruházza meg feketével, úgy, hogy egy szolgámat se bocsássák addig, míg az földnek gyomrában tesznek meghidegült testemet. Olly nagy injuriatétellel ne bocsássák szolgálímat, mint Czáky Ferencz uram szolgálít bocsátották, ha nem hagyásom szerént pedig cselekesznek, átkozottak legyenek, ha meg nem cselekeszik. Engemet pedig éjjel lopva el ne dugjanak, mint szegény Czáky Ferenczet, hanem nappal, misemondással, praedikatiókkal.

Terbocz Istvánnak hattam száz forintokat. Jakabházinak hagyok száz forintot.

Végtére, testemnek eltemetése légyen a' szendrei klastromban, mellyért jószágomból azon p[rae]nominált klastromhoz hatta[m] fellyebb említett jószágomból adandó alamisnát, vagy azon hét falukb[an] lévő portiómat. Hogy ha mindezeket, feleségemre származandó szádvari jószágból maga nem exequálná, méltóságos és n[agysá]gos esztergami érsekatyámuram, őn[agysá]ga és mostani egri püspök uram őn[agysá]gok legyenek ezen testamentomnak átok alatt executori.

Ingóbingó marháimat szabadossa[n] vehesse ki-ki, kimúlásom után, minden háborgatás nélkül. Actum Szadvár, die 25. Martii, an[n]o 1671. Millesimo sexcentesimo septuagesimo primo. Subscriptiones erant tales: Coram me, Francisco Hamar (S) plebano Tornen[si] mpria. Coram me, patre Joan[n]e Bárkány mpria (S) concionatore Szendroviensi ord[inis] mino[rum]. Coram me, Georgio (S) SzentMiklósypria. [93r] Coram me, Andrea (S) Ledniczky mpria. Coram me, Sigismundo Gellerfi (S) mpria. Coram me, Emerici (S) Genczy mpria. Coram me, Alexandro (S) Zeller mpria. Nos itaq[ue] p[rae]memorato[rum] exhibitor[um] petitionibus favorabili[ter] inclinati p[rae]insertas literas non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas p[rae]sentibus hisce de verbo ad verbum (prouti nobis fuissent p[rae]sentatae) sine diminutione et augmento absq[ue] omni inferendo intrasumpto literar[um] no[st]rar[um] ad instantiam ill[ustrissi]mae comitissae dominae Catharinae Jakusicz, ill[ustrissi]mi condam comitis Sigismundi Czáky relictæ viduæ jur[ium] suor[um] ad tuitionem necessar[iam] (dolo et fraude quibusvis semotis) sub sigillo n[ost]ro conventuali, extradandum esse duximus. Originalibus etiam eisdem in specie restituitis.

Datum ipsa dominica quasimodo geniti, anno Domini millesimo sexcentesimo septuagesimo primo p[rae]scripto.

(L.S.) Lecta et correctæ per conventualem mpria

A népirtás mentális előtörténete. Az antiszemitizmus az iskolai mindennapokban egy miskolci gimnazista naplójában, II.

Kunt Gergely

Ez az írás egy tanulmánypár második darabja, amely egy miskolci, római katolikus középiskolás fiú naplóját elemzi, akinek teljes nevét a személyiségi jogok védelméről szóló törvény miatt nem fogom pontosan megjelölni, csupán keresztnéven fogom őt és családjának minden más tagját említeni. Károly 1908-ban született Miskolcon.¹ A naplóját a Miskolci Katolikus Fráter György Gimnázium nyolcadikos, cserkészkedő diákjaként írta 1925–1926-ban, egészen pontosan 1925 augusztusától 1926 szeptemberéig.² Az érettségi évében döntött el, hogy Károly római katolikus pap lesz, így a középiskola befejezését követően Egerben, majd pedig Rómában tanult. 1932-ben szentelték pappá, ezt követően a második világháború kitöréséig hittanárként dolgozott különféle miskolci és Miskolc környéki iskolákban.

A tanulmánypár a kamaszkori szocializációjának két fontos helyszínét – az iskolai és családi miliót – elemzi a naplón keresztül. A jelenlegi írás azt a családi közeget vázolja fel, ahol Károly felnőtt, míg a tanulmánypár másik darabja az iskolai mindennapokat veszi górcső alá.³ Ez a szöveg az életének az első évtizedeivel foglalkozik, mert döntően a kamasz és fiatal felnőtt kora érdekel, valamint az, hogy a családi szocializációs környezetének milyen hatása volt a társadalomról alkotott képzeletére.

Ez a tanulmány arra is javaslatot tesz, hogy a tanulókra ne csupán diákként – tehát a hivatalos, államilag ellenőrzött oktatást elszenvedő alanyként –, hanem gyerekként tekintsünk, aki egy iskolai gyerekközösségbe,

---

¹ DIÓS-VICZIÁN 1993–2010, IV, 754.

² HOM HTD 76.1139.1.

³ KUNT 2023.

valamint családi és rokoni hálózatába is be van ágyazva. Tehát a szocializáció elsődleges, családi közegeiből is érik fontos – sőt, az intézményes oktatásnál sokkal meghatározóbb – tapasztalatok. A kamasznaplók elemzése éppen arra ad unikális lehetőséget, hogy a hivatalos és államilag szabályozott, felnőttek által kialakított és általuk uralt kereteken túli életet és a mindennapokat is megismerjük. Hiszen ezen közegeknek a bonyolult és árnyalt összefüggése az, amely döntően befolyásolta, hogy a gyerek miként gondolkozik önmagáról és a társadalomról. Jelen esetben a társadalomról alkotott képzeteknek csak egy nagyon keskeny, viszont annál beszédesebb részét vizsgálom: az antiszemitizmust. Azt tárom fel, hogy Károly miként és hol sajátította el a zsidókra vonatkozó képzeteket és ez miként határozta meg nemcsak kamaszként, hanem fiatal felnőtt korában is.

A családi emlékezet főbb toposzai: a katolikus aradi vértanú leszármazottai

Károly Miskolc egyik legtekintélyesebb családjába született, amely anyai ágon Knezić Károly aradi vértanúhoz kötődött, míg az apja szász származású volt. Apjának első házasságából négy gyerek született, három fiú volt. Károly bátyja, József 1907-ban született egy évvel azután, hogy a szülők házasságot kötöttek. Őt követte a naplóíró Károly, majd ezt követően 1913-ban Pál látta meg a napvilágot, aki azonban egy éves korában meghalt. Végül a házasságból még egy fiúgyerek született, Dezső 1916-ban. 1919-ben meghalt az édesanyjuk, az apjuk két év múlva újra megnősült. 1921-ben feleségének az ugyancsak megözvegyült nővérét vette el, akinek előző házasságából már volt egy gyereke, az új házasságból egy lánygyerek született 1924-ben. Károly ezt az önéletrajzában is megírja:

„1921-ben mikor a rend már helyre állt, Apuka Miskolcra hozott minket, és ősszel mikor Apuka feleségül vette szegény Anyukánk nővérét, újra teljes otthonunk volt, újra élvezhettük a szülői szeretet melegét. Ekkor kezdődött a rendszeres tanulás is.”⁴

Nem lehet a szövegben nem észrevenni, hogy a személyes tragédiák kötődnek a politikai eseményekhez, ez a családi emlékezet struktúráját tükrözi

---

⁴ HOM HTD 76.1139.1.

vissza. Az 1919-es esztendő az anyja elvesztése, de egyben az országos káosz éve is, ahogy Károly nevezi: a „vörösök éve”, azaz a Tanácsköztársaság és a Károlyi-kormány időszakára. Ezzel a személyesen és országosan is tragikus-ként számontartott időszakokkal áll szemben a Horthy rendszer megszilárdulása, amelyhez az apjának az újraraházasodása, valamint Miskolcra való hazatérése is áll.

A zsidók, mint nem magyarok éles elkülönítésének és e különbségnek a számontartottsága szorosan összefüggött Károly családjának az önmeghatározásával, azzal, hogy miként tekintettek önmagukra, hogyan gondolkodtak önmagukról. Ő és a testvérei ezt a kollektív önképet a családi szocializáció során sajátították el. A családi identitásban kulcsszerepe volt annak, hogy miként gondolkodtak az őseikről. A család szabadságért küzdő, harcos magyar keresztényként tartotta magát számon. Ez egyrészt a múlt köré szőtt mítoszokból, másrészt pedig a jelenből táplálkozott. A család legfontosabb őse, aki identitását alapvetően határozta meg, Knezić Károly aradi vértanú volt.⁵ A családi képzetvilág, egyrészt a hazafiságot, másrészt a hazáért vállalt áldozatot, harmadrészt a mély vallásosságot kötötte Knezićhez, és nemzedékeken keresztül örökítette át a családi kommunikatív emlékezet segítségével az ezeket a tartalmakat tartalmazó legendákat. A családi emlékezetben kevésbé volt jelen, hogy a nagy tisztelettel ünnepelt ős apja horvát, anyja magyar volt. A családi emlékezetben ennél sokkal fontosabb volt, hogy nagyon vallásos római katolikusként képzeltek el. Károly és testvérei, különösen pedig öccse, olyan légkörben nőttek fel, amelyet mélyen áthatott a magyarságtudat és a Knezić személyéhez kötődő emlékek.

Károlynak fennmaradt a naplója mellett az érettségi után írt önéletrajzának piszkozata. Ebben a fogalmazásban a születése utáni legfontosabb eseményeket tekintette át, így a szöveg a költözésekre és iskolaváltásokra koncentrált, valamint a családi tragédiák elbeszélésének a sorozatából áll. Azonban középpontjában az a kérdés áll, hogy miként találta meg hivatását, a papi pályát. Itt talán érdemes idézni ennek egy részét arra vonatkozóan, hogy milyen korábbi pályaválasztási ötletek merültek fel: „[A] választás

---

⁵ A jelen tanulmány kifejezetten a képzetekkel foglalkozik, így nem vizsgálja a rokoni, leszármazási kapcsolatok fokát a két család között. Erre vonatkozóan bővebben: BODÓ 2000, 165-191.

gondolatával már nagyon régóta foglalkoztam eleinte tengerész, majd teljes komolysággal gazdász akartam lenni.”⁶ A tengerészet mint lehetséges pálya egyértelműen a Horthy-kultusz középiskolások körében való megjelenésének a bizonyítéka, éppen azt illusztrálja, hogy a diákok mennyire azonosultak a kormányzóval. A gazdász mint lehetséges pálya mögött pedig a családi minta húzódik meg, hiszen apai nagyapja jószágigazgató volt.⁷ Károly apja tüzérségi tábornok volt és a napló születésekor még aktív katona. Károly és a családi önértelmezés is összekapcsolta a két katonát.

„aggódtunk [az első világháború alatt – K. G.] apukáért aki az egész háborút a fronton töltötte és az aggodalom óráiban akkor arcunk előtt lebegett Dédatyánk Knézich Károly arca, aki az 1848/49-iki szabadságharcért mint a 13 magyar mártír tábornokok egyike, ki az aradi golgotán fejezte be az úrhoz imádkozva [az életét – K. G.]”⁸

Mindazok a minták, értékek és képzetek, amelyeket Károly gyerekként megtanult a családi szocializáció részeként, egész életére meghatározták gondolkodásának alapját, azokkal soha nem fordult szembe, illetve azokat nem illette kritikával, azokkal nem konfrontálódott. A családi emlékezetnek a személyes identitására gyakorolt hatására jó példa az a legenda, amelyet a helytörténeti irodalom említ meg Károlyról, aki 1948-ban elhagyta az országot, majd az Egyesült Államokban és Kanadában telepedett le. New Yorkban a helyi magyarok számára rendezett összejeövetelen találkozott Haynau egyik leszármazottjával, akinek a jelenléte és az eseményen való megjelenése a katolikus papban a vértanú-ős emlékét idézte fel. Károly ebben a helyzetben fontosnak érezte, hogy az üldözött és az áldozat szerepében jelenjen meg, másrészt, hogy ha szimbolikus és verbális formában is, de legalább kellemetlen helyzetbe hozza a Haynau-rokont, így vegyen rajta revansot. Erről a családi emlékezetre támaszkodó helytörténeti irodalom így számol be:

„összetalálkozott egy Haynau-leszármazottal, Maya Haynauval, akitől beszélgetés közben megkérdezte: »Kedves Maya! Tudja-e, hogy az Ön tábornagy ükapa 1849. október 6-án kivégeztette az én tábornok dédapámat?« – A kérdés ha-

---

⁶ HOM HTD 76.1139.1.

⁷ BODÓ 1999, 296.

⁸ HOM HTD 76.1139.1.

tása óriási, rendkívül meglepő volt. Maya Haynau hosszú másodpercekig nem kapott levegőt. Fokozta a hatást, hogy a kérdést mégiscsak egy főpap intézte hozzá! Monsignore [...] Károly szelíd mosolya kíséretében oldotta a meglepetést hozó kérdést kérdéssel: »Hát csak ezen nem veszünk össze?!«⁹

Nem véltelen az sem, hogy a családi emlékezetben mennyire dramatizálva jelent meg, hogy valamikor a hetvenes-nyolcvanas évek közepén milyen hatást gyakorolt a vértanú-leszármazott szerepében megjelenő/tetszelgő, ekkor talán hetven év körüli Károly kérdése. A családi emlékezet örömmel színezte ki és nagyította fel annak a Haynau-leszármazottra gyakorolt hatását: óriási hatású, rendkívül meglepő, hosszú másodpercekig nem kapott levegőt.

Kamaszkori szerepjátékok politikai kitétsége – avagy kamasznapló az életút tükrében

A kamasznapló a serdülőkori identitáskeresés fontos lenyomata. Erik Erikson elmélete szerint a kamaszkor legfontosabb identitáskrizise abból áll, hogy a serdülő kialakítja saját önálló identitását. Károly naplója az utolsó iskolai évet dokumentálja, amikor részben családi nyomásra eldönti, hogy pap lesz és az egi szemináriumban fog tanulni. Ami azonban különösen érdekes, hogy esetében rövid periódus az, amikor a kamasz a felnőttvilágból kölcsönözött különféle szerepekkel lehetséges hivatásokat próbál ki és játszik. Hasonló jövőkép-felvázolások más kamasznaplókból is gyakoriak (például írók, költők szeretnének lenni) az életkori sajátosságokból kifolyólag. Azonban, Károly életútja során meg is valósította azokat a célokat, amelyeket az érettségi idején lefektetett.

Károly családi szocializációs környezetét, amelyben ő és testvérei felnőttek, mélyen áthatotta egyrészt a vallásosság, másrészt a Horthy-rendszer politikai programjával, valamint az azt szimbolizáló kormányzóval való mély és őszinte azonosulás. Így ez arra is kihatással volt, hogy milyen életfeladatot tűzött ki maga elé Károly, s nemcsak ő, hanem az egész család, élén a tábornok apával és a két idősebb fiúgyerekkel, Károllyal és bátyjával, Józseffel. Károly esetében éppen az volt rendkívüli, hogy ennek az életcélnak politikai üzenete volt, mégpedig az elcsatolt területek visszaszerzése, ami jól jelzi,

---

⁹ BODÓ 1999, 300.

hogy a politikai propaganda milyen mélyen be tud épülni az egyéni és a családi identításokba, és azokkal milyen mélyen és őszintén lehet azonosulni. Itt mellékesen meg kell jegyezni, hogy itt nem egyéni, hanem sokkal inkább családi, kollektív életprogramról van szó, amelyben minden férfinak meg van a szerepe. Már a papi pályára készülve a következőképpen fektette le életprogramját.

„Uram könyörülj véges eszemmel nem foghatom föl a végtelent, hiszem amit szolgálid által hirdetsz én is szolgáló leszek, hirdetni fogom s kérlek adj erőt hozzá, hogy méltó legyek a te szolgálatodra és engedd meg hogy segíthessek szegény hazámon. Szűz anyám Te nem fogod megengedni, hogy virágos kerted rablók bitorolják, s ha majd eljön a nagy nap, mikor elkezdődik a felszabadulás Apám Bátyám harcolni fognak érte én is fogok nem harcolni, fehér ingbe megyek majd a roham előtt és hiszem hogy a te akaratod szerint cselekedtem [...]”.¹⁰

Károly úgy képzelte – összhangban a római katolikus történelemfelfogással –, hogy az emberiség történelemét és annak alakulását isten döntései befolyásolják. Ennek következtében a papi szolgálatot, úgy fogta fel, mint amellyel elősegítheti a trianoni döntés megsemmisítését. E cél érdekében saját papi hivatására egyfajta áldozathozatalként tekintett, ahogy írja, „hogy segíthessek szegény hazámon”. A szövegben a történeti Magyarország területére, mint virágos kertre utal, amelynek a Szűz Mária védelmezője, ahogy az a korszak *Patrona Hungariae* kultuszában oly elterjedt volt. A rablók pedig a környező államokat szimbolizálták, amelyeknek elterjedt vizuális és narratív ábrázolása volt a fosztogatóként való megjelenítésük az irredenta propagandában. Majd pedig felszabadulást, tehát az elcsatolt területek megszállását képzei el, mint életének a csúcspontját. Elképzelése szerint az elcsatolt területekért az apja és a bátyja katonaként fog harcolni, amíg ő papként a hadsereg előtt vonulni.

Ha mindezeket az elképzeléseket vizsgáljuk akkor egyértelmű, hogy a célkitűzések mit sem változtak az évtizedek alatt. Károly a Szovjetunió megtámadásakor tábori lelkészként csatlakozott a hadsereghez, és az ukrán területek megszállásakor szolgált 1941–1942-ben. Károly bátyja, József is részt

---

¹⁰ HOM HTD 76.1139.1.

vett a Szovjetunió elleni harcban, ő katonaként. József tüzértiszt lett, ezzel teljesen az apai mintát másolta. 1929-ben avatták tüzér főhadnaggyá a Ludovikán, ezt követően a második világháborúba való belépésig Miskolcon teljesített szolgálatot. 1941-től áthelyezték a páncélos csapatok állományába, egy páncélvadász zászlóalj üteg élére, amelynek parancsnokaként részt vett a Szovjetunió elleni harcban. Tehát 1941 nyarától számított egy évben a két testvér együttesen vett részt a Szovjetunió elleni háborúban, fegyverrel és papi szolgálattal segítve azt. József csak 1943 novemberében tért haza, így egy évvel hosszabb volt a frontszolgálat a Károlyénál. 1944-ben az egri 20. rohamtüzérszázados parancsnoka lett, és aktívan részt vett a harcokban. József 1944 karácsonyán megsérült, azonban felépülése után újra bevetették. 1945 márciusáig a Dunántúlon, immár a 6. német hadsereg alárendeltségében harcolt a szovjetek ellen. Nyugati fogságba esett Ausztria területén és nem tért vissza Magyarországra, Svédországban telepedett le.¹¹

Károly egy katonacsaládban nőtt fel, amelynek legmeghatározóbb személye az édesapja volt, aki tüzér tiszt, majd pedig 1930-tól tábornok volt, három évvel később nyugdíjazták. Károly kamaszként a naplójában még úgy ábrándozott, hogy az apja a bátyjával együtt fog harcolni az elcsatolt területek visszaszerzéséért. Észak-Erdély és Székelyföld visszacsatolását követően 1940. szeptembertől november végéig nyugállományú tábornokként Beszterce-Naszód vármegye katonai közigazgatásának a parancsnoka volt.¹² Abban, hogy ilyen pozícióban csatlakozott a magyar közigazgatás megszervezéséhez, szerepet játszott, hogy erdélyi szász származású volt.¹³ Károly apja részt vett a helyi politikai életben, így a Magyar Országos Véderő Egylet társelnöke volt, a kormánypárt és a törvényhatósági bizottsági tagja, másrészt ő és családja is aktívan részt vett a katolikus ifjúsági és cserkész közéletben. Továbbá a Bükk-Mátravidéki Aero Klub, a helyi cserkészkerület, majd pedig a Légoltalmi Liga elnöke is volt.¹⁴

---

¹¹ BILLNITZER 2017, 180-1981.

¹² ROMSICS 2021, 98.

¹³ BODÓ 2000, 175.

¹⁴ TARCAI 2005, 269; A magyar katonaeszmény és a cserkészgondolat találkozása volt a Szent Kristóf-öregcserkészrajgyűlése. *Eger*. 1938. április 7. 1; KIS 2018, 152.

Károly apja nemcsak Erdélyben, hanem Miskolcon is részt vett a politikai rendszerrel szemben kritikát megfogalmazó vagy azt destabilizáló munkásmozgalmi, baloldali mozgalmakkal való leszámolásban. Így többek között irányította azokat az egységeket, amelyek kommunistákat kínozták meg a miskolci Huszár laktanyában. Az esetleges kivételezést és könyörületet állítólag a következő mondatokkal utasította el:

„Nem járok el senkinek az érdekében. Én már több ízben megmondtam maguknak, hogy a baloldali politika lejárt, meghalt és soha többé föl nem is támad a világon. A világ a jobboldali, fasiszta politikát választotta. Aki ezt nem akarja tudomásul venni, az ellenség, az ellenség pedig most hidegre kerül.”¹⁵

Bár a kommunistákat és a baloldali mozgalmakat Károly apja egyértelműen veszélyesnek találta, de talán a zsidókról valamivel árnyaltabban gondolkozott, mint a fia. Elképzelhető, hogy mindazokat, akikkel ténylegesen együtt harcolt az első világháborúban, kivételnek tekintette a zsidókhoz társított előítéletek alól. Persze kérdés marad ennek az árnyaltságnak a mélysége és mértéke, de lehetséges, hogy a lövészárkok valósága differenciálta az előítéleteket. Talán az újabb nemzedék, amelynek már nem volt első világháborús katonai jellegű élettapasztalata, mélyebben és kritika nélkül azonosult az antiszemita propagandával. Ezt sejteti, hogy Károly apja, nyugalmazott tábornokként kérvényt írt a Belügyminiszternek, hogy a gettósításkor mentesse az arany vitézségi éremmel kitüntetett bajtársát, Klein Sándort 1944-ben. A kérvényt, azonban elutasították és a bajtárs öngyilkos lett a miskolci gettóban.¹⁶

Kutyából szalonna – avagy az előítéletek stabilitása

Ahogy azt már említettem, Károlyt hittanár papként katonai szolgálatra hívták be 1941-ben, kezdetben a kiképzésre behívott papok és kispapok helyettes iskolaparancsnoka volt, majd pedig tábori pap a frontvonalban. 1942 őszén, egy évnyi szolgálat után ért véget a frontszolgálata tábori lelkészként. 1942 januárjában publikált cikket a *Nemzeti Újságban*, amelyben beszámolt

---

¹⁵ FÜLÖP József: Kezdetben vala a „Huszár“. *Szabad Magyarország*, 1945. április 8. 3.

¹⁶ SZINYEI Béla: Nem segített a vitézségi érem sem. *Népszabadság*, 2014. augusztus 2.

tapasztalatairól.¹⁷ Ez az írás elsősorban annak hű lenyomata, hogy milyen attitűddel érkeztek a magyar megszálló alakulatok a szovjet területekre és hogyan gondolkoztak, miként viszonyultak a helyi lakossághoz. A cikk célja az egyházüldözés dokumentálása a Szovjetunióban, amelynek legfőbb bizonyítéka – a tábori pap lelkész szerint –, hogy a keresztény hagyományok és vallásosság teljesen eltűntek a lakosság körében. Mindez a narratíva ahhoz szükséges, hogy felszabadításként tudja megjeleníteni a német és a magyar csapatok megszállását. A felszabadítás ebből a szempontból azt jelenti, hogy lehetőség van szabad vallásgyakorlatra, amely talán legfontosabb eredmény volt Károly nézőpontjából. Tábori papként egy állandó civilizációs fölény az, amely kirajzolódik a helyi (nem vallásos) lakossággal szemben, amely magába foglalta azt is, hogy semmiféle más típusú szenvedéssel szemben nem volt empatikus, leszámítva a keresztényüldözést. A cikk a következő költői mondatral zárul:

„A lélek kialudt nagy Oroszországban, vájjon mikor fog újra lángra gyúlni? S vajon kire vár a nagy és szent földadat, tiszta lángot gyújtani egy nagy nép szívében, mely 20 évig a sötétben járt, ott, hol kialszik a lélek.”¹⁸

Bár a cikk utolsó soraiban megválaszolatlanul hagyja a kérdést, de Károly értelmezésében a Szovjetunió ellen viselt háborúnak éppen a térítés és az egyház visszaállítása volt a célja – minden valószínűséggel részben saját szolgálatát is így értelmezte a fronton.

A magyar hadsereg tagjai aktívan vettek részt a helyi lakosság kifosztásában – így van ez még akkor is, hogy ha a magyar közvélemény ezzel a mai napig nem nézett szembe. 1942 őszén jelent meg egy levél a *Nemzeti Újság*-ban, amely azt jelzi, hogy kulturális javak eltulajdonításában részt vett Károly is tábori lelkészként. A magyar katonák döntően egy tárgytípusra szakosodtak, hiszen a helyi lakosság életszínvonala a megszállóké alatt volt, így csak olyasmi jöhetett szóba, ami otthon ritka, így értékes: azaz az ikonok és a keleti kereszténység különféle tárgyai. Külön kifejezést is konstruáltak e tevékenység megnevezésére: ikonozás. A katonák nemcsak házakból, hanem

---

¹⁷ H. Károly: Ahol kialudt a lélek. Barangolás a „csendes halál” vigasztalan országában. *Nemzeti Újság*, 1942. január 23. 4.

¹⁸ Uo.

templomokból is tulajdonítottak el ikonokat. Azaz az ikonok és templomi berendezések eltulajdonítását a tárgyak megmentéseként és megőrzésének biztosítékaként értelmezték a katonák, és azt általában hazaküldték a családjuknak ajándékként, jövendőbeli lakásdíszként.¹⁹ A levél, amelyet a lap közöl a tábori püspöknek szól:

„Mint a magyar honvédek ukrájnai vallásos életének szimbólumát küldöm el Nagyméltóságodnak ezt a régi fából faragott Krisztusszobrot. A szobrot dr. H. Károly tábori lelkész találta Podoliában, Miedziborz városának ősrégi templomában, mely az 1600-as évekből, az egykori virágzó katolikus lengyel kultúrának egyik értékes történelmi dokumentuma. A templom ma teljesen üres, az oltárt, szószéket, a szép fából faragott szobrokat összetörték és feltűzelték a bolsevisták, csak egy pár törmelék enged következtetni hajdani gazdag szépségeire.”²⁰

A levelet író vezérőrnagy leírja azt is, hogy a szobrot ő hozta Magyarországra magával és azt a püspökségnek adja át további megőrzésre, s egy javaslatot is tesz arra, hogy milyen felirattal kellene ellátni:

„Ezt a Krisztus szobrot, melyet az istentelen bolsevizmus meggyalázott, összetört, megégetett és szemétre dobott, podolia Miedziborz nevű városában találtak a honvédek 1942. év nagyhetében gyöngéd kegyelettel a prcskuowl helyőrségi templomban helyezték szent sírba s végezték előtte engesztelő ájtosságukat.”²¹

A szobrot mint „a magyar honvéd hitéletének egyik értékes történelmi dokumentumát” ajánlotta fel a tábori püspökségnek. A szobrot végül a Kapisztrán templom, Szenvedő Krisztus kápolnájában helyezték el, azzal a céllal, hogy a „saját szemükkel lássák a bolsevizmus szörnyű istentelenségével szemben hős keresztiesvitézaink példaadó hitvallását”.²²

A „keresztes hadjáratnak” lelkes és elszánt tagja volt Károly is papként, aki azonban a front és a megszállt területek bizonyos szenvedéseit mintha

---

¹⁹ KUNT 2019, 210-211.

²⁰ Ilyenek a mi hős honvédeink! *Nemzeti Újság*, 1942. október 25. 8.

²¹ Uo.

²² Uo.

nem vette volna észre. Ebben kulcsszerepet játszott a gyerekkorában és iskolai éveit alatt személyiségének a részévé vált antiszemitizmus. Így volt ez minden valószínűséggel a keleti fronton is, ahol a zsidóüldözésből mit sem érzékelt. Miedzyborz községnek, amelynek templomában találta Károly a Krisztus szobrot, volt zsidó lakossága is. 1942 augusztusában került sor a helyi, miedzyborz-i zsidóság kiirtására, amelyet a Gestapo hajtott végre, embertelen brutalitással. Bár nem tudni, hogy ekkor Károly a környéken tartózkodott-e még, de a zsidóüldözés kívül esett érzékelésvilágán, ugyanakkor lehetetlen, hogy a fronton ne látta volna a népirtás nyomait vagy arról ne hallott volna mendemondákat a katonák körében.

A háború után több eljárást folytattak ellene, azzal a váddal, hogy a német megszállás után és a deportálás alatt antiszemita nézeteket terjesztett hittanárként a miskolci diákok körében. Károly elismerte, hogy az általa tartott hittanórákon szó volt a zsidókérdésről, amelyeknek célja a „hitbuzgalom növelése” volt. A hittanár, egykori tábori lelkész elleni eljárásról a következőképpen számolt be az egyik lap:

„Az ifjúsági megbeszéléseken szó volt a zsidókérdésről is, mert úgy látta, hogy ez izgalomban tartja az ifjú lelkeket. Szó volt, a hitleri kiirtó módszerről – »ezzel nem sikerült megoldani a zsidó kérdést« – a korlátozó intézkedésekről és a keresztény szellemű megoldásról. A vádlott kijelenti, hogy ő az utóbbi megoldás mellett foglalt állást.”²³

Mindebből talán a legfontosabb, hogy Károly szerint létezett zsidókérdés és ebben mélyen hitt. Sőt az újságcikk azt is sejteti, hogy valamit tudott a zsidók ellen elkövetett atrocitásokról is, amelyekről a fronton első kézből szerzhetett tapasztalatokat, hiszen a hittanórákon szó volt „hitleri kiirtó módszerről”. A bírói eljárásokban azt is szemére vetették, hogy „Nem akart tudomást szerezni arról, hogy mi történt a zsidókkal, hogy a megkeresztelteteket is szüleiértől, családjuktól s a katolikus templomokból hurcolták a téglagyár-

---

²³ H. „hitbuzgalmi órái”. Három és fél évre ítélték a hitoktatót demokráciaellenes propagandáért és a Szovjetunió becsúrlése miatt. *Felvidéki Népszava*, 1945. augusztus 12. 3.

ba és a halálvonatokba.”²⁴ Állítólag, amikor a deportálások idején mint papnak szóvá tették, hogy kereszténynek minősülő zsidókat is deportálják, akkor ő erre csak annyit válaszolt: „»Kutyából nem lesz szalonna«, mondta, s ezzel a maga részéről elintézte az ügyet.”²⁵ Bár a háború utáni eljárások során mindezt igyekezett tagadni, de a kamaszkori naplója – amelyet jelen tanulmány előzményében az iskolai szocializáció részeként elemeztem – éppen a legfontosabb bizonyíték arra, hogy nagyon is reálisan hangzik az előbbi idézet. Károly kamaszként és felnőttként is a zsidókat származási csoportnak képzelte el, amelyen a kereszténység felvétele mit sem változtat.

Felhasznált források

HOM HTD

Herman Ottó Múzeum, Helytörténeti Dokumentáció 76.1139.1.

Bibliográfia

BILLNITZER 2017

BILLNITZER Ernő: *Két világháború emlékei*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2017.

BODÓ 1999

BODÓ László: Adatok Knezić Károly családjának és leszármazottainak a történetéhez, I. *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve* 35, 1999, 285–311.

BODÓ 2000

BODÓ László: Adatok Knezić Károly családjának és leszármazottainak a történetéhez II. *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve* 36, 2000, 165–193.

DIÓS–VICZIÁN 1993–2010

Magyar Katolikus Lexikon. I–XV. Főszerk. DIÓS István. Szerk. VICZIÁN János. Budapest, Szent István Társulat, 1993–2010.

KIS 2018

KIS József: Háborús bűnös vagy áldozat? *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 57, 2018, 137–168.

---

²⁴ Uszító propagandáért letartóztatták H. Károly hittanárt. *Szabad Magyarország*, 1945. június 21. 3.

²⁵ Uo.

KUNT 2019

KUNT Gergely: *Kipontozva... Nemi erőszak második világháborús naplókban.* Budapest, Osiris, 2019.

KUNT 2023

KUNT Gergely: A népirtás mentális előtörténete. Az antiszemitizmus az iskolai mindennapokban egy miskolci gimnazista naplójában, I. In: *Ünnepi tanulmányok Kürti László 70. születésnapjára.* Szerk. FAZEKAS Csaba. Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete, 2023, 152–165.

ROMSICS 2021

ROMSICS Ignác: Mozaikképek gróf Bethlen Béla életéből. *Korunk* 32/3, 2021, 97–103.

TARCAI 2005

TARCAI Béla: Források Miskolc 1919–1948 közötti hadtörténetéhez. *Levéltári évkönyv* 12–13, 2005, 251–269.

Az „események szülte” ember. Claude Romano Heidegger-kritikája

Nyíró Miklós

Az utóbbi bő két évtized során publikált köteteiben Claude Romano, a Sorbonne professzora egy olyan, ún. *eseményhermeneutikát* dolgozott ki, amely legalább annyira támaszkodik Heidegger úttörő kezdeményezéseire, mint amennyire vitában áll azokkal.¹ Romano Heideggerhez való kapcsolódása már rögtön abból is kitűnik, hogy a projektjének fókuszpontját képező esemény-fogalom először Heidegger nyomán vonult be az ontológiai kérdés-irány középpontjába.

Miként köztudott, az esemény fogalma már a fiatal Heidegger legelső egyetemi előadás-sorozata keretében nagy hangsúllyal jelenik meg. Ennek az 1919-es, ún. *Kriegsnotsemesternek* az anyagában nyomon követhető, miként fogalmazódik meg Heidegger számára az igény egy „pre-teoretikus eredet-tudományként” értett filozófia iránt, melynek tárgyterületét nem a meglévő létezők valamely területe, vagy akár összessége, hanem „az egyáltalában tapasztalható (*das Erlebbares überhaupt*)”, vagyis maga a megélt és értelemmel telített élet képezi.² Az eredetnek ezt a hagyományosan ineffábilisnak tekintett tereumát illeti majd Heidegger az évek során az „ős-valami”, az „önmagában és önmagáért való élet”, a „történeti én”, a „faktikus élettapasztalat”, végül pedig az „ittlét” (*Dasein*) megnevezésekkel.³

Mármost e dimenzió egyik leglényegesebb vonása abban áll, hogy az tárgyiasíthatatlan. „Az *Er-leben* nem lefolyik előttem, mint valami dolog,

---

¹ Romano különösen az alábbi helyeken foglalkozik Heidegger nézeteivel: ROMANO 2009, 10–23; ROMANO 2014, 103–109; ROMANO 2015, 240–251, 374–397; ROMANO 2016, 15–23.

² Vö. HEIDEGGER 1987, különösen a *Phänomenologie als vortheoretische Urwissenschaft* című második rész.

³ Vö. KISIEL 1993, 9, 17.

melyet mint tárgyat állítok magam elé” – írja Heidegger.⁴ Ezen az elementáris szinten ugyanis a psziché még teljességgel elmerül a tapasztalat végbemenésében, melyben mindenestől érintett, s így nem emelkedik ki önmagán nyugvó szubjektivitásként vagy akár „önmagaként”, mellyel szemben a megélt tárgyiságokként, objektív adottságokként volnának megragadhatók. A megélt tapasztalat, az *Er-leben* végbemenése azonban nem is egyszerűen egy folyamat (*Vorgang*). Ez közvetett módon, az „esemény” szó szemantikája révén is megvilágítható. A szó latin igei megfelelője, az *evenire* ugyanis nem csupán azt jelenti, hogy „megtörténik”, „bekövetkezik”, „megesik”, hanem azt is, hogy „osztályrészül jut” valaki számára, mint például a gyász, vagy egy betegség.⁵ Ez utóbbi értelemben véve az események mindig olyasvalakivel történnek meg, aki helyettesíthetetlen a végbemenetelük tekintetében – a „*pro me*” mozzanat konstitutív az így értett eseményeket illetően. Ezt látszik hangsúlyozni Heidegger, amikor e korai előadásban kijelenti, hogy „A megélték [elsajátító] események, amennyiben a Sajátból élnek, s az élet csak így él”; amit megélek, „én magam sajátítom el a magam számára, s az a maga lényege szerint sajátítódik el”.⁶ Eszerint tehát a faktikus élet a maga alapjaiban valami „nem-tárgyi”; más szóval, létének „állagát” tekintve az emberi ittlét valami eseményszerű.

Heidegger ezen „esemény-ontológiai” megközelítése – mely nyilvánvalóan szembehelyezkedik a hagyományos szubsztancia-, szubjektum-, reláció-, sőt folyamat-ontológiák valamennyi variánsával, amelyeket ő összefoglalóan a „puszta meglét” vagy „kéznéllet” (*Vorhandensein*) ontológiáiként aposztrofál, s mely valójában ezek „destrukciójának” a bázisául szolgál – az elkövetkezendő évek minden drasztikus fogalmi átrendeződése ellenére Heidegger 1927-es fő művéig, s azon túlmenően is érvényben marad.

Mindazonáltal az események néhány fenomenológiailag rögzíthető vonását, s az emberi életben játszott szerepüket szem előtt tartva Romano

⁴ HEIDEGGER 1987, 75. A német eredeti így hangzik: „Das Er-leben geht nicht vor mir vorbei, wie ein Sache, die ich hinstelle, als Objekt”.

⁵ GYÖRKÖSI 1994, 202.

⁶ HEIDEGGER 1987, 75. A német eredeti így hangzik: „Die Erlebnisse sind Er-eignisse, insofern sie aus dem Eigenen leben und Leben nur so lebt”; „ich selbst er-eigne es mir, und es er-eignet sich seinem Wesen nach”.

szkeptikus Heidegger esemény-ontológiáját illetően. Alapvető kérdése az alábbi:

„Vajon a Létről való gondolkodás igazságot szolgáltat-e annak a módnak, ahogyan az események önmagukból megmutatkoznak, [vagyis] a fenomenalitásuknak? Megérthetők-e az események valamely »ontológia« terminusaiban, még ha az alaposan átdolgozott is, mint az ittlét fundamentál-ontológiája?”⁷

Mindenekelőtt azt kell látnunk tehát, milyen szerepet kapnak az események a heideggeri ontológiában, illetve hogyan ad ez utóbbi számat az események fenomenalitásáról az ittlét létszerkezetét alkotó, ott kifejtett ún. egzisztenciálék révén?

E tekintetben azt látjuk, hogy – egyetlen kivételtől eltekintve, ahol „pusztító természeti eseményekről” esik szó – az esemény fogalma a *Lét és időben* három különböző, de egyaránt az ittlét „tulajdonképpenségének” lehetőségfeltételeit tárgyaló kontextusban jön egyáltalán szóba, ám mindahányszor valamiféle „ellen-fogalomként”, vagyis olyasminek a megnevezéseként, ami a „nem-tulajdonképpenség” dimenziójába tartozik.⁸ E három kontextust a halál, a lelkiismeret, valamint a történetiség „tulajdonképpeni” fogalmainak az egzisztenciál-ontológiai interpretációi képezik. Mármost, amit Heidegger a halál fenoménjének elemzése során állapít meg, ti. hogy „[a] meghalás nem esemény (*Begebenheit*), hanem egzisztenciálisan értendő fenomén” – nevezetesen az ittlét autenticitása számára a legnagyobb jelentőséggel bíró *lehetőség*, nem pedig „valami valóságos”, azaz a környező-világ nyilvánosságában „utunkba kerülő esemény (*begegnendes Ereignis*)” –,⁹ nos ezt érvényesnek tartja Heidegger mindhárom szóban forgó jelenségre nézve. Ahogyan „az ember”, „az akárki” (*das Mann*) az, aki a halált mint nyilvánosan előadódó eseményt érti, úgy „az ember” az, aki szerint a lelkiismeret „hangja” „arra a megtörtént eseményre (*vorgefallene Ereignis*) utal vissza, amely által az ittlét bűnt vett magára”,¹⁰ s ugyancsak „az ember” az, aki önön történelmét csupán jelene felől, mint „elmúltat” érti meg, s mivel így

---

⁷ ROMANO 2009, 15–16.

⁸ Bővebben erről lásd NYÍRÓ 2022, 83–86. Az említett kivétel: HEIDEGGER 2001, 182.

⁹ HEIDEGGER 2001, 279, 298.

¹⁰ HEIDEGGER 2001, 336.

elvéti az áthagyományozott lehetőségeket, várakozásai a világ új eseményei iránti kíváncsisággá fajlnak.¹¹

Heidegger elemzése láthatóan arra futnak ki, hogy élesen megkülönböztesse egymástól a *világban utunkba kerülő* létezők, tények vagy események „környező-világszerűen kéznéllevő” létmódját az *ittlét* ontológiailag másnemű létmódjától, s ahogyan valamennyi, ez utóbbit jellemző „egzisztenciálét”, úgy a halált, a lelkiismeretet és a történetiséget is tisztán az ittlét létszerkezetéhez tartozó, azaz csakis annak létmódjában osztozó fenoménként mutassa fel, éppen úgy, ahogyan azt a „világ” esetében is teszi. A döntő mozzanat ezen elemzésekben az tehát, hogy Heidegger mindhárom jelenséget mint egzisztenciálét, vagyis mint az ittlét létének struktúramozzanatát értelmezi, ami azonban annyit tesz, hogy *kizár e jelenségekből minden esemény-jelleget*, legalábbis minden olyat, amelynek nem maga az ittlét az eredete. Ezt tükrözi Heidegger szóhasználata is. Amit a megélt tapasztalat kapcsán ’19-ben még „elsajátító eseménynek” nevezett, azt a fő mű immár az ittlét tulajdonképpen – vagyis saját léte iránti gondjában gyökerező – „történéseinek” (*Geschehen*) hívja,¹² kizárólag a világon belül előadódó tényállások jelölésére tartva már csak fenn az esemény fogalmát.

E kérdést illetően Romano egy paradoxonra hívja fel a figyelmet, amely meglátása szerint konstitutív Heidegger gondolkodásában:

„Amennyiben ez a gondolkodás az ittlétet mint saját eseményét, mint az (igei értelemben vett) létezés vagy egzisztálás eseményét határozza meg, mely ugyanakkor a Létnek az eseménye, avagy a Létnek a megértésben (*Verstehen*) való feltárulása, [annyiban] *egyetlen esemény sem történhet meg egy ilyen egzisztenciával* – eltekintve attól az eseménytől, mely ő maga (*that it itself »is«*). Az egzisztenciális analitika így arra korlátozódik, hogy felmutassa különböző modalitásaiban az *egyetlen eseményt, amely maga az ittlét [...]*. Az egzisztenciálék [nem egyebek, mint] a lét egyetlen egyedülálló eseményének eme különféle modalitásai. Nem csak [arról van szó], hogy az egzisztencia ontológiai konstitúciója nincs kitéve eseményeknek (*Ereignisse*), hanem [mindenekelőtt arról], hogy az ittlét – éppenséggel önnön konstitúciója által – zárt mindenféle eseménnyel szemben.”¹³

¹¹ Vö. HEIDEGGER 2001, 449.

¹² HEIDEGGER 2001, 431.

¹³ ROMANO 2009, 16.

Ebből fakadóan Romano két szinten is bírálja az emberi ittlét heideggeri analitikáját. Egyrészt olyan, a *Lét és időben* kulcsszerepet játszó fenoméneknek a heideggeri leírásáról mutatja ki az elégtelenségüket, mint amilyen például a másokkal való találkozás, mások halálának tapasztalata, vagy a lelkiismeret, stb., továbbá olyan jelenségek tárgyalásának az árulkodó elmaradására mutat rá, mint amilyen például a születés alanytalan eseménye – mely megelőzi a „Lét eseményét” mint egzisztenciát –, vagy éppen az események nyomása alatt elszenvedett trauma, melyek diszkusziójára koncepcionális okokból kifolyólag nem kerül sor Heidegger művében. A kritika egy másik szintje viszont már magát az egzisztenciális analitika koncepcióját célozza, amennyiben az – miként Romano hangsúlyozza, formalizmusa, kvázi-transzcendentalizmusa, valamint a modern szubjektum-fogalom bizonyos „előjogainak” látens érvényre jutása következtében, ami legfőképpen az arisztotelészi *phronesisz*-gondolat kierkegaardi indíttatású, valamiféle abszolút választás terminusaiban kivitelezett újraértelmezésében érhető tetten – nem képes megfelelni az ember eseményeknek való lényegi, konstitutív kitettségének.¹⁴ Romano megközelítésének az újszerűsége éppen ebből a bírálatból, vagyis az *eseményszerűség ontologizálhatóságának a visszautasításából* fakad, amennyiben a Létnek elébe vágó értelemben, továbbá pluralitásukban – nem pedig az ittlét létének szinguláris történéseként, miként Heidegger teszi azt – igyekszik számolni az események konstitutív voltával, az eseménnyel mint „eredettel”.

Romano az embert „advenánsnak” (*advenant*), „önmagához eljövőnek”, az emberi életet pedig „kalandnak”, kockázatos vállalkozásnak (*aventure*) nevezi.¹⁵ Szerinte az emberi lény alapvető jellemzője az *eseményekre való nyitottságában* rejlik; a humanitást ugyanis Romano abban a képességben látja, hogy helyettesíthetetlen önmagunkként vegyük a vállunkra a velünk történeteket. Azonban megérteni az eseményeket, melyek velünk történnek, egyúttal önmagunk állandó újra-megértésének a követelményét is támasztja. Így az *emberi létezés önmagunk önmagunkhoz való eljövételére* tett állandó, ám *kockázatokkal is terhes kísérletnek bizonyul*. Ha azonban ember mivól-

---

¹⁴ ROMANO 2016, 19–23.

¹⁵ Romano eseményhermeneutikájával ez ideig itthon egyedül Sipos Andrea foglalkozott: SIPOS 2022; SIPOS 2023. Utóbbi írásában „eljövendő”-ként fordítja Romano *advenant* fogalmát.

tunkat alapvetően az eseményekre való nyitottságunk alkotja, akkor az „emberi kaland” értelmének a megvilágításához – melyre Romano eseményhermeneutikája a heideggeri esemény-ontológia felülírásával vállalkozik – az események sajátosságainak kell vezérfonalként szolgálniuk.

Romano a következő négy főbb fenomenális jellemzőt emeli ki az eseményeket illetően (melyek közül alább csak néhányat világíthatok meg, s azokat is csak részlegesen). 1) Mindenekelőtt Romano éles különbséget tesz a világonbelüli tényeknek tekinthető események, illetve a tulajdonképpeni értelemben vett események közt, amennyiben az utóbbiaknak – az előbbiektől eltérően – egyértelmű címzettjük van, s személye teljes amplitúdójában, Önmaga mivoltában hozzák őt játékba. 2) Továbbá, az efféle, tulajdonképpeni eseményeket az érintett advenáns számára „világ-alapító” jelentőségűnek tekinti Romano; 3) ahogyan ezen események konstitutív jellemzőjének tekinti an-archikus – megmagyarázhatatlan és megjósolhatatlan – voltukat is. 4) Végül Romano a tulajdonképpeni események datálásának a lehetetlenségére hívja fel a figyelmet, ami végső soron annak tudható be, hogy az efféle események valójában nem a „világidőben” történnek meg, hanem inkább maguk nyitják meg az időt, maguk „temporalizálnak”.

Az események fenomenalitásának, vagyis önmaguk általi megmutatkozásának a vizsgálata során az első fontos distinkció abból a megfigyelésből származik, miszerint az eseményeket igékkel fejezzük ki, s van, amikor imperszonális-alanytalan eseményekre utalunk általuk – például „havazik” –, többnyire azonban alanyhoz kötődő eseményeket fejezünk ki a segítségükkel – például a „gurul a golyó” fordulattal. Az imperszonális események egyik lehetséges példajaként vegyük a villámlást! Az esemény itt nem egyéb, mint ami fénylő csíkokként mutatkozik meg, melyek keresztülszaladnak az égbolton. Nem kétséges, hogy ez egy, a világban lezajló *változás*, azonban *nem valaminek a megváltozása*. Ez az esemény nem egyvalamivel történik meg, s valójában nem is tulajdonítható egyetlen létezőnek sem, nincsen hordozó szubsztrátuma, nem valamely partikuláris dolog modifikációja – ugyanis az esemény semmi egyéb, mint önnön megtörténéseinek végbemenése. Másfelől viszont ahhoz, hogy a változás megmutatkozhasson, mégis csak *valamivel vagy valamikkel kell, hogy megtörténjen*. A villám bevilágítja az égboltot, megvilágítja a vidéket, megfélemlíti az állatokat stb. Az ontikus alany, mely-

lyel a villámlás eseménye történik, alapvetően meghatározatlan marad, hiszen sokféleképpen meghatározható.

Ez utóbbi vonás azonban nem csak az alanytalan eseményeknek, hanem az olyanoknak is a jellemzője, amelyek valamely partikuláris létezőhöz kapcsolódnak, mely létező a grammatikai vagy logikai alany helyét tölti be – például annak, melyet „A vonat az állomásra érkezik.” mondat jelöl. Ez esetben az a dolog, melyhez az esemény kapcsolódik, nem redukálható a vele éppen végbemenő eseményre, hanem önálló, ontikus vonásokkal bír – ahogyan az állomásra érkező vonat sem redukálható arra a tényre, hogy éppen megérkezik az állomásra. Valójában azonban az esemény nem csak a logikai alannyal történik meg. Az éppúgy érinti az utasokat, a rájuk várakozókat, magát az állomást stb. Romano a következőképpen foglalja össze mindezt:

„Egy esemény, ha önmagában vesszük fontolóra, nem illeszkedik a létezők rendjébe, s nem is rendelhető valamely egyértelműen meghatározható létezőhöz. Ugyanis a létezők nyílt sokaságával történik meg. [...] Egy esemény »nem valami, ami van« (»is« *not*) – valamely tulajdonság vagy ontikus jellemző –, hanem egyszerűen »megtörténik«: a végbemenetel tiszta ténye, [...] melynek során *semmi* egyéb nem »játszódik le«, mint maga a »lejátszódás«: az esemény szigorú értelemben véve.”¹⁶

Mármost az a tény, hogy nem rendelhető az eseményekhez semmiféle meghatározott ontikus támaszték, lehetővé teszi, hogy megkülönböztessük az események két típusát. Azokat az eseményeket, amelyek úgyszólván önmagukban mennek végbe anélkül, hogy konkrét „címzettjük” volna, aki helyettesíthetetlenül érintett általuk, Romano „világonbelüli tényeknek” nevezi. Noha ezekről az eseményekről is kell, hogy tanúskodhasson valaki, mégis gyökeresen különböznek azoktól az eseményektől, amelyek velem, veled, stb. történnek meg – azaz egyértelműen meghatározható az „alanyuk”, s ennyiben „személyes eseményeknek” nevezhetjük őket – és felforgatják a világunkat alkotó lényegi lehetőségeinket, s éppen ezért kell ezeket tulajdonképeni értelemben vett eseményeknek tekintenünk.

Különbséget kell tehát tennünk az alábbi három mozzanat között. Minden esemény világonbelüli modifikációkként megy végbe. Továbbá, minden

---

¹⁶ ROMANO 2009, 26.

eseménynek kell legyen tanúja, aki számára az megmutatkozik – ezt a tanút nevezi Romano „az ontikus tulajdonítás *kiváltságos* alanyának”.¹⁷ Egészen más a helyzet azonban azokkal az eseményekkel, amelyek *helyettesíthetetlenül* velem, veled, ővele, stb. történnek, s abban különböznek a leginkább attól, ha történetesen tanúi, pártatlan megfigyelői vagyunk egy végbemenő eseménynek, hogy míg tanúként „én magam nem vagyok játékba hozva, Önmagamat illetően”, addig a tulajdonképpeni események arra kényszerítene, hogy „a megtörtént eseményből kiindulva értsem meg magam”.¹⁸ Ez utóbbi események ugyanis

„teljességgel felforgatják a világot – írja Romano –, s rákényszerítenek arra, hogy másként értsem meg magam [mint korábban], abból a hasadásból kiindulva, melyet tulajdon lehetőségeim átrendezésével [maga] az esemény igtat az életembe (*my adventure*)”.¹⁹

A tulajdonképpeni események tehát messze nem merülnek ki abban, hogy világonbelüli tényként manifesztálódnak. Ugyanis mindig van címzettjük, aki legsajátabb önmagaként érintett a történésekben. Egy ilyen esemény sohasem pusztán valamiféle „objektív tény”. Megérteni egy ilyen eseményt annyi, mint helyettesíthetetlen mivoltunkban szembesülni a történetekkel – mint amelyek nekünk és csak nekünk vannak címezve, lehetőségeket zárnak le és nyitnak meg, s ezáltal egy sorsot jelölnek ki a számunkra. Ugyanis

„*egy esemény semmi egyéb* – olvashatjuk –, *mint a lehetőségeimnek és a világnak ez az imperszonális rekonfigurációja* – olyan újraalakítás ez, amely egy tényben történik meg, s amely által az esemény egy hasadást nyit meg a saját életkalandomban (*adventure*)”,²⁰ ezáltal azonban átalakít engem is és a világot is.

A világonbelüli tények esetében az ontikus támasztékuk hiánya azt implikálja, hogy e tények csak más eseményekkel való összefüggéseikben nyerhetnek értelmet. Ezért „[m]inden világonbelüli eseményben már felvillan

---

¹⁷ ROMANO 2009, 29.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ ROMANO 2009, 31.

egy »világ« – hangsúlyozza Romano –,²¹ mely sohasem csupán egy téridőbeli „keret”, s nem is pusztán jelenségek valamely halmaza, hanem sokkal inkább egy artikulált értelem-összefüggés, vagyis az értelem-lehetőségek egy olyan totalitása, melyben az értelmezés mindenkor mozog, s melyből kiindulva így az esemény értelmet nyer. Valamely világonbelüli tényt megérteni annyi tesz, mint alárendelni azt az előzetes lehetőségek univerzumának, melyből tényleges fellépése magyarázatot nyerhet.

De vajon valamennyi esemény megértése egy előzetes összefüggés fényében megragadott értelemre korlátozódik-e? Vajon nem léteznek-e olyan események, amelyek gyökeresen felforgatják az előzetesen adott értelmezési lehetőségeiket, s távol attól, hogy egy a priori értelemhorizontnak alávetve nyernének értelmet, minden értelmezésük számára maguk képezik az értelem eredetét? Az ilyen események nem annyira az őket megelőzően adott világ felől, hanem sokkal inkább az „utókor” felől válnak érthetővé, melynek eljövetele nekik köszönhető. Az így értett események felforgatják az előzetes világhorizontot, *an-archikusan* törnek elő, s nem előzetesen fennálló lehetőségeket aktualizálnak, hanem önnönmagukból fakadnak, úgyszólván önmaguk eredeteiként. A horizontot, melyben értelmet nyernek, az efféle események maguk nyitják meg. Ugyanis újraalakítják a lehetőségek mezejét, s ezzel egy új világ érkeztét jelentik, jelentéktelenségbe süllyesztve a régebbit, mert a felől érthetetlennek bizonyul a végbemenő esemény. Az ilyesfajta események nem íródnak be a világba, mert kívül esnek minden előzetes értelemhorizonton, s an-archikus előtörésükben csakis önnön horizontjukban manifestálódnak értelmesként.

Romano tehát ekként készíti elő a „tulajdonképpeni események” – az egyének, közösségek, népek, akár egész korszakok tekintetében „világ-alapító” események – eredendőségét kidomborítani hivatott esemény-hermeneutikáját. Innen válik közelebbre érthetővé Romano alapintuíciója: az *ember mint „események szülte” lény*.

---

²¹ ROMANO 2009, 27.

Bibliográfia

GYÖRKÖSI 1994

Latin–Magyar szótár. Szerk. GYÖRKÖSI Alajos. Budapest, Akadémiai, 1994.

HEIDEGGER 1987

Martin HEIDEGGER: *Die Idee der Philosophie und das Weltanschauungsproblem* (Kriegsnotsemester, Wintersemester 1919). In: Martin HEIDEGGER: *Gesamtausgabe 56/57: Zur Bestimmung der Philosophie.* Hrsg. Bernd HEIMBÜCHEL. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1987.

HEIDEGGER 2001

Martin HEIDEGGER: *Lét és idő.* Ford. VAJDA Mihály et al. Budapest, Osiris, 2001.

KISIEL 1993

Theodor KISIEL: *The Genesis of Heidegger's 'Being and Time'.* Berkeley–Los Angeles–London, University of California Press, 1993.

NYÍRÓ 2022

NYÍRÓ Miklós: A „történes” ontológiájáról – Veress Károly *Bevezetés a hermeneutikába* című kötete kapcsán. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica* 26/1, 2022, 81–97.

ROMANO 2009

Claude ROMANO: *Event and World.* Transl. Shane MACKONLAY. New York, Fordham University Press, 2009.

ROMANO 2014

Claude ROMANO: *Event and Time.* Transl. Stephen E. LEWIS. New York, Fordham University Press, 2014.

ROMANO 2015

Claude ROMANO: *At the Heart of Reason.* Transl. Michael B. SMITH–Claude ROMANO. Evanston, Illinois, Northwestern University Press, 2015.

ROMANO 2016

Claude ROMANO: *There Is. The Event and the Finitude of Appearing.* Transl. Michael B. SMITH. New York, Fordham University Press, 2016.

SIPOS 2022

SIPOS Andrea: Redukció nélkül. Claude Romano empirikus fenomenológiája. *Elpis* 25/1–2, 2022, 73–84. DOI: 10.54310/Elpis.2022.1.6

SIPOS 2023

SIPOS Andrea: Claude Romano eseménytelen hermeneutikája. *Magyar Filozófiai Szemle.* (Megjelenés előtt.)

„Frau Welt” / „Világ-Asszony” – egy középkori motívum visszatérése E.T.A. Hoffmann *Az ördög bájitala* című regényében

Paksy Tünde

Bevezető

E.T.A Hoffmann *Az ördög bájitala* című regényét a szakirodalom egy része olyan világirodalmi színvonalú rémregénynek tekinti, amely meghaladja, illetve elmélyíti a rémregény műfaját. Ennek oka, hogy a szerző mesterien alkalmazza benne a feszültségkeltés technikáit, ugyanakkor témáit – úgy- mint az örület és a normalitás, az identitásvesztés és az identitás szétesése valamint az ember mint ösztönök által meghatározott lény – mélyre ható pszichológiai kidolgozottsággal és a hasonmás motívum visszatérő alkalmazásával mutatja be.¹ Jelen tanulmányban egy Magyarországon talán kevésbé elterjedt és ismert középkori motívum, a Frau-Welt, vagyis Világ-Asszony² képén át vizsgálom a főszereplő, Medardus testvérrel összehasonlítva kevésbé kutatott, nőalakokat.³ Ezen nőalakok elsősorban a szereplők szintjén és fikción belüli képek formájában jelennek meg.⁴ A vizsgálatok kiindulópontját

---

¹ Vö. STEINECKE 1997, 169; STEINECKE 2004; NEHRING 1992.

² Szabó Lőrinc fordítja így Waltehr von der Vogelweide sokszor *Abschied von der Welt* címmel vagy cím nélkül, az első sor alapján *Fro wult*, azaz *Frau Welt* címmel ellátott költeményét *Búcsú a világtól* címmel. Vö. WALTHER 2002, 583; VIZKELETI 1994, 397.

³ A regény recepciójának a kezdetektől napjainkig tartó legalaposabb áttekintést nyújtja: KREMER 2009, 149–150. A rendkívül komplex és összetett regény átfogó elemzését az alakmás motívum és a térpoétika aspektusainak kiemelésével végeztem el: PAKSY 2022.

⁴ Orosz Magdolna vizsgálta részletesen a Hoffmann szövegeiben megjelenő narratív képeket, ezen vizsgálat tipológiája értelmében használtam a fogalmat. Vö. OROSZ 2006, 195–208.

az a jelenet képzí, amelyben Francesco, a nemzetség ősatya a Világ-Aszszonynak hódolva elköveti utódaira is öröklődő bűnét, majd innen elemezhető tovább a motívum többszörös, egymással időnként összekapcsolódó viszsztatérése a főszereplő Medardus testvér önéletrajzában.

A bűnbeesés

Az analitikus szerkezetű regényben hozzátétőlegesen csupán a könyv utolsó negyedében jelenik meg az ősatya, a fennhájzó Francesco megkísértésének és bűnbeesésének története. Feljegyzéseit abban a Róma melletti kapucinus kolostorban őrzik, ahol a regény főszereplője, Medardus világi kicsapongásait és égbe kiáltó bűneit követő pszichikai összeomlása után lábadozik. A festő által pergamenlapokon hátrahagyott családi krónika legnagyobb részét (mintegy 11 oldal a 21-ből) saját bűnbeesésének története teszi ki.

Francesco, Camillo von P. herceg elsőszülött fia, aki lemond nemesi rangjáról, hogy életét a Leonardo da Vinci iskolájában tökéletesített festőművészetének szentelhesse, mestere halála után eltér az egyszerű vallásos stílustól és Rómában, a katolikus egyház székes fővárosában „vad, kicsapongó ifjak”⁵ társaságához csatlakozik, akikkel pogány isteneket dicsőít és kicsapongó életmódot folytat. Történetének már ebben az első vonásában is felismerhető a keresztény vallásosság és a pogányság közötti dualitás, amely később egyre élesebben rajzolódik ki és az egész regény során meghatározó erejű marad. Ennek az alapvető ellentétnek a különböző megjelenési formáit igyekszem külön is hangsúlyozni ebben az összefoglalóban. Francesco különösen Venust dicsőíti, így, amikor pénzügyi gondjai miatt elvállalja egy kapucinus kolostor korábban már többször visszautasított felkérését, hogy fesse meg Szent Rozália oltárképét a számukra, úgy dönt, a csuhásokat kigúnyolandó, buja testű, meztelen nőként ábrázolja őt, egyesítve ezzel a képben a szent és a profán, illetve Szent Rozália és Venus attribútumait. Később azonban minden másként alakul. A kép festése fordulatot hoz életvitelében: „Francesco teljesen elmerült festményében, vagy inkább a festmény maga volt a hatalmas szellem, mely erős kézzel megragadta, és addigi bűnös világi élete fölé emelte Franceskot.”⁶ Olyan nagy hatással van rá a szüzességet

⁵ HOFFMANN 2008, 292. (A művet legújabb magyar kiadása szerint idézem Horváth Géza fordításában.)

⁶ HOFFMANN 2008, 294.

jelképező szent megfestése, hogy eredeti tervével szemben „Bájos redőzetű szűzies öltözet[tel]”⁷ fedi el a Venus szobor mintájára festett testet, a még megfestendő arc esetében pedig egy angyalé lebeg lelki szemei előtt. Itt azonban megakad az alkotói folyamat, bárhogy igyekszik, nem képes megfesteni az arcot, s az alkotói válságon csupán barátai képesek átsegíteni pár korty Szent Antal pincéjéből származó siracusai bor, vagyis vélhetően az ördög bájitalának élvezetével. Ezután az angyalarc helyett a szeretett Vénusz képe rajzolódik⁸ ki a vásznon, aki hamarosan „bujá, szerelmes pillantásokkal”⁹ nevet rá. Ezt a kép fokozatos megelevenedése, illetve három nap múlva a portréalak szószerinti megjelenése követi. Francesko a szépséges hölgyet azonnal oltár elé akarja vezetni, „Hogy a pap a házasság szent szakramentumával örökre összekösse őket”,¹⁰ ehelyett azonban a szépséges hölgy érvei előtt meghajolva inkább pogány szertartás szerint tartják meg a menyegzőt. Amikor az asszony állapotos lesz és közvetlenül fia születése után meghal, a segítségére sietők rémülten hőkölnek vissza:

„mert az asszony halálra dermedt, nyakán és mellén ocsmány, kék foltok éktenkedtek, és a szép, fiatal arc helyett egy tágra meredt szemű undorító, torz és ráncos pofa nézett rájuk. [...] Nos, amint meglátták az iszonyatosan eltorzult halottat, bizonyossá vált számukra, hogy az asszony az Ördög szövetségese volt, aki most elragadta.”¹¹

Ez tehát a meghatározó jelenet a regényben, a bűnös nemzettség genezise. Egy olyan nemzettségé, amely 300 éven át „virágzik” és amelyet gyilkos indulatok, vérfertőzések és nemi erőszakok sora jellemez, amelyet el kell törölni, hogy helyre állhasson az eredeti rend, vagyis Szent Rozália újra

---

⁷ HOFFMANN 2008, 293.

⁸ A regény, mint Hoffmann sok más műve is, gyakran él olyan megfogalmazásokkal, amelyek a cselekvések passzív mivoltát mutatják megkérdőjelezve ezzel a szereplő egyes tetteinek szuverenitását. Nem utolsó sorban ez az egyik eszköz, amellyel félelmetes, hátborzongató hatást ér el.

⁹ HOFFMANN 2008, 296.

¹⁰ HOFFMANN 2008, 297.

¹¹ HOFFMANN 2008, 298–299.

szentté váljon,¹² hogy a nemzetség ősatya visszanyerhesse lelki üdvösségét. Azért volt fontos ilyen részletesen tárgyalni ezt a jelenetet, mert több szempontból is a regény középpontjába vezet, hiszen ez a kronologikus kezdet, amelyben a történet számos később Medardus önéletírásában és Francesko utódainak életében is azonos vagy hasonló formában visszatérő motívuma és aspektusa is ismétlődik,¹³ ami által sajátos tükröződés jön létre. Hiszen Francesko és utódai történetében Medardus bűnei és gaztettei tükröződnek. Így érzékeli legalábbis az olvasó, ahogyan a könyvben előre halad, holott kronologikusan szemlélve mindezek több száz évvel korábban történtek. Épp úgy, mint Szent Rozália oltárképe esetében egymásra vetül az eredeti kép illetve elképzelés, a példakép és a leképzés, az eredeti és a másolat, a tükörkép és a csalóka kép, az ok és az okozat, mígnem alig választhatók már el egymástól, mint ahogyan azt Kremer és Steinecke is kiemeli a művel kapcsó-

---

¹² Ennek a felfogásnak az értelmében egyes tanulmányok Medardus alakját és különösen az általa elkövetett gaztetteket ennek a célnak az eszközeként értelmezik. Ebből a szempontból a nemzetség alapítója tehát félre értelmezné Medardus szerepét, hiszen úgy gondolja annak ártatlansága, Istenhez hű élete, hite és vallásossága oldozná fel őt bűnei alól, míg az ő büntetése úgy hangzott, mindaddig nem lelhet örök nyugalomra, míg tovább él és gyarapodik a bűnös nemzetség. Vö. STROBEL 2005, 36; HARNISCHFEGER 1990, 5; MATT 1994. Hinderer ugyanakkor arra is rámutat, a kérdést intermediális aspektusból nézve, a megélevenedett Rozália ábrázolásnak is újra képpé kell merevednie, s ez be is következik Aurelie halálakor. HINDERER 2005, 72. Steinwachs is hasonló álláspontot képvisel, ugyanakkor nem értek egyet azzal az állításával, amely szerint Aurelie halála egyben Medardus én-disszociációjának is a végét jelentené és újra megtalálná önmagát. Ennek ugyanis ellentmond, hogy Viktorin, a hasonmás-én vihogását és kacagását még a későbbiekben is hallani véli. Vö. STEINWACHS 2000, küln. 50.

¹³ Az ismétlés különösen fontos szerepére már Freud is rámutatott a regénnyel kapcsolatban, az újabb tanulmányok pedig az ismétlést tekintik a mű alapvető szerkesztési elvének, a korábbi, a fejlődés- és művelődésregény műfajával összhangban főként a fejlődés ideája felől közelítő munkákkal szemben. Vö. FREUD 1982, 257; KREMER 2009, 154. A regény konkrét helyszíneként megjelenített és szemantikai tereinek vizsgálata is a fejlődésregényként történő műfaji besorolás ellen szól, amit részletesen kifejtettem: PAKSY 2022, küln. 132–186.

latban.¹⁴ Mint azt már említettem, Francesco élettársában, a valaha vakító szépségű hölgyben elsősorban külsejének halálakor bekövetkezett drasztikus torzulása alapján ismerik fel az ördögtől való asszonyt. Kettős megjelenési formája és Francesco bűnbánata és büntudata a felismerés után magát a nőalakot egy középkori allegória a Frau Welt, vagy magyarul Világ-Asszony figurájával rokonítja.

A Frau Welt / Világ-Asszony motívum

Frau Welt, vagy Vrô Werlt, ahogyan ez még közép-felnémet nyelvjárásban hangzik, egy főként a középkori képzőművészetben és irodalomban elterjedt motívum, amely kettős ábrázolásban mutat egy nőalakot. Szemből nézve pompás, vakító szépség, hátoldalát azonban kelések csúfítják, nyüvek és férgék rágják, vagy csontvázként mutatják. Ilyen szobor található Németországban például a wormsi dóm déli kapuján.¹⁵ A röviddel 1298 után készült alak egy szoborcsoport része, amelynek tagjai az egyház, a hit, a zsinagóga és a világ(-asszony), akinek lábai előtt egy szépségétől elvakított, neki hódoló lovag térdel. Maga a lovag a középkori irodalmi feldolgozásokban is mindig megjelenő elem. Ezek sorában Walther von der Vogelweide (ca. 1170–1230) *Frau Welt*, vagy *Abschied von der Welt* cím alatt ismert verse az első, majd Konrad von Würzburg (1220–1287) *Der Welt Lohn*, Der Guotaere szintén *Der Welt Lohn*, valamint Hugo von Monfort (1357–1423) *Weltabsage* és más szerzők hasonló versein át időben a kései 14–16. századig terjed a motívum használata.¹⁶

Ez a kettős megjelenésű nőalak a világ allegóriája, annak felszínes ragyogását, vonzóságát és a felszín alatti romlottságát jeleníti meg. Mindezt egy szuverén férfi, általában egy lovag és egy csábító nő párbeszédén át mutatják az irodalmi feldolgozások, amelyekben az allegória használatához

---

¹⁴ Vö. KREMER 2004, 88–89; KREMER 2009, 157; STEINECKE 1997, 172; STEINECKE 2004, 284.

¹⁵ Képek a szoborról: *Niebelungstadt Worms*. Online: http://www.worms.de/deutsch/kultur/wussten_sies/Frau_Welt.php (Letöltés: 2023.08.24.); *Worms. Südportal des Doms*. Online: http://www.zum.de/Faecher/G/BW/Landeskunde/rhein/staedte/worms/do_moz.htm (Letöltés: 2023.08.24.)

¹⁶ Vö. MAURER 1971, 224.

tipikus cselekménysor tartozik. Closs a következőképpen foglalja össze: „A nő megjelenése egy remete, stb. előtt, annak a nő nevét firtató kérdése, a nő válasza és hátának feltárása.”¹⁷ A motívum illetve allegória középkori alkalmazása és a Hoffmannnál felismerhető változat közötti lényeges különbség, hogy a középkori szövegek lovagjait még időben figyelmeztetik a hát megmutatása által, míg Francesko *Az ördög bájital*ában túl későn pillantja meg a nő másik oldalát. A későbbiekben még módodom lesz kitérni rá, hogy a Medardus élettörténetében Euphemie személyében megjelenő motívum nemcsak egyértelműen rendelkezik ezzel a kettősséggel, hanem a nő már röviddel megismerkedésük után fel is tárja Medardusnak sajátos erkölce „keléses hátoldalát”.

A „világi múlandóság [középkori] allegóriájának [funkciója abban áll], hogy leleplezze a »minne«-nek, vagyis szerelemnek illetve szeretetnek és a világnak való szolgálatot, mint csalóka, bűnös örömet”.¹⁸ Megmutatja, hogyan csábít és vakít el az érzéki világ, ugyanakkor annak bűnös jellegére is rámutat, nézőjét vagy olvasóját pedig a túlvilág felé fordulásra és az evilági hívságok megtagadására inti. A hamis, vagy világi szeretettel szembe állítja az igaz, az isteni szeretetet, és a világi szolgálattal a vallásgyakorlást.¹⁹ A szeretet aspektusainak éppen ez a merev szétválasztása keresztény vallásos istentiszteletra és evilági, ösztönök által vezérelt gerjedelmekre az, amit többek között tematizál *Az ördög bájitala*. Hogy a két aspektus összeegyeztethetetlen, egyértelműen mutatja Francesko vállalkozásának kudarcra és annak pusztító következményei.

A Világ-Asszony a képekben

Mint azt már jeleztem, a műben központi szerepet játszik a képiség és a képzőművészet. Orosz vizsgálta részletesen a Hoffmann elbeszélő diskurzusában megjelenő képek és képiség problémáját. A vizsgálat során három nagy csoportját különíti el az elbeszélő szövegekbe ágyazott képeknek általában és Hoffmannnál is. Ezek „a fikción kívül létező képekre, a fikción belül létező képekre, valamint virtuális képekre tett utalások”.²⁰ *Az ördög bájitala*-

¹⁷ CLOSS 1986, 80.

¹⁸ HARTMANN 1992, 260.

¹⁹ A minne vagyis szeretet középkori felfogásáról: MAURER 1971, 224–248.

²⁰ OROSZ, 2006, 197.

ban különböző mértékben ugyan, de mind a három forma fellelhető.²¹ Központi szerephez a fikción belül létező képek jutnak, amelyek közül kettő, Szent Rozália oltárképe és Franz/Francesco portréja, amely később virtuálisan is megjelenik Aurelie álmaiban, a cselekményt befolyásoló erővel is bír, sőt Rozália oltárképe az egész cselekmény kiváltó oka. Ezúttal is Francesco bűnbeesésének meghatározó jelenetéhez kell tehát visszatérnünk.

Francesco fő bűne, Szent Rozália megsértése, gőgjéből fakad. Festményein Leonardo halála után nemcsak hogy pogány isteneket örökít meg, hanem buja ábrázolásain keresztül egy másik főbűnt, a bujaságot is megidézi. Ő, aki Leonardo legjobb tanítványa volt, szintén pogány isteneket dicsőítő társai körében is „az első és legkiválóbb kívánt lenni”²² s hamarosan azzal tűnt ki közülük, hogy „[s]enki nem volt képes oly valóságúen ábrázolni a női test buja érzékiségét, mint ő; az eleven modellektől a test színét, a régi márványszobroktól pedig az alakot és a megformálás módozatát kölcsönözte”.²³ Ez a technika már az élettelen műalkotás vivifikációjának előfutáraként értelmezhető, amely több lépésben valósul meg. A bájjal első kortya után

„[m]iként a vadul tajtékzó Vezúv pusztító lángokat okád magából, úgy szökött fel a tűzáradat Francesko bensejéből. S mintha megelevenedett volna, a szeme előtt lebegett mindahány pogány történet, melyet valaha megfestett és harsányan így kiáltott:”²⁴

---

²¹ Általános fikción kívüli képi utalásnak tekinthető, hogy Francesco Leonardo da Vinci legjobb tanítványaként jelenik meg a műben. Művészetének átalakulása, az hogy Leonardo stílusa helyett buja jeleneteket fest, részben fikción belüli általános utalás, míg fikción kívül a reneszánszból a barokkba történő átmenetet is jelzi. Különleges szerep jut a történet során Francesco kiállításának, amelyen Medardus élete elevenedik meg a képekben, így a kiállított képek különleges narratív szerepet is kapnak. Az ikonikus és szimbolikus ábrázolás, kép és szöveg ambivalenciája különösen markáns a Francesco által pergamenlapokra jegyzett családi krónika esetében, ahol a lapok peremén minden féle rajzok és ábrák keretezik az írást.

²² HOFFMANN 2008, 292.

²³ HOFFMANN 2008, 292–293.

²⁴ Nem az egyetlen hely Hoffmannál, ahol a kívánság beteljesülésének az az egyik feltétele, hogy hangosan kimondják azt. Lásd Anselmus esetét az *Arany virág-cserépb*en vagy Mariét a *Diótörő és egérkirályban*.

– Jöjj hát jöjj, szeretett istennőm, kelj életre, és légy az enyém, vagy feláldozom magam a föld alatti isteneknek! – Ekkor megpillantotta Venust: szorosan a kép előtt állt, és barátságosan intett Franceskonak”²⁵

Mintha az inspiráció jeleként villanna fel Venus képe. Francesco a nóialak fején kezd dolgozni, ecsete azonban minduntalan lecsúszik onnan, így valójában a barbár háttéralakokat festi, mégis egyre jobban láthatóvá válik „a szent mennyei ábrázata”,²⁶ míg az – értelmezés kérdése, hogy Szent Rozália vagy Venus – egyszer csak „olyan eleven ragyogó szemmel pillantott Franceskóra, hogy a festő a padlóra zuhant, mintha halálos villámcsapás hasított volna belé”.²⁷ – Ez a tekintet egyszersmind a képből áradó mágikus erő jeleként is értelmezhető, és nemcsak ennek a képnek, hanem a kronológia során a későbbiek, így Franz/Francseko és Aurelie portréja esetében is. – A megrendült festő csupán egy újabb korty bájital után képes ismét a képre tekinteni, amikor is Szent Rozália helyett „az imádott Venus nevetett rá buja, szerelmes pillantásokkal”, mire „vad, bűnös ösztönök lobbantak lánggra” Franceskóban.²⁸ Venushoz könyörög, hogy keltse életre a képet, néha azt hiszi meg is mozdul az, ám csalódik, és úgy tesz, mintha a sátán szállta volna meg. Harmadnapra műve eleven mása lép szobájába.

A portré befejezése tehát egyben Szent Rozália Venus általi helyettesítésével, az ördög bájitalának élvezetével és vad szexuális vágyak elszabadulásával is jár. Vagyis ezzel a konstellációval nemcsak a Francesco feletti uralmat szerzi meg a gonosz, hanem egyszersmind egy mágikus eszközre is szert tesz a kép formájában. Mert ezen viszony inverzeként Medardusban akkor csapnak fel a szinte megzabolázhatatlan szexuális vágyak, amikor egy lefátyolozott hölgy meggyónja neki iránta táplált szerelmét. Az ismeretlent miután távozott, Medardus Szent Rozália oltárképében véli felismerni. Később rögeszméjévé válik, hogy megtalálja és birtokolja az ismeretlent, aki nem más, mint unokatestvére, Aurelie. Medardus iránta táplált ellentmon-

---

²⁵ HOFFMANN 2008, 296. (Kiemelés tőlem – P.T.)

²⁶ HOFFMANN 2008, 296.

²⁷ HOFFMANN 2008, 296.

²⁸ HOFFMANN 2008, 296.

dásos²⁹ érzéseit egészen addig, amíg Aurelie közvetlenül apácának való felszentelése után erőszakos halált nem hal, hol az igaz, hol a hamis, vagyis érzelmi szerelem uralja. Egyszer birtokolni akarja, akár erőszakkal is magáévá tenni, meggyalázni, megölni, másszor akárcsak egy pillantása vagy hangja elnémítja Medardus minden gonosz gondolatát. Másrészt tipikus ebben a vonatkozásban Medardus érzelmeinek átcsapása egyik végletből a másikba. Így lesz a gerjedelemből hirtelen angyalig történő felmagasztalás és idealizálás és fordítva. Hinderer a Hoffmann korabeli pszichológia irányzatait vizsgálva Schubertnél találja meg ennek előképét a kék és a gyilkolási vágy összefüggéseinek leírásában, amely a kék gyilkos vágyba történő átcsapását is jelenti, és akár az örületig is vezethet.³⁰

Nemcsak az oltárkép lehet azonban az ördögi csábítás eszköze. Aurelie, az ismeretlen hölgy a gyóntatószékből, egyben Medardus unokatestvére, szintén egy kép hatására lobbán már-már elviselhetetlen szerelemre Medardus iránt. Körülbelül 3 éves lehetett, amikor tanúja volt, amint édesanyja egykori szeretője életnagyságú képét „varázsolta” elő – valójában egy mechanikus szerkezetéről van szó – a falból. Bátyja, Hermogen korábban azt mondta neki, anyjuk, amikor ebbe a szobába zárkózik, az ördöggel beszélget. Aurelie várakozásával szemben azonban nem az ördög, hanem „egy pompás öltözetű, lila kabátos, szép férfi életnagyságú képe vált láthatóvá [...], aki] leírhatatlan hatással volt” rá.³¹ Oly annyira, hogy hangosan felkiáltott örömben. Az anya által tabuizált élmény hamarosan a feledés homályába vész, amikor azonban sok évvel később, jóval anyja halála után újra látja az ismeretlen portrét, nem tudja levenni a szemét „a csodálatos idegen férfiről, aki „elevenen ragyogó szemmel”³² nézett rá. Aurelie apja intézkedik, hogy eltűnjön a portré, Aurelie-re gyakorolt hatása is múlni látszik pár nap elteltével, amikor azonban 14 éves lesz, a lány álmaiban újra megjelenik az idegen virtuális képe, ezúttal azonban a kapucinusok viseletében. Mindez szokatlan hangulatváltozásokhoz és feszült idegállapothoz vezet Aurelie-nél. Az álom-

---

²⁹ Medardus Aurelie iránt táplált érzelmeinek ellentmondásosságát részletesen elemzi: HINDERER 2005, 69–70, 72.

³⁰ Vö. HINDERER 2005, 54.

³¹ HOFFMANN 2008, 249.

³² HOFFMANN 2008, 250. Érdeemes elolvasni Kremer pszichoanalitikus magyarázatát erről a jelenetről: KREMER 2009, 158.

kép azt a magyarázatot adja kínzó állapotára, hogy Aurelie szerelmes belé. Ezek után a lány valóban kínzó, szenvedélyes szerelemre gyúl az álombeli férfi iránt, akit később Medardus, a prédikációiról híres kapucinus barát személyével azonosít.³³ Végül, mikor úgy dönt, meggyónja bűnös vonzalmát, megnyugvást ígér neki az álomkép, ha hangosan megvallja³⁴ szerelmét. Ezen a ponton záródik ördögi körré a gyóntatószékben Medardus és Aurelie egymást akaratokon kívül kölcsönösen³⁵ lángra lobbantó vagy talán helyesebb úgy fogalmazni, megfertőző szerelmi viszonya. A külső befolyásolásra utal ugyanakkor az az eszméletlen, merev állapot is, amelyben gyónása után Aurelie-re találnak. Olyan tünet ez, amely Hoffmannál igen gyakran jelenik meg a hipnotikus befolyásolás folyamányaként. Másrészt azt is mutatja ez a jelenet, hogy nemcsak Szent Rozália oltárképe osztozik Venusszal bujaságában, hanem később élő mása, az egyébként jámbor szűz Aurelie sincs teljesen felvértezve az érzéki csábítással szemben.

A Világ-Asszony báró F kastélyában

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kastélyban egyszerre két megelevenedett kép, illetve elképzelés jelenik meg. Egyrészt a Világ-Asszony ölt testet Eu-

---

³³ Ezen a ponton a szóban forgó portré már a generáció három különböző férfi tagját jeleníti meg, hiszen az eredeti lila kabát, a festő, Francesko attribútuma, a kép maga Aurelie anyjának néhai szerelmét Franz/Franceskót, Medardus apját ábrázolja, Aurelie pedig Medardus-szal azonosítja a képet.

³⁴ A hangosan kimondott szó mágikus, kívánságbeteljesítő erejével kapcsolatban lásd a 24. lábjegyzetet, még ha itt kissé módosult változatban is van jelen.

³⁵ Kremer ebből a kölcsönösségből vezeti le azt is, hogy „Aurelie a szerzetes női hasonmásaként jelenik meg” (KREMER 2004, 92), amivel én is egyetértek, sőt úgy gondolom a hasonmások sorát ugyanakkor ki kell egészíteni azzal, hogy bizonyos cselekményelemekben Hermogen, Aurelie bátyja szintén Medardus hasonmásaként, illetve tükröződéseként értelmezhető, még ha Viktorinnal ellentétben nem is áll fenn köztük tükörképszerű hasonlóság. Ugyanerre az eredményre jut egyébként Ringel is, aki szerint Hermogen és Viktorin Medardus dualisztikus világfelfogását testesíti meg. Viktorint „a démoni képviselőjének [tartja, míg Hermogen szerinte az az alak], aki Medardus lelkének a világ elől elmenekülő részét” testesíti meg. RINGEL 1997, 169. Azon nézettel kapcsolatban, amely szerint Medardus és Aurelie kép által egymásra kölcsönösen sorszerű hatást gyakorolnak. Vö. HINDERER 2005, 71; STEINWACHS 2000, 47.

phemie személyében, másrészt Szent Rozália ambivalens, egyszerre keresztény és pogány, szűzi és buja oltárképe kel életre Aurelie alakjában. Ha figyelembe vesszük a genealógiai eredetet, úgy látszik Medardus féltestvére, Euphemie örökölte a legtöbbet Francesko ördögtől való asszonyától. Erre utal az is, hogy az egyetlen konkrét világasszony kép is hozzá kötődik. Miután Medardus már meggyóna tetteit, a testi önsanyargatáson kívül rémálmok is gyötrik. Ezek egyikében írja:

„Láttam Euphemie-t, amint buja szépséggel közeledik felém, és felkiáltottam: – Mit akarsz tőlem, átkozott! Nem, a pokolnak nincs hatalma fölöttem. – Széttárta köntösét, és ekkor rám tört a kárhozat rettenete. Teste csontvázzá aszott, és a csontok között megannyi kígyó tekergett, és a kígyók felém nyújtogatták fejüket és vörösen izzó nyelvüket.”³⁶

A szép, fiatal baronesse-ről azt tudjuk, a báróval kötött házassága előtt aktív társasági életet élt, és leírhatatlan bájjal bírt, amely „csodálatos testi szépségét az ellenállhatatlanságig fokozta”,³⁷ így számos hódolója akadt. Kiválóan ismeri a csábítás művészetének és a manipulációnak valamennyi módját és a veszedelmes szerelmi csapdák kieszelésének és kivitelezésének is mestere. Abban leli örömét, hogy marionettbábként mozgat másokat, majd ha megunta, bukni hagyja őket. Azt hiszi, hogy mások felett áll, Übermenschnek tartja magát – ahogy Kaiser fogalmaz – és a mások feletti uralomra tör.³⁸ Elsődlegesen azokra irányul azonban a figyelme, akik ellenállnak neki, mint Hermogen, akinek elveszejtésén éveken át dolgozik, türelmesen várva a legmegfelelőbb alkalomra. Végül apja feleségeként, éppen azáltal nyeri meg magának, hogy megjátssza, mennyire aggódik a báró egészségi állapota miatt. Amikor a gyenge, aggódó nő szerepében tetszelegve elcsábítja Hermogent, majd eltaszítja magától, az ifjú megőrül, részben lelkifurdalása miatt, részben a gonosz Euphemie-vel szembeni tehetetlenségétől.

Euphemie ugyanakkor szenvedélyes szexuális viszonyt folytat Viktorinnal, akit éppúgy Übermenschnek tart, mint önmagát, akiről azonban nem tudja, hogy saját és Medardus féltestvére is egyben. Euphemie, Medardus és

---

³⁶ HOFFMANN 2008, 283.

³⁷ HOFFMANN 2008, 64.

³⁸ Vö. KAISER 1988, 49.

Viktorin mindhárman Franz/Francesco gyerekei, három különböző anyától. Euphemie egy szerelmi viszony törvénytelen gyümölcse, Franz/Francesco és az idősebbik Aurelie, a későbbi F báróné gyermeke, akit újszülött korában Franz elcserélt, egy halott gyermekkel, így egyrészt nem részesült a keresztesség szentségében, másrészt – amolyan kakukktojásként – nem a vér szerinti családjában nőtt fel. Eupehemie ugyanakkor Aurelie később F báróval kötött házasságából származó két gyermekének, Aurelie-nek és Hermogennek is feltestvére. Viktorin Franz és Giazinta gyermeke, akit Franz megerőszkolt, Medardus pedig Franz és egy földműves lányának szent házasságban született gyermeke, az egyetlen a három testvér közül, aki nem bűnben fogant.

Amikor Medardus megérkezik a kastélyba, Euphemie azt hiszi Viktorin az álöltözetben, így fenntartja vele házasságtörő viszonyát és büszkén avatja be a báró és Hermogen elcsábításának történetébe. Medardus így meglehetősen hamar ismeri meg „Euphemie-Világ-Asszony” mindkét oldalát, vakító szépségét éppúgy, mint erkölcsi romlottságát. Rajta kívül csak Hermogen látja Euphemie-t ilyen világosan a maga valójában, míg Reinhold, a báró barátja és intézője intuitíve viszolyog tőle. A középkori szövegek lovagjaival szemben azonban Medardus nem fordul el és nem száll magába e romlottság láttán. Megveti Euphemie-t és felháborodva utasítja vissza kérését, hogy ölje meg a megunt bárót, ugyanakkor a gaz Viktorin tulajdonságait is felveszi, amikor mindenki felett állónak képzei magát. Olyannyira egyenrangúvá válik Euphemie-vel, hogy amikor az meg akarja mérgezni őt, túljár az eszén. Arra használja, hogy csillapítsa vele szexuális késztetéseit, ugyanakkor egyetlen vágya Aurelie birtoklása. Így a kastély az a hely, ahol a Szent Rozália portréjában a pogány és a szent egyesítésére tett kísérlet olyan formán ellentételeződik, hogy e két aspektust két külön nőalakra, a romlott Euphemie-re és a jámbor, Medardus rafinált csábításának ellenálló Aurelie-re vetül ki. Aurelie, akit Medardus első találkozásukkor a kastélyban zavarát leplezendő tettett vallási elragadtatással szentnek nevez, a teljes ábrázolásban azonban nem egydimenziós oltárképként, hanem húsvér, a testi vágyakkal is küzdő vallásos fiatal nőként jelenik meg.³⁹ Ennek jeleit maga Medardus is leírja. Amikor a közös imádkozáskor el akarta csábítani, „Aurelie arca kipi-

---

³⁹ Ebből az aspektusból tehát nem tartható sem Medardus, sem Aurelie szemszögéből nézve Steinwachs állítása, amely szerint Aurelie „kezdettől foga testiségétől megfosztott”, idealizált nőalakként jelenne meg. STEINWACHS 2000, 40.

rult, és keble fel s alá hullámozott [...] kibomlott hajtincsei a vállamra omlottak”.⁴⁰ Az is ezt erősíti, hogy Medardus csókjai már nem csak a száját, de a kebelét is érik, amikor felsikolt és elmenekül. Ezt később Aurelie maga is megerősíti, amikor levelében így ír erről a jelenetről az apátnőnek:

„Voltak pillanatok, amikor elkápráztatva bíztam a szerzetes hamisan ájtatos beszédének, sőt ilyenkor úgy éreztem, mintha lelkéből a mennyek szikrája ragyogna, ami tiszta, földöntúli szerelemre lobbant. De aztán aljas ármánykodással, lelkes ájtatossággal pokolbéli tüzet szított bennem.”⁴¹

A Világ-Asszony ellentételezései

A világi és az isteni szeretet apóriája – amely Aurelie képzetét is uralja, mint azt fent idézett szavai bizonyítják – csak akkor oldódik fel, amikor közvetlenül apácává szentelése után az örült Viktorin meggyilkolja őt az oltár előtt. Így változik vissza az egyértelműen szűzi szent képpé, vagyis szimbolikusan megtörténik Francesko bűnének jóvátétele Szent Rozália reszakralizálása révén. A Világ-Asszony egyik ellenpontja tehát Szent Rozália szűzi mivolta, s ezt Szűz Mária, illetve attribútumainak többszöri megjelenése egészíti ki. Épp úgy, mint ahogyan Francesko esetében, miután megbánta bűnét, megjelenik neki Szent Rozália, majd később Szent Rozália és Szűz Mária jelenése tudatja vele a lelki békéjét meghozó feladatot, hogy freskókkal díszítse a Szent Hárs kolostor templomának falait, Medardus esetében is először a Szent Rozáliával rokonított Aurelie, majd annak halála után, maga Szent Rozália és Szűz Mária lesznek védőszentjei. Szimbolikusan Medardus egész élete Szűz Mária jegyében áll, hiszen a Mária-tisztelet kultikus helyén születik és – mint arra már utaltam – halálakor is megidéződik Szűz Mária. Nem véletlen, hogy agóniája kezdetekor éppen „a Szűz Mária képénél álló lámpásnál”⁴² gyűjtják meg a szentelt gyertyákat. Bár csupán Medardus számára jelennek meg láthatóan, a jelenéseket kísérő rózsa- és liliomillat, amelyet mások is észlelnek, lassan kioltja a Világ-Asszony képét.

---

⁴⁰ HOFFMANN 2008, 87.

⁴¹ HOFFMANN 2008, 256.

⁴² HOFFMANN 2008, 368.

Konklúzió és kitekintés

Habár mind a középkori allegória, mind Medardus életének kalandjai a keresztény vallási tematikába ágyazódva jelennek meg, mégsem ez tekinthető a regény elsődleges értelmezési keretének. Steinwachs is ebből indul ki, amikor úgy fogalmaz, véleménye szerint azért választott Hoffmann éppen egy szerzetest regénye főhőséül, mert így „variálja és hegyezi ki a keresztény ideálok által (beleértve a szüzességi fogadalmat is) a valamennyi regényen átívelő művészszerelem problematikáját”.⁴³ Medardus világi kalandjainak mozgató rugója Aurelie iránt érzett vonzalma. Ennek beteljesítése azonban eleve lehetetlen feladat, mivel Aurelie képe összeolvad Szent Rozáliáéval, így a szexuális tabu áthágása egyben a szeretett lény meggyalázását is jelentené. A Világ-Asszony motívum ezért sokkal inkább egy duális, két végletben ábrázolt szerelemfelfogás kifejtését szolgálja, amelyben a szeretett nővel való harmonikus egyesülés nem képzelhető el.⁴⁴ Ehhez hasonló a problematika megjelenítése Hoffmann *Szilveszteréji kalandok* című több tételes elbeszélésében, ahol egyrészt egy plátói szerelem és a jámbor feleség, másrészt a csábító kurtizán testesítik meg a végleteket. Ez utóbbi erősen rokonítható a Világ-Asszony motívumával is. A főszereplő Spikher nem hajlandó Dapper-tuttnak hatalmat adni családja felett és elvágván a házasság szent kötelékét, Guiliettát a szépséges kurtizánt venni feleségül. Amikor ezt megtagadja, Guilietta démoni változást mutat a „szeméből kiszülő villámok” és „ijesztően eltorzult arca” által,⁴⁵ majd metsző vonítás és káromgás kíséretében Dapertutttal együtt köddé válik, sűrű kénszagú füstöt hagyva maguk után. Mint ez a példa is mutatja, Hoffmann sokáig foglalkoztatja a kérdés, amely más művekben a művészszerelem problematikájában azzal az elképzeléssel párosul, „hogya a művész a szerelmét csupán idealizált formában birtokolhatja, mert a testi szerelem meggyalázná”,⁴⁶ így számos változatban tér vissza a téma a teljes életműben.

---

⁴³ STEINWACHS 2000, 50. (Saját fordítás.)

⁴⁴ Ebből a szemszögből nézve különös jelentőséggel bír a probléma intermediális megjelenítése a műben.

⁴⁵ HOFFMANN 2007, 192.

⁴⁶ HARNISCHFEGER 1990, 12.

Felhasznált források

HOFFMANN 2007

E.T.A. HOFFMANN: Szilveszteréji kalandok. Ford. HALASI Zoltán. In: E.T.A. HOFFMANN: *Fantáziadarabok Callot modorában*, 2. Budapest, Catraphilus, 2007, 155–194.

HOFFMANN 2008

E.T.A. HOFFMANN: *Az ördög bájitala. Medardus barát, kapucinus szerzetes hátrahagyott feljegyzései*. Ford. HORVÁTH Géza. Budapest, Cartaphilus, 2008.

WALTHER 2002

WALTHER von der Vogelweide: Búcsú a világtól. Ford. SZABÓ Lőrinc. In: SZABÓ Lőrinc: *Örök Barátaink. A költő kisebb lírai versfordításai*, I. Budapest, Osiris, 2002, 583–584.

Bibliográfia

CLOSS 1986

August CLOSS: Weltlohn. Das Thema: Frau Welt und Fürst der Welt. *Zeitschrift für deutsche Philologie* 105, 1986, 77–82.

HARNISCHFEGER 1990

Johannes HARNISCHFEGER: Das Geheimnis der Identität. Zu E.T.A. Hoffmanns Die Elixiere des Teufels. *Mitteilungen der E.T.A. Hoffmann-Gesellschaft* 36, 1990, 1–14.

HARTMANN 1992

Sigelinde HARTMANN: Frau Welt. In: *Sachwörterbuch der Mediävistik*. Hrsg. Peter DINZELBACHER. Stuttgart, Kröner, 1992, 260–261.

HINDERER 2005

Walter HINDERER: Die poetische Psychoanalyse in E.T.A. Hoffmanns Roman Die Elixiere des Teufels. In: *Hoffmanneske Geschichte: zu einer Literaturwissenschaft als Kulturwissenschaft*. Hrsg. Gerhard NEUMANN–Alexander BORMANN. Würzburg, Königshausen & Neumann, 2005, 43–76.

KAISER 1988

Gerhard R. KAISER: *E.T.A. Hoffmann*. Stuttgart, Metzler, 1988.

KREMER 2004

Detlef KREMER: Die Elixiere des Teufels. Das Phantom der Familie oder die Metamorphosen des Mönchs. In: *E.T.A. Hoffmann. Romane und Erzählungen*. Hrsg. Günter SAËE. Stuttgart, Reclam, 2004, 75–95.

KREMER 2009

Detlef KREMER: Die Elixiere des Teufels. Nachgelassene Papiere des Bruders Medardus, eines Kapuziners. (1815–1816) In: *E.T.A. Hoffmann. Leben – Werk – Wirkung*. Hrsg. Detlef KREMER. Berlin–New York, Walter de Gruyter, 2009, 144–160.

MATT 1994

Peter von MATT: *Das Schicksal der Phantasie. Studien zur deutschen Literatur*. München–Wien, Carls Hanser, 1994, 122–133.

MAURER 1971

Friedrich MAURER: Der Topos von den „Minnesklaven“. In: *Dichtung und Sprache des Mittelalters. Gesammelte Aufsätze*. Hrsg. Friedrich MAURER. Bern–München, Francke, 1971, 224–248.

NEHRING 1992

Wolfgang NEHRING: Gothic Novel und Schauerroman. Tradition und Innovation in Hoffmanns *Die Elixiere des Teufels*. *E.T.A. Hoffmann-Jahrbuch* 1, 1992, 36–47.

OROSZ 2006

OROSZ Magdolna: „Az utánzott idegen nyelvű kézírás”. *Mű és alkotás E.T.A. Hoffmann elbeszéléseiben*. Budapest, Gondolat, 2006.

PAKSY 2022

Tünde PAKSY: *Raumpoetik und Doppelgängermotiv in E.T.A. Hoffmanns Roman Die Elixiere des Teufels*. Berlin, Peter Lang, 2022.

RINGEL 1997

Stefan RINGEL: *Realität und Einbildung im Werk E.T.A. Hoffmanns*. Köln, Böhlau, 1997.

STEINECKE 1997

Hartmut STEINECKE: *E.T.A. Hoffmann*. Stuttgart, Reclam, 1997.

STEINECKE 2004

Hartmut STEINECKE: *Die Kunst der Fantasie. E.T.A. Hoffmanns Leben und Werk*. Frankfurt/Main–Leipzig, Insel Verlag, 2004.

STEINWACHS 2000

Cornelia STEINWACHS: Die Liebeskonzeption in E. T. A. Hoffmanns *Die Elixiere des Teufels*. *E.T.A. Hoffmann-Jahrbuch* 8, 2000, 37–55.

STROBEL 2005

Jochen STROBEL: Die Ahnenprobe des Medardus. *E.T.A. Hoffmann-Jahrbuch* 13, 2005, 29–46.

VIZKELETY 1994

VIZKELETY András: Walther von der Vogelweide. In: *Világirodalmi Lexikon*, 16. Főszerk. KIRÁLY István. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994, 395–399.

Műfaji határátlépések Petőfi *Uti leveleiben*

Porkoláb Tibor

A *Honderű*-ben 1847 szeptemberétől talányos közleménysorozat lát napvilágot: a lap *Ökörszem*-rovata szerkesztői kommentárokkal társítva közli újra Petőfi Sándor – a *Hazánkban* 1847 augusztusától – megjelenő *Uti leveleinek*¹ bizonyos részleteit. Szeptember 14-én az I. levél, október 5-én és 12-én a VIII. levél, november 2-án a X. levél, december 21-én a XVII–XX. levél szemelvényeihez kapcsolódnak (feltehetően Zerffi Gusztáv által szövegezett) ironikus-szarkasztikus megjegyzések – olykor szövegközi, többnyire lábjegyzetes formában.² Az inkriminált textus szerkesztői metatextusokkal való ütköztetése olyan technika, amelytől a recepció folyamatok hatékony befolyásolását remélheti a *Honderű*.³ Ez az eljárás ugyanakkor annak a normarendszernek a bemérésére is lehetőséget kínál, amely felől szemlélve az *Uti levelek* többszörösen irritáló és felforgató szövegnek minősül. A szerkesztői kommentárokból *betyárságként*, *hetvenkedésként*, *szájasságként*, *handabandázásként*, *hagymázbeszédként*, *póriasságként* azonosított és a nyomtatott nyilvánosságból kiutasított normasértések korábbi tanulmányaim tárgyát képezték,⁴ itt az *Uti levelek* műfaji határátlépéseit vizsgálom a *Honderű*-közleménysorozat mint kontrollszöveg segítségével.

Az *Uti levelek* nem az első folytatásokban közölt Petőfi-szöveg, amely már címével is jelzi az útirajz-hagyományhoz való kapcsolódását: az *Uti jegyzeteket az Életképek* adja közre 1845 nyarán (öt részletben).⁵ Figyelmet érdemel, hogy e munkáját – még megjelenése előtt – „utazási naplóm”-ként

---

¹ PETŐFI 1847.

² ZERFFI 1847.

³ A *Honderű* többször is alkalmazza ezt a technikát. Lásd például: Az ifju Magyarországnak 1847.

⁴ PORKOLÁB 2022; PORKOLÁB 2023.

⁵ PETŐFI 1845.

hirdeti Petőfi a Vahot Imréhez címzett nyílt levelében.⁶ A szerzői olvasási ajánlat az *Úti levelekre* is kiterjeszhető: a kritikai kiadás jegyzetapparátusa például a „levélformában írt naplójegyzetek” műfaji megnevezést rendeli a szöveghez.⁷ E besorolást Martinkó András monográfiájának fontos megállapítása csak pontosítja, ám nem teszi kérdésessé: „Az *Úti levelek* természetesen nem »levelek«, nem közvetlen naplószerű beszámolók az átélt eseményekről: utólag, művészi igénnyel, gonddal írt, a nyilvánosságnak szóló szépirodalmi alkotásról van szó”.⁸ Az *Úti levelek* önreflexív elbeszélői kiszólásai ugyanakkor arra engednek következtetni, hogy Petőfi provokatív tudatossággal sajátítja ki a maga számára – azaz deformálja⁹ – ezt műfaji tradíciót. Az egyik olyan szöveghegy, amely a szövegformálást (és egyben az olvasást) szabályozó konvenciók megsértésére mutat rá, az V. levélben tűnik fel: „Most jut eszembe, hogy utazásomat kell irnom ’s nem szerelmemet. Bocsánat. Visszatérek hát az utazáshoz, ’s ígérem, hogy ezután tárgyamnál maradok mathematicai pontossággal... ha csak lehetséges.”¹⁰ A nagy retorikus hatásossággal megjelenített önleplezést itt még a műfaji elvárásokhoz való igazodás – a zárlattal persze elbizonytalanított – ígérete ellenpontozza. A XVIII. levélben a levélíró már a korrekció szándéka nélkül figyelmeztet az ismételt normaszegésre: „Most veszem észre, hogy ez az egész levél becses magamrul szól! te, barátom ’s Apollóban atyámfia, nem veszed ezt tőlem rossz neven, de vajjon mit szól hozzá a közönség?... ejh, legyen esze az érdemes közönségnek ’s gondolja meg azt: ha már lyricus az ember, hát azért lyricus, hogy magáról beszéljen.”¹¹ A levélíró az architextuális határok radi-

---

⁶ PETŐFI 1956/a, 16.

⁷ PETŐFI 1956, 208. Lásd még a *Magyar Remekírók*-sorozat vonatkozó – ugyancsak Kís József által sajtó alá rendezett – kötetének jegyzetapparátusát: PETŐFI 1976, II, 823.

⁸ MARTINKÓ 1965, 261.

⁹ E fogalom meghatározása: „A költő szuverenitása – ha tetszik: önkénye – nem a hagyomány tagadásában, hanem annak birtokba vételében és tudatos felhasználásában mutatkozik meg.” S. VARGA 2014, 180.

¹⁰ PETŐFI 1847, 422.

¹¹ PETŐFI 1847, 559.

kális átlépését tehát *lírikusi* énképének felmutatásával¹² kívánja elfogadtatni az olvasóval.

Az *Uti jegyzetek* és az *Uti levelek* műfaji határátlépéseit a Petőfi-szakirodalom főként a személyesség expanziójának kontextusában vizsgálja. Már Horváth János felfigyel arra, hogy Petőfi az „úti élmények közlését is csak önmaga teketóriátlan megnyilatkozására használja fel”.¹³ Martinkó András ugyancsak azt hangsúlyozza, hogy „Petőfi nem a világot akarja leírni, hanem magát a világhoz való viszonyában”, azaz az „én-központúság” e szövegekben „kompozíciós elemmé válik”.¹⁴ Margócsy István hasonló következtetésre jut: „Petőfinél még a tárgyias vagy tárgyiasnak szánt leírásokban is állandóan kiütözik a szubjektivisztikus látásmódnak szélsőséges önkénye”.¹⁵ Ez a megállapítás ugyan egy olyan gondolatmenetbe illeszkedik, amely a költeményekre vonatkozik, ám interpretációs ereje az utazási irodalom korpuszába sorolható prózai szövegek esetében is megmutatkozik. A „világteremtő önkény” működését látványosan példázza az *Uti levelek* – sokat idézett és hivatkozott – tájvíziója: „Hortobágy, dicső rónaság, te vagy az isten homloka. Megállok közepeden 's körültekintek olly elragadtatással, millyet nem érez a' schweizi az alpeseken, millyet csak a' beduin érez Arábia sivatagjaiban. Millyen szabadon lélekzem, mint tágul keblem!”¹⁶ A nagyformátumú *én* értékvilágának projekciójaként előálló táj nem csupán szabadságjelképként, de esztétikai kinyilatkoztatásként is funkcionál: „Milly egyszerű a' pusztá és még is milly fönséges! de lehet-e fönséges, a' mi nem egyszerű?”¹⁷ E szövegvilágban még a Tisza-szabályozás grandiózus gazdasági-társadalmi projektje is a szerzői imázsépítésnek rendelődik alá: „És az az átkozott szabályozás majd mind e' regényességnek véget fog vetni; lesz rend és prózaiság. Bizony nem szeretnék mostanában a' Tiszának lenni. Szegény Tisza! eddig kénye kedve szerint kalandozta be a' világot, mint valami fékte-

---

¹² Margócsy István összegző igénnyel állapítja meg: az *Uti jegyzetek*ben és az *Uti levelek*ben Petőfi „önmagát mindig *költői* mivoltában, *költői* szerepében engedi érvényesülni”. MARGÓCSY 1999, 62.

¹³ HORVÁTH 1922, 200.

¹⁴ MARTINKÓ 1965, 88.

¹⁵ MARGÓCSY 1999, 192. Lásd még: MARGÓCSY 1999, 185.

¹⁶ PETŐFI 1847, 411, 415.

¹⁷ PETŐFI 1847, 415.

len szilaj csikó; most pedig zablát vetnek szájába, hámba fogják, 's ballaghat majd szépen a' kerékvágásban. Így teszi az élet a' lángészt filiszterré!"¹⁸ És ha az olvasó a III. levél fenti soraiban esetleg nem ismerné fel a *génie-filiszter*-szembeállításra épülő énéprezentációt, a XVII. levél nyitánya kulcsot kínál az értelmezéshez: „Hát, amice, megházasodtam... remélem, nem veszed rossz neven, hogy amicézlek, a' mit úgy hiszem joggal teszek, mint táblabíró és ház-as-ember 's e' szerint filiszter primae classis.”¹⁹ Ezek az aszimmetrikus ellenfogalmak a XVIII. levél zárlatában is centrális eszközei az énéformálásnak: „ah, tudom, tudom! megházasodtunk, filiszterkedni kezdünk. A' filiszterség egyik nagyon biztos jele a' hosszú levelek írása. Adieu, génie!”²⁰

A *Honderű* azokat az architektuális deformációs eljárásokat, amelyeket a Petőfi-szakirodalom jelentős innovációs teljesítményként ismer el,²¹ tűrhetetlen normasértéseknek tekinti. A XVII. levél koltói tájra vonatkozó mondatát például az önteltség irritáló megnyilvánulásaként ítéli el a zárójeles kommentár: „»A táj – mond a genialis P. Koltóról irt levelében a *Hazánk'* 137. sz. – olyan szép, mintha az én képzeletem után alkotta volna a természet.« (Bezeg sajt! a természet egy másoló kontár, P. az eredeti!)”²² A levélíró ráadásul olyan személyes információkat oszt meg az olvasókkal, amelyek nem tartoznak a nyilvánosságra: „Szolnokban cseresnyét vettem, Abonyban háltam, Pilisen, (hol gróf Beleznay a közkatonával reggelizett) ebédeltem, Üllőn vacsoráltam”. A VIII. levél e citátumának minden tagmondatához külön szerkesztői lábjegyzet tartozik: az első három csupán ironikus fokozással („Igen érdekes!!!”; „Még érdekesebb!!!”; „Legérdekesebb!!!!”) mutat rá a normasértésre, a negyedik némi magyarázatot is kínál az olvasónak: „Ismét igen érdekes! – ki hinné – hogy a lángesznek is *esznek, isznak, cseresnyét vesznek, hálnak!* – Istenem mily sok fáradtságba kerülhet ez a lángeszüsködés!!!”²³ A *Pesti Divatlap* már az *Uti jegyzetekről* szólva kifogásolja, hogy Petőfi a „házas eszméit s gondolatait, mellyeknek intra sindonem kellene

¹⁸ PETŐFI 1847, 411.

¹⁹ PETŐFI 1847, 547.

²⁰ PETŐFI 1847, 559.

²¹ Lásd például: MARTINKÓ 1965, 90.

²² ZERFFI 1847, 498.

²³ ZERFFI 1847, 299.

maradniok, közönség elibe viszi”.²⁴ Az *Ökörszem*-rovat metatextusai pedig arra figyelmeztetnek, hogy a tüntetően privát még az útleírás személyesebb és kötetlenebb változataként elfogadott útleíró-formában²⁵ is műfaji határátlépésnek számít.

A levélíró által negligált architextuális elvárásokról sokat alárul az a zárójeles kommentár, amely egy XX. levélből kiemelt szöveghelyhez kapcsolódik: „»Két napot töltöttem Kolozsvártt, de fölér félesztendővel, olyan gyönyörű két nap volt.« (mi érdekes leírása Kolozsvárnak! ganz Alexandre Dumas!)”²⁶ Bár e kifogás nem teljesen megalapozott (a XIX. levélben ugyanis olvasható néhány deskriptív mondat Kolozsvárról), arra rávilágít, hogy a *Honderú* a közhasznóság hiányát kifogásolja – minden bizonnyal a hasznos utazás (*voyage utile*) konvenciója alapján. E szerint az útleírás az (ön)képzés, a tudós ismeretszerzés és -átadás műfaja.²⁷ Az önfejlesztő, ismeretterjesztő és társadalomjobbító elkötelezettség nem csupán az utazási irodalom hagyományos *grand tour*-, hanem az újabb *home tour*-változatának is meghatározó sajátossága – bár az 1840-es évektől a közösségi nézőpont „a személyiség színrevitelének” egyre erősödő tendenciájával együtt érvényesül.²⁸ Figyelmet érdemel, hogy Nagy Ferenc 1838-ban megjelent programadó értekezése a „hazábani utazás”-t még a haza szolgálata jegyében propagálja: „Világos ésszel forduljatok meg a’ hazában; ki mondhatlan gyönyörök vannak ott fenn tartva számotokra a’ nagyszerű természet’ csuda miveiben, ’s nyílt keblü hazafiak’ társaságában. Megismerkedtek a’ földdel, a’ jóllétel’ nyitott, vagy felnyitható forrásival, a’ fogyatkozásokkal, mellyeknek orvoslását töletek várja a’ haza, azon emberekkel kikkel kezet fogva győzitek le majd az akadályokat, ’s ezen előismeretségben már megveti a’ bölcs közreható egyesülés’ első alapjait. Csak kettőt ne felejtsetek: mindent a’ mi érdekes feljegyezni, ’s aztán a’ mi ritka becsü, ’s valódiilag vagy számíthatólag közérdekü, azt honnositokkal közölni; mert a’ közlekedés által a’ közhasznu igazságok a’ hon’ sőt az emberiség’ közkincseivé válnak. [...] Közhasznu kincseket szerezettek tehát hazám’ ifiai, ’s velök ismét a’ hazának szolgáljatok.

---

²⁴ Lapszemle 1845.

²⁵ Erről lásd például: SZÁSZ 2018, 177.

²⁶ ZERFFI 1847, 498.

²⁷ Lásd: SZÁSZ 2018, 179–180, 183–184; MEZEI 1993, 231–232, 236.

²⁸ RADNAI 2022, 13–14.

Ebben áll az igaz hazafiui érdem. Forró köszönet azoknak, ha bár keveseknek, kik a' hazában gyűjtött úti tapasztalásaikból egy koszorut fűzve, vele a' honnak kedveskedtek; forró köszönet érette!"²⁹ Pongrácz Lajos – 1845-ben *Magyar utiképek* címmel kötetben is összegyűjtött – „uti vázlatai” például igyekeznek megfelelni ezeknek az elvárásoknak. Tanulságos összevetni e – Petőfi könyvtárának katalógusában is fellelhető – kötetnek és az *Uti jegyzeteknek* azokat a szövegrészeit, amelyek egyaránt a gácsi posztómanufaktúra megtekintéséről számolnak be. A Pongrácz-féle: „Losonczon levén, az ide egy órányira fekvő Gácsra is elrándultunk. Legnevezetesebb itt a már részvényesek birtokában levő posztógyár több melléképülettel. A főépületben van az 1836-ban Achenbül hozott nagy gőz-erőmű, mellynek egyetlen kereke, egy hosszú emeletes épület minden zeg- és zugában a legkülönbözőbb alakú gépegyeseken tör, gyúr, simít, sző, választ, tisztít, fon, sodor, stb. Mig barátom elemében levén jegyezgeté az erőművek hatását és eredményeit, én nem tudtam egyebet tenni: mint bámulni az emberi találékony ész nagyságát, s éltetni Fulton dicsőségét. A közép emeletben láthatni a legújabb hozott amerikai különös szépségű orsó-gépeket. A műszerek mellett még számos ember talál dolgot, s miként hallottuk, az egész gyár naponta 300 embert foglalkodtat.”³⁰ És a Petőfi-féle: „megnéztem Gácson a várat s a posztógyárt. Az utóbbi szemlélésében jobban gyönyörködnek tán az idegen, ha nem volna meg testének azon része, melly a tobák, fricska stb kedveért teremtett.”³¹ A különbség szembetűnő: míg Petőfi csupán az élményhez való személyes viszonyát (azaz a számára nehezen elviselhető bűzt) tartja lejegyzésre méltónak, addig Pongrácz (bár feltehetően hasonló érzékszervi tapasztalatokkal távozik) a közhasznú ismeretek rögzítését tekinti elsődleges feladatának. Éppen úgy, ahogy ezt Kazinczy Ferenc teszi 1831-ben: „Hazánkknak ez a' legnevezetesebb posztóműhelye. De Gács csak nemes posztókat készít, s felel a' színekért. Hatszáz embernek ád dolgot szűnet nélkül, s hetenként másfél ezer ezüstpénz forintot tart forgásban. Lerakója Pesten van. Oda küldi műveit mihelyt elkészültek, 's azok ott azon áron adatnak, mellyen itt. – A' melly posztót én Kassán 1793. hat forinton fizettem ezüsttel, melly papiros pénzen tizenöt forintot tesz, az ugyan-azon jóságút itt hat forinton lehet megvenni

---

²⁹ NAGY 1838, 69.

³⁰ PONGRÁ CZ 1845, 49–50.

³¹ PETŐFI 1956/b, 31.

papiros pénzben, és így kilencz forinttal olcsóbban mint akkor. De itt készülnek igen drágák is.”³²

A *Honderú* 1847. évi folyamában nem található olyan közlemény, amely szétfeszítené (vagy csupán feszegetné) az utazási irodalom architektuális kereteit. Szilágyi Sándor *Uti albuma* és K-házy (azaz Kámánházy) Béla levélformájú *Uti vázlatai* – egyaránt igazodnak az országismereti tradícióhoz.³³ Még a laptulajdonos és -szerkesztő Petrichevich Horváth Lázár – egyébként több szempontból diskurzusújítónak tekinthető – irodalmi levelei³⁴ is teljesítik (sőt, olykor túlteljesítik) a közhasznúságra vonatkozó elvárásokat: e levelek úgy tudósítanak a társasági élet augusztusi jeles eseményeiről, nevezetesen „a magyar természetvizsgálók” társulatának soproni közgyűléséről és a „bécs-soproni vasút’ megnyitásának” ünnepéről, hogy a levélíró a felkeresett települések (Sopron, Kismarton, Fraknó, Németújvár, Pottendorf) részletes (hely)történeti, országismereti adatolását is elvégzi. A terjedelmes deskripciók olyannyira megterhelik a leveleket, hogy erre a – Petőfiével ellentétes irányú – határátlépésre a levélírónak is reflektálnia kell: „De eleget farszot-talal ezuttal statistico-geographiai leírásokkal.”³⁵

Az *Ökörsem*-rovat kommentárjai felől nézve Petőfi különösen súlyos normasértést követ el azzal, hogy az olvasót – miként a XIX. levél zárlatában – már-már a koltói nászágig bocsájtja be: „»Engedj meg barátom, most már nem irok többet... feleségem fölkel helyéről s hozzám közeledik. Kétség kívül *fontos végzendői* lesznek velem, tehát nem irhatok. Isten veled.« (minő gyöngéd allusiók!)”³⁶ A tilalmasan intim tehát még sejtetésként (azaz némi-

---

³² KAZINCZY 2015, 177.

³³ SZILÁGYI S. 1847; KÁMÁNHAZY 1847–1848.

³⁴ PETRICHEVICH HORVÁTH 1847. Kaszab-Asztalos Emese Petrichevich Horváth egy korábbi levélgyűjteményét (PETRICHEVICH HORVÁTH 1842) vizsgálva jut arra a következtetésre, hogy „Emiliának címzett írásai szintén a közvetlenség, fesztelenség, hétköznapiág beemelését segítették az irodalomba. Megszólalásmódja így az 1840-es években Petőfiék fellépésével megszülető új irodalmi diskurzus egyik első erőpróbájaként értelmezhető.” KASZAP-ASZTALOS 2017, 6.

³⁵ PETRICHEVICH HORVÁTH 1847, II, 192.

³⁶ ZERFFI 1847, 498.

leg moderált formában) sem tehető nyilvánossá.³⁷ Textus és metatextus interakciója arra az ellentmondásra is rávilágít, amely határátlépés (a magánélet legbensőségesebb eseményeinek kitevetése) és a határkijelölő ön-reflexivitás között feszül: „Egyedül vagyunk, azért ölelkezünk... az a *komisz* tempo nincs meg bennünk, hogy mások előtt nyaljuk faljuk egymást, mint rendszeren szokták a fiatal házások. Jaj be rut, jaj be czudar, piacra vinni a boldogságot!« Ugyan ugy-e? P. ur tán nem viszi piacra boldogságát? Oh nem. Ő csak hirlapok által doboltatja ki azt a két magyar hazában. P. urban tehát nincs meg az a *komisz* tempo! Auch gut.”³⁸ Az *Uti levelek* – ahogy ezt T. Szabó Levente megállapítja – „egyszerre szól valamiről és arról, hogy nem szabadna erről szólnia”, vagyis Petőfi „jól kiszámított provokációként vitte az irodalmi piacra magánéletének újabb, kétségkívül hírértéket generáló mozzanatait, beleértve házasságát”.³⁹ A győzedelmes szerelmi szabadságharc narratívájának médiaszenzációként való tálalása persze precízen összehangolt publikálási stratégiát igényel. Ennek megfelelően Petőfi az *Uti levelek* folytatásaival párhuzamosan jelenti meg az *Életképekben* Szendrey Júlia célzatosan megválogatott naplófeljegyzéseit – Jókai (ekkor még Jókay) promotáló előszavával és a társ-szövegi státuszt kiemelő *Petőfiné naplója* címmel.⁴⁰

Petőfi tehát egyfelől fel- és kihasználja az utazási irodalom (mint az 1830-as–40-es évek divatjelensége) által gerjesztett keresletet, másfelől a poétikai és piaci lehetőségek maximalizálása érdekében deformálja is ezt a hagyományt. Az *Ökörszem*-rovat ironikus-szarkasztikus szerkesztői kommentárjai szinte azonnal jelzik, hogy ezek a deformációs műveletek (így a zseniként felmutatott én szélsőséges expanziója, a konvencionális közhasz-

³⁷ Kerényi Ferenc hívja fel a figyelmet arra, hogy Petőfi koltói lírája „erősen erotikus töltésű” – a normasértő intimitással is magyarázható, hogy a huszonnégy költeményből mindössze öt jelent meg egykorú periodikákban. KERÉNYI 2008, 332. Petőfi szubverzív, az intimitást nyilvánossá tevő szerelmi költészetéről lásd: MARGÓCSY 2013.

³⁸ ZERFFI 1847, 498.

³⁹ T. SZABÓ 2008, 343, 344.

⁴⁰ JÓKAI 1847; SZENDREY 1847. Erről lásd Gyimesi Emese monográfiájának „*Iparlova-gok*” Szendrey Júlia életműve körül – az 1847-es naplópublikációk című fejezetét: GYIMESI 2021, 87–104.

núságról való lemondás, a tüntetően privátnak és a tilalmasan intimnek a nyomtatott nyilvánosságba való beemelése) messze túlmutatnak az útleírásformák szubjektivizálódásának tendenciáján. A *Honderű* nézőpontjából az *Uti levelek* műfaji határátlépései nem egyszerűen architextuális provokációk, hanem az irodalom egész rendszerét veszélyeztető normasértések. Nagyobb távlatból viszont mintha éppen az ilyen szubverzív szövegformáló eljárások tennék beláthatóvá Petőfi rendkívüli tehetségét és kivételes irodalmi jelentőségét.

Felhasznált források

Az ifju Magyarország 1847

Az ifju Magyarország vagy Hatvankettő egy ellen. Frescokép a vidékből – fővárosi csillagokkal. Borsod vármegye october 13. *Honderű* 1847, II, 353–355.

JÓKAI 1847

JÓKAY Mór: Petőfiné naplója. *Életképek* 1847, II, 561.

KÁMÁNHÁZY 1847–1848

K-HÁZY [KÁMÁNHÁZY] Béla: Uti vázlat levelekben. Fekete Károlyhoz. *Honderű* 1847, II, 339–340, 357–359, 458–460, 494–495; 1848, I, 25–26, 41.

KAZINCZY 2015

KAZINCZY Ferenc: *Magyarországi utak*. Kiad. ORBÁN László. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015 (Kazinczy Ferenc művei. Első osztály. Eredeti művek. Kritikai kiadás).

Lapszemle 1845

Lapszemle. *Pesti Divatlap* 1845, 630.

NAGY 1838

NAGY Ferencz: Egy szó a' hazábiani útazásról. *Nemzeti Társalkodó* 1838, I, 41–46, 57–61, 65–69.

PETŐFI 1845

PETŐFI Sándor: Uti jegyzetek. *Életképek* 1845, II, 23–26, 52–55, 83–86, 114–115, 149–151.

PETŐFI 1847

PETŐFI Sándor: Uti levelek Kerényi Frigyeshez. *Hazánk* 1847, 404, 407, 410–411, 415, 419, 422, 427, 439, 443, 450–451, 463, 470–471, 478, 483–484, 487, 490–491, 547–548, 559, 567.

PETŐFI 1956

PETŐFI Sándor *Vegyes művei. Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*. Kiad. V. NYILASSY Vilma, KISS József. Budapest, Akadémiai, 1956 (P. S. összes művei, 5).

PETŐFI 1956/a

PETŐFI Sándor: Nyílt levél Vahot Imréhez. In: PETŐFI 1956, 15–16.

PETŐFI 1956/b

PETŐFI Sándor: Uti jegyzetek. In: PETŐFI 1956, 17–35.

PETŐFI 1976

PETŐFI Sándor *Művei*. I–II. Kiad. KISS József. Budapest, Szépirodalmi, 1976 (Magyar remekírók).

PETRICHEVICH HORVÁTH 1842

PETRICHEVICH HORVÁTH Lázár: *Kaleidoskop vagy: Levelek Emiliához. Élet' irodalom' politica' és művészet' körében*. I–III, Budán, 1842 (P. H. L.' munkái, 4–6).

PETRICHEVICH HORVÁTH 1847

P. H. L. [PETRICHEVICH HORVÁTH LÁZÁR]: Levél Emiliához. *Honderű* 1847, II, 135–136, 169–172, 189–192, 209–212.

PONGRÁCZ 1845

PONGRÁCZ Lajos: *Magyar utiképek*. Pesten, Landerer és Heckenast, 1845 (Pongrác Lajos munkái, 2).

SZENDREY 1847

PETŐFI Sándorné [SZENDREY Júlia]: Petőfiné naplója. *Életképek* 1847, II/18, 561–568, II/19, 593–597.

SZILÁGYI S. 1847

SZILÁGYI Sándor: Uti album. *Honderű* 1847, I, 114–116, 353–354, 513–516; II, 349–351, 405–411, 469–470, 489–492.

ZERFFI 1847

[Zerffi Gusztáv]: Ökörszem. *Honderű* 1847, II, 219, 220, 279–280, 299, 360, 498–499.

Bibliográfia

GYIMESI 2021

GYIMESI Emese: „Szendrey Júlia irodalmi pályafutása. Társadalomtörténeti kontextusok. Budapest, Ráció, 2021 (Ligatura).

HORVÁTH 1922

HORVÁTH János: *Petőfi Sándor*. Budapest, Pallas, 1922.

KASZAP-ASZTALOS 2017

KASZAP-ASZTALOS Emese: „amaz ösmeretesb műszer, a minden fordultával újabb alakokat mutat” Petrichevich Horváth Lázár irodalmi levelei: a *Kaleidoskop* (1842). *Irodalomtörténet* 98/1, 2017, 3–15.

KERÉNYI 2008

KERÉNYI Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*. Budapest, Osiris, 2008 (Osiris monográfiák).

MARGÓCSY 1999

MARGÓCSY István: *Petőfi Sándor. Kísérlet*. Budapest, Korona, 1999 (Klasszikusaink).

MARGÓCSY 2013

MARGÓCSY István: A szerelem országa. Petőfi Sándor szerelmi költészete. In: MARGÓCSY István: „...a férfikor nyarában...” *Tanulmányok a XIX. és XX. századi magyar irodalomról*. Pozsony, Kalligram, 2013 (Margócsy István válogatott munkái), 255–284.

MARTINKÓ 1965

MARTINKÓ András: *A prózáiró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése*. Budapest, Akadémiai, 1965 (Irodalomtörténeti könyvtár, 17).

MEZEI 1993

MEZEI Márta: Az utazás kronotoposza a 19. század elejének útirajzaiban. In: *Régi és új peregrináció: Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*, I. Szerk. BÉKÉSI Imre–JANKOVICS József–KÓSA László–NYERGES Judit. Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum, 1993, 231–237.

PORKOLÁB 2022

PORKOLÁB Tibor: „Adieu, génie!” Petőfi *Úti levelei* a Honderúben. In: *Műfordítás és más extrém sportok. Írások Kappanyos András 60. születésnapjára*. Szerk. FÖLDES Györgyi–MAJOR Ágnes–SZÉNÁSI Zoltán. Budapest, reciti, 2022, 365–372.

PORKOLÁB 2023

PORKOLÁB Tibor: „illendő gorombasággal” Nyelvi normasértések Petőfi *Uti leveleiben*. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica* 27/1, 2023, 88–94.

RADNAI 2022

RADNAI Dániel Szabolcs: A hazatalálás történetei – a magyar utazási irodalom átalakulása a 19. század közepén (Vázlat egy műfaj- és médiatörténeti kutatáshoz). *Verso* 5/1, 2022, 9–33.

S. VARGA 2014

S. VARGA Pál: Petőfi szerepei: dilemma vagy metamorfózis? In: S. VARGA Pál: *Az újraszőtt háló. Kulturális mintázatok szerepe a felvilágosodás utáni magyar irodalomban*. Budapest, Ráció, 2014, 178–190.

SZÁSZ 2018

SZÁSZ Géza: Határtalan utazás, avagy követ-e normát az útleíró? *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 34, 2018, 173–197.

T. SZABÓ 2008

T. SZABÓ Levente: Az intimitás poétikája és környezetei a *Szeptember végén*-ben. In: T. SZABÓ Levente: *A tér képei: tér, irodalom, társadalom. Tanulmányok*. Kolozsvár, Komp-Press, 2008 (Ariadné Könyvek), 339–374.

Az Ozafon tekercsek

R. Nagy József

1999 nyarán telefonhívást kaptam, egy jól hallhatóan iskolázatlan férfihang arról értesített, hogy birtokában van egy eredeti kohérer,¹ amit szívesen el is ad nekem. Ekkoriban egy technikatörténeti gyűjtemény számára szereztem be kiállítási darabokat, s szakmai körökben elterjesztettem a hírt, ilyeneket vásárolok. Egy kohérer Magyarországon? Ez önmagában is európai szintű szenzáció lett volna, szakemberek véleménye szerint eredeti kohérer nem létezik, mert egy sem maradt fenn. A találkozára a BURABU-n² került sor, ahol a kirakodóvásárba vegyülő, izzadó, elmélyült beszélgetésekbe merülő férfiak tucatjait árnyékba húzódo, fáradt és elgyötört arcú asszonyok és gyerekek gyűrűje övezte. Hamar megtaláltam az emberem, aki a fűre terített plédjéről egy zsírpapírba csomagolt üvegtestet emelt fel – amiről abban a másodpercben megállapítottam, hogy az egy 1950-es évekbeli Buchholz relé³ kapcsolóeleme. Csalódottan vettem tudomásul, hogy hiába utaztam, azon dohogtam, hogy milyen ember lehet az, aki egy kohérert nem tud megkülönböztetni egy Buchholz relétől. Felfoghatatlan! Arcomat látva az árus egy Mambó magnetofon felé bökött: „Na, féláron odaadom magának!” Az azonban hiába volt megkímélt darab, a rendkívül súlyos készülék tömegközlekedési eszközökön való utaztatásához nem volt kedvem. „Akkor itt vannak ezek, e! Ingyen viheti! A magnóval együtt voltak” – mutatott egy kupac Oza-

---

¹ A rádióvétel-technikában modulálatlan vivőhullámok vételére használt, üvegcsőből és fémporból összeállított elektronikai elem, amelyet a rádiózás legkorábbi szakaszában alkalmaztak.

² BURABU: *Budapesti Rádióamatőr Bugi*, több évtizedes múlttal rendelkező rádióamatőr találkozó és börze.

³ Olajhűtésű transzformátorok védőegysége, kapcsolórésze üvegcsőből és higanyból áll.

fon⁴ szalagra. A jól ismert zöldes dobozokban több tekercs meggyötört szalag lapult, ráadásul az első, papírhordozós szériából. Elvittem.

Hosszabb idő is eltelt, mire ismét a kezembe kerültek s belehallgattam. A szalagokon egy férfi beszélt, életének jelentős eseményeit sorolta.⁵ Iskolázott volt a hangja, választékos a beszéde, néha azonban pár tájnyelvi szó, egy-egy „oszt” kötőszó is belekerült a mondandójába. A szöveg érthetősége elképesztően rossz volt, a tekercs oxidrétege morzsálódott, indításkor és leálláskor a szalag szinte kivétel nélkül mindig elszakadt, a ragasztási kísérleteknek ellenállt. Az átmágneseződött rolnin visszhangzottak az előző és következő szövegrészek, mintha a beszélő saját magával vitatkozna, saját szavaira reflektálna, egyes részekben a beszéd teljesen eltűnt.

Elhatároztam, nem hagyom veszni az ismeretlen beszélő szalagokba zárt életútját, s ha töredékesen is, portrét készítek belőle. A portré a kulturális antropológiában sohasem vált igazán elismertté, kedveltté. A műfaj nagy alkotásokkal ugyan rendelkezik, de nem igazán bővelkedik. Kezdve Thedora Kroeber *Ishiról*,⁶ az utolsó észak-amerikai yaki indiánról szóló szövegével,

---

⁴ Ozafon: híres és hírhedt magnetofonszalag, az Ozalid Vállalat terméke. Az 1937-ben alapult gyár – amelynek az igazgatója 1944-ig Windischgraetz Vince herceg volt – papírtermékeket gyártott. (BÍRÓ-LADÁNYI-PÁLINKÁS 1958.) Impregnált, nedvességálló papírt a cukorka, a kávé, a csokoládé és a textilneműek csomagolásához, többszínnyomású celofánzacskókat, fénymásoló papírt, cigarettapapírt és hüvelyt, lemosható falvédőt. 1955 áprilisában már gyártottak saját tervezésű, papírból készített magnetofonszalagot is. (DÉRY Károly: Miért mostohagyermek az Ozafon? *Magyar Nemzet*, 1956. február 18. 5.) Ezek könnyen szakadtak, nyúltak, „összekeveredett” rajtuk a felvett műsor, alulmaradt a külföldi szalagokkal szemben. Az igények láttán a Polimer Szövetkezet 1972-ben együttműködési szerződést kötött a BASF-céggel, hogy olcsó és jó hazai szalagot gyárthasson, a szintén híressé és hírhedtté váló Polimer magnószalagot. (ELEK Lenke: Szalag – nem pult alól. *Magyar Hírlap*, 1974. október 21. 7.)

⁵ Az Ozafon szalag megjelenésével egyidőben a magnótulajdonosok a családi fotóalbumok mintájára családi hangalbumok létrehozásába kezdtek, amibe a gyerekek és a kedvelt zeneszámok mellé egy-egy politikai beszéd, rádióhír is belefért. (SZENES Imre: Saját hangja... Konzerválja házilag! *Népszava*, 1955. január 26. 2.)

⁶ KROEBER 1981.

folytatva Crapanzano írásával,⁷ amely egy marokkói cserepes, *Tuhami* életét mutatja be. Maga a kísérletnek szánt antropológiai portré Tuhami szövegéből, annak prafrázisából és értelmezéséből áll. Hazánkban követők nélkül áll a Szász János életét bemutató *Csillagok vándora* című,⁸ DVD melléklettel kísért antropológiai portré, csak egy-egy dolgozatban, konferencia előadásban⁹ él tovább a műfaj.

1. kép: Ozafon hangszalagok (illusztráció)

A többórányi szöveg terjedelme nem engedi meg a portré egészének megrajzolását, így jelen írásom annak csak egy jellemző szeletét tartalmazza. A szalagokon ciklikusan visszatérő elem volt a *férfiasság* kérdése, így én is erre összpontosítok. A szalagon található, erre vonatkozó részekből próbálok felépíteni, mit gondolt erről B., az „interjúalany”

Az elbeszélő alapcenzusa elég pontosan és közel teljesen összeállítható. A beszélő férfi, az 1920-as években született egy alföldi mezővárosban, neve és utalásai alapján feltehetően sváb, római katolikus vallású családban nőtt fel: „egy ferences barát járt ki a telepre a gyerekeket hittanra tanítani”. Nevét az unszólások ellenére sem magyarosította, de magyarnak vallotta magát: „akármilyen idegen is a nevem, de itt belül igazi magyar szív dobog és igazi magyar vér folyik”. Édesapja egy nagyobb grófi birtok intézőjeként dolgozott, anyagi jólétet biztosítva a családnak – „két lovunk és egy kocsink is volt, a telepen úgy hívták, hogy hintó”; „nekünk volt először rádiónk a

⁷ CRAPANZANO 1980.

⁸ SZÁSZ-BICZÓ-GULYÁS 2008.

⁹ KUNT 2017.

környéken”. Egy testvére volt, polgári biztonságban nőttek fel. B. polgári iskolát, majd szakiskolát végzett, a háború után kétéves – „mert akkor gyorsan kellett a szakember” – főiskolai képzésen szerzett pénzügyi végzettséget. Több hazai vállalatnál is dolgozott, irodai munkákat végzett, középvezetői beosztások után egy országos hálózattal bíró cég egyik vidéki irodavezetőjeként mondta magnóra életútját. Megházasodott, két gyermeke, egy fiú és jóval később egy leány született. A szalagokon hallható – szó szerint – töredezett életút elbeszélése nem ér véget, nincs lezárása, összegzése, jövőre mutató kitekintése, egyszerűen abbamarad. B. ki tudja milyen okból (megunta, betegség, technikai probléma, halál) nem folytatta monológját, esetleg azok másik tekercsen találhatók.

B. saját maga férfiasságát leggyakrabban a nőekkel szembeállítva¹⁰ fogalmazta meg. Bár az általa elmondott szövegben többször is kijelenti, hogy „én nem tettem különbséget ember [sic!] és nő között, az irodában az volt a lényeg, hogy elvégezze a munkát”, de erre a későbbiekben számos ellenpéldával szolgált. Elejtett félszavakból, kibontott jelentésekből szépen kirajzolható ezzel kapcsolatos nézete. A jól elvégzett munkát mindig „férfimunkaként” jellemzi, oppozícióban az „asszonyi habarással”. Számos esetben megjegyzi, hogy „de ehhez gondolkozni kellett volna, nem elég hozzá a hosszú haj és a piros köröm”. Többször is alkalmazza negatív jelzőként az „asszonylárma”, „sippítodzás [sic!]” illetve „a hideg dauerrel borított gondolat” kifejezéseket, a „legnagyobb gondja a felszaladt szem a harisnyáján”, „beakadt a körme a [z író] gépbe” kijelentést. A munkahelyeken lezajló konfliktusai mindig férfiakkal történtek meg, mert ha nő került szóba, ő csak „egyszerűen elhessengette”, nem vette figyelembe, vagy „olyan volt, mint egy opálüveg”, átnézett rajta, mint nem méltó ellenfélén. A szövegben előforduló nőkre vonatkoztatott jelzői általában a külalak alapján születtek meg, mert B. szerint „képtelen voltam nem szasszerolni¹¹ őket”.¹² B. többször beszél „kerek

¹⁰ Parsons és társai szerint a felnőtte válás során tapasztalt, a családot ellátó, a pénzt megkereső férfi képe, illetve az emellett lévő gondoskodó, óvó és védelmező nő képe alakítja ki az egyén végső képét arról, mi is a férfias. PARSONS-BALES-SHILLS 1953.

¹¹ Nézni, lesni, fürkészni.

¹² A jelenség evolúciós magyarázata szerint a természetes szelekció kedvezett egy olyan képesség kialakulásának a férfiakban, amely az egészséges és fizikailag

farú”, vagy „hosszú combú”, illetve „búvös tekintetű” lányokról, megemlíti, hogy egyik munkatársa a folyosón „szépen fonja a fenekét”,¹³ illetve beszél arról is, hogy a szomszédasszony „erősen kékítő hatású”.¹⁴

B. nagyon keveset beszél a házasságáról, feleségét csak párszor, mintegy mellékesen említi a szövegben. A megismerkedésről, szerelemről nem ejt szót. Az alkalmas pár megtalálásának körülményeit egy rövidebb részben viszont részletesen kifejti:

„Amikor házasságra került a sor, akkor én pont úgy csináltam, ahogy apám mondta. Ő azt mondta, hogy a házasság az komoly dolog, azt nem lehet csak úgy hippen-hoppon eldönteni, hogy ki az, aki tetszik, meg ki nem. Aki ilyet csinál, az felelőtlen. Jobban át kell azt gondolni, mint hogyha lovat venne az ember. Ha lovat vesz az ember, azt is megnézi jó alaposan, futását, a lábát, a fogait, a szemét, a szőrzetét, mindent meg kell nézni, nehogy félrefogjon az ember. [...] Nem voltam fiatalkoromban különösen szép, úgyhogy ez a szépség dolog nálam egy csepptel se játszott. Úgyhogy azt csináltam, hogy kettéosztottam egy papírlapot, jobb oldalra írtam azt, amiért kéne, bal oldalra írtam azt, amiért nem kéne. Oszt így választottam ki a megfelelő nőt. Nekem nem volt szempont az például, hogy érintetlen legyen. Az özvegyasszonyok sokkal jobbnak mutatkoztak, mert már volt mögöttük valami. Én már csak jó lehettem mint az előző, mert az ugye már nem él. [...] Amúgy meg a teljes igazság az, hogy így se sikerült. Hiába volt ez a nagy előrelátás, ez a számítás így se sikerült. Ami kezdetben szép meg jó, az később keserű lett. Régebben nem értettem, miért mondják a házások a vőlegénynek, hogy legalább már neked se jó, de már értem, mert tényleg nem jó.”

Szexualitását hasonló formai elemek jelezték, mert „egy idő után minden szerelmi alkalmat feljegyeztem”, statisztikát készített a nemi életéről, foglalkoztatta az, hogy a házias vagy a „legénysorú” férfiak szexuális élete a tartalmasabb. B. egyértelműen arra az eredményre jut, hogy a házasság, bár

---

vonzó, tehát reprodukcióértékes nők látványára fokozza szexuális izgalmi állapotukat, és ennek következtében növeli szexuális kapcsolataik számát. BE-RECZKEI 2008, 148.

¹³ Járás közben mozgatja a csípőjét.

¹⁴ B. feltehetően a katonai szlengből átvett *golyókékítő*, *herekékítő* (= szexuálisan vonzó) kifejezést egyszórasította.

„pont azér’ jön létre, hogy bármikor csinálhassuk” sokkal kevesebb alkalmat nyújt a testi örömök átélésére. Ezzel kapcsolatosan hasonló korú férfítársait is, a kollégáit is megkérdezte, s arra a következtetésre jutott, hogy „és ez így van, mikor már kimondták az igent, a feleségek már nem is adják oda magukat az uruknak”, ezért az, akinek fontos a szexualitás, azaz „ha nővel akarsz lefeküdni, akkor ne nősülj meg, mert vége van mindennek”. Katonakori emléket idéz, mely szerint „Egy cimborám részletesen elmesélte, milyen a nők élete. Mi meg a körletben a takarodó után hallgattuk, mondta, bármikor csinálhatja, amikor csak akarja. És mesélte, hogy egy délelőtt kedve támadt, és a feleségét rádöntötte szennyesruhákra, és ott volt együtt vele. Erre ott mindenki csak lesett, hogy de jó is lehet nősnek lenni.” B. sommás – és a szövegére nem jellemző, vulgáris – konklúziója szerint „ha megnősülsz, el lehet búcsúzni a p...tól.” A naplóból többször is visszaköszön a megbánás, hogy nem létesített szexuális kapcsolatokat akkor, amikor erre még lehetősége volt. „Rám villantotta a tekintetét, én barom meg hazamentem”, másik esetben „akár ott meglehetett volna, de úr maradtam”, illetve „csak úgy dörgölőzött, hülye voltam, folytattam [tovább a munkát]”.

B. 1950-ben annak ellenére vonult be katonának, hogy a behívó elkerülésére mindent megtett, még „állandó bélfacsarodást szimuláltam is az orvos előtt, de hiába!” Az úgynevezett elmaradt korosztályhoz tartozott, a többi bevonulónál idősebb lévén a kezdetektől rosszul érezte magát, mert „több voltam mint a nyikhajok”. A fegyver viselése nem volt új a számára, hiszen „a birtokon mindig volt fegyver, apámnak is volt egy golyós meg egy sörétes is, az intézői foglalkozáshoz kijárt a fővadászi cím is, ő pecsételte le a vadászok könyveit”. B. férfiaság-felfogásában a szolgálat megúszása előrébb való volt, mint a katonai erények birtoklása. Több helyen is utal arra, hogy ebben a „vallásos nevelésem”, illetve a „műveletlen, gyorstalpalós tisztek” iránti ellenszenve motiválta. Katonatorténeteiben visszatérő elem a „fineszesség”, ahogyan a környezeténél magasabb intelligenciájával megkerüli a szabályokat, félrevezeti az együgyű tiszteket, akiket utána magában kinevet. Minden története anekdotisztikusan kerek, poénra felépített, s minden esetben ő kerül ki győztesen. Katonaidejének jelentős részét raktárosként töltötte, s

felettese *Dongó* motoros kerékpárjának¹⁵ javításával szerzett jutalomszabadságokat.

B. szövegének közel a fele a munkáról, a munkahelyekről, munkahelyi történetekről szól. Kivétel nélkül mindegyikre jellemző a már említett közlésmód, szövege 70-80%-a lazán egymáshoz fűzött történetekből áll össze. Ezeken és B. elmondásmódjában érezhető, hogy többször is előadott, dramatizált, szórakoztatásra szánt szövegeket hallunk. A sok közül egy ilyen kerek történet B. fiatal tisztviselőként indított tréfáját meséli el:

„Emlékszem az öreg Sz. bácsinak az esetére. Már 40 éve dolgozott az irodaházban, minden egyes zegét-zugát jól ismerte. Nem volt valami éles eszű ember, inkább olyan egyszerű gondolkodás módú volt. De volt egy olyan tudása, aminek senkinek nem volt a birtokában. És ez az volt, hogy pontosan tudta, hogy az elmúlt évtizedek alatt milyen iratot, milyen köteget, milyen dobozt hová tettek el. Az irodaház akkor legalább 150 éves épület volt, tele volt ilyen kis járatokkal, pincékkel, padlásokkal, oldalszobákkal, ilyen senki által nem kinyitott lyukakkal. Ha kellett egy régi tervrajz, vagy statisztika, vagy bármiféle irat, akkor Sz. bácsihoz fordultak, ő meg megmondta, hogy melyik szobában, melyik polcon, melyik sarokban keressék. És pontosan tudta, mi hol van, és meg is találták. Na, ebben volt az öregnek az egyetlen erőssége. Ezentúl semmi mást nem tudott. Akkor én még fiatal voltam, s elfogadtam a szomszéd irodában dolgozó haveroknak a javaslatát, vicceljük meg az öreget. Amikor aztán ő szabadságra ment, kitaláltuk a nagy tervet. Fölkerestük az összes irodát, kis lyukat, helyiséget és feliratokat készítettünk. A polcokra, a dobozokra, mindenre. Mindent feliratoztunk, és az egészet átvezettük egy ilyen nagy átírókönyvbe. Csináltuk vagy egy hétig. Mikor visszatért az öreg, na, vártuk a hatást. Na, az nem is maradt el. Bármit kerestek ezután, csak elővettük a könyvet, és mondtuk, hogy a 17C-ben van hátul, a raktár sarkán, a negyedik polc harmadik szintjén. A Sz-re ezután már rá se' lehetett ismerni. Magába roskadt, nem találta a helyét, mindent tudott a könyv. Úgy összeroskadt az öreg. Nagyon megszántuk, sajnáltuk, de visszacsinálni már nem lehetett. Hamar nyugdíjba is ment, nem maradt ott tovább. Összeroskadt. Mai napig is emlékszem rá.”¹⁶

---

¹⁵ Mivel a *Dongó* motor 1955-ben került forgalomba, így B. feltehetően téved, más segédmotorral keverheti a járművet.

¹⁶ A tréfa nagyon hasonló a rudabányai bányavállalat villanyszerelői által az 1980-as években művelttel, amelyet egy terepmunkám során hallottam, de ott egy öreg

B. nem rajongott a sportért, több helyen is említést tesz róla, hogy nem érti, mi abban a nagy szám, hogy „két tucat idegbeteg ember szaladgál a gyepen egy labda után”. Utalást tesz arra, hogy a labdarúgást kedvelő férfiak „olyan másodrendű emberek”. Szinte büszkén említi, hogy „nem hallgattam meg a 6-3-at sem, mert egy úr azért legyen úr”. Maszkulinitását a „gyönyörű állatokhoz”, a lovakhoz való vonzódásában, ismeretében, gyermekkori emlékeiben, illetve a gépjárművekhez való szoros kapcsolatában élte ki.¹⁷ Hosszan és részletesen beszél olyan technikai apróságokról, mint „előgyújtás állítás”, „kopogó henger”, „szimering”, „dúzni”,¹⁸ illetve „filckorongcsere”. Lefitymálva beszél azokról, akik technikai tudásuk híján férfiatlanok. „Ott állt a csirkefejű az út szélén, azt se’ tudta, mi a 19-es kulcs!” Nem egy története szól arról, hogy hogyan sikerült egy-egy adott járműhöz saját ügyessége és minden körülmények között hatékony élelmessége segítségével gépalkatrészt, illetve benzinjegyet szereznie, cserélnie, „csencselnie”. A benzinjegy, illetve annak hiánya visszatérő elem elbeszéléseiben. Többször is említi, hogy abban mutatkozott meg az „igaz magyarok együvé tartozása”, mert akkor is segítettek egymást, „amikor nincs volt”. „A benzingőz engem mindig megnyugtatót, autóba tudtam ülni, a világ összes bújája távozott tőlem. Hirtelen megnyugodtam.” A gépjárművekkel való kapcsolatát azért is tartotta fontosnak, mert így saját társadalmi pozíciójánál magasabb szintet tudott elérni. „Az utakon, aki autóban ült, az mind úr volt. Vagy azért úr, mert autót tudott birtokolni, vagy azért úr, mert az a munkája miatt járt neki, vagy azért úr, mert csak vezethette, oszt szabaddá vált.”

Az élelmesség B. számára a legfontosabb, legértékesebb férfierények közé tartozott. Nagy elismeréssel, követendő példaként említette a „cseresz-

---

villamos szaki, illetve a távolléte alatt feliratozott villamos berendezések képeztek az alapot.

¹⁷ Abban a folyamatban, amelyet Hadas Miklós a *premodern férfiember modern férfieberré* válásaként fogalmaz meg (HADAS 2003, 128), B. egyértelműen a múltbéli férfiaság erényei mellett foglalt állást, amikor az arisztokratikus lovaglást (HADAS 2003, 116–129) a „proli” labdarúgás (HADAS 2003, 312) elé helyezte.

¹⁸ A német *Düse* (belsőégésű motoroknál: porlasztó fúvóka) magyarosodott formája.

nyemagos embert”,¹⁹ akinek „Kossuth díjat kellett volna adni, nem bekóterelni”. A szalag több helyén is kérkedve emlegette, hogy „nekem nem kellett disszidálni, mert én itthon is boldogulok”, és „egy kiló tarjából két kiló rántott húst sütök”. Ezeknél a kijelentéseknél B. hangja mindig kuncogóssá vált, hallható volt, büszke magára.

B. élete jelentős és férfias cselekedetének tartotta azt, amikor egy árdrágító, korrupt boltost megütött. Ez feltehetően 1956 tavaszán történt. Többször is beszélt arról, hogy nem idegen tőle a konfrontáció, s testi erejének, testméretének köszönhetően szívesen „arénáztam”.²⁰ Főleg akkor, ha ittas volt. S itt érkezünk el a szöveg legproblematisabb részéhez. Amikor B. összefoglalja élete sarokpontjait, nyíltan a „megnyomorító hatású” alkohol ellen foglal állást. Azonban elejtett szavainak, mondatainak tucatjai arról tanúskodnak, B. nem vetette meg az italt, sőt, egész életét végig kísérte az alkoholfogyasztás. Nevezte „anyatejnek”, „éltető nedűnek”, az üdítőitalokat, például a munkahelye üzemi menzáján kapható *Hüsit*²¹ ezzel szemben lekezelően, férfihoz nem méltó „buzeránsfröccsnek”. Említette, hogy egy utazás során „akkor már sivatagi volt a torkom, vágytam egy hosszúlépésre”, vagy „T.-ben [községben] a csaposnő régi ismerősként üdvözölt”, illetve az általa vezetett értekezlet előtt „persze a szokott istenistennel indítottunk”, majd másutt említi, hogy „persze egy kis torokkaparóval zártunk”. Egy esetben vállalatának járási vezetője azért kérte be egy fővárosi küldöttséggel történő tárgyalásra, mert „tudta, hogy én bírom a kiképzést [hosszas italozást]”. A számos italfogyasztási említés nem társul nők említésével, úgy tűnik, ezek B. férfitársaságban eltöltött időszakai voltak. (B. erre ugyan nem tesz utalást, de a nőkkel kapcsolatosan készített statisztikáit minden bizonnyal ilyen, alkohollal kísért férfiösszejöveteleken készítette el.)

1956-ról B. szűkszavúan szól, említéseiből mélyebb érintettség sejlik fel, mint amiről és amennyiről beszél. Vélelmezhetően ennek oka az lehet, hogy

---

¹⁹ Helyesen: *meggymagos* ember. Demeter Béla az 1970-es években a hulladékként kidobott meggymagot megvásárolta a kecskeméti konzervgyártól, majd megtisztította és vetőmagként magas áron értékesítette. A bíróság üzérkedésért négy év szabadságvesztésre ítélte. RÉVÉSZ 2020, 192.

²⁰ O’Neil ezt az attitűdöt – kiegészítve a férfiatól elvárt érzelemmentességgel, keménységgel – nagyon jellemzőnek véli. O’NEIL 1982.

²¹ Az 1960-es évek elejétől, csatos üvegekben forgalomba hozott gyümölcsízű üdítőital.

B. életútját nyugdíjas évei kezdetekor, feltehetően 1979-1980 környékén rögzítette magnetofonra. Férfias viselkedésének ezen időszak alatt csak egyetlen említését teszi, miszerint a megyeszékhely rendőrségének zárkájában „csak erős férfiak tudták elviselni” a körülményeket. B. ugyanis munkatársai „unszolására”, mert „engem, lökdöstek előre, hogy tenedek ott kell lenni” tisztviselőként pozíciót kapott vállalatának munkástanácsában. Ezért 1957-ben „jól megrángattak”, s több hónapot az említett cellában töltött. Ezt követően egy másik megyei vállalatnál kapott munkát, ugyancsak irodában dolgozhatott, s rövid időn belül ismét középvezetői pozícióban folytatta szintén ugyanúgy az életét. Arról, hogy ez a véletlenek, B. szakmai tudásának, esetleg a hatalom szervezési kísérletének köszönhető-e, nincs nyoma a szalagokon.

B. többször is beszél a halálról, amikor az „igazi férfinak is megremeg a lába”, s amikor az eljő, a „bátor is sírva fakad”. Felmentését ad ezekre a férfiatlan viselkedésre, mert van, amikor nem lehet mit tenni, mert „mindenki egyszerre kisgyerekké válik”. Nem tudni, B. életben van-e még. Ha igen, rövidesen betöltheti 100. életévét. Tekintve azt, hogy magnetofonja, illetve az életútját tartalmazó Ozafon szalagok egy ószeres kínálatában jelentek meg, erre kevés az esély...

Bibliográfia

BERECZKEI 2008

BERECZKEI Tamás: *Evolúciós pszichológia*. Budapest, Osiris, 2008.

BÍRÓ-LADÁNYI-PÁLINKÁS 1958

BÍRÓ József-LADÁNYI Ferencné-PÁLINKÁS István: Ozalid vállalat. *Papíripar* 2/5, 1958, 278-283.

CRAPANZANO 1980

Vincent CRAPANZANO: *Tuhami. Portrait of a Moroccan*. Chicago, The University of Chicago Press, 1980.

HADAS 2003

HADAS Miklós: *A modern férfi születése*. Budapest, Helikon Kiadó, 2003.

KROEBER 1981

Theodora KROEBER: *Ishi, az utolsó vadember*. Ford. ELEK István. Budapest, Kosuth, 1981.

KUNT 2017

KUNT Zsuzsanna: Kapcsolódások - kulturális antropológiai portré a fogyatékos-ságtudomány határán. *Kari Doktori Konferencia*, Budapest, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, 2017. június 7.

NAGY 2009

NAGY Vilmos: *A magyar orsósmagnó gyártás története*. Budapest, Magánkiadás, 2009.

O'NEIL 1982

James O'NEIL: Gender-role conflict and strain in men's lives. In: *Men in transition*. Eds. Kenneth SOLOMON–Norman B. LEVY. New York, Plenum Press, 1982, 5–44.

PARSONS–BALES–SHILS 1953

Talcott PARSONS–Robert BALES–Edward SHILS: *Working papers in the theory of action*. Glencoe, Free Press, 1953.

RÉVÉSZ 2020

RÉVÉSZ Béla: Interjú Sárközy Tamással (2006). *Jogelméleti Szemle* 21/2, 2020, 181–214.

SZÁSZ–BICZÓ–GULYÁS 2008

SZÁSZ János–BICZÓ Gábor–GULYÁS Gyula: *Csillagok vándora. Antropológiai portré a domokosi Szász Jánosról*. Miskolc, Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, 2008.

„Palóczy sírja előbb utóbb föl fog pattanni”. Herman Ottó szekularizációs álláspontjai az 1890-es évek első felében és a miskolci politikai hagyományok

Rada János

Fiatal korának, majd szakmai-tudományos életpályájának bizonyos állomásaihoz hasonlóan Herman Ottó politikusi karrierje is kapcsolódott Miskolc-hoz,¹ hiszen 1893 és 1896 között Borsod vármegye székhelyének déli kerületét képviselte az országgyűlésben.² Miskolc rendkívül tevékeny ellenzéki képviselőjeként ráadásul Borsod reformkori nagyjainak és főleg a vármegye hírneves országgyűlési követének, Palóczy Lászlónak a szellemi-politikai örökségét is felkarolta a parlamentben: radikális egyházpolitikai koncepciójának ugyanis a katolikus birtokok szekularizációja is részét képezte. Ennél fogva 1893-as kampányától fogva több ízben is megragadta a lehetőséget, hogy a papi javakkal kapcsolatos programját Palóczy dicsfényvel övezett nevéhez s Borsod vármegye közéleti hagyományaihoz kapcsolja. Herman ezáltal egy olyasfajta liberális tradícióval társította programját, amelyet ez idő tájt szélesebb körben is rendre előtérbe helyeztek Borsod központjában. Mindennek feltárásán, részletesebb körüljárásán túl tanulmányom célja, hogy egyúttal felvázoljam Hermannak az egyházi vagyonok állami kezeléséről – lefoglalásáról, illetve újraosztásáról – kiforrott koncepcióját is, amelyre kevesebb figyelem irányult a historiográfiában, holott az egyháztárgyi tárgyú eszmefuttatásai – amint azt látni fogjuk – érdemben befolyásolták a polihisztor megítélését az 1890-es évtized közepén.

---

¹ Herman közéleti és tudósi attitűdjeiről, illetve pályája egészéről lásd például: ERDŐDY 1984.

² Miskolci képviselőségének témáját összefoglalja: SZABADFALVI 1977; SZABADFALVI 1996, 56–66.

Kultúrharcos viták és (egyház)politikai hagyományok Miskolcon

Herman Ottó utolsó országgyűlési mandátumának ideje nagyjából a „magyar kultúrharcnak” is nevezett fejleményekkel esett egybe, amelyek természetesen a tudós parlamenti szereplésének is irányt szabtak. Ezek közepontjában előbb a felekezeti vegyes házasságok bonyodalmi álltak; majd – mire Herman újra az országgyűlés tagjává vált – a harcok már a kormány programjába foglalt egyházpolitikai reformok, vagyis a polgári házasságról, az állami anyakönyvezésről, a gyermekek vallásáról, a vallás szabad gyakorlásáról, valamint az izraelita vallás recepciójáról szóló törvényjavaslatok körül forogtak.

Borsod vármegye esetében bátran elmondhatjuk, hogy a helyi közélet szereplői igen erősen rezonáltak a liberálisok körében régóta várt reformok polémiájának fellángolására. Így a miskolci politikai lapok is gyakorta foglalkoztak az egyházpolitikával, s rendre vezércikkek keretében foglaltak állást a törvényjavaslatok pártján. 1893 februárjában pedig, miután a kormányoldal és a közjogi ellenzék sajtója egyaránt szorgalmazta, a vármegye törvényhatósági bizottsága hivatalos formában is kiállt a reformok mellett, méghozzá úgy, hogy a pártos szembenállást átmenetileg félretéve a liberálisok ezúttal tényleg egységfrontot képeztek.³

Mind a vármegyei, mind a sajtóban írt állásfoglalások aposztrofálták Borsod haladó, liberális hagyományait, amelyek – a szerzők sugallatai szerint – szinte kötelezték a helyi közélet újabb, ifjabb generációit, hogy a nagy elődök nyomában járva maguk is szót emeljenek a reformok oldalán. Borsod hivatalos határozata kimondta például, hogy a vármegye közönsége „régii hagyományaihoz is híven, honfiúi kötelességének ismeri őszinte rokonszenvét nyilvánítani ezen egyházpolitikai program iránt”.⁴ Egy példát hoznék a sajtó frontjáról is: 1894-ben, a polgári házasságról szóló parlamenti szavazás előestéjén a *Borsodmegyei Lapok* Szemere és Palóczy nevének kötelező erejű mementójával is magyarázta, hogy Borsod, valamint annak központja az újabb korban is a liberalizmus bástyája maradt: „az Avas tövében nyugvó hamvaik emléke megtöltötte a levegőt, megtöltötte az utódok kebleit a nem-

---

³ Minderről részletesen: RADA 2023.

⁴ MNL BAZVL IV.803.a. 22. köt. 1893/3.

zeti aspirációk, a haladás, a szabadelvűség legtisztább érzetével.”⁵ Ne feledjük, hogy Borsodban és székhelyén, Miskolcon kimondottan az egyházpolitikára vonatkozólag is markáns – reformkori eredetű – liberális hagyományokra hivatkozhattak a szabadelvű tábor tagjai.

Érdeemes évégett néhány évtizednyit visszapillantani. Magyarország történetének első olyan epizódját, amelyet már a „kultúrharc” elnevezéssel is illettek,⁶ az 1840-es évek elejének a vegyes házasságok körül fellángolt harcai jelentették, a szóban forgó csatározások egyik nevezetes fejleményét márpedig éppen Borsod vármegyéhez köthetjük. Innét indult útjára ugyanis az a bizonyos 1841. évi megyei körlevél, az ún. „borsodi indítvány”,⁷ amely érelyesen fellépve a klérussal szemben a katolikus javak – legalábbis részleges – szekularizációját, majd az egyházi kézből kiragadott források elsősorban köznevelési célú felhasználását javasolta, s amelynek szövege Palóczy László ismert elgondolásain alapulva, feltehetőleg az ő keze nyomán született.⁸ Hamarosan más vármegyék is beálltak a borsodiak koncepciója mögé, s az 1843/1844-es országgyűlés is tárgyalta az egyház haragját – s így támadások sorát – magára vonó indítványt. Mint Borsod egyik követje, a diétán Palóczy pártfogolta a javaslatot, egyúttal körlevelük történeti jogi érvelésének megfelelően hirdette, hogy a státusnak, vagyis az országgyűlésnek igenis joga van a „papi kezekre jutott jószágok” sorsáról, azok hovafordításáról határozni.⁹ Az 1848-as országgyűlésen – immár mint korelnök – továbbra is fenntartotta álláspontját, jöllehet ezúttal csak dióhéjban utalva az egyházi javak kényes kérdéseire megjegyezte, hogy „más időkre fognak ezek tartozni”.¹⁰ Vajon félvszázad múltán Herman Ottó s hasonló felfogású kortársai úgy érezték, eljött végre a megfelelő idő?

1893 kora tavaszán, alig pár héttel a vármegyei felirat elfogadása után a függetlenségi párti *Szabadság* Borsod nagy horderejű körlevelét is leporolta.

---

⁵ *Borsodmegyei Lapok*, 1894. március 6.

⁶ FAZEKAS 2013, 116.

⁷ Szövegét közli: KOVÁCS 1893, 3–11. Korabeli jelentőségéről, egyúttal visszhangjairól: CSORBA 1999, 39–40.

⁸ BÉNYEI 1994, 332–333.

⁹ Palóczy felszólalásait lásd: KOVÁCS 1893, 13–22, 52–54, 102–112. A vitát összefoglalja: BÉNYEI 1994, 334–338.

¹⁰ FAZEKAS 1998, 101.

Mialatt felidéztek az 1841-es keletű körlevél kezdeményező szerepének jelentőségét, méltatták Borsod reformkori fiainak erélyességét, bátorságát, arra is rámutattak, hogy mennyi hasonlóság rejtett az 1840-es és 1890-es évtizedek küzdelmei között: „Akkor is a vegyes házasságok kérdése izgatta fel az országot. Akkor is a katolikus klérus szegült ellene a liberális haladásnak. [...] A megyék már akkor határozottan követelték a kötelező polgári házasságot” – olvashatjuk. Ezt követően részlegesen közölték az immár félévszázados iromány eredeti szövegét is. Címlapon hozott írásuk sajnálatának adott hangot, amiért 52 év leforgása alatt sem történtek előrelépések a liberális haladás – Palóczy László, valamint kortársai által felrajzolt – útján. Zárszavaival aztán a lap a régi nemzedék tagjaihoz fordult:

„Óh, ti dicső férfiak, ki ma már mindnyájan a sir ölén alusztatok örök álmodokat, elhinnétek-e, hogy az általatok elvetett mag még ma sem kelt ki? Elhinnétek-e, hogy még ott sem állunk a liberális eszmék terén, a hol ti állottatok? [...] Mert ugyan melyik vármegye volna ma oly merész, hogy a papi javak szekularizációja iránt mozgalmat merne indítani az országban?”¹¹

Hamarosan a szekularizációról folytatott miskolci diskurzusok az országos közélet szintjére is eljutottak, és pedig immár Herman Ottó nevével összefüggésben. 1893-ban ugyanis országgyűlési választás zajlott a városban, s a mandátumot végül elnyerő függetlenségi jelölt, azaz Herman¹² már a választási beszédével magára vonta az országos sajtó figyelmét: a neves természettudós a „borsodi indítvány” megfogalmazójának, Palóczy Lászlónak a nevével és céljaival riogatta a „fekete sereg” gúnyévvel illetett, szerinte is lázongó, viszályt szító s – mint ahogy az egyház ellenfelei rendre felrötták – evilági hatalomra szomjazó klérust. Programbeszédében, amelyet 1893. június 1-jén tartott a városban, az alábbi módon szólt a papságról:

„Ha ők szövetségre lépnek a reakcióval, ha ők fenyegetni merik a szabadelvűséget: akkor itt az Avas-hegy fokán egy sir fog felnyilni, Palóczy László sirja és

---

¹¹ Borsodvármegye 52 évvel ezelőtt! *Szabadság*, 1893. március 11.

¹² Herman időközi választáson aratott diadalt 1893. június 6-án. Ennek előzménye, hogy a kormánypárti Vadnay Károly, miután 1892-ben csekély fölényrel legyőzte Hermant, visszaadta a mandátumát. PAP 2014, 408–409.

reájuk fogja olvasni azt, a mit ezelőtt 50 évvel hangoztatott, követelni fogja a papi javaknak állami kezelés alá helyezését!”¹³

Herman tehát radikális felfogásával az egyházi kérdések terén (is) jóval túlmutatott azon a programon, amelyért a mérsékelt liberális erők 1890–1895 között, vagyis egyházpolitikai küzdelmek idején felléptek. Ahogy azt a *Pesti Napló* is írta: „a magyar radikalizmus legkitűnőbb egyénisége, a nagy eszű Herman Ottó, kinél a radikalizmus elv és eszme, tudományos meggyőződés és praktikus rendszer: az egyházpolitikában nemcsak elfogadta a kormány javaslatait, hanem tovább menve, az egyházi javak szekularizációját is követelte”.¹⁴ Herman citált sorai ezt követően bejárták a hazai nyilvánosságot: 1894-ben is többfelé idézték, a polihisztor ráadásul – mint látni fogjuk – újabb reflexiói alapján is fenntartotta kifogásolt álláspontját. Az országgyűlésben például, miután Szacsvey Sándor citálta rosszallva a Palóczy sírjáról szóló szavait,¹⁵ azt válaszolta: „Kijelentem egész nyíltsággal, hogy én ma is teljesen rokonszenvezem azokkal a férfiakkal, a kik ezelőtt, ötven évvel már a liberálizmusnak ezen fokát érték el és azt hirdették is.”¹⁶ Ez viszont már Herman parlamenti szereplésének témája, amelyet érdemes alaposabban is körüljárni.

Herman a katolikus javak szekularizációjáról a parlament előtt

Herman egyik legfőbb függetlenségi ellenfele az egyházi kérdések vitájában, Ugron Gábor, 1895 végén felszólalva a parlamentben néhány gondolat erejéig visszautalt az immár lefolyt küzdelmek idejére is, hogy felrója nagy közéleti ellenlábásának: „hogy midőn itt a katolikus vagyon szequestrálását és elkobzását, a midőn a katolikus egyházi méltóságok megtámadását és mintegy szenvedélylyel való üldözését láttuk mindannak, a mi katolikus jellegű, ennek az élén Herman Ottó t[isztelt] képviselőtársam állott.”¹⁷ Habár Ugron elfogultságához Herman személyével szemben nem férhet kétség, az valóban megállapítható, hogy a kultúrharcos viták folyamán a polihisztor az

---

¹³ Teljes beszédét közli: *Szabadság*, 1893. június 3.

¹⁴ *Pesti Napló*, 1893. június 3.

¹⁵ *Képviselőház naplója* [1892–1897] XVI, 115.

¹⁶ *Képviselőház naplója* [1892–1897] XVI, 119.

¹⁷ *Képviselőház naplója* [1892–1897] XX, 311.

egyház egyik, ha nem a legádázabb bírálójának számított a magyar parlamentben. Megragadott szinte valamennyi lehetőséget, hogy hozzászólva a házassági jog vagy például a vallásszabadság polémiájához néhány további, szintúgy egyházi természetű témában is erős, határozott véleményt formáljon. Olyasfajta, a klérussal kapcsolatos problémák, kifogások kaptak hangot országgyűlési felszólalásai útján, amelyek 1867 óta a hazai liberális sajtót is gyakorta foglalkoztatták, s az álláspontjait is jóformán azonosnak mondhatjuk az egyház ellenfeleinek közkeletű elgondolásaival. Herman így természetesen a közjogi ellenzék azon szárnyához tartozott, amelynek tagjai – Kosuth Lajos útmutatásának (is) megfelelően eljárva – féltették függetlenségi pártjuk¹⁸ kormányellenes szempontjait, s megszavazták a kabinet liberális törvényjavaslatait, sőt Herman több ízben szót is emelt azok pártján.¹⁹ A legnagyobb visszhangot azonban – ahogy arra már utaltam – az egyházi javak lefoglalásával, illetve szétosztásával kapcsolatos megszólalásai kapták. Ráadásul pont a szekularizációs nyilatkozataiban citálta előszeretettel nagy borsodi elődjét is.

Először 1893 őszén, még a nemzetiségi kérdést, egyúttal a román pap-ság problémáit érintve pedzegette, hogy ajánlatos volna belefogni végre bizonyos egyházi javak újraosztásába. „Mert az képtelenség, hogy egynehány dús főpap mellett a szegény lelkészeknek és tanítóknak óriási contingense itt senyvedjen, sinlődjék.”²⁰ Majd 1894 márciusában, immár a polgári házasság vitájában bővebben is kifejtette nézeteit. Kiindulópontját, ahogy korábban,²¹ úgy most is az 1848. évi XX. törvény jelentette, amely anno kimondta, hogy a „törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül tö-

---

¹⁸ 1893-ra a kormány liberális egyházpolitikája már olyannyira megosztotta a függetlenségi oldalt, hogy a konfliktusok hamarosan újabb pártszakadásba torkollottak. Herman az ún. Országos Függetlenségi Párt képviselője és első elnöke is lett. Lásd PAP 2014, 405.

¹⁹ Egyházpolitikai nézeteit röviden áttekinti: ERDŐDY 1984, 113–116; SZABADFALVI 1996, 85–89.

²⁰ *Képviselőház naplója* [1892–1897] XIII, 146.

²¹ Korábban is utalt már 1894-ben exponált álláspontjaira, például: SZABADFALVI 1996,

kéletes egyenlőség és viszonyosság állapittatik meg”.²² Felfogása szerint nemigen fért össze az egyenlőség követelményeivel, amilyen léptékű különbségek az elvileg egyenlő felekezetek anyagi-jövedelmi lehetőségei között feszültek. Így eljutva a papi javak elvételének ideájához megint csak a vármegye régi követének, Palóczy Lászlónak, valamint társainak a példáját aposztrofálta:

„a ki az 1848: XX. törvénycikket említi fel, az olvassa el mindenekelőtt azt a szakaszt, a mely azt mondja, hogy a vallások terén teljes egyenjogúság és viszonyosság alapítandó meg [...]. Ebben az országban [...] az egyenlőség kimondása roppant fontos, és azt másképen elérni nem lehet, mint úgy, hogy követjük Palóczyék példáját, a kik már a negyvenes évek elején kimondották, hogy az egyházi javakat állami kezelés alá kell venni.”²³

Kontextusba helyezve nézeteit fontos hangsúlyozni, hogy Herman az 1848. évi XX. törvény széles körben – jellemzően persze liberálisok és protestánsok körében – osztott értelmezésmódját propagálta a parlamentben. Elsősorban a jogszabály 3. paragrafusává vált táptalajává a hasonló szekularizációs felfogásnak, amely kimondta: „Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéi közálladalmi költségek által fedeztessenek, s ez elvnek részletes alkalmazásával a ministerium az illető hitfelekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás elibe kimerítő törvényjavaslatot fog előterjeszteni.”²⁴ 1867 után is tartotta magát a hazai gondolkodásban, hogy a paragrafus a hatalmas katolikus alapítványok szekularizációjának célját is magába foglalta. Csorba László viszont árnyaltabban látva a problémát úgy foglalt állást monográfiájában, hogy „a paragrafus semmiképpen nem zárta el ugyan, de közvetlenül nem is involválta a reformellenzék szekularizációs érvelésének fogatosítását”. Majd mindent összegezve megállapította: „Nem igaz tehát, hogy a 3. § végrehajtása csak szekularizáció útján volt lehetséges, igaz viszont, hogy sokan ezt tekintették a kérdés legkézenfekvőbb megoldásának.”²⁵

---

²² 1848. évi XX. törvénycikk a vallás dolgában, 2. §. Internet: net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny (Letöltés: 2023. augusztus 22.)

²³ *Képviselőház naplója* [1892–1897] XVII, 253–254.

²⁴ 1848. évi XX. törvénycikk a vallás dolgában, 3. §.

²⁵ CSORBA 1999, 53.

Herman mindennek feszegetésével igen kényes kérdéshez nyúlt, s záporoztak is rá a támadások emiatt. Így aztán április 13-án újra hozzászólt a házassági reform vitájához, hogy – elosztatva minden félreértést, bizonytalanságot korábbi felszólalásai után – ezúttal világosan, alaposabban kibontva is feltárja álláspontját a papi javakkal kapcsolatban. Először is expliciten kijelentette: meggyőzése szerint „az 1848: XX. t[örvény]cikkben az egyházak szekularizációja impliczite benne van”. Majd álláspontját igazolandó amellelt érvelt, hogy a ’48-as törvények szelleme az egyenjogúsításnak, az előjogok eltörlésének ideájából sarjadt, amelynek nemcsak társadalmi, hanem egyházi-vallási szempontból is érvényt kell szerezni. Herman azt állította, hogy anno a papi javak is „előjogszerűen adattak a katolikus egyháznak”, ráadásul – amint az korábbi megnyilvánulásából is kitűnik – amúgy is kulcsfontosságúnak tartotta volna, hogy a jogszabályban kimondott egyenjogúság, egyenlőség és viszonyosság a bevett egyházak között az egzisztenciális viszonyok, létfeltételek terén is érvényesüljön. Ennek fényében saját fogalomhasználat az alábbi módon tisztázta: „ha én a szekularizációról beszélek, akkor az összes egyházi vagyonnak kommasszacióját [értsd: állami költségvetésbe történő felvételét] és részarányosan való elosztását értem.” Herman károsnak s 1848 szelleméhez is méltatlannak gondolta, hogy a protestánsok²⁶ – szemben a hajdani államegyházzal – állami kegyes és könyöradományok kijárására, azok elfogadására szoruljanak.²⁷ Itt tulajdonképpen a kormányok államsegélyes egyházpolitikájára utalt, amelynek egyik fő kedvezményezettjét a református felekezet képezte. Herman koncepciója lényegében egybevágott azokkal a protestáns aspirációkkal, amelyek – az 1848. évi XX. törvénycikk végrehajtását szorgalmazva – a dualista éra folyamán elsősorban a vallás- és tanulmányi alapok részarányos felosztására irányultak.²⁸

---

²⁶ Herman maga is protestáns, egész pontosan evangélikus családból származott, jóllehet 1890-ben a parlament előtt magát „felekezeti teljes tökéletesen indifferent ember”-ként jellemezte. Felszólalásának ezt a pontját közli: SZABADFALVI 1996, 337.

²⁷ *Képviselőház naplója* [1892–1897] XVIII, 4–6.

²⁸ Az államsegélyes egyházpolitikáról, valamint a református álláspontokról lásd KOVÁCS 2016.

Közben más nézőpontból is próbálta megvilágítani a problémát, hogy ennek útján egy újabb érvtípussal is előálljon. Eszmeфuttatása középpontjában ugyanazok a kultúrharcosnak mondható megfontolások álltak, amelyek 1867 óta seregnyi pamflet és sajtócikk számára is irányadónak bizonyultak: felhívta a figyelmet a római egyházfő túlságos befolyására, ezáltal a hazai katolicizmus kiszolgáltatott helyzetére, nemzetietlen jellegére, s arra is, hogy a modern társadalmak fejlődése rendre ellentétbe került az egyházzal, annak dogmaival. Hogyan kellene tehát eljárnia a nemzetnek, hogy áthidalja, feloldja egyházi problémáit? Herman gyorsan túllépett az angol mintájú nemzeti egyház kiépítésének kétes lehetőségén, s a „latin” államok példájára irányította a képviselők figyelmét, amelyek a katolikus vallás bástyái maradtak ugyan, ám az újabb idők folyamán maguk is konfrontálódva a klérussal mondhatni kihúzták annak méregfogait: azaz szekularizálták az egyház javait.²⁹ (Megjegyezhetjük, hogy félévszázaddal korábban maga Palóczy is a „legkatholikusabb Spanyolország” példájával állt elő, mint amely állam lefoglalta az egyházi vagyont.³⁰) Herman egyúttal azt bizonygatta, hogy a katolikus birtokok állami kisajátításának nem feltétlenül kellene valamifajta egyházellenes motivációt tulajdonítani. Interpretációja szerint ugyanis a dél-európaiak sem az egyház kárára, annak ártandó tartották fontosnak az elvilágiasítást:

„Szekularizálták az egyházi vagyont. Miért? Talán hogy a katolikus felekezetnek ártsanak? Nem; hanem, hogy a merev, minden haladással ellenkező papi befolyást megtörjék; megtörjék az által, hogy elvonják azokat az eszközöket, amelyekkel ők, eltekintve minden egyébtől, a társadalomban hatalmas állást elfoglalni bírtak, és minden fejlődésnek a szabadelvűség útján gátakat és gáncsokat vetni hajlandók.”³¹

Gondolati pozíciója az európai kultúrharcosok fősodró eszmevilágból³² sarjadt, hiszen élesen szembehelyezte egymással egyfelől a retrográdnak ítélt

²⁹ Bizonyára Spanyolországra, valamint Portugáliára – közelebről pedig az 1830-as évek fejleményeire – gondolt.

³⁰ KOVÁCS 1893, 15. Sőt egyéb példák mellett a „borsodi indítvány” is utalt a spanyolok esetére. Uo. 9.

³¹ *Képviselőház naplója* [1892–1897] XVIII, 4–5.

³² A kultúrharci ideológiájáról lásd: RADA 2019.

klérus befolyását, másfelől a társadalmi-nemzeti előrehaladás ügyét. Így aztán a papi hatalom felszámolásának konfrontatív programját a modern fejlődés előmozdításának szabadelvű céljaival magyarázta.

1894 nyarának kezdetén Hermannak egy nyílt levélre is felelnie kellett, amelynek szerzője, Kőszegi Armand a *Szabadság* oldalain a Palóczy avasi sírjának felnyílását vizionáló szavait is felidézte, s felhívta képviselőjét, hogy álljon a progresszív erők küzdelmének élére a klérussal szemben, mert rá, azaz Hermanra vár az a feladat, „hogy beterjessze a házban indítványát az egyház vagyonának állami kezelés alá helyezése iránt és egyben ezzel a papság politikai szereplésének és kiváltságos közjogi állásának eltörlése iránt”.³³ Herman válaszában ezt elhárította magától, mondván, ő már túlságosan is idős (59 éves volt 1894 júniusában), hogy élharcosi szerepet vállaljon, s álláspontja amúgy sem népszerű a honatyák körében. Márpedig: „Ha a parlamentben nincsen sereg, a mely követ, ekkor én szükségképpen megbukom.” Ezt megállapítva keserűségét is kifejezte, amiért ügyével olyannyira egyedül maradt, s szinte páriává vált a törvényhozásban:

„A midőn én beszédemben az 1848-iki XX. törvénycikkéből a világos következtetést kivontam, akkor az ellenzéki padsorokból azt kiabálták közbe: »Ön nihilista!« És hiába való volt életem egész tanúsága, hogy egyedül hazám érdeke vezetett: az elnöknek e közbekiáltásra nem volt megjegyzése!”

Hogy válasza némi optimizmust is sugalljon, a távolabbi jövő irányába vetve egy pillantást levele végén kijelentette:

„Annyi pedig kétségtelen, hogy Palóczy sírja előbb utóbb föl fog pattanni; reámutat erre a nemzet ezeréves történetének menete és minden fejleménye. De ez a sír nem nyílik meg az egyes halandó ember szavára; [...] az egyetlen hatalom, a mely ezt a csodát is végrehajtja, a nemzet tulnyomó többségének, igazi államalkotó elemének akarata, ennek megnyilatkozása.”³⁴

Végső soron tehát Herman éppúgy a jövő feladatainak a sorába utalta programját, ahogy azt 1848 forradalmi évében Palóczy László is tette. Habár korának erőviszonyait s így személyes lehetőségeit kedvezőtlennek ítélte,

³³ A publicista Kőszegi levelét közölte: *Szabadság*, 1894. június 2.

³⁴ Herman válasza: *Szabadság*, 1894. június 6.

teljes visszavonulót mégsem fűjt a parlamentben: sőt a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvény vitájában, június 26-án továbblépett érvei felvázolásában, hogy a 19. századi liberálisok szekularizációs érvskálájának egyik alappillérét, kiindulópontját is artikulálja a törvényhozásban. Elhárítva ugyanis a „rablásvagy” vádját megvallotta valódi motivációját, célját, amely abban állt:

„[...] hogy egy nagy anyagi hatalmat visszavigyek az emberiség szolgálatába, hogy ott tegye meg a maga hatását, hogy ott legyen áldás, annak érdekében, vallás és felekezetre való különbség nélkül. Mert hiába beszélnek és hiába mondják, hogy az 1848: XX. törvénycikkekben a vallásügyenlőség követeltek; ha egyenlőségről van szó, akkor vissza kell származnia önként az államra mindannak a vagyonnak, mely egykoron bármely egyháznak adatott, hogy oly funkciót teljesítsen, a melyet ma már az állam van hivatva teljesíteni.”³⁵

Herman itt a probléma fontos pontjára tapintott, s hogy tézisét megértsük, ismét muszáj lesz visszapillantani néhány évtizeddel korábbra. A 19. századi liberálisok sajátos egyházvagyoni felfogása³⁶ ugyanis, amelyet a felvilágosodás korának, így a felvilágosult abszolutizmusnak a szemléletmódja is erősen befolyásolt, már jóval 1848 előtt kiforrott a szabadelvű közegek eszmevilágában. Saját koruk fogalmai alapján szemlélve a régmúlt évszázadok viszonyait a reformellenzék soraiban jó páran azt vallották, hogy az egyház a vagyonát annak valódi tulajdonosától, vagyis az államtól csupán használatra kapta, minthogy a néhai királyok ilyesfajta adományokkal óhajtották anyagiilag is honorálni egyes kötelezettségek, közfeladatok teljesítését. Ebből eredt, hogy felfogásuk szerint az egyháznak juttatott birtokok, amelyek eredendően a költségfedezet, illetve a fizetés céljait szolgálták, valójában sohasem számítottak magántulajdonnak az egyház kezében: magát az országot tartották azok jogos tulajdonosának. Ennélfogva szerintük – ahogy Herman szerint is – az országgyűlés volt jogosult határozni a szóban forgó javak felhasználásáról, hova fordításáról. Így például a „borsodi indítvány” állásfoglalásai is azon a megfontoláson alapultak, hogy a magyar klérus hajdan bizonyos közcélok előmozdításának fejében kapta javait. Palóczy László és társai interpretációjában ráadásul a hierarchia rossz gazdának bizonyult, mivel a

³⁵ *Képviselőház naplója* [1892–1897] XIX, 271.

³⁶ Alábbi összefoglalás alapja: CSORBA 1999, 29–46, küln. 43–44.

gondjaira bízott jószágok hatalmas állományát nem eredeti rendeltetési céljaira használta, hanem fényűzésre, valamint saját hatalmi céljaira fordította azt. Mindennek fényében körlevelük leszögezte, hogy az egyház kezébe került javak ügyében eljárni, tehát „azokat rendeltetési első céljuk szerint elintézni s arra ismét vissza vinni a törvényhozó test kötelessége”.³⁷ Teljes egység, egyhangúság persze a reformellenzék köreit 1848 előtt sem jellemezte, hiszen többen közülük – aggódva a tulajdonosok jogaiért – a „papi jószágok” vitájában a konzervatív, egyházi táborral tartottak.³⁸ (Mínthogy a papság – az ellenoldal véleményével szemben – a szóban forgó javak magántulajdon-jellegét hirdette.)

Közel sem nevezhető különleges esetnek, hogy Herman a dualista korban is a néhai reformellenzék álláspontjait visszahangozta, mivel a század első felének előzőleg felvázolt, liberális argumentumai 1867 után is továbbéltek: a kora dualista korszak vitáiban például a közjogi ellenzék – egyházzal szemben konfrontatívabb hajlamú – liberálisai továbbra is az érvek régi arzenáljához nyúltak. Hamarosan azonban, az 1875-ös pártfúzió után legfőbb hangadók kormányzati pozícióba jutottak, ahonnet nem firtatták többé az egyházi vagyonok szerteágazó problémáját. Sőt idővel a maradék ellenzék fősodra is belátta annak hiábavalóságát.³⁹

Visszatérve Hermanra: 1894. szeptember 30-án beszámoló beszédet tartott miskolci választóinak, amelyben egyházpolitikai programjáról s annak sarkalatos pontjáról, az egyházi javak állami kezeléséről is szót ejtett. Egyrészt felvázolta már jól ismert érveit – idézve a 1848. évi XX. törvény 2. és 3. paragrafusát –, másrészt pontosította elgondolásait, azaz távlati vízióját alaposabban is feltárta hallgatóságának: „összessíteni kell államilag minden egyházi vagyont s az így nyert nagy tőkéből részesíteni kell igazságos kulcs alapján a felekezeti egyházakat, tekintettel valódi szükségégeikre.” Kitért egyúttal a katolikus főpapok kritikájára is, ami során – az egyházi javak elvételenek megannyi más szószólójához hasonlóan – maga is kifogásolta azok túlzott gazdagságát, fényűző életmódját, amellyel az evangéliumi szegélység eszményét szegezte szembe. Ahogy fogalmazott: „Nem bírom összeegyeztet-

---

³⁷ KOVÁCS 1893, 6–7.

³⁸ BÉNYEI 1994, 335.

³⁹ CSORBA 1999, 132–133, 144–147, 158–159, 164, 177.

ni a krisztusi egyszerűséget a világi pompával – és hiába keresem Krisztus földi helytartóit a szegény Lázár mellett.”⁴⁰ Beszéde itt a gazdag, elvilágiasodott egyház bírálatainak sok évszázados hagyományaihoz kapcsolódott.

Nincs mód írásomban részletesen körüljárni, hogy milyen támadások sorát kellett elszenvednie Hermannak, amiért nyíltan bolygatott egy olyan kényes kérdést, mint amilyenek az egyházi javak problémája bizonyult. Utaltam korábban arra, hogy a „fosztogatási szándék”, a „rablásvágy” vádjára maga is reagált, s szintúgy visszautasította a „kommunizmus” szó elhangzását is álláspontjai kapcsán, és pedig 1848-as eszméit idézve.⁴¹ Ezúttal csak egy, a sajtóból hozott példával szeretném szemléltetni, hogy egyházvagyoni programja miatt mennyire megbélyegezték személyét: a *Fővárosi Lapok* 1895 februárjában ugyan megdicsérte Hermant, amiért a tudós fellépett a „népbutító” ponyvairodalom ellen, ám még a méltató szavak is utaltak korábbi, roppantul megosztó felszólalásaira: „Szekularizáció ide, szekularizáció oda, okos ember ez a Herman!”⁴²

Bár a katolikus sajtó bántó hangon írt róla,⁴³ s a hazai katolicizmust pacifikálni kívánó liberális kormányoldal is nyíltan elhatárolódott radikális céljaitól és felfogásától,⁴⁴ Herman valójában sokak hangját tolmácsolta, amikor az országos politikai élet elsőszámú fórumán, tehát a képviselőházban fejtegette szekularizációs elképzeléseit. Herman ráadásul azáltal, hogy az egyházi javak állami kisajátításának feladatáról szónokolt a parlamentben, újabb muníciót nyújtott a helyi függetlenségi sajtónak, vagyis választópolgá-

⁴⁰ Herman kézírásos formában fennmaradt beszédét közli: SZABADFALVI 1977, 137–144. Idézett részek: Uo. 140–141.

⁴¹ Polónyi Géza megjegyzését és Herman reagálását lásd *Képviselőház naplója* [1892–1897] XVIII, 7–8.

⁴² *Fővárosi Lapok*, 1895. február 2.

⁴³ A *Religio* – Herman példájával próbálva kompromittálni a kormány első reformjavaslatait – úgy fogalmazott: „Ez a három törvényjavaslat egyébiránt is az emberi elmének oly fokú elfajulását, hogy ne mondjam elvadásását rejti magában, hogy Hermann Ottó visitó utalása vita közben az egyházi javak, elkobzására [...] egészen beleillett az apostoli király ez idő szerinti kormánya javaslatainak tárgyalásába”. *Religio*, 1894. június 30. 444.

⁴⁴ Szilágyi Dezső igazságügyminiszter 1894. június 27-i képviselőházi felszólalása: *Képviselőház naplója* [1892–1897] XIX, 306–307.

rai újságjának, a *Szabadságnak* is, amelynek szerzői 1894 első felében csakugyan gyakran foglalkoztak a szekularizáció céljával, kilátásaival, mialatt képviselőjük megnyilvánulásait is méltatták. Herman országgyűlési beszédeinek elismerése mellett egyúttal a Palóczy László nevével fémjelezhető szellemi hagyaték felvállalásának fontosságára is rámutattak. Egy névtelenül közölt vezércikk az 1848. évi XX. törvény végrehajtását szorgalmazva megjegyezte például:

„És ezen a téren nem méltatlan szerep vár épen Borsodvármegyére, mely a 40-es években első adta utasításul a későbbi törvényben foglalt czélzatokat akkori követéinek [...] az akkor vallott eszméket újra elevenitse föl s szólítsa föl a képviselőházat az ez irányban való lépéstételre. A mit a miskolczi déli kerület képviselője emleget, annak be kell következnie, mert az igazság követeli, mert az állam jól felfogott érdeke is úgy kívánja.”⁴⁵

Összefoglalás

Herman Ottó az 1893–1895 között elhangzott országgyűlési felszólalásaiban jó pár alkalommal foglalkozott a szekularizáció kilátásaival, az ekkortájt zajló egyházpolitikai viták ugyanis remek lehetőséget teremtettek, hogy régóta vallott radikális elgondolásainak is hangot adjon a törvényhozásban. Ahogy antiklerikális retorikája, úgy szekularizációs érvskálája is jórészt a 19. századi liberális gondolkodás tipikus paneljeiből építkezett. Egyházvagyoni álláspontjai ennél fogva jórészt a reformkori ellenzék felfogásán alapultak, s ennek megfelelően tette magáévá az 1848. évi XX. törvénynek a papi javak szekularizációját követelő értelmezésmódját is. Szekularizációs nyilatkozatai ugyanakkor, bizonyos szempontból miskolci választási kerületéhez is kötődtek, hiszen a katolikus vagyon lefoglalásával kapcsolatos programját Borsod egykori országgyűlési követének, Palóczy Lászlónak a reformkori politikájához kapcsolta. Ráadásul Palóczy neve, szellemi öröksége ekkortájt a miskolci lapok hasábjain is a lokális politikai hagyományokról folytatott diskurzusok középpontjában állt. Így a „magyar kultúrharc” idején Herman politikusi retorikájának, valamint választói politikai identitásának egy sajátos, kimondottan borsodi találkozási pontját is megragadhatjuk.

---

⁴⁵ *Szabadság*, 1894. május 16. Ugyanígyen szellemben: *Szabadság*, 1894. április 25.

Herman koncepciója azonban egy, a fennálló körülmények között kivitethetetlen ideát, irreális célt jelentett. Merthogy a dualizmus konszolidált hatalmi struktúrájában, amíg a katolikus uralkodó, a konzervatív főrendiház, továbbá a kormányerők kényszerű kompromisszumai a katolikus főpapsággal egyaránt korlátozták a liberális eszmék egyházpolitikai érvényesülésének lehetőségeit, még a polgári házasság behozatala is rendkívül nehéz feladatnak bizonyult, s csak súlyos harcok, valamint kormányváltások útján volt lehetséges. Herman nyilván maga is jól tudta, hogy fellépése az egyházvagyoni reformért nem kecsegtetett reménnyel, sőt nézeteinek felvállalása mondhatni csak bajt hozott a fejére. Úgy gondolom: az, hogy ennek ellenére is rendíthetetlenül kiállt szekularizációs elképzelései mellett, teljesen beleillett az utolsó magyar polihisztor radikális, őszinte és bármifajta opportunistizmust, elvfeledést elutasító politikusi attitűdjébe.

Felhasznált források

Képviselőház naplója [1892-1897]

Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. I–XXXIV. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1892-1897.

MNL BAZVL IV.803.a.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára. IV.803.a. (= Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgügyi jegyzőkönyvek.)

Bibliográfia

BÉNYEI 1994

BÉNYEI Miklós: *Oktatáspolitikai törekvések a reformkori Magyarországon.* Debrecen, Csokonai Kiadó, 1994.

CSORBA 1999

CSORBA László: *A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon, 1782-1918.* Budapest, ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 1999.

ERDŐDY 1984

ERDŐDY Gábor: *Herman Ottó és a társadalmi-nemzeti felemelkedés ügye. Kísérlet a demokratikus ellenzéki érvényesítésére a dualista Magyarországon.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.

FAZEKAS 1998

Palóczy László beszédei és írásai, 1848–1849. Szerk. FAZEKAS Csaba. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 1998.

FAZEKAS 2013

FAZEKAS Csaba: Széchenyi István a reformkor egyházpolitikai küzdelmeiben. In: *Széchenyi hite.* Szerk. BENKŐ Ágota–VÉRTESALJAI László. Budapest, JTMR Faludi Ferenc Akadémia, 2013 (Jezsuita Könyvek. Agóra, 17), 115–137.

KOVÁCS 1893

Az 1844-ik évi országgyűlési tárgyalások naplói a papi javakról. Szerk. KOVÁCS Ferencz. Budapest, 1893.

KOVÁCS 2016

KOVÁCS Kálmán Árpád: Az államsegélyes egyházpolitika és a reformátusok a századfordulón. (1868–1898) In: *Veritas Évkönyv* 2015. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, Veritas–Magyar Napló, 2016, 13–32.

PAP 2014

PAP József: Herman Ottó és a függetlenségi politika a dualizmus kori Magyarországon. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 53, 2014, 401–410.

RADA 2019

RADA János: A „kultúrharc” értelmezési lehetőségei a 19. századi magyar történelemben. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica* 23/2, 2019, 115–135.

RADA 2023

RADA János: Miskolc és az egyházpolitikai küzdelmek az 1890-es évek első felében. (Megjelenés alatt.)

SZABADFALVI 1996

SZABADFALVI József: *Herman Ottó, a parlamenti képviselő.* Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1996. (Officina Musei, 5.)

SZABADFALVI 1977

SZABADFALVI József: Herman Ottó, a miskolci képviselő. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 16, 1977, 132–149.

Hornyák Gellért laudációi. Egy rudabányai római katolikus kántor búcsúztatói (1957–1991)

Rémiás Tibor

„Mindnyájan itt e Földön csak vándorok vagyunk.”

(Részlet a búcsúztatókból, Hornyák Gellértől)

Egy új forrástípus került a látókörünkbe, amelyet szeretnénk megismertetni az érdeklődő történész kollégákkal. Eddigi pályafutásunk során nem akadunk rá sem állami, sem egyházi, sem magán levéltárakban, múzeumi adattárakban a *kántorok búcsúztatóira, a koporsó mellett elénekelt laudációkra*. Két éve kaptunk egy 286 darabos kántori búcsúztatói hagyatéket. Borsodi vonatkozása van a hagyatéknak, a nagyszámban megőrzött búcsúztatók szerzője ugyanis több mint 30 éven át Rudabánya település római katolikus kántora volt. Öreg, nyugdíjas napjait pedig Mindszenten (Miskolcon) töltötte, 80 évesen ő is megkapta a méltó laudációt, ott lett eltemetve.

Számunkra nem meglepő, forrásértékű információkkal bírnak e dokumentumok, ezért is bátorkodunk tanulmányunkban közreadni e történeti források eredményeit. Ajánljuk helytörténészek, vallás- és egyháztörténészek, sőt demográfusok figyelmébe.

Ki a hagyatékozó, a kántor Hornyák Gellért?

Hornyák Gellért Nyéstant (Abaúj, Szikszói járás, Miskolctól 38 km-re) született, 1920. április 11-én. Elhunyt Mindszenten (Miskolc), 2000. július 27-én, a Mindszenti temető fogadta be a testét.¹

„Az 1960-as évek elején került Rudabányára a feleségével (Orosz Rozáliával (1923–1968) és az akkor kb. 16 éves lányával (Edittel). Főállású kántor

---

¹ Köszönet Juhász Ferenc mindszenti plébános Úr szíves közléséért, amit a helyi halotti anyakönyvi adatok alapján küldött meg részünkre.

volt a helyi római katolikus egyháznál. Feladatai közé tartozott a kántorizálás a templomban és a temetéseken, vezette a templomi énekkart, szedte az egyházi adót, takarította a templomot, gondozta a templom környékét, stb. Kitűnően játszott orgonán és harmóniumon, emellett szép és erős énekhangja volt. Valamilyen zenei képzettsége lehetett, mert ismerte a kottát, és a gyerekeknek a lakásán szolfézst és harmónium-játékot tanított díjtalanul, ha valaki ezt kérte.

Népszerű, köztiszteletben álló személy volt Rudabányán, különösen a katolikus hívek körében. Minden katolikus vallású család házába bejáratos volt, mert havonta, később negyedévenként, majd fél évente ő szedte, amint fentebb már írtam, az „egyházi adót”. Mi is katolikusok vagyunk, hozzánk is járt, s olyankor leült a konyhában, megkínáltuk kávéval és süteménnyel. Szívesen beszélgetett bármiről, de bizony személyes dolgairól sohasem kérdeztük, mert az akkori felfogás szerint ez „nem illet”.²

1. kép: Családi emlékezés 2008-ben³

² Hadobás Sándor, a rudabányai művelődési ház vezetőjének visszaemlékezése, köszönet érte.

³ *Észak-Magyarország*, 2008. április 12. 15.

A hagyaték megőrzése Bendzsuk Istvánnak (85 éves)⁴ köszönhető, aki Hornyák Gellért apósától⁵ kapta meg, kb. 8 éve, hogy ő mint kántor nála jó helyen lesz. 2 éve került hozzánk feldolgozásra, cél az, hogy mindezek után a borsodi levéltár gyűjteményét gazdagítsa.

Az énekelt búcsúztatók kötött szerkezete

Hornyák Gellért római katolikus kántor szisztematikusan összegyűjtötte az általa elénekelt búcsúztatókat. Saját kézírásával írta mindezeket, rímbe szedve, négysoros versszakokba. Ezek szerkezetének voltak sablonjaik is, de ő vigyázott arra, hogy soha ne ismétlje önmagát. Saját szellemi termékeiről beszélünk. A koporsó feletti laudációkat a kántor vagy a „Hol vagy én szerelmes Édes Krisztusom ...” vagy a „Jézus az én reményem ...” dallamára adta elő. A 30 éves szolgálata alatt a közel 300 búcsúztatót a rendszerváltás előtti szocialista érában végezte. Többségére a rudabányai római katolikus közösség szívesen emlékszik vissza, de az alsó- és felsőtelekesi hívők sem feledték el a szívhez szóló, egyedi búcsúztatókat, amelyek feledhetetlen orgánnummal lettek általa előadva.

A koporsó felett, a gyászolók előtt énekelt laudációk a halott búcsúsza-
vai, amit a kántor énekelve közvetít a rokonok, szomszédok, munkatársak,
barátok felé. De van ezeknek a *búcsúztatóknak* (akár XXVIII versszakból is
állhat) egy kötött szerkezete, 6 jól elkülönített része, amit most röviden is-
mertetünk:

– A „Kezdés” vagy „Eleje” vagy „Bekezdésre” vagy egyszerűen bevezetésként
az I-II-III. versszak a halál elkerülhetetlenségéről szól, például:

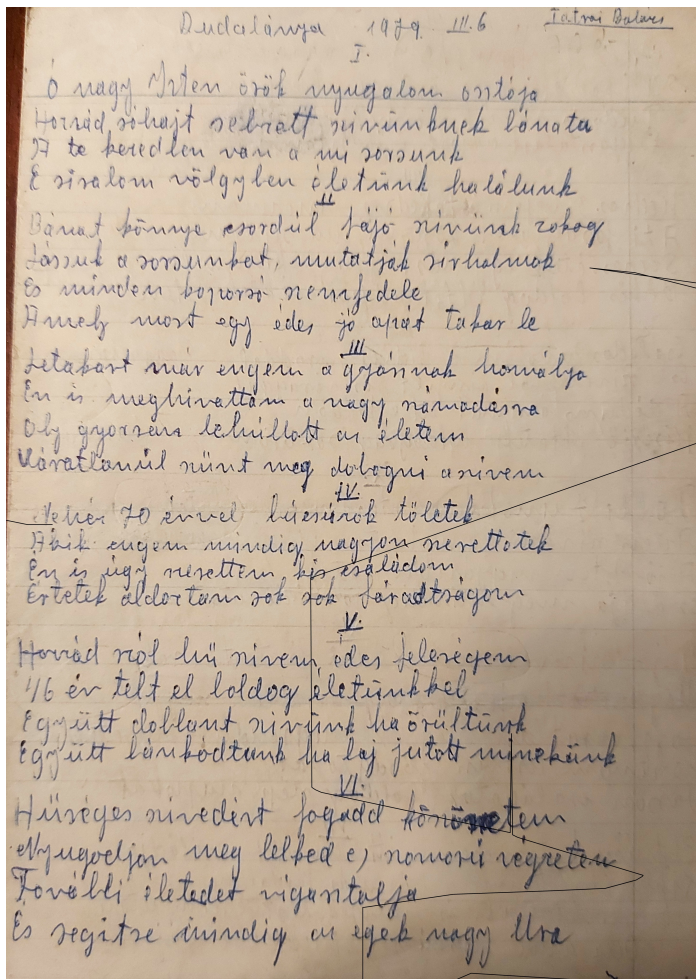
„Mindnyájan elmegyünk, az óra üt egykor,
Biztos a halálunk, de nem tudjuk mikor.”

„Halál ellen nincsen semmilyen patika,
Aki megszületett mind lehull a porba.”

„A kegyetlen halál folyton reánk vadász
Nyíla ha ettalál, ó mily nagy lesz a gyász.”

⁴ Római katolikus kántor, Sajóbabony, Kossuth u. 30, aki jelenleg Hajdóbozsör-
ményben a Fazekas Gábor Idősek Otthona lakója, itt került sor a féltve őrzött
iratok átadására. Nagy köszönet érte.

⁵ Dombóvári Sándortól, aki ugyancsak Sajóbabonyban él(t), a Heltai-féle pincesoron.

2. kép: Hornyák Gellért kézírata, első oldal

Ugyanebben a részben kiderül a halott neve, esetleg kora is, de még váratlansága is, például:

„Az édesanyáért, aki volt mindenünk,
 Elveszteni oly szörnyű, akit úgy szerettünk.”

„Bánat ül az arcon, hisz búcsút kell venni,
 Egy kedves édesapát a sírba letenni.”

„Most is letéptél egy fiatal életet,
Nem nézed a zokogó és vérző szíveket.”

„De kit korán rabol el a halál,
Bánatos szívünknek az mindig jobban fáj.”

„Sokszor Váratlan sújt le a keze,
Porból vett testünket újra porba döntve.”

„A zord halál ismét letört egy életet,
Újra bánat gyötri megsebzett szívünket.
Hisz a könnyek alig száradtak fel,
Édesanya után, lánya búcsúzik el.”

– A IV. versszaktól egyes szám 1. személyre vált a laudáció, ami a búcsúztató végezetéig megmarad. A IV–V. versszakból fény derül a halott életkorára (ha nem, akkor mindenképpen a búcsúztató vége előtt), özvegységének, betegségének rövidebb, hosszabb időszakára, hitbéli elkötelezettségére, például:

„Éltem napja 78 évig ragyogott,
Amely alatt testem oly sokat fáradott.
A betegség is már rég kínozott,
E földi bajokból nékem is sok jutott.”

„Én is az Istennek útjait követtem,
Az Ő hajlékába én mindig elmentem.
Míg csak engedte az egészségem,
Mert már rég szenvedtem a nagy betegségben.”

„Engemet is vár már a sírnak éhes szája,
65 évvel zárult életemnek útja.”

„De mostan már 86 év után,
A nyugalmat adó szép temető vár rám.”

„Sok nehéz napom volt 65 év alatt,
16 éve elvesztettem páromat.”

„Segített vinni e földi keresztemet,
19 évig özveg्य életemet.
Segítette 84 évemet,
Segítse fel mostan mennybe a lelkemet.”

– A VI-VII. versszakban az első búcsúszavak mindig a házastárshoz vagy élettárshoz intézi a halott a kántori éneken át, itt derülnek ki a házasságban eltöltött évek is, vagy követi a párját a szép temetőbe, például:

„Első szavam hozzád száll szeretett hí férjem,
Boldog életünk alatt Te voltál mindenem.
Íly hamar búcsúzni nagyon fáj szívemnek,
De emléke nem halt meg 36 évünknek.”

„Feléd száll a búcsúm édes feleségem,
Ha megbántott szívem, bocsáss meg én nekem.
Együtt hordtuk az élet keresztjét,
27 évünknek sok baját, örömét.”

„6 évre követem a kedves páromat,
Kivel felneveltük szép nagy családunkat.
11 gyermeknek voltam anyja,
Bizony nem volt könnyű az életünk sorsa.”

„Hozzád szól a szívem szeretett hitvesem,
A mi jó Istenünk Téged megsegítsen.
Az életnek terhét elviselni,
Magas korodban már özvegyen maradni.”

„Kedves jó élettársam, végbúcsúm hozzád száll,
Megköszönöm, hogy hozzám oly nagyon jó voltál.”

„Elbúcsúzom Tőled oly kedves hí párom,
A mi hí szerelmünk győz majd a halálon.
Mert 50 évünknek szeretetét,
Halálok halála az sem szakítja szét.”

– A VIII. versszaktól, akár hat versszakon át búcsúzik a halott a gyermekeitől, a vóktól és menyektől, nevelő szülőktől, édes unokáitól, esetleg déd- és ükunokáitól és a jó testvérektől, ez az az utolsó rész, ahol számszerű adatokra lehetünk figyelmesek, de a távolra (esetleg tengeren túlra) szakadt közeli rokonok is megemlítésre kerülnek, például:

„Édes két leányom búcsúm száll felétek,
Édesapa elmegy örökre tőletek.
De itt marad édes jó anyátok,
Akinek éltére mindig vigyázatok.”

„Hozzád szól a szívem jó nevelő anyám,
Aki mindig nagyon jó voltál én hozzám.”

„Édes 5 testvérem, akik megsirattok,
Aki koporsómat most körül álljátok.”

„Kedves fiam búcsúm tehozzád messze száll,
Nem is tudod még, hogy apukád halva már.”

„A tengeren túlra száll most üzenetem,
Ott messze él az én harmadik testvérem.”

„Édes 4 kis unokám Isten már veletek,
Aki örködjön majd e Földön felettetek.”

„Szeretett 4 kedves családos unokám,
Párjaitokhoz is száll a végbúcsúm már.
Az aranyos 6 déd-unokámmal,
Áldjon ég Titeket sok-sok boldogsággal.”

„Többi 7 jó unokám Isten már veletek,
Búcsúzik ki Titeket oly nagyon szeretett.”

„Kedves dédunokák 24 virágszál,
Elóttetek még az élet nagy útja áll.”

„Hozzátok száll búcsúm jó menyem és vejem,
A sok kedvességtek megköszöni szívem.”

„Édes testvér, ki mostan szolgálod e hazát,
Kívánom számodra itt e Föld boldogságát.”

- A további versszakokban, amiket Hornyák Gellért hivatásos kántor, saját vonalas, ABC széllel ellátott füzetében, „Más” vagy „Egyéb” vagy „Vegyes” vagy „Más, de nem eleje” elnevezést adott, itt kaptak méltó helyet a sógorok és sógor asszonyok, a komák és koma asszonyok, a nászok és nász asszonyok, sőt a szülők, az unoka testvérek, a jó anyósok és jó apósok, a kereszt- és bérma gyermekek, -szülők, végezetül a jó rokonok, a jó szomszédok és a kedves munkatársak, de a jó doktorok és jó asszisztensek, a kedves gondozók, a Rózsafűzér társulatosok, a kedves hívek, a gyakran látogatott Isten háza, a Templom és a misére hívó Harang búcsúztatói, persze, mindezek személytelenül (voltak kivételek is) hangzottak fel, például:

„Kedves hívek, kik most ide eljöttetek,
Hála és köszönet száll érte felétek.
Temetésre én is sokat mentem,
A Szent Kereszt jelét, de sokat elvittem.”

„Búcsút intek még a gyógyszerész családnak,
Köszönetet mondok szívük jószágának.
A sok segítségért, amit kaptam,
Hisz én náluk mindig örömmel dolgoztam.”

„Segítsen Titeket a szép Szűz Mária,
Akikkel a szent olvasót imádkozva,
Sokat fohászokdtunk, Őtet kérve,
Legyen közbenjárónk, hogy jussunk az Égbe.”

„Juhászné jó szomszéd Téged is itt hagylak,
Sokat elmentem én beszélgetni nálad.
Panaszoltuk özvegyi sorsunkat,
Isten veled: s fogadd mindenért hálámat.”

„Abodi és vidéki és összes rokonok,
Kedves jó Csoma szomszéd és összes szomszédok.
Kedves munkatársak és Ti gyász vendégek,
Mindent köszönök Néktek: Isten már Veletek.”

„A Nagy doktornénak is köszönetet mondok,
A jó asszisztens nőikkel sokat fáradtatok,
Hogy megenyhítsétek nehéz napjaimat,
Áldja meg érte Isten minden munkátokat.”

„Volt munkatársak és kedves tanítványok,
Nem felejtődnek el azok a szép napok.
Búcsút intek mindent megköszönve,
Kísérje éltetek mindig a szerencse.”

„A volt munkaköröm kedves vezetői,
A Dúsító Műnek összes dolgozói,
És Ti kedves volt tűzoltó társak,
Köszönetem mindenért hozzátok szállnak.”
„Isten legyen Veletek fiúk és leányok,
Koporsómra hintsetek sok fehér virágot.

Mert rózsátok közül engem már letéptek (27 évesen),
Életem szép tavaszát átadták a télnek.”

„A Vasgyári Kórházba száll még köszönetem,
Hol mindent elkövettek, hogy mentsék életem.
Orvosoknak és nővéreknek hála,
Legyen az Ő életük Istentől megáldva.”

– Az utolsó két-három versszak könnyörgés és fohász, hogy a halott bűnös lelke a mennybe kerüljön, ezeket a versszakokat nevezte a kántor Úr „Utolsó(k)” vagy „Záró vers(ek)” vagy „Végére” vagy „Utolsó két sorok”, például:

„Testem itt pihen, de a lelkem felsóhajt,
Utolsó kérésem Jézusom ó fogadd.
Tudom utaidon gyenge voltam,
De nagy jószágodban én hittem és bíztam.”

„Fogadd kérésemet szenvedő Krisztusom,
Országodat én is kérem és óhajtom.
Vedd fel lelkem oda jó Jézusom,
Én is lássalak meg isteni trónodon.”

„Engedd, hogy e kapu nékem is megnyíljon,
Gyarló szolgálódnak szíved megbocsásson.
Állíts engemet is Szent Jobbokra,
Ahol zeng Néked az örökös glória.”

„Tudom, a hit útján gyenge voltam,
E Föld göröngyein én is elbotlottam.”

„Hisszük megbánta Ő minden bűnét,
Bocsáss meg Ő neki, s add meg örök üdvét.
Amen.”

Összegzés

Az új forrástípus szerkezetének bemutatása után, gyakorlati hasznosítására, könnyen áttekinthető, *táblázatos összefoglalására is példát mutatunk*. (Lásd az 1 – 4. táblázatokat.) Mindezek áttanulmányozása után, kézenfekvő lenne a laudációk eredményeit *az egyházi halotti anyakönyvek hivatalos adataival összevetni* ugyanezen időszakból. Jelen tisztelgő tanulmányunknak ez már nem feladata, de Rudabánya helytörténészei ne késlelkedjenek a helyi katolikus mikroközösség alaposabb megértése végett ezt megtenni.

MELLÉKLETEK

1. táblázat: Hornyák Gellért búcsúztatói Rudabányán (1961–1991)

A táblázat letölthető a

<https://www.uni-miskolc.hu/~btmtt/hornyak-gellert-laudacioi-1.pdf>

oldalról.

2. táblázat: Hornyák Gellért búcsúztatói Felsőtelekesen (1961–1985)

1. Sorszám (vsz = vsz); 2. Temetés ideje; 3. Halott (3.1. Neve; 3.2. Neme; f = férfi; n = nő; 3.3. Életkora); 4. Házasságban töltött évei; 5. Özvegységben töltött évei; 6. Gyermekai száma; 7. Unokái és dédunokái száma; 8. Megjegyzés; Búcsúzik még...

1.	2.	3.			4.	5.	6.	7.	8.
		3.1.	3.2. f	3.2. n					
1. XXI vsz	1961. IX.		+	78		3	2+1		Keresztények, szülő falum összes jó lakója
2. XXI vsz	1962. III. 5.		+	78	58	4	4		
3. XIX vsz	1962. IV. 2.		+	64	44	4	4		Rózsafüzérek
4. XIX vsz	1962. VI. 6.		+	28	2	1	1		Munka közben halt meg
5. XIII vsz	1967. V.					1			Betegség
6. XIX vsz	1967. XII. 16.		+	64	35	4			Betegség 10 év, munkatársak
7. XX vsz	1968. III. 6.		+	72	52	3	15		„Szlovákiában élő összes testvérek”
8. XVIII vsz	1968. III. 18.		+	72		3	15		„Rózsafüzér társulatos asszonyok”
9. XVII vsz	1968. VI. 20.		+	79		18	4	12	Rózsafüzérek
10. XIX vsz	1968. VI. 28.		+	90		21	3	2+7	Rózsafüzérek
11. XXII vsz	1968. VII. 11.		+	70	50	5			Rózsafüzérek, 3 félnevet hadiárám
12. XVII vsz	1968. VII. 29.		+	69		5	10		Rózsafüzérek, Plébános Úr
13. XIX vsz	1968. VIII. 17.		+	73		33	5	9	Rózsafüzérek
14. XIV vsz	1968. XI. 12.		+	75		6	9		„5. fiam, ki a vérzavartában elsodródott! ...”
15. XV vsz	1968. XI. 23.		+	85		19	4		Rózsafüzérek
16. XXI vsz	1969. IV. 14.		+	82			6		Plébános Úr, Isten hajléka
17. XVIII vsz	1969. VII. 4.			77	44				Krajnyák és Szarka barátok
18. XVI vsz	1969. VII. 17.			91		16			2 évi betegség
19. XVIII vsz	1969. VIII. 5.			58	39		1	2	10 év betegség, munkatársak
20. XIX vsz	1970. VII. 13.			78			1	2	
21. XVIII vsz	1970. IX. 30.		+	72		3	4	10	„10. unokám, ki messze elmentél, A világ nagy forgatagában eltűnél.”
22. XIX vsz	1970. X. 25.	Tóthné		77			2	5	kis kápolnánk, rózsafüzér társulatos asszonyok
23. XIX vsz	1971. I. 21.	Hollóvári	+	77			2	1+1	lelki atyám, hívek jó pástora

24. XXV vsz	1971. III. 5.	Szarkáné		+	65			2	2	jó nevelő anyám, „Férjem, ki a messze távolban oly sokáig voltál”, „jó fiam és szeretett lányom, kiket az élet elsodort nagyon messze”, kedves jó barátok
25. XIX vsz	1971. IV. 4.			+	86	56	5	2+15		
26. XXI vsz	1971. VI. 28.	Tóth Miklós	+		42	11	2			az üzem vezetősége és a munkatársaim, többi barátaim
27. XIX vsz	1971. X. 5.			+			1			„Édes két testvérem a messze távolban”, Rózsafüzérek
28. XIX vsz	1972. III. 5.	Kovács Pál	+		40	17	2			Plebános Úr
29. XXII vsz	1972. VI. 5.	Hajdúné		+	60	39	2			Plebános Úr, Rózsafüzérek
30. XXII vsz	1972. X. 19.	Budainé		+	76		2	6	2+?	Rózsafüzérek
31. XXI vsz	1972. XII. 23.	Barnóczki	+		36					„Munka közben ért el a halálhalk szele, Azóta én szenvedek, annak már 10 éve.”, az üzem vezetőségétől, munkavezetőimtől, a szakszervezettől, „Munkatársak, barátok kedves körétől”
32. XXI vsz	1973. VI. 2.			+	76	27	8	5+1		Rózsafüzérek, templomi harang, templom
33. XVI vsz	1973. VI. 10.			+	87		3			„Kedves unokácsém Rudabányáról, Örültem, hogy hazajöttél a távolból.”
34. XXI vsz	1973. X. 23.	Holló bácsi	+		78		8	3	2+2	Rózsafüzérek
35. XVIII vsz	1973. XII. 9.			+	73		22	1		
36. XXI vsz	1974. II. 20.	Csománé		+	88		27	3	4+8	Rózsafüzérek, templomi harang, templom
37. XX vsz	1974. II. 23.			+	75	56	3	5+?		„Idősebbik kedves fiam, ki valahol távolban, Ott maradtál mindörökké a nagy vízvíztartóban.” „Kisebbik fiam, ki most a tengeren túl messze vagy” „A messze távolban elhunyt 2 bátyám gyermekét”
38. XVIII vsz	1974. III. 1.			+	77		23	5	9+?	
39. XXIII vsz	1974. IV. 24.	Vizekné		+	56		5	3		Rózsafüzérek
40. XXI vsz	1974. VIII. 6.	Babik István	+		72	52	3	4		
41. XXI vsz	1974. XI. 19.	Szarka bácsi	+		86		2	2		„Sokaj voltam messze a távolban, De meghalni hazá vágytam kis falumba.” „Szeretett leányom a messze távolban”, „Unokatestvérek ...., Ide hazá és ott, a messze távolban.”
42. XXI vsz	1975. I. 5.	Kovács Mátvás	+		67	42	5	8		

43. XXV vsz	1975. I. 22.					83	14	4	7	„Másik fiam, ki a nagy vérzivatárban, Elsodródítál messze, a szörnyű viharban. „ Rózsafűzések
44. XXI vsz	1975. II.				+		48	1	1	
45. XXII vsz	1975. II. 13.					81	13	3	7+3	Rózsafűzések
46. XXIII vsz	1975. X. 8.	Orosz bácsi			+	67		2	4	18 év betegség, tempelmi harang szava
47. XXIV vsz	1975. X. 18.	Kovács			+	72	47	2	4+1	jó lelki Atyám, a jó Istenünknek kedves hajléka
48. XXIII vsz	1975. VI.	Tóth Bálint apósa, Poharai Lajos			+	76	55	4	6	jó lelki Atyám, a jó Istenünknek szeretett háza
49. XVIII vsz	é.n.				+	79		6	2±1	Plebános Úr, a jó Istenünknek kedves hajléka, Rózsafűzések, kezelő orvosom
50. XXI vsz	1976. V. 8.	Hegedűs István			+	69	44	4	12+	volt munkatársaim, kedves ismerősök és barátok
51. XXIII vsz	1977.	Szarvasné			+	72		29	1	kedves Főorvos Úr, Plebános Úr, Rózsafűzések
52. XIX vsz	1977. I. 2.	Szarvas Lajosné			+	78	62	3	9+8	Plebános Úr, a jó Istenünknek kedves hajléka, Rózsafűzések, „Kedves bátyám, Te már régen elköltöztél, A vérzivatárból haza sose jöttél!”
53. XVII vsz	1977. II.	Mészárosné			+	87		40	6 8+1 7+3	„12 éves koromban anyámat elvesztettem, 3 kisebb testvéremet gondozni kellett nekem.” „Mind a 2 férjemet régen elnyelte a föld pora. És még 3 gyermekemet temetőbe kísértem.”
54. XIX vsz	1977. II. 7.	Hollóné			+	88		22	3 2+4	Plebános Úr, a jó Istennek kedves hajléka, Rózsafűzések
55. XVIII vsz	1977. III. 23.	Tóth bácsi			+	71	51	3	4	„Nehéz munka közben ért el a halál hideg szele.” Új Élet Tsz. vezetői és a munkatársaim
56. XXI vsz	1977. IV. 19.	Majros bácsi			+	80	44	15	4 9+6	„44 esztendő dolgoztam bányában.” kedves munkatársaim, betegségemben gondozóim
57. XXIII vsz	1977. IV. 22.				+	68		2	5	„Édes gyermekimet el kellett temetnem, Ami úgy megsebezte apai hű szívemet.”
58. XXIII vsz	1977. V. 8.	Tóth József			+	85	59	8	21+ 15	Plebános Úr
59. XXVIII vsz	1977. V. 23.	Bukóczi József			+	51	29	2	1	„Nehéz munkahelyén jelent meg a halál Ó nála.”, üzem vezetősége, a munkatársaim, jó rendőr társaim, Plebános Úr, a jó Istenünknek kedves hajléka, „Nehéz 35 évet töltöttem bányában.”

60. XXI vsz	1977. VII. 26.	Tóth István	+		47	28		3	2	„Váratlanul ültött halálom órája.” „Elkészönök az üzem vezetőségétől, Ahol én 30 évet dolgoztam szívbemből.”, kedves munkatársaimtól
61. XXII vsz	1977. VIII. 29.		+	72		10	2	4+2	„Nem váratlan jött el a halál angála.” „Régen kínozott már Ó engemet”, Varga család, akik sokszor eljöttetek Ti Rudabányáról	
62. XVIII vsz	1977. IX. 18.	Kubik	+	79	59		4	7	orvosom	
63. XXVI vsz	1977. XII. 8.	Holló Árpád	+	41			1		„Most is letéptél egy fiatal életet.” jó albertlóm, Koloacs doktor Úr, kedves munkatársaim szép 18 esztendődt dolgoztam köztetek, Varga István hú barátom	
64. XXV vsz	1978.		+	74		24	3	5	„Rózsafűzér társulatosok jöttetek, Hiszen oly sokáig én voltam vezértetek.”	
65. XXI vsz	1978. II. 5.	Kojutné	+	90		0,5	6	10	„A keresztény halál olyan, mint az álom, Melyből, ha felébred ott a más világon, Várja őt boldogság, öröm, béke, Melynek az egekben soha nem lesz vége.” Rózsafűzérek	
66. XX vsz	1978. VIII. 24.	Pohobics Balázs apósa, Bartkó Károly	+	72	43		2	7	a Bodnár család,	
67. XXVIII vsz	1978. IX. 11.	Tóth bácsi	+	77	50		2	6+2	Kovács szomszéd, jó barátaim	
68. XXV vsz	1978. IX. 21.	Szarvas Lajos	+	83		1,5	3	4+9	a szövetkezetnek kedves dolgozói, harangszóval hívtam hú népedet, „Az a harangszó most engem is sirasson.”	
69. XXIV vsz	1978. X. 1.	Jenkei bácsi	+	76	52		4	3	évtizedekig beteg voltam,	
70. XX vsz	1978. X. 19.	Tu Balázs anyja	+	87		26	2	6+?	„Fájt, hogy engem nagyon meggyötört az élet” Barna családja, István jó dédunokám, „Tengeren túlra is száll szívem üzenete.” Rózsafűzérek	
71. XIX vsz	1978. XI. 27.	Holló Lajos	+	74	44		2	4		
72. XXV vsz	1979. VII.		+	57	36		4	9	„Kik ápolatok és gondoztatok engem.”	
73. XIX vsz	1979. IX. 15.	Balla apósa, Bartkó	+	76	49		2	4+2		
74. XXII vsz	1980. III. 21.	Juhász János	+	55	23		4			

75. XXVIII vsz	1980. VIII. 27.	Deji (fiatal)	+	28	7	1	kedves katona sögrom, kedves volt munkatársak, ti kedves barátok, „A lezárult kóporsóm legyen into példa, Hogy itten nem válogat a halál anyyala.”
76. XXV vsz	1980. X. 27.	Fazekas Lajos	+	55	33	3	„5 éves koromban apám elvesztetem.” „Szeretett leányom, ki messze elmentél” „Édes fiam, ki szolgálod e jó hazát.” a vasérc vezetősége, munkatársaim, fiam katona barátai
77. XXII vsz	1981. VI. 20.	Svidró István	+	73	50	2	„Búcsúzom a Tsz vezetőségétől, És munkatársaim oly kedves követőtől.”
78. XXX vsz	1981. XI. 29.		+	39	18	1	„Hosszú betegséget mért rám a sors keze.” „Korán ánya lettem, 6 éves koromban.” kedves nevelőanyám, szeretett kedves bátyám a messze távolban, volt munkatársaim, fiam tanárai, fiannak iskolatársai, barcikai kórház orvosai, ápolónői.
79. XXIII vsz	1982. IX. 21.	Holló Gyula	+	55	23	2	„Édesapa után, fia búcsúzik el.” „Édesapám mellett megpihen a testem.”
80. XXVI vsz	1982. XI. 24.	Holló László	+	27			„Édes testvér, ki mostan szolgálod a hazát.” sajószentpéteri jó kedves rokonaim, Bernai jó nagybátyám, a Polyácskó család, helybéli, szuhogyi és szendrői rokonok, a Ferkó jó szomszéd, Orehóczyi István és többi barátaim, kedves, szeretett iskolatársaim, a volt munkahelyemnek kedves vezetői, a vállalatunknak összes dolgozói, „Isten legyen veletek fiúk és leányok, Kóporsómra hintsetek sok fehér virágot.”
81. XXI vsz	1985. XII. 18.	Varró István	+	53	29	3	„Apa után, fia indul a nagy útnak.” „Akkikkel dolgoztam és jó barátaim.”

3. táblázat: Hornyák Gellért búcsúztatói Alsótelekesen (1977–1988)

1. Sorszám (vsz = vsz); 2. Temetés ideje; 3. Halott (3.1. Neve; 3.2. Neme; f = férfi; n = nő; 3.3. Életkora); 4. Házasságban töltött évei; 5. Özvegységben töltött évei; 6. Gyermekéi száma; 7. Unokái és dédunokái száma; 8. Megjegyzés; Búcsúzik még...

1.	2.	3.			4.	5.	6.	7.	8.	
		3.1.	3.2.							3.3.
			f	n						
1. XXVI vsz	1977. VII. 22.	Garamné anyja	+	56	40	2	3	Rózsafűzések, munkatársak		
2. XXI vsz	1980. V. 8.	Árpád apja	+	73	50	1	1			
3. XXII vsz	1980. VI. 22.	Árpád anyja	+	70		1	1	Rózsafűzések,		
4. XXVII vsz	1981. XI. 7.		+	60	39	2	4	Munkatársak, kistemplomunk harangja		
5. XX vsz	1985. XII. 27.	Garamnál a nagybácsi, Bálint	+	86		25	1			
6. XXIII vsz	1986. IX. 20.	Szakács Béla, Garamné testvére	+	47	24		1			
7. XXVI vsz	1986. IX. 17.		+	73	48		2	Rózsafűzések		
8. XXIII vsz	1988. XII. 13.	Szakács István, Garamné apja	+	74			2	2+2		
9. XXII vsz	é.n.	Orosz József	+	69	44		2	4		

4. táblázat: Hornyák Gellért búcsúztatói Homrogdon (1957), Monajon (1959), Dövényben (1984), Sajószentpéteren (1986. VI.) és Dédestapolcsányban (1986. X.)

1. Sorszám (vsz = vsz); 2. Temetés ideje; 3. Halott (3.1. Neve; 3.2. Neme; f = férfi; n = nő; 3.3. Életkora); 4. Házasságban töltött évei; 5. Özvegységben töltött évei; 6. Gyermekai száma; 7. Unokái és dédunokái száma; 8. Megjegyzés; Búcsúzik még...

1.	2.	3.			4.	5.	6.	7.	8.		
		3.1.	3.2. f	3.3. n							
1. XVI vsz	1957. XI.		+	61	37		2	4	étes fiam, Sándor, Leskó Jánosné lányom, „Unokaöcsém, Józsa Ferenc és kedves családod, Nem halljátok szavamat, de nagyon sok jót kívánok. Rémiás István sógorral, És a kedves családjával, A jó Isten áldjon meg sok nagyon boldog napokkal.”		
2. VIII vsz (hiányos)	1959. II.		+	79	54		1	2+4	„Kedves lányom özv. Géczy Istvánné”, „Jó unokám Géczy Endre”, „Kelemen Istvánné unokalányom”, „Kedves dédunokákkal, Borika és Józsikával”		
3. XXIV vsz	1984. I. 24.				73	49	+	2	ismerősök és Ti idefáradt hívek, Rózsafüzérek		
4. XXV vsz	1986. VI. 14.		+		64	42		5	Polyácskó, Bernai és Holló családtoi, Felsőtelekesi barátok, szomszédok, volt munkatársaim, Dr. Úr és asszisztens nővér		
5. XXVI vsz	1986. X. 7.				56		+	16	1	2	„kedves életársam, Együtt 11 évet éltünk mi boldogan.” „jó munkatársaim

Dél-gömöri települések Ladislaus Bartholomaeides vármegyeleírásában. (Szövegközlés)

Restás Attila

Dolgozatom alapja Ladislaus Bartholomaeides (1754–1825) evangélikus lelkésznek a Gömör vármegye leírását tárgyaló munkája (*Felső-Magyarország tekintetes Gömör vármegyéjének történeti-földrajzi-statisztikai leírása. A táj arculatát és az aggteleki barlangok rajzát ismertető térképekkel*), ami 1806–1808 között jelent meg Lőcsén.¹ Noha a szerző – a fia által elkészített életrajza szerint – az Eördegh magyar nemesi családból származott, magyar nyelven nem publikált, nyomtatott és kéziratban maradt művei latin, német vagy szlovákizáló cseh nyelven születtek.² Szláv nyelvű munkái főként tankönyvek, a latin nyelvűek pedig fő művéhez, a Gömör-leíráshoz kapcsolhatók.³ Ez utóbbi könyvnek nincs magyar fordítása.

A 784 oldalas műből csupán kis részletek bemutatására vállalkozom: azon települések leírását fordítottam le a latin eredetiből, amelyek Gömör megye egykori serkei és putnoki járásában helyezkedtek el, de Trianon után is Magyarországhoz tartoznak (többségében Borsod–Abaúj–Zemplén vármegyében, de Zabar Nógrádban).

Bartholomaeides a wittenbergi egyetemen tanult, és műve is a német államismereti irodalom felől értelmezhető. Erre utal az általa a címben használt „statisztikai” jelző, ugyanis a korabeli felfogás szerint „a statisztika feladata mindazon dolgok számbavétele, amelyek az állam életére befolyással

---

¹ BARTHOLOMAEIDES 1806–1808. – A 21 település ismertetését a saját fordításomban közlöm.

² A szerző életrajza családtörténettel, amelyet a fia, Bartholomaeides János László készített: BARTHOLOMAEIDES 1828; magyar fordítása: BARTHOLOMAEIDES 2018; szerző legfrisebb értékelése lásd: KECSKEMÉTI 2013, 3–8.

³ Műveinek áttekintése: RESTÁS 2015, 178–186; PAPP 2021, 126–133.

és jelentőséggel bírnak”,⁴ így Gömör megye leírásában is az éghajlat, földrajzi viszonyok, gazdaság, társadalom, birtokviszonyok, ásványkincsek, népességi arányok, jogszokások stb. közlését találjuk.

Közismert, hogy Magyarországon a latin 1844-ig a hivatalos nyelv szerepét töltötte be, a 18–19. század fordulóján azonban már megerősödött a magyar nyelvű szép- és tudományos irodalom is. A Gömör-monográfiát így joggal vethetjük össze a hazai tudományosság vele egy időben megszülető alkotásaival, például a gömöri születésű Vályi K. András *Magyar országnak leírása* című, 1796–1799 között magyarul megjelenő munkájával. Ebben a környezetben már indoklásra szorul, hogy miért latinul, s nem valamelyik élő nyelven (magyarul, németül vagy szlovákizáló cseh nyelven) írta meg fő művét a szerző. A választ talán az az egyedülálló, Felső-Magyarországhoz köthető jelenség adhatja meg, hogy a latin a vegyes lakosságú területek között érintkezési vagy közvetítő nyelvként is szolgált.⁵

Természetesen Bartholomaeides mintái és közvetlen forrásai latinul író tudósok voltak.⁶ Közülük két hazait emelek ki:⁷ a Trencsén megyei származású jezsuita Timon Sámuel *Magyarország Tisza folyójának és részben a Vágnak az ismertetése (1735)*, és a Zólyom megyében született Bél Mátyás evangélikus lelkész *Gömör vármegye leírása (1749)* című műve állítható párhuzamba Bartholomaeides megyeleírásával. Timon Sámuel (1675–1736) kis könyvecskéje a Tiszába ömlő folyókat és patakokat tárgyalja, így bemutatva a Sajó partján fekvő gömöri és borsodi községeket is.⁸ Timon műve

---

⁴ HORVÁTH 2003, 276.

⁵ TÓTH 1996, 153. – Feltevésemet erősítheti, hogy hasonló gyakorlatot követett Szirmay Antal is a Bartholomaeidesszel csaknem egy időben megjelentetett munkáiban is, aki a vegyes lakosságú Zemplén és Ugocsa vármegyék leírását (1804, 1805) latinul, míg a magyar lakosságú Szatmár vármegye leírását (1809–1810) magyar nyelven készítette el.

⁶ A 18. századi történeti és országismereti irodalomra a legutóbbi összefoglaló: ERŐS 2015 (különösen *A magyar történetírás a 16–18. században* fejezet) 69–82.

⁷ Bartholomaeides Gömör leírása elején – a korabeli tudományosság elvárásainak megfelelően – közöl egy nem teljes listát az általa felhasznált művekről: BARTHOLOMAEIDES 1806–1808, I–VII.

⁸ TIMON 1999. Részleges fordítása: RESTÁS 2013, 33–37. Timon történetírói teljesítményének legújabb értékelése: BENEI 2017, 53–59.

kissé száraz felsorolása csak a Sajó menti településeknek, amit ritkán szakít meg valamilyen történeti, néprajzi, gazdasági vagy természeti érdekesség említésével. Könyvében feltűnik a török idők emléke, amikor megemlékezik Putnok híres végvárának a nyomairól, amit „egykor az egri törökök ellen emeltek védőbástyául”.⁹ Bél Mátyás (1684–1749) tervszerűen kezdett bele a fentebb már említett statisztikai módszer segítségével a korabeli Magyarország ismertetésébe,¹⁰ Gömör vármegye leírása a 18–19. században azonban nem jelent meg nyomtatásban.¹¹ Bél Mátyás megyeleírásai két részre oszlanak. Az első a megye általános ismertetését adja, a második, a „különös rész” változó terjedelemben írja le a vármegye településeit. Ezzel szemben Bartholomaeides leírása bonyolultabb szerkezetet követ: míg az első rész Bél leírásához hasonlóan a vármegye „általános” leírását tartalmazza négy nagy fejezetben, s a második, „különös” rész a települések alfabetikus rendben történő ismertetését, addig a harmadik rész a vármegye polgári berendezkedését írja le (*De magistratibus ejusdem provinciae et constitutione rei civilis*).¹² Béllal ellentétben a sokszoros terjedelem részletesebb leírást tesz lehetővé. Például az aggteleki barlang ismertetését, ami Bélnél kb. 9 sort tesz ki, a későbbi szerzőnél a 492–509. oldal között találjuk.¹³

A mellékletben közölt 21 falu leírásából is követhető Bartholomaeides módszere. Kitér a falvak fekvésére, természeti környezetük leírására, megemlítve a szántók termékenységét vagy az erdők közelségét, az állattartás vagy földművelés eredményeit, részletes felsorolást adva a termelt növényekről. Megemlíti, hogy a dohány (*Nicotiana*) az északi, gyengébb talajt is kedveli,¹⁴ de a vármegye déli területén – Hét falu ismertetésénél – is szól a termesztéséről. A mára eltűnő szénbányászat egyik első említése is Bartholomaeidestől való: a Bánréve mellett talált kőszén (*anthrax*) ipari felhasználásának kísérletéről tudósít. Ismerteti az egyházi viszonyokat (például Hangony mellett utalva az egykori pálos remeték kolostorára). Míg a serkei járás

⁹ TIMON 1999, 106.

¹⁰ Bél pályafutásának legújabb áttekintése (további irodalommal): TÓTH 2022, 417–445.

¹¹ Magyar fordítása: BÉL 1992; kritikai kiadása: BÉL 2020.

¹² BARTHOLOMAEIDES 1806–1808, 733–782.

¹³ Vö. RESTÁS 2010, 345–353.

¹⁴ BARTHOLOMAEIDES 1806–1808, 327.

falvai többnyire katolikus vallásúak, addig a putnoki járásban többségben vannak a reformátusok. Közli a demográfiai adatokat, a házak, háztartások számát, és a lakók rendi hovatartozását, vallását és anyanyelvét. Nemzetiségi ellentétnek a nyomát sem találni a választott részletekben, bár világosan jelzi: a terület őslakosai valaha szlávok voltak a magyarok bejövetele előtt (*ante Hungarorum adventum*).¹⁵ Bartholomaeides vármegyemonográfiájának magyarra fordított részleteivel köszöntöm Tanárnót, aki maga is sokat tett a latin nyelvű források közzétételének és feldolgozásának érdekében.¹⁶

Felhasznált források

BARTHOLOMAEIDES 1804

Ladislaus BARTHOLOMAEIDES: *Tractatus historico-philologus de Gumur, et ei similibus, apud Anonymum Belae regis notarium, obviis, ac loca, imprimis Comitatus Gömöriensis designantibus vocabulis*. Leutschoviae, Typ. Mayer, 1804.

BARTHOLOMAEIDES 1806–1808.

Ladislaus BARTHOLOMAEIDES: *Inclyti superioris Ungariae comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico-statistica. Cum tabulis, faciem regionis et delineationem cavernarum ad Agtelek exhibente*. Leutschoviae, Typ. Mayer, 1806–1808.

BARTHOLOMAEIDES 1828

Joannes Ladislaus BARTHOLOMAEIDES: *Memoria Ladislai Bartholomaeides ecclesiae Ochtinensis V. D. Ministri Senioratus Aug. Conf. Add. Gömöriensis postremo Senioris, Inclyti vero ejusdem Nominis Comitatus, cum Kis-Honth Art. uniti, circa annum 1808. et 1809. Historiographi, ad diem 18. Aprilis 1825. fatis functi, seu Geneologia Familiae Bartholomaeides, lineam Gömöriensem maxime respiciens Notis Historicis illustrata, cineribusque patris sacrata*. Pesthini, Typ. Trattner, 1828.

---

¹⁵ Erre utal a szláv helynevek nagy száma, köztük a vármegyének nevet adó Gömör elnevezése is. A kérdésről Bartholomaeides önálló értekezést tett közzé: BARTHOLOMAEIDES 1804.

¹⁶ HORVÁTH 2012, 169–174.

BARTHOLOMAEIDES 2013

Ladislaus BARTHOLOMAEIDES: *A természet jóvoltából hajózható Sajó folyóról.* Ford. RIMÓCZI Gáborné HAMAR Márta, a fordítást az eredetivel egybetette BÉKÉS Enikő, bev. és jegyz. KECSKEMÉTI Gábor. Miskolc, Miskolci Egyetem IDI, 2013.

BARTHOLOMAEIDES 2018

BARTHOLOMAEIDES János László: *Bartholomaeides Lászlónak, az ochtinaí egyház lelkészének emlékezete, aki a gömöri ágostai hitvallású szeniorátusnak pályája végén szeniorja lett és az ugyanilyen nevű, Kishonttal törvényileg egyesített híres vármegyének 1808 és 1809 körül történetírója volt, aki életét 1825. április 18. napján végezte be, avagy a Bartholomaeides család történeti feljegyzésekkel illusztrált leszármazása, különös tekintettel a gömöri ágra.* Ford. DARVAS Mátyás. 2018. 2. javított kiadás (kézirat).

Online: <https://medit.lutheran.hu/site/allomany/8476> (2023.10.25.)

BÉL 1992

BÉL Mátyás: *Gömör vármegye leírása (1749).* Ford. TÓTH Péter. Debrecen, KLTE, 1992 (Gömör néprajza XXXV).

BÉL 2020

BÉL Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica [...] Comitatum ineditorum tomus sextus [...] in quo continentur Comitatus Abaújváriensis, Gömöriensis, Thornensis et Borsodiensis.* Kiad. TÓTH Gergely–BENEI Bernadett–GÖZSY Zoltán–JARMALOV Rezső–TÓTH Péter. Budapest, BTK TTI, 2020.

ISTHVÁNYI 1685

Nicolai ISTHVÁNYI Pannoni Regni Hungarici Historia [...] libris XXXIV. Coloniae, 1685. (RMK III. 3352)

ISTVÁNYFI 2003

Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt Históriaja. Tállyai Pál XVII. századi fordításában*, 1/2, 13–24. Sajtó alá rend. BENITS Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 2003 (Történelmi források I).

TIMON 1999

TIMON Sámuel: *Tibisci fluvii notio Vagique ex parte.* A faksimile szövegét gondozta és a kísérő tanulmányt írta JÁNOS István. Nyíregyháza, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, 1999.

Bibliográfia

BENEI 2017

BENEI Bernadett: *Non tam stylo, quam veritati studuit*. Timon Sámuel új szemléletű forráskritikája az *Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum* c. munkájában. In: *Scientiarum miscellanea. Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*. Szerk. KASZA Péter–KISS Farkas Gábor–MOLNÁR Dávid. Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2017, 53–59.

BODNÁR 2005

BODNÁR Mónika: *Putnok és a Serényi család*. Putnok, Gömöri Múzeum, 2005.

ERŐS 2015

ERŐS Vilmos: *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története*. Budapest, Ráció Kiadó, 2015.

HORVÁTH 2003

HORVÁTH Gergely Krisztián: Csiszolatlan gyémánt. Bél Mátyás életművéről három kiadvány kapcsán. *Korall* 11–12, 2003, 273–287.

HORVÁTH 2012

HORVÁTH Zita: Editio multiplex – Kora újkori források kiadása. In: *Docere et movere: Bölcsészet- és társadalomtudományi tanulmányok a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar 20 éves jubileumára*. Szerk. ILLÉSNÉ KOVÁCS Mária–GYULAI Éva–PORKOLÁB Tibor–BICZÓ Gábor. Miskolc, ME BTK, 2012, 163–174.

KECSKEMÉTI 2013

KECSKEMÉTI Gábor: Bevezetés. In: Ladislaus BARTHOLOMAEIDES: *A természet jóvoltából hajózható Sajó folyóról*. Ford. RIMÓCZI Gáborné HAMAR Márta, a fordítást az eredetivel egyvetette BÉKÉS Enikő, bev. és jegyz. KECSKEMÉTI Gábor. Miskolc, Miskolci Egyetem IDI, 2013, 3–8.

PAPP 2021

Ingrid PAPP: Vedecké a literárne myslenie Ladislava Bartholomaeidesa v diele De Sajone amne. In: *Podoby slovenskej literatúry na prelome 18. a 19. storočia*. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave, 126–133.

RESTÁS 2010

RESTÁS Attila: Vergiliusi utazó Réaumur-skálával. Az aggteleki barlang felmérése mint alvilági utazás Ladislaus Bartholomaeides *Gömör vármegye leírása* c. munkájában. In: *Xenia. Tanulmányok a nyolcvan éves Tegye Imre tiszteletére*. Szerk. M. NAGY Ilona–SZEKERES Csilla–TAKÁCS Levente–VARGA Teréz. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010 (Agatha XXIV), 345–353.

RESTÁS 2013

RESTÁS Attila: Gömöri és borsodi folyóvizek Timon Sámuel Magyarország Tisza folyójának és részben a Vágnak ismertetése című könyvében. Ford. RESTÁS Attila–SZABADI István. *Gömörország* 14/2, 2013, 33–37.

RESTÁS 2015

RESTÁS Attila: Ladislaus Bartholomaeides kisebb latin nyelvű munkái. In: *Humanista történetírás és latin nyelvű irodalom a 15–18. századi Magyarországon*. Szerk. BÉKÉS Enikő–KASZA Péter–LENGYEL Réka. Budapest, MTA BTK ITI, 2015 (Convivia Neolatina Hungarica 1), 178–186.

TÓTH 1996

TÓTH István György: *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*. Budapest, MTA TTI, 1996 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 17).

TÓTH 2022

TÓTH Gergely: Egy hungarus értelmiségi pályafutásának tipikus és egyedi vonásai. Bél Máttyás elfeledett (ön)életrajza. *Történelmi Szemle* 64/3, 2022, 417–445.

FORRÁSKÖZLÉS

AGGTELEK, másképpen *Achtelek* és *Telk*, a putnoki járás különösen emlékezetes faluja a megye határán, a tornai Jósfafő¹⁷ irányába, ami Trizs, Hosszúszó és Kecő között helyezkedik el, Sajógömörtől és Tornaljától két, Pelsőctől három órányi távolságra. 72 ház alkotja, ezeket 88 családapa, 133 házaspár, összesen 543 személy lakja. A lakói pedig nyelvüket és nemzetiségüket tekintve magyarok, a helvét hitvallást követő evangéliumi vallásúak, akikre templom, parókia, iskola és lelkészek viselnek gondot, az ő helyzetük azonban valamiképpen mégsem azonos. Ugyanis a józsefi népszámlálás 123 nemest számlált ezen a helyen. Akiket a parasztok között vettek számba, azok különböző uraknak szolgálnak, különösen a Fáyaknak. A földművelést ezen a termékeny területen az nehezíti, hogy egy részen mészkősziklák vannak és barlangok találhatóak, amelyek keleti és déli irányba terülnek el; búzatermő földekben bővelkedik. Hasonlóan el van látva makktermő erdővel is. Mindazonáltal a természet a felszíni folyóvizeket a falutól megtagadta, és csak éppen hogy engedélyezte az állóvizeket. A községben tehát kutak vannak, ezek közül különösen egyet használnak. A falun kívül néhány tó és állóvíz adott, amiket az esővíz táplál. Az utazók, kiváltképp a gyalogosok, a barlangokban csörgedező forrásokból szokták a

---

¹⁷ Az eredeti szövegben a Jósafő alak szerepel.

szomjukat enyhíteni. Ennek az egész térségnek a képe a barlangoknak köszönhetően le van rajzolva, és Bécsben jelent meg 1802-ben rézbe metszve, amin a felszínen tátongó üregeket is – amiket *Töbörnek* mondanak – látni lehet, miután művészi kéz ábrázolta. Ez a terület nyugat felé Cselén erdejével ér össze, ami az aggtelekiek számára a makkoltatásnak és a szénégetéshez szükséges fák kivágásának, sőt a fuvarozásnak a lehetőségét is megteremti. A legnagyobb vonzerejét mégis ennek a helynek a Baradlának nevezett helyen tátongó barlangok jelentik, amik északi és keleti irányban helyezkednek el. Ezek a lakosoknak is jövedelmezőek. Mindenesetre két gömöri közút is itt vezet Torna felé. Így adódik az a lehetőség, hogy az utazók ezeket a barlangokat felkeressék, az aggtelekiek pedig körbevezessék őket és megérdemelt fizetséghez jussanak. De magukról a barlangokról később, a Baradla címszó alatt külön és bővebben írok,¹⁸ most csak az aggtelekiekre való tekintettel az alábbi dolgokat kell figyelembe venni. Aggtelek falu kedvezőtlen sorsának, akár a járványokból, akár a háborúból van eredeztetve, emlékezetes tanúja a meghalt emberek csontjainak a halma. Ugyanis ezeket a holttesteket, amiket kintről vittek a barlangba, később be fogjuk mutatni. Tehát nyilvánvaló, hogy ezeket a lakosokat háborús csapás vagy járvány ölte meg. És csakugyan megmutatja az 1720. évi összeírás, amibe akkor csak 20 jobbagyot jegyeztek be, hogy a hely valamikor nagy szükségbe került. Azt kell feltételezni, hogy egykor népesebb volt, amit ezek a csonthalmok is megerősítenek, és maga a térség is jelentős volt. Ugyanis nemcsak a Baradla hegy eredményezte a benne lévő barlangokkal és a külső mélyedéseivel azt, hogy a falut sokan látogatják és lakják, hanem a helységnek és a térségnek a többi része is. Valójában a földterület, ahogy már írtuk, a föld termékenysége miatt a földművelésre, a makktermő erdők és a mészkősziklák bősége miatt pedig a szénégetésre alkalmas, maga a falu pedig az útkereszteződések miatt előnyös és elkerülhetetlen az utazók számára. Tárgyalásra érdemes a barlangokat magába foglaló Baradla-hegyet környező vidék; ezt ugyanis északról délre tartó domb- és völgyvonulatok alkotják, melyeket úgy vág keresztbe egy kelet-nyugati fekvésű völgy, hogy mindkét vége magasabban fekszik, a két részét elválasztó völgy felé pedig alacsonyabb fekvésű és arra lejt.

Ezért van az, hogy az esővíz mindkét oldalról egy tóba folyik, ami, ahol egy bizonyos szintet elért, ezt a vizet föld alatti járatokon keresztül a barlangba juttatja. Ha ezeket a járatokat a jövőben eltorlaszolnák, bizony ez a völgy tóvá válna, és az aggteleki szántóföldek és legelők jelentős részét elárasztaná. De erről a többit a Baradla címszónál akarom elmondani. Egyébként az aggteleki földterületet az 1802. évben fölmérték, mely alkalommal az egész térség kiterjedését 6 325658 négyszögölnek találták; az erdőké 1 871 478, a réteké és az erdei kaszálóké 2 015 977, a szántóföldeké

---

¹⁸ BARTHOLOMAEIDES 1806–1808, 492–509.

1 341 977, a belső telkeké 198 544, gyepes és csalt 538 608, végül a terméketlen helyeké 359 071 négyszögöl.

BÁNREVE, a putnoki járás faluja, azaz majorsága Abafalva alatt, a Sajó partján Sajó-püspökivel átellenben, nem egészen egy mérföld távolságra Putnoktól. 42 házból, 37 családból, 43 házasságban élőből, mindösszesen pedig 210 lakosból áll, akik között 6 nemes személyt írtak össze. Valamennyien a katolikus hitet vallják, papjuk a sajó-püspöki plébános. Földesurukként a Szentmiklóssyakat tisztelik. Megélhetésüket a földek művelésből biztosítják, amiket nagymértékben termékenynek tapasztalnak, és az állattartás, a kítűnő legelők látják el őket. És az erdők sincsenek messze. A természet különös jótéteménye a kőszénben is megmutatkozik, az viszont az utódokra marad, hogy annak a végére járjanak. 1789-ben történt egy kísérlet avagy próbálkozás ezzel az ásványi szénrel a csetneki vasműhelyekben, hogy fel lehet-e használni a vas előállításához, de nem mosolygott rájuk a szerencse. Tehát ez az egész dolog a későbbi utódokra marad, hogy kivizsgálják.

HANGONY. Két ilyen nevű helyet találunk, jelesül Alsó- és Felsőhangonyt.¹⁹ Mindkettő ugyanabban a járásban, mármint a serkei járásban, ugyanabban a völgyben, az ugyanazon nevű patak mentén, Szentsimon szomszédságában fekszik. Mindkettő Borsod határáig terjed. Alsóhangony Putnoktól két, Rimaszécstől pedig egy mérföld távolságra van. 33 háza és 360 lakója van, akik 40 családra és 53 házaspárra oszlanak. Köztük az 1804. esztendő hozzávetőleg 20 nemes személyt talált. Mindannyian magyarul beszélnek, és a római katolikus vallást követik a szentsimoni plébános vezetésével. Megélhetésük közepes a mezőgazdaságból kifolyólag, ami a dombok miatt nem valami könnyű, de mégis jövedelmező. Állattenyésztésből és kétkezi munkából gyarapodnak. Több földesúrnak vannak alárendelve. Felsőhangony kicsivel magasabban fekszik, és nagyságával felülmúlja az előbbi helyet. Ugyanis 41 házból, 50 családból, 80 házaspárból és 279 jobbágyból, és hozzávetőleg 200 nemes személyből áll. Mind az alsó-, mind a felsőhangonyiak a katolikus vallást követik, és a szentsimoni plébános alá tartoznak. A jobbágyok több földesurat ismernek, és a nemesekkel együtt nehéz munkával művelik a földet, és szorgalmasan foglalkoznak az állattartással és a kertekkel. Ősi a Hangonyi család, amelyik a faluról kapta a nevét. Hangony kolostoráról, amit a hely és a birtok urai építettek és a Széchyek támogattak, már fentebb említés történt.

HÉT, falu a putnoki járásban, a hasonló nevű mezővárostól negyed mérföldnyi távolságban. Sajónémeti felé, amit már Borsodhoz sorolnak. 42 házból, összesen pedig 249 személyből áll, akik között 60 nemes számlálnak össze. Lakosai magyarok, a

---

¹⁹ A két falu 1939-ben egyesült Hangony néven.

helvét hitvallás előírásai szerinti keresztyén vallásúak, akiknek saját lelkész és iskolamester viseli gondját. Életüket a föld megművelésével, állattartással és kertműveléssel tartják fenn, valamint kétkezi munkával, amit a szomszédos putnokiaknak végeznek. Földjeiken említésre méltó mennyiségben dohánynövényt termelnek.

IMOLA, a falut a putnoki járáshoz sorolják, Kánó és Csákány közelében fekszik, a megyehatárt követve Torna és Borsod felé. 64 lakott házat foglal magában, ezekben 75 család lakik. 79 házaspárt, összesen 377 lakost számlál, akik közül 120-an nemesek. Nyelvük magyar, vallásuk a helvét hitvallás szerinti keresztyén, aminek a gyakorlatára otthon van szabadon lehetőségük. Szorgalmasan művelik a hol sík vidéken, hol dombok közt fekvő földeket, egyszersmint állattartással is foglalkoznak. Ennek a helységnek a területe ásványok nyomait mutatja, és gipszkőzetet tartalmaz.

KÁNÓ, falu, a putnoki járásnak azt a szegletét foglalja el, ahol Gömör vármegye Tornával és Borsoddal határos. A gömöri részről szomszédos helység Imola, a tornairól Egerszék és Szőlőszárd, a borsodiról Felsőtelekes. Aggtelektől egy, Rozsnyótól három mérföld távolságra fekszik. 40 házat számlál, melyekben 42 jobbágy, 38 házaspár, mindkét nemen 246 lélek található. A magyar nyelvet beszélik, a helvét hitvallás szerinti evangéliumi hitet vallják, papjuk a tornai Egerszeg lelkésze. Területe az elvégzett földmérés alapján 3 748 123 négyszögöl. Ebből a belső telki állománnyal együtt szántóföld 859 022, rét 361 636, szőlő és gyümölcsös 53 232, tölgyerdő 2 344 673, terméketlen és műveletlen 129 560 négyszögöl.

KELEMÉR, a putnoki járás faluja, az ugyanilyen nevű mezővárostól fél mérföld távolságra; 53 ház, 63 jobbágy, 79 házaspár, mindkét nemen összesen 350 lakos alkotja. Ezek a lakosok magyarok, a református vallást követik, akiknek templom, iskola és lelkészek viselik gondját. Több földesurat tisztelnek, köztük a Rhédeyeket és a Pogányiakat. Életüket a földművelésből tartják fenn, termékeny földjük van, s nem olyan, amit az irtásból nyertek.

MÁLÉ, falu Putnok határán, ahhoz nagyon közel. 80 házat számlál, bennük 103 családot, 136 házaspárt, összesen 588 személyt foglal magában. Ezek a Serényi grófoknak vannak alávetve, az Istent katolikus szertartás szerint tisztelik, és ezek miatt a katolikus putnoki gyülekezethez tartoznak. Megélhetésüket a mezőgazdaságból és az állattartásból biztosítják. Egy nemrégiben mesteri módon felépített templomra viselnek gondot.

POGONY, a Serényi grófok pusztáját nevezik így Putnok mezőváros közelében. Két házból áll, amit nyolc személy lakik. Földje és rétje is kiváló.

PUTNOK, *Putnokum*, vár és mezőváros, amiről a nemes vármegyének azt a részét, amit járásnak mondunk, egészen eddig elnevezték. A Putnok név szláv eredetű, és azt jelzi, hogy erre a helyre idegen népek költöztek be. Tehát a mezőváros ősi eredetét kétségkívül a szlávokhoz kell kötni, akik ezeket a földeket a magyarok bejövetele előtt lakták. Nem messze a Sajótól, Borsod vármegye határán fekszik. A helység a gömöri részen Máléhoz és Héthez, a borsodin Dubicsányhoz van közel. A közeli tornaljai postaállomástól két és fél mérföld távolságra van. Putnok a várról és az alatta lévő mezővárosról ismert. Mindkettő azután tett szert nevezetességre, hogy a törökök ezt a vidéket az uralmuk alá hajtották. A vár is hol magánbirtokosok tulajdonában állt, hol a végvárakhoz sorolták. Először a Putnoki család, azaz nemzetség magánbirtoka és lakóhelye volt. Ezután a karvai Orlayak tartották ugyanilyen jogon birtokukban a várat és a hozzá tartozó uradalmat. Az 1567. évben a törökök elfoglalták a várat. A katonák parancsnoka, Temesi Mihály az alig 3 napig ostromolt várat Istvánffy tanúsága szerint (Hist. 24. könyv, 328.) adta át az ellenségnek.²⁰ Hogy mikor vették vissza a töröktől, s adták vissza a hazának, nem találtam feljegyzést, de ennek mégis az 1578-as esztendő előtt kellett történnie. Az ez évi országgyűlés Putnokot kétségkívül a végvárak közé sorolja, amit a vármegye költségén kell megvédeni.²¹ Az 1582-es és 1588-as évben, amikor a törökök Szikszó és Kaza környékén pusztítottak, a magyarok kezén volt. Az 1608., 1613. és 1618. évi országgyűlésen Putnokot végvárnak tartották és hirdették. 1648 körül az itteni jegyzőkönyvek a putnoki magyar és német őrséget említik, akik a megyebelieknek, különösen Rozsnyó mezővárosiaknak terhére és kellemetlenségére voltak. Ugyanezt a putnoki őrséget, akik másféle portyázásokhoz és a fosztogatáshoz voltak hozzászokva, mutatja be a szólás: *Putnoky pajkos*, *Putnoky tarisznya*. Kétségtelen, hogy amikor a töröknek alávetett részekre kirontottak, a tarisznyában ellenséges fejeket volt szokásuk hazahozni. Egyébként a megyei jegyzőkönyv az 1658-as esztendőnél Putnok várát úgy említi, hogy kiderül belőle: az uradalom és a vár ura, karvai Orllé András a lőporrobbanás miatt megsemmisült várat újjáépítette. 1674-ben az Orlay család Miklósnak a Wesselényivel való kapcsolata miatt elesett a putnoki vártól és birtoktól. Ezután mindkettő a Serényi grófokhoz került.²² Az 1678. évben Teleki Mihály, az ösz-

²⁰ ISTHVÁNFI 1685, 328. Bartholomaeides forrása ez az 1685. évi kölni kiadás, ugyanis a többi kiadásban eltérő lapon található a történet. Istvánffy munkájának korabeli fordítása: ISTVÁNFY 2003, 448.

²¹ Az 1578. évi XXVII. törvénycikk 10. §-a Gömör vm. ingyenmunka-kötelezettségét (*labor gratuitus*) Putnok és Balogvára megerősítésére rendelte.

²² Orlay (vagy Orllé) Borbála ment feleségül Serényi Andrásához 1670/1674 körül. BODNÁR 2005, 30.

szeesküvők vezére Putnokot megadásra kényszerítette, amit azután ugyanabban az évben ugyanúgy elveszített. Ugyanebben az évben mindenesetre a nemesi állású Dancs János, aki Gömörben fogságba esett, Putnokot árulásra bírta. 1684-ben Uza Sándor rendes alispán Putnokra jött, és ott fogságra vetették. 1685-ben a várat súlyos ostrom érte, és szinte a földdel tették egyenlővé, de kétségtelenül helyreállították. Ugyanis 1699-ben Nigrelli tábornok Détéry Mihályt és Székely Mártont itt vetette alá kínvallatásnak. 1706-ban Rákóczi hívei tartották a helységet birtokukban. 1711-ben azt írják, hogy a putnoki, ajnácskői és a murányi őrség különféle kihágásokat követett el. Innentől kezdve erről a várról sem ellenségtől származó, sem hazai feljegyzést nem találok az évkönyvekben.

A mezőváros a vár alatt fekszik, az elmúlt idők csapásaiból annyira feltámadt, hogy manapság 306 házat, azokban 358 családot, 346 házaspárt, összesen 1647 lakost számlál. A józsefi népszámlálás 252 nemes személyt talált. A mindkét renden lévő lakosok pedig nyelvükre nézve magyarok, vallásukra nézve részben katolikusok, részben ev. reformátusok. Mindkettőnek megvan a maga temploma és papjai, és a Serényi grófokat tisztelik urukként. Mindannyian vagy mezőgazdasággal, vagy kézművességgel és kereskedéssel foglalkoznak. Ezt a mezővárost megilleti az éves vásárok tartásának joga, amelyen a felsőbb járások kézművesei kiteszik a saját eladásra szánt áruikat és az ipari termékeket. Magát a mezővárost a szomszédos szőlőhegyekben eredő patak öntözi és átfolyik rajta.

RAGÁLY, a putnoki járás faluja, Trizs és Zubogy között az Aggtelek után elnevezett völgyet foglalja el. Tornaljától fél mérföld távolságra van, Pelsőctől két mérföld választja el. A józsefi népszámlálás 91 házat számlált össze benne, s ezekben 112 családot, 122 házaspárt, 68 nemes személyt, összesen 612 lakost talált. Az 1804. évi összeírás 81 házat, 103 családot, 485 jobbágyot talált. Akik a falut lakják, nyelvüket és nemzetiségüket tekintve magyarok, a helvét hitvallás evangéliumi vallását követik, és vallásukat nyilvánosan gyakorolják. A híres Ragályi nemzetséget, azaz családot innen nevezték el, és itt van a székhelyük. Az Ivocsok nemzetsége is innen vette az előnevét. Azok a jobbágyok, akik itt vannak, a mezőgazdaságból élnek, és a szőlőültetésre is munkát fordítanak. Több földesúrnak engedelmességeknek.

SAJÓPÜSPÖKI. Község a serkei járásban Bánréve felől Velkenye falu irányába a Sajó nyugati partján. 57 házat számlál, összes lakosa 426 fő, akik közt néhányan nemesek. Ebbe bele vannak számolva azok a jobbágyok, akik a rozsnyói püspökségnek vannak alávetve. A katolikus vallást követik, és egy templom és plébánia visel rájuk gondot. Paraszti munkából élnek, ami ezen a termékeny vidéken, mivel a föld nem köves, könnyű, és nagy haszonnal kell hogy járjon.

SUSA. Falu, a serkei járásban fekszik, Urajhoz és Szentsimonhoz közel. 33 háza van, bennük 167 lakója. Nemzetiségüket tekintve mind magyarok, azonban különböző vallásúak. Több földesurat tisztelnek, és paraszti munkából élnek.

SZENTSIMON. A serkei járáshoz tartozik, Borsod vármegyével határos, Hangony és Bolyok közt fekszik. 55 házból álló község 65 családdal, 99 házaspárral, ahol összesen 370 férfi és nő lakik. Katolikus vallású magyar lakosai vannak, akikre egy plébános visel gondot. A Csáky grófoknak vannak alávetve, és a jövedelmező paraszti munkából könnyedén élnek.

SZUHA, ALSÓSZUHA, a putnoki járásban helyezkedik el. Borsod határán fekszik Dövény és Zádorfalva között, és Putnok mezővárostól keletre fél mérföldes távolság választja el. 80 házat, 110 családot, ugyanennyi házaspárt számlál, mindösszesen 568 lakost, akik közt 308-an nemesek. Akik itt laknak, nemzetiségüket és nyelvüket tekintve magyarok, evangéliumi református vallásúak, aminek a gyakorlását helyben végzik. Egyrészt kiterjedt, másrészt termékeny földterület gondoskodik róluk, tehát a földművelésre és az állattenyésztésre fordítanak szorgalmas munkát, és ezek termékeivel kereskednek. Az a patak, ami a helységen átfolyik, időnként vízben nagyon szűkössé válik, ezért érdemelte ki a szlovák Szuchá nevet, amit magának a falunak is átadott. Több földesura van, akik közt a Ragályiak ezt a helységet írják előnevüknek.

SZUHAFŐ, majorság ugyanebben a völgyben, mintegy a Cselén erdeje ölében, Alsószuha fölött, Putnoktól két mérföldes távolságra fekszik. 82 lakóépületet, 100 családot, 105 házaspárt, 305 nemes személyt foglal magában, összesen 509 lakost, akik magyar nyelven beszélnek, az Istent pedig az evangéliumi református szertartás szerint tisztelik, és vallásukat helyben gyakorolják. Ugyanők földművelő tevékenységet folytatnak, ami egyrészt könnyű, másrészt gyümölcsöző szokott lenni. Termékeny földje, aminek teljes területe 3 506 756 négyszögöl, magában foglal a belső telki állományon kívül 1 226 206 négyszögöl szántóföldet, 156 677 négyszögöl kaszálót, 21 914 négyszögöl szőlőt, 1 661 792 négyszögöl erdőt, végül 420 167 négyszögöl terméketlen területet. Valójában ugyanis a lakosok Cselén erdejében szénégetéssel foglalkoznak, és a családi vagyont a faszén szállításával és kereskedésével növelik. Az itteni jobbágyság több földesúr alá tartoznak.

TRIZS, (szlovákul *Strišnek* mondják), a falu a vármegyének azon a részén fekszik, amit Putnokról neveztek el, Aggtelek és Ragály között, Torna vármegye határán. Eredetét Otrokocsi a szarmata jazigokra vezeti vissza, és azt állítja, hogy az ő Trizs (*Triss*) településük állt itt. Manapság Trizs 44 házból áll össze, melyekben 52 jobbá-

gyot, 66 házaspárt, összesen 154 személyt lehet találni. A lakosok nem szarmata, hanem magyar eredetűek, a vallásuk pedig megegyezik az evangéliumi helvét hitvallással. Megélhetésüket a földművelésből teremtik elő. Földterületük hegyes, de valahogy mégis termékeny. Különböző földesuraik vannak.

URAJ. Falu a serkei járásban, Susa alatt, két mérföldre fekszik Rimaszombattól. 46 házat foglal magába, lakóinak száma pedig 311 fő, ezen kívül körülbelül 50 nemes személy lakik benne. Valamennyien a katolikus vallást követik, és a szentsimoni plébánosnak vannak alárendelve. Földművelésből és az ahhoz kapcsolódó állattartásból élnek a termékeny és sík területüket megművelve. Különböző földesuraik vannak.

ZABAR. Két ilyen nevű hely van, jelesül Németzabar és Tótzabar, mindkettő a serkei járásban, ahol Heves vármegyével szomszédosak. Németzabar lentebb, Tótzabar feljebb fekszik. 70 házból áll, 90 jobbággal, 109 házaspárral, és összesen 627 lakosa van, akik közül néhányan nemesek. A jobbágyok részint szlovákok, részint magyarok, különböző földesuraknak vannak alávetve, és paraszti munkából élnek.

ZÁDORFALVA, a putnoki járás faluja, Szuhafő és Alsószuha között helyezkedik el, 767 lakosa van, akik között 500 nemest számlál. Mindösszesen 125 háza, 136 családfője van, és 141 házaspár lakja. Mind a nemesek, mind a jobbágyok magyarok, a helvét hitvallású evangéliumi egyházat követik, és egyrészt saját templomuk, másrészt saját papjaik vannak. Megélhetésüket a mezőgazdaságból tartják fenn, ami könnyedén és bőségesen ellátja őket a termékeny földterületen. Azok, akik jobbágyok, több földesurat ismernek. A Zádory nemzetség, azaz család ennek a helynek köszönheti a származását és az előnevét.

ZUBOGY, a putnoki járáshoz tartozó falu abban a völgyben, amit Ragályi-völgynek neveznek. Borsod vármegye felé a legutolsó település, és Kelecsényhez van igen közel. Rozsnyótól 5 mérföld távolságra fekszik. 62 lakott háza van, bennük 72 nemes és 214 jobbágy lakosa. Valamennyien magyarok, az Istent pedig az evangéliumi szertartású helvét református hitvallás előírásai szerint tisztelik. Paraszti, azaz kétkézi munkából élnek, és több földesurat ismernek.

Hagyomány és haladás egy izraelita családban: A büttösi Czinnerek története

Sz. Halász Dorottya

Tanulmányom főszereplői egy asszimilált zsidó család, a Czinner familia tagjai, akik a 20. század elejétől egy kis abaúji falu, Büttös lakói voltak. Nevük több írásomban feltűnt már, olyanokban, melyek Gyulai Évával közös projekt munka eredményeként születtek. Javarészt egymástól függetlenül, s eltérő korszakokra koncentrálnak kutattuk azt a néhány tucat települést a „sötét Abaújban”, melyek egyike Büttös volt.¹ Ezen kapocs miatt esett a választásom az egykor nagy jelentőséggel bíró Czinner család történetének feltárására.

Írásom célja kettős. Egyfelől újabb mozaikot szeretnék a helyére illeszteni a vidéki aprófalvas zsidó közösségek portréjában, másrészt a címben megfogalmazott „hagyomány és haladás” egyidejű érvényesülésének néhány példáját is bemutatni kívánom. A történelmi keretet egy olyan periódus adja, melynek első szakasza – Randolph Braham szavaival élve – a hazai zsidóság aranykora² volt, második szakasza azonban a 20. század egyik sorstragédiájába, a zsidó népiirtásba torkollott. A családtörténet rekonstrukciójához kiindulópontként Czinner Eszter narratívája szolgál, mely az 1995-ben vele készült életútinterjúban és 2006-ban megjelent önéletírásában tükröződik.³ Az

---

¹ Miskolci Egyetem Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Program (ME FIKP) „Creative Region” projekt. A vizsgált települések: Abaújdevecser, Alsógagy, Baktakék, Beret, Büttös, Csenyéte, Detek, Fáj, Fancsal, Felsőgagy, Forró, Fulókercs, Gagyapáti, Hernádpetri, Hernádvécse, Kány, Keresztéte, Krasznokvajda, Litka, Pamlény, Percse, Pusztaradvány, Szalaszend, Szászfá és Szemere.

² BRAHAM 1997, 1–2.

³ USC SF VHA 1995; LUCKY 2006. A washingtoni United States Holocaust Memorial Museum honlapján egy további, 1991-ben készült videóinterjú is elérhető Czinner Eszterrel, azaz Esther Lucky-val: US HMM 1993.

általára kínált mikro perspektíva sajátos betekintést enged családjára és a 20. század első felének magyarországi viszonyaiba.

Czinner Eszter 1911. június 23-án, Kassán látta meg a napvilágot, ám gyermekéveit az alig 40 kilométerre fekvő Büttösön töltötte, ahol a család megélhetését nyújtó földek és egyéb ingatlanok többsége feküdt. Ezidőtájt a kisközség Abaúj-Torna vármegye Csereháti járásához tartozott, lakosainak száma 426 volt. A faluban 5 fő kivételével mindenki beszélt magyarul, bár 20-an tót, 2-en német és 4-en egyéb anyanyelvüként határozták meg magukat. Vallási tekintetben három felekezet volt kiemelkedő, mivel számbeli fölényük ellenére a római katolikusok (181 fő) mellett a görögkatolikusok (129 fő) és a reformátusok (100 fő) is jelentős képviseléssel bírtak. Rajtuk kívül egyetlen evangélikus hívő és országos átlag (4,5%) alatti arányban (3,52%) 15 izraelita élt a községben, ahol a lakosság túlnyomó többsége a mezőgazdasághoz kötődő tevékenységeket folytatott.⁴ A falu legnagyobb földbirtokosa és munkaadója Czinner Adolf, Eszter édesapja volt.

Büttös fenti jellemzői nem számítottak kivételesnek a környező csereháti régióban, mely jellegzetességek a trianoni határváltozást követően még inkább hangsúlyossá váltak. Kis lélekszámú, agrárorientációjú, falusias települések, többnyire néhány száz fős aprófalvak tarkították a dimbes-dombos tájat. A lakosság túlnyomó többsége magyar etnikumú és anyanyelvű volt, de az eltérő anyanyelvű lakosok döntő hányada is beszélt magyarul. A vezető felekezetnek számító római katolikus mellett a református és a görögkatolikus egyházak közösségei voltak a legnépesebbek, míg jóval szerényebb jelenléttel rendelkeztek az evangélikusok és az izraeliták.⁵

Az 1920-as trianoni szerződés egyszerre eredményezett elemi változást és szinte teljes változatlanyságot Büttös és lakosai életében. Magyarország északi irányú területvesztése egycsapásra határmenti településsé változtatta a kisközséget, mely merőben új státusza ellenére a lakók életkörülményeinek és életvitelének radikális változása nélkül élte tovább mindennapjait. A kettészakított Abaúj-Torna vármegye elvesztette egykori székhelyét, Kassát, s ezen felül területének 48,1%-át, valamint népességének 47,3%-át. A béke-

---

⁴ A trianoni Magyarország területére vetítve a zsidóság országos átlaga 1910-ben 6,2% volt. Népszámlálás, 1910/I, 8*, 200–201; Népszámlálás, 1920/I, 14*; Népszámlálás, 1910/II, 398–399.

⁵ A Büttös környéki települések fenti szempontú átfogó elemzésére: SZ. HALÁSZ 2019.

szerződés közigazgatási változásai következtében Büttös az Encsi járás része lett, lélekszáma 1920-ra 498 főre gyarapodott, s teljes egészében magyar anyanyelvűvé vált. Vallási megoszlás tekintetében a korábbi tendenciák maradtak érvényben, de némileg növelte jelenlétét az izraelita közösség (19 fő = 3,81%), amihez a Czinner család bővülése is hozzájárult Eszter 1911-es és öccse, Endre 1913-as érkezésével. Ugyanakkor a Czinnereket a trianoni hátrásváltozás direkt módon érintette: a Kassán élő apai nagyszülők csehszlovák területen ragadtak.⁶

A zsidóság korai és folyamatos jelenléte Büttösön és a környező településeken is jellemző volt annak ellenére, hogy a térség falusias jellege és agrárorientációja kevés teret hagyott a gazdaság azon ágazatainak, mindenképp a kereskedelemnek és az iparnak, melyekben hagyományosan felülreprezentált volt a zsidóság.⁷ A keresztények és izraeliták között kialakult munkamegosztás eredményeképpen azonban a legtöbb iparos, kereskedő és egyéb üzletember zsidó volt, miközben szép számmal előfordultak a földbirtokosok és gazdálkodók között is. Tipikusak voltak a zsidó szatócsok, vendéglősök, szeszfőzde bérlők és tulajdonosok, mészárosok és hentesek, cséplőgéptulajdonosok, nyersbőr-, épület- és tűzifa-, valamint terménykereskedők, míg a keresztények túlnyomó többsége földművelésből élt, bár sokan dolgoztak alkalmazottként is zsidó háztartásokban vagy üzleti vállalkozásokban.⁸

Büttösön már a 18. század végi, II. József idején végrehajtott népszámlálás is összeírta a község 444 lakosa között 2 házaspár izraelita férfit. A 2 zsidó család összesen 13 főt, 10 nőt és 3 férfit számlált. A közösséget lassú növekedés jellemezte: Fényes Elek 1837-es adatai szerint ugyan a falunak 19 zsidó lakosa volt, ám 1880-ra létszámuk 8 főre esett vissza, s tartós növekedés csak ezt követően indult. A népszámlálási statisztikák alapján a világháborúk közötti években állandósult a 19-es lélekszám annak ellenére is, hogy a Trianon után periférikus helyzetbe került megyéből kezdetét vette a fiatalabb korosztályok elvándorlása.⁹ A faluban több zsidó család – Flesch, Schäffer,

⁶ Népszámlálás, 1920/I, 21*, 100–101; LUCKY 2006, 19, 21.

⁷ A zsidóság foglalkozási szerkezetének történelmi háttéréről: KARÁDY 1997, 30–32.

⁸ SZ. HALÁSZ 2020, 306–308, 310–311.

⁹ POZSGAI 2004, 106–107, 126–127; FÉNYES 1837, 34; KEPECS 1993, 52; SZ. HALÁSZ 2020, 307.

Selymes, Spitz¹⁰ – direkt vagy indirekt jelenléte kimutatható, ám a település közösségét – felekezeti különbségtétel nélkül – leginkább meghatározó famíliája a Czinner volt.

A családfő, Czinner Adolf, 1880-ban Makrancon¹¹ (ma: Mokrance, Szlovákia) született, míg nyolc évvel fiatalabb felesége, Hartmann Szabina szikszói¹² illetőségű volt. 1910. szeptember 12-én keltek egybe, s a következő év nyarán megszületett Eszter lányuk, két évvel később, 1913. július 14-én pedig Endre fiúk. A családalapítás idején – 1907 óta – Czinner Adolf Büttösön birtokolt földet, de gőzmalmot és mezőgazdasági szeszgyárat is létesített, s ő lett a község legnagyobb munkaadója. Emellett idővel községi képviselőként és az Egységes Párt helyi elnökeként is működött, miközben az izraelita egyház kerületi elnöki pozícióját is betöltötte.¹³

¹⁰ A felsorolt nevek nem mindegyike jelöl helyben élő családot. Az 1924-es és 1931-es országos gazdasági címtárban is földbirtokosként szerepel Flesch Herman (160, illetve 152 kat. holddal), kinek Miklós nevű fia 1922-ben Büttösön született (1944. november 26-án munkaszolgálatosként hunyt el). Az 1924. évi adatok szerint továbbá a szomszédos Csenyétén élő Spitz Izrael rendelkezett 64 kat. hold földdel, valamint Schäffer Vilmos és Selymes József közös tulajdonában volt 53 kat. hold föld. Az 1931-es címtár már csak – a szintén szomszédos Felsőgagyon született, de debreceni lakhelyű – Schäffert jelöli 119 kat. hold birtokosaként, miközben „Selymes J.” szatócsként szerepel. A „J.” Jenőt és Józsefet egyaránt jelölhet, ugyanis a büttösi Selymes Józsefnek és Weisz Amáliának öt gyermeke született: Fáni (1898), József (1899), Gyula (1900), Jenő (1902) és Margit (1905). József az 1930-as évek közepén még biztosan a faluban élt, gazdálkodott, községi képviselő és iskola gondnok volt, Jenő öccse pedig feleségével, valamint Klára és Éva nevű gyermekeivel Büttösről került deportálásra 1944-ben és halt mártírhalált. Címtár 1924, 632.; Címtár 1931, 19.; Yad Vashem: Büttös; Yad Vashem: Schäffer Vilmos; MOLNÁR 1935, 288; 34. magyar gyalogezred 1937, 485.

¹¹ Az 1948-as holttanyilvánítási bizonyítvány szerint Czinner Adolf születési helye Szikszó, ami valószínűleg téves, s a valós helyszín Makranc – édesapjának volt itt földbirtoka – ahogyan az a Kassai Állami Felső Kereskedelmi Iskola tanulóinak névsorában olvasható. Yad Vashem: Czinner Adolf; Értesítő 1898, 73.

¹² Yad Vashem: Czinner Adolfné.

¹³ USC SF VHA 1995; LUCKY 2006, 19, 21; MOLNÁR 1935, 142–143, 288; Címtár 1924, 632.

Lengyel területről származott feleségének az az őse, aki a 18. század közepén Mária Terézia szolgálatába szegődött, s akinek egyik leánygyermekke a királynői testórság magyar tagjával kötött házassága révén a Büttöshöz közeleli Szikszóra került. Czinner Adolfné Hartmann Szabina szülei, Hartmann József¹⁴ és Fried Johanna/Hanni nagyon fiatalon – 15 és 16 évesen – kezdték közös életüket, aminek rendkívül korán vége is szakadt. Lányuk mindössze 9 hónapos volt, amikor elveszítette az édesapját. A fiatal özvegy a korabeli normákkal és lehetőségekkel dacolva megtagadta, hogy újra férjhez menjen, helyette saját lábra állt, s idővel üzletet nyitott, ahol elsősorban menyasszonyi és báli ruhákat, kiegészítőket árúsított.¹⁵

Czinner Adolf gazdálkodó családból származott, a zsidóság által hagyományosan űzött kereskedelmi és ipari szakmák helyett felmenői generációkon át a földhöz kötődtek: búzát, kukoricát termesztettek, állatokat tartottak már akkor is, amikor zsidók még csak földbérlok lehettek.¹⁶ Szülei, Czinner Jakab és Guttmann Róza, Lemesből (ma: Lemešany, Szlovákia) származtak, Adolf fiúk mellett két lánygyermekük volt, az idősebb Sarolta és a fiatalabb Anna. Czinner Jakabnak 1897-ben Csécsen (ma: Ččejevce, Szlovákia), Makrancon és Sajószentpéteren is voltak birtokai, egészségügyi problémái miatt azonban ezek egy évtizeden belül eladásra kerültek, s a család Kassára költözött. A már özvegy Róza itt hunyt el 1927. április 4-én.¹⁷

¹⁴ Yad Vashem: Czinner Adolfné.

¹⁵ Fried Johanna népes családból származott, hét lány- és négy fiútestvére volt. Unokája, Eszter, gyerekként gyakran nyaralt nála Szikszón, ahol a kiterjedt Fried család látván az a benyomása támadt, mintha a településen mindenki valamilyen rokon lenne. Önéletírásában tréfásan jegyzi meg, hogy a város nevét Friedre kellene változtatni. LUCKY 2006, 1–5.

¹⁶ A korlátozás nélküli birtokszerzés jogát a magyarországi zsidóság 1860-ban nyerte el, s a dualizmus idején vált jellemzővé körükben a földbérlet és földvásárlás mint megélhetési forrás. A folyamatban részt vevő zsidó bérlok és birtokosok alapvető szerepet játszottak a hazai mezőgazdaság tőkés átalakításában, s jelentősebb számban a migráció útvonalába eső, jobb minőségű földekkel rendelkező északkeleti vármegyékben tevékenykedtek. Ezt az utat járták be Czinner Adolf és felmenői is. CSÖSZ 2005, 176–177.

¹⁷ Idővel mindkét lány férjhez ment, Sarolta házastársa Dr. Róth Manó főtörzsorvos, Annáé Goldblatt Ferenc gyógyszerész lett. LUCKY 2006, 15–16, 19; Yad Vashem:

Adolf a családi tradíciót folytatta, s miután a kassai állami felső kereskedelmi iskolában leérettségizett, a magyaróvári Magyar Királyi Gazdasági Akadémián tanult tovább. A korabeli szakoktatás legmagasabb fokú intézetében uradalmi gazdatisztekét képeztek, s Adolf tanulmányai végeztével néhány évre az egyik Esterházy gróf szolgálatába szegődött, mielőtt 1907-ben megvásárolta büttösi földjeit.¹⁸ Javai szépen gyarapodtak, az 1924-es országos kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtár adatai szerint birtoka 800 kat. holdat tett ki, míg az 1931-es kimutatás alapján 744 kat. hold földet és 12 kat. hold szőlőt birtokolt. Természetesen nem ő volt a község egyetlen birtokosa, ám kétségtelenül a legnagyobb, az utána következő Pallavicini Alfréd őrgróf 1924-ben 547 kat. holddal bírt. Czinner Adolf a vármegyében is előkelő helyet foglalt el, a legfőbb abaúj-tornai gazdák közé tartozott: 1938-ban 43 850 volt a földbirtokok száma, s közülük mindössze 47 volt 1000 kat. holdnál nagyobb területű (ebből 6 birtok a 3000 kat. holdat is meghaladta). A Czinner-féle középirtokok kategóriájában (500–1000 kat. hold) is csupán 56 birtokot tartottak számon.¹⁹

A Czinner-földek túlnyomó része szántó és legelő volt, ahol sokféle növény és állat tenyésztett: egyebek mellett búza, kukorica, mák, juh, szarvasmarha, ló és baromfifélek. 1935-ben a birtok kataszteri tiszta jövedelme 2 576 arany korona volt.²⁰ A mintagazdaság és a modern gőzmalom mellett Czinner Adolfnak mezőgazdasági szeszgyárai is voltak Büttösön kívül a Heves vármegyei Egerben és a borsodi Martonyiban, melyek jól működő egységet alkottak. Gazdálkodása azon zsidó földbirtokosokét példázta, akik a 19.

Czinner Adolf; *Reggeli Hírlap*, 1927. április 7. 7; *Gazdacímtár* 1897, 264, 284; *Felvidéki Ujság*, 1942. április 4. 4.

¹⁸ Értesítő 1898, 73; MOLNÁR 1935, 288; LUCKY 2006, 15, 19. A magyaróvári Magyar Királyi Gazdasági Akadémia a mai Széchenyi István Egyetem Albert Kázmér Mosonmagyaróvári Karának jogelődje: A Kar története. *Széchenyi István Egyetem Albert Kázmér Mosonmagyaróvári Kar*. Online: <https://mek.sze.hu/a-kar-tortenete> (Letöltés: 2023.09.15.)

¹⁹ Címtár 1924, 632; Címtár 1931, 19; CSÍKVÁRI 1939/a, 52, 58.

²⁰ LUCKY 2006, 22; USC SF VHA 1995. Czinner Adolf 1935-ben kimutatott 710 kat. holdja a következőképpen oszlott meg: 414 kat. hold szántóföld, 218 kat. hold legelő, 48 kat. hold rét, 4 kat. hold kert, 26 kat. hold földadó alá nem eső terület. *Gazdacímtár* 1937, 478.

század második felétől elérhetővé váló birtokszerzést jó befektetésnek és különböző ipari, illetve hozzájuk kapcsolódó piaci értékesítési tevékenységek alapjának tekintették.²¹ A korszerű gazdaság szervezési elvek alkalmazásának köszönhetően a szesztermelő üzemek a birtokon előállított terményeket dolgozták fel, majd az eljárás során keletkező melléktermék, az ún. szeszmoslék állattakarmányként szolgált. Ugyanakkor az állattartásból termelődő trágya a növénytermesztést segítette, aminek egy része a malomban került felhasználásra. A Czinner-gazdaság jelentőségét mutatja, hogy a trianoni határok meghúzása után Magyarországon mindössze kb. 240 mezőgazdasági szeszfőzde maradt, s a már visszacsatolásokkal megnövelt országterületen, az 1930–1940-es évek fordulóján is csupán 12 ilyen üzem működött Abaúj-Tornában, míg Borsod vármegyében 5, Hevesben pedig mindössze 1.²² Emellett fontos kiemelni, hogy a 20. század elején, amikor Czinner Adolf frissen létesített gazdasága fejlesztésére gőzerővel hajtott malmot építtetett, szintén lényeges, a gazdasági modernizáció irányába ható újítást tett. Bár a gőzmalomok már nem számítottak ritkaságnak, az 1906-ban országosan működő 17 304 hagyományos malomipari üzemmel szemben a számuk még mindig csak 1908 volt.²³

Jól jövedelmező gazdaságának köszönhetően 1929-ben Czinner Adolf előkelő helyen, 2 117 pengő 84 filléres évi adó alapján felkerült a legtöbb adót fizetők 180 nevet tartalmazó vármegyei listájára, s ugyanekkor törvényhatósági bizottsági póttagságot nyert.²⁴ A községi és megyei kereteken túl, társadalmi szerepvállalása országos szinten is érvényesült, így tagja, sőt az 1920-as évek végén igazgatóválasztmányi tagja is volt a Magyar Mezőgazdasági Szesztermelők Országos Egyesületének.²⁵

---

²¹ PÁRTOS 1941, 300; CSÍKVÁRI 1939/b, 19; CSÍKI 1999, 71. Czinner Eszter szerint édesapjának négy szeszgyára volt. Kijelentésének lehetséges magyarázata, hogy Büttösön szeszgyárat és egy kisebb szeszfőzdet is üzemeltetett. USC SF VHA 1995; *Északmagyarország*, 1960. július 27. 3.

²² CSÍKVÁRI 1939/b, 19; PÁRTOS 1941, 40, passim.

²³ SZÜCS 1978, 11.

²⁴ *Reggeli Hírlap*, 1929. július 26. 4; 1929. október 16. 7; 1929. október 19. 4.

²⁵ *Magyar Szesztermelő*, 1924. november. 79; 1928. március. 20; 1937. október. 96; 1942. október. 94.

Büttös lakói szívesen dolgoztak a Czinner-birtokon és -üzemekben, kedvelték munkaadójukat, aki munkásai jóllétét is szem előtt tartotta. A második világháború után úgy emlékeztek rá, hogy „dolgos, szorgalmas ember volt.”²⁶ Haladó nézeteinek bizonyítéka, hogy a korban kivételesnek mondható módon gondoskodott munkásairól, sőt a község – melyet sajátjának tekintett – teljes lakosságáról. A még gyermekcipőben járó hazai társadalombiztosítási rendszer a századelőn nem terjedt ki a mezőgazdasági népességre, csupán a munkaadónak volt részleges törvényi kötelezettsége az alkalmazottakkal szemben egészségügyi probléma esetén.²⁷ Ezen a téren Czinner Adolf legfőbb újítása a rendszeres egészségügyi ellátás megszervezése volt, melynek eredményeképpen hetente egy alkalommal dr. Kerekes János²⁸ rendelt Büttösön, távollétében pedig a sürgős esetekhez mentőt riasztottak. A költségeket minden esetben Czinner Adolf fedezte.²⁹

A modernség iránti fogékonyság és a hagyományoktól való távolodás a Czinner család valláshoz való viszonyulásában is tükröződött.³⁰ Az asszimilált, magyar anyanyelvű és identitású, ámde vallását el nem hagyó³¹ családban a hitbéli kérdések nem játszottak központi szerepet annak ellenére sem, hogy Abaúj-Torna vármegyében egyetlen kivétellel valamennyi izraelita hitközség orthodox szervezetű volt, s a családfő kerületi elnöki pozíciót töltött be.³² A gyermekek, Eszter és Endre olyan emancipált családban nevelődtek, ahol, bár a nagyobb ünnepeket megtartották, a zsidó vallásról és történelemről kevés szó esett, jórészt csak az anyai, Hartmann nagymama esti

---

²⁶ *Magyar Nemzet*, 1946. szeptember 29. 5.

²⁷ TOMKA 2015, 45, 49–53; KOLLEGA TARSOLY 1997.

²⁸ Dr. Kerekes János közszeretnek örvendett, 1919 és 1966 között látta el Büttös és a környező települések lakosait. *Észak-Magyarország*, 2009. október 6. 7.

²⁹ LUCKY 2006, 20.

³⁰ A vallástól való távolodás a kor általános, nagy vitákat kiváltó jelensége volt, s nem csak a zsidóság körében. A kérdés tárgyalását a zsidó női magatartásformák változásával összefüggésben lásd például: FENYVES 2012/a; BALÁZS 2013.

³¹ Az 1941-es népszámlálási adatok egyetlen jiddis anyanyelvű vagy a hatályos törvények értelmében zsidónak minősített, tehát nem izraelita vallású, kikeresztelkedett személyt sem rögzítettek Büttösön. KEPECS 1993, 52–53.

³² A kivételt az 1938-ban visszacsatolt egyik kassai anyahitközség jelentette, mely neológ irányzatú volt. FROJIMOVICS–SCHWEITZER 1994, B. 777, 787–792.

meséiből hallottak róluk. Eszter a jiddis nyelvvel is felnőttkorban, a kassai gettóban ismerkedett meg. Gyerekként öccsével együtt falubeli keresztény társakkal játszottak és tanultak. Egyik kedvenc nyári foglalatosságuk egyfajta bátorságpróba volt, megmázták a szénaboglyákat, majd a tetejükéről alásiklottak. Más alkalmakkor színházi előadásokat szerveztek, ahová az egész falut meghívták, a bevételt pedig a miskolci árvaháznak adták. Ez utóbbi tevékenység, a jótékonykodás, a zsidó tradíciók részét képezte, s a család idősebb tagjai is rendszeresen gyakorolták. A Czinner szülők arra tanították gyermekeiket, hogy vallásra való tekintet nélkül mindenkit tiszteljenek. Így nem okozott problémát, hogy helyi zsidó iskola hiányában, a hat évfolyamnak egyetlen tanteremben helyet adó büttösi elemi látogatták, ahol minden reggel keresztény imával indult. Hasonlóan természetes volt a Czinner-háztartásban a fenyőfaállítás vagy a falusi kántálók fogadása karácsony tájékán. A vallási és szociális különbségek ellenére komoly barátságok is szövődtek, melyek olykor felnőttként is megmaradtak. Így történhetett, hogy Esztert Anna nevű iskolatársa a legnehezebb időkben sem hagyta magára, s az 1944. március 19-i német bevonulás másnapján saját születési bizonyítványát adta át neki, hogy megoltalmazza.³³

A zsidóság hagyományosan nagy hangsúlyt fektetett a tanulásra, s nem volt ez másképp a Czinner szülők esetében sem. Fontosnak tartották gyermekeik magasabb szintű iskoláztatását, ezért a büttösi elemiben folytatott tanulmányok befejezését követően budapesti bentlakásos intézményekben taníttatták őket. Eszter 1922-ben Dr. Lázár Piroska rendkívül progresszív szellemű, modern nevelési elveket valló leány középiskolájába került, ahol 1928-ban érettségizett jeles eredménnyel.³⁴ Bár az intézmény nem zsidó felekezeti iskolaként alakult, diákjai túlnyomórészt izraeliták voltak.³⁵ A zsidó vallás mégsem kapott jelentős hangsúlyt, a Dohány utcai zsinagógát is csak a nagy ünnepeken látogatták. Annál fontosabb volt a magyar identitás érvény-

³³ USC SF VHA 1995; LUCKY 2006, 22–23, 56–57, 82–83; *Abauj-Kassai Közlöny*, 1910. március 18. 3; 1914. február 12. 2.; *Reggeli Hírlap*, 1930. február 8. 9.

³⁴ USC SF VHA 1995; LUCKY 2006, 23–33; Értésítő 1928, 7.

³⁵ Az 1922–1923-as tanévben, amikor Eszter elsőként szerepelt a növendékek névsorában, az izraelita vallású tanulók száma és aránya 106 (94,64%), a római katolikusoké 4 (3,57%) és a reformátusoké 2 (1,79%) volt. Ugyanakkor a lányok 100%-ban magyar anyanyelvűek voltak. Értésítő 1923, 7–8.

re juttatása. Eszter jellemfejlődésében így a korábbi, az otthonéhoz hasonló hatások nyertek megerősítést a középiskola, s annak igazgatónője által, akit Eszter rajongásig tisztelt és szeretett. Lázár Piroska gyermekeként bánt vele, s nagyobb befolyással volt a lány személyiségének formálódására, mint a saját édesanyja.³⁶

A Czinner családban érvényesülő hatások – tradíció és haladás – azonban éles ellentétbe kerültek, amikor az idősebb gyermek elvégezte a középiskolát. Eszter kétféle tervet szőtt a jövőre nézve: egyetemre szeretett volna menni vagy tehetséges balettosként táncművészi karrierről álmodott. Hatalmas csalódásként élte meg, hogy szüleinek, főként édesanyjának, merőben eltérő elképzelései voltak. Hiába kezdett megnyílni ebben az időben a felsőoktatás és a munka világa a nők előtt, Eszter számára a kapuk zárva maradtak. Czinner Adolf és felesége modern nézetei csak az érettségi bizonyítvány megszerzését tették elfogadhatóvá lányuk számára, a karrierépítést nem, s a továbbiakban a korban elfogadott hagyományos – zsidó és keresztény – női életutat képzelték követendőnek, vagyis a férjhezmenetelt és családalapítást. Mi több, a századelőn már kevésbé jellemző elrendezett házasságba kényszerítették Esztert egy nála számottevően idősebb férfivel.³⁷

Eszter számára az 1930-as évek magánéleti válságot, a házasságból való ismétlődő kitörési kísérleteket hoztak, melyek 1940-ben vezettek eredményre. Ez idő alatt édesapjának a Magyarországra is begyűrűző világválság következményeivel kellett szembenézni, ám Czinner Adolf üzleti vállalkozásai jelentősebb megpróbáltatások nélkül vészelhették át ezt a nehéz időszakot. Az évtized végétől megjelenő zsidótörvények szabta korlátozások azonban drasztikus változást hoztak. Az 1938 májusában életbe léptetett XV. törvény-cikk „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” vitát szült a képviselőházban, mely közvetlenül is érintette a Czinner családot. Júniusban Meizler Károly, a szélsőjobboldali Keresztény Nemzeti Szocialista Front képviselője parlamenti felszólalásában követelte az új törvény érvényesítését a mezőgazdasági szeszgyáarak, köztük Czinner Adolf

---

³⁶ LUCKY 2006, 23–24, 33, 83; GERA 2023, 21.

³⁷ FENYVES 2012/a, 107–116; FENYVES 2012/b, 86–87. Czinner Eszter első férje a sárospataki Princz Tibor volt. 1940-ben vált el tőle és kötött házasságot Glück Pál kassai ügyvéddel. Lásd LUCKY 2006, 35–38, 47.

javainak vonatkozásában is.³⁸ Mindennek dacára 1942-ben még a család birtokolta a tulajdonjogot.³⁹

Az 1938-as törvényt azonban újabb zsidóellenes intézkedések követték, köztük olyanok is, melyek eredményeként a zsidó tulajdonú földek kisajátításra kerültek. Erre már a második zsidótörvényként ismert 1939. évi IV. törvénycikk is lehetőséget adott, ezért tudósíthatott az *Ujság* című lap 1941 decemberében arról, hogy Czinneréket 582 kat. hold átengedésére kötelezték. Ezt a tényt a *Felvidéki Ujság* következő év július 20-i száma is megerősítette, s nem sokkal később megszületett a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanainak kötelező átadásáról rendelkező 1942. évi XV. törvénycikk.⁴⁰ A Czinner-birtok feldarabolása Szálasi Ferenc nyilas kormánya idején folytatódott, s további 200 hold került elvételre. Időközben semmivé lett a malom is, egy háború utáni beszámoló szerint kifosztották, a gépeket, felszereléseket, sőt a feljáró lépcsőt és a mestergerendákat is eltulajdonították.⁴¹

Az 1940-es években azonban nem csak az egyre erőteljesebben folyó árjásítás, a zsidóság gazdasági kifosztásának súlyosbodó folyamata aggasztotta a családot, hanem a keleti fronton munkaszolgálatot teljesítő Endre sorsa is. Valójában a javak elvételekor ő már nem volt életben, 1941 februárjában a Donnál hunyt el aknaszedés közben. Testvére, hogy a veszteség okozta fájdalomtól megóvja szüleiket, elhallgatta a történeteket.⁴² Az ország 1944. márciusi német megszállásának tragikus következményeitől azonban nem tudta megvédelmezni őket. Eszter, aki néhány évvel korábban ismét férjhez ment, ekkor már Kassán élt. Mivel a város szélén felállított gettót jelölték ki kényszerlakhelyként a büttösi zsidók számára is, a Czinner család tagjait együtt, május 16-a és június 3-a között innen deportálták Auschwitz-Birkenaubá.

³⁸ *Magyarság*, 1938. június 24. 3.

³⁹ A Czinner név tévesen Czinerként szerepel. HEGEDÜS 1942, 469.

⁴⁰ *Ujság*, 1941. december 19. 4; *Felvidéki Ujság*, 1942. július 20. 7; BOTOS 2015, 25.

⁴¹ A megmaradt utolsó darab kis földet a második világháború után vették el Czinner Esztertől. *Magyar Nemzet*, 1946. szeptember 29. 5.

⁴² LUCKY 2006, vii, 48–49. Az Eszter által közölteknek – miszerint öccse halálának körülményeiről az Endrével szolgálatot teljesítők leveléből értesült 1941 áprilisában – ellentmond a Yad Vashem adatbázisában szereplő információ, ami a halál dátumaként és helyszínéként 1944. június 4-ét és Auschwitzot jelöli meg. Yad Vashem: Czinner Endre.

Czinner Adolfot és feleségét érkezéskor azonnal elpusztították, Eszter és férje, Glück Pál, túléltek a soát, s 1948-ban az Egyesült Államokban kezdtek új életet. A gyökerektől, a magyarországi zsidó léttől való elszakadást tükröz-
te névváltásuk: a németes hangzású Glück-öt az angol nyelven „szerencsést”
jelentő Lucky-ra cserélték.⁴³

A fenti oldalakon egy olyan történelmi időpillanatban láthattuk kibon-
takozni a Czinner család történetét, ami a hazai zsidóságot több tekintetben
válaszút elé állította. Az emancipációs törekvések győzelmével a 19. század
második felében jogilag is megnyílt a többségi keresztény társadalomba való
integrálódás és az asszimiláció – sokat vitatott – lehetősége, ami azonban a
zsidó életviteltől és tradícióktól való távolodást eredményezhetett. Czinner
Adolf, s már felmenői is ő előtte, a zsidóság számára látszólag szűk lehetősé-
geket kínáló rurális közegben ragadták meg a kínálkozó lehetőségeket, s a
helyi adottságokhoz alkalmazkodva, a szűkebb és tágabb keresztény közös-
séggel harmonikus viszonyt kialakítva, zsidóságukat felekezeti kérdésként
értelmezve, az asszimiláció sikeres példáját szolgáltatták. A kor történelmi
eseményei mégsem kímélték őket, ahogyan a zsidó-keresztény együttélés
más szintjén álló hitsorsosait sem. Az asszimilációs dilemma végül tragi-
kus feloldást nyert, mely megcsönkította a városok, s elsöpörte az aprófalvak
zsidó közösségeit.

Felhasznált források

Címtár 1924

Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára. Budapest, Rudolf Mosse, 1924.

Címtár 1931

Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára / Ungarns Adressbuch für Handel, Industrie, Gewerbe und Landwirtschaft. Budapest, Rudolf Mosse, 1931.

Értesítő 1923

Dr. Lázár Piroska budapesti leányközépiskolájának értesítője. 1922–1923. Bu-
dapest, Szent László Könyvnyomda, 1923.

---

⁴³ LUCKY 2006, 67–77, 177–184; BRAHAM 1997, 1357–1358; USC SF VHA 1995.

Értesítő 1928

Dr. Lázár Piroska budapesti leányliceum értesítője. 1927–1928. Budapest, Egyesült kő- és könyvnyomda, könyv- és lapkiadó rt., 1928.

Értesítő 1898

A Kassai M. Kir. Állami Polgári Fiu- és Felső Kereskedelmi Iskola Értesítője az 1897–98-ik tanévről. Kassa, ifj. Nauer Henrik Műintézete, 1898.

FÉNYES 1837

FÉNYES Elek: *Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai es geographiai tekintetben*, III. Pest, Trattner-Károlyi, 1837.

FROJIMOVICS–SCHWEITZER 1994

FROJIMOVICS Kinga–SCHWEITZER József: *Magyarországi zsidó hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. Adattár A–B.* Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1994.

Gazdacímtár 1897

A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. II. köt. *Gazdacímtár.* Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1897.

Gazdacímtár 1937

Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár.) A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján. Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1937.

KEPECS 1993

A zsidó népesség száma településenként (1840–1941). Szerk. KEPECS József. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1993.

LUCKY 2006

Esther LUCKY: *My Life As It Was.* Canada, Aardvark Global Publishing Company, LLC, 2006.

Népszámlálás, 1910/I

A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1912 (Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat, 42).

Népszámlálás, 1910/II

A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1913 (Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat, 48).

Népszámlálás, 1920/I

Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1923 (Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat, 69).

PÁRTOS 1941

A magyar gyárípar évkönyve és címtára 1941. Szerk. PÁRTOS Szilárd. Budapest, Stádium Sajtóvállalat Rt., 1941.

POZSGAI 2004

POZSGAI Péter: II. József népszámlálása Abaúj és Torna megyében I. A forrásközlés, a forráskritika és a feldolgozás szempontjai. In: *Történeti Demográfiai Évkönyv 2004.* Szerk. FARAGÓ Tamás–ÓRI Péter. Budapest, KSH Népeségutodományi Kutatóintézet, 2004, 83–155.

Online:

<https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/tortenetidemografiaievkonyvek/article/view/1013/2357> (Letöltés: 2023.08.23.)

USC SF VHA 1995

USC Shoah Foundation Visual History Archive: Esther Lucky. Interview 9355. 1995. november 30. Online: <https://vha.usc.edu/testimony/9355> (Letöltés: 2019.09.14.)

US HMM 1993

United States Holocaust Memorial Museum: Esther Lucky. Accession Number 1993.A.0093.33, RG Number: RG-50.231.0033. 1993. augusztus 2. Online: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn508001> (Letöltés: 2019.09.20.)

Yad Vashem

Yad Vashem: The Central Database of Shoah Victims' Names. Online: <https://yvng.yadvashem.org/> (Letöltés: 2023.09.23.)

- Büttös
- Czinner Adolf
- Czinner Adolfné
- Czinner Endre
- Schäffer Vilmos

Bibliográfia

34. magyar gyalogezred 1937

A cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története, 1734–1918. Budapest, Pátria, 1937.

BALÁZS 2013

BALÁZS Edit: A zsidó nő szerepváltozása az „Egyenlőség” tükrében (a 20. század első felében). *HACOFÉ* 1/1, 2013.

Online: <https://or-zse.hu/hacofe/vol7/balazsedit-zsidono-egyenloseg2013.htm>
(Letöltés: 2023.10.04.)

BOTOS 2015

BOTOS János: *A magyarországi zsidóság vagonának sorsa, 1938–1949.* Budapest, Veritas–Magyar Napló, 2015.

BRAHAM 1997

Randolph L. BRAHAM: *A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon, 2.* Budapest, Belvárosi, 1997.

CSÍKI 1999

CSÍKI Tamás: *Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. (A miskolci, a kassai, a nagyváradai, a szatmárnémeti és a sátoraljaújhelyi zsidóság gazdaság- és társadalomtörténetének összehasonlító vizsgálata 1848–1944).* Budapest, Osiris, 1999.

CSÍKVÁRI 1939/a

Abauj-Torna vármegye. Szerk. CSÍKVÁRI Antal. Budapest, A Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatala, 1939 (Vármegyei Szociográfiák VII).

CSÍKVÁRI 1939/b

Borsod vármegye. II. rész: Borsod vármegye mai viszonyainak rajza. Szerk. CSÍKVÁRI Antal. Budapest, A Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatala, 1939 (Vármegyei Szociográfiák V).

CSŐSZ 2005

CSŐSZ László: Földreform és fajvédelem: a negyedik zsidótörvény végrehajtása. In: *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában.* Szerk. MOLNÁR Judit. Budapest, Balassi, 2005, 176–192.

FENYVES 2012/a

FENYVES Katalin: A magyar zsidó nő – a felekezeti sajtó nőképe a 19–20. század fordulóján. In: *Zsidóság – tradicionalitás és modernitás. Tisztelgő kötet Karády Viktor 75. születésnapja alkalmából.* Szerk. BIRÓ Zsuzsanna Hanna–NAGY Péter Tibor. Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 2012, 105–118.

FENYVES 2012/b

FENYVES Katalin: *Zsidó polgáriasodás a 19–20. század fordulójának Magyarországnán. A nyelvhasználat és nők helyzetének alakulása*. Budapest, 2012. (Habilitációs értekezés, Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem)

GERA 2023

GERA Judit: A Lázár Piroska-féle leányiskola osztályképeinek utóemlékezete. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 13/1, 2023, 1–23. Online: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/tntef/article/view/44847/43467> (Letöltés: 2023.09.25.) DOI: 10.14232/tntef.2023.1.1-23.

HEGEDÜS 1942

HEGEDÜS István: *Órségváltás*. Budapest, saját kiadás, [1942].

KARÁDY 1997

KARÁDY Viktor: *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció. Tanulmányok*. Budapest, Cserépfalvi, 1997.

KOLLEGA TARSOLY 1997

Magyarország a XX. században, II. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság. Főszerk. KOLLEGA TARSOLY István. Szekszárd, Babits, 1997. Online: <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/228.html> (Letöltés: 2023.10.02.)

MOLNÁR 1935

Abauj-Torna vármegye. Szerk. MOLNÁR Endre. Budapest, Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, 1935 (Magyar városok és vármegyék monográfiája 17).

SZ. HALÁSZ 2019

SZ. HALÁSZ Dorottya: Trianon társadalmi következményei egyes Abauj-Torna vármegyebeli községekben. In: *1918. Vég és kezdet*. Szerk. GÁL Máté–PÉTERFFY Gergely. Eger, Líceum, 2019 (Régióink története I), 243–275.

SZ. HALÁSZ 2020

SZ. HALÁSZ Dorottya: Zsidósors Abauj-Torna vármegyében, az Encsi járásban. In: *Vörös és fehér. Társadalmi-politikai átmenetek Északkelet-Magyarországon a 19–20. század fordulójától*. Szerk. BEREZC Anita–GÁL Máté–PÉTERFFY Gergely. Eger, Líceum, 2020 (Régióink története II), 305–321.

SZÚCS 1978

SZÚCS Ernő: *A debreceni István gőzmalom története, 1848–1944*. Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1978.

TOMKA 2015

TOMKA Béla: *Szociálpolitika. Fejlődés, formák, összehasonlítások*. Budapest, Osiris, 2015.

Megküzdési stratégiák és reziliencia kritikus helyzetekben – egyéni, közösségi és társadalmi szinten¹

Szabó-Tóth Kinga

Bevezető

A Covid-járvány óta foglalkoztat – más kutatókhoz hasonlóan – az a kérdés, hogy hogyan reagálhatunk olyan krízisek, válságok esetében egyénileg, közösségszinten és társadalmi szinten, amelyek keletkezésében nincsen döntő szerepünk, amelyek kívülről jövő fenyegettségek és amelyek éreztetik velünk, hogy mennyire kiszolgáltatottak is tudunk lenni adott helyzetben.

Vajon tényleg kiszolgáltatottak lennénk? Vajon milyen coping stratégiáink lépnek működésbe automatikusan, tudattalanul, van-e ezekre befolyásunk, tudjuk-e ezeket hatékonyan alkalmazni, tudjuk-e megküzdési repertoárunkat fejleszteni? És közösségi, társadalmi, kulturális szinten fellelhetőek-e az egyénihez hasonló mintázatok, mennyire kódolt a kollektív tudattalanban, az adott kultúrában, az adott nép habitusában az, ahogyan kritikus helyzetekben, válságokban, történelmi kataklizmák során automatikusan reagál. És ha ezek automatizmusok, akkor lehet-e ezen megküzdési stratégiákat társadalmi, közösségi szinten fejleszteni?

Ezek a gondolatok inspirálták jelen tanulmány elkészítésében illetve egy könyv, mely 2021-ben jelent *Permanent Crisis. The Humanities in a Disenchanted Age* címmel² és amelyben a szerzők azt állítják, hogy az emberiség története valójában állandó krízisek története, azaz az emberiségnek mindig meg kellett küzdeni azzal, hogy önmagát elhelyezze egy olyan univerzumban, amely szinte kiismerhetetlen és megfejthetetlen illetve, ha még meg is fejthető, akkor is mindig adott lesz a feladat, hogy az ember saját létezésének

---

¹ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

² REITTER–WELLMON 2021, 23.

valamiféle értelmet adjon és keressen. Ez utóbbi gondolat elvezet minket az egzisztencialista filozófia és pszichológia alapjához, amely nagyon leegyszerűsítve az, hogy az ember nagy úrmagányában felelős azért, hogy saját létének értelmet adjon.

Mindkét fenti gondolat arra is ráirányíthatja figyelmünket, hogy miként az egyén életében is megjelenik időről-időre az önmagával, önnön létének értelmével, életfeladatával való szembenézés lehetősége és felelőssége, úgy a közösségek és társadalmak is érkezik újból és újból olyan fordulókhöz, melyek megmutathatják, hogy éppen hol tartanak, miként gondolnak önmagukra és miként működnek kritikus helyzetekben.

Kritikus helyzetek, válságok, krízisek

Mint a bevezetőben is utaltam rá tanulmányom kiindulópontja, hogy mind az egyének, mind a közösségek és társadalmak „életében” fellelhetőek krízisek, válságok és ezekben megmutatkozik az egyén, a közösség és a társadalom rezilienciája, illetve annak hiánya, megmutatkozik probléma-kezelési repertoárja. Másik fontos állításom, hogy ezek a mechanizmusok – ha úgy tetszik, coping stratégiák – hasonlóak mindhárom szinten és azt is állítom, hogy bár örököljük ezeket, társadalmi szinten is, örököljük és örökítjük a kollektív tudattalanon, kollektív tudaton és viselkedési mintázatokon keresztül, megváltoztathatóak és kedvezőbb, hatékonyabb irányba fordíthatóak.

Először a krízis, krízishelyzet elméleteivel foglalkozunk. Erikson nevéhez köthető a krízis egyéni szinten történő leírása. 1956-ban pszichoszociális fejlődéseméletében fejtette ki az egyéni fejlődési krízisekre vonatkozó elméletét, mely szerint a krízis a fejlődési folyamat része, egy olyan fordulópont az ember életében, melyet sikeresen megoldva tud tovább lépni életének újabb eseményei, fordulói felé.³ A fejlődési, vagy normatív krízisek mellett beszélhetünk akcidentális krízisekről (járulékos krízisek), traumatikus krízisekről (kapcsolati konfliktusok, személyek elvesztése).

Caplan 1964-es meghatározása szerint krízishelyzetben az egyén kénytelen a lélektani egyensúlyát veszélyeztető körülményekkel szembenézni és a probléma mindennél fontosabbá válik számára.⁴ A helyzet attól kritikus,

---

³ ERIKSON 1956, 56.

⁴ Idézi: HAJDUSKA 2008, 12.

hogyan a szokásos problémamegoldó eszközeivel sem megoldani, sem elkerülni nem tudja. A fenyegetettség ráadásul általában kívülről érkezik, ennél fogva az egyén (vagy közösség és társadalom) még kiszolgáltatottabbnak érezheti magát.

A kritikus helyzetek, krízisek és válságok alapvetően stresszhelyzetek. Selye János volt az a kutató, aki a stressz élettani alapjait vizsgálni kezdte az 1930-as években. Állatok vonatkozásában kutatta a jelenséget, majd szélesebb értelemben vette használatba olyan, mindennapi esetekre, amelyek az életünkre hatással vannak, és amelyekre valamilyen módon reagálunk. A stresszt alapvetően az emberi élet és fejlődés természetes velejárójának tekintette. A rövid ideig tartó úgynevezett akut stressz és a hosszú ideig fennálló, krónikus stressz között tett különbséget. Utóbbi akkor következik be, amikor a kedvezőtlen helyzet hosszabb ideig fennáll és a megküzdési stratégiáink nem bizonyulnak hatásosnak a helyzet kezelésére. Megkülönböztette továbbá az eustresszt és a distresszt egymástól. Az eustressz az a fajta stressz, amely egy megfelelő készületi állapotba hozza a szervezetet és az illető a megváltozott helyzethez képessé válik jól alkalmazkodni, arra jól reagálni. A distressz olyan káros stresszhatás, amelyre az illető nem tud érdemben hatékonyan reagálni, és ennek következményeképpen különféle testi tünetei keletkeznek. A szorongások hatása tehát egyrészt serkentő (facilitáló), másrészt gátló (debilizáló).⁵

Lazarus és Cohen elképzelései alapján⁶ a stressz egyfajta inger, külső hatás. Egyrészt vannak a sok embert egyszerre érintő nagymértékű hatások, mint például a természeti katasztrófák, másrészt a nagymértékű hatások, melyek csak egy vagy néhány embert érintenek, mint például családtag halála, illetve hétköznapi bosszúságok, problémák. Elliott és Eisdorfer koncepciójában⁷ négyféle stresszort különböztet meg. Az akut, rövid időtartamúak, a stresszor-sorozatok, a krónikus, időszakos stresszorok és a krónikus stresszorok.

A kritikus helyzetek vagy stresszhelyzetek szakaszolása során az első stádium a készenlét szakasza, melyben vegetatív reakciók történnek (például

---

⁵ KOPP-FÓRIS 1995, 32.

⁶ LAZARUS-COHEN 1977, 21.

⁷ ELLIOTT-EISDORFER 1982, 54.

vérnyomás emelkedése, szapora szívverés, stb.) és melynek pszichés funkciója a figyelem és érzékelés fókuszálása a kiváltó ingerre, a kognitív funkciók javulásával. A második szakasz a küzdelem szakasza, melyben elkezdődnek a próbálkozások és útkeresések. Amennyiben a próbálkozás sikeres, a feszültség csökkenthető és az érzelmi egyensúly helyreállítható. Mindezek segítik a személyiség fejlődését vagy egy közösség, társadalom életminőségének javítását. Ezekben a jól megoldott helyzetekben ugyanis az egyén vagy közösség problémamegoldó képessége erősödik, megtalálhatják fejlődési útjaikat és egy újabb, magasabb szinten integrálódhat a személyiség, a közösség.

Ha a próbálkozások és útkeresés sikertelen, az súlyos következményekkel járhat egyéni, közösségi és társadalmi szinten: a személy vagy közösség alacsonyabb szinten megrekedhet, regresszió következhet be, a személyiségfejlődés megtorpanhat, és a krízis elhúzódhat. Megjelenhet a kiúttalanság érzése, az összeomlás, különféle destruktív magatartási mintázatok alakulhatnak ki társadalmi szinten is, egyéni szinten bekövetkezhet egyfajta regresszív állapot.

Megküzdés és reziliencia

A stressz vagy krízis által kiváltott megoldási módokat tovább elemezve a megküzdés vagy coping elméleteit vesszük górcső alá.

A megküzdés, vagy coping fogalmának értelmezésére számos pszichológiai modell született. Lazarus nevéhez köthető annak kognitív tranzakcionista megközelítése.⁸ Konceptiójának központi eleme az a tudati viszonyulás, melyet az egyén vagy közösség a helyzet értelmezése viszonylatában ad. Egy kétlépcsős folyamatról van szó, melynek első fázisa, hogy az egyén vagy közösség értékeli a helyzetet majd pedig azt, hogy a rendelkezésre álló erőforrásai elegendőek-e a helyzet kezelésére. A coping valójában azt jelenti tehát, hogy külső vagy belső stresszhatásra milyen módon reagálunk a gondolatok, érzelmek és cselekedetek szintjén. A copingnak kétféle típusa van: reaktív és proaktív coping. Az előbbi arra utal, hogy már meglévő stresszhelyzetekben miként reagálunk, az utóbbi pedig arra, hogy hogyan készülünk fel ezekre a helyzetekre. Az a megállítás is igaz lehet, hogy a proaktív

---

⁸ LAZARUS 1966, 23.

coping stratégiát folytatók a stabilabb, változatlanabb helyzeteket kedvelik, abban működnek jól, a reaktívak viszont a változásokra reagálnak könnyebben.

Folkman és Moskowitz szerint a coping manővereknek alapvetően négy típusa van:⁹

- probléma-központú, amely a kedvezőtlen stresszhelyzetet kiváltó okra fókuszál
- az érzelem-központú, amely a kedvezőtlen stresszel kapcsolatos negatív érzelmek csökkentésére irányul (például átterelés, elfogadás, vallásos érzülettel alakítás stb.)
- jelentés-központú, mely esetben az egyén olyan kognitív stratégiákat használ, melyek segítenek a helyzettel való megküzdésben
- társas támogatás keresése, mely esetekben érzelmi és/vagy intézményi támogatást keres a káros stressz leküzdésére

Lazarus kutatásai alapján kár és veszteség esetében az emberek főleg az érzelmeiket próbálják szabályozni.¹⁰ Ha a helyzetet kihívásként érzékeljük, gyakoribb a konfrontatív vagy problémaorientált megküzdési stratégiák választása. Ha azt gondoljuk, hogy a körülményeket meg tudjuk változtatni, akkor inkább problémaközpontú és konstruktív módon reagálunk, ha viszont úgy értelmezzük, hogy erre nem vagyunk képesek, akkor passzivitással és érzelmcsillapítással próbáljuk a feszültséget oldani. A megküzdési stratégiákat csoportosíthatjuk úgy is, hogy adaptív és maladaptív.¹¹ Ezeken kívül lehet támogatást kereső vagy azt nélkülöző módok alapján is a felosztásuk, valamint az aktív és passzív kategóriák mentén.

Abban az esetben, ha a krízishelyzettel való megküzdés sikeres volt, pozitív értelmi reakciók keletkeznek, nőhet a kontrollézés és a kompetencia-érzés, javulhat az önértékelés, a feszültség csökkenthető. A sikertelen megküzdés szorongást, hosszú távon depressziót válthat ki, kialakulhat egyfajta tanult tehetetlenség érzése, megjelenhetnek testi tünetek.

---

⁹ FOLKMAN–MOSKOWITZ 2004, 20.

¹⁰ LAZARUS 1966, 43.

¹¹ DÁVID 2014, 54.

Több egyéni és társadalmi-kulturális tényező is befolyásolhatja azt, hogy hogyan reagálunk kritikus helyzetekben. Nehezítő tényezők lehetnek a rossz, nem megfelelő helyzetértékelés, a magas elvárási szint, a negatív beállítódás, a társas támogatás hiánya vagy kedvezőtlen családi minta. Segíthet a reális helyzetértékelés, az optimista beállítódás, az élet értelmének megtalálása, a poszttraumás növekedés felfedezése, a társas támogatás megléte és használata.

A poszttraumás növekedés a pozitív pszichológia által került a figyelem középpontjába. Az elmélet háttérében az áll, hogy a krízisek egyben kedvező változásokat is elindíthatnak a személyiségünkben azáltal, hogy fellazítják a személyiségstruktúránkat. Ezt a trauma-feldolgozás által kiváltott fejlődést nevezi Tedeschi és Calhoun poszttraumás növekedésnek.¹² A szerzők és más kutatók három olyan területet azonosítottak be, amelyekben egyértelműen elindulhatnak pozitív változások. Egyrészt nagyobb énerő és magabiztosság megélése, másrészt sikeres megküzdés során az interperszonális kapcsolataink megerősödése, harmadrészt pedig életszemléletünk megváltozása. (Például spirituális fejlődés, a prioritások megváltozása stb.)

A tanult tehetetlenség kifejezés is a pozitív pszichológiából származik. Martin Seligman nevéhez köthető, aki kutyákkal végzett kísérletei alapján arra a következtetésre jutott, hogy még az állatok is rá tudnak tanulni egyfajta kontrollvesztettségre, a felesleges, minek érzésére, még akkor is, ha alapvetően képesek lennének a helyzetet uralni. Ez abban az esetben történik meg, ha sokáig úgy érzékelték, olyan kísérleti körülmények közé tették őket, amely helyzetekben tényleg képtelenség volt egy szorító szituációból kikerülniük. A tanult tehetetlenség tünetei a passzivitás, a szomorúság, a szorongás és akár a depresszió is lehet a következménye. Mindez a rajtunk eluralgó hiedelemnek tulajdonítható, miszerint nem vagyunk képesek kontrollálni az életünk fontos területeit. A tanult tehetetlenség összefüggésbe hozható attribúciós stílusunkkal, azaz azzal, hogy adott következmény mögött milyen okokat tételezünk fel. Az emberek egy része az őket ért sikertelenségüket a körülményekkel, szituációs tényezőkkel magyarázzák főként, míg mások inkább személyiségbeli vonásaikkal. Ez utóbbi, ha túlzásba vesszük és mindig csak és kizárólag magunkat okoljuk valamilyen sikertelenségért,

---

¹² TEDESCHI-CALHOUN 1996, 42.

alapvető attribúciós hibának tekinthető. Ennek következményeképpen fel-lephet a reményvesztettség állapota illetve a teljes passzivitás és apátia.

Az utóbbi években egyre elterjedtebb a reziliencia, a lélektani rugalmasság vizsgálata és a kifejezés használata – különösen a pozitív pszichológiában. A kutatások fókuszában annak a kérdésnek a megválaszolása áll, hogy mi teheti az egyént (vagy a közösséget) ellenállóvá valamilyen stresszorzal, vagy rizikófaktorral szemben – sokszor akár a rizikófaktor fennállása esetében is. A kutatások másik fontos kérdése, hogy hogyan képes a személyiség vagy akár egy közösség újraszerveződni egy-egy traumatikus eseményt követően. Szokolszky és Komlósi tanulmányukban úgy találták, hogy a reziliens személy nem egy korábbi állapothoz tér vissza sikeres megküzdés esetén, hanem, szintet lépve egy újfajta egyensúlyi állapotot dolgoz ki magá számára, azaz gyarapodik, fejlődik.¹³ A reziliencia mértékét előnyösen befolyásolhatja a pozitív énkép, a társas támogatottság, a célorientáltság, a jó problémamegoldó képesség, a változások iránti nyitottság, fogékonyság.¹⁴ Fülöp szerint a reziliens személy a történetek átkeretezésével azokat új megvilágításba helyezi, és ha nem is sikerül valamin úrrá lennie, azt nem kudarcként, hanem egyfajta új lehetőségként tekinti.¹⁵

Krízisek és megküzdés közösségi, kulturális és társadalmi szinten

A megküzdés és krízis klasszikus leírását adták Jahoda és munkatársai jól ismert kutatásukban, mely egy Marienthal nevű osztrák településre vonatkozott.¹⁶ A tartós munkanélküliséggel sújtott családok esetén négyfajta viselkedési módot azonosítottak be:

1. Az első típust töretlennek nevezték. A töretleneknek van jövőképük, folyamatosan keresnek munkát, a háztartás szintjét megőrzik, a gyermekeiket gondozzák, ápolják.
2. A második típust rezignálnak hívták. Legfontosabb jellemvonásaik között szerepel a tervek hiánya, a jövőtlenség, az egyik napról a másikra való eldegelés. A kialakult helyzetet elfogadják, és igényeiket ehhez mérten redukálják.

---

¹³ SZOKOLSZKY–V.KOMLÓSI 2015, 41.

¹⁴ RIBICZEY 2008, 71.

¹⁵ FÜLÖP 2014, 151.

¹⁶ JAHODA–LAZARSFELD–ZEISEL 1971, 23.

Az élettől már semmit sem várnak, a hangulat nyugodt, ám vannak apróbb örömeik is. A gyermekeiket alapvetően gondozzák.

3. Kétségbeesett elnevezéssel illetik a harmadik típust, melynek legfontosabb jellemzője a kétségbeesésen kívül a depresszió. A múltnak él, munkát már nem keres, de a gyermekeit rendben tartja.

4. Apatikus az utolsó típus, melynek jellemzői egyfajta irracionális gazdálkodás (a segély azonnali felélése), a széteső család és a különböző szenvedélybetegségek.

Egyes kutatások szerint az állandó nélkülözés a kognitív képességekre közvetlenül nehezedő nyomásként értelmezhető.¹⁷

Bóhm Antal szerint tartós válság esetén úgynevezett depressziós zónák jönnek létre. Ezek olyan hagyományos válságövezetek, amelyek közös jellemzője az infrastrukturális elmaradottság, a magas munkanélküliség, a szellemi és kulturális kifosztottság. Ezekben a válságövezetekben a rendszerintegráció alacsonyabb fokú lesz, a szociális integráció pedig magasabb szintű, azaz ezek a kisközösségek a többségitől, az univerzalistól eltérő értékekre, szabályokra és normákra fognak épülni. Legsúlyosabb esetben olyannyira, hogy valójában kiilleszkednek ezek a csoportok a társadalomból.

A kérdést társadalmi, nemzeti szinten vizsgálva összekapcsolhatjuk a nemzetkaraktrológiához köthető koncepciókkal, ugyanis ezek alapján a szociálpszichológiai kutatások alapján felsejlik egy-egy nép jelleme és ezeken keresztül kissé áttételesen ugyan, de vizsgálható egy népcsoport hozzáállása saját magához és másokhoz, mely vizsgálatok közvetett módon járulnak hozzá az adott csoport coping stratégiájának megismeréséhez. Csepeli György több tanulmányában is felveti, hogy a magyar Himnusz és annak szövege, de leginkább a balsors szó és a köré szervezhető mondanivaló alapvetően meghatározó, ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy hogyan látjuk, mi magyarok magunkat, mi szerepel erre vonatkozóan a kollektív tudatban, vagy tudattalanban.¹⁸ Akit a balsors régen tép, az ugyanis vélelmezhetően úgy tekinthet magára, mint folyamatos krízisben lévő személy, és vagy apatikus lesz mindezekről, vagy reményvesztett, és talán azt is kijelent-

---

¹⁷ MANI-MULLAINATHAN-SHAFFIR-ZHAO 2013, 30.

¹⁸ CSEPELI 2018, 267.

hetjük, hogy coping stratégiánk szintjén ez éppen a maladaptív felé viszbennünket.

Kopp Mária és Skrabski Árpád jól ismert vizsgálatai során (Hungarostudy néven a magyar társadalom lelkiállapotáról szóló országos felmérések négy időszakban) megállítást nyert, hogy a magyar társadalomban a bizalom szintje leginkább a szűkebb családi kötelékekre terjed ki, illetve, hogy a biztonság, mint szükségletünk igazán erős és ez összefüggést mutat kifejezetten nagyfokú szorongásukkal.¹⁹

Ladányi János 2015-ben írt könyvében az „önpusztító nemzeti habitus” kifejezést használja a magyar karakter leírására, amely egy önmagán túlmutató jelenség és kettős hatású: egyrészt a történelmi események eredményeképpen alakult ki és termelődik újra, másrészt azonban maga is meghatározza a történelmi eseményekre adott válaszainkat.²⁰ Ebben az utóbbi értelemben tekinthető tehát szintén egyfajta nem túl kedvező, mondhatni igencsak maladaptív megküzdési stratégiának.

Székelyi Mária és munkatársai 2005-ben írt könyvükben vetik fel, hogy a magyarok egy részére a hitelmentalitás helyett a sarcmentalitás jellemző, ami egyben egy negatív önjellemzésen alapuló egyfajta önvédő stratégia.²¹ Ezt sugallja, hogy az ilyen embertől már nincs mit elvenni. Sajnos ez a stratégia is felelőssé tehető a krízishelyzetekre való nem megfelelő reagálásért.

Hankiss Elemér több tanulmányában és vele készült interjúbán is hangsúlyozza, hogy a magyar társadalom szélsőségesen individualista – polgári értékrend nélkül. A polgárosodás a társadalomban többször is elindult ugyan a történelem során, de mindig csak félig-meddig lehetett sikeres. A magyar ember panaszkodik, miközben gyenge, erőtlen, bizonytalan, mely tulajdonságok Csepeli szerint a fentebb már leírt sarcmentalitásból is adódhatnak. Nem találja a helyét a világban, saját maga körül kering.²²

Csepeli a fentiekkel párhuzamosan eléggé negatív képet fest a magyar társadalomról, amikor ezek mellett még azt is felveti, hogy kollektív kognitív terünk is beszűkült és eltorzult.²³ Nietzsche gondolatait idézve azt állítja,

---

¹⁹ KOPP 2008, 12.

²⁰ LADÁNYI 2015, 20.

²¹ SZÉKELYI-ÖRKÉNY-CSEPELI-BARNA 2005, 34.

²² CSEPELI 2018, 272.

²³ CSEPELI 2018, 276.

hogy a magyar karakter egyfajta szenvedő karakter, amely magát külső és kiszámíthatatlan erők összjátékába helyezi, a szuverenitás, a saját sors formálás és a cselekvőképesség hiányával. Ezek mellett nem vesszük figyelembe a külső, cáfoló információkat, azok ellen erős pajzsot képezünk, mely pajzs lényegében a saját magunknak állított kognitív börtönünk megszilárdítását szolgálja.

Kiutak

Azt gondolom a szociológiáról, hogy ha annyit tud mondani, hogy minden rossz, akkor inkább hallgasson. Vagyis pontosítom: ha alapos oka van olyan diagnózis felállítására, mely szerint a társadalomban számos diszfunkcionális folyamat, működési mechanizmus van, illetve, hogy ha egyensúlynak is tűnik, az valójában torz egyensúlyi helyzet, akkor is fel kell mutatnia az abból való kilábalás lehetséges módjait. Más kérdés persze, hogy akik döntéshozói pozícióban vannak, azok megteszik-e ezek gyakorlati megvalósítása felé a lépéseket.

Mit lehet tenni tehát összefoglalóan akkor, ha a fent említett módon olybá tűnik, hogy a magyar társadalomban sem egyéni, sem közösségi, társadalmi szinten nem működnek kielégítően a coping mechanizmusok, azaz inkább egyfajta, fentebb leírt tanult tehetetlenség, panasz kultúra, sarcmentális, az egyéni és társadalmi önismeret hiányos volta érhető tetten? A megoldás az egészen kisgyerekkortól kezdődő, kicsit egészségesebb pályára állított megküzdési módok tanítása, megmutatása, begyakorlása lehetne, amely alulról, a gyerekek szintjétől indulva hosszas folyamatokon keresztül képessé tenné a társadalmat is egy egészségesebb működés irányába terelni. Fontos lenne, hogy akiknek erre hatása van (például oktatásügy, tankönyvek készítése, tananyagok írása), azok is tisztában lennének felelősségük súlyával a tekintetben, hogy milyen megküzdési mintákat és hogyan tesznek vonzóvá a jövő generációi számára.

A családok és párok coping repertoárját is lehetne fejleszteni különböző eszközökkel. Ezek mellett szervezeti és közösségi szinten el kellene terjeszteni az úgynevezett tanulószervezeti modellt, amelynek központi gondolata a meglévő értékek mellett a változásokra való reziliens reagálás.

Kormányzati, önkormányzati szinten a részvételi demokrácia eszméjének terjesztése és az ilyen működést feltételező cselekvő polgári mentalitás

elősegítése is fontos lenne annál is inkább, mert ebben az esetben a tanult tehetetlenség átfordítható lenne egy aktív, tanult cselekvő magatartásba, olyanba, amelyben egyének, szervezetek, közösségek aktív felelősséget vállalnak sorsuk formálásáért.

Ha nem lépünk ebben a tekintetben, akkor a féltő, hogy megmaradunk abban a kognitív börtönben, ahova önmagunkat ugyan egyénileg falaztuk be, de amelyre a kultúra és a társadalom is ráerősít – kifejezetten destruktív irányba.

Bibliográfia

CSEPELI 2018

CSEPELI GYÖRGY: A magyar negativizmus. Hozzászólás Hadas Miklós „Mi a magyar? Újratöltve hetvennyolc év után” című cikkéhez. *Replika* 106–107, 2018, 267–277. DOI: 10.32564/106–107.16

DÁVID 2014

DÁVID Imre: *A stressz és kezelése*. In: *Stressz, megküzdés, versengés, konfliktusok*. Szerk. DÁVID Imre–FÜLÖP Márta–PATAKI Nóra–RUDAS János. Budapest, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, 2014, 11–66.

ERIKSON 1956

Erik ERIKSON: The problem of ego identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association* 4/1, 1956, 56–121. DOI: 10.1177/000306515600400104

ELLIOTT–EIDORFER 1988

Glen ELLIOTT–Carl EIDORFER: *Stress and human health: Analysis and Implication of Research*. New York, Springer, 1988.

FOLKMAN–MOSKOWITZ 2004

Susan FOLKMAN–Judith Tedlie MOSKOWITZ: Coping: pitfalls and promise. *Annual Review of Psychology* 55, 2004, 745–774.
DOI: 10.1146/annurev.psych.55.090902.141456

FÜLÖP 2014

FÜLÖP Márta: A versengéssel, a győzelemmel és a veszteséssel való adaptív megküzdés tehetséges diákoknál *Stressz, megküzdés, versengés, konfliktusok*. Szerk. DÁVID Imre–FÜLÖP Márta–PATAKI Nóra–RUDAS János. Budapest, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, 2014, 123–204.

HAJDUSKA 2008

HAJDUSKA Marianna: *Krízisléktan*. Budapest, Eötvös Kiadó, 2008.

JAHODA–LAZARSELD–ZEISEL 1971

Marie JAHODA–Paul LAZARSELD–Hans ZEISEL: *Marienthal. The Sociography of an Unemployed Community*. Chigaco, Aldine, 1971.

LADÁNYI 2015

LADÁNYI János: *Önpusztító nemzeti habitus*. Budapest, L'Harmattan, 2015.

KOPP 2008

A magyar lelkiállapot, 2008. Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban. Szerk. KOPP Mária. Budapest, Semmelweis Kiadó, 2008.

KOPP–FÓRIS 1995

KOPP Mária–FÓRIS Nóra: *A szorongás kognitív viselkedésterápiája*. Budapest, Végeken Kiadó, 1995.

LAZARUS 1966

Richard S. LAZARUS: *Psychological stress and coping process*. New York, McGraw-Hill, 1966.

LAZARUS–COHEN 1977

Richard S. LAZARUS–Judith B. COHEN: *Environmental Stress*. New York, Plenum, 1977.

MANI–MULLAINATHAN–SHAFIR–ZHAO 2013

Anandi MANI–Sendhil MULLAINATHAN–Eldar SHAFIR–Jiahng ZHAO: Poverty Impedes Cognitive Function. *Science* 341/6149, 2013, 76–980.

DOI: 10.1126/science.1238041

REITTER–WELLMON 2021

Paul REITTER–Chad WELLMON: *Permanent Crisis. The Humanities in a Disenchanted Age*. Chicago, University of Chicago Press, 2021.

RIBICZEY 2008

RIBICZEY Nóra: A rizikótényezőktől a protektív mechanizmusokig: a reziliencia fogalmának alakulása a pszichológiában. *Alkalmazott Pszichológia* 10/1–2, 2008, 161–171.

SZÉKELYI–ÖRKÉNY–CSEPELI–BARNA 2005

SZÉKELYI Mária–ÖRKÉNY Antal–CSEPELI György–BARNA Ildikó: *A siker fénytörései*. Budapest, Sík Kiadó, 2005.

SZOKOLSZKY–V.KOMLÓSI 2015

SZOKOLSZKY Ágnes–V.KOMLÓSI Annamária: A „reziliencia-gondolkodás” fel-emelkedése – ökológiai és pszichológiai megközelítések. *Alkalmazott Pszichológia* 15/1, 2015, 11–26. DOI: 10.17627/ALKPSZICH.2015.1.11

TEDESCHI–CALHOUN 1996

Richard G. Tedeschi–Lawrence G. Calhoun: The Posttraumatic Growth Inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress* 9/3, 1996, 455–472. DOI: 10.1002/jts.2490090305

Mezei tücsök vagy énekes kabóca? – Egy „a múzsáktól és Apollóntól kedvelt” állatka azonosításának nyomában

Szlávik Gábor Tibor

Számos karakterisztikus tulajdonsága, így a kifejlett rovar szépsége és a nyár kezdetéhez köthető megjelenése miatt, ahogy lárvájának sajátos életmódja alapján is, az énekes kabóca már korán szerepet kapott a görög kultúrában, mitológiában és irodalomban. Az ókori hellének körében élvezett népszerűségét azonban ez a természetesebb rovar leginkább intenzív hangkibocsátási képességének köszönhette. Az új és legújabb kori klasszikus filológusok, ahogy a görög – és latin – szövegek fordítói is az énekes kabócát azonban rendre összekeverik a kevésbé előnyös külsejű, és jóval szerényebb hangtartományban ciripelő tücsökkel.¹

Ennek legfőbb oka abban rejlik, hogy az ókori görög nyelv többnyire egyetlen szót használ mindkét ciripelő rovarra: *tettix*.² Olykor használt rá

---

¹ Az énekes kabócát (*Cicada plebeia*) és a mezei tücsköt (*Gryllus campestris*) egymással többnyire összetévesztő tudományos közvélekedés újabb példájaként lásd ehhez: HORNBLOWER 1991, 26: *grasshopper*. Egyebekben mindkét fajnál csak a hímek zenélnek. Az azonosság azonban ezzel véget is ér, mivel mindkét rovar máshol képezi a hangot. A kisebb méretű tücskök szárnyaik összedörzsölésével hozzák létre a jellegzetes ciripelést. A kabócák ehhez a potrohukon lévő hanghólyag kitinhártyáját rezgetetik: vö. BREHM 1915, 9 sk., 163; BEAVIS 1988, 99–101. Trillázásuk ezért összetéveszthetetlen. – A mezei tücsök és az énekes kabóca hangja *együttesen* (!) hallható az alábbi link „hangos insertjében”: Susanne KRUEGER: Krach auf Kreta – Verflixte, faszinierende Zikaden... *Radio Kreta*, 3 September 2022. Online: <https://radio-kreta.de/krach-auf-kreta-verflixte-faszinierende-zikaden/> (Letöltés: 2023.08.02.)

² Így BEAVIS 1988, 91 skk.: *tettix/cicada* (IV.16.), vö. 62; KITCHELL 2014, 30.

egy másik megnevezést is: *akris*.³ Az *akris* azonban leginkább sáskát jelent.⁴ Ez az ugyancsak ciripelő rovar az esti órákban hallatja hangját. Ezzel együtt azonosításuk még egy adott szövegen belül sem mindig megoldható.⁵ A görög költők ugyanis meglehetősen önkényesen jártak el, amikor hasonlataikhoz kiválasztottak egy-egy zenei hang kiadására képes rovar. Mintegy szinonimaként használták a tücsköt és az énekes kabócát, de még a sáskát, olykor pedig a szöcskét is költeményeikben. E három, illetve négy rovar ezért hamarosan szinte a felismerhetetlenségig összekeveredett.⁶

³ Egy ismert német kutató szerint ez a névszó tágabb értelemben egyaránt jelölheti a tücsköt és a kabócát: vö. KELLER 1913, 458. Mint lentebb látni fogjuk, az antik auktorok esetében többnyire igaz ez a megállapítás.

⁴ Lásd például: Hom. Il. XXI,12; vö. Aristot. hist. an. IV,55ob. További példákkal lásd: BEAVIS 1988, 62 skk.; KITCHELL 2014, 79 skk.

⁵ A más nyelvekre többnyire sáskának fordított *akris* gyakorta felbukkan a Görög Antológiában (*Anthologia Graeca*) is. Egyik előfordulásának azonosítását megkönnyíti, hogy a terjedelmes korpusz egyik szerzője, a gadarai Meleagros „mezei múzsának” nevezi: *akris [...] aguraié Musa*. GOW–PAGE 1965/a, No. XII,1 sq; p. 219. = Anth. Pal. VII,195; vö. ehhez: BORTHWICK 1966, 103 skk. Ez nem lehet énekes kabóca, hiszen az csak ott él meg, ahol – nagy számban növény, ám ritkán álló – fák, leginkább olajfák vannak (vö. Aristot. hist. an. IV,556a). Gyanúnkat megerősíti, hogy Meleagros következő versében a ciripelő rovar megnevezéseként már a *tettix* szó szerepel: GOW–PAGE 1965/a, Meleager No. XIII,1; p. 220. = Anth. Pal. VII,196. Vagyis az először említett rovar egyértelműen csak tücsök vagy sáska lehet. GOW–PAGE 1965/b, 615.: I [4058] *akris*. „[...] The word here means *grasshopper* or *locust*, not *cricket* [...]”; vö. még op. cit. 101; „I [742] *akridi* [...]. In view of *aruran* perhaps here grasshopper rather than cricket.” Mindezt két további szöveghely is alátámasztja, ahol a görög költők ezt a két ciripelő állatkát egy adott szöveghelyen belül is megkülönböztetik egymástól. Méghozzá úgy, hogy élőhelyükre is egyértelműen utalnak. Lásd például: GOW–PAGE 1965/a, Anyte No. XX; p. 40. = Anth. Pal. VII,190. lin. 1. sq.: *akridi tai kat' aruran aedoni, kai dryokoitai tettigi*. Azaz: „a sáskának [esetleg szöcskének], a mező csalogányának és a tölgyfán /sic! [= fán] lakó énekes kabócának”. A két rovar együttes említésével az itt Anytét utánzó epigrammaszerzőnél, Marcus Argentariusnál is találkozhatunk. In: Anth. Pal. VII,364. lin. 1.: *akridi kai tettigi*. Mindkét hely értelmezéséhez lásd GOW–PAGE 1965/b, 101.

⁶ Így Theokr. V,29. (*tettix*) – V,34 (*akris*). További példákkal lásd ehhez: BEAVIS 1988, 91 sk. – Az előző jegyzethez kapcsolódva még néhány szöveghelyet hoz-

Valószínűnek látszik, hogy az ókori görögök főként a mezei tücsökre és az énekes kabócára gondoltak a *tettix*, illetve az *akris* megnevezés alatt. Ez azonban nem igen segítette az ókori görög szövegek modern kori értelmezőit.

A szövegekben e két rovarral találkozó fordítók vagy klasszikus filológusok ugyanis szinte kivétel nélkül északi országokból származtak. Közelebbről olyan európai területekről, ahol már nem él meg a kabócák népes nemzetségehez tartozó énekes vagy zengő kabóca. Fontos körülménynek számít az is, hogy a nagy kétnyelvű szótárak készítői bár kiválóan ismerték az antik történelmet és irodalmat, annak szűkebb földrajzi színteréről, az északi szélesség 44. fokától délre eső térségről, de kiváltképp a 39–35. fok között húzódó

---

nék fel annak kimutatására, hogy a ciripelő rovarok egymástól való megkülönböztetése a görög költőknél mennyire problematikus. Példáimat ismét az évszázadok hosszú során át keletkezett epigrammák és más rövid költemények sokaságát tartalmazó *Görög Antológiából* (*Anthologia Graeca*) veszem. [2] Fentebb szólunk róla, hogy a leginkább sáskának fordítható *akris*t egy görög epigrammaszerző „a mező csalóányának” nevezi: Anth. Pal. VII,190. Hasonlóképpen szól a *Görög Antológia* egy másik költője is: GOW–PAGE 1965/a, Meleager No. XII; p. 219.= AP VII,195. lin. 2.: *akris, aruraié musa*. Ezt, a mezőn élőnek mondott éneklő rovarat azonban még a kommentátorok sem tudják egyértelműen azonosítani. Tücsöknek vagy sáskának mondják. In: GOW–PAGE 1965/b, 615; I [055] *akris*. Az értelmezést a *Görög Antológia* más költői sem könnyítik meg. Egy helyütt a leginkább sáskának fordítható *akris*ről azt olvashatjuk, hogy *szárnyaival* kelti éles zenéjét: GOW–PAGE 1965/a, Phaennus No. II; p. 159. lin. 1 sq.: *ligyran [...] musan aneién akris apo pterygón* = Anth. Pal. VII,197. Ez egyértelműen csak a tücsök lehet, hiszen az énekes kabóca, de részben a sáska is máshol, illetve másként képezi a ciripelő hangot. (A legtöbb sáskafaj hátsó lába és elülső szárnya összedörzsölésével: vö. BREHM 1915, 94 sk.) A szerzőpáros ezért itt már egyértelműen azonosítani tudta az epigrammában *akris*nak nevezett, zenei hang kiadására képes rovarat a *Görög Antológiában* többnyire *tettix* néven szereplő tücsökkel: GOW–PAGE 1965/b, 458.: „2 [2932]: *akris: cricket*”. Az *akris* névvel megnevezett rovarról egyebekben a *Görög Antológia* egy másik költőjénél is az olvashatjuk, hogy a szárnyai összedörzsölésével muzsikál. De megtudjuk róla azt is, hogy „a szépentermő barázdákban ül”. GOW–PAGE 1965/a, Mnasalces No. XII; p. 143. = Anth. Pal. VII,192. lin. 2.: *akri, kat' eukarpus aulakas hedzomena*. A szerzőpáros így joggal állapíthatta meg, hogy ez az állatka a tücsök: GOW–PAGE 1965/b, 408.

régiókról már nem voltak alaposabb ismereteik. Ha jártak is arrafelé, kevés figyelmet fordítottak az ottani növény- és állatvilágra. Úgy is mondhatnánk, messze nem voltak a déli mediterráneumban szikrázva ragyogó nyári napfény és a napsütötte Krétai-tenger szerelmesei...

Mezei tücsök vagy énekes kabóca volt az az aprónak nem igazán nevezhető rovar, amely a művészi módon gyakorolt zenei tudás egyik szimbólumaként szerepel már a korai görög költőknél is? Az alábbiakban erre szeretnék választ keresni.

* * *

Ha emberi tulajdonságokkal felruházott állatokat felvonultató meséről van szó, a közkeletű vélekedés ma is a tücsköt tartja annak a szereplőnek, aki mesteri fokon képes gyakorolni a zenélés művészetét. A végül tücsökké töpörödött, s csak vékony hangjáról felismerhető földi halandó, Tithónos mitológiai történetétől⁷ eltekintve azonban a tücsök (*tettix*) nem tekinthető szimbolikus figurának az ókori görög irodalomban.⁸ A zene művészetének meste-

⁷ Tithónos földi halandó volt, akibe Éós, a hajnal istennője beleszeretett. Szerelmük beteljesülése után Éós kieszközölte az isteneknél, hogy kedvesének is adják meg a halhatatlanságot. Ez meg is történt. Éós azonban elfelejtett örök ifjúságot is kérni Tithónosnak, aki nem halt meg, de az idő múlásával egyre csak öregedett. Végül, mint fentebb mondtuk, tücsökké töpörödött. – Részletesebben lásd ehhez a Homérosnak tulajdonított himnuszok közül az Aphroditéhez intézett rövid, epikus költeményt (*Hymnos eis Aphroditén [tón eis Homéron anapheromenón]*), illetve ott a 218–238. sorokat. Vö. ehhez az alábbi, kommentárokkal ellátott szövegkiadás vonatkozó részeit: FAULKNER 2008, 66 sk (Text), 270 skk. (Commentary) és passim.

⁸ Ezzel ellentétes nézetet képvisel PATAKI 2013, 14 sk. és küln. 16 sk(k). A többnyire igen alapos és jól dokumentált munkát nem volt módomban felhasználni, mivel ahhoz csak a cikkem leadása előtti napokban jutottam hozzá. Bevezető részét (II. *Generalia*: 14–48) azonban elolvastam. Mindezek alapján, illetve az általam átnézett más részeket is figyelembe véve, a monográfia kiindulópontjával, a *tettix*, illetve az *akris* a tücsökkel való azonosításával nem tudok egyetérteni. Azzal együtt sem, hogy a szerző – mint maga mondja – a pontos terminológia hiányában használja a tücsköt az énekes kabóca és a sáska, valamint a szöcske együttes szinonimájaként. Uo. 15. Hogy miért nem tartom elfogadha-

ri művelőjeként először csak a Kr. e. 6. században jelenik meg a tücsök Aisópos egyik állatmeséjében. Közelebről itt öncélú és a közösség egésze szempontjából haszontalan magatartásformát testesíti meg ez az apró, a folytonos

tónak ezt, bármi is legyen az újabb kori értelmezési hagyomány, erre egyetlen példát hoznék fel itt. Pataki Elviránál Theokritos egy helyére (Id. 16, 96) hivatkozva azt olvashatjuk, hogy „[...]az ághegyen harsogó tücsök (az eredeti szövegben is kurziválva) [...] magasra repülve zengi énekét.” PATAKI 2013, 31. A Theokrit. XVI, 94-96-ban említett *tettix* (amelyet a görög szöveget közlő, majd azt le is fordító angol kutató is *cricket*nek nevez: GOW 1952/a, 206, 207) azonban kényelmi szempontból sem lehet a (mezei) tücsök, mivel ez a rovar a földfelszínen él, és nem tud repülni! Így a 26. lapon mondottak is egyértelműen csak az énekes kabócára vonatkozhatnak. Az a ciripelő rovar ugyanis, amely – mint a szerző írja – „az ág magasán ülve zengi dalát, melynek intenzitása [...] a déli melegben a legnagyobb”, ezúttal sem lehet a (mezei) tücsök. Ez az állatka ugyanis inkább a délután vége felé aktív, és a legnagyobb hőség idején elhallgat. Pihenőre vonul, ahogy a kabóca kivételével minden más állat is. De mind ezt még több példán át is látni fogjuk. [2] Vitatkozni persze az én állításaimmal is lehet. A mediterrán térségben elterjedt egyik tücsökfajta, a *Gryllus bimaculatus* például, ha rövid távon is, de tud repülni. Ez a tenger közelségében élő rovar azonban nem a leginkább elterjedtnek mondható mezei tücsökfajta. Annál nagyobb, és bár eléggé szépen ciripel, ám meglehetősen rút külsejű. Szóval a szerzőnek részben igaza van. Megannyi antik szöveg hely esetében kilátástalannak tűnik a pontos entomológiai megfeleltetés (vö. i.m. 16.). Ennek ellenére törekednünk kell rá, és több esetben ez lehetséges is. (Ez a kérdés azonban a kutatók többsége számára nem bír jelentőséggel. Egy, a görög líra témájának szentelt, nemrég megjelent gyűjteményes monográfia szerzői például kizárólagosan csak a *cicada*, illetve a *cicadas* szót névszót használják a görög lírikusoknál is szereplő *tettix* angol megfelelőjeként, kilenc alkalommal: SWIFT 2022, 183, 277, 278, 480–481. Ez akár énekes kabóca is lehetne, ám ennek ellentmond egy, az 549. lapon közölt tanulmány címe, amely Tithónosszal és Éósszal kapcsolatban is *cicadat* említ. A leginkább tücsköt jelentő *cricket* szó egyáltalán nem fordul elő a monográfia tanulmányainak szövegében. Itt az *Indexen* belül csak egyetlen állatot nevesítenek, a lovat.) [3] Végezetül még annyit jegyeznék meg, hogy ennek az amúgy kiváló monográfiának a témái messze túlmutatnak azon a kérdésen, amellyel jelen írásomban foglalkozom.

ciripelésen kívül máshoz nem értő rovar a szorgalmas hangya negatív pendantjaként.⁹

Mind a korai, mind a későbbi görög költészet egészét tekintve egyedülálló ez kép. Mégis ez rögzül azután Babrios,¹⁰ illetve Avianus,¹¹ majd La Fontaine¹² közvetítésével¹³ az európai irodalomban.¹⁴ Az adott terjedelmi korlátok között azt szeretném bemutatni, hogy miért nem helytálló a tücsök zenei

⁹ Aisópos, A tücsök és a hangyák (*Tettix kai myrmékes*). BODOR 1970, 205 [336]; SARKADY 1987, 61 [114]. Az aisóposi mesékben másutt is felbukkan ez a népszerű rovar az ember, a madarászat mesterségéből megélő ember, a szamár, a többi kabóca és a róka társaként. HALM 1901, [No.] 65 (*Anthrópos kai tettix*), 172 (*Ixeutés kai tettix*); 337 (*Onos kai tettix*); 399 (*Tettiges*); 400 (*Tettix kai alópéx*). Magyarul újabban: PATAKI 2013, küln. 71–83. (III.4.: *Az aisóposi mese és a vita Aesopī*).

¹⁰ Az elgörögösödött, a Birodalmon belüli Keleten élő Kr. u. 3. századi latin meséíró, Babrios 140. számozású meséjében. Magyar fordításban is: FALUS 1959, 550. A magyar fordítás utolsó két sora nem szerepel Babrios meséinek újabb kritikai kiadásában: LUZZATTO–LA PENNA 1986, 137, No. 140.

¹¹ A késő ókori állatmeseköltő, a görög mintáit latin nyelvre átdolgozó Flavius Avianus (vagy Avienus) egyik legismertebb költeménye ezzel a címmel hagyományozódott ránk: *De formica et cicada*. Magyarul: SZEPESY 2014, 460.: *A tücsök és a hangya (Quisquis torpentem passus transire iuventam)* Ford. KURZ Ágnes.

¹² Jean de La Fontaine: A tücsök és a hangya. In: BÍRÓ 1957, 6 sk. A verses formában íródott állatmese eredeti címe szerint a kabócáról és a hangyáról szól: *La Cigale et la Fourmi*. La Fontaine művének későbbi fordítói – angolok, németek és magyarok egyaránt – azonban már nem énekes kabócáról, hanem tücsökről beszélnek. Vö. MYERS 1929, 29.

¹³ Az aisóposi mesék többségét latin nyelvre átdolgozó Phaedrus mesegyűjteményében (*Fabularum Aesopiarum libri V*) a tücsök, illetve az énekes kabóca története nem szerepel.

¹⁴ Rövid összegzésben lásd ehhez: MYERS 1929, 28 sk. és 37–39; ACHTZIGER–NIGMANN 2002, 7–9 sk. Mivel nem szorosabban vett témánkhoz tartozik, így itt csak utalnék arra, hogy a tücsök és a hangya ismert meséjén kívül a folytonosan éneklő, s e közbén az evésről és az ivásról is megfeledkező, majd végül elpusztult, és tücsökké (vagy inkább kabócákká) lett emberekről szóló mítosz is részévé vált az európai szellemi kultúrának, lásd: Plat. Phaidr. 258e lin, 79qq. – 259d lin. 8; vö. SOMAVILLA 2010, 298 skk. A 'Phaidros' fentebb hivatkozott részletéhez lásd: FERRARI 1988, 26–30, 291.: s.v. *cicadas*.

képességét más ciripelő rovarokkal szemben előtérbe helyező, sőt kizárólagos jelképpé emelő elképzelés.

Először talán induljunk ki a tényekből. Vizsgáljuk meg, hogy mit mutat a gyakorlati tapasztalat.

Aki már eltöltött néhány nyári napot a mediterrán térség déli felén fekvő országok egyikében, az reggeltől kora estig hallgathatta a kabócák szinte véget nem érő, egy rövid csendes időszak után mindig újrakezdődő énekét. Dalukat még a déli órákban sem hagyják abba, amikor minden más élőlény egy időre megpihen.¹⁵

Van, akit ez elbűvöl. Így volt ezzel az ókori görögök többsége is. A kabócák kórusának¹⁶ olykor az emberi fül által elviselhető mérték alsó határáig emelkedő éneke (120 decibel)¹⁷ akár a mediterrán nyár jellegzetes hangjának is tekinthető. Vagyis összhangba hozható azzal, a nyári időszakra jellemző erős napsütéssel, forrósággal és szárazsággal, amely leginkább Görögország déli területein, Szicíliában vagy Ciprus szigetén tapasztalható. A legtöbb emberre azonban ma már inkább féktelen lármaként hat a kabócák zenének aligha nevezhető ciripelése.¹⁸ Éles és harsogó hangjuk minden általuk megszállt ligetet betölt.¹⁹ Minél délebbre megyünk, az énekes kabócák annál hangosabbak.²⁰

¹⁵ Hesiod. erg. 583. és scut. 396; Aristoph. av. 1095; Verg. ecl. II,13. (*sola sub ardenti resonant cicadae*); Theokr. V,110. etc. Említés történik erről a Görög Antológiában is: GOW–PAGE 1965/a, Meleager No. XIII,7. = Anth. Pal. VII,196.; GOW–PAGE 1965/b, 616: 7 [4072] *mesébrinon hypnon* [„a déli órákban való alvás”]. Három további auktorhelyre lásd 41. sz. jegyz.

¹⁶ Így Plat. Phaedr. 230c, lin. 3.: *tettigón chorói*. Hasonlóképpen Aelian. NA I,20.

¹⁷ ACHTZIGER–NIGMANN 2002, 3. Ez közel megegyezik az emberi fül fájdalomküszöbével: 130 dB. (Egy hangosan síró csecsemő közel 80 dB erősségű hang kiadására képes.)

¹⁸ Újabb összegzésben lásd ehhez: ACHTZIGER–NIGMANN 2002, 2 sk (2.1: *Die Gesänge der Zikaden*). Az énekes kabócák hangjához vö. még Hesiod. erg. 583; Sappho, frg. 89d.; Aristot. hist. an. IV,535b, lin. 7. etc. A fentiek egészéhez részletesebben lásd: MYERS 1929, 217–232. (Ch. XX: *Cicada Song*).

¹⁹ Az éles hangon szüntelen ciripelő kabóca „szétömlő” énekét említi már Hésiodos is: *kai hékheta tettix dendreói ephedzomenos ligyrén katakheuet’ aoidén* (Hesiod. erg. 582 sq.). Vö. még ehhez Aelian. NA I,20.: [...] *héliu de hyparchomenu tés akmés, ton ex heautón methiasi keladon, philoponoí tines hós an eipois*

Dalukat aligha lehet összehasonlítani a – náluknál kisebb – tücsök lágyabb és dallamosabb muzsikájával. A folytonosan zümmögő énekes kabóca agresszív jelenléte így sokakat zavar. Kéretlen hallgatói közül így érezte ezt már Vergilius is.²¹ Később egy latin epigrammaköltő a kabócák keltette lármát egyenesen embertelennek nevezi.²² Talán csak a két apró rovar külsejét egybevetve végződne a kabóca javára a mezei tücsökkel (*Gryllus campestris*) való összehasonlítás.

A rovtartani besorolásuk alapján *cicadidaenak* nevezett énekes vagy zengő kabócák leginkább a Földközi-tenger partjai mentén húzódó fásbokros ligetekben fordulnak elő. (Ott is főként a mediterrán térség déli részeit borító, termő olajfákból álló ligetekben.) Ez a viszonylag nagy méretű, fejétől a potroh végéig a 3-5 cm hosszúságot is elérő rovar²³ fekete vagy

---

choreutai, hyper kephalés kai tón paranemontón kai tón hodói chrómenón kai tón amóntón kataidontes. – ed. Scholfield (Loeb). Azaz: „[...] amikor delelőn áll a nap, felzendül az a jellegzetes hang, amit ennek a szorgos kórusnak is mondható seregletnek a tagjai magukból kibocsátanak, és nem szűnik zajongásuk a pásztorok és az úton járók, meg az aratók feje fölött.” Hasonlóképpen szólt a kabóca mindent betöltő hangjáról már Meleagros is. In: GOW–PAGE 1965/a, Meleager No. XIII,3 sq; p. 220. = Anth. Pal. VII,196; GOW–PAGE 1965/b, 616 sk.

²⁰ A hőmérséklet azonban ennek is határt szab. 36 Celsius-fok felett, és 22 Celsius-fok alatt a kabócák már nem énekelnek. Lásd: Klimawandel. Zikaden in der Provence nehmen hitzefrei. *Deutschlandfunk Nova*, 19 August 2022. Online: <https://www.deutschlandfunknova.de/beitrag/klimawandel-zikaden-koennten-aufgrund-von-hitze-aus-der-provence-abwandern> (Letöltés: 2023.08.02.)

²¹ Verg. georg. III,328.: *et cantu querulae rumpent arbusta cicadae*. Hasonlóképpen Verg. ecl. II,12 sqq.

²² Martial. X 58,3.: *Et quod inhumanae cancro fervente cicadae/Non novere nemus*. Egy régebbi fordításban, Csengeri János ma már meglehetősen avittnak ható tolmácsolásában ez így hangzik: „Ott a berekben, ahol hó nyári melegbe’ se cirpel / A rémes tücsök.” Mint látható, ez a fordító sem különböztette meg a lármás kabócát a jóval szelídebben daloló tücsöktől.

²³ A Kárpát-medencében élő énekes kabóca fajok képviselői ennél kisebbek: átlagos hosszúságuk az 1–4 milliméter közé esik. A mai Magyarországon, annak déli régióiban előforduló ún. óriás-énekeskabóca testhosszúsága azonban eléri a 3–4 centimétert is. Vö. TÓTH 2023.

sötétszürke színű.²⁴ Rejtőszínének köszönhetően szinte egybeolvad az olajfa kérgével. Hogy oda feljusson, nagyban megkönnyíti az, hogy a kabóca nemcsak ugrani tud, mint a tücsök,²⁵ de tőle eltérően repülni is képes. Miután megkapaszkodott a fás szárú növények kérgén, szűrő-szívó típusú szájszervét a törzsbe, az ágakba vagy a levelekbe eresztve, a fák vagy a bokrok nedveiből táplálkozik.²⁶

A forró égöv számos régiója mellett a mediterrán térségben is nagy számban előforduló énekes kabócák jellegzetes dala igen nagy hatást gyakorolt az ókori görögökre.²⁷ Olyannyira, hogy ezeket az apró rovarokat, ahogy az énekesmadarakat is, kalitkában, közelebbről sásból vagy nádból font kis kalitkákban (*akridothéké*) tartották. Így lakóházuk falai között is élvezni tudták az éneküket.²⁸

²⁴ Egy hellénisztikus kori költő külön is kiemeli a kabócák fekete vagy sötét színét: Theokr. VII,138 sq.: *aithaliónes tettiges* [ez itt tkp. barna]. A sötét szín megtestesítőjeként említi a kabócát – a hangyával, a szurokkal és a csókával párba állítva – később Martialis is: *sed quandam uolo nocte nigriorem, formica, pice, graculo, cicada* (Mart. I 115,4 sq.). Pseudo-Hésiodos, aki egy ismeretlen, a Kr. e. 6. század első harmadában élt, talán ugyancsak Boiótiából való szerző lehet, a *kyanopteros* jelzővel illetve az énekes kabócát a neki tulajdonított epyllionban (scut. 393.). Ez „sötétszárnyút”, illetve „kékesen fénylő szárnyút” jelent.

²⁵ A szöcskével ellentétben a tücsök csak apró ugrásokra képes. Viszont ciripelése annál hangosabb.

²⁶ BREHM 1915, 164.

²⁷ A latinokkal szemben, akik a különleges testi adottságokkal bíró rovarok iránt sem igazán mutattak érdeklődést, az ókori görögök igencsak kedvelték a ciripelő állatkákat. A néha mezei tücsökként, de leginkább énekes kabócaként azonosítható *tettix* ezért negyvenszer fordul elő a görög lírikusok – jórészt töredékesen ránk maradt – műveiben. GOSSEN 1938, 351.: *Zikade*. A sáska vagy szöcske (*Heuschrecke*) ugyanott huszonhárom alkalommal szerepel: GOSSEN 1938, 350. Közelebbi forrásmegjelölés nélküli felsorolást ad a kizárólagosan vagy nagy valószínűséggel az énekes kabócát említő görög szerzőkről: MYERS 1929, 5–11.

²⁸ BREHM 1915, 163; BEAVIS 1988, 103; vö. 76. Az *akridothéké* említéséhez lásd: Theokr. I,52.: *akridothéra* (GOW 1952/a, 6. [Text]; GOW 1952/b, 12. [Commentary]) és Long. I 10,2.: *akridothéké*. Egyes újabb szerzők tagadják ennek a szókásnak (ti. a zenei hang kiadására képes tücsök és énekes kabócák, sáskák és esetleg szöcské lakóházban való tartásának) a meglétét, ám úgy tűnik, meg-

A lanton ülő énekes kabóca a hellének körében egyenesen a zene szimbóluma volt; pontosabban annak egyik tárgyi jelképévé emelkedett.²⁹

Sapphó földije és kortársa, a Lesbos szigetén található kisvárosban, Mytilénében született Alkaios (kb. Kr. e. 625/620 – kb. Kr. e. 580) egyik költeményében pacsirták és kabócák dala kíséri a lantján játszó Apollónt, jeleként annak, hogy forráságával megérkezett az igazi nyár.³⁰

alapozatlanul: vö. KITCHELL 2014, 31 sk.; Anth. Pal. VII,190, 364, ahol egy kis-lány két elhunyt házi állatkájának, egy tücsöknek és egy kabócának együttesen készített sírról olvashatunk. (Lásd külön. AP VII,364. lin. 1.: *akridi kai tettigi Myro tode thékato séma*). Vö. ehhez GOW–PAGE 1965/b, 101; LESKY 1999, 716 (hivatkozással egy latin auktorhelyre, a Plin. nat. hist. XXXIV,19. – 57-re is). Hasonló sírvers, ezúttal – vélhetően – egy elhalt sáskának (*akris*) GOW–PAGE 1965/a, Phaennus No. II. p. 159. = Anth. Pal. 197. A szöveget közlő szerzőpáros kommentárja szerint azonban a (nád)kalitkában tartott *akris* itt – miként már mondtuk – énekes kabócát jelent, ahogy az AP VII,194–195-ben is: GOW–PAGE 1965/b, 458; vö. 408.

²⁹ A fentiek egészéhez, közte az ún. énekes kabócák külsejének és életmódjának részletes leírásához, ahogy a hozzájuk fűződő antik hiedelmekhez is, lásd: KELLER 1913, 401 skk; BREHM 1915, külön. 163 skk (*Die Singzikaden [Cicadidae]*). Ez utóbbi munka magyar nyelven digitális változatban is hozzáférhető: MEK 2000; s.v. énekes kabóca (oldalszámozás nélkül). Újabb összegzésben lásd még ehhez: ACHTZIGER–NIGMANN 2002, 1 skk (széles kitekintéssel, illetve további irodalmi hivatkozásokkal).

³⁰ „Már nyárközepén járt az idő, mikor / Észak felől meghoztak a hattyuid: (ti. Apollónt) / a fecske szólt, pacsirta zengett / és a tücsök cirpelte nekünk / szent jósigéidet [...]” Ford. DEVECSERI Gábor. In: FALUS 1959, 119. Az ettől némileg eltérő szöveg lényegi részei görögül: [...] *én men un theros kai tu therus ton meson auto hote ex Hyperboreón Alkaios agei ton Apollóna. [...] Aidusi men aédones autói* (sc. Apollóni) *hopoion eikos aisai par’ Alkaiói tas ornithas, aidusi de kai khelidones kai tettiges u tén heautón tykhén tén en antrópois angellusai alla panta ta melé kata theu phthengomenai*. Alkaios Apollón-himnuszának teljes szövege egy késő ókori szofista, Himerios egyik beszédében őrződött meg: or. XIV, 10 sqq. A korai görög lírikusok műveit tartalmazó gyűjteményes kötetekben annak mindössze első sora található (l. pl. The Loeb Classical Library Vol. 142; 353 [307a]). Alkaios Apollón-himnuszának Homerosnál megőrzött görög szövegét közli: PAGE 1955, 245, 1. sz. jegyz.; a szöveg egészéhez, illetve annak egyes passzusaihoz fűzött részletes kommentárokkal: Uo. 244–252. A szóban

Így látta ezt a leginkább bordalairól és erotikus témájú verseiről ismert teósi költő is, a később³¹ ugyancsak a kilenc lírikus³² közé sorolt Anakreón (Kr. e. 575/570 körül – Kr. e. 495). Egyik versében – amely nem az övé, ám amelyet sokáig neki tulajdonítottak³³ – a „király módjára kevélyen éneklő kabóca” daláról szól,³⁴ bár azt a magyar fordításokban tücsökként említik.³⁵

forgó időszak egyebekben a kerti articsóka (*Cynara cardunculus* var. *scolymus*) vagy a mediterrán térségben leginkább elterjedt bogánccsfajta, a sárga virágú bogáncs [tévesen tarka bogáncs] (*Scolymus hispanicus* L. vagy *Scolimus maculatus*) virágzásának az ideje lehetett. (A *skolymos* szó az ókori görög nyelvben mindkettőt jelentheti.) Azaz az énekes kabócák tömeges megjelenése a nyár a mezőgazdasági munkák végzése szempontjából leginkább fásasztó időszakára, július közepe tájára tehető. Vö. ehhez Hésiod. erg. 582 sqq.: *émos de skolymos t' anthei [...] thereos kamatódeos horéi* – ed. Solmsen–Merkelbach (1990³ [1970]); G. W. Most (The Loeb Classical Library 2006),135. Egy római természettudós néhány héttel korábbi időszakra, a nyári napforduló (*solstitium* [aestivum]) idejére teszi a kabócák legharsányabb dalolásának kezdetét: Plin. nat. hist. XI,35 – 107. Vö. még Ps.-Hesiod. scut. 393–395 sqq.

³¹ A hellénisztikus korban, közelebről a Kr. e. 2. és 1. század során. Vö. ACOSTA-HUGHES–BARBANTANI 2007, 429 skk.; RÖSLER 2016, 328.

³² A legjelentősebbnek tartott kilenc görög lírikus költő felsorolásával először egy, az *Anthologia Graeca* gyűjteményében szereplő epigrammában (IX,184.) találkozhattunk Ez a hellénisztikus korban kialakított ún. alexandreiai kanón. – Rövid összegzésben újabban lásd ehhez: RÖSLER 2016, 328 (V.39.8: *Der Kanon der neun Lyriker*).

³³ Ez, a negyvenhármas sorszámot viselő költemény nem szerepel a korai görög lírikusok újabb korpuszaiban: BERGK 1915. Anakreón a tücsökről (valójában az énekes kabócáról) írott versének görög nyelven közölt részleteit ezért egyes korábban, a 19. század első és második harmadában összeállított szövegkiadásokból veszem. Újabban lásd ehhez: CAMPBELL 1988. évi Loeb-kiadását.

³⁴ A műzsákkal hozza kapcsolatba Platón a kabócákat, amikor ezeket az állatkákat „a műzsák szószólóiként” vagy „a műzsák hírnökeiként” említi: *hoi tón Musón prophetai* (sc. hoi tettiges). In: Plat. Phaidr. 262d lin. 4 sq. A hely szűkebb és tágabb értelmezéséhez lásd: FERRARI 1988, 3, 113–117, 256 sk [Notes; Ch.5].

³⁵ Lásd például: TRENCSENYI-WALDAPFEL 1979, 415; A tücsökhöz: „Kis tücsök, de boldog is vagy, hogy a lomb között a fákon, cseppnyi harmatot ha ittál, mint király dalolsz kevélyen [...]” Ford. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre. Görögül: *Makaridzomen se, tettix,/hoti dendreón ep' akrón,/oligén drosón pepókós,/basileus*

Anakreón szerint ez az apró állatka különösen kedves volt a múzsák és Apollón előtt.³⁶ A teósi költő ezzel nyilván a kabóca egyedülálló zenei képességeire utal.

„A nyarak édes hírhozójának”³⁷ is tartott kabócák koncertjét később Theokritos is nagyra értékelte. Pásztori idilljeinek szereplői ha dicsérni akartak egy kiváló énekest, azt mondták róla, hogy dala felülmúlja a kabóca énekét (Theokr. I,148.).³⁸ Egy másik hellénisztikus kori költőnél, a leginkább epigrammáiról ismert (gadarai) Meleagrosnál pedig az énekes kabóca „*mint ön maga húrján pengő lant*” jelenik meg.³⁹ Ez azt szimbolizálja, hogy a vers alkotója is önmagából hívja elő a költői hangot, és az énekes kabócahoz hasonlóan nem használ külső eszközt hozzá.⁴⁰

Nagy hatást gyakorolt a régi görögökre a leginkább a déli órákban⁴¹ aktív énekes kabóca végső kifejlődését megelőző életmódja is.⁴² A *cicadidae*

hópós aeideis. ('Anakr.') XLIII, lin. 1 sqq. Az utolsó sor a.m. „király módjára énekelsz”. A kevély jelző nem szerepel a görög szövegben, ahogy egy másik magyar nyelvű fordítás szövegében sem: FALUS 1959, 577.

³⁶ *Phileusi men se Musai, / philee de Phoibos* (sc. Apollón) *autos.* ('Anakr.') XLIII, lin. 12 sq.

³⁷ Ford. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre. In: TRENCSENYI-WALDAPFEL 1979, 415. Görögül: *thereos glykys prophétés.* ('Anakr.') XLIII, lin. 11.

³⁸ Görögül: [...] *tettigos* [...] *tyga ferteron aideis* – ed. Wilamowitz-Moellendorff.

³⁹ Ford. HORVÁTH I[stván] Károly. In: FALUS 1959, 518. (A tücsökhöz.) Görögül: *autophyes miméma lyras.* GOW–PAGE 1965/a, Meleager No. XII,3; p. 220. = Anth. Pal. VII,195. A Meleagros szövegében szereplő *akris* itt nagy valószínűséggel nem énekes kabócát, hanem tücsköt, vagy sáskát jelent. Lásd ehhez 5. sz. jegyz. A kiemelt sorhoz (*autophyes miméma lyras*) a szerzőpáros nem fűz kommentárt: GOW–PAGE 1965/b, 616 sk. Egyebekben Meleagros egy másik epigrammájában az e helyütt már énekes kabócaként fordítható *tettix* és a *lant* (*lyra*) hangját állítja párhuzamba egymással: GOW–PAGE 1965/a, Meleager No. XIII,3 sq; p. 220. = Anth. Pal. VII,196.

⁴⁰ A görög költőknél megannyi más szerepet is betöltő *tettix* az ókori görögök gondolkodásában betöltött további funkcióihoz lásd: PAGE 1981, 586; s.v. *insects and reptiles* (*cicada*: 550-551; 552.). Magyar nyelven lásd ehhez: PATAKI 2013.

⁴¹ Plat. Phaidr. 259d lin. 9.: *en téi mesémbriai*; vö. op. cit. 258e, lin. 7 sqq. Hasonlóképpen szól erről egy későbbi szerző is, aki műve egyik helyén több fordulatában is utánozza Platón 'Phaidros'-ának fenti részletét: Aelian. NA I,20.

lárvai több éven át fejlődnek a talajban; gyakran több méter mélyre ásva be maguk. Többszöri vedlésük során a növények gyökereiben található nedvekkel táplálkoznak. A növekedésük végső szakaszába lépő bábok kiássák magukat, és a talajon vagy növényekre felmászva vedlenek kifejlett rovarrá (imágó).⁴³ Az ókori görögök ezért az énekes kabócát, amely miután többször vedlett, utolsó levedlett burkát egy növényen hagyja, az újjászületés és egyfajta halhatatlanság jelképeként is tisztelték.⁴⁴

Ugyancsak egy sokáig Anakreónnak tulajdonított lírai költeményben az ismeretlen szerző ezt így jeleníti meg: „Az öregség sem kínoz [sic!] meg,/Föld szülötte, dal barátja,/[/...]/istenekhez vagy hasonló.”⁴⁵

A kifejlett rovar élete csupán néhány hétig tart.⁴⁶ Ezt az időt azonban a kabóca nagyrészt a szaporodáshoz nélkülözhetetlen énekléssel tölti. Már az ókoriaknak is feltűnt, hogy csak a hímek énekelnek.⁴⁷

⁴² Az énekes kabóca életének egyes szakaszairól kialakított ókori elképzelésekhez lásd: Aristot. nat. hist. 556 14 sqq. Rövidített formában lásd ehhez: Plin. nat. hist. XI,32-35. – 92–107. A fentiek egészéhez lásd még: KITCHELL 2014, 31.

⁴³ Igen részletesen lásd ehhez: MYERS 1929, 95 skk, 113 skk. – Az utolsó fázis képi megjelenítéséhez (a föld alól magát kiásó báb miután levedlette burkát, kifejlett, röpképes rovarként távozik) lásd: Amazing Cicada Life Cycle / Sir David Attenborough's Life in the Undergrowth. BBC, 24 October 2008. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=tjLiWy2nT7U> (Letöltés: 2023.08.02.)

⁴⁴ Lásd ehhez: BREHM 1915, 163 skk; KELLER 1913, 401 sk.; ACHTZIGER–NIGMANN 2002, 3 sk (2.2: *Die Lebensweise der Zikaden*). Meglehetősen részletességgel tárgyalja a kabóca teljes életciklusát: MYERS 1929, 95 skk, 113 skk. Igen röviden, csak a görög–római szerzők közlései nyomán tér ki a fentebb vázolt témák egészére, érintve az énekes kabóca halhatatlanságát hangoztató antik elképzeléseket is. KITCHELL 2014, 31.

⁴⁵ Ford. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre. In: TRENCSENYI-WALDAPFEL 1979, 415. Görögül: *to de géras u se teirei/sophe, gégeneis, philumne, [...] skhedon ei theois homoi-os.* ('Anakr.'). XLIII, lin. 15 sqq. Az utolsó sor görögül megszorító értelemben hangzik: „közel [vagy csaknem, szinte] (*skhedon*) az istenekhez vagy hasonló”.

⁴⁶ TÓTH 2023, 3; vö. Aristot. de part. an. IV,682a, lin. 25 sqq.

⁴⁷ Xenarch. Com. 14. = frg. 14. In: Athen. deipn. XIII,559a. Az ún. középső komédia egyik szerzőjének, Xenarchosnak egyik komédiájából ránk maradt töredékben ezt olvashatjuk: *eit' eisin hoi tettiges uk eudaimones,/hón tais gynaxin od' hotiun phónés eni.* Azaz: „Hát nem boldogok-e a kabócák (vagy a tücsök), hisz’

Mint mondtuk, daluk nem nyerte meg mindenki tetszését. Szüntelen lármázására utalva szerepel az énekes kabóca már az *Ilias* egyik hasonlatában is. A keletkezésének időpontját tekintve a Kr. e. 800 körüli évekre tehető nagy epikus költemény szerzője az énekes kabócák hangjával, illetve ennek a népszerű állatkának a jellegzetes magatartásával veti össze a Priamost körülvevő trójai vének⁴⁸ beszédmódját és szónoki képességeit: „[...] ott ültek Szkaiai kapujánál, [...] e nemesszavú szónok mind, valamint tücskök, melyek fönt ülve az erdő lombjai közt szólnak, lilimhangon ciripelnek” (Hom. II. III,149 skk.).⁴⁹

A szöveg szó szerinti fordítása valamelyest árnyaltabban adja elő a számunkra lényeges mondanivalót. Az *Ilias* költője itt „az erdei fák ágain ülő” kabócákhoz⁵⁰ hasonlítja a trójai véneket (akik olykor talán egymás szavába vágtak), tartósan és élesen zümmögő hangjukat pedig „lilimhoz hasonlónak” (*leirioeis*) mondja. Ez itt finomat, puhát, világosat jelent.⁵¹

Maga a hang tehát nem kellemetlen.⁵² Legalábbis a görög fülnek korábban sem volt az. Egy, az *Ilias* keletkezésénél néhány nemzedékkel később alkotó görög lírikusnál azt olvashatjuk, hogy a kabóca éles hangú éneke (*ligyré ... oimé*) Apollón adománya.⁵³ „Lomb közt szól a tücsök, fák tetején édesen énekel” – így jellemzi Alkaios egy neki tulajdonított bordalban az énekes kabóca a legnagyobb nyári meleg idején, a bogáncs, illetve az articsó-

asszonyaiknak semmiféle hangja nincs?” (ti. némák, és ezért nem tudnak beszélni). Hasonlóképpen szól Aelian. NA I,20.: *tettix théleia* [...] *aphónos esti*.

⁴⁸ Hom. II. III,146–148; a Trója királyát, Priamost körülvevő bölcs öregek nevének felsorolásával.

⁴⁹ Görögül: *héato démogeron tes epi Skaiési pylési*,/ [...] *tettigessin eikotes*, *hoi te kath' hylén/dendreói ephesomenoi opa leirioessan hieisin*.

⁵⁰ Hasonlóképpen Hesiod. erg. 582 sq.: *tettix dendreói ephedzomenos ligyrén katakheuet' aoidén* [a fán ülve 'ciripelő' kabóca].

⁵¹ KOCK 1955, 111: „fein, zart, hell”.

⁵² Így találták ezt a jó másfél századdal korábban élő német filológusok is. Lásd: PAPE 1871, 1080 sk; s.v. *tettix*: „Glechnis für die Anmuthigste menschliche Stimme [...] Il. 3, 151.” (Kiemelés tőlem – Sz. G.)

⁵³ ('Anakr. ') XLIII, lin. 14. Hasonló jelzővel illeti a kabóca énekét egy, az *Ilias* keletkezésével közel egy időben alkotó epikus költő is: Hesiod. erg. 583.: *ligyré ... aoidé*.

ka⁵⁴ virágzásakor felhangzó dalát.⁵⁵ A líra műfajának örökébe lépő görög epigrammák⁵⁶ szerzői is többször dicsérik a kabóca vagy a tücsök, ritkábban pedig a sáska, illetve a szöcske⁵⁷ által keltett trillázó hangot. Irodalmi elődeiket, a korai görög lírikusokat követve ők is dálnak vagy énekeknek nevezik a tücsök vagy a kabóca ciripelését.⁵⁸ Néhány motívumot a bukolikus költőktől is átvesznek. Cicero kortársa, a *Görög Antológiában* számos epigrammával

⁵⁴ Mint a 30. sz. jegyzet második felében már utaltam rá, a *skolymos* szó sárga virágú bogáncsot és kerti articsókát egyaránt jelent. Az utóbbi értelmezési lehetőséget részesítette előnyben: PAGE 1955, 303, 304–305; majd: LESKY 1999, 163. is. Ezzel ellentétesen: GOSSEN 1938, 328. 2. sz. jegyz.: Golddisteln (*Scolimus maculatus*).

⁵⁵ „[...] jön a vad meleg, súlyos évszak ez itt, szomjuhozik [sic!] már az egész világ, lomb közt szól a tücsök, fák tetején édesen énekel, nyílik már a bogáncs [...]” Ford. DEVECSERI Gábor. In: FALUS 1959, 124. Az érdemi rész görögül, ahol a lombok alól édesen ciripelő kabóccával (így GOSSEN 1938, 328) kapcsolatban annak a szárnyai alól ömlő, éles hangú daláról is olvashatunk [...] *akhei de ek petalón adea tettix, pterygón d' ypa/kalkheei ligyran <pykron> aioidan*. A hésiodosi ‘Munkák és napok’ már közölt helyét (Hesiod. erg. 582 sqq.) erősen alapul vevő (a remarkably close imitation) pseudo-alkaiosi szöveget közli: PAGE 1955, 303 skk.; részletes kommentárokkal. Újabbán lásd még ehhez: SPELMAN 2022, 277 sk. A korábbi irodalomból mindenképp említést érdemel LESKY 1999, 163. (megjegyzések a vershez, illetve az anakreóni költemények legfőbb témáihoz, amelynek – szóljanak bármiről is – szinte mindenkor elengedhetetlen eleme a borívás. Ez utóbbi témához lásd még: CINGANO 2022, 299–302. [*Wine, Love, and the Symposium*])

⁵⁶ Újabbán lásd ehhez: HARDER 2007, 409 skk.; RÖSLER 2016, 335 sk (39.12: *Erbe der Lyrik in der Schriftkultur: das Epigramm*).

⁵⁷ A három, illetve négy ciripelő rovar, az énekes kabóca és a tücsök, valamint a sáska és ritkábban a szöcske egymással sokszor keveredő említéséről a görög költőknél és epigrammaszerzőknél lásd a tanulmány bevezetését, illetve 5. sz. jegyz.

⁵⁸ Lásd például: Anth. Pal. VII,201: *hadeian melpón ekprocheeis iachan* (sc. *tettix*); vö. AP VII,313. lin. 3.: *molpa* [= *molpé*]; Anth. Pal. VII,189, 192, 194. etc. (*akris*). – Az énekes kabóccával kapcsolatban egyes szerzők megjegyzik, hogy éneke hangos: GOW-PAGE 1965/a, Meleagros No. XIII,1 sq; p. 220. = Anth. Pal. VII,196. lin. 1.: *achéieis tettix* és AP VII,201: *écheta tettix*. Így már a meleagrosi hely egyik irodalmi előképének számító Hésiodosnál is: erg. 582.: *écheta tettix*.

szereplő Archias (akit a költő védelmében tartott cicerói beszéd révén meg-
lehetősen jól ismerünk⁵⁹) így azt mondja, hogy az énekes kabóca dalát a
pásztorok még a lant hangjánál is jobban kedvelik. (Anth. Pal. VII,213. lin. 3
sq.)⁶⁰

Mindez érthető. A tücsökként és kabócaként is használatos *tettix* főnév
ugyanis egy hangutánzó szóból, a ciripelésre utaló *tittix* szóból ered.⁶¹ Igei
alakja a *teretidzei*.⁶² (Ez azt jelenti, hogy „dúdol”. A madarak énekére vagy a
tücsök és a kabóca ciripelésére a görögben a *lalagei* ige használatos.⁶³)

Az *Ilias* fentebb hivatkozott helyén olvasható kettős hasonlat: egyrészt
maga a környezet (*kath' hylén dendreói ephedzomenoi*) [„az erdő⁶⁴ fáinak
ágain ülnek”], másrészt a *leirioeis* [„liliomszerű”) jelző használata – ahogy a

⁵⁹ Cic. Arch. 3,1 sqq.

⁶⁰ Az epigramma teljes szövegét is közli, az egyes passzusok-motívumok részletes
értelmezésével: BODSON 1975, 632 skk.

⁶¹ KELLER 1913, 405.

⁶² KELLER 1913, 402. A mai görög nyelvben hasonlóképpen egy hangutánzó szó jelöli
az énekes kabócát: *tzitzikas* vagy *tzitziki*.

⁶³ Az árnyas lombok között fáradhatatlanul daloló sötét színű énekes (véltetően az
énekes kabóca) által kiadott hangra ezt az igealakot találjuk Theokritos hetedik
‘pásztori költeményében’ (*eidyllion*) is: [...] *skiarais orodamnisin aithaliónes
tettiges lalageuntes echon ponon* (Theokr. VII,138 sq.).

⁶⁴ Valójában ez csak liget lehet, nem pedig erdő. A ligetben ugyanis ritkásan állnak a
fák, míg a sűrűbben elhelyezkedő fákból álló erdő sötét. Belsejébe nem hatol be
a napfény. Ez pedig a kabócák egyik éltető eleme. Vö. KELLER 1913, 405.: „sie
(s.c. die Zikaden) als Aufenthalt viel Sonne und freistehende Bäume, z. B. in
den arbusta, lieben, namentlich Ölbäume, weil diese keinen starken Schatten
geben [...]. Schattige Wälder, silvae, und kühle Orte vermeiden sie, ebenso
Wüsten wie bei Kyrene.” (Ehhez, az Aristotelésre visszamenő megállapításhoz
[hist. an. IV,556a] hasonlót olvashatunk egy római természettudósnál is: Plin.
nat. hist. XI,32 – 95.) Tömegesen akkor érkeznek meg az énekes kabócák (kö-
zelebről akkor másznak elő a föld alól utolsó vedlésüket követően a kifejlett
rovarok), amikor „egyszerre csak felragyog a nyár” (*therus eklampontos*): Alc.
apud Himerium or. XIV,10 sq. = PAGE 1955, 245; 1. sz. jegyz.

beszélők magatartása is – azonban együttesen utal az eposzban arra, hogy az énekes kabócára, és nem a tücsökre kell gondolnunk.⁶⁵

A latin nyelvben külön szó van a tücsökre és a kabócára. Ám az utóbbi hangját inkább kellemetlennak érző rómaiak⁶⁶ a mindennapos szóhasználatban nemigen tettek különbséget e két rovar között. Leginkább talán a német nyelv különbözteti meg egymástól ezt a két állatot, bár átfedések itt is akadnak a tücsök és a kabóca megnevezésekor. A mediterrán térségben is előforduló mezei tücsköt a német nyelvben általában véve *Feldgrillenek*, egyik alfaját *Mittelmeer-Feldgrillenek* vagy *Zweifleckgrillenek*, míg az ott élő énekes kabócát *Zikadenek*, esetenként *Singzikadenak* nevezik. Ez utóbbinak egy érdekes mellékformája is keletkezett: *Baumgrille*;⁶⁷ azaz „fán élő tücsök”. Az utóbbi szóhasználat pontosan jelzi a két hasonlóan tűnő rovar közötti különbséget: csak a kabóca képes a fákon élni, mivel az repülni tud.⁶⁸

Végezetül megjegyezném, hogy az énekes kabóca az autochthónia, majd a szépség egyik szimbólumává is vált az ókori görögöknél. Solón kora előtt, majd talán egészen a marathóni ütközetig,⁶⁹ a tehetősebb athéni polgárok fonatban viselt hajukat kabóca formájú arany hajtűkkel tűzdelték meg, és

⁶⁵ Így gondolta ezt újabban (ti. az elmúlt bő száz évben) az *Ilias* egyes kifejezéseéhez, illetve passzusaihoz iskolai kommentárt készítők sora is. Lásd például: KOCK 1955, 111: *tettix* = Zikade, Baumgrille.

⁶⁶ Az eddigi mondottakon túl (Vergilius, Martialis) lásd még ehhez: Plin. nat. hist. XI,35 – 107.: *stridorem edere [...] sicut cicadae*. Vö. még op. cit. XI,112 – 266. Egyebekben már a kabóca hangjának ókori megítélésével kapcsolatban is számos eltérő véleményt olvashatunk. Ezekhez újabban lásd: BEAVIS 1988, 101 sk. (IV.16; 6.3.: *The cicada's song: attitudes toward*).

⁶⁷ RICHTER 1975; HÜNEMÖRDER 2002.

⁶⁸ A repüléshez arra alkalmas szárnyak kellene. Egyes szöveghelyeken azonban még a szárnyak kifejezett említése alapján sem tudjuk megkülönböztetni a mezei tücsköt az énekes kabócától. Archilochos egy töredékesen fennmaradt versében, ahol a töredék mindössze néhány szóból áll, ezt olvashatjuk: *tettigos endraxó pteru* (223. – ed. West). Vagyis egy tücsköt vagy egy kabócát a szárnyánál fogva lehet biztosan tartani. A problémát itt az jelenti, hogy a mezei tücsöknek is van szárnya, jóllehet szárnyai a repülésre alkalmatlanok.

⁶⁹ Vö. Thuc. I 6,3. *ou poly khronos eipeidé [...] epauosanto* [‘nem is olyan régen hagytak fel azzal /ti. Athénban/, hogy ...’].

fejük tetején egy csomóba fogták össze (Thuc. I 6,3.);⁷⁰ tárgyasult jeleként annak, hogy lakóhelyükön ők sem bevándoroltak, hanem – a „földből született” (*gégeneis*) kabócához hasonlóan – auchthónnak számítanak.⁷¹ Az idő múlásával azután az ifjak,⁷² ahogy az athéniak lányai és asszonyai is, már egyszerűen csak hajdíszként viselték az aranyból készített kabócat vagy kabócákat.⁷³ Később a férfiak is megtették ezt. A császári Róma egyes polgárai arany vagy ezüst kabócákat tűztek a hajukba. Ám őket kigúnyolták ezért.⁷⁴

A hajba ékszerként tűzött énekes kabóca viselése egyebekben egy időben annyira elterjedté vált (különösen ennek a divatnak a kiindulási helyén, Attikában és Ióniában⁷⁵), hogy ez a divatjelenség külön nevet is kapott: *tettigophoria*.⁷⁶

Az énekes kabóca alakja később azután nemcsak hajtűkön jelenik meg, de a köpeny vagy a felső ruha a vállon való összekapcsolására szolgáló tűs csatokon (*fibulae*) is megtalálható. Mindkettő meglehetősen elterjedt tárgynak számított a Római Birodalom fennállásának egész időszakában. Szimbolikus jelentősége a korai görög lírikusok kora óta csak keveset változott. A

⁷⁰ A fenti szövegrészlet görögül: *hoi presbyteroi* (sc. tón Athénaión) [...] *khryson tettigón enersei króbulon anadumenoí tón en téi kephaléi trichón* – ed. Lyschnat. Vö. még Aristoph. nub. 984. és Aristoph. equ. 1336.; Aelian. Var. hist. IV,22. és Athen. deipn. XII 512b-c és 525f. A haj copfban vagy fürtben való öszszefogására a kabócat ábrázoló hajtű belső részén található fémspirál szolgált. KELLER 1913, 402.

⁷¹ Vö. ehhez: KELLER 1913, 401 sk. Újabbán lásd még ehhez: „golden fastenings in the form of grasshoppers. [sic!] These golden grasshopper brooches were the symbols of »autochthony«”. HORNBLOWER 1991, 26; s.v. *kryson tettigón*; illetve: GOW–PAGE 1965/b, 539; röviden: KITCHELL 2014, 31.

⁷² Esetenként az éppen csak felserdült ifjak (*ephéboi*) is viselték ezt a – kezdetben talán kizárólagosan – férfidísz. Egy ifjútól hajcsatként viselt kabóca-formájú dísz említése a Kr. e. 3. század második felében élt szirakúzaí Theodoridas egyik költeményében is megtalálható: *kalói syn tettigi* [...] *trikha*. GOW–PAGE 1965/a, Theodoridas No. II, lín. 1; p. 191. (Text); GOW–PAGE 1965/b, 538 sk; küln. 539 (Commentar).

⁷³ Vö. BREHM 1915, 163 sk.; KELLER 1913, 402.

⁷⁴ Tertull. virg. vel. 10,2.: *cicadas Atheniensium*. Vö. ehhez: KELLER 1913, 402.

⁷⁵ Vö. Thuc. I 6,3.

⁷⁶ Vö. Aristoph. equ. 1330. Lásd még ehhez: KELLER 1913, 402; BIRT 1878, 625 skk.

szüntelenül ciripelő énekes kabóca alakja továbbra is a nyarat és a fiatalkor könnyed voltát testesítette meg, ám mindenekelőtt az újjászületésre, illetve az örök életre utalt. Ennek a figurális ábrázolásnak a népszerűsége ezért a Népvándorlaskor idején is töretlen maradt.⁷⁷

Az akkor készített hajtűkőn vagy a ruhakapcsoló tűk egyik típusán megjelenített *nagyszárnyú rovar* a klasszikus antikvitás jelképtárának egyik motívuma: nem ugrólábakkal bíró tücsök, hanem egyértelműen az énekes kabóca;⁷⁸ mindinkább az újjászületés szimbólumaként.⁷⁹

---

⁷⁷ KYSELA 2002, 22 skk.

⁷⁸ Ezeknek a figurális ábrázolással díszített hajtűkőnek és fibuláknak, közelebbről kisebb vagy nagyobb méretű énekes kabócára utaló rovaralakkal ellátott hajtűkőnek, ám elsősorban fibuláknak a képi megjelenítéséhez lásd: KYSELA 2002, 21 skk. (Fényképekkel, ábrákkal.) A ruhakapcsoló tűkőn, illetve a hajcsatokon ábrázolt kisebb méretű rovar az énekeskabóca-félék családjába tartozó *Cicada orni*, magyar nevén a mannakabóca.

⁷⁹ Ez, a már korábban is meglévő elképzelés egy valós, a természetben megfigyelhető folyamaton alapult: a föld alól előmászó báb végső vedlését követően hátrahagyott lárvaőréből („a holttestből”) kibúvó, majd a lombkoronába („a mennyországba”) felszálló énekes kabóca életciklusának végső metamorfózisán. Újabbban: ACHTZIGER–NIGMANN 2002, 4; további irodalmi hivatkozásokkal.

Felhasznált források

- Aelian. NA – Ailianos/Claudius Aelianus, *De natura animalium* (*Peri zóón idiotétos*)
[„Az állatok természetéről”]
- Aelian. Var. hist. – Ailianos/Aelianus Claudius, *Varia historia* (*Poikilé historia*)
[„Tarka történetek”]
- Alkai. – Alkaios
- Anth. Pal. vagy AP – Anthologia Palatina [a Kr. e. 7. és a Kr. u. 6. század közötti időszakban keletkezett görög verseket és epigrammákat tartalmazó gyűjtemény. A későbbiekben részben ez szolgált a *Görög Antológia / Anthologia Graeca* alapjául]
- Aristoph. nub. – Aristophanés, *Nubes* (*Nephelei*) [Felhők]
- Aristoph. equ. – Aristophanés, *Equites* (*Hippeis*) [Lovagok]
- Aristot. hist. an. – Aristotelés, *Historia animalium* (*Tón peri ta zóia historión*) [„Állattan”]
- Aristot. de part. an. – Aristotelés, *De parte animalium* (*Peri Zóiön moriön*) [„Az állatok részeiről”]
- Athen. deipn. – Athénaios, *Deipnosophistai* [„Lakomázó bölcsek”]
- Cic. Arch. – M. Tullius Cicero, *Pro /A. Licinio/ Archia poeta* (*Oratio ad iudices.*) [az Archias, a költő védelmében tartott törvényszéki beszéd]
- Hesiod. erg. – Hésiodos, *Erga kai hémerai* [Munkák és napok]
- Hom. Il. – Homéros, *Ilias*
- Long. – Longos, Daphnis és Chloé
- Martial. – Martialis
- Plat. Phaidr. – Platón, Phaidros
- Plin. nat. hist. – Plinius maior/idősebb Plinius, *Naturalis historia* [„Természetráajz”]
- Ps.-Hesiod. scut. – Pseudo-Hésiodos, *Scutum Herculis* (*Aspis Hérakleus*) [Héraklés pajzsa]
- Tertull. virg. vel. – Tertullianus, *De virginibus velandis* [„A szűzek fátyláról”]
- Theokr. – Theokritos
- Thuc. – Thukydidés
- Verg. ecl. – Vergilius, *Eclogae* vagy *Bucolica* [„pásztori költemények”; tíz eclogából álló bukolikus gyűjtemény]
- Verg. georg. – Vergilius, *Georgica* [a mezőgazdaság művelési ágairól íródott epikus-„tanköltemény”]
- Xenarch. Com. – Xenarchos, *Comoediae* (*Mimoi*)

Bibliográfia

ACHTZIGER–NIGMANN 2002

R[oland] ACHTZIGER–U[rsula] NIGMANN: Zikaden in Mythologie, Kunst und Folklore. *Denisia* 04 [zugleich Kataloge des OÖ. Landesmuseums], Neue Folge Nr. 176, 2002, 1–16.

ACOSTA-HUGHES–BARBANTANI 2007

Benjamin ACOSTA-HUGHES–Silvia BARBANTANI: Inscribing Lyric. In: *Brill's Companion to Hellenistic Epigram*. Ed. P. BING–J. St. BRUSS. Leiden–Boston, Brill, 2007, 429–457.

BEAVIS 1988

Ian C. BEAVIS: *Insects and other invertebrates in Classical Antiquity*. Exeter, University of Exeter, 1988.

BERGK 1915

Poetae lyrici Graeci. Pars II.: Poetae elegiaci et iambographi. Ed. Theodor BERGK. Leipzig, Teubner, 1915.

BÍRÓ 1957

LA FONTAINE: *Állatmesék*. Szerk. BÍRÓ Lívia. Budapest, Magyar Helikon, 1957.

BIRT 1878

Theodor BIRT: Zur *tettigophoria* der alten Athener. *Rheinisches Museum für Philologie* 33, 1878, 625–630.⁸⁰

BODOR 1970

Aiszóposz meséi. Ford., szerk. BODOR András. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1970.

BODSON 1975

Liliane BODSON: Archias et la cigale (A.P., VII, 213) *L'Antiquité Classique* 44/2, 1975, 632–637.

BORTHWICK 1966

E.K. BORTHWICK: A Grasshopper's Diet-Notes on an Epigram of Meleager and a Fragment of Eubulus. *The Classical Quarterly* 16/1, 1966, 103–112.

BREHM 1915

[Alfred Edmund] BREHMS *Tierleben: Allgemeine Kunde des Tierlebens. Bd. 2: Die Vielfüßler, Insekten und Spinnenkerfe*. Leipzig–Wien, Bibliographisches Institut, 1915.

---

⁸⁰ Vö. ehhez: W. HELBIG: Noch einmal zur *tettigophoria* der alten Athener. *Rheinisches Museum für Philologie* 34, 1879, 484–487.

CAMPBELL 1988

Anacreon. Greek Lyric, Vol. II: Anacreon, Anacreontea, Choral Lyric from Olympus to Alcman. Ed. David A. CAMPBELL. Cambridge, Harvard University Press, 1988. (Loeb Classical Library, 143)

CINGANO 2022

Ettore CINGANO: Ibycus and Anacreon. In: SWIFT 2022, 275–289.

FALUS 1959

Görög költők antológiája. Szerk. FALUS Róbert. Budapest, Európa Kiadó, 1959. (A világirodalom klasszikusai)

FAULKNER 2008

Andrew FAULKNER: *The Homeric Hymn to Aphrodite: Introduction, Text, and Commentary*. Oxford, Oxford University Press, 2008.

FERRARI 1988

G.R.F. FERRARI: Listening to the Cicadas: A Study of Plato's Phaedrus. Cambridge, Cambridge University Press, 1988.

GOSSEN 1938

Hans GOSSEN: Die Tiere bei den griechischen Lyrikern. *Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften* 30/6, 1938, 321–351.

GOW 1952/a

A[ndrew] S[ydenham] F[arrar] GOW: *Theocritus. Vol. I.: Introduction, Text and Translation*. Cambridge, Cambridge University Press, 1952.

GOW 1952/b

A[ndrew] S[ydenham] F[arrar] GOW: *Theocritus. Vol. II.: Commentary, Appendix, Indices, and Plates*. Cambridge, Cambridge University Press, 1952.

GOW–PAGE 1965/a

A[ndrew] S[ydenham] F[arrar] GOW–D[enys] L[yonel] PAGE: *The Greek Anthology: Hellenistic Epigrams. Vol. I.: Introduction, Text, and Indexes of sources and epigrammatists*. Cambridge, Cambridge University Press, 1965.

GOW–PAGE 1965/b

A[ndrew] S[ydenham] F[arrar] GOW–D[enys] L[yonel] PAGE: *The Greek Anthology: Hellenistic Epigrams. Vol. II.: Commentary and Indices*. Cambridge, Cambridge University Press, 1965.

HALM 1901

Aisópeíon mythón synagógé / Fabulae Aesopicae collectae. Rec. Caroli HALMI Lipsiae, B. G. Teubneri, MCMI.

HARDER 2007

Annette HARDER: Epigram and the heritage of Epic. In: *Brill's Companion to Hellenistic Epigram*. Ed. P. BING–J. St. BRUSS. Leiden–Boston, Brill, 2007, 409–428.

HORNBLOWER 1991

Simon HORNBLOWER: *A Commentary on Thucydides. Vol. I, Book I–III.* Oxford, Clarendon Press, 1991.

HÜNEMÖRDER 2002

Christian HÜNEMÖRDER: Zikade. In: *Der Neue Pauly: Enzyklopädie der Antike.* Bd. XII/2. Hrsg. H. CANKIK–H. SCHNEIDER–M. LANDFESTER. Stuttgart–Weimar, Verlag J. B. Metzler, 2002, 805 sk. has.

KELLER 1913

Otto KELLER: *Die antike Tierwelt. Zweiter Band: Vögel, Reptilien, Fische, Insekten, Spinnentiere, Tausendfüßler, Krebstiere, Würmer, Weichtiere, Stachelhäuter, Schauchtieri.* Leipzig, Wilhelm Engelmann Verlag, 1913.⁸¹

KITCHELL 2014

Kenneth F. KITCHELL Jr.: *Animals in the Ancient World from A to Z.* London–New York, Routledge, 2014.

KOCK 1955

Bernhard KOCK: *Homers Ilias in Auswahl. 1. Teil: Buch A–M (I–XII). Erläuterungen.* Neu bearbeitet von Dr. Bernhard KOCK. Paderborn, Ferdinand Schöningh [Verlag], 1955.

KYSELA 2002

Elfriede KYSELA: Zikaden als Schmuck- und Trachtenbestandteil in Römischer Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit. *Denisia* 04 [zugleich Kataloge des OÖ. Landesmuseums], Neue Folge Nr. 176, 2002, 21–28.

LESKY 1999

Albin LESKY: *Geschichte der griechischen Literatur. Dritte neu bearbeitete und erweiterte Auflage.* München, K.-G. Saur Verlag, 1999.

LUZZATTO–LA PENNA 1986

Babrii Mythiambi Aesopei. Ed. Mari Jagoda LUZZATTO–Antonius LA PENNA. Leipzig, Teubner, 1986.

MYERS 1929

John Golding MYERS: *Insect Singers: A Natural History of the Cicadas.* London, George Routledge and Sons Limited, 1929.

---

⁸¹ Bár egyes következtetéseit később kritikával illették, vagy egyértelműen megcáfolták, a klasszikus filológusként is tevékenykedő Otto Keller az ókor állatvilágáról írott két kötetes munkája máig alapl műnek számít. A benne foglalt anyag bősége és tárgyi megbízhatósága miatt napjainkban is hivatkoznak rá. Lásd például: BEAVIS 1988; egy [269 lap terjedelmű] művön belül 78 hivatkozás, illetve: KITCHELL 2014; 121 hivatkozás [egy 257 oldalas monográfiában]!

PAGE 1955

Denis PAGE: *Sappho and Alcaeus: An Introduction to the Study of ancient Lesbian poetry*. Oxford, Clarendon Press, 1955.

PAGE 1981

Further Greek epigrams. Epigrams before A.D. 50 from the Greek Anthology and other sources; not included in 'Hellenistic Epigrams' or 'The Garland of Philip'. D[enis] L[yonel] PAGE. Cambridge, Cambridge University Press, 1981.

PAPE 1871

W[ilhelm] PAPE: *Griechisch-deutsches Wörterbuch. [...] Zweiter Band: L-Ó*. Braunschweig, Friedrich Vieweg und Sohn, 1871.

PATAKI 2013

PATAKI Elvira: *Tettix. A tücsök mint szakrális-poétikai szimbólum az ókori görög irodalomban*. Budapest, Szent István Társulat, Budapest, 2013.

RICHTER 1975

Will RICHTER: Zikade. In: *Der Kleine Pauly: Lexikon der Antike in fünf Bänden*. Bde. I–V. Hrsg. Konrat ZIEGLER–Walther SONTHEIMER et al. München–Stuttgart, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1975. 1534. has. lin. 23. – 1535. h. 15.

RÖSLER 2016

Wolfgang RÖSLER: Griechische Lyrik. In: *Handbuch Lyrik: Theorie, Analyse, Geschichte*. Hrsg. Dieter LAMPING. Stuttgart, J.B. Metzler Verlag, 2016, 328–338.

SARKADY 1987

Aiszóposz meséi. Ford., szerk. SARKADY János. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987. (Az ókori irodalom kiskönyvtára)

SOMAVILLA 2010

Ilse SOMAVILLA: Hesiods Thaumás und Platons Mythos von den Zikaden: Bilder für Wittgensteins Staunen. In: *Bild und Bildlichkeit in Philosophie, Wissenschaft und Kunst / Image and Imaging in Philosophy, Science and the Arts*. Hrsg. Elisabeth NEMETH–Richard HEINRICH–Wolfram PICHLER. Kirchberg a. Wechsel, Österreichische Ludwig Wittgenstein Gesellschaft, 2010, 298–301.

SPELMAN 2022

Henry SPELMAN: Alcaeus. In: SWIFT 2022, 275–289.

SWIFT 2022

A Companion to Greek Lyric (Blackwell Companions to the Ancient World). Ed. Laura SWIFT. London and New York, John Wiley & Sons, Inc., 2022.⁸²

---

⁸² 580 oldalas monográfia négy szekcióra oszlik: *Contexts; Methodologies and Techniques; Authors and Forms; Receptions*. Ezekben belül közöl 35 – igen jó, jó, vagy legalábbis továbbgondolásra érdemes – tanulmányt. A könyv felosztása, tar-

---

SZEPESSY 2014

Római költők antológiája. Szerk. SZEPESSY Tibor. Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2014.

TÓTH 2023

TÓTH Judit: Itthon is hallhatjuk a kabócák énekét. *Turista*, 2023. június 23. Online: <https://www.turistamagazin.hu/hir/itthon-is-sokfele-hallhatjuk-a-kabocak-eneket> (Letöltés: 2023.07.25.)

TRENCSÉNYI-WALDAPFEL 1979

TRENCSÉNYI-WALDAPFEL Imre: *Ember vagy. Műfordítások.* Budapest, Európa Kiadó, 1979.

A miskolci múzeum és a cserkészzet kapcsolata a 20. század első felében

Tóth Arnold

A kutatás előzményei

A magyarországi cserkészmozgalom 1948-ban történt megszüntetésének 60. évfordulójára a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület *Szülföldünk* című periodikája egy huszonnégy kisebb írásból összeállított fejezetet közölt a megye cserkészetének történetéről és 1989 utáni újjáalakulását követő közelmúltjáról.¹ Ezen belül egy önálló tanulmány jelent meg a Borsod-Miskolci Múzeum 757. sz. Szemere Bertalan cserkészcsapatának történetéről, a múzeum gyűjteményében őrzött kézírásos csapatkrónika, mint elsődleges forrás feldolgozásával.² A tematikus fejezet végén publikált gazdag bibliográfia a miskolci cserkészzet 1914-1948 közötti időszakának forrásait – köztük a múzeumi cserkészcsapatra vonatkozó adatokat is – részletesen közli.³

Ezt követően két jelentős miskolci cserkész emlékanyaggal gyarapodott a Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Dokumentumtára. 2011-2012-ben Kisgyörgy István nyugalmazott pedagógus, iskolaigazgató, cserkészvezető adományozta a múzeumnak a saját gyűjteményét, és a múzeumi cserkészcsapat iratanyagának nála lévő részét.⁴ 2023-ban Vámosi Katalin művészet-történész kutatómunkájának köszönhetően Megay Géza (1904-1963) hagy-

---

¹ MAJORSZKI 2009, 73-166.

² ÁDÁM-HIDEG 2009, 84-89. HOM HTD X.89.39.1.

³ HIDEG 2009, 155-166.

⁴ HOM HTD 2012.14.1-61.; HOM HTD 2012.15.1-3., HOM HTD 2012.16.1-76. A 757. sz. Szemere Bertalan cserkészcsapat az 1989-es rendszerváltozást követően újjáalakult, és a történeti előzmények folytatásaként ismét a múzeum lett a fenntartó testülete. Speciális korosztályi csapatként szervezték újjá, tagjai olyan öregcserkészek, akik már 1948 előtt is cserkészek voltak.

tékából ajándékoztak a múzeumnak értékes dokumentumokat és fotókat Megay Géza gyermekei, közte számos cserkész vonatkozású anyaggal.⁵ Ezek feldolgozása mellett az 1910–1948 közötti miskolci sajtó, és a Magyar Cserkészszövetség egykori levéltára (ma a Gödöllői Városi Könyvtár különgyűjteménye) adatainak feltárásával a korábbinál gazdagabb, árnyaltabb képet adhatunk a múzeum és a cserkészlet közös történetének eddig nem ismert fejezeteiről.⁶

Leszih Andor és a miskolci cserkészlet kezdetei

A Magyar Cserkészszövetség budapesti megalakulását (1912. december 28.)⁷ követően fél év múlva, 1913 júniusában került sor Miskolcon az első nyilvános, széles körben meghirdetett, cserkészletet népszerűsítő előadásra.

„Bing J. Ede, az országszerte ismert cserkész-agitátor, akinek legutóbb könyve is jelent meg a cserkészetről a Modern Könyvtár kiadásában, Miskolcra jön, hogy egy sporttestély keretében előadást tartson a boy-scout (cserkész) mozgalomról. [...] A nagy érdeklődésre és fényes sikerre számot tartó estélyen a beszédében Bing ugyanazokat a részleteket fogja felölelni, melyekről legutóbb Budapesten a Nemzeti Múzeum nagytermében tartott előadást vetített képek mellett. Minden szülőt érdekelhet az előadás, melynek célja, hogy helyes irányt mutasson a miskolci boy-scout-intézmény kialakulásának.”⁸

A magyar cserkészlet 1910–1913 közötti első éveiben két kezdeményezés haladt párhuzamosan: az angol boy scout (cserkész) mozgalom mellett a német Pfadfinder (ösvénykereső, magyarosabb fordításban őrszem) mozgalom is formálódott. A két hasonló, de ideológiájában és társadalmi háttérében mégis különböző szervezet 1913. június 28-án egyesült Magyar Cser-

---

⁵ HOM HTD 2023.3.3.1–36. Köszönöm Vámosi Katalinnak, hogy nyilvántartásba vette, és kutatásra, közlésre átengedte a gyűjtött dokumentumokat; továbbá Mészáros Viktóriának, hogy digitalizálta az anyagot.

⁶ Jelen tanulmány az NKA 201102/03712. sz. alkotói támogatás keretében zajló miskolci cserkészlet történeti kutatás részeként készült.

⁷ GERGELY 1989, 25–26.

⁸ *Miskolci Napló*, 1913. június 19. 5.

kész-Őrszem Szövetség néven,⁹ így a miskolci népszerűsítő előadásban jelzett „helyes irány” talán erre utal.¹⁰

Az első miskolci cserkészcsapat megalakulására ezt követően több mint egy évet kellett várni. Az új ifjúsági mozgalom értékeire Leszih Andor múzeumőr (1880–1963) is felfigyelt, és 1914 karácsonyán *Cserkészfiúk* címmel hosszú újságcikkben szorgalmazta a cserkészlet mielőbbi megszervezését a városban. Részletesen és nagy lelkesedéssel írta, hogy Budapesten járva látott „széles karimájú kalapos, rövidnadrágos cserkészfiúkat”, akik a pályaudvaron hajnalban a sebesülteket szállító vonat érkezésekor önkéntesen dolgoztak. Egy másik esetben az utcán játszó gyerekek vitájának volt szemtanúja, amit egy spontán odahívott egyenruhás cserkészfiú simított el, lecsendesítve a feleket. Arra a felismerésre jutott, hogy a testedzés, a sport, a praktikus életmód, a természetjárás, a gyakorlati emberszeretet, a jézusi parancs teljesítése terén mennyire nem volt eddig mozgástere, lehetősége a diákságnak, az ő korosztályának. „Nem tudom, van-e itt Miskolcon cserkészcsapat, ha nincsen, akkor álljon össze a tanuló ifjúság, alakítsák meg csapatukat, végezzék egy szebb jövő reményében áldásos munkáinkat és legyenek a magyarságnak s a szeretet szerint való emberiségnek őrszemei.”¹¹

A cikk megírásának idején már szerveződött az első miskolci cserkész-őrszem csapat, erről a szöveg tanúsága szerint Leszih Andornak nem volt tudomása. A Királyi Katolikus Főgimnáziumban az 1914. évi szeptemberi tanévkezdéskor Láng Gyula és dr. Szerényi Nándor természetrajz-földrajz szakos tanárok hirdettek meg a diákoknak bükki cserkész kirándulásokat és csapatszervezést. Láng Gyula 1914. november 27-én a galíciai fronton elesett,

---

⁹ GERGELY 1989, 26.

¹⁰ A cserkészmozgalom ökumenikus keresztény-konzervatív, az őrszemmozgalom polgári liberális-demokrata szellemi alapokon nyugodott. A Miskolcon előadást tartó Bing Ede János budapesti zsidó joghallgató és újságíró, a *Budapesti Hírlap*nál rovatot vezetett a cserkészetről és több kiadványt is megjelentetett. 1913-ban a cserkészlet egyik legaktívabb népszerűsítője volt, nagy szerepet játszott az első zsidó cserkészcsapatok megalakításában. LÉNÁRT 2020, 73.

¹¹ *Miskolczi Napló*, 1914. december 25. 4. Leszih Andor 1905-től dolgozott önkéntesként a Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület megbízásából a múzeumban, főállása 1915-ig az Első Magyar Általános Biztosító Társaságánál volt. JAKAB-SIMON 2020, 13–15.

így a cserkész-őrszem csapat formális megalakulását és az első cserkészek fogadalomtételét 1915. január 17-én Szerényi Nándor már egyedül vezette.¹² 1915 májusában 103 fő volt a csapat létszáma. 1916 őszén választották névadóul Herman Ottót, ezt követően 36. sz. Herman Ottó cserkészcsapat néven működött tovább az első miskolci cserkész alakulat.¹³

Leszih Andor formálisan nem lépett be sem ekkor, sem később a cserkészmozgalomba, de mindvégig egyetértett céljaival és támogatta annak működését. A Tanácsköztársaság és Trianon után 1920-ban újjászervezett Magyar Cserkészszövetség 1920–1923 között területi egységeket hozott létre a maradék országban.¹⁴ A Miskolc központtal megalakított, Borsod, Abaúj, Zemplén, Gömör-Torna és Heves vármegyékre kiterjedő II. cserkészkerület Intéző Bizottságának Leszih Andor több mint két évtizeden át rendszeresen megválasztott tagja volt. Ez a testület biztosította a cserkészet társadalmi kapcsolatait, és a mozgalom operatív működésének felügyelete, támogatása, irányítása mellett a cserkészet céljainak megvalósulását igyekeztek minél jobban előmozdítani.

A Borsod-Miskolci Múzeum szervezésében zajló bükki barlangkutató-sokba így kerülhettek be a cserkészek 1923-ban. A régészeti feltárásokkal megbízott Kadić Ottokár (Földtani Intézet) és Hillebrand Jenő (Magyar Nemzeti Múzeum) kutatásait a kultuszminiszter 1922-ben előbb ötvenezer, majd százezer koronával támogatta, de a magas infláció miatt az összeg semmivé lett. 1922 őszén, 1923 tavaszán a költségek csökkentésére keresték a megoldást, így jutottak a kubikus földmunkások megfizetése helyett önkéntes cserkészfiúk alkalmazásának ötletéhez.

„Felhívás a cserkészekhez. A Hámor környéki barlangi ásatások nehezen haladnak előre, mert mindössze négy cserkész fiú dolgozik. A múzeum ezúton is kéri az érdekelt cserkészeket, hogy akik a nevezetes és érdekes ásatásoknál segíteni akarnak, jelentkezzenek vasárnap este dr. Hillebrand Jenő Nemzeti Múzeum osztályigazgatónál (Alsóhámor, Topicer vendéglő). Ellátásukról gondoskodnak, de azért legalább egy napi élelmet mindenki vigyen magával.”¹⁵

---

¹² *Értesítő* 1915, 5–12.

¹³ *Értesítő* 1917, 52–53.

¹⁴ A II. cserkészkerület megszervezéséről: ZSUPÁN 1929, 374.

¹⁵ *Miskolczi Napló*, 1923. július 8. 2.

A cserkészcsapatok azonban ekkor, július-augusztusban nyári táborban voltak, ezért csak szórványosan érkeztek jelentkezések. A múzeum további felhívásaiban már támogatókat is keresett a kis létszámú cserkész társaság éllelmezéséhez. Egy budapesti építész, Schöntheil Richárd felajánlott százezer koronát, és Miskolcra küldte 16 éves fiát és annak 18 éves barátját, mindketten cserkészek, hogy a nemzetközi jelentőségű tudományos munka mielőbb folytatódhasson.¹⁶

„A borsod miskolci múzeum augusztusban is tovább akarja folytatni a múlt hónapban megkezdett háromi barlangkutatásokat. Jólelkű cserkészeink részben már ajánlkoztak az ásatásra, azonban az éllelmezéshez pénz és élelmiszerek szükségesek. A múzeum kér és hálás köszönettel fogad minden pénzbeli, vagy természetbeni adományt a fontos tudományos ügy érdekében, és ajánlja kérelmét a nemeslelkű közönség figyelmébe.”¹⁷

A cserkészek régészeti ásatáson való alkalmazásának gyakorlatát Hillebrand Jenő a Nemzeti Múzeumból már ismerhette. Hasonló takarékosági megfontolásokból először az Érem- és Régiségtárban dolgozó régész, Oroszlán Zoltán, és a Nemzeti Múzeum könyvtárosa, Zsinka Ferenc próbálkoztak ezzel a megoldással 1922 nyarán.¹⁸ A Fejér megyei Dunapentelén a késő római Intercisa temetőrészletének feltárására hívták meg a Duna túlsópartján, Dunavecscén táborozó Budapesti Református Keresztyén Ifjúsági Egylet (BRKIE) cserkészcsapatát. A sikeres munka ellenére ennek az együttműködési modellnek nem lett folytatása, mert a múzeumi és minisztériumi vezetők nem látták érdemben sem olcsóbbnak, sem hatékonyabbnak a cserkészek munkáját a napszámos földmunkásokétól.¹⁹

Adalékok a múzeumi cserkészcsapat történetéhez

Leszih Andor mellett a Borsod-Miskolci Múzeum Egyesület, később Múzeumi Bizottság elnöke, Gálffy Ignác is támogatta a cserkészmozgalmat. Társadalmi szerepvállalása részeként a II. cserkészkerület Intéző Bizottságában,

---

¹⁶ *Reggeli Hírlap*, 1923. július 25. 5.

¹⁷ *Reggeli Hírlap*, 1923. augusztus 9. 5.

¹⁸ SZABADVÁRY 2022, 88.

¹⁹ SZABADVÁRY 2023.

Gazdasági Bizottságában, kiegyenlítő bíróságában rendszeresen vállalt tisztségeket az 1920-as évek közepétől.²⁰ Mindkettőjüknek szerepe volt abban, hogy a múzeumnak 1926-tól saját cserkészcsapata működött, 757. sz. Szemere Bertalan néven. A csapat már ismert történetét, vezetőit, táborozásait, minden vasárnap elvégzett múzeumi szolgálatát, a papszeri öreg múzeum-épület pincéjében kialakított cserkészotthonát, a második világháború alatt végzett légmentesítő és mentős szolgálatait itt nem részletezzük, mindössze hivatkozunk a már említett tanulmányra.²¹

1927-ben a miskolci cserkészlet a csapatok létszámát tekintve (11 cserkészcsapat, Diósgyőrt és Hejőcsabát is ide számolva) az országban a negyedik, a cserkészek létszámát tekintve (511 cserkész, 24 cserkész tiszttel) a második volt a vidéki városok között.²² Ezen belül a legnagyobb létszámú, 79 fős volt a múzeum cserkészcsapata, melynek tagsága főleg nem diákokból, hanem iparos tanoncokból verbuválódott. Miskolci sajátosság, hogy más városokhoz képest nagy volt az ipari- és kereskedő tanulók, fiatal munkások aránya a cserkészletben.²³ 1927-ben az 511 cserkészből 213-an voltak a három iparos tanonc cserkészcsapat (a múzeumi 757. sz. Szemere Bertalan, a vasgyári 750. sz. Nagy Lajos király, és a MÁV főműhelyi 194. sz. Széchenyi István) tagjai. A többi cserkész – a gimnáziumok és állami polgári iskolák diákja – az átlagosan 40–60 fős iskolai csapatokban tevékenykedett.²⁴

A munkásifjak cserkészletbe való bevonása a Horthy-korszak egyik fontos ifjúságnevelő célja volt, azért, hogy a baloldali ideológiájú szervezetek helyett a hivatalos keresztény-konzervatív irányt képviselő mozgalmakban (a cserkészlet mellett a leventében) tömörüljenek a gyárista, vasutas, kereskedő stb. fiatalok. Az országos cserkészszövetség ezt a célt kifejezett misszióként állította a miskolci cserkészkerület elé. Az 1929. március 24-i kerületi közgyűlésen a Szövetséget képviselő dr. Fodor Ferenc társelnök beszédében

„a kerületünknek arról a különleges hivatásáról szólt, amely az országnak ezen az iparos vidékén a trianoni határok közelében reá várakozik. Bele kell ültetni

---

²⁰ MCSSZL (MNL OL) P 1359 12. XVIII/1. 2.) 3–7.

²¹ ÁDÁM-HIDEG 2009, 84–89.

²² ZSUPÁN 1929, 373. MCSSZL (MNL OL) P 1359 14. XXI. 3.) 24–25.

²³ BOGÁR 2009, 76.

²⁴ MCSSZL (MNL OL) P 1359 14. XXI. 3.) 24–25.

a munkásifjak lelkébe a becsület, a munkaszeretet érzését s realizálni az irre-denta gondolatot a megszállott terület egy-egy részével. [...] Csak így érhető el, hogy az integer magyarság tényleg ott fog élni cserkészeink lelkében.”²⁵

Bár a cserkészcsapatok szervezését hivatalosan nem korlátozták, a Szövetség 1920-as újjáalakulását követően gyanakodva figyelték a mozgalom vezetői a szociáldemokraták, szakszervezetek, keresztényszociális szervezetek csapatalapításait. Miskolcon ilyen volt Keresztény Ifjómunkások Miskolci Csoportja (háttérben a Miskolci Keresztényszocialista Szakszervezet) által alapított 193. sz. Baross Gábor cserkészcsapat. 1922-ben így írt róluk a kerületi vezetőség:

„A 193. sz. Baross Gábor csapat tanoncokból áll. Az a benyomás, hogy ez ideig inkább csak dísz, és hiúság kielégítése a cserkészkedés, s alig látható még különbség köztük és a keresztény szakszervezetben levő többi tanoncok között (dohányzás, szeszes italok élvezete). Később azonban valószínűleg a cserkészlet belső építő hatása is érezhető lesz, a csapat egy esztendő.”²⁶

A vezetők és a parancsnok „helytelen világnézeti és nevelési elvei miatt illetve következtében nem folyt megfelelő szellemű cserkészmunka,”²⁷ ezért két őrsnyi fiú 1924-ben kilépett a Baross Gábor csapatból.²⁸ A református gimnázium 19. sz. Bükk cserkészcsapata fogadta be őket, az iskola volt növendéke, dr. Papp László vezetése alatt, mint önálló „múzeumi rajt”. A múzeumi kapcsolat az egyik kilépett cserkészen, Megay Gézőn keresztül érkezett, aki édesapjának jóvoltából egy szuterén helyiséget szerzett ideiglenes otthon gyanánt számukra a Kazinczy utcai Megay-cukrászdában.²⁹ A múzeumi bizottság Gálffy Ignác elnökletével 1925 februárjában úgy döntött, hogy „a múzeum iránt érdeklődő iparos cserkészifjúságból múzeumi cserkészcsa-

²⁵ HOM HTD 53.3396.1–7. *Cserkész híradó*, 1929. április.

²⁶ MCSSZL (MNL OL) P 1359. 3. VIII.

²⁷ HOM HTD X. 89.39.1.

²⁸ A csapat működési engedélyét 1927-ben a II. kerület felfüggesztette, majd 1932. április 2-án a Szövetség Országos Intéző Bizottsága végleg feloszlatta. MCSSZ (MNL OL) P 1359 32.III.147.

²⁹ ÁDÁM–HIDEG 2009, 85.

patot szervez.”³⁰ A II. cserkészkerület Intéző Bizottsága 1925. április 25-én tárgyalta az ügyet. A többség örömmel üdvözölte a cserkészek kilépését, a református gimnázium és a múzeum befogadó készségét, Megay Róbertné nagylelkű felajánlását. Egyedül Tóth Zoltán Viktor katolikus pap, a Keresztényszocialista Szakszervezet ügyvezető elnöke, a 193-as csapat szervező testületének tagja jelezte, hogy az ő értelmezésük szerint ezeket a fiúkat fegyelemsértés miatt zárták ki, ezért számukra új csapat alapításának engedélyezését semmiképp nem javasolja.³¹ Indítványát ellenezték, így a II. kerület közgyűlése 1925. június 28-án jóváhagyta a múzeum csapatalapítási szándékát,³² az országos központ 1926-ban igazolta le a csapatot.³³

1. kép. A 193. sz. Baross Gábor cserkészcsapat 1924-ben³⁴

³⁰ *Miskolci Napló*, 1925. február 22. 8.

³¹ MCSSZL (MNL OL) P 1359 9. IX. 4.b) 94. Az érvelés feltehetően nem volt helytálló, mert a kilépett fiúk cserkész törzslapjára (igazolvány mellékletére) a parancsnok kifejezetten pozitív jellemzést írt. HOM HTD 2023.3.3.1.

³² *Értesítő* 1925, 13–14.

³³ *Magyar Cserkész*, 1927. január 1. 18.

³⁴ HOM HTD 2023.3.5.1. Megay Géza balról a második, a kerékpár kormányát fogva. Fotó: ismeretlen

A múzeumi cserkészek sokoldalú tevékenységéről, az általuk rendezett kiállításokról, vízcserkész életükről, kétkezi ezermester műhelymunkáikról itt nincs lehetőség részletesen szólni. Legjelentősebb eredményük egy vitorlázó repülőgép építése, és az azzal való motornélküli sportrepülés volt. A cserkészrepülés 1929-ben kezdődött Budapesten, majd az 1933-ban Gödöllőn megrendezett IV. cserkész világtalálkozón (dzsemborin) mutatott sikerek nyomán az ország több pontján is elkezdték a vitorlázórepülés szervezését.³⁵ A II. cserkészkerületben Henkey-Hónig Vilmos nyugalmazott vezérőrnagy, a kerület elnöke (1934–1944 között), a Bükk-Mátravidéki Aero Club ügyvezető alelnöke, a Magyar Országos Véderő Egyesület (MOVE) társelnöke szervezte meg a repülősport feltételeit. Miskolctól 23 km-re, Sajókápolna határában épült egy cserkész repülőtér és hangár, ünnepélyes átadása 1934. október 21–22-én egy repülőnap keretében történt. Itt emelkedett először a levegőbe a 757. Szemere cserkészcsapat saját gyártású, Zögling típusú, Szöcske nevű vitorlázó gépe; mellette a szintén cserkészműhelyben épített, azonos típusú, a MOVE tulajdonában lévő *Bajtárs* repülőgép.³⁶

A vitorlázó repülőgép építését a múzeumi csapat idősebb tagjaiból álló „öreg raj” már 1931-ben tervezte.³⁷ 1933 nyarán kezdődött a munka, a gép elkészült törzsét decemberben az ünnepek alatt mutatták be a múzeum könyvtártermében.³⁸ A tervrajzokat vitéz Hefty Frigyes, első világháborús pilóta, a budapesti cserkészrepülő kiképzője adta el a fiúknak, a kivitelezést ez alapján a cserkészek maguk végezték. A költségeket a cserkészek adták össze, sem a múzeum, sem a cserkészkerület vagy az országos szövetség, sem a repülősport szervezetei nem adtak támogatást a munkához. „Mai szemmel nézve ez nem is látszik olyan egetverő dolognak” – írta a csapatkrónika tíz évvel később, 1944-ben. „Rá kell azonban mutatni az akkori idők-

---

³⁵ Az első világháborút követő nemzetközi katonai szabályozás Magyarországon korlátozta a motoros pilótaképzést, ezért a kormányzat az ifjúsági vitorlázórepülést igyekezett erősíteni. Ennek részeként karolták fel és támogatták jelentős összegekkel a cserkészrepülőket is. GÁL-GÖNCZI 2020, 302–304.

³⁶ MCSSZL (MNL OL) P 1359 57. III. 232–233. Az ünnepélyes repülőtér-avatás részletes ismertetése: *Magyar Cserkész*, 1934. december 1. 12.; *Reggeli Hírlap*, 1934. október 23. 3.

³⁷ HOM HTD X. 89.39.1.; BERNÁTH 2009/a, 127–128.

³⁸ ÁDÁM–HIDEG 2009, 87.

re. [...] Hazánkban akkor még oly kevesen foglalkoztak ezzel a nemes sporttal, és annyira tökéletlenek voltak még a vitorlázó gépek, hogy megfelelő szakemberek hiányában nagyon is nagy anyagi kockázat volt egy saját fillérjeikből összerakott anyagból, saját kezük munkájával repülőgépet építeni.”³⁹ Ebből komoly feszültség adódott, amikor Henkey-Hőnig Vilmos – látva a cserkészfiúk öntevékeny munkáját – aggályokat fogalmazott meg a készülő repülőgép műszaki minőségével kapcsolatban, és szakértőket kért fel az építés közbeni ellenőrzésre. A repülő raj vezetője, Kiss László a Magyar Cserkészszövetségnek küldött 1934. április havi jelentésében tiltakozott a munkájukba való beleszólás és a tisztázatlan tulajdonviszonyok, engedélyezések ügyében.

„E hó folyamán gépünk famunkája és a vasalások legnagyobb része elkészült. A Bükk és Mátravidéki Aero Club megbízásából Henkey Hőnig Vilmos tábornok úr (ki már a II. cserkészkerület elnöke) tömegesen hozatja a szakértőket gépünk megvizsgálására. A hó közepén Bernard [Bernard Mátyás], a Magyar Aero Szövetség motornélküli osztályának az elnöke (kinek kitüntetető unszimpatióját már volt szerencsénk élvezni), és egy helybeli repülőfőhadnagy nézték meg. Általánosságban mozgó kifogásaik után (a furnér borítás miatt nem úgy van, mint a Karakánon,⁴⁰ nagy a csűrőlap) a tábornok úr egy valódi szakértő lehozatalára szánta rá magát. [1934] Május 5-én 17 h-kor meg is érkezett repülőgépen Rotter István [helyesen: Lajos] szegény Zöglingünket újból megvizsgálni. Észrevételei megtétele után (amit közülünk sajnos senki sem hallott), visszarepült Pestre. Mivel csapatparancsnokom és a fiúk bizalma folytán a csoport felelős vezetője én vagyok, azonkívül gépünkben ezideig semmi közületnek (még saját csapatunknak sem) egy fillér pénze se nincs, ajánlatosnak tartanám az összes hivatalos és félhivatalos szakértőknek tudomására hozni, hogy látogatásukat csoportunknak legalább 24 órával előbb jelentsék be, mert ezideig sem a csapatparancsnokunk sem pedig én a szakértői szemléken nem voltunk jelen. Különb is gépünket ezután szigorúan zárva tartjuk, mert megtörtént, hogy egy ismeretlen szakértő úr szó nélkül bejött az udvarba és a gépün-

³⁹ HOM HTD X. 89.39.1.

⁴⁰ A *Karakán* Rotter Lajos (1901–1983) gépészmérnök, repülőgéptervező és pilóta saját tervezésű vitorlázó gépe volt, amellyel 1933. augusztus 8-án a gödöllői cserkész világdzsembori repülő programjának keretében magyar távolsági- és magassági rekordot repült. *Magyar Cserkész – Jamboree*, 1933. augusztus 9. 2.

ket kiráncigálta a szín alul. Még egyszer leszögezzük, hogy a gépünk magántulajdon (15 fiú tulajdona), és bejelentés nélkül senkinek sem lesz módjában azt megvizsgálni.”⁴¹

A vizsgálatokról szóló jelentések nyomán a Magyar Aero Szövetség (MASZ) elnöksége közbelépett, és szigorúan szabályozni kezdte az alulról jövő kezdeményezést. 1934. június 22-én kelt levelükben utasították a Szemere cserkészcsapat parancsnokát, hogy az engedély nélkül elkezdett repülőgép-építést azonnali hatállyal állítsa le, amíg legalább egy tag nem részesül repülő kiképzésben Budapesten a központi cserkészrepülőknél. A jövőben sem Hefty Frigyes, sem más tervrajzai alapján ne dolgozzanak, kizárólag a MASZ útmutatásai nyomán, ahová lépjenek is be hivatalos ifjúsági modellező vagy repülő tagszervezetként.⁴² A repülőgép ekkor már gyakorlatilag készen volt; ezt követően a Magyar Aero Szövetség nemcsak a műszaki tartalom ellenőrzésébe, hanem a finanszírozásba is bekapcsolódott, így 1934 októberében rendezett jogi viszonyok és biztonságos körülmények között indulhatott el Miskolcon a vitorlázórepülés története.⁴³

Két muzeológus cserkésztsízt: Megay Géza és Lajos Árpád

A múzeumi cserkészcsapat alapításának egyik szervezője a múzeumtörténet jól ismert alakja, Megay Géza volt. Ipari tanulóként, majd sokféle végzettséget és gyakorlatot (vas- és fémipari, elektrotechnikus, géplakatos, műszerész-mechanikus) megszerzett fiatal szakmunkásként 1923-ban, 19 éves korában a Keresztényszocialista Szakszervezet 193. sz. Baross Gábor cserkészcsapatába lépett be. Ekkor már kapcsolatban állt a múzeummal, 1921-től „díjazás nélküli önkéntes gyakornok” minőségben dolgozott Leszih Andor mellett, a Borsod-Miskolci Múzeum belső munkatársaként.⁴⁴ A cserkészcsapatban 1923. február 18-án tett fogadalmat, 1924. július 31-től őrsvezető lett, és letette a kerékpáros különpróbát. Azok közé tartozott, akik 1924. december 1-én a fentebb említett erkölcsi megfontolásokra hivatkozva kiléptek a Baross Gábor cserkészcsapatból. Parancsnoka ekkor így jellemezte: „Kilépett.

---

⁴¹ MCSSZL (MNL OL) P 1359 58. IV. 321.

⁴² MCSSZL (MNL OL) P 1359 58. IV. 321.

⁴³ ÁDÁM-HIDEG 2009, 87.

⁴⁴ DOBROSSY 1989, 426.

Jó cserkész, minden tekintetben megfelel. Szertáros, könyvtáros és pénztáros volt.”⁴⁵

2. kép: Megay Géza (elől) cserkész kerékpártúrán, 1930.⁴⁶

3. kép. Megay Géza (középen) a Méliusz-cserkészekkel kerékpártúrán a trianoni határnál, 1930. augusztus 17.⁴⁷

---

⁴⁵ HOM HTD 2023.3.3.1.

⁴⁶ HOM HTD 2023. 3.5.1. Fotó: ismeretlen.

⁴⁷ HOM HTD 2023.3.5.1. Fotó: ismeretlen.

1924 decemberétől 1926 májusáig a református gimnázium 19. sz. Bükk cserkészcsapatának volt tagja, és az iskolába befogadott „Múzeum raj” egyik aktív vezetője, a múzeumi kapcsolat szervezője. Itt lett hivatalosan is cserkészvezető, 1926. február 23-án szerzett segédtszti képesítést. Balázs Győző író, költő, református lelkész, a Bükk csapat akkori parancsnoka írta róla:

„Mint egyik legkiválóbb tagja a csapatnak, a csapat Múzeum rajának megszervezésével elévülhetetlen érdemeket szerzett. E raj lett a későbbi 757. sz. Szemere csapat. Mint kiképző tiszt s pénztáros nemcsak hogy a legderekkabb munkát végezte, hanem a legszebb példát is szolgáltatva a hűséges kötelelességteljesítésre. Minden csapatnak legalább egy ilyen derék, ízig-vérig nemes gondolkodású cserkészt kívánok!”⁴⁸

Amint a 757. sz. Szemere Bertalan múzeumi csapat megalapítása és legitimizálása megtörtént, 1926. májusától Megay Géza három éven át volt annak tagja, egyik segédtszti, rajvezető és csapattitkár, pénztáros. 1929. szeptemberében saját kérésére hagyta el a múzeumi csapatot, és belépett egy akkor újnak számító (1927-ben alapított) református csapatba, a Miskolci Kálvin Szövetség 758. sz. Méliusz cserkészcsapatába. Itt éppen akkor zajlott egy vezetőváltás: Derencsényi István református lelkész, korábbi parancsnok elköltözött Miskolcra, és Szirmán folytatta egyházi szolgálatát; helyére Nagy József ideiglenes parancsnok került.⁴⁹ Vele nagyon elégedetlen volt a csapat tagsága, ezért 1931. május 21-én a vezetők felkeresték lakásán Megayt, hogy vállalja el a csapat vezetését.

A fejlemények hatására Nagy József lemondott, és Derencsényi István megbízta Megay Gézát a parancsnoki teendővel. 1931. augusztus 1-től 1932. április 26-ig töltötte be ezt a tisztséget, amikor a Kálvin Szövetség elnöke, Enyedy Andor kinevezte parancsnoknak dr. Mózes Imre állatorvost.⁵⁰ Az ő személyével kapcsolatban is merültek fel kifogások a tagság és a szülők részéről, miszerint a cserkészekkel való munkát elhanyagolja, és nőügyekkel foglalkozik a legfontosabb dolog, az 1933-as gödöllői dzsemborira való felkészülés helyett. 1933. február 22-én egy botrányosra sikeredett szülői értekez-

---

⁴⁸ HOM HTD 2023.3.3.1.

⁴⁹ MCSSZL (MNL OL) P 1359 37. IV. 194.

⁵⁰ MCSSZL (MNL OL) P 1359 37. IV. 194.

let után a csapat működését a II. cserkészkerület felfüggesztette, ezáltal a dzsemborira utazó tagok, köztük Megay Géza számára adminisztratív okokból lehetetlenné vált az augusztusi világtalálkozón való részvétel. A Kálvin Szövetség elnöke, Enyedy Andor, és főtáskára, Zsupán László (aki a II. cserkészkerület ügyvezető elnöke is volt) mereven elzárkóztak a tiltakozó csapat-tagok dzsemborira való utazása elől. Sőt, Megayt kötelezték az általa felügyelt csapatvagon és felszerelési tárgyak átadására, és a tagokat a cserkészotthon kiűritésére és elhagyására.⁵¹ Megay érdekében nem használt a protekció sem, az országos cserkészszövetség vezetősége részéről ezt írták: „Sajnos, olyan súlyosan indokolt és merev ellenállást tapasztaltam, hogy az intervenciót eredmény nélkül abba kellett hagynom [...] Nem hajlandó a kerület semmiféle protekciónak vagy nyomásnak engedni, mely arra irányul, hogy Megay Gézát komoly reparációk nélkül a cserkészzet családjába visszaerősokolják.”⁵²

4. kép. A Megay Géza parancsnokságával (középen) újjáalakult 758. sz. Méliusz cserkészcsapat, 1931. július 26.⁵³

⁵¹ HOM HTD 2023.3.3.23.

⁵² MCSSZL (MNL OL) P 1359 37. IV. 194.

⁵³ HOM HTD 2023.3.5.1. Fotó: ismeretlen.

5. kép. A 758. sz. Méliusz csapat egyik őrsvezetője jelent Megay Géza parancsnoknak a cserkészotthonban, 1931. december 27.⁵⁴

A Megay Géza hagyatékában fennmaradt fotók és szöveges dokumentumok tanúsága szerint azonban mégis sikerült valahogyan 1933. május-júniusban elintéznie, hogy az augusztusi gödöllői világdzsemborin részt vehessen. A harmincezer főnél nagyobb létszámú nemzetközi sátoortábor központi híradós csapatában kapott helyet és feladatot, a tábor utáni személyi értékelés szerint „mint rajparancsnok működött s ezen munkakörét a legnagyobb lelkiismeretességgel, elismerésre méltó buzgósággal látta el. A reá bízott cserkészekről nagy szeretettel és áldozatkészséggel gondoskodott s mindenben jó példával járt előttük.”⁵⁵

1933 utáni cserkész tevékenységéről nincs tudomásunk, a kutatás során eddig feldolgozott forrásanyagban nincs nyoma ezirányú későbbi munkásságának. A Méliusz cserkészcsapat a felfüggesztést követően már nem alakult újjá, és 1937-ben hivatalosan is megszűnt.⁵⁶ Megay Gézát az 1000. sz. központi öregcserkészcsapat részéről Budapestről keresték, belépési szándékáról maradt fenn irat, miszerint 1933. február 17-én várták vissza kitöltött jelentkezési lapját.⁵⁷ A cserkészlet mellett a MOVE Miskolci Társadalmi és

⁵⁴ HOM HTD 2023.3.5.1. Fotó: ismeretlen.

⁵⁵ HOM HTD 2023.3.3.32.

⁵⁶ MCSSZL (MNL OL) P 1359. 74. IV. 230.

⁵⁷ HOM HTD 2023.3.3.36.

Sport Egyesület lövész törzsparancsnoka is volt, az ifjúsági mozgalmakban való aktív vezetői szerepvállalását azonban minden jel szerint harminc éves kora után befejezte.

6. kép. A MOVE miskolci lövészegyesülete, a „Megay-lövészek” fogadalomtétele, 1933. május 14.⁵⁸

7. kép. Megay Géza (középen ül) a IV. cserkész világdzseborin, Gödöllő, 1933. augusztus⁵⁹

⁵⁸ HOM HTD 2023.3.3.27. Fotó: ismeretlen.

⁵⁹ HOM HTD 2023. 3.3.30. Fotó: ismeretlen.

Lajos Árpád (1911–1976) később, 1952-ben lett a múzeum munkatársa, de az 1940-es években aktív cserkészvezetőként volt kapcsolata a múzeumi csapattal. Az Evangélikus Tanítóképző Intézet és Líceum magyar-német szakos tanáraként került Miskolcra 1938-ban.⁶⁰ Egy év múlva, 1939. október 5-én lett az iskola 775. sz. Thököly Imre cserkészcsapatának (alakult 1930-ban) ideiglenes, később végleges parancsnoka, amikor tanártársa, dr. Lipták Pál bevonult katonának. A csapat élén hivatali elődje volt Zádor Tibor (1910–1988) történelem-testnevelés szakos tanár, későbbi múzeumigazgató (1969–1973) is, aki az 1930–1936 közötti időszakban volt egy ideig cserkészparancsnok.⁶¹ Lajos Árpád a parancsnoki tisztséget 1944 tavaszáig töltötte be, amikortól a német megszállás, majd a front miatt a cserkészet átmenetileg szünetelt a városban. A csapat létszáma 50–60 fő körül mozgott, és Lajos Árpád két tevékenységre helyezte a hangsúlyt: a síelésre, amihez felszerelést biztosított az iskola, és a cserkészek síoktatást kaptak lesiklásban, sífutásban egyaránt. A kerületi versenyeken általában szép eredményeket értek el növendékei.⁶² Másik tevékenysége a regös cserkészlet volt, a néprajzi gyűjtéssel, falukutatással, falusi és városi közönségnek előadott folklórműsorokkal foglalkozó szakág.⁶³ Ennek alapját néprajzos végzettsége és ekkoriban kibontakozó tudományos pályafutása jelentette.⁶⁴ Miskolcon az 1930-as évek elejétől több cserkészcsapat is foglalkozott „regöléssel, regösjárással”, ahogyan a falvakba tett gyalogtúrákat, a falusiakkal való megismerkedést, interjúzást, gyűjtést, és a népi kultúrára, népies irodalomra alapozott műsoros esteket nevezték.⁶⁵ Lajos Árpád regöscserkész csoportja hivatalosan 1940 tavaszán alakult meg, első jól sikerült előadásukat Tard községben tartották december 20-án.⁶⁶ Ezen felbuzdulva a következő évben már kilenc helyen jártak, és egy csapattag részt vett a visszatért Észak-Erdélyben rendezett első országos regöscserkész táborban is Besztercén.⁶⁷ 1943. január 3–9. között téli sí- és

---

⁶⁰ Évkönyv 1939, 11.

⁶¹ Évkönyv 1936, 25–26.

⁶² Évkönyv 1942, 27–28.

⁶³ TÓTH 2020, 99–120.

⁶⁴ SZABADFALVI-VIGA 1987, 5.

⁶⁵ BERNÁTH 2009/b, 122–123.

⁶⁶ Évkönyv 1941, 25–26.

⁶⁷ Évkönyv 1942, 27–28.

regöstáborban volt Lajos Árpád 22 cserkésszel az Eger melletti Berva-völgyi cserkészházban, Felnémeten falukutatást, Felsőtárkányban regösműsort tartottak.⁶⁸ Az 1944. év eleji téli regöstábort még megtartották Hangács községben.

„A tábor ideje alatt a csapat tagjai a frontszolgálatot teljesítő helybeli lelkész templomi és ünnepi szolgálatát pótolták egyrészt igehirdetéssel, orgonálással, másrészt a regös dalárdával kapcsolódtak be az istentiszteletek sorrendjébe. Ezenkívül műsoros estéket rendeztek Hangácson és Zilizen, régi szép népi dalok, mesék, táncok és játékok felelevenítésével.”⁶⁹

Lajos Árpád 1941-től a II. cserkészkerület regös előadója, később regös vezetőtiszte lett, és a mozgalom 1945 utáni újjászervezésekor is erre a szakágra fordította a figyelmét – amellet, hogy ekkor már nemcsak a saját csapatában, hanem a városi és kerületi cserkészmunkában is komolyabb szerepeket vállalt. Bár a neve 1945-ben szerepel a kerületi vezetőség névsorában mint regös előadó,⁷⁰ valójában 1946-tól kapcsolódott be az újjászervező munkába. 1947-ben kerületi megbízottként említik, mely tisztségnek a pontos funkcióját nem sikerült kideríteni. Bogár Károly vezetőtisztt így írt róla: „Örömmel jelentem, hogy Lajos Árpád ker. megbízott pár hónapos szünet után újból felvette munkáját és ismét teljes erejét latba vetve dolgozik a cserkészet érdekeiért.”⁷¹ A cserkészet országos kereteit 1946-ban Rajk László belügyminiszter egy koncepció eljárás keretében átalakította: a Magyar Cserkészszövetséget megszüntette, és helyette az új államrendhez igazított Magyar Cserkészfiúk Szövetsége igazolta le a háború után újjáalakuló csapatokat.⁷² A 775. sz. Thököly cserkészcsapat formálisan újjáalakult, de valós tevékenységről 1946 után már nincs tudomásunk.⁷³ A cserkészet is betagozódott a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) keretei közé,

---

⁶⁸ MCSSZL (MNL OL) P 1359. 112. IV. 187.

⁶⁹ Évkönyv 1944, 25.

⁷⁰ BOGÁR 2009, 79.

⁷¹ MCSSZL (MNL OL) P 1359. 126. III. 94.

⁷² RING 2017, 56–57.

⁷³ Évkönyv 1946, 5.

Lajos Árpád a MADISZ-felvonulásokon, az ifjúság napján rendszeres szónoka volt a rendezvényeknek.⁷⁴

Miskolcon és a II. cserkészkerületben 1948. szeptember 13–17. között zajlott le a Cserkészfiúk Szövetsége és az Úttörőszövetség csapatainak egyesítése,⁷⁵ ezzel a cserkészmozgalom Magyarországon megszűnt. Mind a Rákosi-, mind a Kádár-korszak üldözte azokat, akik a mozgalmat más külsőségek mögé rejtve, vagy teljes illegáltságban próbálták tovább működtetni. Gyakran a munkahelyi, szakmai előmenetelt is akadályozta, ha ismertté vált az egyének cserkész múltja.⁷⁶ Nem véletlen, hogy Leszih Andor, Megay Géza, Lajos Árpád, Zádor Tibor ezirányú tevékenységét azokban az évtizedekben nem hangsúlyozták, és elszórt adatokból tudja a kutatás rekonstruálni a múzeum és a cserkészlet sokrétű kapcsolatát.

Felhasznált források

HOM HTD – A Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Dokumentumtára, Miskolc

53.3396.1–7. (= Cserkész híradó II. évf. 3. sz. (1929. április). A II. cserkészkerület hivatalos értesítője)

X. 89.39.1. (= Zámberszky Andor: Csapatkrónika (kézirat). A Borsod-Miskolci Múzeum 757. sz. Szemere Bertalan cserkészcsapatának története. Miskolc, 1944.)

2012.14.1–61. (= Cserkészlet)

2012.14.34. (= A miskolci cserkészlet 1948 előtti emlékanyaga, a beszüntetés dokumentumai 1948-ból.)

2012.15.1–3. (= Cserkészlet)

2012.16.1–76. (= Cserkészlet)

2023.3.3.1–36. (= Megay Géza hagyatéka)

2023.3.3.1. (= Megay Géza cserkész törzslapja, 1929.)

2023.3.5.1. (= Megay Géza cserkész fotóalbuma, 1924–1931.)

MCSSZL (MNL OL) – A Magyar Cserkészszövetség Levéltára, Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ (korábban Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára)

P 1359. (= Magyar Cserkészszövetség)

⁷⁴ *Miskolci Hírlap*, 1946. június 4.

⁷⁵ HOM HTD 2012.14.34.

⁷⁶ TABAJDI 2017.

Értesítő 1915–1917

A miskolczi Kir. Kath. Főgimnáziumnak az [...] iskolai évről szóló értesítője. Miskolc, Szelényi, 1915–1917.

Értesítő 1925

A miskolci Református Reálgimnázium értesítője az 1924–1925 iskolai évről. Miskolc, Ludvig, 1925.

Évkönyv 1939–1946

A Tiszai Evangélikus Egyházkerület Miskolci Líceumának és Tanítóképző-Intézetének Évkönyve az [...] iskolai évről. Miskolc, Ludvig, 1939–1946.

Bibliográfia

ÁDÁM–HIDEG 2009

ÁDÁM Emese–HIDEG Ágnes: A miskolci 757. sz. Szemere Bertalan cserkészcsapat rövid története. *Szülőföldünk* 34, 2009, 84–89.

BERNÁTH 2009/a

BERNÁTH Richárd: Cserkészrepülők Miskolcon. *Szülőföldünk* 34, 2009, 127–129.

BERNÁTH 2009/b

BERNÁTH Richárd: Regös cserkészlet Miskolcon. *Szülőföldünk* 34, 2009, 121–126.

BOGÁR 2009

BOGÁR Károly: Emlékezés a Magyar Cserkészszövetség II. Kerületének munkájáról. *Szülőföldünk* 34, 2009, 75–79.

DOBROSSY 1989

DOBROSSY István: Megay Géza élete és munkássága. (1904–1963) *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 27, 1989, 419–430.

GÁL–GÖNCZI 2020

GÁL–GÖNCZI Krisztina: Közösségi terek: cserkészparkok, vízitelepek, repülők. In: *Magyar cserkészélet, 1910–1948*. Szerk. TABAJDI Gábor–SZIGETI László. Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 2020. 295–304.

GERGELY 1989

GERGELY Ferenc: *A magyar cserkészlet története, 1910–1948*. Budapest, Göncöl Kiadó, 1989.

HIDEG 2009

HIDEG Ágnes: Cserkészélet Miskolcon. (1914–1948) Bibliográfia. *Szülőföldünk* 34, 2009, 155–166.

JAKAB–SIMON 2020

JAKAB Mátyás András–SIMON László: Leszih Andor emlékezete. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 58/59, 2019–2020, 11–18.

LÉNÁRT 2020

LÉNÁRT András: Közelítések a zsidó cserkészlet magyarországi történetéhez. In: *Magyar cserkészélet, 1910–1948*. Szerk. TABAJDI Gábor–SZIGETI László. Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 2020. 71–79.

MAJORSZKI 2009

Cserkészlet megyénkben. Szerk. MAJORSZKI András. *Szülföldünk* 34, 2009, 73–166.

RING 2017

RING Orsolya: A cserkészlet felszámolása. (1948) In: *„Illegális ifjúsági munka.” Cserkészközösségek a diktatúrában*. Szerk. TABAJDI Gábor. Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 2017, 56–60.

SZABADFALVI–VIGA 1987

Lajos Árpád emlékezete. Születése 75., halála 10. évfordulóján rendezett emlékülés anyaga. Szerk. SZABADFALVI József–VIGA Gyula. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1987 (A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai XXI).

SZABADVÁRY 2022

SZABADVÁRY Tamás: „Légy résen!” Az első magyarországi cserkészásatás (rövid) története. *Határtalan Régészet* 7/1, 2022, 87–89.

SZABADVÁRY 2023

SZABADVÁRY Tamás: „Légy résen!” – Az első magyar cserkész ásatás Dunaújvárosban (1922). *Magyar Nemzeti Múzeum Blog*, 2023. február 22.

Online: <https://mnm.hu/hu/cikk/legy-resen-az-első-magyar-cserkesz-asatas-dunaujvarosban-1922> (Letöltés: 2023.09.23.)

TABAJDI 2017

„Illegális ifjúsági munka.” *Cserkészközösségek a diktatúrában*. Szerk. TABAJDI Gábor. Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 2017.

TÓTH 2020

TÓTH ARNOLD: A regőscserkészlet története. (1910–1948) In: *Magyar cserkészélet, 1910–1948*. Szerk. TABAJDI Gábor–SZIGETI László. Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 2020. 99–120.

ZSUPÁN 1929

ZSUPÁN László: Cserkészlet. In: *Miskolc*. Szerk.: HALMAY Béla–LESZIH Andor. Budapest, a Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, 1929 (Magyar Városok Monográfiája V). 373–374.

A muzeológus és múzeumszervező Szabadfalvi József

Veres László

Az 1970-es évek elejéig Sárospatak múzeumai meghatározó szerepet játszottak Borsod-Abaúj-Zemplén megye közgyűjteményi életében. A Sárospataki Református Egyházi Gyűjtemény és a Rákóczi Vármúzeum olyan szakemberek tevékenysége révén vált messze földön ismertté, mint Újszászy Kálmán, Takács Béla, Bakó Ferenc, Balassa Iván, Dankó Imre. A sárospataki múzeumok hegemoniáját az sem veszélyeztette, hogy az 1963-ban létrehozott Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Szervezet központja a miskolci Herman Ottó Múzeum lett, amely gyűjtőkörét és felügyeleti szerepkörét tekintve jóval nagyobb hatáskört kapott, mint amivel a sárospataki intézmények rendelkeztek. Az 1963 óta létező megyei múzeumi szervezetnek és központjának, a miskolci Herman Ottó Múzeumnak korántsem voltak olyan felkészült és szakmailag elismert munkatársai, vezetői, mint a sárospataki közgyűjteményeknek. A 7 intézményt, a Tokaji és a Hejőkeresztúri Helytörténeti Múzeumokat, a mezőkövesdi Matyó Múzeumot, a széphalmi Kazinczy Múzeumot, a lillafüredi Herman Ottó Emlékházat, a Szendrői Képfestő Házat, valamint a Herman Ottó Múzeumot magába foglaló múzeumi szervezetet az ország 19 múzeumi szervezete közül az utolsók közé sorolták tevékenységük alapján.¹ A miskolci irányítású vidéki intézmények közül egyik sem volt főállású szakembere. Többnyire az épületek sem feleltek meg a múzeumi céloknak. A Herman Ottó Múzeum sem állott jól szakemberek dolgában. 1970–73 között csak 3 etnográfus és 2 régész képviselte a szakmát a múzeumban kiegészülve 2 restaurátorral, 1–1 fotóssal és részfoglalkozású könyvtárossal. A helyzetet tovább rontotta az, hogy a néprajzos szakemberek közül 1973-ban egy elhalálozott, egy pedig nyugdíjba vonult. A személyi helyzetet mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a múzeum és egyben a megyei múze-

---

¹ VERES 1999, 35.

umi élet vezetője egy testnevelő tanár volt. Az általános képhez hozzátartozik az is, hogy a Herman Ottó Múzeum múzeum ősi papszeri épülete már régen megérett a felújításra. Egyszer még a Szinvára néző fal egy szakasza is bedőlt műtárgyak sokaságát maga alá temetve. Termei zsúfolásig voltak műtárgyakkal, amelyeket csak igen korlátozott mértékben tudtak bemutatni a nagyközönségnek.²

A Herman Ottó Múzeum és az irányítása alá tartozó múzeumi szervezet életében akkor következett be változás, amikor 1973 február 1-jével kinevezték Szabadfalvi Józsefet a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Múzeumi Szervezet élére. Szabadfalvi József 1928. június 21-én született Debrecenben. A Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett magyar-történelem szakos tanári oklevelet 1952-ben. Már szakdolgozatának témája néprajzi jellegű volt. Neves professzorok, a nyelvész Bárczi Géza irányításával és az etnográfus Gunda Béla segítségével a kismesterségek és a kézművesség nyelvi és néprajzi aspektusait vizsgálta. Tanulmányai befejezése után 1967-ig az egyetem Néprajzi Tanszékén volt gyakornok, majd tanársegéd. 1967–1973 között pedig a tanszék keretein belül működő MTA Néprajzi Kutatócsoport tudományos munkatársa volt.³ Az új múzeumigazgató első feladatai a vázolt általános helyzetből következően adottak voltak. Meg kellett teremteni a szakmai munka személyi és tárgyi feltételeit és az érdeklődés központjába kellett helyezni a múzeumot új állandó kiállítás megnyitásával, időszakos kiállítások rendezésével. A szakmai munka személyi feltételeinek megteremtésében viszonylag egyszerűbb volt az új igazgató dolga. A Herman Ottó Múzeum több üres álláshellyel rendelkezett, tehát szabad bérek álltak rendelkezésére. Kedvezett az új igazgatónak az is, hogy kinevezése előtt a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem oktatót és jól ismerte a néprajzot hallgató diákokat. Hívó szavára 1973–74-ben 5 végzős debreceni diák lett a múzeum munkatársa, s így 1974 végére már 12 szakalkalmazott, köztük 9 muzeológus dolgozott Miskolcon. Óriási sikernek számított az is, hogy Szabadfalvi Józsefnek sikerült megszerezni a Megyei Könyvtár kiköltözésével megüresedett Erzsébet téri épületet (jelenleg MAB székház), ahová már 1974 elejére véglegesen beköltözött a múzeum. Az új épületben kapott helyet a könyvtár, a

---

² SZABADFALVI 1987, 136.

³ VIGA 2002, 810–811.

régészeti gyűjtemény, az éremtár, a történeti-és a néprajzi adattár, a kerámia restaurátori műhely, a kiállítás rendezők munkatere, valamint az igazgatóság. A régi papszeri épületben maradtak a földszinten a történeti és néprajzi gyűjtemények, a fa és fémrestaurátori műhelyek, valamint a fotólaboratórium. Az átrendeződés eredményeként a papszeri épület emeleti része és az épület legrégebbi földszinti, boltíves traktusa teljes egészében megüresedett és így válhatott kiállítótérre.⁴ Az 1973–74-ben érkezett szakemberek a régiekkel karöltve azonnal hozzáláttak a tervbe vett új állandó kiállítás forgatókönyvének elkészítéséhez, a műtárgyak összegyűjtéséhez, válogatásához és restaurálásához. Az új állandó kiállítás alig fél év alatt készült el és az ebben a korszakban divatos Múzeumi és Műemléki Hónap programsorozat részeként 1974 októberében nyílt meg. Az *Ember és Munka* című állandó kiállítás a technika fejlődését követte nyomon az őskortól az 1970-es évekig. Ezzel egy időben nyílt meg a földszint első időszakos kiállítása is, amelyet félévenként váltottak újabbak és újabbak.⁵

Szabadfalvi József már miskolci tevékenysége kezdetén közvetlen munkatársaival együtt kidolgozta a múzeumi szervezet hosszú távú, 1990-ig szóló fejlesztési tervét, amely a muzeológiai tevékenység szinte valamennyi területét felölelte. A hálózati fejlesztés területén az volt az egyik alapelv, hogy a városi-községi tanácsok múzeumi intézményei kerüljenek a Megyei Tanács kezelésébe és a megyei múzeumi szervezet keretében működjének tovább. Az elképzelés magvalósulásához alapot szolgáltatott a múzeumi törvény is, amely kimondta, hogy a múzeumi hálózat fenntartása megyei feladat. Ennek ellenére a helyi tanácsok megpróbálták ellenállni, főként presztízisokokból ragaszkodtak gyűjteményeikhez, múzeumi intézményeikhez. Ellenállásukat azonban sikerült fokozatosan megtörni. A hálózatfejlesztés másik alapelve pedig az volt, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megyét alkotó történelmi vármegyéknek, vagy vármegye töredékeknek legyen központi múzeumuk, amelyek körül, mint kisbolygók helyezkedjenek el a tájházak, a szakgyűjtemények, az emlékhelyek és a kiállítóhelyek. Az előbb vázolt törekvések markánsan nyomon követhetők Szabadfalvi József múzeumi tevékenységében. A Megyei Múzeumi Szervezet sorra kebelezte be a tanácsi intézményeket. Így

---

⁴ SZABADFALVI 1987, 136–137.

⁵ VERES 1999, 41–42.

került többek között 1974-ben a diósgyőri Vármúzeum és a mellette levő Déryné Emlékház, valamint a Miskolci Galéria a Herman Ottó Múzeum irányítása alá, majd pedig 1978-ban a Sárospataki Képtár és a Szinyei Ház a Domján-és az Andrassy Kurta gyűjteménnyel egyetemben. 1980–81-ben a Megyei Múzeumi Szervezet tagintézménye lett a Borsodnádasi és az Encsi Helytörténeti Gyűjtemény, a keleméri Tompa Emlékház, valamint 3 tájház Mezőkövesden. S a hálózatfejlesztésnek korántsem volt még vége.⁶

Az 1980-as években újabb és újabb múzeumok lettek a Megyei Múzeumi Szervezet tagintézményei. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy az 1970-es évek utolsó harmadától a Megyei Tanácsnak több mint 1 milliárd forint állott rendelkezésére műemléki felújításokra, s a megyei vezetés a felújított műemlékek egy részében múzeumok létesítését tűzte célul. 1977-ben kezdődött el a tokaji múzeum elhelyezésére megvásárolt, főtéren álló ún. Szaszaráth- vagy Karácsony-féle ház, a szerencsi Zempléni Múzeumnak is majd helyet adó Rákóczi várkastély, valamint a jövőbeni Bodroghközi Múzeumnak helyet adó pácini Mágócsy kastély műemléki felújítása. Ezeket követte a forrói ún. Kakas csárda épületének Abaúji Múzeum céljára szánt átalakítása. A nagyobb települések tanácsai is kivették részüket a megyei múzeumi szervezet hálózatfejlesztési munkálataiból. A sátoraljaújhelyi tanács a volt megyeháza barokk épületének egyik földszinti szárnyrészét alakította ki múzeumi célokra. Putnok és Sárospatak egy-egy épületet ajánlott fel múzeumok elhelyezésére és vállalta azok felújítását. Hasonlóképpen cselekedett Miskolc városa is, amely a létesítésre váró Magyar Ortodox Egyházművészeti Múzeum kialakításához nyújtott segítséget. A felsorolt munkálatok eredményeként 1982-től új épületben folytatta tevékenységét a Sárospataki Képtár, 1985-től pedig a Tokaji Múzeum. 1984-ben új intézményként kezdte el történetét és új múzeumként vált a megyei múzeumi szervezet tagjává a Kazinczy Múzeum Sátoraljaújhelyen, 1985-ben az Abaúji Múzeum Forrón, 1986-ben a Magyar Ortodox Egyházművészeti Múzeum Miskolcon, 1987-ben a Gömöri Múzeum Putnokon és a Bodroghközi Múzeum Páciban.⁷

Miközben vidéken új múzeumok grundolása zajlott, egy szerencsés véletlennek köszönhetően Miskolcon újból nagy horderejű változások követ-

---

⁶ SZABADFALVI 1987, 135–136.

⁷ Beszámoló jelentés, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983.

keztek be a Herman Ottó Múzeum életében. Történt ugyanis az, hogy a Megyei Tanács megvásárolta a Megyei Pártbizottság új épületének birtokbavétele után megüresedett székházát, s ezt a hatalmas épületet a Herman Ottó Múzeumnak adta át. 1977-ben kezdődött el az új múzeumi központi épület átalakítása. 1979 nyarán kezdődhetett meg az átköltöztetés az Erzsébet téri, majd pedig a papszeri épületekből. A költözés 1980 nyarára befejeződött, s az új múzeumi létesítmény felavatására 1980 októberében, a szokásos Múzeumi és Műemléki Hónap keretében került sor az épület emeleti, nyugati szárnyrészén kialakított Miskolci Képtárban, a *Két évszázad festészete* című állandó képzőművészeti kiállítás megnyitóján.⁸

Az új központi épületben – a Kossuth utcán levő Képző- és Iparművészeti Gyűjtemény kivételével – valamennyi múzeumi szakág raktárait és munkatereit sikerült elhelyezni. A korabeli viszonyok szerint korszerűnek nevezhető restaurátori laboratóriumokat és technikai műhelyeket kialakítására is sor került. Mint ahogyan egy minden gyűjtemény elhelyezésére alkalmas központi épület, ugyanúgy egy Képtár létesítése sem szerepelt Szabadfalvi József álmai között. A Miskolci Galéria 1974-ben történt átvételével jelentősen gyarapodott a Herman Ottó Múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye, azonban a kollekciónak csak tematikus kiállítások rendezésére volt alkalmas, mivel a gyűjtemény lokális jelentőségű volt. Alapvetően megváltozott azonban a gyűjtemény összetétele, amikor is 1977-ben a múzeum kezelésébe került Petró Sándor miskolci orvos, neves műgyűjtő sokoldalú gyűjteményének képzőművészeti része, amely 409 festményt tartalmazott. A gyűjtemény megszerzésének körülményei egyedülállóak voltak abban az időszakban, ugyanis nem Petró Sándor adományaként kerültek a festmények a múzeumba – mint ezt a közhiedelem tudni véli – hanem örökösödési illeték megváltása címén és életjáradék fizetése ellenében. Ebben az időben az örökösödési illetékre a helyi tanács volt jogosult. Miskolc városa azonban lemondott az őt megillető illetékről, mivel Petró Sándor örökösével, hűgával, Petró Máriával sikerült mindkét fél számára elfogadható megállapodásra jutni. Az örökös életjáradék igényének teljesítése után hozzájárult ahhoz, hogy a múzeum az illeték összegének erejéig képzőművészeti alkotásokat válogasson a hagyatékból. A Petró gyűjtemény átvétele után a Herman Ottó Múzeum Képző-

---

⁸ VERES 1999. 44.

zóművészeti Gyűjteménye összességében alkalmassá vált arra, hogy átfogó képet nyújtson a magyar nemzeti festészet egészéről, s ez tette lehetővé a *Két évszázad magyar festészete* című kiállítás megvalósítását a Miskolci Képtárban.

Az új központi épület birtokba vétele és a Képtár megnyitása után szükségszerűen módosítani kellett a Miskolcon tervbe vett szakmai elképzeléseket, fejlesztési célkitűzéseket. A papszeri múzeumépület kiürítése után az objektum már csak kiállítási célokat szolgált. Az emeleti állandó és földszinti időszaki kiállító tér mellett sikerült még egy kb. 200 négyzetméteres újabb időszaki kiállítóteret is kialakítani. Szabadfalvi József távlati célkitűzése az volt, hogy egy jövőbeni felújítás után a papszeri épület Borsod megye és Miskolc múzeuma legyen. Ezt tükrözte az is, hogy az intézmény hivatalos elnevezése Borsod-Miskolci Múzeum lett. Később –felső nyomásra ez az elképzelés úgy módosult, hogy Borsod-Miskolci Múzeum legyen a megye történeti-munkásmozgalmi múzeuma. Ezt az elképzelést azonban különböző okokra hivatkozva sikerült bojkottálni.

1979-ben – miután eldőlt, hogy a pártbizottság épületét megkapja a múzeum – újabb szakágak felé nyitott az intézmény. Több mint 4 évtizedes szendergés után újjáéledt a Természettudományi Gyűjtemény. Először a botanikai- és zoológiai gyűjtemény alapjait sikerült lerakni egy muzeológus munkába állításával. De már ekkor elkezdődött a mineralógiai anyag gyűjtése is, amely igen intenzívvé vált, miután 1981-ben szakmuzeológust alkalmazott a múzeum. Az új múzeumi szakág első bemutatkozására már 1980-ban sor kerül a Papszeren, ahol *A természet három országa* címmel nyílt időszaki kiállítás már az új gyűjteményekre alapozva.⁹

A Miskolci Képtár állandó kiállításának megnyitásával és a papszeri újabb időszaki kiállító tér kialakításával értelmét veszítette a Képzőművészeti Gyűjtemény tárolására szolgáló és időszakos kiállításainak helyet adó Kosuth utca 13. szám alatt levő múzeumi épület funkciójának megtartása.

Ezért egy helycserére került sor a képzőművészeti és a természettudományi gyűjtemény között. A természettudományi gyűjtemény a Kossuth utcára, a képzőművészeti gyűjtemény pedig a Görgey utcai központi épületbe költözött.

---

⁹ SZABADFALVI 1987. 163–166.

Szabadfalvi József régi álma volt egy irodalmi múzeum létesítése is. Ennek megvalósítása elérhető közelségbe került, miután 1981-ben alkalmazásra került egy irodalomtörténész muzeológus és Miskolc városa a Herman Ottó Múzeumnak átadta a Petró házat Irodalmi Múzeum céljára. Végül is a Múzeum létrejöttét az 1989 után bekövetkezett gazdasági válság akadályozta meg.

Még a válság előtt, időben nyílt meg a Magyar Ortodox Egyházművészeti Múzeum a Deák téri ortodox parókiaépület földszintjén. A múzeum létrejöttének előtörténete az volt, hogy 1976-ben egy *Görög kerekedők Miskolcon* című nagysikerű kiállítás, valamint egy ehhez kapcsolódó *Görög kereskedő Magyarországon* című konferencia az érdeklődés központjába helyezte az ortodox vallási relikviákat, liturgikus tárgyakat, amelyek többsége már használaton kívül volt. Tárgyalások kezdődtek a Magyar Ortodox Adminisztratúra és a Herman Ottó Múzeum között. Az Adminisztratúra vállalta a műtárgyak összegyűjtését és múzeumi célokra történő átadását, ha a Herman Ottó Múzeum, illetve annak fenntartója megfelelő kiállítóteret alakít ki, és biztosítja a létrejövő múzeum üzemeltetését. Hosszabb huzavona után 1986-ban nyílt meg a látványos kiállítással rendelkező múzeum, amelynek kialakításában nagy szerepet vállalt Miskolc városa és a megye tanácsa is.¹⁰

Az előbbieken láthattuk tehát, hogy 1973–1981 között Miskolcon, 1977–1987 között pedig a megyében óriási fejlesztések történtek. Mindezek nem véletlenszerűen, vagy a szerencsének köszönhetően következtek be. Ezekben a folyamatokban meghatározó szerepe volt Szabadfalvi Józsefnek, akinek sikerült meggyőzni a megye és Miskolc város vezetőit, hogy a kultúra egy nagyon nagy kitérésre képes a vidék válságos helyzetéből. Folyamatosan kapcsolatokat építve, taktikázva és a körülmények alakulásához okosan igazodva haladt előre természetesen, mindeközben újabb és újabb látványos eredményeket elérve. Szabadfalvi József világosan látta, hogy az adott korszak körülményei között a Megyei Múzeumi Szervezet gazdasági helyzete, szakember gárdájának létszáma és összetétele szorosan összefonódik a hálózati fejlesztéssel, hiszen az újabb intézmény a költségvetés növekedésével és a létszám bővülésével járt együtt.

Amikor Szabadfalvi József a múzeumi szervezet igazgatója lett, akkor a szervezetet alkotó 7 intézmény költségvetése alig volt 2 Mft. 1979-re ez több

---

¹⁰ Beszámoló jelentés, 1981.

mint háromszorosára nőtt főként az új központi épület használatba vételének köszönhetően. A lépésről lépésre emelkedő költségvetésben 1988-ra következett be ismét egy újabb nagy ugrás, amikor a vidéki hálózat dinamikus fejlesztése történt. Ekkor a múzeumi szervezet az 1979-es költségvetés több mint háromszorosával gazdálkodhatott. Sajnos ebben az időszakban változott meg a költségvetés addig optimálisnak tekinthető aránya, amikor egyharmad-egyharmad rész jutott a fenntartásra, a bérekre és a szakmai munkára. A költségvetési számadatok vizsgálata azt mutatja, hogy 1988-ra a költségvetés közel 50%-át tették ki a bérek, míg a fennmaradó rész majdnem 90 százaléka az üzemeltetési költségeket fedezte. Ez az aránytalanság az 1980-es évek közepétől nagyon megnehezítette a szakmai-tudományos munkavégzést. A költségvetési aránytalanság a későbbiekben, az 1990-es évek elején komoly zavarokat eredményezett a múzeumok működésében.

A költségvetéssel párhuzamosan emelkedő alkalmazotti létszám kiugró növekedése szintén az új központi épület birtokba vételével és a vidéki hálózat új múzeumainak belépésével állt összefüggésben. 1979-ben az új központi székház üzemeltetésére hivatkozva 25 átlagléttszámot sikerült kiharcolni Szabadfalvi Józsefnek, amelyből olyan szakmai álláshelyeket sikerült lecsipenteni, mint természettudományos és irodalomtörténeti muzeológus, művészettörténész, valamint restaurátor. A finanszírozásból következően a másik jelentős létszámnövekedés az 1980-as évek derekán, vagyis az új múzeumok megnyitásakor következett be. Ekkor az alkalmazotti létszám több mint négyszerese volt az 1973–74. évinek. E számok akkor nyernek igazi értelmet, ha a fő- és részfoglalkozásúak arányának vizsgálatakor kiemelt figyelmet szentelünk a szakalkalmazotti létszámnak és ezen belül is a muzeológusok számarányának. A folyamatos létszámnövekedés egyik jellemzője a részfoglalkozásúak számarányának emelkedése volt. E csoportból kerültek ki az éjjeli őrök, a teremőrök és egyéb kiegészítő munkálatokat végzők. A szakalkalmazottak létszáma Szabadfalvi József igazgatóságának kezdetétől az 1980-as évek második felére több mint hatszorosára növekedett, ezen belül a muzeológusok száma több mint négyszeresére. A szakmuzeológusok döntő többsége a Herman Ottó Múzeumban dolgozott. Ez a vidéki intézmények működésében, a későbbiekben ismét komoly gondot okozott.¹¹

---

¹¹ Beszámoló jelentés, 1985, 1988; BERKI 1987/1988, 224–225.

Szabadfalvi József igazgatósága kezdetén, 1974-ben megtörtént a szakmai részlegek osztályokba és csoportokba történő szervezése. A szerveződések létrejöttében nem a létszám, hanem a gyűjtemények nagysága és a feladatok súlya volt a meghatározó. 1974-ben a következő gyűjteményi és tudományos osztályok alakultak meg: régészeti és numizmatikai, történeti, néprajzi és képzőművészeti. Ezek munkáját segítették a könyvtár, a restaurátori, valamint a kiállítás rendezői csoport tagjai. 1979-ben némiképp módosult e megyei múzeumi szervezet központi intézménye szervezeti struktúrája. 1977-ben egy központi párthatározat írta elő, hogy a múzeumokban népművelőket kell alkalmazni, és a látogatóknak több ismeretet nyújtó foglalkozásokat kell szervezni. A közönség fogadását, a tárlatvezetéseket korábban a muzeológusok végezték. E feladatok ellátására 1977-ben önálló közművelődési osztály alakult. 1981-ben a természettudományi tár szerveződött osztállyá, az irodalomtörténeti csoport a történeti osztály részeként tevékenykedett. 1987-ben utolsóként a vizuális kultúrakutató osztályt szervezte meg Szabadfalvi József, amelynek ötletadója és vezetője Kunt Ernő volt.¹²

Szabadfalvi József a muzeológiai feladatok múzeumi szervezeten belüli szétosztásakor azt a nézetet képviselte, hogy a régészet, a numizmatika, valamint a természettudományi tevékenység központosított legyen, s ilyen gyűjtemények csak a Herman Ottó Múzeumban létezzenek. A Miskolcon kívüli intézmények alapvetően a történeti és néprajzi szakág bázisaként működjenek, s ahol ennek már hagyományai vannak, ott a képzőművészet is kapjon helyet. Ezt az elképzelést részben felülírta a történelem, miután egyes múzeumokban jelentős gyűjtemények adományozása után megindult a specializáció, vagy a múzeumok alapításában részt vállaló településeknek egyedi elképzelései voltak. A specializáció útját járta a kezdetektől fogva a mezőkövesdi Mezőgazdasági Gépgyűjtemény, amely 1979-ben Hajdu Ráfis János felajánlásával jött létre. Hajdu Ráfis János közel 100 darabos mezőgazdasági gépgyűjteményét és telkét azzal a feltétellel adományozta a Megyei Tanácsnak, hogy a Megyei Múzeum őt és feleségét alkalmazza, a gyűjteményt pedig múzeummá fejleszti.¹³ Erőteljes szakosodás indult meg a szerencsi Zempléni Múzeumban is, amelynek egy helyi orvos, Petrikovics Sándor közel 400 ezer

---

¹² SZABADFALVI 1987, 135–136.

¹³ Beszámoló jelentés, 1986.

darabos képes levelezőlap és 80 ezer darabos ex libris gyűjteményt adományozott.¹⁴ A sátoraljaújhelyi Kazinczy Múzeum alapításakor helyi igény volt az, hogy a múzeum Kazinczy tevékenységének kutatásával és bemutatásával is foglalkozzon, s az intézmény profiljába tartozzon az irodalomtörténet is.

A Herman Ottó Múzeum tudományos osztályai 5 éves hosszú távú gyűjteményfejlesztési és kutatási terv szerint tevékenykedtek, amelyeket az éves munkatervekben rögzítettek konkrét feladatokként. A régészeti osztálynak az 1970-es években a kötelező leletmentések végzése mellett az ispánsági és nemzetségfői központok feltárása, valamint a megyében levő földvárak felmérése volt az egyik fő feladata. A másik pedig a kelta corpus munkálataiban való részvétel. Az ispánsági és nemzetségfői központok kutatása majd egy évtizedig, 1984-ig az abaújhelyi és a sály-latori földvár feltárására összpontosult, majd a borsodi földvár feltárása került előtérbe. 1984–85-ben új kutatási irány került előtérbe, ekkor kezdődött el az ónodi vár feltárása és a bodrogi honfoglalás kori sírok kutatása. A néprajzi osztály munkatársai jelentősebb gyűjtőtevékenysége Mezőkövesden és környékén, Sajóvelezden, Göncön és Komlósán zajlott, majd az 1980-as években a bükk falvak és a Bodrogköz lettek a gyűjtőtevékenység színterei. A tudományos feldolgozó munka igen sokszínű volt, közülük az 1970-es években a *Palóc kutatásban* való részvételt, a temetők néprajzi kutatását emelhetjük ki. Az 1980-as években pedig a bükk nemzetségi falvak jellemzőinek feltárása, az interetnikus kapcsolatok kutatása, a Bodrogköz népeletének vizsgálata zajlott nagy intenzitással, majd egyre inkább előtérbe került a megye népművészetének vizsgálata, bemutatása. A történelmi osztály munkatársainak kutatási programjaiból a 70-es években a miskolci görög kereskedők múltjának, a miskolci vendéglátás és a manufaktúrák történetének vizsgálata kiemelésre érdemes. Az 1980-as években pedig a manufaktúrák és Miskolc történetére irányult a tudományos kutatómunka, az utóbbi esetében egy jövőbeni *Miskolc monográfia* elkészítése reményében. A képző- és iparművészeti osztály munkatársai kezdetben a miskolci művésztelep történetével foglalkoztak behatóan, majd pedig az itt élő művészek munkásságának monografikus feldolgozásával (így Mokri Mészáros Dezső, Ficzer Sándor), valamint a Petró gyűjtemény kutatásával. A természettudományi muzeológia területén elsősorban a

---

¹⁴ HAJDÚ RÁFIS 1986/1987, 461–462.

Bükk élővilága jelentett kutatási témát, az ásványgyűjtés és az egyes ásványok vizsgálata a Kárpát-medence egész területére kiterjedt.¹⁵

Szabadfalvi József előtt világos, egyértelmű volt, hogy intézményei hírnevét a gyűjtemények mellett a munkatársak egyéni tudományos ambíciói és eredményei öregbítik a világban. Arra törekedett, hogy példát mutasson munkatársainak. Miskolci működése idején is folytatta a Debrecenben elkezdett kutatásait és ezek eredményeit önálló kötetekben jelentette meg. Így látott napvilágot a *Mézeskalácsosság Debrecenben* és a *Feketekerámia története* című munkája, mely utóbbi témakörben időszaki kiállítást is rendezett. Miskolcon adta közre Benkő Sámuel Miskolc 18. század végi orvosi-történeti helyrajzát, majd érdeklődése a megye népművészete felé fordult. Ennek köszönhetően jelent meg az 1735-ben festett megyeszóói mennyezetdeszkákról szóló munkája, valamint az észak-magyarországi pásztorcsanakokat bemutató kötete. Múzeumi pályájának végén kezdett el Herman Ottó életével és munkásságával foglalkozni, amelynek eredményeként számos tanulmánya és kötete készült el.¹⁶ Nagyon támogatta a muzeológusok tudományos előmenetelét. Alapkövetelmény volt az, hogy mindenki rendelkezzen legalább egyetemi kisdoktori fokozattal, s a legjobb szakemberek érjenek el kandidátusi fokozatot. Az 1980-as évek végére már 4 kandidátus volt a muzeológusok között, ami vidéki múzeumok között egyedülállónak számított. Az osztályok tudományos kutatásának eredményei többnyire a múzeumi kiadványokban, elsősorban *A Herman Ottó Múzeum Évkönyvében*, *A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményeiben*, valamint *A Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai* sorozat egyes kötetekben láttak napvilágot. Szabadfalvi József arra törekedett, hogy az 1957-től, illetve 1955-től folyamatosan megjelenő *Évkönyv* és *Közlemények* igazgatósága idején is éves rendszerességgel készüljenek el. 1981-ben a Megyei Tanács takarékoskodásra hivatkozva meg akarta szüntetni ezeket a kiadványokat, de Szabadfalvi József szívós lobbizással megmentette őket. A viták során az egyik érve az volt, hogy a több száz hazai és külföldi intézménybe eljutó kiadványokért igen nagy értékű csereanyagot kap a múzeum, s ezeket a kiadványokat csak nagyon nagy összegért lehetne beszerezni. Szabadfalvi József nemcsak, hogy

---

¹⁵ FAZEKASNÉ 2002, 710; PETERCSÁK 1978/1979, 96–98; FEHÉR 1986, 446–447.

¹⁶ VERES 1999, 46–47.

megmentette ezeket a periodikákat, hanem javított a szerkezetükön és új sorozatokat is alapított. A *miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményeiben* önálló egységként jelent meg a *Szlovákiai Téka*, s így a kiadvány a határon túli szakirodalom figyelőjévé is vált. 1978-ban indult útjára a *Borsodi Kismonográfiák* sorozat. E kiadvánnyal az volt a cél, hogy megyei témájú, az évkönyvi tanulmányok terjedelmi kereteit meghaladó monografikus írásoknak biztosítson fórumot. 1980-ban adta ki a múzeum a *Documentatio Borsodiensis* első kötetét. Az új kiadvány források, kutatási segédletek (mint például bibliográfiák) megjelentetését szolgálta. 1981-ben kezdődött el az *Építészeti Archivum*, 1987-ben a *Miskolc Várostörténeti Tanulmányok*, 1989-ben pedig a *Manufaktúrák Magyarországon* sorozat egyes köteteinek kiadása. A tudományos osztályok közül a Természettudományi Tár rendelkezett saját kiadvánnyal. A *Natura Borsodiensis* 1985-ben jelent meg először. Szabadfalvi József igazgatósága idején az igazgató, Bodó Sándor, Viga Gyula és Veres László szerkesztésében 16 év alatt 85 kötetet adott ki a múzeum, s ebbe nem számoltuk bele a leporellókat, kiállítás vezetőket.¹⁷

Közismert, hogy a szakmai-tudományos munka bemutatásának legfontosabb eszközei a kiállítások. A megyei múzeumi szervezet intézményeiben 1975-től megrendezett kiállítások száma évente 30–60 között váltakozott. Ezek közül minden évre esett egy-egy állandó kiállítás, amely sok esetben több éves előkészítés után valósult meg. A kiállítások látogatóinak száma 1973-ban még mindössze 180 ezer volt. 1975-ben ennek több mint duplája, az 1980-as évek elejére pedig már elérte az évi 500 ezret, ami szinte változatlan maradt az évtized végéig.

Szabadfalvi József 1973-tól 1990-ig, nyugdíjba vonulásáig tartó múzeumi munkásságának legfőbb eredménye az volt, hogy a Herman Ottó Múzeumot és az irányítása alá tartozó múzeumi szervezetet az utolsók közül az élenjárók közé emelte. Múzeumi iskolát teremtett. A keze alatt felnőtt fiatal szakemberek utóbb országos és megyei múzeumok igazgatójaként és munkatársaként, egyetemi tanszékek vezetőjeként és oktatójaként öregbítették a miskolci múzeum hírnevét. A Herman Ottó Múzeum az 1980-as években Északkelet-Magyarország meghatározó társadalomtudományi kutatóbázisává vált. Nem véletlen tehát, hogy az intézmény munkatársai fontos szerepet

---

¹⁷ VIGA 2002, 984–985.

töltöttek be a bölcsészképzés megszervezésében és megindításában a Miskolci Egyetemen. Szabadfalvi József – aki 1989-től a Debreceni Egyetem egyetemi tanára volt – 1991-ben visszatért a nyugdíjas státuszából és maga is jelentős szerepet vállalt a Miskolci Egyetemen. Először mint az Észak-Magyarországi Universitas elnöke fáradozott a bölcsészképzés megszervezésében, majd már mint a Miskolci Egyetem egyetemi tanára vállalt részt az oktató munkában. Alapító vezetője volt az egyetem Művelődéstörténeti és Muzeológiai Tanszékének is.¹⁸

Felhasznált források

Beszámoló jelentés, [...]

Beszámoló jelentés a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Múzeumi Szervezet [...] évi munkájáról. – Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Dokumentáció. Leltári szám: 85.53.1.1., 85.53.1.2., 85.53.1.3., 85.53.1.4., 86.55.1., 86.56.1., 88.163.1., 89.69.1.

Bibliográfia

BERKI 1987/1988

BERKI Feriz: A Magyar Ortodox Egyházi Múzeum megnyitójára. In: *A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 25, 1987/1988, 224–225.

CSÁK–HIDEG 1999

CSÁK Leventéné–HIDEG Ágnes: *A Herman Ottó Múzeum kiadványai. Bibliográfia és repertórium*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1999.

FAZEKASNÉ 2002

FAZEKAS Lászlóné: dr.Petrikovits Sándor. In: *Magyar múzeumi arcképcsarnok*. Szerk. BODÓ Sándor–VIGA Gyula Budapest, Pulszky Társaság–Tarsoly Kiadó, 2002, 710.

---

¹⁸ SZABADFALVI 1987, 147–150; CSÁK–HIDEG 1999.

FEHÉR 1986/1987

FEHÉR József: Múzeumalapítási törekvések Sátoraljaújrhelyen 1876–1984 között. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 25/26, 1986/1987, 431–447.

HAJDÚ RÁFIS 1986/1987

HAJDÚ RÁFIS János: Mezőgazdasági és technikatörténeti gyűjtemény Borsod megyében. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 25/26, 1986/1987, 461–465.

PETERCSÁK 1978/1979

PETERCSÁK Tibor: Tízéves a szerencsi múzeum. *A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 17, 1978/1979, 96–101.

SZABADFALVI 1987

SZABADFALVI József: *Írások Herman Ottóról és a Herman Ottó Múzeumról*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1987. (Borsodi kismonográfiák, 25.)

VERES 1999

VERES László: A Herman Ottó Múzeum, 1899–1999. In: *A Herman Ottó Múzeum múkincsei*. Szerk. VERES László–VIGA Gyula. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1999, 9–62.

VIGA 2002

VIGA Gyula: Szabadfalvi József. In: *Magyar múzeumi arcképcsarnok*. Szerk. BODÓ Sándor–VIGA Gyula. Budapest, Pulszky Társaság–Tarsoly Kiadó, 2002. 984–985.

Vázlat Miskolc központi szerepkörének történeti néprajzi vonatkozásairól (18–20. század)

Viga Gyula

Miskolc és a környező települések kapcsolatrendszerének történeti folyamatát nem csupán az elmúlt évszázadok gazdasági érintkezéseinek történeti folyamata írható le, hanem a társadalom és a műveltség változásának jellemzői is. A feudalizmus időszakából megörökölt kapcsolatrendszert a 19. század második felétől minden korábbinál erőteljesebb hatások érték, és a városiasodó Miskolc elvárásai és lehetőségei jelentősen átformálták a környező falvak létformáját és társadalmát is. Amint *Lettrich Edit* megfogalmazta, az agrártársadalom idején jellemző város – vidék dichotómia helyett a foglalkozásváltás tömegessé válásával a város – vidék – *kontinuum* öltött testet. Az ország középső és északi részén kiterjedt népességfelhalmozó térségek jöttek létre, s azok magterületét alkotó nagyobb városokból kiindulva a városiasodás a fő közlekedő utak mentén terjedt, ami széles peremzónákat kialakítva mind kisebb területre szorította vissza a rurális térségeket.¹ Miskolc és szűkebb környékének példája alkalmas annak a történeti folyamatnak a bemutatására, melynek során egyes települések földrajzi energiájuk révén, központi szerepkörük okán is kiemelkedtek a környezetükből, míg mások jelentősége csökkent. Ez jelzi, hogy a lényegében változatlan földrajzi helyzetük mellett, főként a humán erőforrások, a változó emberi tevékenység és társadalom révén jutottak megváltozott pozícióba. Az alábbiakban ennek az összetett folyamatnak az árnyalásához kívánok hozzájárulni történeti néprajzi adatokkal és összefüggésekkel.

---

¹ LETTRICH 1978, 60. Az urbanizáció falusi népességre gyakorolt hatásáról összegzően: ISPÁN 2020; SCHWARCZ 2021.

1. Borsod megye a Felföld régió és a magyar Alföld peremeként átmeneti jellegű terület két nagy gazdasági térszerkezet kontaktzónájában, s abban *Miskolc* és a *Miskolci-kapu* történeti földrajzi szerepe kiemelkedő jelentőséggel bír.² A középkor végére Magyarország területét sűrű vásár- és piachálózat fedte, aminek szövetében a földrajzi feltételek a – részben azok hatására kialakult – társadalmi-kulturális adottságokkal szervesültek. A horizontális mobilitás a jobbágy-parasztok létformájának is része volt, akik a középkor évszázadaiban is felkeresték a 10–35 km távolságra levő árucserre alkalmasokat. A középkor végén a Miskolci-kapu térségében három városias mezőváros, *Miskolc*, *Sajószentpéter* és *Szikszó* jószerével egyforma jelentőséggel alkotta egy sűrűn lakott terület központját. A 16–17. században a súlypontok fokozatos átrendeződésével Sajószentpéter és Szikszó gazdaságföldrajzi szerepe jelentősen csökkent.³ A három centrumon kívül a folyami átkelőhelyek mellett kisebb piacközpontok is kialakultak: például *Ónod* és *Muhi* a 18–19. századig átkelő-, forgalomgyűjtő és -elosztóhelyként meghatározó jelentőségű volt az interregionális áru- és személyforgalomban. A Pesti-révtől induló, különböző gazdasági tájakat összekapcsoló nagy út (*via magna*) Ónod és Muhi térségében elágazott: a Sajó, Bódva és a Hernád völgyében haladt tovább a Felföld bányavárosai és kereskedelmi központjai felé.⁴ 1790-ben a Helytartó Tanács az ónodi postaállomást áthelyezte Miskolcra, így módosította a gyorskocsi-járatok korábbi útvonalát. A személy- és áruszállítás súlypontja ezáltal a korábban kisebb jelentőségű bükkalji országútra helyeződött át, – redukálva ezzel a Hejő mente korábbi térségi forgalmát –, és az 1828-ban mintegy 23 ezer lakosú Miskolc a Kárpát-medence egyik legnagyobb forgalmú gyűjtő és elosztó központjává növekedett.⁵ Már a klasszikus 18–19. századi choroográfiai is Miskolc jellemzőjeként írják le az alföldi és a felföldi tájak jellegét egyesítő szerencsés fekvését, a gazdasági működését pedig szűkebb környékének településeivel organikus kapcsolatban, komplementer jelleggel mutatják be. Az újkori országismereti irodalomból is kihüvelyezhető, amit a későbbi kutatások árnyalt összefüggéseiben mutattak be: az egyko-

² FRISNYÁK 1999, 585–587; FRISNYÁK 2021/a; PALÁDI-KOVÁCS 1994. A *Felvidék kapuja* gazdasági és társadalmi folyamatrajzához: DOBROSSY 1998, 519–525.

³ KUBINYI 1984; KUBINYI 1992; KUBINYI 1999; FRISNYÁK 2021/a.

⁴ DANKÓ 2000; GYULAI 2000; FRISNYÁK 2021/a.

⁵ FRISNYÁK 2021/a, 306; FRISNYÁK 2021/b.

ri mezőváros és szűkebb környékének térsége kontaktzóna, ami nem csupán az ezt kiszolgáló létformákat generálta, de alakította a tájak termékei közötti cserét, vagyis a különféle emberi közösségek javainak kiegyenlítését is.⁶ Egyszersmind olyan termelési és kulturális övezet, amelyik szerkezetében maga is változik a kapcsolatok történeti folyamatában. Miskolc és közvetlen környékének települései egyaránt kitettek voltak az érintkező tájak kiélése és az azt hordozó társadalmi csoportok változásainak, nem utolsó sorban a mezőváros/város funkcionális és társadalmi átalakulásának. Amint Gyulai Éva rámutatott, például *Jakob Glatz* 18. század végi leírásában Miskolc több ponton központi funkciókat ellátó településként jelent meg.⁷

Az 1828-as országos összeírás szerint a Magyarországon nyilvántartott 700 vásároshely közül mindössze 284 települést vallottak a jobbágy-parasztnak eladó vagy vásárló helyüknek, és közülük 138 volt olyan, amit egyedüli kereskedő helyüknek mondtak. Ezekből mindössze 6 tiszta vonzaskörzettel rendelkező piacközpont volt, – közöttük Miskolc –, amelyik csak a vonzasköre érintkező határterületein osztozott más központok vonzásával.⁸ Miskolc már egy évszázaddal korábban, 1715-ben is piacközpont volt, a Mária Terézia-féle úrbérrendezést előkészítő jobbágy-paraszti bevallásokban (1770-es évek) a Miskolc közeli borsodi, mellettük néhány Sajó-völgyi gömöri és Hernád menti abaúji és zempléni település említette előnyös adottságai között Miskolc két *hetivásárának* jelentőségét. A hetivásárok az alkalmi munkaerő „kereskedelmének”, a napszámosok felfogadásának is helyszínei voltak. Különösen jelentős munkaerőt akkumuláltak a miskolci és a miskolc környéki szőlők.⁹ 1828-ban Miskolc közepes fejlettségű központnak számított, hatalmas tiszta (140 ezer főnyi) és jelentős (96 ezer lakosú) megosztott

---

⁶ GYULAI 2004; GYULAI 2005. A tájak közötti gazdasági kapcsolatokról összegzően: VIGA 2007; VIGA 2013.

⁷ GYULAI 2005, 194.

⁸ BÁCSKAI-NAGY 1984, 133–134.

⁹ TAKÁCS-UDVARI 1992; TÓTH 1991. Borsod megye a 18. században rendszeresen szabályozta a munkabéreket, amiből nem csak az derül ki, hogy a szőlőmunkások napszámbére differenciált volt (kapások és szőlőkötözők), hanem az előzőké megegyezett az aratók napi juttatásával. A bérek limitálása arra is utal, hogy az értékes munkaerő egymástól való elcsábításának igyekeztek elejét venni. MNL BAZML IV.A. 501/a. 21. köt.

körzettel. A Felsővidék fontos gabonapiaca volt, és nem jelentéktelen szerepet töltött be a borkereskedelemben is.¹⁰ Az 1828. évi összeírásban Borsod egyetlen piachelyének (emporium) vallotta magát, jóllehet a megyében másutt is tartottak vásárokat. A kézművesiparok differenciáltsága tekintetében az átlagos piacközpontok közé tartozott: Miskolcon 46, a körzetben 24 regisztrált kézműves ipar volt 1828-ban. 492 iparos volt (a népesség 2,1%-a).¹¹ Azon túl, hogy az 1828-ban egységes kérdőpontok alapján, az adózóképesség megállapítására készült összeírás olyan Miskolcot és gazdasági körzetet körvonalaz, amelyek kölcsönösen befolyásolták egymás működését, sőt, a piacközpont a környező falvak gazdasági irányultságára is hatással volt, az említett vizsgálat a feudális kor gazdasági térszerveződésének állapotát mutatja, amire a térség 19–20. századi gazdasági és társadalmi folyamatai is rávetíthetők. Ez utóbbi időszak az előszobája volt Miskolc és környéke (és az ország) modernizációjának és polgárosulásának, a jobbágyfelszabadítás által (1853) – annak ellentmondásaival is – megnyitott paraszti polgárosulásnak,¹² meghajtója a minden korábbinál erőteljesebb társadalmi átrétegződésnek. Vagyis olyan dinamikus térnek és korszaknak tarthatjuk Miskolc és az érintkező borsodi térségnek a 19. század derekát követő évszázadát, amiben egyaránt letapogathatók a gazdasági változások jellemzői és az őket hordozó társadalom mozgásai. Mind ezek organikus viszonyban léteztek a kultúra állapotával és rendszerével is.

2. Miskolc földrajzi adottságaiból fakadó helyzete, valamint a vasipar és a szénbányászat által megalapozott nehézipar révén a 19. század utolsó harmadától a térség nehézipari központjává fejlődött.¹³ Regionális szerepkörű településből Magyarország második legnagyobb városává és ipari központjává vált. Városiasodása, népességének növekedése és – a városi funkciók által vezényelt – szerkezetváltása változásokat generált a környező falvak létformájában valamint társadalmában, és átalakította a város és vidéke tradicio-

---

¹⁰ GYULAI 1995, 133.

¹¹ BÁCSKAI 1988; BÁCSKAI–NAGY 1978, 216; BÁCSKAI–NAGY 1984, 138, 218.

¹² KÓSA 1990.

¹³ *Diósgyőr*, az egykori kamarai mezőváros és *Hejőcsaba* 1945-ben, *Görömböly* a hozzá tartozó *Miskolc-Tapolcával* valamint *Szirma* 1950-ben lett közigazgatásilag Miskolc része.

nális viszonyát.¹⁴ Miskolc és a környező falvak a feudális korban is kötődtek egymáshoz, aminek alapját főként a kistérség helyzetéből fakadó kereskedelmi gyűjtő és elosztó jelleg biztosította. A térségben a megkésett ipari forradalom által generált polgárosodás és modernizáció nem csupán a települések státusát és társadalmát alakította át, de jelentősen formálta kapcsolatuk térszerkezetét is.¹⁵

A parasztok városba áramlása mindenütt jellemzője volt a tőkés társadalom kialakulásának. Amíg Magyarország össznépeessége 1869-től 1910-ig (Horvát-Szlavónia nélkül) 33%-kal nőtt, addig ebben az időszakban a 27 törvényhatóságú város lakossága 117%-kal gyarapodott. 1890–1914 között volt a legerőteljesebb az ipar felszívó ereje, amikor hazánkban tetőzött az ipari forradalom. A vidéki városok zöme az élelmezés- és építőanyagipar központja volt, amelyek nagy munkástömegeket olvasztottak magukba. A hivatalos statisztikák szerint Budapesten kívül 9 olyan törvényhatósági jogú város volt, amelynek népességszaporodása 1869–1910 között meghaladta a 100%-ot, közöttük Miskolc a 138,8%-os növekedésével.¹⁶ Miskolc és környéke iparosodottabb volt az átlagnál. Borsod megye nagyipari és bányászati központjainak jelentősége mellett, akkumuláló szerepe volt domináns: a Miskolci járásban 1870–1949 között a korábbi 100%-ról 223%-ra növekedett a népesség száma.¹⁷

---

¹⁴ 1928-ban Nagy-Miskolcra vonatkoztatva 7.776, 1941-ben 6.816, 1950-ben 3.054, a szövetkezet hatására 1951-ben 4.052 fő élt Miskolcon mezőgazdaságból. Amíg azonban 1928-ban a város népessége 10%-ának megélhetését jelentette a föld, 1951-ben már a földművesek aránya nem érte el a 3%-ot. DOBROSSY-RÉMIÁS 2007, 338–339.

¹⁵ VIGA 2022/a; VIGA 2022/b.

¹⁶ RÁCZ 1980, 50–64.

¹⁷ KRISTÓF 2019, 93–94.

Év	Görömböly	Hejőcsaba	Szirma
1785	765	1.465	350
1828	1.054	2.685	655
1857	1.130	1.576	976
1870	1.175	1.542	1.114
1880	1.160	1.570	1.163
1890	1.482	1.808	1.315
1900	1.604	2.493	1.453
1910	1.840	3.190	1.545
1920	1.930	4.455	1.568
1930	2.296	6.356	1.794
1941	2.845	5.036	1.899

1. táblázat: A Miskolchoz csatolt falvak lélekszámának változása
(18. század vége – 20. század dereka)¹⁸

1859-től, a monocentrikus borsodi vasúthálózat kiépülésétől kezdve, a tőkés átalakulás, Miskolc és a kialakuló borsodi iparvidék olyan gazdasági struktúra kiépítésére kényszerítette a szűkebb környék településeit, amivel betagozódhattak Miskolc városellátó körzetébe.¹⁹ Az 1894-ben lezajlott forgalomszámlálás adatai is jelzik a közlekedés szerkezetének változását: a Miskolcra négy irányból összefutó országutak, még a leginkább frekvenciát Sajóvölgyi út jelentőségét is nagyban befolyásolta, hogy a megtermelt élelmiszerek legnagyobb tételét jelentő gabona forgalma a 19. század végére már jobbra a vasútra helyeződött át, és az ahhoz kapcsolódó forgalom leginkább a vasútállomásokhoz bonyolódott.²⁰ A kereskedelem strukturális változása nyomot hagyott a városiasodó Miskolc arculatában is, mind topográfiai tekintetben, – például a Búza tér kiépülése az újfajta igények kiszolgálására –, mind az urbánus igényeket segítő piaci-vásári szabályrendeletek megalkotásában.²¹

¹⁸ Magyarország történeti statisztikai helységnévtára, 9. 150.

¹⁹ Kókai 1999; FRISNYÁK 2021/b.

²⁰ GLÓSZ 2014, 251–252; FRISNYÁK 2002; FRISNYÁK 2013.

²¹ DOBROSSY 2002, 89–110; VIGA 1981.

Párhuzamosan zajlott ezzel a foglalkozás átrendeződése is: amíg Borsodban 1890-ben a népesség 68,6% őstermelő volt, arányuk 1910-re 52,7 százalékra csökkent, paralel két évtized alatt 1,7%-ról 5,9%-ra nőtt a bányászattól, 13,2%-ról 21,9%-ra az iparból élők aránya. Ez az időszak meghozta Borsod ipari, sőt, általános gazdasági túlsúlyát, a mezőgazdaságról iparra való áttérés pedig a gazdaság súlypontját a Sajó-völgyre helyezte át. Mind ezek regionális megítéléséhez érdemes tudni, hogy a birtoktalan parasztok vándormunkája az egész országra jellemző volt, de a 20. század elején Borsod megye a legnagyobb kibocsátók közé tartozott a mezőgazdasági munkásvándorlásban.²² Áruklodó a regionális gazdasági és társadalmi háttérről, hogy Borsod megyéből 1899–1913 között csupán a népesség 3,9 ezreléke vándorolt ki, – szemben Abaúj-Torna 16,1, Zemplén 11,4 és az ország egészének 4,4 ezrelékes arányával. A kivándorlók zöme agrárproletár volt, de szép számban indultak útnak a gyáriparral konkurálni nem tudó kisiparosok valamint erdő- és bányamunkások, akik jártasságuk révén külföldön jelentősebb jövedelemre számíthattak. A kivándorlás legkevésbé a történyhatósági jogú városokat és a fővárost környező falvakat érintette, például 1899–1913 között Miskolcra csak 300 kivándorló indult útnak. A kivándorolt nők száma itt meghaladta a férfiakét: Miskolcon 100 kivándorolt férfira 161 nő jutott.²³

A történeti-demográfiai irodalom a parasztok városba áramlásának folyamatát hagyományos társadalmuk bomlásával kapcsolta össze, aminek következtében a városokat övező falvakba vándorlók már nem a mezőgazdaságban, hanem a gazdaság más területein vállaltak munkát. A 19. század második felében a bányák műszaki színvonala a munkásoktól nem igényelt szakértelmet, ezért a bányászok nagy része is a környező falvak zselléreiből verbuválódott. Az össznépesség arányában folyamatosan csökkent ugyan a mezőgazdasági népesség részesedése, ám abszolút száma folyamatosan nőtt, és annak jelentős része a falvakon belül rekedt. Ugyanakkor a 19. század utolsó harmadától a mezőgazdasági termelés irányultságában is új pályákat nyitott, és – főként a nagyvárosok környezetében – a parasztok piacra ter-

---

²² VARGÁNÉ 1970, 67–70; SÁRKÖZI 1965, II, 370.

²³ RÁCZ 1980, 104, 108–109.

melésének változatos formáit teremtette meg.²⁴ Mivel a munkáslétszám jelentős része a mezőgazdaságból került ki, főleg nyáridőben jelentős szezonalitást mutatott: például sokan továbbra is az Alföldre jártak gabonát aratni.²⁵ Az iparvidékeken és nagyvárosok környezetében a tömeges ingázás révén fokozatosan kialakult a *kétlakiságnak* az a formája, amikor a munkássá vált egykori parasztok és utódaik a szőlőben, kertekben megtermelt javak értékesítésével, alkalmanként a eladásra szánt állatok nevelésével egészítették ki a keresetüket. A második világháborút követő földreform majd a közös gazdaságok létrehozásának első szakasza átrendezte ugyan a mezőgazdálkodók társadalmát, de az 1951-ben készült felmérés szerint Nagy-Miskolc egyéni parasztgazdáinak 42%-a nem a földjéből élt, hanem *kétlaki munkás* volt.²⁶ Ez utóbbiak gazdasági stratégiáját is nagyban befolyásolta az értékesítés lehetősége, különösen a garantált állami felvásárlás kialakulása, ami az 1960-as évektől – párhuzamosan a kiegészítő jövedelmek felhasználásának változásával – egészében átalakította az egyéni mezőgazdasági tevékenység struktúráját. Ugyanakkor még az 1980-as években is a fő közlekedési utak mentén fekvő településeken volt a legintenzívebb a foglalkozás szerkezeti átrétegződése: az ott lakók egyre nagyobb hányadát adták a nem mezőgazdasági foglalkoztatottak.²⁷

Település	Kereső		Mezőgazdaság							Ipar	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	10–50 kh	1–10 kh	1 kh alatt	g.cseléd férfi	g.cseléd nő	Férfi	Nő
Görömböly	741	165	364	114	15	127	5	56	108	271	19
Hejőcsaba	1.972	337	245	38	6	55	7	49	98	852	51
Szirma	548	195	455	175	28	103	45	49	120	52	4

2. táblázat: A Miskolchoz csatolt falvak népességének foglalkozási szerkezete (1930)²⁸

3. A bemutatott történeti folyamat Miskolc agglomerációjának kiépülését hozta.²⁹ Történeti források hiányában, a statisztikai adatokon túl ma már

²⁴ GUNST 1998/a, 444.

²⁵ VARGÁNÉ 1970, 62.

²⁶ DOBROSSY-RÉMIÁS 2007, 361–362; PALÁDI-KOVÁCS 2007, 151–228.

²⁷ KRISTÓF 2019, 102.

²⁸ Népszámlálás, 1930. 72–73, 222–225.

²⁹ ENYEDI 1977; BELUSZKY 1979; ENYEDI 1988.

lehetetlen rekonstruálni a konkrét eseményeket, amelyek során a Miskolc környéki falvakba új lakók érkeztek a jobb megélhetés reményében. Kezdetben többségük csak időszakosan maradt a munkahelyén, bérelt szállásaikból aztán gyakran kétkezi munkával megteremtve az első lakóhelyiségeiket. A közeli munkalehetőségek generálták a folyamatot, aminek révén a betelepülők fel tudták építeni a korábbi kis házaikra emlékeztető első otthonukat, ami az itt maradás, a beilleszkedés feltétele is volt. Ismerősök, földiek, rokonok, barátok hozták az újabbakat, bár a 20. században már szervezett munkaerő toborzás is zajlott. Más nagyvárosok agglomerációjához hasonlóan, a kialakulás genezise Miskolc környékén is az élő szervezetek evolúciójára emlékeztet, hasonlóan a benne résztvevő generációk műveltségének és identitásának változásához. A borsodi nehézipar születése a történeti Magyarország több tucat vármegyéjéből verbuválta a munkaerőt. Jelentős részük csak nehezen engedte el a paraszti mentalitását, amit a lehetőségekhez mérten az új lakóhelyén is igyekezett aktualizálni.

A 20. század folyamán a növekvő városi lakosság ellátása rendre külső, állami-politikai beavatkozást is igényelt. Az 1909-ben megfogalmazott, a város gazdasági-társadalmi felemelkedését célzó „Nagy-Miskolc” elképzelés tényként számolt a környező falvak összevonásával, területük és – a város elszívó hatása okán – népességük meghajtó erejével.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy mindez országos, számos tekintetben kontinentális ható tényezők, bonyolult összetett folyamatok erőterében zajlott, és egyfajta regionális változata volt a korszak gazdasági, társadalmi és kulturális formációinak. Köztes-Európa megkésett fejlődése, aminek nyomjelzőjeként jelentek meg a *mezővárosok*, majd főként a 19. századtól az *agrárvárosok*, amelyek egyesítették a mezőgazdasági termelés valamint az iparúzés jegyeit, és azok fényében vállaltak különböző mértékben térségi központi feladatokat. A 19. század második felének magyarországi változásai, a mezőgazdaság átalakulása csakúgy, mint az iparosodás és a népesség ezekkel kapcsolatos átrendeződése kontinentális, sőt, világméretű gazdasági folyamatokba volt ágyazott. A 19. század második felében, főként az 1870 utáni időszakban egész Európában felgyorsult az iparosodás és az urbanizáció folyamata, vele a népesség városba áramlása, így mind nagyobb

tömegeket kellett ellátni a mezőgazdaság javaival.³⁰ Azon túl, hogy ezt a feladatot Európában mindenütt a társadalomban egyre csökkenő arányú agrárnépesség látta el, a Miskolc környéki falvak lakosságának életstratégiája az elmúlt másfél évszázadban az egészségtelen birtokstruktúra, egészében az agrártársadalom tulajdonlási és szerkezeti problémáit is tükrözte. A foglalkozás szerkezetének átalakulása, valamint az 1950-es évektől megváltozó fogyasztási szokások nem csak átírták Miskolc és a környező települések kapcsolatát, de közelítették egymáshoz a városi és a falusi (városias) létformát.³¹ Különösen tanulságos ebben az összefüggésben a Miskolchoz csatolt falvak példája, amelyek az elmúlt emberöltő alatt Miskolc elővárosává, kertvárosává váltak.

Felhasznált források

MNL BAZVL IV.A. 501/a.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltár IV.A. 501/a. (= Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai)

Magyarország történeti statisztikai helységnévtára, 9.

Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 9. Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Szerk. TURKOVICS Barnabás. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történeti Demográfiai Albizottsága–Központi Statisztikai Hivatal Lakossági Adatgyűjtések Főosztálya, 1996.

Népszámlálás, 1930.

Az 1930. évi népszámlálás, II. Foglalkozási adatok. Budapest, Stephaneum Nyomda, 1934 (Magyar Statisztikai Közlemények, 86).

Bibliográfia

BÁCSKAI 1988

BÁCSKAI Vera: *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

BÁCSKAI–NAGY 1978

BÁCSKAI Vera–NAGY Lajos: *Piackörzetek a XIX. század eleji Magyarországon.* *Ethnographia* 89, 1978, 217–230.

³⁰ GUNST 1998/a, 438, 443–444; GUNST 1998/b.

³¹ BÓDY 2008; VALUCH 2003.

BÁCSKAI–NAGY 1984

BÁCSKAI Vera–NAGY Lajos: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.

BELUSZKY 1979

BELUSZKY Pál: Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeinek típusai. (Településformáló folyamatok a megye falusi térségeiben.) *Földrajzi Értesítő* 28, 1979, 339–370.

BÓDY 2008

BÓDY Zsombor: A fogyasztás és a fogyasztói magatartás változásai a szocialista korszakban. *Múltunk* 53/3, 2008, 40–59.

DANKÓ 2000

DANKÓ Imre: Az ónodi vásár. In: *Ónod monográfiája*. Szerk. VERES László–VIGA Gyula. Ónod, Ónod Község Önkormányzata, 2000. 519–550.

DOBROSSY 1998

DOBROSSY István: A Felvidék kapuja. Miskolc kereskedelmi szerepköre és közlekedésföldrajzi jelentősége. In: *A Felvidék történeti földrajza*. Szerk. FRISNYÁK Sándor. Nyíregyháza, MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete–Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke, 1998, 519–525.

DOBROSSY 2002

DOBROSSY István: *Piac, vásár, sokadalom Miskolcon*. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Közterület Felügyelet, 2002.

DOBROSSY–RÉMIÁS 2007

DOBROSSY István–RÉMIÁS Tibor: Mezőgazdaság. In: *Miskolc története, V/1–2, 1918–1949*. Szerk. DOBROSSY István–STIPTA István. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Miskolci Herman Ottó Múzeum, 2007, 1, 327–362.

ENYEDI 1977

ENYEDI György: A falusi életkörülmények területi típusai Magyarországon. *Földrajzi Értesítő* 26, 1977, 67–85.

ENYEDI 1988

ENYEDI György: *A városnövekedés szakaszai*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

FRISNYÁK 1999

FRISNYÁK Sándor: Borsod vármegye földhasznosítása a 18–19. században. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 37, 1999, 585–602.

FRISNYÁK 2021/a

FRISNYÁK Sándor: A Miskolci-kapu és a tokaji átkelőhely. *Történeti Földrajzi Közlemények* 9/1–2, 2021, 302–311.

FRISNYÁK 2021/b

FRISNYÁK Sándor: A Hejő-völgy történeti tájrajza. *Történeti Földrajzi Közlemények* 9/4, 2021, 173–182.

FRISNYÁK 2002

FRISNYÁK Zsuzsa: Szekerezés a vasutakhoz: a magyarországi vasútállomások vonzaskörzetei (1895). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 41, 2002, 147–170.

FRISNYÁK 2013

FRISNYÁK Zsuzsa: Az utak forgalma Borsodban a 19. század végén. *Történeti Földrajzi Közlemények* 1/1–2, 2013, 48–55.

GLÓSZ 2014

GLÓSZ József: *Gabonakereskedelem Magyarországon a 19. század első felében*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2014.

GUNST 1998/a

GUNST Péter: Az európai agrárfejlődés zsákutcai a XIX–XX. század fordulóján. In: *Szabó István Emlékkönyv*. Szerk. RÁCZ István. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998, 437–444.

GUNST 1998/b

GUNST Péter: A magyar agrártársadalom 1850–1914 között. In: *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Szerk. GUNST Péter. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998, 163–207.

GYULAI 1995

GYULAI Éva: *Szőlőbirtoklás Miskolcon a 16. században*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1995. (Officina Musei, 3)

GYULAI 2000

GYULAI Éva: Topográfia és városkép. In: *Miskolc története, III/1–2, 1702–1847-ig*. Szerk. FARAGÓ Tamás. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Herman Ottó Múzeum, 2000, 1, 57–150.

GYULAI 2004

GYULAI Éva: Bor és kenyér I. Miskolc–toposzok az újkori országismereti irodalomban. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 43, 2004, 355–385.

GYULAI 2005

GYULAI Éva: Bor és kenyér II. Miskolc–toposzok az újkori utazási és honismereti irodalomban. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 44, 2005, 189–220.

ISPÁN Ágota 2020

ISPÁN Ágota Lídia: *A város vidéke. A falusi lakosság életmódváltozása az urbanizáció hatására*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, 2020.

KÓKAI 1999

KÓKAI Sándor: Az Alföld vonzásközpontjai és -körzetei a XIX. század közepén. *Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv*, 7, 1999, 7–80.

KÓSA 1990

KÓSA László: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása. (1880–1920)* Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, 1990 (Studia Folkloristica et Ethnographica, 27).

KRISTÓF 2019

KRISTÓF Andrea: Adalékok Miskolc és a környező települések kapcsolatrendszerének fejlődéséhez. (1880–1980) *Történeti Földrajzi Közlemények*, 7, 1–2, 90–105.

KUBINYI 1984

KUBINYI András: A parasztság hétköznapi élete a középkori Magyarországon. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17, 1984, 221–231.

KUBINYI 1992

KUBINYI András: Költözés, helyváltoztatás, utazás a későközépkori Magyarországon. *A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei* 2, 1992, 229–242.

KUBINYI 1999

KUBINYI András: Központi helyek a középkor végi Abaúj, Borsod, Heves és Torna megyékben. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 37, 1999, 49–518.

LETTRICH 1978

LETTRICH Edit: Városiasodásunk mai sajátosságai. *Földrajzi Értesítő* 27, 1978, 45–64.

PALÁDI-KOVÁCS 1994

PALÁDI-KOVÁCS Attila: A Felföld mint kulturális régió. *Ethnographia* 105/1, 1994, 1–35.

PALÁDI-KOVÁCS 2007

PALÁDI-KOVÁCS Attila: *Ipari táj. Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19–20. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007.

RÁCZ 1980

RÁCZ István: *A paraszti migráció és politikai megítélése*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.

SÁRKÖZI 1965

SÁRKÖZI Zoltán: Summások. In: *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. (1848–1914)* Szerk. SZABÓ István. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965, II, 321–381.

SCHWARCZ 2021

SCHWARCZ Gyöngyi: *Lokalitás, etnicitás, gazdaság*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, 2021. (Életmód és Tradíció, 19)

TAKÁCS–UDVARI 1992

TAKÁCS Péter–UDVARI István: Adalékok a Gömör megyei úrbéres lakosság 18. század végi pénzszerzési lehetőségeihez. In: *Kultúra és tradíció. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére*. Szerk. VIGA Gyula. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1992, II, 857–869.

TÓTH 1991

TÓTH Péter: *A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőíves vizsgálatai – Borsod vármegye. (1770)* Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 1991.

VALUCH 2003

VALUCH Tibor: Változó idők – változó szokások. A tevékenységszerkezet, a jövedelem és a fogyasztás átalakulása a magyar falvakban a kollektivizálás időszakájában. In: *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domonkos 90. születésnapjára*. Szerk. ORMOS Mária. Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 311–322.

VARGÁNÉ 1970

Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára. Szerk. VARGA Gáborné. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács, 1970.

VIGA 1981

VIGA Gyula: 19. századi adatok a miskolci vásárok rendjéhez. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 20, 1981, 213–224.

VIGA 2007

VIGA Gyula: *Gazdasági kapcsolatok hagyományos formái. A Felföld és a Magyar Alföld táji kapcsolatainak néprajza*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke, 2007 (Studia Folkloristica et Ethnographica, 50).

VIGA 2013

VIGA Gyula: *A tájak közötti gazdasági kapcsolatok néprajza. A Felföld népeinek gazdasági kapcsolatai a 18–20. században*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2013.

VIGA 2022/a

VIGA Gyula: Történeti-néprajzi vázlat Miskolc és közvetlen környéke kapcsolati térszerkezetének változásáról. *Történeti Földrajzi Közlemények* 10/1–2, 2022, 1–23.

VIGA 2022/b

VIGA Gyula: Falvak a városban. Miskolc és a hozzá csatolt települések kapcsolata a 19–20. században. *Néprajzi Látóhatár* 31, 2022, 75–92.

A matyó hímzés stílustörténetéhez. (A tardi *kosutbankós* minta)

Viszóczky Ilona

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc nemzeti történelmünk dicsőséges lapjaira tartozik, s jelentőségének megfelelően gazdag emlékanyaga a szöveges és a tárgyalgó néphagyományban is. Ahogyan a forradalom hosszú történeti, gazdasági – társadalmi folyamatok összegződésékként robbant ki, és célkitűzéseinek egy része csak jelentős késéssel ért be a magyarországi viszonyok között, ugyanúgy a szájhagyományban és a tárgyalgó kultúrában is jelentős előzmények összegződtek 1848/49 hagyományában. Ugyanakkor annak kulturális emlékezete és öröksége is jelentős távon hatott a nemzeti hagyomány és a díszítőművészet alakulására. Tradicionális kultúránk ezen területe meglehetősen jól feltárt, ami a kortársakkal kezdődő, a 19. század második felében már szinte folyamatos tudományos érdeklődés mellett, a hiánypótló centenárius gyűjtéseknek, később a 150. évforduló sokirányú megemlékezéseinek is köszönhető. (Nem elhanyagolható szempont, hogy a szóban forgó időszakokban mélyreható társadalmi változások is a történeti figyelem, az emlékezet meghajtói voltak.) Jelentősen árnyalta a képet népművészetünk történetének – az európai hagyományos kultúra egészével párhuzamos – szakaszolása, és az ugyancsak kontinentális léptékű felismerések a nemzeti kultúrák kialakulásáról. Nem lehet feladatomban ezen a helyen a gazdag és szerteágazó problematika számbavétele, annak csupán néhány – a témám szempontjából fontos – tanulságát említem.

1. A magyar népművészet 19. századi virágkorát Magyarország török utáni gazdasági reorganizációja, a növekvő népesség és a szinte folytonos agrárkonjunktúra, mindezek hatására – az úrbérrendezés által alapelveiben szabályozott – lassú gazdasági felemelkedés teremtette meg. Amint Csilléry Klára kutatásai rávilágítottak, a jobbágy-paraszti gazdaságokban és háztartá-

sokban – földrajzi és társadalmi helyzetűtől függően – megnőtt a tárgyak száma, és ezzel párhuzamosan fokozatosan elvált egymástól a köznapi és a reprezentációs tárgyak világa. A jelentősen gyarapodó kézműves műhelyek választéka fokozatosan növekedett, és az új típusú és újfajta módon díszített tárgyak fémjelezték a népművészet stílusának megváltozását.¹

A paraszti polgárosulás, a vidék ellentmondásos és jelentős regionális változatokban zajló modernizációja erőteljesen összekapcsolódott a 19. század második felében egyfajta paraszti stílus létrejöttével. A feltörekvő új társadalmi rétegek pedig – hasonlóan Európa más országaihoz – sajátos nemzeti kultúrát konstruálnak, amelyben magukat gyakran a népi hagyományok örökösiként jelenítették meg. A 19. század derekától mind erőteljesebben jelentkező paraszti reprezentációs igény kielégítésére előállított népművészeti termékek egyre inkább nemzeti jelentéstartalmat is nyertek.² Nem elhanyagolható szerepe volt ebben a szabadságharc bukása után a nemzeti ellenállás változó tartalmú kifejezésének, majd az 1870-es évektől a népművészet iránti polgári érdeklődés megnyilvánulásaként is, a „nemzeti háziipar” születésének.³

2. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc szóbeli és tárgyi hagyományai nem csupán a korábbi tradíció rendkívüli témabővüléséről tanúskodnak,⁴ hanem annak új formáiról, főként a reprezentációs tárgyak újfajta díszítő ízléséről, valamint az elterjedés újfajta eszközeiről és lehetőségeiről is. Amíg a 19. század derekát megelőzően a népművészeti alkotásokon főként a geometrikus és a növényi díszítmények voltak túlsúlyban, és alapvetően ritka volt az inkább csak stilizált emberábrázolás, addig a 19. század második felében – témájukat hangsúlyosan 1848/49 hagyományából merítve – elterjedtek a plasztikus emberábrázolások (nemzeti hősök, történelmi személyiségek, hangsúlyosan Kossuth Lajos képe), valamint a nemzeti jelképek (ország címer, szent korona, nemzetiszín és a nemzeti zászló, a huszár és a

---

¹ K. CSILLÉRY 1977; HOFER 1977.

² HOFER 1989; SELMECZI KOVÁCS 2001, 7.

³ Összegzően: SELMECZI KOVÁCS 2001, 7–8; SELMECZI KOVÁCS 2014, 7–9; FEJŐS 1991; VEREBÉLYI 2019.

⁴ DÉGH 1952; UJVÁRY 1995, 31–37.

betyár ábrázolása, valamint a hazafias feliratok és az 1848. évszám) ábrázolásai.⁵

3. A témakör főhőse a néphagyományban vitathatatlanul Kossuth Lajos, akinek alakja ismerős a szomszédos népek (csehek, morvák, szlovákok, románok, ruszinok, horvátok, szerbek, szlovének) folklórhagyományában is.⁶ Kossuth a történeti mondáktól a népdalokig és a reprezentatív népművészeti tárgyakig megtestesítette 1848/49 szellemiségét, a nemzeti függetlenségbe vetett hit és annak sokféle politikai megnyilatkozása pedig jelentősen konzerválta az emlékéét.⁷ Alakja a népköltészetben ötvözte a történeti hagyományok korábbi szereplőinek alakját, tulajdonságait is (Hunyadi Mátyás, II. Rákóczi Ferenc, és mások⁸), az ábrázolások azonban már egyedi karaktert jelenítik meg a 19. század derekától elterjedő természetű emberábrázolás révén.⁹ Minden korábbinál jobban kibővül a Kossuth arcmását hordozó anyagok és tárgyak világa is pásztorfaragásokon, a kisiparnak a parasztok számára készített használati és dísz tárgyain, metszetek, olajnyomatok formájában, akár mézeskalácsosok ütőfáin. A sokszorosított portrékat a paraszti alkotók gyakran előképként használták a maguk Kossuth-ábrázolásához.¹⁰ Mindemellett a bukott szabadságharc után mind a női, mint a férfi viseletben megjelentek a nemzeti ellenállás jelképei: a férfikalap-, bajusz- és szakállviselet a Kossuth Lajosét utánozta.¹¹

Selmeczi Kovács Attila két összegző munkájában vette számba a tárgyalakító kultúra mindazon megnyilvánulásait, amelyek – leginkább muzeális gyűjtemények kollekciónban – a Kossuth-kultusból ránk maradtak. Rámutatott, hogy a 19. század utolsó harmadától tömegesen megjelentek azok a gyári készítmények, például keménycserép tányérok – gyakran évszámmal és Kossuth-portréval –, amelyek tömegesen, országosan gondoskodtak a

---

⁵ DOBOS 1980, 281–284; KÓSA 1990; VAJKAI 1998; SELMECZI KOVÁCS 1997; SELMECZI KOVÁCS 2001; SELMECZI KOVÁCS 2014. További tárgy típusokhoz: LISZKA 2002.

⁶ ORTUTAY 1952; KRIZA 1998; LISZKA 2002, 19–22; LUKÁCS 2013, 258.

⁷ Vö. SELMECZI KOVÁCS 2001, 28.

⁸ LENGYEL 1988; UJVÁRY 1995; LISZKA 2002.

⁹ FÉL-HOFER 1966; SELMECZI KOVÁCS 1997; SELMECZI KOVÁCS 2014, 249–276.

¹⁰ ORTUTAY 1952, 273.

¹¹ SZABÓ 1999. Bevezetés.

Kossuth-kultusz életben maradásáról. Együtt az ugyancsak nagy számban készült olajnyomatokkal és ponyván árult nyomtatványokkal. Mind ezek mellett kialakultak azok a lokálisan készített tárgytipusok is – például portré-faragással díszített botok, mézeskalácsformák –, amelyek a helyi és a regionális kultúra szintjén hordozták ezt a funkciót.¹² Megkülönböztetett helyet foglal el ebben a tárgyi világban a textíliák díszítésének sajátos típusa, ami az eddigi néprajzi kutatás szerint csupán a dél-borsodi Tard településről ismert.¹³

4. Bár a kutatás meggyőzően igazolta kulturális és társadalmi különbségüket, a *három matyó falu* – Szentistván, Tard és a legnépesebb és legjelentősebb, mezőváros jogállású Mezőkövesd – összetartozása ma is él a közbeszédben és az etnográfiában is. A jellegadó római katolikus vallásuk mellett, főként a *matyó* népművészet, különösen a 19-20. század fordulóján nemzetközi hírnévre jutó, a magyar nemzeti kultúra szimbólumává emelkedett népviselet és hímzés keretezi a matyóság kulturális összetartozását. Bár a textilkultúra a 19. század elején – a ránk maradt tárgyak szerint – a Bükkalja egészen hasonló vonásokat mutatott, a század második felében viszont az egyes településeken önálló vonásokkal töltődött fel. A mezővárosi kézművesek és az újabb anyagok hatására Mezőkövesdről kisugárzó, folytonos inspirációt adó „matyós” vonások Szentistvánon és Tardon is önálló formákban oldódtak fel és specifikus vonásaik is megjelentek. Ezek létrejöttét a hímzés új stílusának kialakulása hordta ki, a stílusváltás nem kis részben éppen az új anyagokon születő újfajta motívumok jelentették az 1870-es évektől megragadhatóan. Ez utóbbiak közé tartozik például a szentistvániak fehér anyagra varrt, élénk színekkel virágozott és piros-fehér-zöld csíkokkal, szalagokkal díszített ünnepi köténye, valamint a tardiak ún. *kosutbankós* hímzése, aminek mind az elnevezését, mind a ránk maradt tárgyi örökségeleseit csak Tardról ismerjük. Bár a Bükkalja településein korábban általános kereszt-szemes hímzés itt szinte meghatározó jellemző maradt a szedetttes szöttes-annyaggal párhuzamosan, a szálszámolásos kereszt-szemes mellett szívesen varrták a gyakran burjánzó színvilágú szabadrajzú mintákat is. A szövéssel,

---

¹² SELMECZI KOVÁCS 2001, 28–30; SELMECZI KOVÁCS 2014, 253–256.

¹³ DAJASZÁSZYNÉ DIETZ 1957, 149–157.

varrással, horgolással készült, fekvő tulipánra emlékeztető, kerek csillagokkal kiegészített *kosutbankós* motívum különböző vászonfélesegeken és ruháneműkön, ingeken, kendőkön, kötényeken is megjelenik. A kedvelt díszítmény a helyi szóhasználatban elsősorban a fekvő tulipán és az ahhoz kapcsolódó csillag minta együttes használatát jelentette, és az 1848-ban kibocsátott, rózsaszín alapnyomású kétforintos bankók alap mintázatából kerülhetett a paraszti hímzésekbe. A nyomaton is pontosan megtalálhatjuk az egymáshoz kapcsolt kerek rózsa (csillag) és a fekvő tulipán motívumot. Nem korábban ismert minta új néven való alkalmazásáról van szó, hanem egy új motívum megjelenéséről. Bizonyára hozzájárult létrejöttéhez a borso-di falvakban erős Kossuth-kultusz is.¹⁴

5. Dajaszászné Dietz Vilma a motívum helyi alkalmazásának kezdetét az 1870 körüli évekre teszi: a legkorábbi darab, egy kézelő hímzésén a keresztzetet még három szállal öltötték le, ami később kiment a divatból. Ezt követően az 1940-es évekig követi a motívum stíluskorzeit, – beleértve a motívum formai alakulását és az összetett díszítményekben változó helyét is –, az 1948-as centenáriumi gyűjtés során a motívum 50 variánsát találták meg Tardon. Ezek többsége a női ingváll ujját összefogó pánt, kézelő éke, de kenyérendők és a felvetett ágy díszes lepedőinek díszítésére is szolgált. Szívesen alkalmazták az ünnepi kötényeken, különösen az 1880 után elterjedt kékfestő surcok díszítésére. Tartós fentmaradását igazolják az újabb, műselyem fonallal szőtt darabok. Nem kötődött a *kosutbankó* motívuma sem ruházati darabokhoz, sem készítő technikákhoz: szőtték és varrták is, készült horgolással is, aminek a technikáját az iskola, a tanítónők terjesztették el a faluban.¹⁵

A *kosutbankós* motívum Tardon gyakran változatosan összetett kompozíciók elemeként jelent meg, melynek szerkezete és ritmusa a hagyományos szöttek minták örökségét hordozza. Szoros kapcsolat mutatható ki ott is a szövés és a keresztzetes varrás alkalmazása között, ami nehezíti annak eldöntését is, hogy a szóban forgó minta melyik technika révén honosodott meg. Szabályszerűség figyelhető meg abban, ahogy a tardiak ezt a mintát a

---

¹⁴ DAJASZÁSZYNÉ DIETZ 1957, 149–151.

¹⁵ DAJASZÁSZYNÉ DIETZ 1957, 150–151.

többi motívum közé illesztik. Amíg a keskeny kézelőkön csak egy-egy meszterke vagy tűzőöltés keretezi a *kosutbankós* sávot, a kendőkön, kötényeken több, különféle motívumból álló sáv csatlakozik egymáshoz.¹⁶ Jóllehet az egymást követő csíkmintáknak nincs kötött rendje, a *kosutbankós* mindig a legalsó sávként szerepel. Gyakori volt a különféle technikák kombinálása is: például a díszlepedők szélén megtalálható ez a motívum szöve és varrva is, a kétrészes lepedőket pedig ugyanezzel a mintával horgolt csíkkal erősítették össze. A horgolt sávokon is a tulipán általában csillaggal együtt szerepel, néha tiszta fehéren, máskor fehér – piros összeállításban. Az előbbi esetben a sáv váltakozó piros és fehér négyzetekre osztott, amelyek ritmusa hangsúlyozza a csillag és a tulipán minta váltakozását.¹⁷

Annak bemutatásán túl, hogy egy történeti esemény és személyiség emléke a tárgyalkotó népművészet egyéb területei mellett a textilkultúrában is fellelhető, a szóban forgó motívum lokális fejlődése a dél-borsodi „matyó” hímzés stílustörténetébe is bepillantást enged. Nem egyszerűen a forma kiteljesedéséről és a díszítmény egységében történő (változó) szervesüléséről van szó, hanem egy születő új stílussal párhuzamos változásáról. Ennek egyik jellemzője a kiszínesedés: amíg a korai kompozíciókban, a 19. század végén a kék, fekete, zöld színek főként a formát hangsúlyozó kontúrozást szolgálták, addig a 20. század első felében volt *kosutbankós* surc, amelyet 16 féle színárnyalatú cérnával hímeztek. Folyamatosan változott, és új meg új formában illeszkedtek a kompozícióba a csillag minták, de maga a tulipán is: a korábban egy irányba néző virágot megfordították, párosával egymással szembe fordították, ami alkalmas volt a szimmetria kifejezésére is. Újdivatúvá szerkesztődik olykor maga a virág, és új formájú tulipánok jelennek meg a kompozícióban, ami közelíti a tardi hímzés stílusát például a palócok textiljein fellelhető mintákhoz. A hagyományos fekvő formájú tulipánokkal párhuzamosan a tardi szőttesek és keresztszemes hímzések mintakincsében általánosan használt a tulipán motívum önállóan is. Megjelent ennek egy változata, ami már megidézi a naturalisztikus virágfejet, mindig függőleges, álló formában illesztik a minták közé. Mindez a népművészet genezisének és történetjének természetes folyamata volt. Jellemző azonban, hogy a lokális

---

¹⁶ Ez a borsodi keresztszemes kötények jellegzetes felépítése. DAJASZÁSZYNÉ DIETZ 1963; DAJASZÁSZYNÉ DIETZ–FÉL 1951.

¹⁷ DAJASZÁSZYNÉ DIETZ 1957, 152.

formák mai örökösei sem ismerik már az emlékezetüket megelőző állapotokat. Ez utóbbi hangsúlyozza a múzeumok néprajzi textilkollekcióinak jelentőségét.

Felhasznált források

HOM NUM

Herman Ottó Múzeum Numizmatika Gyűjtemény

HOM NT

Herman Ottó Múzeum Néprajzi Tár

Bibliográfia

DAJASZÁSZYNÉ DIETZ 1957

DAJASZÁSZYNÉ DIETZ Vilma: A tardi fonalas munkák „kosutbankós” motívuma. *Néprajzi Értesítő* 39, 1957, 149–157.

DAJASZÁSZYNÉ DIETZ 1963

DAJASZÁSZYNÉ DIETZ Vilma: Mezőkövesdi kötények. A *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 3, 1963, 95–101.

DAJASZÁSZYNÉ DIETZ–FÉL 1951

DAJASZÁSZYNÉ DIETZ Vilma–FÉL Edit: *Borsod megyei keresztszemes hímzések*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 1951 (Magyar Népművészet 14).

DÉGH 1952

DÉGH Linda: *A szabadságharc népköltészete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952.

DOBOS 1980

DOBOS Ilona: Kossuth Lajos. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*, 3. Főszerk. ORTUTAY Gyula. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, 281–284.

FEJŐS 1991

FEJŐS Zoltán: Népművészeti divat a múlt század végén és a századelőn. In: *Népi kultúra és nemzettudat*. Szerk. HOFER Tamás. Budapest, Magyarországi Intézet, 1991 (A Magyarországi Kutatás Könyvtára 7), 143–158.

FÉL–HOFER 1966

FÉL Edit–HOFER Tamás: *Parasztok, pásztorok, betyárok. Emberábrázolás a magyar népművészetben*. Budapest, Corvina, 1966.

HOFER 1977

HOFER Tamás: XIX. századi stílusváltozások: az értelmezés néhány lehetősége. *Ethnographia* 88/1, 1977, 62–80.

HOFER 1989

HOFER Tamás: Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok. Adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben. *Janus* 6/1, 1989, 59–74.

K. CSILLÉRY 1977

K. CSILLÉRY Klára: A magyar népművészet változása a XIX. században és a XX. század elején. *Ethnographia* 88/1, 1977, 14–30.

KÓSA 1990

KÓSA László: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon. (1880–1920)* Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, 1990 (Studia Folkloristica et Ethnographica 27).

KRIZA 1998

KRIZA Ildikó: Szabadságharc a ruszin népköltészetben. In: *Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából*. Szerk. KRIZA Ildikó. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 1998, 257–270.

LENGYEL 1988

LENGYEL Dénes: Történeti monda. In: *Népköltészet. Magyar Néprajz*, 5. Főszerk. VARGYAS Lajos. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 148–166.

LISZKA 2002

LISZKA József: *Kossuth Lajos azt üzenté... Kossuth Lajos és az 1848/49-es szabadságharc emléke a szlovákiai magyar szájhagyományban*. Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 2002.

LUKÁCS 2013

LUKÁCS László: Kossuth Lajos a magyar néphagyományban. In: *Ezer év gyöngye. A magyar történeti néphagyomány köréből*. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, 2013, (A Szent István Király Múzeum Közleményei, A 47), 258–326.

ORTUTAY 1952

ORTUTAY Gyula: Kossuth Lajos a magyar nép hagyományában. *Ethnographia* 63/3–4, 1952, 263–307.

SELMECZI KOVÁCS 1997

SELMECZI KOVÁCS Attila: Nemzeti szimbólumok a néprajzi tárgyakon. *Ethnographia* 108/1–2, 1997, 281–303.

SELMECZI KOVÁCS 2001

SELMECZI KOVÁCS Attila: *Nemzeti jelképek*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2001 (Magyar Népművészet 26).

SELMECZI KOVÁCS 2014

SELMECZI KOVÁCS Attila: *Nemzeti jelképek a magyar népművészetben*. Budapest, Cser Kiadó, 2014.

SZABÓ 1999

„Éljen a Hazal!” 1848–49 emlékezete. (A Néprajzi Múzeum ünnepi emlékkiállítására.) Rend. SZABÓ Zoltán. Budapest, Néprajzi Múzeum, 1999. Online: <https://www.neprajz.hu/48/kiallitas> (Letöltés: 2023.05.09.)

UJVÁRY 1995

UJVÁRY Zoltán: Kossuth Lajos a népdalokban. *Ethnographia* 106/1, 1995, 31–37.

VAJKAI 1998

VAJKAI Aurél: *1848 emlékei a népi díszítőművészetben*. Budapest, Néprajzi Társaság, 1998.

VEREBÉLYI 2019

VEREBÉLYI Kincső: *Nép – ipar – művészet*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék–Debreceni Egyetemi Kiadó, 2019 (Studia Folkloristica et Ethnographica 73).

MELLÉKLETEK

1. kép. 2 forintos Kossuth bankó. Magyar Királyság, Szabadságharc, 1848. (96x127 mm) HOM NUM 2003/356.

2. kép. Díszlepedő, vízszintes középső sorában szedett *kosutbankós* díszítéssel. Tard, 1920-as 1930-as évek. Magántulajdon (fotó: Kulcsár Géza, 2011.)

3. kép. Női kötény, *kéksurc* színes gyapjúfonalas keresztzemes hímzéssel, alul *kosutbankós* mintával. Tard, 1880-as évek – HOM NT 53. 718.46. (fotó: Kulcsár Géza, 2008)

4. kép. Női féling kezelője *kosutbankós* és csillagos mintával. Tard, 1940-es évek.
HOM NT 53.748.12.

5. kép. Női féling kezelője *kosutbankós* és csillagos mintával. Tard, 1940-es évek.
HOM NT 98.1.204.7.

A kötet tanulmányainak szerzői

- Akın Burak: PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem BTK
Történelemtudományi Doktori Iskola; burkakin@gmail.com
- Balogh Judit: egyet. tanár, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem BMK
Történelemtudományi Intézet; v.balogh.judit@gmail.com
- Bodnár Mónika: etnográfus-muzeológus, Herman Ottó Múzeum;
bodnar.monika.hermuz@gmail.com
- Csíki Tamás: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet;
tamas.csiki@uni-miskolc.hu
- Dobák Judit: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Antropológiai és Filozófiai
Tudományok Intézete; judit.dobak@uni-miskolc.hu
- Dobos Csilla: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Modern Filológiai Intézet;
csilla.dobos@uni-miskolc.hu
- Dósa Attila: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Modern Filológiai Intézet;
attila.dosa@uni-miskolc.hu
- Fazekas Csaba: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott
Társadalomtudományok Intézete; fazekas@uni-miskolc.hu
- Havasi Virág: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott
Társadalomtudományok Intézete; virinyo@gmail.com
- Horváth Zita: egyet. tanár, Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet;
zita.horvath@uni-miskolc.hu
- Ichihara Shimpei: tud. munkatárs, Miskolci Egyetem Tudományos és
Nemzetközi Igazgatóság; ichihara.shimpei@uni-miskolc.hu
- Illésné Kovács Mária: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és
Irodalomtudományi Intézet; maria.illesne.kovacs@uni-miskolc.hu
- Kasza Péter: egyet. docens, Szegedi Tudományegyetem BTK Klasszika-
Filológia és Neolatin Tanszék, SZTE-OSZK Kulcsár Péter Historiográfiai
Kutatócsoport; petrusfalx@gmail.com
- Kecskés Judit: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és
Irodalomtudományi Intézet; judit.kecsek@uni-miskolc.hu
- Kertész Noémi: egyet. adjunktus, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és
Irodalomtudományi Intézet; noemikertesz@hotmail.com

- Kis József: igazgató, Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén
Vármegyei Levéltára; kis.jozsef@mnl.gov.hu
- Koleszár Krisztián: egyet. hallgató, Miskolci Egyetem BTK Történettudományi
Intézet; krisztiankoleszar@gmail.com
- Kunt Gergely: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet;
gergely.kunt@uni-miskolc.hu
- Nagy Gábor: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet,
SZTE-OSZK Kulcsár Péter Historiográfiai Kutatócsoport;
gabor.nagy3@uni-miskolc.hu
- Nyíró Miklós: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Antropológiai és Filozófiai
Tudományok Intézete; miklos.nyiro@uni-miskolc.hu
- Paksy Tünde: egyet. adjunktus, Miskolci Egyetem BTK Modern Filológiai
Intézet; tunde.paksy@uni-miskolc.hu
- Porkoláb Tibor: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és
Irodalomtudományi Intézet; tiber.porkolab@uni-miskolc.hu
- R. Nagy József: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Antropológiai és Filozófiai
Tudományok Intézete; jozsef.r.nagy@uni-miskolc.hu
- Rada János: egyet. adjunktus, Miskolci Egyetem BTK Történettudományi
Intézet; janos.rada@uni-miskolc.hu
- Rémias Tibor: igazgató, Jósa András Múzeum; remias.tibor@gmail.com
- Restás Attila: tud. munkatárs, Magyarságkutató Intézet Klasszika-filológiai
Kutatóközpont; keckermann.b@gmail.com
- Sz. Halász Dorottya: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Történettudományi
Intézet; sz.halaszdorottya@uni-miskolc.hu
- Szabó-Tóth Kinga: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott
Társadalomtudományok Intézete; kinga.szabo.toth@uni-miskolc.hu
- Szlávik Gábor Tibor: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK Történettudományi
Intézet; gabor.szlavik@uni-miskolc.hu
- Tóth Arnold: etnográfus-történész muzeológus, Herman Ottó Múzeum;
totharnold.miskolc@gmail.com
- Tóth Péter: c. egyet. tanár, Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet;
peter.toth.171@outlook.hu
- Veres László: ny. igazgató, Herman Ottó Múzeum; veresla@freemail.hu
- Viga Gyula: ny. egyet. tanár, Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet;
vigagyula@gmail.com
- Viszóczky Ilona: etnográfus-muzeológus, Herman Ottó Múzeum;
viszoczky.ilona@gmail.com

Tartalom

70 éves Gyulai Éva – 70 éves Gyulai Éva? (Horváth Zita)	5
Akın Burak: Tokaj várbéli katonák ellen, a szolnoki szandzsák seregében harcoló és vitézségükért kitüntetett török katonák névjegyzéke. (Forrásközlés)	7
Balogh Judit: Zabolai Mikes Mihály, a Rákócziakhoz emigrációjukban is hű katolikus főember	16
Bodnár Mónika: Amiről az anyakönyvek mesélnek. Adalékok Görömböly 18. század végi társadalmához	32
Csíki Tamás: Kereskedőfamíliák Kassán a 19. században	50
Dobák Judit: „Itt pihen... béke reá”. Zsidó temetők Balajt, Szakácsi, Ziliz településeken	68
Dobos Csilla: A kommunikációs akadálymentesítés különböző lehetőségeiről és eszközeiről	83
Dósa Attila: <i>A kailyard</i>	99
Fazekas Csaba: Az előszókat író Prohászka Ottokár, 1919–1927	112
Havasi Virág: A vallásosság mintázatai és a boldogsággal való összefüggései a világ tizenöt országában	128
Horváth Zita – Tóth Péter: Nikolaus Jacquinez írott levelek az Österreichische Nationalbibliothek Kézirattárában	141
Ichihara Shimpei: A miskolci cigány vajda a 18. század második felében... 152	152
Kasza Péter – Nagy Gábor: „Ez történt Mohács után”. Három év krónikája János-párti olvasatban	169
Kecskés Judit – Illésné Kovács Mária: Részletek Baktakék nyelvi tájképéből – a baktakéki körzeti általános iskola feliratai	183
Kertész Noémi: Galícia írásban és képben. Lengyel reprezentációk a <i>Kronprinzenwerk</i> ben	198
Kis József: Demeter Géza miskolci Afrika-utazó kalandos története	212

Koleszár Krisztián: Források egy paráznasággal és szodómiával vádolt földesúr portréjához. (IV.) Csáky Péter házasságtörési ügyének vizsgálata és végrendelete.....	227
Kunt Gergely: A népirtás mentális előtörténete. Az antiszemitizmus az iskolai mindennapokban egy miskolci gimnazista naplójában, II.....	241
Nyíró Miklós: Az „események szülte” ember. Claude Romano Heidegger-kritikája	255
Paksy Tünde: „Frau Welt” / „Világ-Asszony” – egy középkori motívum visszatérése E.T.A. Hoffmann <i>Az ördög bájitala</i> című regényében	265
Porkoláb Tibor: Műfaji határátlépések Petőfi <i>Uti leveleiben</i>	281
R. Nagy József: Az Ozafon tekercek.....	293
Rada János: „Palóczy sírja előbb utóbb föl fog pattanni”. Herman Ottó szekularizációs álláspontjai az 1890-es évek első felében és a miskolci politikai hagyományok	304
Rémias Tibor: Hornyák Gellért laudációi. Egy rudabányai római katolikus kántor búcsúztatói (1957–1991)	320
Restás Attila: Dél-gömöri települések Ladislaus Bartholomaeides vármegyeleírásában.....	337
Sz. Halász Dorottya: Hagyomány és haladás egy izraelita családban: A büttösi Czinnerek története.....	351
Szabó-Tóth Kinga: Megküzdési stratégiák és reziliencia kritikus helyzetekben – egyéni, közösségi és társadalmi szinten	367
Szlávik Gábor Tibor: Mezei tücsök vagy énekes kabóca? – Egy „a múzsáktól és Apollóntól kedvelt” állatka azonosításának nyomában....	379
Tóth Arnold: A miskolci múzeum és a cserkészlet kapcsolata a 20. század első felében.....	404
Veres László: A muzeológus és múzeumszervező Szabadfalvi József.....	425
Viga Gyula: Vázlat Miskolc központi szerepkörének történeti néprajzi vonatkozásairól (18–20. század)	439
Viszóczky Ilona: A matyó hímzés stílustörténetéhez. (A tardi <i>kosutbankós</i> minta)	453
A kötet tanulmányainak szerzői	465